

การวิเคราะห์แนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
ในการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศ

นายประจวบ ทองศรี

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาพัฒนศึกษา ภาควิชานโยบาย การจัดการและความเป็นผู้นำทางการศึกษา
คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ปีการศึกษา 2555
ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทคัดย่อและแฟ้มข้อมูลฉบับเต็มของวิทยานิพนธ์ตั้งแต่ปีการศึกษา 2554 ที่ให้บริการในคลังปัญญาจุฬาฯ (CUIR)
เป็นแฟ้มข้อมูลของนิสิตเจ้าของวิทยานิพนธ์ที่ส่งผ่านทางบัณฑิตวิทยาลัย

The abstract and full text of theses from the academic year 2011 in Chulalongkorn University Intellectual Repository (CUIR)
are the thesis authors' files submitted through the Graduate School.

AN ANALYSIS OF KING RAMA VII'S THOUGHTS ON THE PROMOTION OF
EDUCATION FOR NATIONAL DEVELOPMENT

Mr. Prachuab Tongsri

A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Doctor of Philosophy Program in Development Education

Department of Educational Policy, Management, and Leadership

Faculty of Education

Chulalongkorn University

Academic Year 2012

Copyright of Chulalongkorn University

หัวข้อวิทยานิพนธ์	การวิเคราะห์แนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศ
โดย	นายประจวบ ทองศรี
สาขาวิชา	พัฒนศึกษา
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ หลัก	รองศาสตราจารย์ ดร.กวรรณิการ์ สัจกุล
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อัศวินท์ เรืองรอง

คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย
ของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศึกษาศาสตรบัณฑิต

.....คณบดีคณะครุศาสตร์
(ศาสตราจารย์ ดร.ศิริชัย กาญจนวาสี)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

.....ประธานกรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชื่นชนก โควินท์)

.....อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์
หลัก
(รองศาสตราจารย์ ดร.กวรรณิการ์ สัจกุล)

.....อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อัศวินท์ เรืองรอง)

.....กรรมการ
(อาจารย์ ดร.พรทิพย์ อันทิวโรทัย)

.....กรมการภายนอกมหาวิทยาลัย

(อาจารย์ ดร.ประทีป นัตรสุภาวงศ์)

ประจวบ ทองศรี : การวิเคราะห์แนวพระราชดำรินในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศ. (AN ANALYSIS OF KING RAMA VII'S THOUGHTS ON THE PROMOTION OF EDUCATION FOR NATIONAL DEVELOPMENT) อ.ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก : รองศาสตราจารย์ ดร.กรรณิการ์ สัจกุล, อ.ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม : ผศ. ดร.อัศวินธ์ เรืองรอง, 349 หน้า.

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) สังกเคราะห์พระราชปณิธานด้านการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว 2) วิเคราะห์แนวพระราชดำรินในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศที่ได้สืบสานพระราชปณิธานจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎ 3) นำเสนอแนวพระราชดำรินในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศ โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ คือการวิเคราะห์เนื้อหาทางประวัติศาสตร์

ผลการศึกษาพบว่า 1) พระราชปณิธานทั้ง 2 พระองค์ มีลักษณะสอดคล้องกันใน 4 ประเด็นหลัก คือ 1. การส่งเสริมการศึกษาเพื่อราษฎรทุกระดับ 2. การส่งเสริมการศึกษาเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิต 3. การส่งเสริมความรู้คู่คุณธรรม 4. การส่งเสริมการศึกษาเพื่อความมั่นคงของชาติ 2) การสืบสานใน 4 ประเด็นหลักนั้นมีลักษณะที่เป็นการสืบสานพระราชปณิธานอย่างตรงไปตรงมา และปรับประยุกต์ให้เหมาะกับบริบทกับยุคสมัย 3) การนำเสนอแนวพระราชดำรินมี 4 ประเด็น คือ 1. การนำแนวพระราชดำรินในฐานะเครื่องมือทางการศึกษาเพื่อพัฒนามนุษย์อย่างสมดุล 2. การนำแนวพระราชดำรินไปพัฒนาประเทศด้วยหลักคุณธรรมจริยธรรม 3. การนำแนวพระราชดำรินไปใช้สร้างคนและสร้างชาติ 4. การนำแนวพระราชดำรินเพื่อส่งเสริมการศึกษาเพื่อความมั่นคงของชาติ

ภาควิชา นโยบาย การจัดการและความเป็นผู้นำทางการศึกษา ลายมือชื่อนิลิต.....
 สาขาวิชา พัฒนาศึกษา..... ลายมือชื่อ อ.ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก.....
 ปีการศึกษา 2555..... ลายมือชื่อ อ.ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม.....

5084549527 : MAJOR DEVELOPMENT EDUCATION

KEYWORDS : KING RAMA VII'S/ DEVELOPMENT / THOUGHTS ON THE PROMOTION OF EDUCATION
 PRACHUAB TONGSRI : AN ANALYSIS OF KING RAMA VII'S THOUGHTS ON THE PROMOTION
 OF EDUCATION FOR NATIONAL DEVELOPMENT. ADVISOR: ASSOC.PROF. KANIKA SACHAKUL,
 Ph.D., CO-ADVISOR: ASSOC.PROF. AKHAWIT RUENGRONG, Ph.D, 349 pp.

This research objectives are: 1) to synthesize the intention of King Rama V and King Rama VI on the education promotion for national development; 2) to analyze the thought of King Rama VII related to the education promotion for national development following the intention of King Rama V and King Rama VI ; 3) to propose the thought of King Rama VII related to the education promotion for national development; by the qualitative research methodology, the Historical Content Analysis.

The research results were found that: 1) the intention of King Rama V and King Rama VI, there were 4 main issues: 1. the education promotion for citizens in all levels, 2. the education promotion for life long learning, 3. the learning promotion as well as virtue, and 4. the education promotion for national security; 2) the followed implementation, in 4 issues, had the characteristic of direct following intention and applied contents to the current period; and 3) proposing the thought of King Rama VII in 4 issues: 1. implementation of King Rama VII's thoughts as being the educational tools for human development equilibrium; 2. implementation of King Rama VII's thoughts to develop country with virtue and morality; 3. implementation of King Rama VII's thoughts for building up man and nation; and 4. implementation of King Rama VII's thoughts in the education promotion for national security.

Department: Educational Policy, Management, and Leadership Student's Signature

Field of Study: Development Education Advisor's Signature

Academic Year: 2012 Coadvisor's Signature

กิตติกรรมประกาศ

ผู้วิจัยขอกราบคุณพระศรีรัตนตรัย ที่ให้แสงสว่างแก่ข้าพเจ้าในการดำเนินชีวิตให้เกิดความสงบสุขและชี้หนทางแห่งการพัฒนาจิตใจให้เข้าถึงความจริงแท้ของชีวิตต่อไป และความสำเร็จของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ต้องกราบขอบพระคุณอาจารย์ รองศาสตราจารย์ ดร.กรรณิการ์ สัจกุล และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. อัครวิทย์ เรืองรอง เป็นอย่างสูง ผู้เป็นอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์และให้ความเมตตาแก่ผู้วิจัยมาโดยตลอด

ขอขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ชื่นชนก โควินท์ ประธานกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ อาจารย์ ดร.พรทิพย์ อันทิวโรทัย และอาจารย์ ดร.ประทีป ฉัตรสุภางค์ คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ที่ทุ่มเทเสียสละเวลากับงานชิ้นนี้ให้สำเร็จลุล่วงอย่างมีคุณภาพ รวมทั้งขอขอบคุณบัณฑิตวิทยาลัยที่สนับสนุนทุนอุดหนุนการวิจัยครั้งนี้ด้วย

ทั้งนี้ขอขอบพระคุณผู้ทรงคุณวุฒิทุกท่านที่ให้คำแนะนำอันมีประโยชน์อย่างยิ่ง นอกจากนี้ต้องขอขอบพระคุณคณาจารย์สาขาวิชาพัฒนศึกษาทุกท่านที่ได้ถ่ายทอดสรรพวิทยาการทั้งหลายและขอบคุณปียมิตร รุ่นพี่ รุ่นน้อง ลูกศิษย์และเพื่อนร่วมรุ่นพัฒนศึกษา ที่ให้กำลังใจและความปรารถนาดีมาโดยตลอด ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งเป็นอย่างมาก

ในท้ายที่สุดผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณนายวิเชียร ทองศรี นางฉลวย ทองศรี บิดาและมารดา รวมทั้ง นางสาวศรีวรรณ ทองศรี พี่สาวที่ให้การสนับสนุนมาโดยตลอดจนครอบครัวซึ่งถือว่าเป็นผู้ที่มิมีพระคุณที่สุดในชีวิตที่ผู้วิจัยมีอาจลืมเลือนได้เลย

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การศึกษามีความสำคัญต่อการพัฒนาประเทศ ในฐานะที่เป็นทั้งเครื่องมือและกระบวนการที่มีบทบาทโดยตรงต่อการพัฒนามนุษย์ให้มีคุณภาพ และสอดคล้องกับความต้องการกำลังคนเพื่อพัฒนาประเทศ เมื่อก้าวถึงการศึกษาก็หมายถึง การเจริญงอกงาม เพราะการศึกษาคือกระบวนการพัฒนาบุคคลให้มีความเจริญงอกงามทุกด้าน คือ ร่างกาย สติปัญญา อารมณ์และสังคม ถ้าประเทศใดประชากรมีการศึกษาสูง ประเทศนั้นก็จะมีกำลังคนที่มีประสิทธิภาพ¹ ทั้งนี้การจัดการศึกษาที่ดีจะต้องคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคล ทั้งในด้านความคิด ความรู้สึก บุคลิกภาพ ความสนใจ และความถนัด ดังนั้นการศึกษามีได้ขึ้นอยู่กับความสามารถทางด้านสติปัญญาเพียงอย่างเดียว แต่ยังเกี่ยวข้องกับความถนัดทางการเรียนของแต่ละบุคคล รวมทั้งองค์ประกอบที่ไม่เกี่ยวข้องกับสติปัญญาด้วย เช่น สถานภาพทางสังคม บุคลิกภาพ ความสนใจ และพฤติกรรมต่างๆที่แสดงออก อันเนื่องมาจากความนึกคิดเกี่ยวกับตนเอง ซึ่งจะส่งผลต่อเจตคติ ความคิด ความรู้สึก ความเข้าใจในสิ่งต่างๆ ตลอดจนการปรับตัว และผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน

การพัฒนาประเทศในช่วงแรกนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจ้างชาวต่างประเทศเข้ามาเป็นที่ปรึกษาและช่วยงานในกรมกองต่างๆ ก่อนเพื่อให้การดำเนินงานก้าวหน้าไปอย่างรวดเร็ว และได้ผลดีเป็นแบบอย่างในการทำงานและเป็นการฝึกหัดคนไทยพร้อมๆ กันไปในตัวด้วย เพื่อเตรียมให้คนไทยได้รับช่วงการปฏิบัติราชการด้วยตนเอง เพราะจะหวังพึ่งชาวต่างประเทศตลอดไปย่อมจะไม่ปลอดภัยนัก ในช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การบริหารและพัฒนาประเทศได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว พระองค์ทรงจ้างชาวต่างประเทศเข้ามาเป็นที่ปรึกษาและช่วยงานในกรมกองต่างๆ ซึ่งถือได้ว่าเป็นการพัฒนาคนและเพื่อเตรียมคนไทยให้พร้อมกับการพัฒนาประเทศ รวมทั้งการพัฒนากำลังคนที่จะเป็นแรงสำคัญ

¹ เทียนฉาย กิรนนันท์, "ยุทธศาสตร์การศึกษาเพื่อการพัฒนาประเทศ," *จุลสาร พัฒนศึกษา ฉบับพิเศษ*. (ตุลาคม 2539).

ในการพัฒนาประเทศชาติในอนาคตนั้น คือ บรรดาพระเจ้าลูกยาเธอ และสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร ที่จะได้ครองราชย์ต่อจากพระองค์ จำเป็นต้องได้รับการศึกษาอย่างดีและการศึกษาแต่เพียงในประเทศย่อมไม่ทันเหตุการณ์ไม่รู้จักกลวิธีและการหลีกเลี่ยงเล่ห์เหลี่ยมของชาติมหาอำนาจ หรืออาจไม่สามารถปรับปรุงประเทศตามวิทยาการสมัยใหม่ได้

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำริในการส่งพระเจ้าลูกยาเธอ พระราชวงศ์และข้าราชการไปศึกษาต่างประเทศ ซึ่งพระองค์ทรงพระราชดำริโดยรอบคอบทุกประการแล้ว จึงได้ตกลงปลงพระราชหฤทัยว่า บรรดาพระเจ้าลูกเธอพระองค์ชายเมื่อมีพระชันษาถึงเวลาอันสมควรแล้ว จะส่งออกไปให้ทรงศึกษาวิชาการในยุโรปทุกพระองค์ โดยมีรับสั่งว่า

...ผู้ที่เกิดมาเป็นเจ้านี่ไม่ใช่มีแต่ฝ่ายข้างดี โดยมีทรัพย์ยศศักดิ์ที่เป็นเจ้านั้นเองอาจจะให้โทษมากกว่าบุคคลชั้นอื่นๆ เพราะเหตุที่รู้สึกว่าเป็นเจ้า และเป็นผู้มียศสูงกว่าผู้อื่นมาแต่แรก มีทางที่จะเสียด้วยเพลินไปในยศศักดิ์ ไม่พากเพียรแสวงหาคุณวุฒิให้สมกับที่เกิดมาเป็นเจ้า...²

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงได้รับการปลูกฝังและถ่ายทอดพระราชปณิธานทางด้านการศึกษาสืบต่อจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังจะเห็นได้จากพระองค์ทรงส่งไปศึกษาต่างประเทศตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ ซึ่งเป็นแนวพระราชดำริของพระราชบิดาในการส่งพระเจ้าลูกยาเธอไปศึกษาต่างประเทศ เพื่อให้นำความรู้และวิทยาการต่างๆ ที่ได้รับกลับมาพัฒนาประเทศในภายภาคหน้าต่อไป

ซึ่งจะเห็นได้ว่าพระองค์ทรงเน้นให้เห็นถึงความสำคัญของการศึกษาโดยไม่ว่าจะเป็นพระประยูรญาติหรือบรรดาพระเจ้าลูกเธอฯ และพร้อมที่จะส่งไปศึกษาต่อยังต่างประเทศเพื่อเพิ่มพูนความรู้ความสามารถและกลับมาพัฒนาประเทศชาติต่อไป ด้วยเหตุนี้เองพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงไปศึกษาในประเทศอังกฤษ ประโยชน์ที่จะได้รับอีกทางหนึ่งก็คือ ทำให้ประเทศในทวีปยุโรปรู้จักเมืองไทยดียิ่งขึ้น และยังเป็นโอกาสแสวงหาพันธมิตรและเป็นการกระชับสัมพันธไมตรี จะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงได้รับการส่งเสริมด้านการศึกษามาจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งในฐานะพระราชบิดาที่ดีพระองค์ยัง

² สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้าทรงราชทานภาพ, พระราชประวัติจอมพลพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช, (พระนคร : โรงพิมพ์กรมยุทธศึกษาทหารบก, 2516), หน้า 2.

ต้องการที่จะมอบการศึกษาให้แก่พระโอรสเป็นมรดกที่คงทนถาวรด้วย³ ซึ่งในเรื่องนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริตริตรวงเป็นอย่างมาก และทรงตั้งพระทัยไว้อย่างแน่วแน่ว่าจะส่งพระราชโอรส พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ออกไปให้ทรงศึกษาวิชาการในยุโรปทุกพระองค์ ความตั้งพระทัยของพระองค์ในข้อนี้ ปรากฏในสำเนาพระราชหัตถเลขาถึงพระเจ้านั่งยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณว่า

...เป็นการที่ฉันได้ปฏิญาณใจไว้เสียแต่เดิม ซึ่งเธอยอมทราบอยู่แล้วว่า บรรดาลูกผู้ชายที่สามารถจะไปเล่าเรียนในประเทศยุโรปได้ จะให้ได้รับการเล่าเรียนในประเทศยุโรป ทั่วทุกคน...⁴

ระหว่างที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงกำลังศึกษาอยู่ในต่างประเทศนั้นในช่วงเวลานั้นพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเจ้าอยู่หัว ทรงช่วยงานราชการ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในฐานะพระบรมโอรสาธิราช ซึ่งทรงเป็นพระราชโอรสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระองค์แรกและเป็นพระมหากษัตริย์ไทยพระองค์แรกที่เสด็จไปศึกษาวิทยาการสมัยใหม่ ณ ประเทศอังกฤษ เป็นเวลาถึง 10 ปี ทรงเป็นความหวังของสมเด็จพระราชบิดาว่าจะเป็นผู้เชื่อมประสานวัฒนธรรมตะวันตกให้เข้ากับวัฒนธรรมตะวันออกหรือของปะเทศไทย ดังที่ปรากฏในพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตอนหนึ่งว่า

...เมื่อลูกโต ได้กลับเข้ามาเมื่อใด ให้ได้มาเชื่อมให้ติดกับข้างไทย แต่อย่าให้โก้แก้ง โก้ห้วน โดยทำทางตาโดยความคิด ซึ่งมีใ้จะห้ามไม่ให้เรียนรู้ ความคิดของฝรั่ง แต่อย่าต้องถึงจำเป็นจะให้กลมเกลียวไปตามเวลาของบ้านเมืองไม่ได้ ต้องรู้อยู่ตามที่คิดเห็นเช่นนั้น ตามลัทธิของฝรั่ง เช่น เจ้าปฤษฎางค์เป็นอันน่ากลัวยิ่งนัก...⁵

³ ชมพูนุช นาสิริภักดิ์, “บทบาทที่ปรึกษาชาวต่างประเทศในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, แผนกวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2514), หน้า 74.

⁴ หจข. ร.5ด.49/7 พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึง พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ ลงวันที่ 27 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 113

⁵ หจข. ร.5ด.49/7 พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึง พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ ลงวันที่ 27 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 113

จากพระราชหัตถเลขาที่กล่าวมาทำให้ทราบว่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสอนให้พระราชโอรสทรงเลือกรับที่จะเรียนรู้วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมและประเพณีในสิ่งที่ดีมา ปรับใช้กับบริบทของประเทศไทยอย่างเหมาะสม ซึ่งในขณะที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเจ้าอยู่หัว ทรงศึกษาวิชาการอยู่ที่อังกฤษนั้น ตรงกับสมัยของสมเด็จพระบรมราชาธิราช วิคตอเรีย (ครองราชย์ พ.ศ. 2380 – 2444) ซึ่งเป็นสมัยที่จักรวรรดิอังกฤษกว้างใหญ่ไพศาลที่สุด ความภาคภูมิใจในตนเองของคนอังกฤษมีสูงมาก ความเป็น “สุภาพบุรุษ” หรือความเป็น “ผู้ดี” ของคนอังกฤษเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไป และแน่นอนว่า เป็นสิ่งที่ต้องปลูกฝังให้กันมาตั้งแต่ยังเป็นเยาวชน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ย่อมได้รับอิทธิพลของความเป็น “สุภาพบุรุษ” เข้ามาด้วย ซึ่งจะสะท้อนให้เห็นแนวความคิดตามแบบอังกฤษนี้ เมื่อพระองค์ทรง จัดตั้งโรงเรียนมหาดเล็กหลวง หรือโรงเรียนวชิราวุธในปัจจุบัน นอกจากนี้ ภายหลังจากเสด็จกลับ จากการศึกษาในประเทศอังกฤษ และทรงดำรงตำแหน่งสยามมกุฎราชกุมารอยู่ 7 ปี ก่อนขึ้นเสวย ราชย์สมบัติ พระองค์ได้ทรงพิจารณาวิธีการจัดการศึกษาในช่วงปลายรัชกาลที่ 5 ด้วย ซึ่งอาจ กล่าวได้ว่า พระองค์ไม่ทรงเห็นด้วยกับผู้มีบทบาทสำคัญในการจัดการศึกษาในเวลานั้นได้ละเลย หรือให้ความสำคัญน้อยไป ดังปรากฏในพระบรมราชโองการที่พระราชทานแก่นักเรียนโรงเรียน มหาดเล็กหลวง เมื่อวันที่ 13 พฤศจิกายน 2457 ซึ่งมีความตอนหนึ่งว่า

...แต่หากว่า การศึกษาที่เป็นมาแล้วนั้น ดำเนินไม่ถูกรอยคือไม่ใคร่จะได้สอน ให้คนไทยนึกถึงสิ่งที่เคยเป็นมาแล้ว มักจะหันหาแบบของคนโน้นคนนี่มาตั้ง เป็นแบบอย่าง เท่ากับเอาห้วยักษ์บ้างหัวเงาะบ้างมาสวมลงในหัวคน ก็ได้ห้วย ักษ์หัวเงาะเหล่านั้น มิใช่มันเหมือนหรือเหมาะกับรูปหัวไปทุกทีเมื่อไร ถึงนาย ช่างจะทำให้วิจิตรพิสดารอย่างไร ก็ไม่เหมือนคน เพราะฉะนั้นถ้าไปโดนที่หัวโต นัยน์ตาเราไม่ตรงรอยที่เขาเจาะไว้ผลจะเป็นอย่างไรเล่า? เราก็คต้องหกล้มปาก แดกไปเท่านั้นเอง และที่ปากแตกกันเสมอเดี๋ยวนี้ก็เพราะเหตุใด? เพราะเหตุ กรรมศึกษาล้มข้อสำคัญไปเสีย ไปเข้าใจผิดเห็นเสียว่า สอนให้รู้หนังสือ คิดเลข ทำบัญชีได้ก็พอแล้ว ที่แท้คนโบราณท่านกล่าวไว้ว่า ปากเป็นเอก เลขเป็นโท หนังสือเป็นตรี ความชั่วดีเป็นตรา นี่ถึงเห็นได้ว่า ความชั่วและความดีนั้นจะไป เปรียบอะไรไม่ได้ ต้องน้อมยกให้เป็นตรา คือใครทำดีหรือทำชั่ว ก็ได้แก่ตัวของ ผู้นั้นเอง เมื่อได้ประทับตราลงไปแล้วจะเปลี่ยนแก้ไขอย่างไรไม่ได้เป็นอันขาด

ดวงตราเป็นอย่างไรก็ต้องปรากฏลายประทับตราอย่างนั้น ข้อนี้เป็นข้อสำคัญมาก เพราะฉะนั้นจึงต้องฝึกฝนกันมาให้เหมาะสมเสียตั้งแต่เล็กๆ กรมศึกษาบัดนี้ก็รู้สึกแล้ว จึงได้ควรคิดจรรยาให้มากขึ้น ผลของจรรยาที่สอนนั้นก็คงจะเห็นได้มากขึ้นทุกที...⁶

จากพระราชดำรัสนี้ ชี้ให้เห็นข้อเท็จจริงหลายประการคือ การรับแบบอย่างของชาติอื่นที่ไม่เหมาะกับคนไทยย่อมไปด้วยกันยาก ใน พ.ศ. 2445 กระทรวงธรรมการเคยไปนำเอาแผนการศึกษาชาติของประเทศญี่ปุ่นมาใช้ในประเทศไทย โดยบอกว่า เป็นแผนที่ญี่ปุ่นศึกษาจากประเทศต่างๆ มีความทันสมัยที่สุด แต่ผลที่ได้ออกมาก็แตกต่างกับของประเทศญี่ปุ่น นอกจากนี้การให้ความสำคัญกับภาษาหนังสือมากเกินไป และความเข้าใจผิดของประชาชนได้ก่อให้เกิดปัญหา การอยากเข้ารับราชการหรือเรียกว่าการอยากเป็นเสมียนซึ่งเกิดขึ้นมาตั้งแต่ปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อาจกล่าวได้ว่า โดยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงให้ความสำคัญมาตลอด ทรงย้ำในเรื่อง “รากเหง้า” การศึกษาเดิมของไทย และทรงกล่าวว่า “เด็กจะห่างวัด” มาก และลืมนิสัยสมบัติเดิมของคนไทยที่ละเลยไป ในเรื่องนี้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำรัสว่า การเทิดทูนพระมหากษัตริย์ ความใกล้ชิดระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชน นิสัยรักอิสระของคนไทย การยึดมั่นในอำนาจอันชอบธรรมซึ่งอาจสามารถกล่าวได้ว่า การจัดตั้งโรงเรียนมหาดเล็กหลวงขึ้นภายหลังที่เสด็จขึ้นครองราชย์ได้เพียง 2 เดือนเศษนั้น เป็นการนำแนวความคิดทางการศึกษาของพระองค์มาปฏิบัติ อันที่จริงแล้ว ในพระราชดำริที่หลากหลายของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเจ้าอยู่หัว ที่พระองค์พระราชนิพนธ์ไว้ในเรื่องต่างๆ จะบรรลุผลสำเร็จได้ก็ด้วยการศึกษาทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นแนวความคิดเรื่องชาตินิยม การจัดตั้งเสือป่า ลูกเสือ การกีฬา ความมีน้ำใจ เสียสละเพื่อส่วนรวม และการศึกษานี้ที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเจ้าอยู่หัว ให้ความสำคัญพระทัยเป็นอย่างมาก

จากพระราชปณิธานและแนวพระราชดำริในการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ได้สืบสานต่อกันมายังพระราชโอรสทุกๆ พระองค์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระราชโอรสที่ต่อมาได้ทรงดำรงตำแหน่งพระมหากษัตริย์ในการปกครองและบริหารประเทศ ดังเช่น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ได้มีพระราชปณิธานและแนวพระราชดำริในการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศมาโดยตลอด และพระราชปณิธานและ

⁶ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบรมราชาธิบายในการจัดตั้งโรงเรียนมหาดเล็กหลวงใน พระบรมราชาธิบายกับบวชราวุธวิทยาลัย, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ไทยเชชม, 2519), หน้า 126 – 128.

แนวพระราชดำริในการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศยังได้ผลสืบสานมาถึงสมเด็จพระอนุชาธิราช นั่นคือ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังความในพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ความว่า

...เมื่อข้าพเจ้ากลับจากยุโรปครั้งนี้ พ.ศ. 2467 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า ข้าพเจ้ามีอายุมากพอสมควรจะเล่าเรียนประเพณีการปกครองบ้านเมืองและราชการแผ่นดิน เพื่อจะได้สามารถฉลองพระเดชพระคุณได้ตามโอกาส จึงทรงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยามหิธร นำหนังสือราชการมาให้ข้าพเจ้าอ่านและศึกษา ทั้งนี้เป็นพระราชประเพณีมาแต่เดิม ในบรรดาหนังสือที่เจ้าพระยามหิธรได้นำมาให้ข้าพเจ้าอ่านนั้น มีพระราชดำรัสของพระพุทธเจ้าหลวงในเรื่องการเปลี่ยนแปลงแก้ไขการปกครองแผ่นดิน เมื่อข้าพเจ้าได้อ่านพระราชดำรัสนี้แล้วรู้สึกว่าเป็นหนังสือสำคัญอย่างยิ่ง ทั้งทำให้ข้าพเจ้าเพิ่มพูนและเลื่อมใสในพระปรีชาสามารถ และพระบารมีของพระพุทธเจ้าหลวงยิ่งขึ้นอีก ทำให้ความนับถือในพระองค์ ซึ่งข้าพเจ้ามีอยู่เต็มหัวใจ ให้นึกแน่นเต็มตื่นมากยิ่งขึ้นอีกด้วย...⁷

จากพระราชหัตถเลขาดังกล่าวจะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงไว้วางพระราชหฤทัยในสมเด็จพระอนุชาธิราชเป็นอย่างมาก จึงทรงให้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องเรียนรู้การปกครองบ้านเมืองและราชการแผ่นดิน เพื่อจะได้เป็นแรงสำคัญในการบริหารราชการแผ่นดินและจะได้สามารถช่วยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในการพัฒนาประเทศต่อไปในอนาคตต่อไป และจะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว มีความศรัทธาและมีความเชื่อมั่นที่จะดำเนินรอยตามพระพุทธเจ้าหลวงในเรื่องการปกครองแผ่นดิน ทรงได้ศึกษาวิชา การปกครองบ้านเมืองและราชการแผ่นดิน ทรงศึกษาขนบธรรมเนียมและหน้าที่ราชการของพระเจ้าแผ่นดินจากหนังสือราชการที่สำคัญในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำให้ได้ตระหนักว่า ประชาธิปไตยมีความสำคัญต่อการพัฒนาประเทศไทยในอนาคตตามแนวพระราชปณิธานของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระองค์ทรงมีพระราชปณิธานอย่างแน่วแน่ในการดำเนินรอยตามพระราชปณิธานของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการพัฒนาประเทศอีกด้วย

⁷ พระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว วันที่ 12 ตุลาคม พ.ศ. 2470.

นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงมีพระราชปณิธานที่จะให้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้บริหารประเทศต่อจากพระองค์ดังที่ทรงแสดงไว้ในพระราชหัตถเลขาณัติกรรม ใจความว่า

...การสืบราชสมบัตินั้นมีพระราชประสงค์ว่า หากมีพระราชโอรส (ขณะที่ทรงทำนิติกรรมนั้นพระนางเจ้าสุวัทนา พระวรราชเทวีทรงพระครรภ์อยู่) ก็ให้สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงสุโขทัยฯ ทรงเป็นประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ จนกว่าพระมหากษัตริย์จะบรรลุนิติภาวะ แต่ถ้าไม่มีพระราชโอรส ก็ใคร่ขอให้สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงสุโขทัยฯ ทรงเป็นรัชทายาท สืบสันตติวงศ์ตามราชประเพณี...⁸

จากพระราชหัตถเลขาณัติกรรมดังกล่าวในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทำให้ทราบว่าพระองค์ทรงไว้วางพระราชหฤทัยในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นอย่างมาก จึงได้มอบหมายให้สืบสันตติวงศ์ต่อจากพระองค์ ถ้าบุตรในพระครรภ์ของพระนางเจ้าสุวัทนา พระวรราชเทวีเป็นพระราชธิดา แต่หากแม้พระประสูติกาลเป็นพระโอรสก็ทรงยังไว้วางพระราชหฤทัยให้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ จนกว่าพระมหากษัตริย์จะบรรลุนิติภาวะ และเมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์แล้ว พระองค์ทรงมั่นคงอยู่ในทศพิธราชธรรม ได้ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจอันเป็นประโยชน์แก่บ้านเมืองหลายด้านหลายประการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรงมีพระราชปณิธาน แนวพระราชดำริในการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศ และสืบสานตามพระราชปณิธานของพระราชบิดาและพระเชษฐาอย่างต่อเนื่อง ดังจะเห็นได้จากความคิดเห็นของนักวิชาการดังนี้

...โดยนับตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเสด็จขึ้นครองราชย์สมบัตินั้น พระองค์ทรงสืบสานแนวพระราชปณิธานในการพัฒนาประเทศมาจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในทุกๆ ด้านโดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านการส่งเสริมการศึกษาใน

⁸ สมบัติ พลายน้อย, พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว, (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2542), หน้า 22.

ทุกรูปแบบให้แก่ประชาชนในทุกระดับ เพราะทรงตระหนักถึงความสำคัญของการพัฒนาคนเพื่อเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาประเทศชาติต่อไป...⁹

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว มีความสนพระทัยในด้านการศึกษาและการเรียนรู้ อยู่ตลอดเวลาและเล็งเห็นความสำคัญของการศึกษาเป็นสิ่งสำคัญที่จะทำให้บุคคลเกิดสติปัญญา นำไปสู่หนทางพัฒนาตนเองและสังคมในทุกๆ ด้าน อาทิ พระราชกรณียกิจด้านการศึกษาและการศาสนา พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิรูปมหาวิทยาลัยโดยทรงสร้างกลไกการปฏิรูป คือ แต่งตั้งคณะกรรมการปฏิรูปจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เพื่อเป็นพลังขับเคลื่อนการปฏิรูปการศึกษาให้เกิดผลเร็วขึ้นและบรรลุผลทั่วทั้งแผ่นดินนับเป็นครั้งแรกที่ผู้หญิงและผู้ชายได้รับความเสมอภาคทางการศึกษา¹⁰ และการจัดการศึกษาในรัฐสมัยนั้น เป็นการขยายการศึกษาในทุกระดับ และทรงเห็นควรให้ความสำคัญต่อการจัดการศึกษาประชาบาลให้เจริญก้าวหน้าทั่วทั้งประเทศ เพื่อขยายการศึกษาขั้นพื้นฐานในระดับประถมศึกษาออกสู่ประชาชนโดยทั่วถึงกัน แทนที่จะมุ่งส่งเสริมให้คนทั้งประเทศมุ่งสู่การศึกษาในระดับมหาวิทยาลัย¹¹ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศโดยความสำคัญของการศึกษาเป็นอย่างยิ่ง ดังพระราชดำรัสความว่า

...พวกเจ้านั้นการศึกษาเจริญขึ้นมากแล้ว ควรจะมุ่งในทางใช้ความคิดให้เป็นผลดียิ่งขึ้นอีก ไม่ใช่แต่จะเรียนจำตามที่สอนเท่านั้น ต้องฝึกหัดใช้ความคิด ไม่ใช่เชื่ออย่างงมงาย ไม่ใช่เรียนมาสำหรับทำตามไปอย่างลิงมันล้อคน หรือนกแก้วเลียนคนพูด เรียนมาสำหรับคิด ไม่ใช่เรียนมาสำหรับจำไว้เฉยๆ เท่านั้น ต้องคิดอีกทีหนึ่งว่า จะทำอะไรจึงจะดีขึ้นได้อีก ต้องพยายามเรียนตลอดชีวิต ใครเขามีวิชาดีที่ไหน ต้องพยายามเรียน เรียนมาแล้วต้องคิดต่อว่าจะหาวิธีอย่างไร มาใช้ให้เหมาะสำหรับประเทศของเรา ไม่ใช่จะเอาอย่างเขาตะบันไป...¹²

⁹ สัมภาษณ์ ชัชพล ไชยพร, อาจารย์ประจำคณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 1 ตุลาคม 2555

¹⁰ สมบัติ พลายน้อย, **พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว**, (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2520), หน้า 22

¹¹ หจข. เอกสาร ร.7 บ.1.3/202 ส่วนพระองค์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว สำนานหนังสือกระทรวงกลาโหมกับกระทรวงการคลัง ได้ตอบกันเรื่องงบประมาณของกลาโหม 5- 10 พฤศจิกายน 2473.

¹² พระราชดำรัสที่พระราชทานแก่นักเรียนอุษาคเนย์ ณ พระราชอุทยานสราญรมย์ วันที่ 9 พฤศจิกายน พ.ศ. 2472 ว่าด้วยลักษณะเอาอย่าง, 2536 : 152

จากพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวที่อัญเชิญมานี้ แสดงว่า พระองค์ทรงมีความสนพระทัยในด้านการศึกษาและการเรียนรู้อยู่ตลอดเวลา และเล็งเห็นความสำคัญของการศึกษาและกระบวนการคิดแบบมีวิจารณญาณ ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญที่จะทำให้บุคคลเกิดสติปัญญา นำไปสู่หนทางพัฒนาตนเองและสังคม และในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นช่วงเวลาที่เศรษฐกิจไทยได้รับผลกระทบจากภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ยุติ ทำให้มีปัญหาด้านงบประมาณที่ถูกตัดทอนให้น้อยลง แต่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงให้ความสำคัญต่อการส่งเสริมการศึกษาเพื่อการพัฒนาประเทศให้เจริญก้าวหน้าสืบต่อไป¹³ โดยพระองค์ทรงมีความสนพระทัยในด้านการศึกษาและการจัดการเรียนให้แก่ประชาชนเรียนรู้อยู่ตลอดเวลา โดยทรงเล็งเห็นและให้ความสำคัญของการศึกษาของประชาชนเพื่อหาหนทางในการนำไปสู่การพัฒนาตนเอง สังคมและประเทศชาติ จึงทรงมีแนวพระราชดำริในการเปลี่ยนแปลงจุดประสงค์ของการจัดการศึกษาไปบ้าง เนื่องด้วยปัญหาการขาดแคลนงบประมาณจึงทำให้การจัดการศึกษาในสมัยนี้มีการส่งเสริมเพื่อ “ขยายการศึกษา” ระดับประถมศึกษามากกว่า “ส่งเสริม” ระดับมัธยมศึกษาและอุดมศึกษาเพราะกระทรวงธรรมการเห็นว่า การบริหารด้านมัธยมศึกษาและอุดมศึกษาต้องใช้จ่ายเงินมากเกินไป ขณะที่บ้านเมืองอยู่ในภาวะเงินอัดคัต กระทรวงธรรมการจึงได้พยายามหันมาส่งเสริมกิจการด้านการศึกษาประชาชนบาลให้เจริญก้าวหน้าทั่วทั้งประเทศ เพื่อขยายการศึกษาขั้นพื้นฐานในระดับประถมศึกษาออกสู่ประชาชนโดยทั่วถึงกัน¹⁴

จากแผนการศึกษาชาติในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งมีเพียงฉบับเดียว นั่นคือ แผนการศึกษาชาติ พ.ศ.2475 การจัดการศึกษาในสมัยนี้มีจุดประสงค์สำคัญคือ ให้ทุกคนได้ศึกษาเล่าเรียนตามอัธยาศัย โดยเน้นคุณภาพการศึกษาให้สูงขึ้น และมุ่งเน้นการประกอบอาชีพของราษฎรให้สามารถเลี้ยงตัวเองได้ โดยเน้นเฉพาะวิชาด้านการเพาะปลูก ซึ่งถือเป็นวิชาที่สำคัญที่สุดสำหรับคนไทย รวมทั้งการจัดการให้เหมาะสมกับสภาพแต่ละท้องถิ่น ตลอดจนให้ความสำคัญต่อการจัดการศึกษาที่เท่าเทียมกันในด้านพุทธศาสนา จริยศึกษา และพลศึกษา การเรียนพระพุทธานุศาสตร์ของนักเรียนให้ความสำคัญต่อผู้สอนต้องเป็นพระภิกษุสงฆ์ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำริว่าสิ่งสำคัญในการพัฒนาประเทศนั้นคือ การศึกษา

¹³ กระทรวงศึกษาธิการ, *ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435 – 2507*, พิมพ์เป็นที่ระลึกในวันครบเจ็ดสิบสองปีของกระทรวง วันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2507 (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2507), หน้า 28.

¹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 28-31.

ดังนั้นแนวพระราชดำริด้านการศึกษาของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงส่งเสริมการศึกษาของชาติทั้งส่วนรวมและส่วนพระองค์ เช่น โปรดฯให้สร้างหอพระสมุดสำหรับพระนคร เพื่อเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้าศึกษาได้อย่างเสรี ทรงตั้งราชบัณฑิตยสภา เพื่อมีหน้าที่บริหารและเผยแพร่วิชาด้านวรรณคดี โบราณคดี และศิลปกรรม ในด้านวรรณกรรม โปรดฯ ให้ตราพระราชบัญญัติคุ้มครองวรรณกรรมและศิลปกรรมใน พ.ศ. 2475 อีกทั้งพระองค์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานเงินส่วนพระองค์ เป็นรางวัลแก่ผู้แต่งหนังสือยอดเยี่ยม และให้ทุนนักเรียนไปศึกษาวิชาวิทยาศาสตร์จากต่างประเทศ ทรงปลูกฝังเยาวชนให้มีคุณธรรมดีงาม โดยยึดหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา โปรดเกล้าฯ ให้ราชบัณฑิตยสภาจัดประกวดหนังสือสอนศาสนาแก่เด็ก ซึ่งนับว่าทรงเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์แรกที่ทรงสนับสนุนให้มีหนังสือธรรมะสำหรับเด็ก ส่วนการศึกษาทางพระพุทธศาสนานั้นโปรดเกล้าฯ ให้สร้างหนังสือพระไตรปิฎกฉบับสมบูรณ์

นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสนพระราชหฤทัยและทรงตระหนักถึงคุณค่าของการจัดการศึกษาให้แก่ประชาชนในทุกระดับอย่างเท่าเทียมกัน และทรงพยายามถ่ายทอดความรู้ที่พระองค์ทรงเชี่ยวชาญให้แก่พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการบริพาร รวมทั้งประชาชนในรูปแบบและวิธีการต่างๆ ทรงพัฒนากระบวนการเรียนรู้ระยะยาวของมนุษย์ที่จะทำให้บุคคลได้เรียนรู้ถึงค่านิยมที่สำคัญ ๆ ของสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งนอกจากการเรียนรู้แล้ว พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวยังปลูกฝังพระราชปณิธานด้านการศึกษาที่ทรงตั้งพระทัยไว้ผ่านแนวพระราชดำริในเรื่องต่างๆ ให้แก่ประชาชน อาทิ ผู้ฉลาดต้องมีคุณธรรมและจริยธรรมซึ่งจะส่งเสริมตนเองและสังคมให้เจริญก้าวหน้าอย่างมั่นคง ดังที่ทรงเน้นย้ำไว้ในพระบรมราชาวาทในพิธีพระราชทานปริญญาบัตรแก่นิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย วันที่ 14 มีนาคม พ.ศ. 2474 ความว่า

...ผู้ที่ฉลาดแต่นิสัยอัธยาศัยไม่ดี เป็นผู้ไม่ควรคนอื่นจะไว้วางใจ ถึงจะฉลาดเท่าไร จะได้ปริญญาสัก 100 อัน ก็ไม่เป็นประโยชน์แก่ตน ต้องพยายามเป็นผู้ที่ซื่อสัตย์สุจริต สมควรที่คนอื่นจะไว้ใจ ดังนั้นวิชาที่เราเรียนไปจึงจะเป็นประโยชน์แก่เรา...¹⁵

¹⁵ พระบรมราชาวาทพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในพิธีพระราชทานปริญญาบัตรแก่นิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย วันที่ 14 มีนาคม พ.ศ. 2474, 2476 ในประมวลพระบรมราชาวาท และพระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 7, (กรุงเทพฯ : คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ และโบราณคดี สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, 2536) : 231-232.

จากพระบรมราชาโฆวาทข้างต้นจะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักถึงความสำคัญของการศึกษาชาติ และทรงเล็งเห็นว่าผู้ที่ได้รับการศึกษาเล่าเรียนมีความรู้เพิ่มมากขึ้นแล้วต้องเป็นคนมีความซื่อสัตย์สุจริตและมีคุณธรรมด้วย ถึงจะก่อเกิดประโยชน์ตนเอง ครอบครัวและประเทศชาติต่อไป

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักถึงความสำคัญของการศึกษาชาติ ดังจะเห็นได้จากพระองค์ทรงสืบสานพระราชปณิธานและแนวพระราชดำริในการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศมาจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงเน้นการพัฒนาคนให้มีความรู้ ความสามารถและเตรียมคนเพื่อเข้ามาร่วมพัฒนาประเทศในด้านต่างๆ เช่น การเตรียมคนเข้ารับราชการ การจัดการศึกษาสำหรับพระสงฆ์ เป็นต้น และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเน้นการส่งเสริมการศึกษาให้กับราษฎรในทุกระดับ ไม่ว่าจะเป็นการดำริให้จัดสร้างสถานศึกษาทั้งในระบบ สายสามัญ สายอาชีพ การศึกษาของสตรี การศึกษาตามอัธยาศัย และระดับอุดมศึกษา ทั้งนี้ยังโปรดเกล้าฯ ที่จะจัดการศึกษาให้แก่ประชาชนชาวไทยอย่างทั่วถึงและประกาศใช้พระราชบัญญัติ แผนการศึกษาฉบับใหม่ และที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาภาคบังคับ ในการจัดการศึกษาในประเทศไทยให้มีความทันสมัยอีกด้วย โดยโปรดให้ขยายการศึกษาภาคบังคับใช้ทั่วราชอาณาจักรโดยเร็ว เป็นการเร่งรัดการให้การศึกษาแก่ประชาชนให้กว้างขวางขึ้น และทรงสนับสนุนการศึกษาอย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้ทรงพระราชดำริถึงการให้ศึกษานั้นมีคุณภาพเป็นประโยชน์จริงๆ ต่อบ้านเมือง และให้ประชาชนเห็นความสำคัญของการศึกษา ดังพระราชดำรัสความว่า

...แต่การแก่การศึกษานี้ ใครจะให้เอาใจใส่ให้ลักษณะแห่งการศึกษานั้นเป็นลำเป็นสัน อาจยังประโยชน์จริงให้แก่กุลบุตรของเรา เพราะฉะนั้น จึงมุ่งดำเนินการในเบื้องต้นนี้เป็นข้อใหญ่ 3 ข้อ คือ

- 1) จะต้องเพาะและอบรมครูดีๆ ขึ้นไว้อีกมากๆ ดังได้ลงมือจัดการเปลี่ยนแปลงระเบียบฝึกหัดครูประถมและจะเปิดแผนกครูมัธยมในมหาวิทยาลัยในไม่ช้า
- 2) จะต้องหาตำราเรียนภาษาไทยให้เพียงพอ แก่ไขว้วิธีการตรวจตำราเพื่ออุดหนุนผู้ที่มีความรู้ให้แต่งตำราได้ด้วยความสะดวกและปราศจากความสิ้นเปลืองยิ่งขึ้น และยังคงวางระเบียบบำเหน็จรางวัลผู้แต่งต่อไปอีก
- 3) การแก้หลักสูตรให้กว้างขวางและมุ่งให้อยู่ในความนับถือตัวและชาติของตัว สามารถที่จะประกอบการอาชีพให้เป็นคุณประโยชน์ เลี้ยงตัวเอง

ต่อไปในเมื่อเติบโตขึ้น และเป็นกำลังแก่ชาติบ้านเมืองของเรา ความมั่นคง
สมบูรณ์และมั่นคงยิ่งขึ้นสืบไป การนี้กำลังทำอยู่แล้ว หวังว่าจะโฆษณาได้ในไม่
ช้า...¹⁶

นอกจากพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่ จะทรงมีพระราชประสงค์ให้การศึกษาเป็น
การช่วยส่งเสริมความเป็นอยู่ของราษฎรและยกฐานะของชาติให้ทัดเทียมนานาชาติแล้ว ยังทรง
มุ่งหวังให้การศึกษา เป็นเครื่องช่วยสร้างความเข้าใจอันดีเกี่ยวกับระบอบประชาธิปไตยให้กับ
ประเทศชาติอีกด้วย ดังพระราชดำรัส ความว่า

...ท่านรับสั่งว่า ประชาธิปไตยนี้เป็นเครื่องมือที่ต้องใช้เป็น ถ้าเพื่อใช้ไม่เป็นแล้ว
อาจทำให้ยุ่งยากได้...ท่านรับสั่งว่าท่านทรงได้มาจากประวัติศาสตร์ของหลาย
ประเทศเพราะฉะนั้น การจะมีประชาธิปไตยก็ควรสอนประชาชนให้รู้เรื่อง
ตั้งแต่เด็ก ให้เข้าใจว่าคนเรามีสิทธิควบคู่กับหน้าที่ คนอื่นเขาก็มีสิทธิเช่นกัน
เพราะฉะนั้น หน้าที่ของเราต้องดูว่าไม่ไปละเมิดสิทธิคนอื่นเขา สิทธิต้องควบคู่
กับหน้าที่ เรียนแค่บวก ลบ คูณ หาร อ่าน เขียน เท่านั้นไม่พอ...¹⁷

จากพระราชดำริดังกล่าวจะเห็นได้ว่าพระองค์ทรงส่งเสริมให้ประชาชนมีสิทธิควบคู่กับ
หน้าที่ในการเป็นพลเมืองที่ดี รวมทั้งพระองค์ยังส่งเสริมประชาธิปไตยก็ควรสอนประชาชนให้เข้าใจ
ตั้งแต่ยังเด็ก นอกจากนี้พระองค์ยังทรงโปรดการทรงพระอักษรแล้วทรงสนับสนุนให้ประชาชน
แสวงหาความรู้จากการอ่านหนังสือโดยโปรดเกล้าฯ ให้ราชบัณฑิตยสภาจัดประกวดหนังสือที่แต่ง
ดี และหนังสือสอนพระพุทธศาสนาสำหรับเด็ก ทรงพระราชนิพนธ์ค่านำด้วยพระองค์เอง นับเป็น
การเผยแพร่สารสนเทศอันทรงคุณค่าให้ประชาชนได้เรียนรู้ตลอดชีวิต ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้จัดตั้งหอพระสมุดวชิราวุธ เพื่อเป็นสถานที่รวบรวมหนังสือส่วนพระองค์พระบาทสมเด็จพระ
มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวและหนังสือใหม่ และให้ย้ายหอพระสมุดวชิรญาณมาอยู่บริเวณวังหน้า
จัดเป็นที่รวบรวมหนังสือสมุดไทย ไบลาน จารึก และสมุดภาพเขียนเก่า หอพระสมุดทั้งสองแห่งนี้

¹⁶ พระราชดำรัสตอบพระบรมวงศานุวงศ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาทฝ่ายหน้า 4 มีนาคม 2470 ในราชกิจจานุเบกษา
เล่ม 44, หน้า 3855.

¹⁷ “คำประทานสัมภาษณ์ของหม่อมหญิงเจ้าการวิก จักรพันธ์,” ใน พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระปกเกล้า
เจ้าอยู่หัวจากข้อมูลประวัติศาสตร์บอกเล่า, สุวิทย์ ไททยวัฒน์ และคณะ, 2538.

โปรดเกล้าฯ ให้เรียกว่า หอพระสมุดสำหรับพระนคร ซึ่งเป็นต้นกำเนิดของหอสมุดแห่งชาติในปัจจุบัน

ทรงถ่ายทอดความรู้วิธีการเรียนภาษาจากการอ่านหนังสือให้กับพระบรมวงศานุวงศ์ ซึ่งทรงปฏิบัติมาตั้งแต่เมื่อทรงศึกษาที่วิทยาลัยอัสตัน ทรงพระอุตสาหะวิริยะในการทรงพระอักษร คืออ่านเขียนเพื่อฝึกการใช้ภาษาและในการแสวงหาความรู้ทั้งในและนอกห้องเรียน โปรดการอ่านหนังสือภาษาไทยและต่างประเทศ แม้เมื่อทรงสละราชสมบัติแล้วก็ยังทรงหนังสือพิมพ์รายวันหลายฉบับเพื่อให้ทราบข่าวต่างๆ รวมทั้งเรื่องที่เกี่ยวข้องกับประเทศไทย ความสนพระทัยในการอ่านยังผลให้ทรงรอบรู้ศาสตร์หลายสาขาและทรงวิเคราะห์เรื่องราวสำคัญหลายเรื่องได้อย่างถูกต้อง สอดคล้องกับพระคติที่ว่า การอ่านเป็นหนทางเพิ่มความรู้และสติปัญญา และพระองค์ทรงสนพระราชหฤทัยในด้านการศึกษาและการเรียนรู้อยู่ตลอดเวลา และเล็งเห็นความสำคัญของการศึกษาและกระบวนการคิดแบบมีวิจารณญาณ ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญที่จะทำให้บุคคลเกิดสติปัญญา นำไปสู่หนทางพัฒนาตนเองและสังคม

จะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีแนวพระราชดำริเกี่ยวกับการศึกษาโดยให้ความสำคัญกับการพัฒนาประเทศให้ก้าวไปสู่ความเจริญก้าวหน้า และพระองค์ทรงตระหนักถึงความสำคัญของการพัฒนาคนหรือการสร้างคนและให้คนที่มีความรู้ความสามารถและมีคุณธรรมจริยธรรมไปสร้างหรือพัฒนาประเทศชาติต่อไป¹⁸ โดยการส่งเสริมการศึกษาตามแบบอารยประเทศ แต่ยังคงยึดหลักการสำคัญคือ การคำนึงถึงความเหมาะสม ความสอดคล้องกับสภาพสังคม เศรษฐกิจ ภูมิศาสตร์ ตลอดจนวิถีชีวิตของไทย มิได้มีพระราชประสงค์ให้คนไทยลอกเลียนแบบแนวคิดของตะวันตกมาทั้งหมด ดังนั้นการจัดการศึกษาจึงเน้นควบคู่ไปกับการกล่อมเกล่าจริยธรรม คุณธรรม ตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนา ด้วยวัตถุประสงค์ในการสร้างคนเก่ง และคนดี มีจิตสำนึกของความรักชาติ ตลอดจนความเสียสละประโยชน์ส่วนตน เพื่อประโยชน์ของประเทศชาติเป็นส่วนรวม

การพัฒนาระบบการศึกษาจึงเป็นสิ่งจำเป็นเนื่องจากเป็นการมุ่งมั่นพัฒนาคนให้เติบโตอย่างมีคุณภาพ มีความสมดุล ทั้งสติปัญญา จิตใจ ร่างกาย เพื่อพัฒนาระบบการศึกษาจะต้องปลูกฝังและพัฒนาผู้เรียนด้วย ซึ่งหากส่งเสริมการพัฒนาระบบการศึกษาให้มีคุณภาพเท่ากับการพัฒนาเครื่องมือที่ใช้ในการพัฒนามนุษย์หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นการใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาประเทศได้อีกด้วย สอดคล้องกับ อัครวิทย์ เรื่องรอง ที่กล่าวว่า

¹⁸ พระราชนิพนธ์ค่านานาหนังสือพุทธะมามกะใน ประมวลหนังสือสอนพระพุทธศาสนาแก่เด็ก (2537), หน้า 3-4.

...การพัฒนาคนุษย์ เพราะปัจจุบันเป็นที่ยอมรับและเข้าใจตรงกันแล้วว่า มนุษย์เป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุดของการพัฒนาประเทศ หรือสังคมใดมีพลเมือง ที่มีคุณภาพมากก็จะได้เปรียบสูงในแง่ที่เป็นกลไกสำคัญต่อการพัฒนา ในด้านต่างๆ ให้สังคมนั้นๆ พัฒนาได้อย่างยั่งยืน...¹⁹

นอกจากนี้การศึกษาแนวพระราชดำริในการส่งเสริมการศึกษาในด้านต่างๆ นั้น ยังสามารถทำให้ทราบถึงเนื้อหาแนวคิดของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว อันจะนำมาซึ่งการปลูกฝัง กล่อมเกลา และพัฒนาความเป็นมนุษย์ให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น ซึ่งถือว่าเป็นสาระสำคัญด้านหน้าที่อันสำคัญของการศึกษา ซึ่งการเข้าถึงและการเข้าใจสาระสำคัญ และคุณค่าอันเกิดจากแนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศ โดยการเรียนรู้จากประวัติศาสตร์ของบุคคลที่มีบทบาทในการส่งเสริมการศึกษาเพื่อการพัฒนาประเทศนั้น จะทำให้นักการศึกษาได้รู้และเข้าใจถึงแนวความคิดที่ได้สั่งสมและผ่านการลงมือปฏิบัติมาแล้วในอดีตและเพื่อเป็นบทเรียนหรือองค์ความรู้ในการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศให้แก่ประชาชนและสังคมไทยต่อไป นอกจากนี้นักศึกษายังสามารถนำองค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษาแนวพระราชดำริไปปรับใช้กับบริบทของสังคมไทยในปัจจุบันได้อย่างเหมาะสม หรืออาจกล่าวได้ว่าแนวคิดในการส่งเสริมการศึกษาดังกล่าวนั้นเป็นเครื่องมือทางการศึกษา ที่มีจุดมุ่งหมายและสาระสำคัญเพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนามนุษย์ให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ยิ่งขึ้น และยังถือได้ว่าเป็นการสืบทอดแนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศในการให้มนุษย์มีความรู้ ความสามารถแล้วจะเป็นแรงสำคัญในการพัฒนาประเทศในอนาคตสืบต่อไป

จากการศึกษาแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศ งานวิจัยที่ผ่านมาไม่ว่าจะเป็นงานวิจัย วิทยานิพนธ์ หนังสือ และบทความ ซึ่งการศึกษาจากทางประวัติศาสตร์โดยส่วนใหญ่จะมุ่งเน้นเกี่ยวกับด้านพระราชกรณียกิจของพระองค์ และบริบทที่เกี่ยวกับเหตุการณ์สำคัญๆ ที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น รวมทั้งด้านภาษา วัฒนธรรมและประเพณีต่างๆ โดยส่วนใหญ่มักจะศึกษาเฉพาะประเด็นใดประเด็นหนึ่ง และจะศึกษาเฉพาะแนวพระราชดำริว่ามีอะไรบ้าง มีคุณค่าหรือมีความสำคัญอย่างไร แต่ยังไม่ถึง

¹⁹ อัครวิทย์ เรื่องรอง, “การวิเคราะห์แนวพระราชดำริเกี่ยวกับการพัฒนาประเทศจากพระบรมราโชวาทในพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดลราชเดช,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย2552), หน้า

การศึกษาวิเคราะห์การพัฒนามนุษย์จากแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งยังมองไม่เห็นถึงความสืบเนื่องด้านแนวคิดอันเกิดจากการคาดหวังอย่างเป็นนามธรรมกับรูปธรรม คือ การน้อมนำแนวคิดในการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศไปปฏิบัติ และนำไปหาแนวทางการจัดการศึกษาในรูปแบบต่างๆ ต่อไป

คำถามการวิจัย

1. พระราชปณิธานของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศมีลักษณะอย่างไร
2. แนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศที่ได้สืบสานมาจากพระราชปณิธานในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีลักษณะอย่างไร

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อสังเคราะห์พระราชปณิธานด้านการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
2. เพื่อวิเคราะห์แนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศที่ได้สืบสานพระราชปณิธานมาจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
3. เพื่อนำเสนอแนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศ

ขอบเขตของการวิจัย

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยศึกษาแนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศในส่วนที่เป็นการสืบสานพระราชปณิธานของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ระหว่าง พ.ศ. 2411 – 2477 โดยผู้วิจัยจะรวบรวมหลักฐาน โดยคำนึงถึงเหตุการณ์หรือสถานการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นภายใต้รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว มาสังเคราะห์และวิเคราะห์โดยใช้พื้นฐานการศึกษาทางด้านต่างๆ ได้แก่ พื้นฐานการศึกษาด้านสังคม วัฒนธรรม การเมือง เศรษฐกิจ และอื่นๆ มาประกอบการวิเคราะห์ด้วย และเป็นการวิจัยวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้กระบวนการศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลจาก

เอกสารหรือการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) กระบวนการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (Structured Interview) และการสัมภาษณ์เจาะลึก (in-depth interview) มาใช้ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้

คำจำกัดความเฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

แนวพระราชดำริ หมายถึง แนวคิดของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่มีต่อการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศ

การส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศ หมายถึง แนวพระราชดำรินในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่เกี่ยวกับการสนับสนุน การอุปถัมภ์ เรื่องการศึกษาในการพัฒนาให้ประชาชนมีความรู้ เพื่อให้มีการพัฒนาที่สมดุลทั้งสติปัญญา จิตใจ ร่างกาย และสามารถอยู่ในสังคมอย่างมีความสุข ในสังคมอันจะนำไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชนที่ยั่งยืนและความเจริญก้าวหน้าของประเทศชาติต่อไป

พระราชปณิธาน หมายถึง ความตั้งใจอันแน่วแน่ และความปรารถนาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศ

การสืบสาน หมายถึง พระราชดำรินในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ได้นำพระราชปณิธานในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มาปฏิบัติและมาสืบสานต่อกันมาในด้านการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศไทย

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

ได้ทราบถึงพระราชปณิธานด้านการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และทราบถึงแนวพระราชดำรินในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศที่ได้การสืบสานพระราชปณิธานมาจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า

อักษรย่อที่ปรากฏในเชิงอรรถ

การใช้อักษรย่อในเชิงอรรถมีดังนี้

หจช.	หมายถึง หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร
อ.ร.5	หมายถึง เอกสารรัชกาลที่ 5
อ.ร.6	หมายถึง เอกสารรัชกาลที่ 6

อ.ร.7 หมายถึงเอกสารรัชกาลที่ 7

ข้อตกลงเบื้องต้น

การใช้อักษรย่อแทนชื่อเอกสารชั้นรอง (Secondary Sources) ที่ผ่านการประเมินความเหมาะสมของเอกสารจากผู้ทรงคุณวุฒิและผู้เชี่ยวชาญทางด้านประวัติศาสตร์มีดังนี้

- อ.ร.5-1 หมายถึง สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, **การวางรากฐานการศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**. กรุงเทพฯ: ฝ่ายสารนิยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520.
- อ.ร.5-2 หมายถึง วุฒิชัย มูลศิลป์, **การปฏิรูปการศึกษาในรัชกาลที่ 5** (พระนคร : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2516
- อ.ร.5-3 หมายถึง กระทรวงศึกษาธิการ, **ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435 – 2507**, พิมพ์เป็นที่ระลึกในวันครบเจ็ดสิบสองปีของกระทรวง วันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2507 (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2507)
- อ.ร.5-4 หมายถึง คณะกรรมการจัดงานฉลองวันเฉลิมถวัลยราชสมบัติ ครบ 100 ปีการศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **เอกสารเรื่อง การจัดการศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2511.
- อ.ร.5-5 หมายถึง ละออทอง อมรินทร์รัตน์, **การส่งนักเรียนไทยไปศึกษาต่อต่างประเทศ ตั้งแต่ พ.ศ. 2411 – 2475**, วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522.
- อ.ร.5-6 หมายถึง ชมพูนุช นาศิริภย์, **“บทบาทที่ปรึกษาชาวต่างประเทศในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว”** (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต, แผนกวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2514)
- อ.ร.5-7 หมายถึง สถาบันดำรงราชานุภาพ, **พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ที่เกี่ยวกับ การพัฒนาประเทศ** : สำนักงานปลัดกระทรวงมหาดไทย กระทรวงมหาดไทย, 2551

- อ.ร.5-8 หมายถึง สุมน อมรวิวัฒน์, สวัสดิ์ จงกล และไพฑูรย์ สินลารัตน์. **ปรัชญาสยาม : บทวิเคราะห์ด้านการศึกษา**. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541.
- อ.ร.5-9 หมายถึง สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ และยูยี ยอนสัน, **ประวัติสังเขปแห่งการศึกษาประเทศสยาม** (พระนคร : โรงพิมพ์แสงห่อ, 2463)
- อ.ร.5-10 หมายถึง วุฒิชัย มูลศิลป์, **แนวความคิดทางการศึกษามัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**, กรุงเทพฯ: โครงการพัฒนาสังคมศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา, 2526.
- อ.ร.6-1 หมายถึง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **หลักราชการ**. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2491.
- อ.ร.6-2 หมายถึง ปิ่น มาลากุล, ม.ล.. **พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระมหาธีรราชเจ้า, 2446-2538**, กรุงเทพฯ: สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, 2533.
- อ.ร.6-3 หมายถึง นันทนา กปิลกาญจน์. **รายงานวิจัยเรื่อง การวิเคราะห์ในเชิงประวัติศาสตร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว : พ.ศ. 2453-2468**. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2540.
- อ.ร.6-4 หมายถึง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ประกาศพระราชบัญญัติพระราชกำหนดต่าง ๆ รัชกาลที่ 6 พ.ศ. 2462**, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2467
- อ.ร.6-5 หมายถึง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ประโยชน์แห่งการอยู่ในธรรม**. ใน ปกิณกะคดีของอัสวพาหุ, 63, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์หนังสือพิมพ์ไทย, 2455.
- อ.ร.6-6 หมายถึง จมื่น อมรรุณารักษ์, **การศึกษาของชาติ**, องค์การค้าของคุรุสภา, 2513
- อ.ร.6-7 หมายถึง สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ และ ยูยี ยอนสัน, **ประวัติสังเขปแห่งการศึกษาของประเทศสยาม**, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพมหาอำมาตย์เอก เจ้าพระราพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (ม.ร.ว. เปี้ย มาลากุล) พ.ศ. 2463

- อ.ร.6-8 หมายถึง กระทรวงศึกษาธิการ, **แนวพระราชดำริแก้รัชกาล.** (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2527).
- อ.ร.6-9 หมายถึง จารุวรรณ ไวยเจตน์. **การศึกษาภาคบังคับของไทย พ.ศ. 2464 – 2474.** พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2517.
- อ.ร.6-10 หมายถึง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **จดหมายเหตุรายวันในรัชกาลที่ 6.** กรุงเทพฯ:
- อ.ร.7-1 หมายถึง ณรงค์ พ่วงพิศ, **“การวิเคราะห์นโยบายเกี่ยวกับการศึกษาของคนจีนในประเทศไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว,”** (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, 2514).
- อ.ร.7-2 หมายถึง นันทนา กปิลกาญจน์, **พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว : พ.ศ. 2468-2477,** กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2547
- อ.ร.7-3 หมายถึง วลัยวิภา จรูญโรจน์, **“แนวพระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว,”** (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520).
- อ.ร.7-4 หมายถึง จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันใน พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 ภาคต้น พิมพ์โดยสำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, กรุงเทพฯ 2537
- อ.ร.7-5 หมายถึง จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันใน พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 ภาคปลาย พิมพ์โดยสำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, กรุงเทพฯ 2537
- อ.ร.7-6 หมายถึง ปรีดา วัชรางกูร, **พระปกเกล้าฯ กับระบอบประชาธิปไตย: พระราชประวัติของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวอย่างสมบูรณ์** (กรุงเทพฯ : ห.จ.ก. การพิมพ์พระนคร, 2520).
- อ.ร.7-7 หมายถึง สนั่น เดชานันท์, **แผนพัฒนาการเมืองไปสู่การปกครองระบอบประชาธิปไตยตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ไทยเชชม, 2519.

- อ.ร.7-8 หมายถึง พระราชนิพนธ์ค่านำหนังสือทศ 6 ใน ประมวลหนังสือสอน
พระพุทธศาสนาแก่เด็ก,2537
- อ.ร.7-9 หมายถึง พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว, **จดหมายเหตุพระราชกิจ
รายวันในรัชกาลที่ 7 ภาคต้น**. กรุงเทพฯ: สำนักเลขาธิการ
นายกรัฐมนตรี, 2537.
- อ.ร.7-10 หมายถึง พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว, **จดหมายเหตุพระราชกิจ
รายวันในรัชกาลที่ 7 ภาคปลาย**. กรุงเทพฯ: สำนักเลขาธิการ
นายกรัฐมนตรี, 2537.

บทที่ 2

แนวคิดที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเรื่อง แนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศนั้น ผู้วิจัย ได้ศึกษาแนวคิดรวมทั้งงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ซึ่งมีแนวคิดครอบคลุมในประเด็นต่างๆ ดังนี้

1. แนวคิดเกี่ยวกับการศึกษากับการพัฒนา

1.1 แนวคิดการพัฒนา

1.1.1 ความหมายของการพัฒนา

1.1.2 รูปแบบของการพัฒนา

1.1.3 หลักการในการพัฒนา

1.1.4 แนวคิดและทฤษฎีการพัฒนา

1.1.5 การพัฒนาประเทศ

1.2 แนวคิดเกี่ยวกับการศึกษา

1.2.1 ความหมายของการศึกษา

1.2.2 หน้าที่ของการศึกษา

1.3 แนวคิดเกี่ยวกับการศึกษากับการพัฒนา

1.3.1 การจัดการศึกษาเพื่อการพัฒนา

1.3.2 ระบบการศึกษาเพื่อการพัฒนา

1.3.3 ความสำคัญและบทบาทของการศึกษาในการพัฒนาประเทศ

1.4 แนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาเพื่อพัฒนามนุษย์

2. แนวคิดเกี่ยวกับพระราชดำริในฐานะเครื่องมือการพัฒนามนุษย์

3. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. แนวคิดเกี่ยวกับการศึกษากับการพัฒนา

1.1 แนวคิดการพัฒนา

1.1.1 ความหมายของการพัฒนา

ความหมายของคำศัพท์เกี่ยวกับ การพัฒนา เป็นคำศัพท์ที่ใช้กันอย่างแพร่หลาย มีความหมายในทางที่ดี ศัพท์ที่ใช้ในภาษาไทย มีที่มาจากภาษาบาลีว่า “วฑฺฒน” และภาษาสันสกฤตว่า “วรุณ” ซึ่งแปลว่า ทำให้เจริญหากใช้ว่า “พัฒนาการ” แปลว่า การทำความเจริญ การเปลี่ยนแปลงในทางเจริญขึ้น การคลี่คลายไปในทางดี²⁰

Development เป็นคำศัพท์ที่ใช้ในภาษาอังกฤษ ซึ่งมีรากศัพท์มาจากภาษาฝรั่งเศส ซึ่งใช้มาตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 16 ว่า “Develeper” และต่อมาภายหลังศัพท์ภาษาฝรั่งเศสใช้ว่า “Developer” ความหมายเดิมแปลว่า การแกะห่อ การเปิดซอง การขยายขยาย ซึ่งหมายถึงการปรากฏเหตุการณ์ขึ้น²¹ แต่มีได้บ่งบอกความหมายว่าเป็นไปในทิศทางใด

ต่อมาในคริสต์ศตวรรษที่ 19 จึงได้มีการใช้คำว่า “Development” ในความหมายว่า ก้าวหน้า หรือ ดีขึ้น ซึ่งใช้มาจนถึงปัจจุบัน

ความหมายในฐานะเป็นกระบวนการทางสังคม (Social Process) นักวิชาการได้ให้ความหมายของ การพัฒนา ไว้หลายประการดังนี้

การพัฒนา หมายถึง ความเจริญก้าวหน้าโดยทั่วไป เช่น การพัฒนาหน่วยงาน ชุมชนหรือประเทศ คือ การทำให้สิ่งนั้นดีขึ้น เจริญขึ้น สสนองความต้องการของประชาชนส่วนใหญ่ ได้ดียิ่งขึ้น²²

การพัฒนา หมายถึง กระบวนการของการเคลื่อนไหวยากจากสภาพที่ไม่น่าพอใจไปสู่สภาพที่น่าพอใจ การพัฒนาเป็นกระบวนการที่เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอไม่หยุดนิ่ง²³

²⁰ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525, (กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, 2525), หน้า 580.

²¹ Raymon Williams, *Keywords : A Vocabulary of Culture and Society*, (London : Fontana Paperbacks, 1983), p.103.

²² ทองคุณ หงส์พันธ์, *การศึกษากับการพัฒนา : แนวความคิด ทฤษฎี และวิธีปฏิบัติ*, (กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ภาพพิมพ์, ม.ป.ป.) หน้า 2.

²³ เสถียร เขยประทับ, *การสื่อสารและการพัฒนา*, (กรุงเทพฯ: คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528), หน้า 8.

การพัฒนา หมายถึง การเปลี่ยนแปลงที่มีการกำหนดทิศทาง (Directed Change) หรือการเปลี่ยนแปลงที่ได้วางแผนไว้ล่วงหน้า (Planned Change) โดยทิศทางที่กำหนดหรือได้วางแผนไว้ ต้องเป็นลักษณะที่พึงปรารถนาของสมาชิกในสังคมนั้น (Desired Change)²⁴

การพัฒนา หมายถึง การสร้างความเป็นอยู่ที่ดีให้แก่บุคคล (Well – being of Individual) ทั้งในทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคมและวัฒนธรรม²⁵

จิตยา สุวรรณชฎ²⁶ ให้ความหมายว่า “การพัฒนา คือ กระบวนการที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโดยการจัดสรรทรัพยากรของสังคมเพื่อการเปลี่ยนแปลงที่จะให้บรรลุเป้าหมายที่สังคมนั้นได้เลือกสรรแล้ว ด้วยการควบคุมอัตราการเปลี่ยนแปลงให้เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ”

สัญญา สัญญาวิวัฒน์²⁷ ให้ความหมายไว้ว่า “การพัฒนา คือ การเปลี่ยนแปลงที่มีการกำหนดทิศทาง มีการวางแผนแน่นอนกำหนดไว้ล่วงหน้า ซึ่งทิศทางที่กำหนดขึ้นจะต้องเป็นของดีสำหรับกลุ่มคนหรือชุมชนที่สร้างขึ้น”

ลิปพนธ์ เกตุทัต²⁸ ให้ความหมายว่า การพัฒนา คือ กระบวนการที่กระตุ้นให้บุคคลและสังคมบรรลุถึงอุดมคติและความประสงค์ซึ่งบุคคลในสังคมนั้นไม่เคยบรรลุถึงโดยการเรียนรู้ ใฝ่หาและการประยุกต์ ทักษะ ค่านิยมและทักษะต่างๆ แต่การเรียนรู้เพียงอย่างเดียวก็ไม่เพียงพอที่จะพัฒนาได้ การพัฒนาต้องอาศัยวัตถุดิบ เงินทุนและเทคโนโลยีต่างๆ แต่วัตถุดิบ เงินทุนและเทคโนโลยี ก็ไม่บรรลุผลตามเป้าหมาย ถ้าไม่มีมนุษย์ที่มีความรู้และความพยายามเรียนรู้มนุษย์ จึงเป็นหัวใจของการพัฒนา

อนันต์ เกตุวงศ์²⁹ ให้ความหมายไว้ว่า การพัฒนา คือ การทำให้เกิดความเจริญเติบโตและเพิ่มอัตราให้สูงขึ้น มีการเปลี่ยนแปลงระบบเพื่อให้ระบบมีความสามารถในการทำงานอย่างมีประสิทธิภาพ และความสามารถในการตัดสินใจ หรือกำหนดนโยบายให้เกิดความเป็นธรรม ความยุติธรรม สิทธิเสรีภาพและความพอใจแก่คนส่วนใหญ่และมีการเปลี่ยนแปลง

²⁴ สัญญา สัญญาวิวัฒน์, **การพัฒนาชุมชน**, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2526), หน้า 5.

²⁵ Suntaree Komin, “The Relevance of Value System to Social Development” in S. Komin ed. **Social Development : A Synthesis of East and Western Experiences**, (Bangkok: NIDA, 1982), p.213.

²⁶ จิตยา สุวรรณชฎ, “พัฒนาสังคม ขอบเขตและแนวความคิด,” **วารสารพัฒนาบริหารศาสตร์** 3 (กรกฎาคม 2522): 341 – 363.

²⁷ สัญญา สัญญาวิวัฒน์, **การพัฒนาชุมชน**, (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2523), หน้า 5.

²⁸ ลิปพนธ์ เกตุทัต, “การจัดการศึกษากับการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม,” **สารพัฒนาหลักสูตร** 17 (กุมภาพันธ์ 2526): 10.

²⁹ อนันต์ เกตุวงศ์, **การบริหารการพัฒนา**, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2523), หน้า 21.

สิ่งแวดล้อมให้เป็นไปตามความต้องการหรือสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงด้านอื่นๆ ทั้งนี้ จะต้องกระทำโดยมีการวางแผนที่ถูกต้องด้วย

จากความหมายของคำว่า “การพัฒนา” ที่กล่าวมาแล้ว พอสรุปได้ว่าการพัฒนา หมายถึง การเปลี่ยนแปลงเพื่อให้เกิดความเจริญก้าวหน้า โดยการปรับปรุงสภาพการดำรงชีวิตไปในทางที่ดีขึ้น อย่างมีทิศทาง และสามารถสรุปความหมายและลักษณะของการพัฒนา จากแนวความคิดของนักวิชาการด้านการพัฒนาดังกล่าวแล้ว อาจกล่าวได้โดยสรุปว่า การพัฒนาย่อมมีลักษณะดังนี้³⁰

1. การทำให้ดีขึ้น เจริญขึ้น ก้าวหน้าขึ้นโดยไม่หยุดนิ่ง
2. การเปลี่ยนแปลงจากสภาพที่ไม่น่าพอใจไปสู่สภาพที่น่าพอใจอย่างมีระบบ
3. กระบวนการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง
4. กระบวนการปรับปรุงคุณภาพชีวิตของประชาชนทั้งด้านเศรษฐกิจและสังคม
5. การปรับปรุงระบบสังคมให้ทันสมัย
6. การเปลี่ยนแปลงที่มีการกำหนดทิศทางหรือวางแผนไว้ล่วงหน้า
7. การสร้างความเสมอภาคทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง
8. การปรับปรุงเงื่อนไขต่างๆ ที่สังคมไม่พึงปรารถนา

คำว่า การพัฒนา มีการนำไปใช้กับวิธีการหรือวิทยาการในแขนงวิชาต่างๆ มากมาย เช่น การพัฒนาเศรษฐกิจ การพัฒนาการเมือง การพัฒนาสังคม การพัฒนาการเกษตร เป็นต้น และนอกเหนือจากคำว่า การพัฒนา แล้ว ยังมีคำอื่นๆ ที่มีความหมายคล้ายคลึงหรือใกล้เคียงกับการพัฒนา ซึ่งอาจก่อให้เกิดความสับสนได้ ดังนั้นจึงควรทราบความหมายของคำเหล่านั้นเพื่อสามารถนำไปใช้ให้ถูกต้องตามสถานการณ์ต่างๆ ดังนี้

1) การเปลี่ยนแปลง (Change) เป็นคำที่ใช้ทั่วไป เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงสภาพของสิ่งใดๆ อันเป็นการเปลี่ยนแปลงทั่วไป ไม่เจาะจงว่าเป็นแบบวิธีใด และไม่เจาะจงทิศทางหรืออัตราความเร็ว³¹ การเปลี่ยนแปลงในบางครั้งอาจไม่ใช้การพัฒนาก็ได้ เพราะการพัฒนา หมายถึงการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นเท่านั้น

³⁰ สนธยา พลศรี, **ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน**, (กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2533), หน้า 8.

³¹ สุลักษณ์ ศิวรักษ์, **ศาสนากับการพัฒนาประเทศ**, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ประชาชน จำกัด, 2512), หน้า 102.

2) การเจริญเติบโต (Growth) หมายถึง ความมั่งคั่งเติบโตอย่างช้าๆ จนโตเต็มที่ การเพิ่มขนาดน้ำหนักหรืออำนาจ³² คำว่าการเจริญเติบโตเป็นความหมายในลักษณะที่เกิดขึ้น และเป็นไปตามธรรมชาติ แต่การพัฒนาหมายถึงการเจริญเติบโตอย่างมีระบบ มีทิศทาง มีการควบคุมการเจริญเติบโตให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายที่ได้กำหนดไว้

3) ความก้าวหน้า (Progression) หมายถึง การเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ดีขึ้น จึงมีความหมายที่คล้ายคลึงกับการพัฒนา

4) วิวัฒนาการ (Evolution) หมายถึง การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติในลักษณะค่อยเป็นค่อยไป ใช้ระยะเวลาอันยาวนาน จึงแตกต่างจากความหมายของการพัฒนา

5) การประดิษฐ์หรือนวัตกรรม (Innovation) หมายถึง การคิดริเริ่มทำสิ่งใหม่ๆ ขึ้นมา และนำไปใช้

6) ความทันสมัย (Modernization) หมายถึง การเปลี่ยนแปลงสิ่งต่างๆ ที่ยังล้าหลังโบราณให้เหมือนกับสิ่งเดียวกันในประเทศที่เจริญแล้ว³³

1.1.2 รูปแบบของการพัฒนา

การพัฒนาในแต่ละประเทศอาจมีรูปแบบและวิธีการในการดำเนินงานที่แตกต่างกัน โดยขึ้นอยู่กับลักษณะเฉพาะทางด้านสังคม ระบบการเมืองการปกครอง และระบบเศรษฐกิจของประเทศ รูปแบบของการพัฒนาที่ใช้เป็นแนวทางในการดำเนินงานมี 3 ลักษณะดังนี้³⁴

1. การพัฒนาแบบเสรี (Free Development) หมายถึง การสร้างความเจริญก้าวหน้าทางเศรษฐกิจและสังคมโดยรัฐอนุญาตให้เอกชนดำเนินการภายใต้ระบบการแข่งขันโดยเสรี (Free Market System) รัฐบาลจะทำหน้าที่เป็นผู้รักษาความสงบเรียบร้อย โดยควบคุมให้การแข่งขันอยู่ในขอบเขตที่เหมาะสมและยุติธรรม เพื่อให้ประชาชนทุกคนสามารถประกอบอาชีพที่ไม่ขัดต่อกฎหมายบ้านเมืองได้โดยอิสระ การพัฒนาในรูปแบบนี้จึงเกิดจากการเคลื่อนไหวโดยสมัครของประชาชนไม่มีการบังคับจากรัฐ จึงอาจทำให้ไม่มีแบบแผนการพัฒนาที่แน่นอน และอาจต้องใช้เวลาที่ยาวนานพอสมควร

³² อมร รักษาสิทธิ์ และชัตติยา กรรณสูต, **ทฤษฎีและแนวความคิดในการพัฒนาประเทศ**, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, 2515), หน้า 4.

³³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 6.

³⁴ ชีววัฒน์ นิจนตร, **การศึกษากับการพัฒนาชุมชน**, (กรุงเทพฯ: หน่วยศึกษานิเทศกรรมการฝึกหัดครู, 2528), หน้า 30-31.

2. การพัฒนาแบบบังคับ (Forced Development) หมายถึง รูปแบบการพัฒนาที่ดำเนินการโดยรัฐบาลเป็นผู้วางแผน และปฏิบัติตามแผนนั้นอย่างครบถ้วนทุกขั้นตอน มีการกำหนดโครงการและระยะเวลาปฏิบัติตามแผนนั้นอย่างแน่นอน โดยบังคับให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องปฏิบัติตามให้บรรลุเป้าหมายการพัฒนาแบบนี้จะได้ผลรวดเร็วเพราะรัฐบาลสามารถกำหนดพฤติกรรมได้ทุกอย่าง แต่ประชาชนหรือเอกชนจะถูกริดรอนสิทธิและเสรีภาพในการประกอบอาชีพ หรือถูกบังคับให้เข้าร่วมโครงการต่างๆ ที่ตนเองอาจไม่สมัครใจ

3. การพัฒนาแบบผสมหรือแบบมีแผน (Planned Development) เป็นวิธีที่ประเทศในระบอบประชาธิปไตย เลื่อนนำมาใช้ในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมให้สำเร็จลุล่วงตามระยะเวลาที่กำหนด โดยไม่ต้องบังคับให้ประชาชนปฏิบัติตามรัฐบาลทุกประการ การพัฒนาตามรูปแบบนี้ จะมีการวางแผนการพัฒนาโดยกำหนดช่วงเวลาของการดำเนินงาน เช่น แผน 5 ปี แผน 10 ปี เป็นต้น แผนงานเหล่านี้จัดทำโดยรัฐบาลและไม่มีการบังคับให้เอกชนปฏิบัติตาม การพัฒนาตามรูปแบบนี้ อาจประสบปัญหาในส่วนของพัฒนาในภาคเอกชน ซึ่งรัฐบาลไม่สามารถบังคับให้ปฏิบัติตามได้ แต่จะต้องใช้วิธีจูงใจหรือส่งเสริมให้ปฏิบัติตาม

สรุปการพัฒนาในแต่ละประเทศ จะใช้รูปแบบใดนั้นขึ้นอยู่กับสภาพบริบทของแต่ละประเทศ ทั้งในด้านสังคม การเมือง การปกครอง และเศรษฐกิจ ซึ่งการพัฒนาในแต่ละแบบจะมีลักษณะเฉพาะ โดยอาจจะเลือกข้อดีของแต่ละแบบผสมผสานในการพัฒนาได้

1.1.3 หลักการในการพัฒนา

การพัฒนาหรือการเปลี่ยนแปลงใดๆ ที่ก่อให้เกิดผลดีแก่สังคม และบรรลุเป้าหมายในการสร้างคุณภาพชีวิตที่ดีให้แก่ประชาชนนั้น จะต้องดำเนินการด้วยความรอบคอบและคำนึงถึงสิ่งแวดล้อมต่างๆ ที่อาจได้รับผลกระทบจากการพัฒนา หลักการสำคัญที่ควรคำนึงถึงในการดำเนินงานด้านการพัฒนามีดังนี้³⁵

1. ต้องพัฒนาทุกด้านพร้อมกัน คือ การพัฒนาทั้งองค์กรทางสังคมและสถาบันสังคมทุกสถาบัน ไม่ว่าจะเป้าหมายหลักจะเป็นพัฒนาเศรษฐกิจ การเมืองหรือการศึกษาก็ตาม
2. ต้องพัฒนาทั้งเมืองและชนบทไปพร้อมๆ กัน ไม่ว่าจะเป้าหมายหลักจะเป็นการพัฒนาเขตเมืองหรือชนบทก็ตาม
3. ต้องมีการวางแผนเพื่อเป็นแนวทางในการดำเนินงานของผู้ปฏิบัติและผู้ที่เกี่ยวข้อง

³⁵ สัญญา สัญญาวิวัฒน์, *คุณภาพและคุณธรรมในการพัฒนาประเทศ*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: เจ้าพระยาการพิมพ์, 2530), หน้า 123-125.

4. ต้องมีการศึกษาสภาพปัญหา และความต้องการของสังคมเพื่อนำข้อมูลมาใช้ประกอบการวางแผนดำเนินงาน

5. การพัฒนาต้องยึดหลักวัฏธรมของท้องถิ่นเป็นจุดเริ่มต้นของการดำเนินงาน เพื่อก่อให้เกิดความต่อเนื่องในการเปลี่ยนแปลง และเมื่อการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นก็จะต้องมีเสถียรภาพควบคู่กัน (Change and Stability) คือมีความสมดุลในการเคลื่อนไหว (Moving Equilibrium) และหลีกเลี่ยงการขัดแย้งอย่างรุนแรงอันเนื่องจากการขัดกับวัฏธรมท้องถิ่น

6. ต้องยึดหลักการช่วยตนเองและการมีส่วนร่วมของประชาชน เพื่อให้เกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของและมีความภาคภูมิใจในผลงานที่ตนมีส่วนร่วมในการพัฒนา

7. ต้องยึดหลักประชาธิปไตยในการดำเนินงานเพื่อให้ชนทุกชั้น ทุกภาษา ทุกศาสนา ได้มีส่วนร่วมและได้รับผลของการพัฒนาอย่างทั่วถึง

สรุปหลักการในการพัฒนา ก็คือจะต้องพัฒนาให้เกิดดุลยภาพทางเศรษฐกิจและสังคมโดยดำเนินการพร้อมๆ กันในทุกด้าน และให้ทุกคนได้มีส่วนร่วมในการพัฒนาและได้รับผลจากการพัฒนานั้น

1.1.4 แนวคิดและทฤษฎีการพัฒนา

การพัฒนา เป็นสิ่งที่ทุกประเทศทั่วโลกได้พยายามกระทำให้เกิดในประเทศของตนเองประกอบสำคัญของการพัฒนาที่นักวิชาการด้านการพัฒนา หลายท่านได้ให้ความสำคัญ คือ ความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจ แต่ในข้อเท็จจริงแล้วยังมีองค์ประกอบที่มีส่วนต่อการพัฒนาอีกหลายด้าน เช่น ด้านสังคมและวัฒนธรรม แนวคิดและทฤษฎีการพัฒนามีหลายแนวคิดแต่ยังไม่ปรากฏว่ามีแนวคิดหรือทฤษฎีใดที่สามารถนำไปใช้หรืออธิบายสิ่งที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาได้อย่างสมบูรณ์ แต่จะต้องนำหลายๆ แนวคิดมาประยุกต์ใช้

แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนา ส่วนใหญ่จะคำนึงถึงการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นลำดับแรก เนื่องจากนักวิชาการส่วนใหญ่มีความเห็นว่า องค์ประกอบที่สำคัญที่สุดในการพัฒนาประเทศก็คือ การพัฒนาเศรษฐกิจในขั้นนี้จะขอกกล่าวถึงทฤษฎีและแนวคิดที่ได้รับการกล่าวถึง และใช้อธิบายสถานการณ์ด้านการพัฒนาอยู่เสมอดังนี้

1. ทฤษฎีความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจตามลำดับขั้น (The Stages of Economic Growth Theory)³⁶ ทฤษฎีนี้เจ้าของทฤษฎีคือ โรสเตอว์ (Rostow) นักประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ

³⁶ Walt Whitmen Rostow, *The Stages of Economic Growth : A Non – Communist Manifesto*, (London : Cambridge University Press, 1960), p. 20.

ทฤษฎีนี้กล่าวว่าการพัฒนาหรือการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของแต่ละประเทศ มีลำดับขั้นตอนที่สามารถแบ่งออกได้เป็น 5 ขั้นตอนคือ

1.1 ขั้นระบบเศรษฐกิจสังคมแบบดั้งเดิม (Traditional Society) เป็นระบบที่เศรษฐกิจผูกพันกับจารีตประเพณี มีการขยายตัวทางเศรษฐกิจน้อย อาชีพหลักคือการเกษตร ซึ่งยังไม่มีเทคโนโลยีสมัยใหม่ ผลผลิตน้อย ครอบครัวเป็นหน่วยสังคมที่สำคัญที่สุด และทำหน้าที่เป็นทั้งผู้ผลิตและผู้บริโภค

1.2 ขั้นตอนการพัฒนา (Precondition for Take-off) เป็นระยะที่มีการติดต่อกับค้าขายกับสังคมภายนอกมากขึ้น มีการคมนาคมสะดวกขึ้น สถาบันสังคมเข้ามามีบทบาทมากขึ้น การประกอบอาชีพเริ่มพัฒนาขึ้นทั้งปริมาณและคุณภาพ ผลผลิตเป็นการผลิตเพื่อส่งขายมากขึ้นมีการนำเทคโนโลยีใหม่ๆ มาใช้ในการผลิตมากขึ้น

1.3 ขั้นเข้าสู่กระบวนการพัฒนา (Take-off Stage) เป็นระยะที่มีการตื่นตัวด้านการลงทุนทุกสาขาทั้งด้านการเกษตร อุตสาหกรรม พาณิชยกรรม การศึกษา อัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเพิ่มขึ้นรวดเร็วมาก มีโครงสร้างทางสังคม การเมือง เศรษฐกิจที่มีประสิทธิภาพมากขึ้นมีการขยายตัวของสังคมเมืองอย่างรวดเร็ว

1.4 ขั้นทะยานเข้าสู่ภาวะของความอุดมสมบูรณ์ (Drive-to Maturity Stage) เป็นขั้นที่เป็นผลมาจากขั้นที่ 3 คือ เมื่อเศรษฐกิจขยายตัวขึ้น จึงทำให้ความเป็นอยู่ของสมาชิกในสังคมมีความสะดวกสบาย มีเครื่องอำนวยความสะดวกต่างๆ มากขึ้น และคนส่วนใหญ่มีความต้องการความก้าวหน้าในชีวิตที่สูงยิ่งขึ้นกว่าเดิม

1.5 ขั้นอุดมสมบูรณ์ (Stage of High Mass Consumption) เป็นขั้นที่สมาชิกในสังคมมีมาตรฐานการครองชีพสูงมาก มีเครื่องมือเครื่องใช้ที่มีคุณภาพสูง ประชาชนมีการบริโภคที่สมบูรณ์โดยทั่วหน้ากัน มีการจ้างงานเต็มที่ ประชาชนมีความรู้สึกมั่นคง ดำรงอยู่ในสังคมอย่างมีความสุข³⁷

2. ทฤษฎีการด้อยพัฒนาและการพึ่งพา (Underdevelopment and Dependency Theory) ทฤษฎีการด้อยพัฒนาและการพึ่งพาเป็นแนวคิดที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน

นักทฤษฎีการพัฒนาให้ความเห็นว่าช่องว่างระหว่างประเทศพัฒนาแล้ว และประเทศกำลังพัฒนา เป็นผลเกิดจากลัทธิล่าอาณานิคม และการถือเอาประโยชน์ของประเทศพัฒนาแล้วจากประเทศกำลังพัฒนา ประเทศกำลังพัฒนาต้องอยู่ในอำนาจการเมืองและเศรษฐกิจ

³⁷ จักรกฤษณ์ นรนิติผดุงการ, บรรณาธิการ, การบริหารงานพัฒนาชนบท, (กรุงเทพฯ: สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, 2527), หน้า 12-13.

เป็นแหล่งวัตถุดิบ เป็นตลาดสินค้าและเป็นแหล่งขยายตัวของการลงทุน เพื่อหารายได้และผลประโยชน์ของประเทศที่พัฒนาแล้ว แนวความคิดนี้เป็นการช่วยให้เกิดมีการพิจารณาปัญหาการพัฒนาประเทศของประเทศกำลังพัฒนาและช่วยปกป้องผลประโยชน์ของประเทศกำลังพัฒนาด้วย นักทฤษฎีการพึ่งพา ให้ความเห็นที่เห็นว่า สภาพการพึ่งพานั้น คือ สภาพการณ์ที่เศรษฐกิจของกลุ่มประเทศหนึ่ง ถูกกำหนดเงื่อนไขโดยกลุ่มประเทศอีกกลุ่มหนึ่ง ประเทศกำลังพัฒนามีลักษณะการพึ่งพาในด้านวัฒนธรรม สังคม และการเมือง ต่อประเทศทุนนิยมตะวันตก มีระบบเศรษฐกิจที่ต้องพึ่งพาประเทศทุนนิยมตะวันตก เช่น ทุนและสินค้าประเภททุน เทคโนโลยีการผลิตความเชี่ยวชาญและตลาดการค้าสำหรับการส่งออก ลักษณะความสัมพันธ์เป็นไปในเชิงเอารัดเอาเปรียบ เช่น ประเทศทุนนิยมตะวันตก จะซื้อวัตถุดิบในราคาถูก แต่ขายสินค้าอุตสาหกรรมในราคาแพง เป็นต้น

ทฤษฎีการด้อยพัฒนาและทฤษฎีการพึ่งพา ได้ช่วยอธิบายลักษณะของประเทศกำลังพัฒนาที่ทฤษฎีอื่นๆ มิได้กล่าวถึงไว้ จุดร่วมของทฤษฎีทั้งสองนี้คือ การเสนอแนะให้ประเทศกำลังพัฒนาดำเนินแนวทางการพัฒนาที่สามารถพึ่งตนเองได้ (Self-Reliance)³⁸

3. แนวคิดการพัฒนาอีกรูปแบบหนึ่ง (The Concept of Another Development) เป็นแนวคิดที่ปรับเปลี่ยนไปจากแนวคิดเดิมของการพัฒนาซึ่งยึดหลักการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นสำคัญ แนวคิดนี้เห็นว่าการพัฒนาควรยึดถือคนเป็นหลัก (Man Centered) โดยถือว่าคนเป็นทรัพยากรที่สำคัญที่สุด การที่สามารถนำเอาศักยภาพและความคิดสร้างสรรค์ของคนมาใช้ในการพัฒนาได้ถือได้ว่าเป็นวิถีทาง (Means) และเป้าหมาย (Ends) ของการพัฒนา

การพัฒนาตามแนวคิดของ “การพัฒนาอีกรูปแบบหนึ่ง” มีหลักการพื้นฐาน 5 ประการ คือ

3.1 โดยสภาพพื้นฐานแล้ว การพัฒนาเป็นเรื่องเกี่ยวกับประชาชน ประชาชนต้องเข้ามีส่วนร่วมในการตัดสินใจในสิ่งที่มีผลกระทบต่อตนเอง

3.2 การพัฒนาเป็นเรื่องของทั้งประเทศที่ยากจนและประเทศที่มั่งคั่ง และจะต้องพิจารณาโดยส่วนรวม (Totality)

3.3 ทรัพยากรของโลกมีอยู่อย่างพอเพียงที่จะสนองความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ได้ทั้งโลก ถ้ามีการจัดสรรการใช้อย่างถูกต้อง

³⁸ วิโรจน์ สารรัตน์, *ครุกับการพัฒนา: จากวิถีการพึ่งพาสู่การพึ่งตนเองเพื่อความสมดุล*, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ทิพย์วิสุทธิ, 2541), หน้า 12-13.

3.4 การพัฒนามิใช่การลอกเลียนแบบหรือการหิบบิ่ยืมตัวแบบ (Model) สำเร็จรูปมาใช้ แต่ต้องเป็นกระบวนการที่ต้องพัฒนาจากภายใน (Edogeneous Process) ต้องสอดคล้องกับค่านิยม ระบบการเมือง และพื้นฐานทรัพยากรของแต่ละประเทศ

3.5 ระบบและวิธีดำเนินการต่างๆ ในระดับโลก สามารถที่จะพัฒนาขึ้นมาได้ เพื่อให้เอื้ออำนวยต่อความพยายามในการพัฒนาประเทศของประเทศกำลังพัฒนา แต่ระบบดังกล่าวจะมีขึ้นได้ก็ต่อเมื่อได้มีการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างในระดับโลกที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

โดยสรุปแล้วแนวทางการพัฒนาตามความคิดของ “การพัฒนาอีกรูปแบบหนึ่ง” มีแนวทางดังนี้

- 1) เป็นการพัฒนาที่เน้นในเรื่องความต้องการขั้นพื้นฐานของคน (Need Oriented)
- 2) เป็นการพัฒนาจากการริเริ่มและดำเนินการจากภายใน (Endogeneous)
- 3) เป็นการพัฒนาที่ยึดหลักการพึ่งตนเอง (Self-Reliance)
- 4) เป็นการพัฒนาที่สอดคล้องกับสภาพแวดล้อม (Ecologically Sound)
- 5) เป็นการพัฒนาที่มีการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้าง (Structural Transformation)

ซึ่งเน้นการกระจายของผลการพัฒนาให้ทั่วถึงทั้งระบบโครงสร้างของสังคม³⁹ ทั้งระดับภูมิภาคระดับประเทศและระดับท้องถิ่น โดยครอบคลุมถึงการพัฒนาด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง

4. แนวคิดว่าด้วยการพัฒนาแบบยั่งยืน (Sustainable Development) แนวความคิดนี้เป็นแนวความคิดที่ได้รับความนิยมในปัจจุบัน UNFPA (United Nations Fund For Population Activities) ได้ให้คำอธิบายเกี่ยวกับการพัฒนาแบบยั่งยืนไว้ 4 ประการดังนี้

4.1 การพัฒนาแบบยั่งยืน หมายถึง การพัฒนาที่ตรงกับความต้องการตามความจำเป็นในปัจจุบัน โดยสามารถรองรับความต้องการและความจำเป็นที่จะเกิดแก่ชนรุ่นหลังด้วย ทั้งนี้มาตรฐานการครองชีพที่เลียดความจำเป็นขั้นพื้นฐานต่ำสุดจะยั่งยืนต่อเมื่อมาตรฐานการบริโภคในทุกหนทุกแห่ง คำนึงถึงความยั่งยืนในระยะยาว (Long-term Sustainability)

4.2 การพัฒนาแบบยั่งยืน ครอบคลุมมาตรการรักษามรดกทางทรัพยากรที่จะตกกับชนรุ่นหลัง อย่างน้อยต้องได้มากพอๆ กับที่ชนรุ่นปัจจุบันได้รับมา

³⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 15.

4.3 การพัฒนาแบบยั่งยืน เป็นการพัฒนาที่กระจายประโยชน์ของความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจได้อย่างทั่วถึง ตลอดจนเป็นการพัฒนาที่ปกป้องสิ่งแวดล้อมทั้งในระดับท้องถิ่นและในระดับโลกโดยรวมเพื่อชนรุ่นหลัง และเป็นการพัฒนาที่ทำให้คุณภาพชีวิตดีขึ้นอย่างแท้จริง

4.4 การพัฒนาแบบยั่งยืน หมายถึง การทำให้คุณภาพของชีวิตมนุษย์ดีขึ้นภายในระบบนิเวศวิทยาที่สามารถจะรองรับการดำเนินชีวิตได้ต่อไปในลักษณะดังกล่าว เศรษฐกิจแบบยั่งยืน (Sustainable Economy) จะต้องเป็นเศรษฐกิจที่ธำรงรักษาแหล่งทรัพยากรธรรมชาติของตนไว้ได้ โดยเศรษฐกิจแบบนี้จะยังคงสามารถพัฒนาควบคู่ไปกับการรักษาแหล่งทรัพยากรได้ด้วยการปรับตัว และโดยอาศัยการยกระดับความรู้ ปรับปรุงองค์กรและปรับปรุงประสิทธิภาพทางเทคนิคและเชาว์ปัญญา

โดยสรุปแล้วการพัฒนาแบบยั่งยืนก็คือ ความสามารถเชิงคุณภาพที่จะหาทางทำให้ทรัพยากรที่มีอยู่และกำลังใช้อยู่ในปัจจุบันมีการใช้ในระดับที่เปลี่ยนแปลงน้อย โดยสามารถตอบสนองความต้องการของมนุษยชาติได้อย่างมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น⁴⁰ โดยการดำเนินการอย่างจริงจังในด้านต่างๆ ดังนี้⁴¹

1. การควบคุมการเพิ่มประชากร เนื่องจากการเพิ่มขึ้นของประชากรทำให้เกิดการใช้ทรัพยากรอย่างสิ้นเปลือง ต้องมีการผลิตอาหารเพิ่มขึ้น ต้องการที่อยู่อาศัย ต้องการน้ำดื่ม น้ำใช้เพิ่มขึ้น ฯลฯ ความต้องการที่เพิ่มขึ้นเหล่านี้ก่อให้เกิดการขาดแคลนทรัพยากร การหยุดยั้งการเพิ่มประชากรจะช่วยลดปริมาณการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ก่อให้เกิดความสมดุลและการพัฒนาที่ยั่งยืน
2. การฟื้นฟูสภาพแวดล้อม สภาพแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติที่อยู่ในสภาพเสื่อมโทรม จะต้องฟื้นฟูและพัฒนาและป้องกันมิให้เกิดสภาพเสื่อมโทรมขึ้นอีก
3. การประหยัดการใช้ทรัพยากร การใช้ทรัพยากรทุกชนิด ไม่ว่าจะเป็นน้ำ ไฟฟ้าหรือพลังงานอื่นๆ จะต้องเป็นไปอย่างประหยัด และใช้ประโยชน์ให้คุ้มค่าที่สุด
4. การพัฒนาเทคโนโลยีที่เหมาะสม เทคโนโลยีที่จะนำมาใช้ทั้งในการเกษตร อุตสาหกรรม การสื่อสาร คมนาคม และในครัวเรือน จะต้องเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ ไม่ส่งผลกระทบต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อม

⁴⁰ เกื้อ วงศ์บุญสิน, ประชากรกับการพัฒนา, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540), หน้า 70-72.

⁴¹ วินัย วีระวัฒนานนท์, สิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (Environment and Development), (กรุงเทพฯ: ส่องสยาม, 2537), หน้า 95-100.

5. ค่านิยมและวัฒนธรรมที่เหมาะสม ค่านิยมและวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตและการใช้ปัจจัยในการดำรงชีวิต จะต้องเป็นไปอย่างพอเหมาะพอดำรงการผลิต การโฆษณาประชาสัมพันธ์ที่ก่อให้เกิดค่านิยมที่ฟุ่มเฟือย ควรถือว่าการมุ่งทำลายการดำรงอยู่ของมนุษยชาติ

6. การควบคุมอาวุธสงคราม อาวุธที่ใช้ทำสงครามและเพื่อประโยชน์ในการทำลายล้างกันจะต้องถูกควบคุมจำกัดการสร้าง การใช้และการซื้อขายเพื่อป้องกันและข่มขู่ถูกราน การได้เปรียบในการใช้ทรัพยากร และผลกระทบต่อสภาพแวดล้อม

7. การให้การศึกษา การให้การศึกษาเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม ทรัพยากรธรรมชาติ ระบบนิเวศน์ สังคม วัฒนธรรม เทคโนโลยี หรือวิชาการด้านอื่นๆ จะต้องผสมผสานกันอย่างถูกต้อง และเป็นไปเพื่อการดำรงชีวิตที่มีคุณภาพก่อให้เกิดสติปัญญา และทักษะที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิต

สรุปแนวคิดและทฤษฎีการพัฒนาประเทศ หรือบางช่วงเวลาแต่อาจไม่เป็นไปตามทฤษฎีใดทฤษฎีหนึ่งโดยตลอด สำหรับการพัฒนาประเทศไทยระยะแรก ได้พัฒนาให้เป็นไปตามทฤษฎีภาวะทันสมัย แต่ด้วยความทันสมัยที่ไม่สมดุลในทุกด้าน จึงเกิดภาวะที่ต้องพึ่งพาประเทศทุนนิยมตะวันตก ตามทฤษฎีการด้อยพัฒนาและการพึ่งพา และในที่สุด การดำเนินการพัฒนาจึงต้องเปลี่ยนเป็นการพัฒนาตามแนวคิดที่ว่าด้วยการพัฒนาแบบยั่งยืนเช่นในปัจจุบัน

อุดมการณ์ของการพัฒนา มีแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนาต่างๆ แบบ ล้วนมีบทสรุปของจุดมุ่งหมายในการพัฒนาหรืออุดมการณ์ของการพัฒนาอยู่ที่จุดเดียวกัน นั่นก็คือ “การพัฒนาคน” และ “การกระจายผลของการพัฒนาให้เกิดความเสมอภาค” เพื่อนำไปสู่จุดมุ่งหมายอันสูงสุดของการพัฒนา คือ ความสามารถในการยืนหยัดอยู่ได้บนพื้นฐานอันเข้มแข็งของตนเอง หรือที่เรียกว่า การพึ่งตนเอง (Self-Reliance)

การพัฒนาคน (Human Development) การพัฒนาไปสู่ระดับการพึ่งตนเองได้นั้น “คน” เป็นกลไกสำคัญที่สุดของการพัฒนาเพื่อให้บรรลุเป้าหมายดังกล่าว ดังนั้นจึงจำเป็นต้องพัฒนาคนให้เป็นประชากรที่มีคุณภาพของชาติ ซึ่งมีลักษณะโดยสังเขปดังนี้⁴²

1. เป็นผู้มีคุณธรรม คือ มีการรับผิดชอบชั่วดี และรู้จักใช้เหตุผล ซึ่งมีผลทำให้สังคมอยู่ได้อย่างสงบราบรื่น

2. เป็นผู้มีความรู้และทักษะในการประกอบอาชีพ การพัฒนาคุณภาพคนให้เป็นผู้มีความรู้และทักษะในการประกอบอาชีพเป็นหน้าที่หลักประการหนึ่งของรัฐบาลประเทศต่างๆ ที่

⁴² บรรพต วีระชัย, “การพัฒนาทางอวัตุ,” ใน เอกสารการสอนชุดวิชาจริยศึกษา, พิมพ์ครั้งที่ 6 (นนทบุรี: มหาวิทยาลัย สุโขทัยธรรมาธิราช, 2539), หน้า 283-289.

จะต้องดำเนินการอยู่แล้ว โดยอาจจัดอยู่ในรูปแบบการศึกษาในระบบโรงเรียนนอกระบบโรงเรียน หรือการศึกษาตามอัธยาศัย การพัฒนาคนในลักษณะนี้สามารถประเมินออกมาได้ในรูปของ “จำนวน” หรือ “ตัวเลข” ของผู้ที่ได้รับการพัฒนาได้

3. เป็นผู้มีอุปนิสัยเอื้อต่อการพัฒนา การมีอุปนิสัยที่เอื้อต่อการพัฒนานั้น นอกเหนือจากการเป็นคนดีมีคุณธรรมแล้วจะต้องมีความกระตือรือร้นและมุ่งมั่นที่จะประกอบกิจการต่างๆ ให้สำเร็จ มีความรับผิดชอบต่อนหน้าที่ และมุ่งหาโอกาสใหม่ๆ เพื่อสร้างงานหรือธุรกิจใหม่ๆ ขึ้นมาจึงจะมีผลต่อการพัฒนาประเทศโดยส่วนรวม ซึ่งอุปนิสัยที่เอื้อต่อการพัฒนาได้แก่ คุณลักษณะต่างๆ ดังนี้⁴³

3.1 การยอมรับในความเปลี่ยนแปลง (Change) เนื่องจากการพัฒนา หมายถึง การเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้น ดังนั้น ในการดำเนินงานด้านการพัฒนา จึงต้องการบุคคลที่ยอมรับ การเปลี่ยนแปลงที่อาจเกิดขึ้นจากการพัฒนา และถ้าประเทศใดมีบุคคลที่มีคุณลักษณะดังกล่าว ก็ จะทำให้การดำเนินการใดๆ เพื่อการพัฒนาประเทศ ประสบผลสำเร็จได้โดยสะดวกและรวดเร็ว

3.2 การยอมรับในการมีส่วนร่วมของประชาชน (Citizen Participation) การ ดำเนินงานเกี่ยวกับการพัฒนาให้ประสบผลสำเร็จด้วยดี จะต้องอาศัยความร่วมมือจากหลายๆ ฝ่ายโดยเฉพาะประชาชนที่ได้รับผลของการพัฒนา ดังนั้น การมีส่วนร่วมและการยอมรับในการมี ส่วนร่วมของประชาชนจึงเป็นองค์ประกอบส่วนหนึ่งที่เอื้อต่อการพัฒนา

3.3 การมีความอดกลั้น (Tolerance) การดำเนินงานด้านพัฒนา จำเป็นต้อง เกี่ยวข้องกับบุคคลจำนวนมากหลากหลายความคิด ซึ่งบางครั้งอาจก่อให้เกิดปัญหาข้อขัดแย้งกัน ได้ ดังนั้น คุณสมบัติของบุคคลที่มีลักษณะเอื้อต่อการพัฒนาประการหนึ่งก็คือ การมีความอดกลั้น เพื่อลดปัญหาความขัดแย้งหรือปัญหาใดๆ ที่อาจส่งผลที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนา

3.4 การยอมรับในความเสมอภาค (Equality) จุดมุ่งหมายสำคัญประการหนึ่ง ของการพัฒนาได้แก่ การกระจายรายได้ และทรัพยากรให้เป็นไปอย่างยุติธรรม ดังนั้น บุคคลใน สังคมจึงควรยอมรับในเรื่องความเสมอภาคอันเป็นผลมาจากการพัฒนา โดยเฉพาะบุคคลที่มีความ เจริญในด้านต่างๆ ควรยอมรับการกระจายไปสู่บุคคลที่ด้อยกว่า เพื่อการพัฒนาโดยรวม

3.5 การมีความห่วงใยในองค์กรและประเทศชาติ (Concern for Organization and Nation) อุปนิสัยที่เอื้อต่อการพัฒนาอีกประการหนึ่งก็คือ ความรู้สึกจงรักภักดีในองค์กร และ

⁴³ สัญญา สัญญาวิวัฒน์, การจัดระเบียบทางสังคม, (กรุงเทพฯ: คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524), หน้า 24-31.

ประเทศชาติ ซึ่งจะก่อให้เกิดความรู้สึกหวงแหน ปราบปรามดีและพร้อมที่จะปกป้อง ซึ่งมีผลโดยตรงต่อการพัฒนาประเทศ

3.6 การไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน (Selflessness) สังคมที่ประกอบด้วยบุคคลที่ไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนเป็นที่ตั้ง มีความเสียสละเพื่อส่วนรวม ย่อมทำให้สังคมนั้นมีการพัฒนาได้รวดเร็วและปราศจากข้อขัดแย้งในเรื่องสิทธิประโยชน์ต่างๆ

3.7 มีความกล้าเสี่ยงหรือพร้อมที่จะลงมือปฏิบัติ (Action Propensity) การดำเนินงานด้านการพัฒนาบางครั้งอาจประสบปัญหาเฉพาะหน้าหรือเหตุการณ์ใดๆ ที่จำเป็นต้องดำเนินการโดยเร่งด่วน ดังนั้น บุคคลที่มีความกล้าเสี่ยง หรือพร้อมที่จะปฏิบัติภารกิจได้ตลอดเวลา จึงเป็นส่วนหนึ่งที่มีความสำคัญต่อการพัฒนา

3.8 มีความผูกพันในงาน (Commitment to Work) การดำเนินงานพัฒนาจำเป็นต้องอาศัยบุคคลที่มีความอุสาหะ อดทน และผูกพันต่องานที่ปฏิบัติ และมีความมุ่งมั่นที่จะดำเนินการให้ลุล่วงตามวัตถุประสงค์

3.9 การคำนึงถึงผลสัมฤทธิ์ของงาน (Result Orientation) การดำเนินงานพัฒนาจำเป็นต้องอาศัยบุคคลที่ดำเนินการอย่างจริงจัง ใฝ่บังเกิดผลเป็นรูปธรรม และมุ่งมั่นไปสู่ผลสำเร็จหรือวัตถุประสงค์ของงานนั้นๆ

ในเรื่องคุณลักษณะของบุคคลที่มีคุณภาพของประเทศชาตินั้น แบตเตน (Batten) ได้กล่าวถึงคุณลักษณะของคนที่มีความวุฒิภาวะ (Mature) ไว้ดังนี้⁴⁴

1. เป็นผู้ที่ยอมรับการเปลี่ยนแปลง เช่น การรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่นที่แตกต่างจากตนเอง การยอมรับเทคโนโลยีใหม่ๆ เพื่อทำไปใช้ประโยชน์ในการทำงานหรือประกอบอาชีพ

2. เป็นผู้ที่เชื่อในหลักเหตุผล (Rationality) และหลักวัตถุวิสัย (Objectivity) หรือสิ่งที่ทำให้เห็นเป็นจริงหรือเป็นรูปธรรม เช่น การเชื่อมั่นและศรัทธาในประสิทธิภาพของวิทยาศาสตร์ และหลักการแพทย์สมัยใหม่

3. เป็นผู้ที่มีได้ยึดถือหรือเชื่อฟังผู้นำลัทธิประเพณีเดิมตลอดเวลา เช่น มิได้ดำเนินรอยตามบิดามารดาหรือคนเก่าแก่ทุกประการ บางเรื่องอาจเชื่อฟังผู้นำสมัยใหม่ เช่น หัวหน้ารัฐบาลหัวหน้าหน่วยงานหรือผู้นำชุมชน เป็นต้น

⁴⁴ T.R. Batten, *Non – Directive Approach in Group and Community Work*, (London: Oxford University Press, 1967), p.35.

4. ไม่เป็นผู้ที่มีความเฉื่อยชา (Passivity) หรือปล่อยให้ชีวิตเป็นไปตามยถากรรม (Fatalism) ต้องเป็นผู้ที่มีความเชื่อมั่นในตนเอง มีความกระตือรือร้นที่จะต่อสู้กับชีวิตและแก้ไข ปัญหาที่ยุ่งยากได้

5. เป็นผู้ที่เห็นคุณค่าของเวลา ตรงต่อเวลาที่นัดหมาย และชอบวางแผนการทำงาน ล่วงหน้า

6. เป็นผู้ที่สนใจเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ ของท้องถิ่นและประชาคมของตนอยู่เสมอ เช่น การใช้สิทธิใช้เสียงในกระบวนการตัดสินใจของชุมชน สนใจความเป็นไปของสังคมและมีส่วนร่วม ในการพัฒนาประชาคมของตน

7. เป็นผู้ที่มีแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์สูง มีความมุ่งมั่นที่จะทำให้ตนเองและครอบครัว ประสบความสำเร็จในด้านการศึกษา และหน้าที่การงาน มีแรงบันดาลใจ (Aspiration) ที่จะพัฒนา ตนเองไปสู่เป้าหมายที่สูงกว่าอยู่เสมอ

8. เป็นผู้ที่ยึดยึดมั่นกับปรัชญาความเคลื่อนไหวต่างๆ อยู่ตลอดเวลาทำให้มี ลักษณะเป็นตัวของตัวเอง (Individualism) สูงมาก สามารถตัดสินใจได้อย่างถูกต้องฉับไว และกล้า เสี่ยงอย่างมีเหตุผล

ดุลยภาพของการพัฒนา (Balanced Development) มีจุดมุ่งหมายของการพัฒนา ด้วยกระบวนการใดๆ นั้น มีวัตถุประสงค์หลักเพื่อการกระจายผลของการพัฒนาให้เกิดความเสมอภาคหรือที่เรียกว่า ดุลยภาพของการพัฒนา ซึ่งมีเป้าหมายสำคัญที่จะก่อให้เกิดดุลยภาพในเรื่อง ต่างๆ ดังนี้ ⁴⁵

1. ดุลยภาพระหว่างการพัฒนาอุตสาหกรรมและการพัฒนาเกษตรกรรม
2. ดุลยภาพระหว่างการพัฒนาเมืองและการพัฒนาชนบท
3. ดุลยภาพระหว่างการใช้เทคโนโลยีก้าวหน้าทันสมัยกับการใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม
4. ดุลยภาพระหว่างการกำหนดแผนจากผู้บริหารระดับสูง และประชาชนระดับล่างที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนา

สรุปการพัฒนาที่ยึดหลักดุลยภาพด้านต่างๆ ดังกล่าวแล้วจะก่อให้เกิดความสุขสงบ และไม่เกิดความขัดแย้งหรือผลกระทบในทางลบอันเกิดจากการพัฒนา และจะส่งผลให้ ประเทศชาติมีความมั่นคงในทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคม

⁴⁵ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, เอกสารการสอนชุดวิชาการบริหารการพัฒนาชนบท, พิมพ์ครั้งที่ 2 (นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2532), หน้า 57.

1.1.5 การพัฒนาประเทศ

การพัฒนาประเทศ หมายถึง การทำให้ประเทศชาติมีการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น เจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้น ประชาชนในชาติมีความกินดีอยู่ดี มีความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน ซึ่งขอบข่ายของการพัฒนาประเทศและการพัฒนาประเทศให้บรรลุวัตถุประสงค์ในการทำให้ประชาชนในชาติมีความกินดีอยู่ดี และมีความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินนั้น จะต้องดำเนินการเปลี่ยนแปลงหรือพัฒนาในด้านต่างๆ ดังนี้

1. การพัฒนาเศรษฐกิจ (Economic Development) คือการสร้างความสำเร็จก้าวหน้าในทางเศรษฐกิจ ซึ่งจะเน้นในเรื่องการเพิ่มรายได้ของประชากรเป็นสำคัญ ดังนั้น เครื่องชี้วัดในการพัฒนาเศรษฐกิจที่นิยมใช้ก็คือ รายได้ประชาชาติและรายได้ต่อหัวของประชาชน การพัฒนาเศรษฐกิจจึงเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับกำลังการผลิตในภาคเกษตรกรรม (Agricultural Sector) และภาคอุตสาหกรรม (Industrial Sector) ของประเทศ

2. การพัฒนาสังคม (Social Development) คือการปรับปรุงคุณภาพชีวิตของประชาชนให้ดีขึ้นเพื่อให้ปลอดภัยจากความไม่รู้ ความเจ็บไข้ได้ป่วย และความหิวโหย ตลอดจนมุ่งที่จะให้ประชาชนตระหนักถึงศักยภาพ ศักดิ์ศรี ความใฝ่ฝัน และความพึงพอใจในชีวิตของตนด้วย⁴⁶ ดังนั้นเครื่องชี้วัดในการพัฒนาสังคมจึงได้แก่ การรู้หนังสือ (Literacy) การให้สวัสดิการสังคม (Social Welfare) แก่ประชาชนในชาติ เพื่อก่อให้เกิดความกินดีอยู่ดีโดยถ้วนหน้า

3. การพัฒนาการปกครอง (Administrative) คือการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงโครงสร้างกระบวนการและระบบการปกครอง หรือการบริหารประเทศ เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพ ประสิทธิผล และประหยัดสูงสุด ทั้งนี้เพื่อให้เหมาะสมสอดคล้องและเอื้ออำนวยต่อการพัฒนาในด้านอื่นๆ เครื่องชี้วัดในการพัฒนาการปกครอง ได้แก่ กระจายอำนาจการบริหาร การจัดตั้งองค์การชุมชนเพื่อการบริหาร เป็นต้น

4. การพัฒนาการเมือง (Political Development) คือการมุ่งปลูกฝังแนวความคิดทางการเมืองที่ถูกต้องให้แก่ประชาชน ปลูกฝังแนวความคิดของการเป็นพลเมืองดี การเป็นสมาชิกที่ดีของสังคม สร้างสำนึกดีในการรับผิดชอบต่อความอยู่รอดของบ้านเมือง เครื่องชี้วัดการพัฒนาการเมือง ได้แก่ การใช้สิทธิเลือกตั้งระดับต่างๆ เสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นในด้านต่างๆ อย่างเปิดเผยและถูกต้องตามกฎหมาย

⁴⁶ ดิน ปรัชญพฤกษ์, การบริหารการพัฒนา : ความหมาย เนื้อหา แนวทางและปัญหา, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2537), หน้า 251.

สรุปได้ว่าข้อบ่งชี้การพัฒนาทั้ง 4 ด้าน จะต้องดำเนินไปพร้อมๆ กันอย่างมีดุลยภาพ จึงจะก่อให้เกิดผลดีต่อการพัฒนาประเทศโดยรวม นอกจากนี้เป้าหมายของการพัฒนาประเทศนั้น ยังเป็นการดำเนินการในด้านต่างๆ เพื่อสร้างชาติให้เกิดความมั่นคงแข็งแรงและยั่งยืนในด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และการปกครอง ดังนั้น การพัฒนาประเทศจึงมีเป้าหมายหลักที่สำคัญดังนี้

1. เพื่อเพิ่มพูนและการกระจายสิ่งทีสนองความต้องการขั้นพื้นฐานของมนุษย์ เช่น อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรคและที่อยู่อาศัยให้ทั่วถึงและเพียงพอกับความต้องการของประชาชนในชาติ

2. เพื่อยกระดับความเป็นอยู่ของประชาชนในชาติให้สูงขึ้น โดยการเพิ่มรายได้ การสร้างงาน การจัดการศึกษา และการสร้างอุปนิสัยที่เอื้อต่อการพัฒนาให้แก่บุคคลในชาติ

3. เพื่อสร้างความสามารถในการพึ่งตนเองให้เกิดแก่บุคคลและประเทศชาติ ให้มีความเป็นอิสระ หลุดพ้นจากภาวะการเป็นทาสหรือต้องพึ่งพิงผู้อื่นหรือประเทศอื่น

ปัจจัยสำคัญในการพัฒนาประเทศและการดำเนินงานพัฒนาประเทศในด้านต่างๆ จะประสบความสำเร็จได้ จำเป็นต้องอาศัยปัจจัยเกื้อหนุนต่างๆ ที่จะมีส่วนทำให้การพัฒนาประเทศดำเนินไปด้วยความราบรื่น และบรรลุ วัตถุประสงค์ ภายในระยะเวลาที่กำหนด ปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อการพัฒนาประเทศได้แก่⁴⁷

1. ปัจจัยด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม (Non – Human Factor) ได้แก่ ทรัพยากรที่มีอยู่ตามธรรมชาติ และสิ่งประดิษฐ์ต่างๆ ที่มนุษย์สร้างขึ้น ซึ่งสามารถนำมาใช้ประโยชน์ในการพัฒนาประเทศ เช่น ทรัพยากรธรรมชาติต่างๆ ที่ดิน สภาพภูมิประเทศและภูมิอากาศที่เหมาะสมแก่การพัฒนา ประเทศที่มีพื้นฐานปัจจัยด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่สมบูรณ์ การพัฒนาประเทศจะบรรลุผลตามเป้าหมายดีกว่าประเทศที่มีพื้นฐานด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมที่ด้อยกว่า

2. ปัจจัยมนุษย์ (Human Factor) ได้แก่ ศักยภาพและความสามารถของประชากรที่เอื้ออำนวยต่อการพัฒนาประเทศ เช่น

2.1 แรงงาน (Labor) หรือกำลังคน (Man Power) ที่มีปริมาณและคุณภาพเพียงพอสำหรับใช้ในการพัฒนาประเทศด้านต่างๆ เช่น แพทย์ วิศวกร นักวิทยาศาสตร์ ช่างฝีมือ ช่างเทคนิค และเกษตรกร เป็นต้น

⁴⁷ ดารา ทีปะปาล, เอกสารคำสอนรายวิชาการศึกษากับการพัฒนาประเทศ (Education and Country Development), (กรุงเทพฯ : สถาบันราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา , 2538), หน้า 25-26.

2.2 กำลังสมอง (Brain Power) คือ ความสามารถในการคิดอย่างมีประสิทธิภาพ เช่น การประดิษฐ์เครื่องมือ เครื่องจักรต่างๆ เพื่อให้ในการเพิ่มประสิทธิภาพของการผลิตและบริการต่างๆ การเข้าใจหลักการบริหารจัดการ เพื่อทำงานด้านต่างๆ ให้ประสบผลสำเร็จโดยเร็วและประหยัด

2.3 ค่านิยม, อุดมการณ์ (Value, Ideology) คือ มีประชากรที่มีค่านิยมและอุดมการณ์ที่เอื้อต่อการพัฒนาประเทศ เช่น มีระเบียบวินัย เคารพกฎหมาย มีความขยันหมั่นเพียร รับผิดชอบต่อหน้าที่ เป็นต้น

สรุปได้ว่าปัจจัยมนุษย์นับว่าเป็นปัจจัยสำคัญต่อการพัฒนาประเทศเป็นอย่างยิ่ง เพราะมนุษย์เป็นเครื่องมือสำคัญที่ก่อให้เกิดกระบวนการการพัฒนาที่สมบูรณ์และรวดเร็ว ดังนั้นประเทศใดมีทรัพยากรมนุษย์ที่มีคุณภาพย่อมส่งผลต่อการพัฒนาประเทศโดยตรง ส่วนปัจจัยทั้งสองด้าน อันได้แก่ ปัจจัยด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมและปัจจัยมนุษย์มีผลต่อการพัฒนาประเทศตามกระบวนการดังนี้⁴⁸

การแบ่งกลุ่มประเทศจากระดับของการพัฒนาปัจจุบันการแบ่งระดับของการพัฒนาได้จัดแบ่งตั้งแต่ระดับบุคคล (บุคคล) จนถึงระดับมหภาค (สังคม) ดังนี้

1. การพัฒนาในระดับบุคคล หรือการพัฒนาตน (Self Development)
2. การพัฒนาหมู่บ้าน (Village Development)
3. การพัฒนาชุมชน (Community Development)
4. การพัฒนาชาติหรือการพัฒนาประเทศ (National Development)
5. การพัฒนาในระดับภูมิภาค (Regional Development)

1.2 แนวคิดเกี่ยวกับการศึกษา

การศึกษาจึงเป็นความจำเป็น เพราะจะช่วยให้บุคคลสามารถช่วยเหลือตนเองได้ เป็นปัจจัยพื้นฐานอย่างหนึ่งของมนุษย์ ช่วยให้เกิดความเจริญงอกงามทั้งปวงแก่ผู้เรียนตามประสบการณ์ทั้งในระดับกว้างและลึก กล่าวคือการเรียนรู้ทั้งหมดที่เกิดขึ้นแก่มนุษย์ เป็นกระบวนการการถ่ายทอดความรู้และวัฒนธรรมอีกด้วย⁴⁹ ซึ่งโดยนัยนี้การศึกษาจะทำหน้าที่ 2 อย่างในสังคมควบคู่กันไป คือ เพื่อทำนุบำรุงรักษาถ่ายทอดวัฒนธรรมของสังคม เพื่อรักษาความมั่นคงหรือเสถียรภาพของสังคมไว้ โดยการถ่ายทอดความรู้ ความเชื่อ ค่านิยม แบบแผนแห่ง

⁴⁸ ดิน ปรัชญพฤทธิ์, การบริหารการพัฒนา : ความหมาย เนื้อหา แนวทางและปัญหา, หน้า 77.

⁴⁹ ประภาศรี สีหอำไพ, พื้นฐานการศึกษาทางศาสนาและจริยธรรม, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535), หน้า 1.

พฤติกรรมจากคนรุ่นหนึ่ง ไปยังอีกรุ่นหนึ่ง และหน้าที่อีกประการ คือ เป็นเครื่องมือสำคัญในการเปลี่ยนแปลงเพื่อที่จะทำให้สังคมก้าวหน้าไปอย่างต่อเนื่อง ตลอดจนทำหน้าที่เผยแพร่วัฒนธรรมใหม่เพื่อให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ⁵⁰

ธวัชชัย ชัยจิรฉายากุล⁵¹ กล่าวว่า หากจะแบ่งการศึกษา โดยถือกิจกรรมและลักษณะของการเรียนรู้เป็นเกณฑ์ สามารถแบ่งได้ดังนี้คือ

1. การศึกษาตามอัธยาศัย (Informal Education) เป็นการศึกษาแบบไม่เป็นทางการ หรือการเรียนรู้ทางสังคม เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นได้ในทุกสถานที่และตลอดเวลา เป็นการศึกษาประเภทเดียวที่เชื่อมโยงกับการศึกษาอีก 2 ประเภท และทำให้ “การศึกษาตลอดชีวิต” เป็นความจริงนั่นคือ มนุษย์เกิดการเรียนรู้ หรือการศึกษาตามอัธยาศัยตั้งแต่เกิดจนตาย และแทรกซึมไปในระหว่างการศึกษาประเภทอื่นด้วย

2. การศึกษาในระบบ (Formal Education) เป็นการศึกษาแบบเป็นทางการ ซึ่งเป็นการศึกษาที่ราชการให้ความสนใจมาก เพราะถือว่าเป็นหัวใจของการพัฒนาประเทศ มีการกำหนดและเน้นไว้ในแผนการศึกษาแห่งชาติ ในนโยบายของรัฐบาล ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมแห่งชาติและแผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ

3. การศึกษานอกระบบ (Non-Formal Education) เป็นการศึกษาที่เกิดขึ้นหลังสุด ซึ่งเดิมจัดเพื่อผู้ใหญ่ที่พลาดโอกาสในการศึกษา โดยเรียกว่า การศึกษาผู้ใหญ่ (Adult Education) ปัจจุบันเป้าหมายการศึกษานี้ อยู่ที่ประชาชนทุกเพศ ทุกวัย ที่อยู่นอกระบบโรงเรียน เป็นการศึกษาที่มีความยืดหยุ่นตามความต้องการของผู้เรียน และลักษณะของท้องถิ่น ไม่มีการจำกัดอายุของผู้เรียน และใช้เวลาเรียนไม่มากนัก

สรุปได้ว่าชีวิตส่วนใหญ่ของมนุษย์ ต้องมีการเรียนรู้ด้วยตนเอง ถึงแม้ว่าการศึกษาส่วนใหญ่จะอยู่ในระยะเวลาของการศึกษาในระบบ หรือนอกระบบ แต่การเรียนรู้ด้วยตนเองก็จะมีส่วนต่อการเรียนรู้อยู่ตลอดเวลา การศึกษาจึงมีความสำคัญต่อการสร้างหรือพัฒนาคนให้เกิดความรู้ ความคิด มีความเข้าใจทั้งด้านวิชาการและด้านวัฒนธรรม อันนำไปสู่การประพฤติปฏิบัติที่เหมาะสม แล้วส่งผลต่อความเจริญก้าวหน้าของบุคคล สังคม และประเทศชาติได้ ซึ่งความสำเร็จในการจัดการศึกษานั้น อุทัย บุญประเสริฐ⁵² กล่าวว่า ขึ้นอยู่กับองค์ประกอบสำคัญ 4 ประการคือ

⁵⁰ ชนิดา รัชพลเมื่อง, การศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศ. (กรุงเทพฯ: โอ.เอส. พรินติ้งเฮ้าส์, 2532), หน้า 95.

⁵¹ ธวัชชัย ชัยจิรฉายากุล, รายงานการวิจัยประกอบการร่างพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ประเด็นระบบการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ 2541), หน้า 11.

⁵² อุทัย บุญประเสริฐ, การวางแผนการศึกษา, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532).

คุณภาพของการศึกษา ซึ่งดูจากผลผลิตเป็นสำคัญ โดยปริมาณ ประสิทธิภาพในการจัดการ และ ความสอดคล้องกับการจัดการศึกษากับความต้องการของสังคมในปัจจุบันและอนาคต

1.2.1 ความหมายของการศึกษา

คำว่า “การศึกษา” เป็นคำที่มีความหมายกว้างขวาง และมีนักวิชาการให้นิยามไว้มากมาย ตามทัศนะ และพื้นฐานความรู้ ความคิดของแต่ละบุคคล ซึ่งมีตั้งแต่ความหมายที่กว้างที่สุด จนถึงความหมายที่แคบที่สุด ความหมายที่กว้างที่สุดของการศึกษา ก็คือ กระบวนการหรืออิทธิพลที่ช่วยหล่อหลอม ชีวิตจิตใจและความสามารถของมนุษย์ มักถูกกำหนดโดยปัจจัยหลายอย่าง เช่น บิดามารดา สังคม ศาสนา ระบบการปกครอง สภาพดินฟ้าอากาศ สื่อมวลชนและสิ่งแวดล้อม ทั้งหลายทั้งปวง การศึกษาแบบนี้จึงไม่มีวันสิ้นสุด เป็นการศึกษาจากประสบการณ์ของชีวิต มิได้ จำกัดอยู่ในระบบโรงเรียนเท่านั้น ส่วนความหมายในแนวแคบนั้น ถือว่า การศึกษาคือกระบวนการสั่งสอนอบรม ถ่ายทอดวัฒนธรรม ความรู้ ความชำนาญ ทัศนคติและค่านิยมโดยผ่านสถาบันการศึกษาที่สังคมสร้างขึ้น⁵³ ความหมายในแนวนี้นักวิชาการที่มีพื้นฐานความรู้และแนวคิดที่ต่างกันก็ได้นิยามความหมายของการศึกษาไว้ต่างกัน เช่น นักจิตวิทยาให้นิยามของการศึกษาว่าเป็นการพัฒนาบุคลิกภาพมนุษย์ นักสังคมวิทยาให้ทัศนะว่าการศึกษาคือกระบวนการอบรมกล่อมเกล่าให้คนรู้จักระเบียบแบบแผนของสังคมหรือเป็นกระบวนการสังคมประกิต (Socialization) นักมนุษยวิทยาเห็นว่า การศึกษาเป็นการถ่ายทอดวัฒนธรรม ส่วนนักการศึกษาที่มีความเห็นว่า การศึกษาเป็นการถ่ายทอดความรู้ ทักษะ และทัศนคติหรือการสร้างเสริมประสบการณ์ให้แก่บุคคลเป็นต้น⁵⁴ ส่วนความหมายของการศึกษาตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ได้ให้ความหมายไว้ว่า การศึกษา คือ กระบวนการเรียนรู้เพื่อความเจริญงอกงามของบุคคลและสังคมโดยการถ่ายทอดความรู้ การฝึก การอบรมการสืบสานทางวัฒนธรรม การสร้างสรรค์จรรโลงความก้าวหน้าทางวิชาการ การสร้างองค์ความรู้อันเกิดจากการจัดสภาพแวดล้อม สังคมการเรียนรู้ และปัจจัยเกื้อหนุนให้บุคคลเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต⁵⁵

อาจสรุปได้ว่าความหมายของการศึกษา ทั้งในแนวกว้างและแนวแคบดังกล่าวนี้เป็นกระบวนการในการพัฒนาบุคคลหรือทรัพยากรมนุษย์ของชาติให้มีคุณภาพซึ่งจะส่งผลต่อการพัฒนาประเทศโดยตรง

⁵³ วิไล ตั้งจิตสมคิด, *การศึกษาไทย*, (กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2539), หน้า 8.

⁵⁴ ชีรวัดน์ นิจนตร, *การศึกษากับการพัฒนาชุมชน*, (กรุงเทพฯ: หน่วยศึกษานิสิตกรรมกรฝึกหัดครู, 2528), หน้า

⁵⁵ “พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542” ราชกิจจานุเบกษา, (เล่ม 116 ตอนที่ 74ก 19 สิงหาคม 2542), หน้า 2.

1.2.2 หน้าที่ของการศึกษา

ในระบบสังคมทั่วไป การศึกษามีหน้าที่หลักสำคัญ 2 ประการ คือ หน้าที่ประการแรก ได้แก่ หน้าที่เชิงอนุรักษ์ (Conservation Function) คือ หน้าที่ในการทำนุบำรุง รักษา ถ่ายทอด วัฒนธรรมของสังคม เพื่อรักษาเสถียรภาพของสังคมไว้ โดยการถ่ายทอดความรู้ ความเชื่อ ค่านิยม และแบบแผนความประพฤติจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง หน้าที่ประการที่สอง ได้แก่ หน้าที่เชิงสร้างสรรค์ (Innovative Function) คือ หน้าที่ในการเป็นเครื่องมือเพื่อเปลี่ยนแปลงสังคมให้เจริญก้าวหน้าขึ้น รวมทั้งการเผยแพร่นวัตกรรมใหม่ๆ เพื่อให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ⁵⁶

สำหรับหน้าที่ของการศึกษาทั้งสองประการซึ่งมีส่วนเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับการพัฒนา อาจจำแนกได้ตามรายละเอียดต่างๆ ดังนี้

1. พัฒนาความรู้และสติปัญญาของพลเมืองโดยส่วนรวมให้เป็นผู้ที่มีความสามารถสูงยิ่งขึ้น
2. ช่วยให้ผู้สามารถปรับตัวให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมของสังคมที่เปลี่ยนแปลงได้ดียิ่งขึ้นทั้งในปัจจุบันและอนาคต
3. เตรียมพลเมืองดีให้แก่สังคม และให้พลเมืองเหล่านั้นอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข
4. ช่วยให้ผู้บุคคลมีความสามารถในการประกอบอาชีพ เพื่อดำรงอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข
5. ช่วยเตรียมกำลังคน ให้สอดคล้องกับงานสาขาต่างๆ ตามที่สังคมและประเทศชาติต้องการ
6. ถ่ายทอดผลผลิตทางปัญญา ประสบการณ์ ตลอดจนมรดกทางปัญญาและทางวัฒนธรรมสู่คนรุ่นใหม่
7. ปลุกฝังความคิด ความเชื่อ ค่านิยมและอุดมการณ์ทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ตามความประสงค์ของสังคมนั้นๆ
8. สร้างกลุ่มพลังทางการเมือง ทางเศรษฐกิจและสังคม โดยเฉพาะการคัดสรรชนชั้นนำหรือชนปกครองของประเทศ

⁵⁶ ชนิดา รักษาพลเมือง, การศึกษาเพื่อการพัฒนาประเทศ, (กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2532), หน้า 95.

9. เป็นสื่อสร้างความเข้าใจซึ่งกันและกัน ระหว่างสมาชิกของแต่ละสังคม แต่ละประเทศ เช่น โครงการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม เป็นต้น⁵⁷

โดยสรุปหน้าที่โดยหลักของการศึกษา ก็คือ การเตรียมคนที่มีคุณภาพเพื่อการสร้างเสริม และถ่ายทอดสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อประเทศชาติทั้งทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม

1.3 แนวคิดเกี่ยวกับการศึกษากับการพัฒนา

ประเทศต่างๆ ในโลกได้ตระหนักถึงความสำคัญของการศึกษาที่มีต่อการพัฒนาและเล็งเห็นว่าการศึกษาคือเครื่องมือสำคัญในการพัฒนามนุษย์ให้เป็นทรัพยากรที่มีคุณค่าที่เรียกว่า ทรัพยากรมนุษย์ (Human Resources) และทรัพยากรมนุษย์นี้เองที่เป็นปัจจัยสำคัญที่จะทำให้ประเทศหนึ่งประเทศใดมีการพัฒนาได้รวดเร็วมากน้อยเพียงใด บทบาทของการศึกษาในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในประเด็นนี้มีมากจนอาจกล่าวได้ว่า การศึกษากับการพัฒนาประเทศเป็นของคู่กันเป็นสิ่งที่ต้องควบคู่กันอยู่เสมอ⁵⁸

ในปัจจุบันเครื่องชี้วัดระดับการพัฒนาประเทศและระดับคุณภาพชีวิตของประชากร ซึ่งเป็นที่ยอมรับของนานาประเทศประการหนึ่งก็คือ “ระดับการศึกษาของประชาชนในชาติหรืออัตราการรู้หนังสือของประชากร” จึงนับได้ว่าการศึกษาที่มีความสำคัญและมีความสัมพันธ์กับการพัฒนาประเทศเป็นอย่างยิ่ง จากความสำคัญของการศึกษาที่มีบทบาทต่อการพัฒนาประเทศในด้านต่างๆ ทั้งทางตรงและทางอ้อมดังกล่าว จึงทำให้นักวิชาการให้ความสนใจศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของการศึกษากับการพัฒนาประเทศในแง่มุมต่างๆ เพื่อประโยชน์ในการจัดการศึกษาให้สอดคล้องกับการพัฒนาประเทศ

1.3.1 การจัดการศึกษาเพื่อการพัฒนา

จากความคาดหวังของประชาชนโลกที่ว่า “การศึกษาเป็นเครื่องมือสำคัญในการพัฒนา” จึงทำให้นักวิชาการและองค์กรต่างๆ ได้พยายามศึกษาแนวคิดและวิธีการที่จะจัดการศึกษาเพื่อการพัฒนาให้ได้ผลอย่างเป็นรูปธรรม โดยมีการดำเนินงานในหลายรูปแบบ อาทิ การจัดหลักสูตรการเรียนการสอนที่ส่งเสริมให้ครูเป็นผู้นำในการพัฒนาการจัดการศึกษานอกระบบ

⁵⁷ อุทัย บุญประเสริฐ, เล่มเดิม. หน้า 5-6.

⁵⁸ อุทัย บุญประเสริฐ, การศึกษากับการพัฒนาและความสำคัญกับการพัฒนาประเทศ, (สระบุรี : โรงพิมพ์ปากเพรียวการช่าง, 2529), หน้า 1.

โรงเรียนเพื่อเอื้อต่อการพัฒนา เป็นต้น แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการศึกษาเพื่อการพัฒนาซึ่งเป็นที่ยอมรับอย่างแพร่หลายว่ามีส่วนช่วยในการพัฒนาประเทศด้านต่างๆ มีดังนี้⁵⁹

1. แนวคิดเรื่อง การศึกษาเพื่อประชาชนทุกคน (Democratization of Education) แนวคิดนี้เป็นแนวคิดดั้งเดิมของการศึกษาทั่วโลก ซึ่งเมื่อก้าวถึงการพัฒนาการศึกษาจะใช้อัตราการรู้หนังสือ (Literacy Rate) เป็นดัชนีชี้วัดผลของการพัฒนาและเป็นหลักการที่ทั่วโลกยอมรับมาช้านานแล้ว แต่ถึงกระนั้นก็ยังปรากฏว่ามีเพียงไม่กี่ประเทศที่มีอัตราการรู้หนังสือ 100% แม้แต่ในประเทศที่พัฒนาแล้ว เช่น ประเทศในทวีปยุโรปและสหรัฐอเมริกา ก็ยังมีผู้ไม่รู้หนังสืออยู่จำนวนมาก ดังนั้นประเทศต่างๆ จึงประกาศนโยบาย ที่จะจัดการศึกษาเพื่อประชาชนทุกคน และองค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) ได้จัดโปรแกรมการศึกษาเพื่อปวงชน (Education for All) ซึ่งมุ่งให้ประชาชนทั่วโลกรู้หนังสือทั้งหมด โดยจะต้องเกณฑ์เด็กในวัยเรียนทุกคนให้เข้าโรงเรียน มีการจัดการศึกษาให้กลุ่มประชากรที่ด้อยโอกาส และรณรงค์ให้ผู้ใหญ่ที่ไม่รู้หนังสือให้รู้หนังสือโดยเร็ว แนวคิดดังกล่าวเริ่มดำเนินการอย่างเป็นรูปธรรมในหลายประเทศ หลังจากนั้นประเทศต่างๆ กว่า 150 ประเทศทั่วโลก ได้ร่วมประชุมพร้อมกันที่ประเทศไทยและได้ร่วมกันประกาศปฏิญญาหรือประกาศของโลก (World Declaration) ซึ่งมีสาระสำคัญดังนี้

1.1 ขยายการอบรมเลี้ยงดูเด็กเล็กให้กว้างขวาง โดยเฉพาะเด็กยากจน เด็กด้อยโอกาส และเด็กพิการ

1.2 จัดให้ทุกคนได้รับโอกาสทางการศึกษาอย่างน้อยจบชั้นประถมศึกษา หรือสูงกว่า

1.3 ปรับปรุงผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน เพื่อให้ผู้เรียนผ่านมาตรฐานขั้นต่ำที่สูงขึ้น

1.4 ลดอัตราการไม่รู้หนังสือของผู้ใหญ่ ให้เหลือประมาณครึ่งหนึ่งของที่มีอยู่ โดยเฉพาะกลุ่มสตรีที่ไม่รู้หนังสือ

1.5 ขยายและจัดการศึกษาพื้นฐาน และการฝึกอบรมขั้นพื้นฐานให้กับเยาวชนและผู้ใหญ่ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านสุขภาพอนามัยและการงานอาชีพที่ดีขึ้น

⁵⁹ ดารา ทีปะปาล, เอกสารคำสอนรายวิชาการศึกษากับการพัฒนาประเทศ (Education and Country Development), หน้า 91-97.

1.6 เพิ่มโอกาสทางการได้รับความรู้ ข้อมูล ข่าวสาร เพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นด้วยการศึกษาในรูปแบบและวิธีการต่างๆ อย่างกว้างขวาง

2. แนวคิดเรื่องโอกาสอันเท่าเทียมกันในทางการศึกษา (Equal Opportunity For Education)⁶⁰ นอกจากแนวคิดเรื่องการศึกษาเพื่อประชาชนทุกคนแล้ว นักการศึกษายังได้คำนึงถึงความเป็นธรรมในโอกาสทางการศึกษาด้วย ทั้งนี้เนื่องจาก ความเป็นไปได้ที่ประเทศใดประเทศหนึ่งจะจัดการศึกษาให้แก่ประชาชนทุกคนนั้นย่อมเป็นไปได้ยาก ดังนั้นจึงเกิดแนวคิดที่จะกระจายโอกาสทางการศึกษาให้เสมอภาคและเท่าเทียมกัน ระหว่างกลุ่มประชากรกลุ่มต่างๆ เช่น ประชาชนในชนบทและประชาชนในเมือง ระหว่างเพศชายและเพศหญิง และประชาชนยากจนกับกลุ่มคนมั่งมี เป็นต้น แนวคิดนี้มักปรากฏอยู่ในแผนการศึกษาของประเทศต่างๆ เพื่อยึดเป็นหลักในการจัดการศึกษาให้เกิดความเป็นธรรมในสังคม

3. แนวคิดเรื่อง การศึกษาตลอดชีวิต (Life-long Education) แนวคิดเรื่องการศึกษาตลอดชีวิตนี้เป็นแนวคิดจากองค์การศึกษาวិทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO)⁶¹ ซึ่งมีหลักว่า สังคมสมัยใหม่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ดังนั้น ความรู้ความสามารถที่บุคคลได้เล่าเรียนจากสถานศึกษาอาจล้าสมัย หรือใช้การไม่ได้ในสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป จึงจำเป็นต้องจัดการศึกษาให้บุคคลสามารถเรียนรู้ได้ตลอดชีวิต ซึ่งอาจจัดในรูปแบบการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย

4. แนวคิดเรื่อง การจัดการศึกษาให้สอดคล้องกับสภาพเศรษฐกิจและสังคม (Education for Economic and Development) แนวคิดนี้มีการนำมาดำเนินการอย่างเป็นทางการเป็นรูปธรรมในระยะหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 โดยประเทศต่างๆ ได้วางแผนการศึกษาให้สอดคล้องกับสภาพเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ เพราะเชื่อว่าระบบการศึกษาจะมีส่วนช่วยในการผลิตกำลังคนที่มีคุณภาพให้แก่ระบบเศรษฐกิจและอบรมสมาชิกที่ดีให้แก่สังคมเพื่อผลในการพัฒนาประเทศสำหรับประเทศไทย

5. แนวคิดเรื่อง การจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาชนบท (Education for Rural Development) แนวคิดนี้เกิดขึ้นจากปัญหาของการพัฒนาประเทศอย่างขาดดุลยภาพระหว่างชนบทกับเมืองใหญ่ ซึ่งเกิดขึ้นทั่วไปในประเทศกำลังพัฒนา และเป็นสาเหตุให้เกิดความแตกต่างอย่างชัดเจนของฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมระหว่างประชาชนชนบทและเมืองใหญ่ นักการศึกษาจึงมีแนวคิดที่จะใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือในการลดช่องว่างดังกล่าว โดยให้ระบบ

⁶⁰ เรื่องเดียวกัน.

⁶¹ เรื่องเดียวกัน.

การศึกษาทำหน้าที่ในการสร้างผู้นำท้องถิ่นและพัฒนาเยาวชนในท้องถิ่นให้เป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาต่อไป ทั้งนี้แนวคิดในการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาชนบท จำเป็นต้องอาศัยระบบศึกษาทุกประเภท ทั้งในระบบ นอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย

6. แนวคิดเรื่องการศึกษากับโลกแห่งการทำงาน (Education and the World of Work) แนวคิดนี้มุ่งจัดการศึกษาเพื่อฝึกอบรมด้านอาชีพให้แก่เยาวชน โดยการสอดแทรกวิชาการด้านอาชีวศึกษาในหลักสูตรการศึกษาในระบบโรงเรียนทุกระดับ เช่น หลักสูตรมัธยมแบบประสม แนวคิดเรื่อง การจัดการศึกษาเพื่อการทำงานได้รับการยอมรับจากหลายประเทศทั่วโลกและได้มีการนำไปใช้เป็นหลักในการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศ

7. แนวคิดเรื่อง ประสิทธิภาพการศึกษา (Educational Efficiency) นักการศึกษาและนักเศรษฐศาสตร์การศึกษาได้สนใจวิเคราะห์ระบบการศึกษาเพื่อติดตามผลการจัดการศึกษาโดยละเอียดและพบว่ายังมีความสูญเปล่าทางการศึกษาในหลายด้าน ดังนั้นจึงเกิดแนวคิดในเรื่องการพัฒนาประสิทธิภาพทางการศึกษาเกิดขึ้น โดยพัฒนาระบบการบริหารการศึกษาให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุดเพื่อผลในการพัฒนาประเทศ

จากแนวคิดต่างๆ ดังกล่าวนั้นอาจกล่าวโดยสรุปได้ว่าการจัดการศึกษาเพื่อการพัฒนา นั้น จะต้องมียุทธศาสตร์ต่างๆ ดังนี้⁶²

1. การจัดการศึกษาต้องเป็นไปเพื่อคนส่วนใหญ่
2. ต้องจัดการศึกษาทั้งในระบบโรงเรียน นอกระบบโรงเรียน และการศึกษาตามอัธยาศัยพร้อมๆ กัน เพื่อความเท่าเทียมของโอกาสทางการศึกษา สำหรับประชาชนทุกกลุ่ม
3. การจัดการศึกษาต้องเน้นการอาชีพ การมีงานทำ โดยตั้งอยู่บนรากฐานอาชีพหลักของประเทศ
4. จัดการศึกษาให้เหมาะสมกับสภาพท้องถิ่น มีการกระจายอำนาจการบริหาร การตัดสินใจไปสู่ประชาชนในท้องถิ่น
5. การศึกษาต้องปลูกฝังทัศนคติ ค่านิยม คุณธรรมและคุณธรรมที่ถูกต้องและสอดคล้องกับสภาพเศรษฐกิจและสังคม

สรุปได้ว่า การศึกษากับการพัฒนามีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด เพราะการศึกษาคือกระบวนการในการเตรียมความพร้อมของ “คน” ให้มีคุณภาพเพื่อการศึกษาประเทศในทุกๆ ด้าน ในปัจจุบันการจัดการศึกษา เพื่อการพัฒนาให้ได้ผลตามเป้าหมายจะต้องจัดให้ครบทั้ง 3

⁶² ศรีวรรณ มีคุณ, การพัฒนากับการศึกษา, (ชลบุรี: ภาควิชาพื้นฐานการศึกษา คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา, 2544).

ระบบ ได้แก่ การศึกษาในระบบโรงเรียน การศึกษานอกระบบโรงเรียน และการศึกษาตามอัธยาศัย โดยมีการวางแผนการศึกษาอย่างมีระเบียบแบบแผน เพื่อให้ได้รับผลตอบแทนจากการศึกษาอย่างคุ้มค่าและเกิดประสิทธิภาพสูงสุด และเป็นการจัดการศึกษาที่คนส่วนใหญ่ของประเทศได้รับโอกาสอย่างเท่าเทียมกัน ทั้งนี้ เพื่อให้การศึกษาเป็นเครื่องมือในการปลูกฝังทัศนคติ ค่านิยม คุณธรรม และคุณธรรมที่สอดคล้องกับสภาพเศรษฐกิจ และสังคมเพื่อการพัฒนาประเทศที่ได้ผลอย่างสมบูรณ์

1.3.2 ระบบการศึกษาเพื่อการพัฒนา

การจัดการศึกษาเพื่อให้เกิดผลต่อการพัฒนาประเทศโดยสมบูรณ์นั้น จะต้องจัดการศึกษาให้แก่ประชาชนทุกกลุ่มอย่างทั่วถึง ระบบการศึกษาในปัจจุบันนิยมจัดเป็น 3 ระบบ ได้แก่ การศึกษาในระบบโรงเรียน การศึกษานอกระบบโรงเรียน และการศึกษาตามอัธยาศัย ซึ่งแต่ละระบบมีรูปแบบ และแนวทางการดำเนินการดังนี้

1. การศึกษาในระบบ (Formal Education) เป็นการศึกษาที่กำหนดจุดมุ่งหมาย วิธีการศึกษา หลักสูตร ระยะเวลาของการศึกษา การวัดและประเมินผล ซึ่งเป็นเงื่อนไขของการสำเร็จ การศึกษาที่แน่นอน ได้แก่ การศึกษาตามหลักสูตรระดับต่างๆ เช่น ประถมศึกษา มัธยมศึกษา อุดมศึกษา การศึกษาแต่ละระดับจะมีความต่อเนื่องกัน การศึกษาลักษณะนี้เป็นการพัฒนาทรัพยากรบุคคลตั้งแต่วัยเด็ก จนถึงวัยผู้ใหญ่เพื่อเตรียมกำลังคนเข้าสู่ตลาดแรงงาน

2. การศึกษานอกระบบ (Non – Formal Education) เป็นการศึกษาที่มีความยืดหยุ่น ในการกำหนดจุดมุ่งหมาย รูปแบบวิธีการจัดการศึกษา ระยะเวลาของการศึกษา การวัดและประเมินผล ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญของการสำเร็จการศึกษา โดยเนื้อหาและหลักสูตรจะต้องมีความเหมาะสมสอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการของบุคคลแต่ละกลุ่ม ได้แก่ ระบบการศึกษาที่จัดทำขึ้น เพื่อมุ่งเพิ่มพูนความรู้ ประสบการณ์ หรือเพื่อประกอบอาชีพต่างๆ ซึ่งอาจจัดทำได้ในหลายรูปแบบ เช่น การฝึกอบรมระยะสั้น การจัดทำรายการวิทยุโทรทัศน์หรือ ศูนย์ การศึกษาอบรมต่างๆ เพื่อเอื้อประโยชน์ต่อผู้ที่กำลังปฏิบัติงานและต้องการเพิ่มพูนความรู้และประสบการณ์หรือผู้ขาดโอกาสจากการศึกษาในระบบโรงเรียน เป็นต้น

3. การศึกษาตามอัธยาศัย (Informal Education) เป็นการศึกษาที่ให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ด้วยตนเองตามความสนใจ ศักยภาพ ความพร้อมและโอกาส โดยการศึกษาจากบุคคล ประสบการณ์ สังคม สภาพแวดล้อม สื่อหรือแหล่งความรู้อื่นๆ การศึกษาระบบนี้เป็นการศึกษาที่

ไม่มีหลักสูตรหรือระเบียบแบบแผน เช่น การสอนกันเองภายในครอบครัว การเรียนรู้ด้วยการอ่านหนังสือหรือจากประสบการณ์ต่างๆ เพื่อพัฒนาศักยภาพของตนให้ดีขึ้น

สรุปได้ว่าระบบการศึกษาทั้งสามระบบ ล้วนมีส่วนสำคัญในการพัฒนาประเทศเป็นอย่างยิ่ง เพราะมุ่งเพื่อพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ทุกเพศทุกวัยให้เป็นสมาชิกที่มีคุณภาพของสังคม และจะก่อให้เกิดประโยชน์ต่อการพัฒนาการเมือง การปกครอง เศรษฐกิจและสังคมของประเทศโดยรวม

1.3.3 ความสำคัญและบทบาทของการศึกษาในการพัฒนาประเทศ

อุทัย บุญประเสริฐ⁶³ นักการศึกษาได้แบ่งบทบาทและภาระของการศึกษาในการพัฒนาประเทศไว้ดังนี้ คือ

1. ทำหน้าที่พัฒนาความรู้ และสติปัญญาของพลเมืองโดยส่วนรวมของสังคมให้เป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถสูงยิ่งขึ้น
2. ช่วยให้คนสามารถปรับตัวให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมและการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมได้ดียิ่งขึ้นทั้งในปัจจุบันและอนาคต
3. ทำหน้าที่เตรียมพลเมืองดีที่พึงปรารถนา (good citizen) ให้แก่สังคมตามที่สังคมปรารถนา
4. ช่วยในการพัฒนาความสามารถทางสังคมและความสามารถในการประกอบอาชีพของบุคคลเพื่อช่วยให้บุคคลสามารถดำรงตนในสังคมได้อย่างปกติสุขและมีประสิทธิภาพทางอาชีพการงาน
5. ช่วยในการเตรียมกำลังคนหรือกำลังแรงงาน (Manpower) ให้สอดคล้องกับงานในสาขาต่างๆ ตามที่สังคมและประเทศชาติต้องการ
6. เป็นตัวการในการถ่ายทอดผลิตผลทางปัญญา ประสบการณ์ ตลอดจนมรดกทางปัญญาและทางวัฒนธรรมสู่คนในรุ่นใหม่ๆ ต่อไป
7. ทำหน้าที่ในการปลูกฝังความคิด ความเชื่อ ค่านิยม และอุดมการณ์ทางการเมือง ด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ตามความประสงค์ของสังคมนั้นๆ
8. ทำหน้าที่ในการสร้างกลุ่มพลังงานทางการเมือง ทางด้านเศรษฐกิจและสังคม โดยเฉพาะการคัดเลือกหรือคัดสรรชนชั้น ชนชั้นนำ ชนชั้นสูงหรือชนชั้นปกครองของประเทศ

⁶³ อุทัย บุญประเสริฐ, การศึกษากับการพัฒนาและความสัมพันธ์กับการพัฒนาประเทศ, (สระบุรี: โรงพิมพ์ปากเพรียวการช่าง 2, 2529), หน้า 3-4.

9. ทำหน้าที่เป็นโปรแกรมหรือเป็นกิจกรรม ซึ่งเป็นพาหนะสนับสนุนการดำเนินการสนับสนุนนโยบายและการดำเนินงานบางอย่างของรัฐบาลในด้านต่างๆ ทั้งในด้านการต่างประเทศและกิจการภายในประเทศ เช่น ด้านการส่งเสริมวิทยาการและเทคโนโลยี ด้านเศรษฐกิจ การเมือง การแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรม ตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ เป็นต้น

อาจกล่าวสรุปการพัฒนาประเทศให้ก้าวหน้า จำเป็นต้องอาศัยปัจจัยสำคัญหลายประการ ปัจจัยด้านทรัพยากรมนุษย์ (Human Resource) นับได้ว่าเป็นปัจจัยสำคัญอย่างยิ่ง⁶⁴ การพัฒนาที่ดีนั้นจะต้องเน้นไปที่การปรับปรุงคุณภาพของชีวิตมนุษย์ (Quality of Life) ให้ดีขึ้น โดยเฉพาะกลุ่มบุคคลที่ยังมีสภาพความเป็นอยู่ที่ยากจนเพื่อที่เขาเหล่านั้นจะได้มีโอกาสและมีความสามารถในการช่วยเหลือตัวเองและสังคมต่อไป⁶⁵ ดังนั้นการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของชาติที่สำคัญจึงมุ่งพัฒนาสมาชิกในสังคมด้วยการให้สมาชิกได้มีความเป็นอยู่ที่ดี สามารถตอบสนองความต้องการพื้นฐานของมนุษย์

ปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่จะทำให้การพัฒนาประเทศและการพัฒนาคุณภาพชีวิตบรรลุวัตถุประสงค์คือ การศึกษาเพราะการศึกษาช่วยการพัฒนาทรัพยากรบุคคลให้มีความรู้ความชำนาญและคุณธรรมอันจะช่วยในการดำรงชีวิตในสังคมและเมื่อบุคคลแต่ละบุคคลได้รับการพัฒนาแล้วบุคคลเหล่านั้นจะกลับออกไปมีบทบาทในการพัฒนาประเทศ ไม่ทางใดทางหนึ่งไม่ทางตรงก็ทางอ้อม ซึ่งจะยังผลไปให้ประเทศชาติโดยส่วนรวมพลอยได้พัฒนาไปด้วยโดยอัตโนมัติ⁶⁶

การศึกษาจึงเป็นรากฐานสำคัญในการเสริมสร้างความสามารถ ความเจริญของบุคคลทั้งทางด้านร่างกาย จิตใจ สติปัญญา สังคมและคุณธรรม ซึ่งเป็นพื้นฐานในการที่จะให้บุคคลได้รู้จักที่จะพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนให้มีประสิทธิภาพการศึกษาจึงมีบทบาทด้านคุณภาพชีวิตดังนี้⁶⁷

1. การศึกษาเป็นส่วนหนึ่งของความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ คุณภาพชีวิตมนุษย์ต่างไปจากคุณภาพชีวิตของสัตว์อื่นๆ ตรงที่มีความสามารถในการใช้ปัญญาแก้ปัญหา บุคคลจะต้องมีความรู้ ทักษะ เรียนรู้เจตคติ และค่านิยมต่างๆ ตลอดจนรู้จักการปรับตัว ฯลฯ

⁶⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 1.

⁶⁵ ประสิทธิ์ ตงยั้งศิริ, หลักและแนวคิดในการพัฒนาประเทศ, วารสารพัฒนาบริหารศาสตร์ 21 (ตุลาคม 2524) : 660 – 670.

⁶⁶ สายสุรี จุติกุล, “การศึกษากับการพัฒนาคุณภาพชีวิต,” วารสารการศึกษาแห่งชาติ 4 (สิงหาคม-กันยายน 2523) : 20-21.

⁶⁷ อุทัย บุญประเสริฐ, การศึกษากับการพัฒนาและความสัมพันธ์กับการพัฒนาประเทศ, (สระบุรี: โรงพิมพ์ปากเพรียวการช่าง 2, 2529), หน้า 1.

2. การศึกษาช่วยให้มนุษย์รู้จักการปรุงอาหาร การบริโภคอาหาร ให้ถูกสุขลักษณะ การรักษานามัย ความสะอาดของที่อยู่อาศัย นอกจากนั้นการศึกษายังช่วยตอบสนองความต้องการพื้นฐานด้านอื่นๆ อีกด้วย

3. การศึกษาช่วยพัฒนาด้านเศรษฐกิจ เช่น การเพิ่มผลผลิตด้านการเกษตร การพัฒนาอาชีพสาขาต่างๆ เช่น การอุตสาหกรรม ล้วนแต่ต้องมีการเรียนรู้เพื่อปรับปรุงด้านเทคนิค วิธีการที่เหมาะสม จึงต้องมีการเตรียมบุคคลให้มีความสามารถและแสวงหาความรู้ใหม่ๆ อยู่ตลอดเวลา

สรุปได้ว่าคุณภาพของประชากร โดยเฉพาะสำหรับเยาวชนที่ไม่มีโอกาสได้รับการศึกษา ให้ขยายโอกาสทางการศึกษาแก่เด็ก เยาวชน และผู้ใหญ่ นอกโรงเรียนเพื่อพัฒนาตนเอง ให้ได้รับการศึกษาที่เป็นพื้นฐานต่อการดำรงชีวิต รู้จักคิดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหาเป็น เห็นช่องทางในการประกอบอาชีพ มีโอกาสพัฒนาทักษะและวิชาชีพตามความจำเป็นสามารถพึ่งตนเองและดำรงชีวิตได้อย่างเป็นสุขในสังคม

1.4 แนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาเพื่อการพัฒนามนุษย์

นักวิชาการหลายท่านได้วิเคราะห์ว่า การจัดการศึกษาของไทยในหลายยุคหลายสมัยที่ผ่านมาส่งผลให้

...นักเรียน นักศึกษาไทย ขาดความคิดริเริ่มขาดทักษะในการคิดวิเคราะห์ แยกแยะเหตุผล... ไม่สามารถปรับตัวได้ทันกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป มีแนวโน้มจะขาดความรับผิดชอบต่อตนเองและสังคม ขาดสำนึกของความเป็นไทยหลงระเห็จไปตามกระแสสังคม ขาดความยับยั้งชั่งใจ... ผู้ที่สำเร็จการศึกษาไปประกอบวิชาชีพไม่ได้จริง เป็นผู้มีความประพฤติไม่ดี เป็นพลเมืองที่ไม่มีค่านิยมและคุณสมบัตินี้ที่เอื้อต่อการพัฒนาประเทศให้เจริญ มีความแปลกแยกกับวัฒนธรรมของตนเอง...

68

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี⁶⁹ ได้มีพระราชดำรัสเกี่ยวกับการศึกษา คือ การพัฒนาคนพัฒนาชาติให้คนมีความรู้ที่จะสามารถสร้างคนให้มีฐานะทาง

⁶⁸ พระเทพเวที (ประยูร ธมฺมปญฺโญ). แง่คิดเรื่องปรัชญาการศึกษา, วารสารการศึกษาแห่งชาติ 25, 4 (เมษายน-พฤษภาคม 2534): 33-34.

⁶⁹ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, ประมวลพระราชดำรัสสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีด้านการพัฒนาเด็กและเยาวชนในถิ่นทุรกันดารพุทธศักราช 2524 – 2543, (กรุงเทพฯ: ม.ป.ท., 2544).

เศรษฐกิจและสังคมสูงขึ้น สร้างชาติให้มีความสุขและรุ่งเรืองได้ นอกจากนี้การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ เป็นการลงทุนที่สำคัญยิ่งในการพัฒนาประเทศ และเราใช้การศึกษา เป็นเครื่องมือในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ด้วยวิธีต่างๆ ในบรรดาปัจจัยต่างๆที่มีความสำคัญต่อประสิทธิผลในการพัฒนาซึ่งมีหลายปัจจัยนั้น ทรัพยากรมนุษย์เป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุด แม้เราจะมีปัจจัยอื่นๆ อย่างสมบูรณ์ แต่ถ้าทรัพยากรมนุษย์ไม่มีคุณภาพแล้วการพัฒนาก็ไม่อาจประสบผลสำเร็จสูงสุดได้ ซึ่งสอดคล้องกับภิญโญ สารธร⁷⁰ ที่ได้กล่าวว่า การศึกษา เป็นวัฒนธรรมอย่างหนึ่งที่มนุษย์คิดค้นสร้างขึ้นและพัฒนาให้เจริญก้าวหน้า มีกระบวนการ วัตถุประสงค์และปรัชญา สลับซับซ้อนขึ้นมาเป็นลำดับ และการศึกษา ไม่ใช่กระบวนการทางธรรมชาติที่เกิดขึ้นเองได้ ดังนั้นมนุษย์ คือ ผู้ควบคุม "ทิศทาง" ของการจัดการศึกษา ดังนั้นการศึกษาจึงเปลี่ยนทิศทางไปตามความต้องการของมนุษย์แต่ละสังคม แต่ละท้องถิ่น แต่ละประเทศ ประเทศด้อยพัฒนามักใช้ "การศึกษาเป็นเครื่องมือสำคัญอย่างหนึ่งในการพัฒนาประเทศ" ซึ่งเน้นใช้การศึกษาช่วยพัฒนา เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการเมืองการปกครอง ส่วนประเทศที่พัฒนาแล้วมักใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือ ในการสร้างเอกภาพของคนในชาติ

จำลอง สุวรรณเรือง⁷¹ ได้กล่าวว่า สำหรับประเทศไทยการจัดการศึกษาในอดีตเป็นลักษณะการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย ก่อนที่จะจัดตั้งโรงเรียนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และการจัดการศึกษามีวิวัฒนาการ มีการปรับเปลี่ยนปฏิรูปให้อนุวัตรตามสากลเรื่อยมา สำหรับการจัดการศึกษาที่ไม่ใช่การศึกษาในระบบโรงเรียนส่วนใหญ่จะเป็นไปตามวิถีชีวิตและรูปแบบอื่นๆ ที่ไม่ได้กำหนดชื่อเรียกที่ชัดเจน จนถึง พ.ศ. 2483 จึงได้มีการจัดการศึกษาสำหรับผู้ใหญ่ที่อยู่นอกวัยเรียนขึ้น ต่อมาได้ดำเนินการทางราชการกำหนดให้มีหน่วยงานที่รับผิดชอบในเรื่องนี้โดยตรงเรียกว่า กองการศึกษาผู้ใหญ่ และเปลี่ยนเป็นกรมการศึกษานอกโรงเรียนในลำดับต่อมา ซึ่งการจัดการศึกษาทุกระยะล้วนให้ความสำคัญของการศึกษาต่อการพัฒนาประเทศเสมอมา อันจะมีผลในการพัฒนากำลังคนและประเทศชาติให้เจริญก้าวหน้าต่อไป

นอกจากนี้ สมศักดิ์ บุญปู⁷² กล่าวว่า การศึกษา คือ กระบวนการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของมนุษย์จากพฤติกรรมอาศัยสัญชาตญาณ ให้เป็นพฤติกรรมของมนุษย์ที่อาศัยเหตุผลและ

⁷⁰ ภิญโญ สารธร, **หลักการบริหารการศึกษา**, (กรุงเทพฯ: ครูสภา, 2526).

⁷¹ จำลอง สุวรรณเรือง, **การศึกษากับการพัฒนาประเทศ**, (กาฬสินธุ์: ม.ป.ท., 2546), หน้า 30 – 31.

⁷² สมศักดิ์ บุญปู, **พระสงฆ์กับการศึกษาไทย**, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วัดมหาธาตุ, 2547).

สติปัญญา เพราะโดยธรรมชาติมนุษย์จะทำอะไรตามความปรารถนาของตนตามสัญชาตญาณ จึงต้องควบคุมด้วยสติปัญญา เพื่อให้สังคมยอมรับได้คืออยู่ในสังคมกันอย่างสันติสุข

ซัชพล ชัยพร⁷³ ได้กล่าวว่า การพัฒนาในด้านการเมือง การปกครอง และเศรษฐกิจของประเทศนั้นมิอาจก้าวล้ำมาจากการศึกษาเป็นสำคัญ แต่ว่าการพัฒนาการศึกษาอย่างเดียวนั้นอาจเป็นไปได้ยากต้องอาศัยการพัฒนาจิตใจคนควบคู่กันไปด้วย

ซึ่งสอดคล้องกับพระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต)⁷⁴ ได้กล่าวว่า การศึกษาเพื่อพัฒนาคนให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ จะต้องมียุคประกอบ 4 ประการที่เรียกว่า จตุสถมภ์ของการศึกษา มีดังต่อไปนี้

1. การศึกษาเพื่อพัฒนาศักยภาพ หมายถึงการเรียนเพื่อเตรียมเครื่องมือสำหรับการศึกษาต่อเนื่องตลอดชีวิตหรือการเตรียมจิตใจของผู้เรียนให้มีความพร้อมที่จะศึกษาต่อไป และตามหลักพุทธศาสนาคือขั้นแรกผู้เรียนต้องมีฉันทะที่จะเรียนฝึกอบรมให้มีสติและสมาธิเพื่อช่วยให้ผู้เรียนมีความจำดีตลอดรู้จักคิดวิเคราะห์แยกแยะข้อมูลทั้งหลายเพื่อแสวงหาความรู้ด้วยตนเอง

2. การศึกษาเพื่อพัฒนาสมรรถภาพ หมายถึงการเรียนเพื่อนำความรู้มาปฏิบัติให้บรรลุผลตามวัตถุประสงค์และสามารถทำงานร่วมกับคนอื่นได้ เพื่อให้ทีมงานแข็งแกร่งซึ่งคนรุ่นใหม่ต้องมีมนุษยสัมพันธ์และมีคุณธรรมจริยธรรมในการทำงานร่วมกัน เพื่อวางรากฐานให้กับระบบธรรมาภิบาล ก็คือการบริหารจัดการที่ดีเน้นความโปร่งใส ไม่มุ่งเน้นแต่โก่งกิ้นบ้านเมือง

3. การศึกษาเพื่อพัฒนาคุณภาพ มุ่งเน้นให้ผู้เรียนเป็นคนดีใช้ความรู้ความสามารถทำคุณประโยชน์แก่ผู้อื่นคือสอนให้อยู่อย่างมีความสุขด้วยการทำคุณประโยชน์ให้แก่สังคม

4. การศึกษาเพื่อพัฒนามนุษยภาพ หมายถึงการศึกษาต้องพัฒนาคนให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์เต็มตามศักยภาพทั้งทางกาย ทางสังคม ทางอารมณ์และทางปัญญา สามารถแก้ปัญหาชีวิตได้

ภารดี มหาพันธ์⁷⁵ ได้กล่าวว่า การส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศมีความสำคัญ มีความสำคัญต่อการพัฒนาประเทศในทุกๆ ด้าน เพราะเป็นการเตรียมคนและพัฒนาคนให้มีความพร้อมรับกับการพัฒนาประเทศในทุกๆ ด้าน

⁷³ สัมภาษณ์ ซัชพล ชัยพร, อาจารย์ประจำคณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 1 ตุลาคม 2555.

⁷⁴ พระธรรมโกศาจารย์(ประยูร ธมฺมจิตฺโต), มนุษย์: สร้างเสริมภูมิปัญญาพัฒนาคุณค่าความเป็นมนุษย์, **วารสารมนุษยศาสตร์ปริทรรศน์** 25, 2548.

⁷⁵ สัมภาษณ์ ภารดี มหาพันธ์, ข้าราชการบำนาญ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา, 29 กันยายน 2555.

การศึกษาเพื่อการพัฒนาคนที่แท้จริงนั้น น่าจะต้องเป็นการศึกษาและการฝึกอบรมที่เหมาะสมและถูกวิธี จึงจะมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงมนุษย์ สังคม และประเทศในทางที่ดีให้บังเกิดขึ้นได้ ซึ่งนักวิชาการของไทยหลายท่านเสนอว่า การศึกษาเพื่อพัฒนามนุษย์ควรมุ่งหมายถึงการพัฒนาค้นทั้งทางด้านกายภาพ สังคม และวัฒนธรรม เนื่องจากความสุขกายอย่างเดียวไม่อาจทำให้มนุษย์ดำรงชีพอยู่อย่างมีคุณภาพได้เพียงพอ การสร้างความสุขใจให้แก่มนุษย์จะต้องอาศัยปัจจัย อื่นๆ ด้วยเช่น ความเชื่อ ค่านิยม ศีลธรรม และจริยธรรม เป็นต้น⁷⁶ นั่นคือการศึกษาจะช่วยในการพัฒนาศักยภาพของคน ทำให้เอื้อประโยชน์แก่สังคม ก่อให้เกิดความเจริญก้าวหน้าไปสู่การพัฒนาประเทศแต่จะต้องคำนึงถึงความสอดคล้องกับสภาวะต่างๆ ในปัจจุบัน และจะต้องเป็นไปเพื่อประโยชน์ในอนาคตด้วย เพราะสังคมที่ดีควรคำนึงอยู่ได้โดยไม่สร้างปัญหาให้แก่คนรุ่นหลัง⁷⁷

ปัญหาด้านการพัฒนาคนที่เกิดขึ้นในสังคมไทย สาเหตุแห่งปัญหาประการหนึ่ง อาจจะเป็นเนื่องจากเป้าหมายของการศึกษา ส่วนหนึ่งตกอยู่ใต้อิทธิพลของแนวคิดในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมจากโลกตะวันตก ที่เน้นความสำเร็จเฉพาะตัวบุคคล เน้นการแข่งขัน เน้นการบริโภคนิยม นอกจากนั้น จากการศึกษาวิจัยด้านการศึกษาพบว่าการศึกษาของไทยในปัจจุบัน มีปัญหาที่สำคัญคือ รูปแบบการจัดการศึกษามีข้อจำกัด การจัดการเรียนการสอนทั้งในระบบโรงเรียนและนอกระบบโรงเรียนขาดการสนับสนุนและส่งเสริมอย่างจริงจังในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนเพื่อสร้างคุณธรรมและจริยธรรม ทั้งแก่เด็ก เยาวชน และประชาชน เพราะเน้นการท่องจำมากกว่าเพื่อนำไปปฏิบัติ เป็นการจัดการศึกษาที่ไม่สอดคล้องกับความต้องการ และความจำเป็นของท้องถิ่น นอกจากนี้ ยังมีสาเหตุสืบเนื่องมาจากการพัฒนาด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ก่อให้เกิดผลกระทบต่อวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของคนในสังคมทั้งประเทศ วัฒนธรรมและค่านิยมของคนไทยเปลี่ยนแปลงไป การศึกษาได้กลายเป็นเครื่องมือสำคัญในระบบอุตสาหกรรมหรือนิยาม ซึ่งก่อให้เกิดความเอาัดเอาเปรียบต่อสู้แข่งขัน เพื่ออำนาจ ชื่อเสียง และโภคทรัพย์ ทำให้เกิดปัญหาสังคมนานาประการ⁷⁸ รวมทั้งนำไปสู่การตั้งคำถามที่ว่าการศึกษาที่พึงประสงค์เพื่อพัฒนาคน สังคม และประเทศชาติให้เจริญก้าวหน้าทั้งเพื่อคนในปัจจุบันและอนาคต

⁷⁶ พระเทพเวที (ประยูร ปรยุตโต.), พุทธวิธีแก้ปัญหาเพื่อศตวรรษที่ 21, พิมพ์ครั้งที่ 5 (กรุงเทพฯ: บริษัท สหธรรมมิก จำกัด, 2536).

⁷⁷ โกลินทร์ รังสยาพันธ์, "การศึกษากับสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง," *วิทยาคาร* 85, 6 (มิถุนายน 2530):24.

⁷⁸ พนม พงษ์ไพบูลย์, "ระบบการศึกษาเพื่อพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ของชาติ," (เอกสารวิจัยส่วนบุคคลเสนอต่อวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร, 2533).

เมื่อพิจารณาถึงหน้าที่ของการศึกษา มักปรากฏว่า ส่วนหนึ่งควรเป็นไปเพื่อสร้างคนดีคือ ช่วยให้สมาชิกของสังคมได้รับการขัดเกลาค่านิยมร่วมในเชิงจริยธรรมควบคู่ไปกับการถ่ายทอดความรู้และทักษะในทางวิชาการ การศึกษาจึงไม่ควรมีเพียงแบบเดียว เพื่อให้สอดคล้องกับสังคมนั้น การศึกษาควรตอบสนองต่อความต้องการที่หลากหลาย มิใช่เป็นการครอบงำด้วยระบบเศรษฐกิจ การเมือง หรือวัฒนธรรม จากโลกตะวันตกแต่เพียงด้านเดียว ซึ่งจากการศึกษาข้อดีและข้อด้อยที่เกิดขึ้นจากปรัชญาการศึกษาที่ผ่านมาพบว่า มีข้อบกพร่องในการจัดการศึกษาอันเกิดจากการเน้นเฉพาะการพัฒนาวิชาการและวิชาชีพ

ดังนั้นอาจกล่าวสรุปได้ว่า การศึกษานับเป็นรากฐานที่สำคัญที่สุดประการหนึ่งในการสร้างสรรค์ความเจริญก้าวหน้าให้แก่ตนเอง สังคมและประเทศชาติ เนื่องจากการศึกษาเป็นกระบวนการที่ช่วยให้คนได้พัฒนาตนเองด้านต่างๆ ตลอดจนช่วยวางรากฐานพัฒนาการศักยภาพและขีดความสามารถด้านต่างๆ ที่จะดำรงชีวิตและประกอบอาชีพได้อย่างมีความสุข รู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลง รวมเป็นพลังสร้างสรรค์การพัฒนาประเทศอย่างยั่งยืนได้และการศึกษาเป็นกระบวนการที่มุ่งพัฒนาคน ให้เป็นมนุษย์ ที่มีคุณภาพมีความสามารถเต็มตามศักยภาพ มีพัฒนาการที่สมดุลทั้งปัญญา จิตใจ ร่างกายและสังคม เพื่อส่งเสริมสร้างการพัฒนาและความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ กระบวนการศึกษาจึงมีผู้เรียนเป็นเป้าหมายสูงสุดของการพัฒนา หรืออาจกล่าวสรุปได้ว่า การศึกษา คือ การพัฒนาคนให้มีความรู้ ความฉลาดทางอารมณ์ มีบุคลิกนิสัยและจิตสำนึกที่ดีเพื่อสามารถไปพัฒนาตัวเองให้ใช้ชีวิตอย่างมีประสิทธิภาพ มีคุณภาพ มีความสุข แก้ปัญหาและพัฒนาชุมชน สังคมและประเทศในทุกมิติส่งผลทำให้คนที่มีความรู้ ความสามารถนั้นสามารถช่วยในการพัฒนาประเทศชาติเจริญรุ่งเรืองต่อไป

2. แนวคิดเกี่ยวกับพระราชดำรินิฐานะเครื่องมือการพัฒนาคน

จากแนวพระราชดำริเกี่ยวกับการส่งเสริมการศึกษาในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ในฐานะเครื่องมือการพัฒนาคน จะเห็นได้ว่าพระองค์ทรงสนพระทัยและทรงตระหนักถึงคุณค่าของการจัดการศึกษาให้กับประชาชน โดยใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาศักยภาพของประชาชนให้มีคุณภาพทั้งในด้านความรู้วิชาการและมีคุณธรรมอันดี ดังพระราชดำรัสความว่า

...อยากจะทำอะไรก็ขอให้เอารูปร่างหน้าตาพระภิกษุสงฆ์ให้เอาธุระในการที่จะแนะนำสั่งสอนเด็กๆ ให้มากเพราะการกายหน้าประเทศย่อมอยู่ในมือของเด็กที่เรากำลัง

อบรมอยู่ในเวลานี้ ถ้าเราอบรมดีให้อยู่ในศีลธรรมอันดี เราก็อาจมั่นใจในความเจริญและความมั่นคงของประเทศชาติในภายหน้า...⁷⁹

จากพระราชดำรัสข้างต้นจะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำริให้พระสงฆ์ให้ความสนใจในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาแก่เด็ก เพื่อการปลูกฝังกลมกลืน และพัฒนาคุณธรรม ศีลธรรมและความเป็นมนุษย์ให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้นกับเด็ก ซึ่งถือว่าเป็นแนวทางในการให้มนุษย์มีความรู้ ความสามารถแล้วจะเป็นแรงสำคัญในการพัฒนาประเทศ โดยผ่านพระภิกษุสงฆ์ที่จะเป็นแรงสำคัญในการถ่ายทอดและเอาใจใส่การสอนพระพุทธศาสนาแก่เด็กให้มากขึ้น เพราะในอนาคต เด็กเหล่านี้ก็จะเป็นกำลังสำคัญของชาติในเวลาต่อไป ซึ่งแนวพระราชดำริพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นยังทรงเป็นเครื่องมือในการพัฒนาและสร้างเสริมความคิดให้กับประชาชนอีกด้วย ดังจะเห็นได้จากพระบรมราโชวาทความว่า

...หน้าที่ของเจ้าชั้นเด็กที่จะต้องทำอีกมาก เช่นเป็นต้นที่ใครจะว่า เรารู้วิชาอย่างฝรั่งมีขนบธรรมเนียมอย่างฝรั่งนั้น จะแปลว่าเราเหมือนฝรั่งหรือดีเท่าฝรั่งไม่ได้ ประเทศที่เจริญถึงขีดเต็มก็คืออะไร คือ ประเทศนั้นต้องมีพลเมืองที่มีความคิด ออกความคิดอะไรใหม่ขึ้นได้ สังเกตดูประเทศที่รุ่งเรืองนั้น ต้องเป็นประเทศที่ทำอะไรใหม่ขึ้นได้ในโลก เช่น วิชาใหม่ความรู้ใหม่ ประเทศนั้นจึงนับว่าเจริญถึงขีด...⁸⁰

จากพระราชดำรัส ดังกล่าวจะเห็นได้ว่าพระองค์มีแนวพระราชดำริในการทรงส่งเสริมการศึกษาให้กับประชาชน ทรงสอนให้เรียนรู้ขนบธรรมเนียมต่างชาติ เพื่อนำส่วนที่ดีมาปรับใช้กับการพัฒนาตนเองและพัฒนาประเทศ โดยชี้ให้เห็นว่าประเทศนั้นต้องมีพลเมืองที่มีความคิดแบบใหม่ที่ถูกต้องเหมาะสม นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังทรงมีพระราชดำริให้เยาวชนฝึกการสังเกตเพื่อเรียนรู้และใช้การสังเกตนั้นเป็นเครื่องมือการพัฒนาตนเองโดยผ่านกิจกรรมลูกเสือ ดังพระราชดำรัสความว่า

⁷⁹ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว, “คำนำหนังสือทศ 6,” ใน *ประมวลหนังสือสอนพระพุทธศาสนาแก่เด็ก* (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2537), หน้า 57.

⁸⁰ พระบรมราโชวาทในการพระราชทานแก่นักเรียนอุษาคติปิยะเส็ง ณ พระราชอุทยานสราญรมย์ วันที่ 9 พฤศจิกายน พ.ศ. 2472 ใน *ราชกิจจานุเบกษา* (2472) เล่ม 46, หน้า 2740.

...ความคิด ความสังเกตเป็นของสำคัญอย่างยิ่ง การที่มนุษย์เรามีความเจริญ เป็นลำดับมานี้ ก็ได้อาศัยความสังเกตไตร่ตรองด้วยเหตุผลเป็นใหญ่...พวกเจ้าทั้งหลายผู้เป็นลูกเสือ ต้องพยายามจะฝึกฝนใช้ความสังเกตให้เป็นประโยชน์ เมื่อเห็นอะไรจงพยายามสังเกตค้นหาเหตุผลว่าทำไมจึงเป็นอย่างนั้นๆ แล้วคิด การนั้นให้เป็นประโยชน์แก่ตนเองและผู้อื่น...⁸¹

จะเห็นได้ว่าพระราชดำรัสข้างต้นพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสอนให้ลูกเสือ ฝึกการสังเกตและใช้ความคิด การตัดสินใจไตร่ตรองด้วยเหตุผลและต้องพยายาม ฝึกฝน แล้วใช้ การสังเกตมาคิดเพื่อเป็นประโยชน์ แก่ตนเองและผู้อื่นอยู่เสมอ ซึ่งถือได้ว่าแนวพระราชดำริ ดังกล่าวเปรียบเสมือนเครื่องมือการพัฒนามนุษย์ให้เป็นมนุษย์ที่มีคุณภาพอีกประการหนึ่งด้วย

พระธรรมปิฎก⁸² ได้แสดงทัศนะไว้ว่า การพัฒนาคน หรือการพัฒนามนุษย์นั้น มีความแตกต่างจากการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ กล่าวคือ การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เป็นการพัฒนาคนใน ฐานะทรัพยากร คือ มุ่งเอาคนไปใช้เป็นทุนในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม เป็นการมองมนุษย์ใน แ่งที่เป็นทรัพยากรทางสังคมและทางเศรษฐกิจ เพราะคนที่มีคุณภาพดีก็เอาไปใช้พัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมให้ได้ผลดี ซึ่งการพัฒนาดังกล่าวนี้ มิได้ปฏิเสธว่าไม่สำคัญ และเลิกพัฒนามนุษย์ในฐานะ ที่เป็นทรัพยากร ไปเสียเลย แต่การพัฒนาข้างต้นนี้คงไม่เพียงพอ หรือหยุดอยู่แค่นี้ เพราะในขั้น พื้นฐานที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง คือ การพัฒนามนุษย์หรือพัฒนาคนในฐานะที่เป็นคนเพื่อความเป็น มนุษย์ที่สมบูรณ์ ด้วยการทำให้เขามีชีวิตที่ดีงาม ประณีต มีอิสรภาพ มีความสุข และมีความเป็นคน เต็มคนในตัว

ไกรยุทธ ธีรตยาคีนันท์⁸³ ได้ศึกษา การพัฒนาในระดับบุคคลอันจะนำไปสู่การพัฒนา สังคมอย่างเข้มแข็ง ตามแนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เรื่อง “แนวพระราชดำริ ด้านการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว” โดยใช้คุณธรรมเป็นเครื่องมือ

⁸¹ พระบรมราชาโชวาทในพิธีสวนสนามถวายพระพรชัยมงคล ในโอกาสงานชุมนุมลูกเสือแห่งชาติ วันที่ 4 มีนาคม 2470 ใน เสที่อน ศกโสภณ, ประวัติการลูกเสือไทย (2504), หน้า 168.

⁸² อ้างถึงใน อัครวิทย์ เรื่องรอง, การวิเคราะห์แนวพระราชดำริเกี่ยวกับการพัฒนาประเทศจากพระบรมราชาโชวาท ในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช, (วิทยานิพนธ์ปริญญาครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552).

⁸³ ไกรยุทธ ธีรตยาคีนันท์, แนวพระราชดำริด้านการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, (กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษาและฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531).

ในการช่วยกล่อมเกล่าและพัฒนามนุษย์ให้เป็นผู้ที่จะไปพัฒนาประเทศชาติให้ถึงความพร้อมด้วยคุณลักษณะของนักพัฒนาที่ดี ด้วยการพัฒนาด้วยคุณธรรม 4 ประการ คือ

1. คุณธรรมที่เป็นปัจจัยผลักดัน ได้แก่ ความขยันหมั่นเพียร ความอดทน ความสามารถพึ่งตนเอง และการมีวินัย
2. คุณธรรมที่เป็นปัจจัยหล่อเลี้ยง ได้แก่ ฉันทะ สัจจะ ความรับผิดชอบ ความสำนึกในหน้าที่ และความกตัญญู
3. คุณธรรมที่เป็นปัจจัยเหนี่ยวรั้ง ได้แก่ ความมีสติ รอบคอบ และความตั้งใจให้ดี
4. คุณธรรมที่เป็นปัจจัยสนับสนุน คือ ความเมตตา ความปรารถนาดี ความเอื้อเฟื้อ ความไม่เห็นแก่ตัว ความไม่เอาเปรียบ และความอะลุ่มอล่วย

โดยสรุปแนวพระราชดำริซึ่งถือได้ว่าเป็นแนวทางในการพัฒนามนุษย์ เพราะเปรียบเหมือนแนวคิด ที่พระมหากษัตริย์ได้ใช้เป็นเครื่องมือในการพัฒนาประชาชน และเป็นกระบวนการส่งเสริมการศึกษาเพื่อการเปลี่ยนแปลงและพัฒนามนุษย์ โดยการเน้นให้มนุษย์พัฒนาในด้านต่างๆ หรืออาจกล่าวได้ว่าแนวพระราชดำรินี้ในฐานะเครื่องมือการพัฒนามนุษย์ โดยใช้กระบวนการการศึกษา เพื่อให้มนุษย์เกิดการเรียนรู้และถือว่าแนวพระราชดำรินี้เป็นเครื่องมือทางการศึกษาที่ทรงถ่ายทอดให้กับประชาชน โดยมีจุดมุ่งหมายสำคัญเพื่อให้ประชาชนนั้นนำแนวคิดดังกล่าวไปใช้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตและการปฏิบัติตนสืบต่อไป รวมทั้งเพื่อให้เกิดความเป็นมนุษย์ให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้นต่อไป

3. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

3.1 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี⁸⁴ ได้มีพระราชดำรัสเกี่ยวกับการศึกษา คือ การพัฒนาคนพัฒนาชาติให้คนมีความรู้ที่จะสามารถสร้างคนให้มีฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมสูงขึ้น สร้างชาติให้มีความสุขและรุ่งเรืองได้ นอกจากนี้การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ เป็นการลงทุนที่สำคัญยิ่งในการพัฒนาประเทศ และเราใช้การศึกษา เป็นเครื่องมือในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ด้วยวิธีต่างๆ ในบรรดาปัจจัยต่างๆที่มีความสำคัญต่อประสิทธิผลในการพัฒนาซึ่งมีหลายปัจจัยนั้น ทรัพยากรมนุษย์เป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุด แม้เราจะมีปัจจัยอื่นๆ อย่างสมบูรณ์ แต่ถ้าทรัพยากรมนุษย์ไม่มีคุณภาพแล้วการพัฒนาก็ไม่อาจประสบผลสำเร็จสูงสุดได้

⁸⁴ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, การวางรากฐานการศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพฯ: ฝ่ายสารานุกรม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520).

กรมการศึกษานอกโรงเรียน⁸⁵ ได้ให้ความสำคัญของการศึกษาตามอัธยาศัยต่อการพัฒนาประเทศ คือ การที่มุ่งเน้นในการส่งเสริมการศึกษาตลอดชีวิตให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ทั้งนี้เพราะการจัดการศึกษาในระบบโรงเรียนแต่เพียงอย่างเดียวไม่เพียงพอที่จะสนองตอบต่อความต้องการในการเรียนรู้ของประชาชนได้อย่างทั่วถึง จึงจำเป็นต้องมีการจัดการศึกษาตามอัธยาศัย ซึ่งมีลักษณะยืดหยุ่นสามารถตอบสนองความต้องการของประชาชนได้อย่างหลากหลายและทั่วถึงมากกว่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งในปัจจุบันที่มีการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองรวมทั้งความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีอย่างรวดเร็ว จึงมีความจำเป็นที่จะสร้างวิธีการใหม่ ๆ ในการจัดการศึกษา โดยทำให้การเรียนรู้เป็นสิ่งที่อยู่ใกล้ตัวและแสวงหาได้โดยง่ายสำหรับประชาชนทั่วไป

ชุมชนออนไลน์เพื่อการจัดการความรู้⁸⁶ ได้ให้ความสำคัญของการศึกษา ว่าเป็นกระบวนการที่มุ่งพัฒนาคนให้เป็นมนุษย์ที่มีคุณภาพมีความสามารถเต็มศักยภาพ มีการพัฒนาที่สมดุลทั้งสติปัญญา จิตใจ ร่างกาย และสังคม เพื่อเสริมสร้างการพัฒนาและการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ โดยการศึกษาเป็นกระบวนการถ่ายทอดและเรียนรู้ในการที่จะสร้างสรรค์และ พัฒนาคนทั้งในแง่ความรู้ ความคิด ตลอดจนคุณธรรมและจริยธรรมเพื่อให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข สามารถสนองตอบทิศทางการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศชาติ ซึ่งประเทศที่ต้องการความก้าวหน้าต่างให้ความสำคัญกับการพัฒนาคนโดยอาศัยการศึกษาเป็นเครื่องมือ

เทียนฉาย กิรินันท์⁸⁷ ได้ให้ความสำคัญของการศึกษา ว่ามีความสำคัญยิ่งต่อการพัฒนาประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคโลกาภิวัตน์ที่โลกมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ประชาชนในชาติจำเป็นต้องได้รับการศึกษาในหลากหลายรูปแบบ เพื่อให้มีการพัฒนาที่สมดุลทั้งสติปัญญา จิตใจ ร่างกาย และสามารถอยู่ในสังคมอย่างมีความสุข ในสังคมอันจะนำไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชนที่ยั่งยืนและความเจริญก้าวหน้าของประเทศชาติเท่าเทียมอารยประเทศ

3.2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนา

⁸⁵ กรมการศึกษานอกโรงเรียน, *การศึกษาตลอดชีวิต การศึกษาของคนไทยในยุคโลกาภิวัตน์*, (กรุงเทพฯ, 2543), หน้า 9.

⁸⁶ ชุมชนออนไลน์เพื่อการจัดการความรู้, *การศึกษากับการพัฒนาประเทศ [ออนไลน์]*, 19 กรกฎาคม 2555. แหล่งที่มา <http://www.gotoknow.org/blogs/posts/262037>

⁸⁷ เทียนฉาย กิรินันท์, “ยุทธศาสตร์การศึกษาเพื่อการพัฒนาประเทศ,” *จุลสารพัฒนศึกษา ฉบับพิเศษ* (ตุลาคม 2539).

ละออทอง อมรินทร์รัตน์⁸⁸ วิทยานิพนธ์เรื่อง การส่งนักเรียนไทยไปศึกษาต่อต่างประเทศ ตั้งแต่ พ.ศ. 2411 – 2475 พบว่า เนื่องจากอิทธิพลของวัฒนธรรมตะวันตกทั้งทางด้าน เศรษฐกิจและการเมืองมีบทบาทต่อประเทศไทย ดังนั้นจึงเป็นเหตุทำให้รัฐบาลของไทย ตระหนัก ถึงความสำคัญของการพัฒนาประเทศไทย และเล็งเห็นว่าประเทศกำลังถูกคุกคามจากจักรวรรดินิยมอย่างรุนแรง ดังนั้นจึงต้องทำการพัฒนาและปรับปรุงประเทศไทยในทุกด้าน ตั้งแต่ระดับพื้นฐานของสังคมจนกระทั่งในระดับสูงสุด มีการปฏิรูปประเทศในเกือบจะทุกด้าน รวมทั้ง การศึกษา โดยตระหนักดีว่างานทั้งหลายที่ปฏิรูปจะสำเร็จลุล่วงจะไปได้ ก็โดยต้องใช้คนที่มีความรู้ ความสามารถแบบใหม่ และการโปรดเกล้าฯ ให้สร้างโรงเรียนเพื่อผลิตบุคคลที่มีความรู้ ความสามารถเฉพาะด้าน

บรรเจิด อินทุจันทร์ยง⁸⁹ บรรณานิกการหนังสือเรื่อง “ประมวลพระบรมราชาโฆวาทและพระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว” ซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับพระบรมราชาโฆวาทและพระราชดำรัสเกี่ยวกับการจัดการศึกษาเพื่อประชาธิปไตยของพระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงตระหนักถึงความสำคัญของการศึกษาชาติ ด้วยทรงโปรดให้ขยาย การศึกษาภาคบังคับใช้ทั่วราชอาณาจักรโดยเร็ว เป็นการเร่งรัดการให้การศึกษาแก่ประชาชนให้ กว้างขวางขึ้น และทรงสนับสนุนการศึกษาระดับอุดมศึกษาโดยทรงเน้นให้เห็นถึงความสำคัญ ของให้ปริญญา รวมทั้งการส่งเสริมการศึกษาให้แก่สตรีเพราะทรงตระหนักดีว่า การให้การศึกษาแก่ สตรีนั้นนับเป็นการปูพื้นฐานที่ดีในสังคมหน่วยย่อยซึ่งมีสตรีเป็นแกนสำคัญ จะนำไปสู่ความสงบ สุขของสังคมใหญ่ต่อไป

อัศวิทธิ์ เรืองรอง⁹⁰ ได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับ การวิเคราะห์แนวพระราชดำริเกี่ยวกับการ พัฒนาประเทศจากพระบรมราชาโฆวาทในพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาภูมิพลอดุลยเดช พบว่า แนวพระราชดำริเกี่ยวกับการพัฒนาประเทศมีลักษณะเป็นกระบวนการ และกระบวนการในบริบท นี้คือ ลำดับของการกระทำที่ดำเนินสืบเนื่องกัน ไปโดยเริ่มจากพระราชดำรินุรูปของ “พระบรม ราโฆวาท” ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 มีพระราชประสงค์จะ “สั่งสอน แนะนำ และ

⁸⁸ ละออทอง อมรินทร์รัตน์, “การส่งนักเรียนไทยไปศึกษาต่อต่างประเทศ ตั้งแต่ พ.ศ. 2411 – 2475,” (วิทยานิพนธ์ ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522).

⁸⁹ บรรเจิด อินทุจันทร์ยง, **ประมวลพระบรมราชาโฆวาทและพระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหา ประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว**, (กรุงเทพฯ: สำนักสำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, 2536).

⁹⁰ อัศวิทธิ์ เรืองรอง, “การวิเคราะห์แนวพระราชดำริเกี่ยวกับการพัฒนาประเทศจากพระบรมราชาโฆวาทในพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาภูมิพลอดุลยเดช,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาตรีบัณฑิต, สาขาพัฒนศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552).

ตักเตือน” แก่ “บัณฑิต” ในพิธีพระราชทานปริญญาบัตร ในฐานะที่จบการศึกษาสูง และเป็นที่คาดหวังของสังคมที่จะออกไปพัฒนาสังคม ซึ่งในที่นี้พระบรมราชาบาทจึงทำหน้าที่ให้การศึกษา ซึ่งในแง่ของ “พัฒนาศึกษา” นั้นถือว่าเป็น “เครื่องมือ” อันสำคัญยิ่งต่อการ “พัฒนาคน” เมื่อคนได้รับการพัฒนาแล้วจึงไป “พัฒนาสังคม” สืบไป

นอกจากนี้ยังพบว่า “นิยามการพัฒนา” และ “แนวคิดการพัฒนา” คือ กระบวนการเพื่อนำ “สู่การพัฒนา” ด้วยการสร้างความ “เข้าใจ” ในความหมายและความสำคัญของการพัฒนา จึงนับได้ว่าการสร้างความเข้าใจในนิยามของการพัฒนา มีนัยที่ลึกซึ้ง และเป็นนัยเดียวกับ “พัฒนศึกษา” คือ การศึกษาเกี่ยวกับการพัฒนาโดยให้ความสำคัญกับเครื่องมือ คือ การศึกษา อีกด้วย นอกจากนี้ นิยามของการพัฒนาอีกกลุ่มคำหนึ่งคือ “มั่นคง ยั่งยืน ถาวร” ซึ่งมักปรากฏในลักษณะขยายคำว่า “เจริญ” และ “ก้าวหน้า” นัยสำคัญที่ลุ่มลึกของคำว่า “มั่นคง ยั่งยืน และถาวร” ที่ปรากฏในพระบรมราชาบาทเป็นทั้งเป้าหมายของการพัฒนาที่คาดหวังและเป็นทั้งผลกระทบที่ก่อให้เกิดผลลัพธ์ของการพัฒนา อันเป็นลักษณะเฉพาะของพระบรมราชาบาท ที่ต้องพัฒนาด้วยหลักวิชาและหลักปฏิบัติ ซึ่งผู้พัฒนาจะรู้สึกและรู้อบแล้ว ยังต้องมีหลักคุณธรรมรองรับ และมุ่งมั่นพัฒนาให้นอกเหนือไปกว่าตัวตน คือการพัฒนาสังคมประเทศชาติ ซึ่งลักษณะเฉพาะอันเป็นลักษณะสำคัญนี้ จะนำไปสู่การพัฒนาที่มั่นคง ยั่งยืน และถาวร

3.3 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับแนวพระราชดำริ

ณรงค์ พ่วงพิศ⁹¹ ได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับการวิเคราะห์นโยบายเกี่ยวกับการศึกษาของคนจีนในประเทศไทย ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยอาศัยวิธีการวิจัยทางประวัติศาสตร์ ผลการวิจัยพบว่า การวิเคราะห์หลักฐานทางประวัติศาสตร์ เกี่ยวกับนโยบายทางการศึกษาของคนจีนในประเทศไทยในสมัยนี้ ปรากฏว่ามีจุดมุ่งหมายอยู่ 2 ประการ คือ เพื่อควบคุมโรงเรียนจีนและเพื่อสร้างความผสมกลมกลืน (Assimilation) นักเรียนจีน เนื่องด้วยได้ปรากฏว่ามีการเคลื่อนไหวทางการเมืองของคนจีนในประเทศไทย เพื่อโฆษณาชวนเชื่อลัทธิชาตินิยมจีนการปกครองแบบสาธารณรัฐ (republic) และลัทธิคอมมิวนิสต์เข้าไปในโรงเรียนจีน รัฐบาลไทยจึงต้องเข้ามาแทรกแซงทางการศึกษาเข้าป้องกันนักเรียนในโรงเรียนเหล่านี้มิให้หลงเชื่อต่อการโฆษณาชวนเชื่อทางการเมืองเหล่านี้เพื่อความมั่นคงของประเทศไทย

⁹¹ ณรงค์ พ่วงพิศ, “การวิเคราะห์นโยบายเกี่ยวกับการศึกษาของคนจีนในประเทศไทย ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, 2514).

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีแนวพระราชดำริให้กำหนดนโยบายในการควบคุมโรงเรียนจีนนั้นอาศัยมาตรการการควบคุมจาก พ.ร.บ. โรงเรียนราษฎร์ พ.ศ. 2461 และพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 ซึ่งประกาศใช้ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รวมทั้งการประกาศใช้ พ.ร.บ.โรงเรียนราษฎร์ พ.ศ. 2470 ด้วย ได้มีการพิจารณาร่าง พ.ร.บ.โรงเรียนราษฎร์ พ.ศ. 2475 ด้วยเหมือนกันแต่เกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองเสียก่อนจึงมิได้ประกาศ ส่วนนโยบายการสร้างความผสมกลมกลืนนักเรียนจีนนั้นก็อาศัยการสอนภาษาไทยในโรงเรียนจีน และการสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างโรงเรียนจีนกับทางฝ่ายบ้านเมืองเป็นสำคัญ การดำเนินนโยบายเกี่ยวกับการศึกษาของคนจีนในสมัยนั้นของรัฐบาลไทย ได้ตั้งอยู่บนรากฐานของความผ่อนปรนและความเห็นอกเห็นใจ บางครั้งนโยบายเหล่านั้นก็ล้มเหลวเพราะมีมาตรการสำหรับดำเนินการ เช่น พ.ร.บ. โรงเรียนราษฎร์ ไม่รัดกุมพอ เพราะมีบทลงโทษผู้ฝ่าฝืนพระราชบัญญัติน้อยเกินไป ไม่ให้อำนาจแก่เสนาบดีกระทรวงธรรมการในการพิจารณาลงโทษผู้ฝ่าฝืนพระราชบัญญัติโดยสิทธิขาด แต่กลับเปิดโอกาสให้จำเลยอุทธรณ์ต่อศาลเพื่อให้ศาลเป็นผู้วินิจฉัยชี้ขาดความเหมาะสมในการลงโทษได้ และเมื่อมีข้อบกพร่องเช่นนี้สมควรจะจัดการแก้ไขให้รัดกุมและมีประสิทธิภาพในการควบคุมยิ่งขึ้น รัฐบาลในสมัยนั้นไม่ทำทั้งนี้เพราะรัฐบาลในสมัยนั้นเกรงอันตรายอันจะเกิดขึ้นได้จากการก่อความยุ่งยากของพวกคนจีนในประเทศไทย

ต่อมาภายหลังการเปลี่ยนแปลงการเมื่อ พ.ศ. 2475 รัฐบาลในขณะนั้นได้เข้มงวดกวดขันกับโรงเรียนจีนมากขึ้นกว่าที่เคยเป็นมา โดยกำหนดให้ลดชั่วโมงสอนภาษาจีนให้น้อยลงและเมื่อโรงเรียนจีนขัดขวางและมีหลักฐานว่าละเมิดคำสั่งของทางการ โรงเรียนจีนเหล่านั้นจะถูกสั่งปิดจนกระทั่งได้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์ พ.ศ. 2479 ซึ่งมีมาตรการที่รัดกุมและใช้ควบคุมโรงเรียนจีนได้เข้มงวดกวดขันกว่าที่เคยเป็นมาแล้วในอดีตกล่าวคือเพิ่มบทลงโทษผู้กระทำความผิดเพราะการฝ่าฝืนพระราชบัญญัติให้รุนแรงยิ่งขึ้น ให้อำนาจเสนาบดีในการวินิจฉัยการลงโทษโรงเรียนจีนเหล่านี้อย่างสิทธิขาด ไม่ให้โอกาสแก่จำเลยร้องเรียนต่อศาลเพื่อขอให้ศาลวินิจฉัยต่อไป กระจายอำนาจในการสั่งลงโทษ และอนุญาตตั้งโรงเรียนไปยังสมุหเทศาภิบาลมณฑล เป็นต้น

วัลย์วิภา จรุงโรจน์⁹² ได้ทำการศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวพระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2468 - 2477) พบว่า พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้วางรากฐานในการส่งเสริมการเมืองการปกครองและส่งเสริมประชาธิปไตยให้กับ

⁹² วัลย์วิภา จรุงโรจน์, ม.ล., “แนวพระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520).

ประชาชน และได้ทำการศึกษาแนวพระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว นอกจากนี้ยังทำให้มองเห็นปัญหาเกี่ยวกับรัฐธรรมนูญสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวอันเป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของระบอบการปกครองระบบประชาธิปไตย ตลอดจนสะท้อนให้เห็นของระบอบประชาธิปไตยในปัจจุบันต่อไป

ปรีดา วัชรานุกร⁹³ ได้เขียนหนังสือเรื่อง “พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวกับระบอบประชาธิปไตย” ซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับแนวพระราชดำริและพระราชกรณียกิจในด้านต่างๆ ดังนี้ ด้านการปลูกฝังประชาธิปไตยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวให้กับสภากรรมการองคมนตรีในปี พ.ศ. 2470 โดยพระองค์จึงทรงตั้ง สภากรรมการองคมนตรีอันประกอบด้วยกรรมการจำนวน 40 คน อยู่ในตำแหน่งคราวละ 3 ปี ทำหน้าที่ประชุมพิจารณากฎหมายหรือเรื่องอื่นๆ ตามแต่จะโปรดเกล้าฯ พระราชทาน หรือหากพิจารณาว่าเรื่องใดมีความสำคัญเกี่ยวกับผลประโยชน์ของบ้านเมืองแล้ว ก็สามารถนำความขึ้นกราบบังคมทูลขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตเปิดประชุมได้ ด้วยทรงมีพระราชประสงค์ให้สภากรรมการองคมนตรีเป็นสภาพทดลองและฝึกหัดเพื่อปลูกฝังวิธีการของระบบรัฐสภาต่อไป

แนวพระราชดำริในการส่งเสริมการศึกษาของชาติทั้งส่วนรวมและส่วนพระองค์ โปรดให้สร้างหอพระสมุดสำหรับพระนคร เพื่อเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้าศึกษาได้อย่างเสรี ทรงตั้งราชบัณฑิตยสภา เพื่อมีหน้าที่บริหารและเผยแพร่วิชาการด้านวรรณคดี โบราณคดี และศิลปกรรม ในด้านวรรณกรรม โปรด ตราพระราชบัญญัติคุ้มครองวรรณกรรมและศิลปกรรมใน พ.ศ. 2475 พระราชทานเงินส่วนพระองค์ เป็นรางวัลแก่ผู้แต่งหนังสือยอดเยี่ยม และให้ทุนนักเรียนไปศึกษาวิชาวิทยาศาสตร์จากต่างประเทศ การศาสนา ทรงปลูกฝังเยาวชนให้มีคุณธรรมดีงาม โดยยึดหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา โปรดให้ราชบัณฑิตยสถานสร้างหนังสือสอนพระพุทธศาสนาสำหรับเด็ก ซึ่งนับว่าพระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์แรกที่ทรงสร้างหนังสือสำหรับเด็ก ส่วนการศึกษาในเนื้อแท้ของพระพุทธศาสนานั้น ทรงโปรดให้สร้างหนังสือพระไตรปิฎกฉบับสมบูรณ์ เรียกว่าฉบับสยามรัฐ ชุดหนึ่ง จำนวน 42 เล่ม ซึ่งใช้สืบมาจนถึงปัจจุบันนี้

ในด้านแนวพระราชดำริเกี่ยวกับศิลปวัฒนธรรมของชาติได้ทรงวางรากฐานเป็นอย่างดี กล่าวคือ ได้ทรงสถาปนาราชบัณฑิตยสถานสภาขึ้น เพื่อจัดการหอพระสมุดสำหรับพระนครและสอบสวนพิจารณาวิชาอักษรศาสตร์ เพื่อจัดการพิพิธภัณฑสถานตรวจรักษาโบราณสถานและโบราณวัตถุ และเพื่อจัดการบำรุงรักษาวิชาช่างผลงานของราชบัณฑิตยสถานเป็นผลดีต่อการอนุรักษ์

⁹³ ปรีดา วัชรานุกร, พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวกับระบอบประชาธิปไตย : พระราชประวัติของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวอย่างสมบูรณ์, (กรุงเทพฯ : ห.จ.ก. การพิมพ์พระนคร, 2520), หน้า 29.

และส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมของชาติเป็นอย่างมาก เช่นการตรวจสอบต้นฉบับเอกสารโบราณออกตีพิมพ์เผยแพร่ มีการส่งเสริมสร้างสรรค์วรรณกรรมรุ่นใหม่ด้วยการประกวดเรียบเรียงบทประพันธ์ ทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง ทรงอนุรักษ์ดนตรีไทยไว้ด้วยพระองค์เอง ทั้งนี้เพราะได้ทรงสนพระราชหฤทัยในวิชาดนตรีไทย ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้หลวงประดิษฐไพเราะ เข้าถวายการฝึกสอนจนสามารถ พระราชนิพนธ์ทำนองเพลงไทยได้ ถึง 3 เพลง คือเพลง ราตรีประดับดาวเถา เพลงเขมรลอลองค์เถา และเพลงโหมโรงคลื่นกระทบฝั่ง ทางด้านวัฒนธรรมและสถาปัตยกรรม ทรงสละทรัพย์ส่วนพระองค์ปฏิสังขรณ์วัดสุวรรณาาราม จังหวัดอยุธยา โปรดฯ ให้เขียนภาพพงศาวดารสมเด็จพระนเรศวรมหาราชไว้ที่ผนังพระอุโบสถ และทรงพยายามสร้างค่านิยมให้มีสามภรรยาเพียงคนเดียว ทรงโปรดให้ตรา พระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมกฎหมายลักษณะผัวเมีย พ.ศ. 2471 ริเริ่มให้มีการจดทะเบียนสมรส ทะเบียนหย่า ทะเบียนรับรองบุตร อันเป็นการปลูกฝังค่านิยมแบบใหม่ที่ละน้อยตามความสมัครใจ นอกจากนี้ยังทรงปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างโดยทรงมีแต่พระบรมราชินีเพียงพระองค์เดียว โดยไม่ทรงมีพระสนมนางในใดๆทั้งสิ้น

นอกจากนี้แล้ว เมื่อทรงว่างจากพระราชภารกิจ ทรงโปรดในการถ่ายภาพนิ่งและถ่ายภาพยนตร์ ทรงทดลองใช้เอง กล้องถ่ายภาพและภาพยนตร์จำนวนมากที่ทรงสะสมไว้ สะท้อนให้เห็นพระอุปนิสัยโปรดการถ่ายภาพและภาพยนตร์ ภาพยนตร์ทรงถ่ายมีเนื้อหาทั้งที่เป็นสารคดีและที่ให้ความบันเทิง ในจำนวนภาพยนตร์เหล่านี้ เรื่องที่เป็นเกียรติประวัติของวงการภาพยนตร์ไทยและแสดงพระราชอัจฉริยภาพดีเยี่ยมในการสร้างโครงเรื่อง กำกับภาพ ลำดับฉาก และอำนวยการแสดง คือเรื่องแหวนวิเศษ นับได้ว่าพระองค์เป็นหนึ่งในบุคคลที่บุกเบิกวงการภาพยนตร์ไทยอีกพระองค์หนึ่ง

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง กล่าวโดยสรุปได้ว่า การศึกษาความมีความสำคัญต่อการพัฒนาประเทศเป็นอย่างยิ่ง เพราะการศึกษาเปรียบได้กับเครื่องมือในการพัฒนาคุณภาพของมนุษย์ ซึ่งหากสังคมหรือประเทศใดประชาชนโดยเฉลี่ยมีการศึกษาอยู่ในระดับต่ำสังคมหรือประเทศนั้นก็จะต้องพัฒนากว่าสังคมหรือประเทศที่ประชาชนโดยเฉลี่ยมีการศึกษาอยู่ในระดับสูง นอกจากนี้ทำให้เห็นภาพกว้างของการศึกษาในอนาคตเกี่ยวกับการวิเคราะห์แนวพระราชดำริในการส่งเสริมการศึกษาในการวิเคราะห์ประเด็นเกี่ยวกับการพัฒนาและแนวทางในการนำแนวพระราชดำริด้านการศึกษาไปใช้ในการพัฒนาประเทศ โดยการศึกษาจากตัวบทของข้อมูลทางมนุษยศาสตร์อันมีลักษณะที่เฉพาะของกระบวนการวิเคราะห์ผ่านแนวคิดในฐานะเป็นเครื่องมือในการให้การศึกษาเพื่อกล่อมเกล่าให้มนุษย์มีจิตสำนึกให้เป็นพัฒนาตนเองและพัฒนาประเทศชาติสืบต่อไป

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “แนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศ” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ประกอบไปด้วย

1. การวิจัยเอกสาร (Documentary Research)
2. การวิเคราะห์เนื้อหา (content analysis)
3. การสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (Structured Interview)
4. การสัมภาษณ์เจาะลึก (in-depth interview)
5. การสังเคราะห์เพื่อนำไปสรุปและอภิปรายผล

โดยการดำเนินการกระบวนการวิจัยในครั้งนี้ มีสาระสำคัญ โดยสรุปดังต่อไปนี้

1. การวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research)

ผู้วิจัยได้ดำเนินการศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารหรือการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) เพื่อตอบวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 โดยการทบทวนแนวความคิด ทฤษฎี และวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับ แนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศ และการสืบสานพระราชปณิธานมาจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศ โดยใช้พื้นฐานการศึกษาทางด้านต่างๆ ได้แก่ พื้นฐานการศึกษาด้านสังคม วัฒนธรรม การเมือง เศรษฐกิจ และอื่นๆ มาประกอบการวิเคราะห์ด้วย โดยมีแหล่งที่มาสำคัญ อาทิ

- 1) หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร
- 2) หอชิวราวุธานุสรณ์ หอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร
- 3) หอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร
- 4) ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- 5) หอสมุดดำรงราชานุภาพ กรุงเทพมหานคร

มีรายละเอียดของการนำเอกสารมาวิเคราะห์ ดังนี้

1.1 การวิเคราะห์เอกสาร

1.1.1 เอกสารชั้นต้น (Primary Sources) เช่น เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษา การบริหารราชการแผ่นดิน จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันและเอกสารอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศ ลายพระราชหัตถเลขา และพระราชดำรัสพระบรมราโชวาท ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว อาทิ

1) ปกเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **คำนำหนังสือพุทธะมามกะ ใน ประมวลหนังสือสอนพระพุทธศาสนาแก่เด็ก, 3-4.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2537.

2) ปกเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันใน รัชกาลที่ 7 ภาคต้น.** กรุงเทพมหานคร: สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, 2537.

3) ปกเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **พระบรมราโชวาทพระราชทานในงานประจำปีของวชิราวุธวิทยาลัย วันที่ 12 พฤศจิกายน พ.ศ. 2475. ใน ประมวลพระบรมราโชวาท และพระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7, 258-259.** กรุงเทพมหานคร: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี. 2536.

4) หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. ร. 7 ศ. 2/4 ประกาศ พ.ร.บ. เรื่องประกาศใช้ พ.ร.บ. ประถมศึกษาในกรุงเทพ และเรื่องแก้ไขเพิ่มเติม พ.ร.บ. ประถมศึกษา การประชุมเสนาบดีสภา วันที่ 9 ม.ค. 2468.

5) หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. เอกสารรัชกาลที่ 7 แฟ้ม 84 หมายเลข 18/84 สำเนา รายงานเสนาบดีสภา ที่ 10/2475 ลงวันจันทร์ที่ 30 พฤษภาคม พ.ศ. 2475.

1.1.2 เอกสารชั้นรอง (Secondary Sources) เช่น งานวิจัย วิทยานิพนธ์ และหนังสือ และเอกสารอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

1.3 การคัดเลือกเอกสารเอกสารชั้นรอง ผู้วิจัยคัดเลือกเอกสารที่มีเนื้อหาสาระเกี่ยวกับพื้นฐานการศึกษาด้านสังคม วัฒนธรรม การเมือง เศรษฐกิจ และอื่นๆ เพื่อนำมาวิเคราะห์เนื้อหา ประกอบกับเอกสารชั้นต้นในประเด็นพระราชปณิธานด้านการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งตรวจสอบความถูกต้องโดยผู้ทรงคุณวุฒิ 3 ท่าน ตามกระบวนการดังนี้

1) ผู้วิจัยสร้างแบบประเมินความเหมาะสมของการคัดเลือกเอกสารชั้นรองไปให้ผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบความเที่ยงและความตรง จำนวน 3 คน ดังรายชื่อต่อไปนี้

ก. รองศาสตราจารย์การดี มหาจันทร์ ข้าราชการบำนาญผู้มีความรู้ความสามารถพิเศษ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา

ข. รองศาสตราจารย์ ดร.สุชาชัย ยิ้มประเสริฐ อาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ค. อาจารย์ ดร.ดวงกมล อัสวมาศ อาจารย์ประจำกลุ่มวิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนดุสิต

2) ผู้วิจัยทำการคัดเลือกเอกสารชั้นรองที่มีเนื้อหาสาระครอบคลุมประเด็นในการสังเคราะห์พระราชปณิธานด้านการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยกำหนดเกณฑ์ความน่าเชื่อถือของเอกสาร อาทิ

ก. แหล่งอ้างอิงของเอกสารหรือหลักฐานจากแหล่งที่มาที่เชื่อถือได้

ข. ผู้เขียนเอกสารเป็นผู้เกี่ยวข้อง มีความเชี่ยวชาญและความสามารถในเนื้อหาสาระหรือเอกสารนั้นๆ ตามข้อเท็จจริงทางด้านประวัติศาสตร์และปรากฏการณ์ทางสังคม

จากนั้น จึงดำเนินการสรุปลงในแบบประเมินความเหมาะสมของเอกสาร

3) ผู้วิจัยวิเคราะห์ข้อมูลและสรุปผลข้อมูลจากแบบประเมินความเหมาะสม เพื่อนำไปวิเคราะห์พระราชปณิธานด้านการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จำนวน 10 เล่มและในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จำนวน 10 เล่ม

1.4 เอกสารที่นำมาวิเคราะห์

1.4.1 เอกสารชั้นรองที่นำไปสังเคราะห์พระราชปณิธานด้านการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จำนวน 10 เล่ม ได้แก่

1) กระทรวง, ศึกษาธิการ. **ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435 – 2507 ที่ระลึกในวันครบเจ็ดสิบสองปีของกระทรวง วันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2507.** พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2507.

2) คณะกรรมการจัดงานฉลองวันเฉลิมฉลองราชสมบัติ ครบ 100 ปีการจัดศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. **เอกสารเรื่องการจัดการศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2511.

3) ชมพูนุช นาศิริรักษ์, “บทบาทที่ปรึกษาชาวต่างประเทศในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, แผนกวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2514)

4) ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระนครินทราธิราช และยูนิ ยอนสัน, ประวัติสังเขปแห่งการศึกษาประเทศไทย. พระนคร: โรงพิมพ์แสงหิ, 2463.

5) ละออทอง อมรินทร์รัตน์. การส่งนักเรียนไทยไปศึกษาต่อต่างประเทศ ตั้งแต่ พ.ศ. 2411 – 2475. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522.

6) วุฒิชัย มูลศิลป์. การปฏิรูปการศึกษาในรัชกาลที่ 5. พระนคร: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2516.

7) วุฒิชัย มูลศิลป์, แนวความคิดทางการศึกษาสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพมหานคร: โครงการพัฒนาสังคมศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา, 2526.

8) สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี. การวางรากฐานการศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพมหานคร: ฝ่ายสารนิยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520.

9) สดามัน, ดำรงราชานุภาพ. พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ที่เกี่ยวกับการพัฒนาประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานปลัดกระทรวงมหาดไทย กระทรวงมหาดไทย, 2551.

10) สุมณ อมรวิวัฒน์, สวัสดิ์ จงกล และไพฑูรย์ สนิลรัตน์. ปรัชญาของสยาม: บทวิเคราะห์ด้านการศึกษา. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541.

การสังเคราะห์พระราชปณิธานของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศนั้น ผู้วิจัยได้จากการศึกษาค้นคว้าและรวบรวมหลักฐานจากเอกสารชั้นรอง ซึ่งการวิเคราะห์จากการศึกษาจากเอกสารต่าง ๆ เพื่อให้ทราบถึงข้อเท็จจริงเพื่อนำมาสรุปเป็นประเด็นที่เกี่ยวข้องพระราชปณิธานของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศ จากนั้นทำการสังเคราะห์แล้วนำเสนอผลการศึกษาเอกสาร

1.4.2 เอกสารชั้นรองที่นำไปสังเคราะห์พระราชปณิธานด้านการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศใน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จำนวน 10 เล่ม ได้แก่

1) จารุวรรณ ไวยเจตน์. การศึกษาภาคบังคับของไทย พ.ศ. 2464 – 2474. พระนคร: โรงพิมพ์ครุสภา, 2517.

2) ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระนครินทราธิราช และ ยูนิ ยอนสัน. ประวัติสังเขปแห่งการศึกษาของประเทศไทย พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพมหาอำมาตย์เอก เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (ม.ร.ว. เปีย มาลากุล) พ.ศ. 2463

3) นันทนา กปิตกาญจน์. รายงานวิจัยเรื่อง การวิเคราะห์ในเชิงประวัติศาสตร์ รัชกาล พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว: พ.ศ.2453-2468. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, 2540.

4) ปิ่น มาลากุล, ม.ล.. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระมหาธีรราชเจ้า, 2446-2538. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ สำนักเลขาธิการ นายกรัฐมนตรี, 2533.

5) มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. จดหมายเหตุรายวันในรัชกาล ที่ 6. ม.ป.ท., ม.ป.พ.

6) มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ประกาศพระราชบัญญัติ พระราชกำหนด ต่าง ๆ รัชกาลที่ 6 พ.ศ. 2462. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2467.

7) มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. หลักราชการ. พระนคร: โรงพิมพ์ พระจันทร์, 2491.

8) มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ประโยชน์แห่งการอยู่ในธรรมใน ปกิณกะ คติของอัสวพานุ, 63. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์หนังสือพิมพ์ไทย, 2455.

9) ศึกษาธิการ, กระทรวง. แนวพระราชดำริแก้รัชกาล. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ ครูสภา, 2527.

10) อมรคุณารักษ์, จมื่น. การศึกษาของชาติ. องค์การค้าของครูสภา, 2513.

ผู้วิจัยทำการศึกษาค้นคว้าและรวบรวมหลักฐานจากเอกสารชั้นรองเพื่อสังเคราะห์ พระราชปณิธานของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่องการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนา ประเทศ โดยศึกษาเอกสารต่าง ๆ เพื่อให้ทราบถึงข้อเท็จจริงในอันที่จะนำมาสรุปเป็นประเด็นที่ เกี่ยวข้องพระราชปณิธานของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในการส่งเสริมการศึกษาเพื่อ พัฒนาประเทศ จากนั้นทำการสังเคราะห์แล้วนำเสนอผลการศึกษา โดยมีจุดมุ่งหมายดังนี้

1 เพื่อวิเคราะห์พระปณิธานของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจากเอกสารดังกล่าว

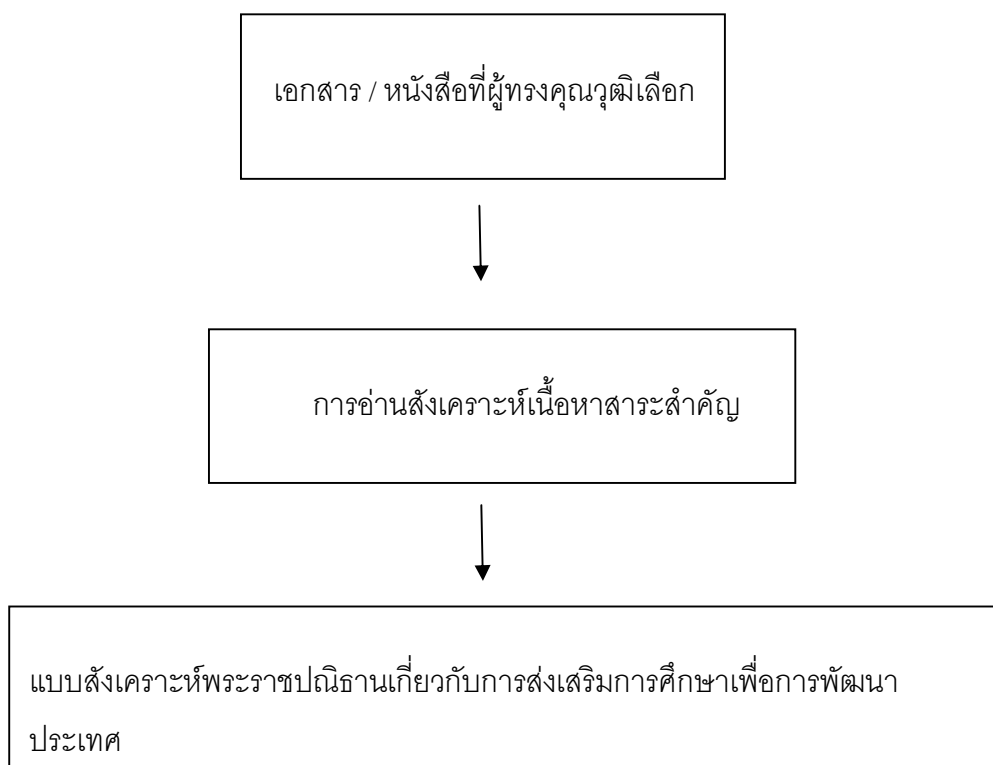
2 เพื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์ในด้านความแตกต่าง และความคล้ายคลึงของพระ ปณิธานในด้านการศึกษาเพื่อพัฒนาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

2. การวิเคราะห์เนื้อหา (content analysis)

1. การวิเคราะห์เนื้อหาหรือสาระสำคัญ

1.1 ผู้วิจัยศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับพระราชปณิธานของในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจำนวน 10 เล่ม และในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจำนวน 10 เล่มซึ่งอ่านโดยละเอียดถึงเนื้อหาสาระสำคัญในการส่งเสริมการศึกษา จากนั้นจึงนำมาเป็นแนวทางในการสังเคราะห์องค์ความรู้ด้านการพัฒนาประเทศของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเพื่อตอบวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 ดังนี้

แผนภูมิที่ 1 แนวการสังเคราะห์เนื้อหา

ตารางที่ 1 แบบวิเคราะห์เนื้อหาพระราชปณิธานในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

คำ/กลุ่มคำ / ประโยคจากพระราชปณิธาน	ประเด็นวิเคราะห์
1. ทรงมีพระราชปณิธานในการจัดตั้งโรงเรียนขึ้นในพระบรมมหาราชวังเพื่อให้พระราชโอรสและพระราชธิดา รวมถึงข้าราชการบริพารได้ศึกษาเล่าเรียน และยังขยายผลการจัดการศึกษาออก	1. การส่งเสริมการศึกษาเพื่อราษฎรทุกระดับ - จัดการศึกษาให้พระราชโอรสและพระราชธิดา - จัดการศึกษาให้ข้าราชการบริพาร - จัดให้ราษฎรทุกระดับชั้นโดยจัดตั้งโรงเรียนวัด

คำ/กลุ่มคำ / ประโยคจากพระราชปณิธาน	ประเด็นวิเคราะห์
<p>ไปสู่ราษฎรทุกระดับชั้น จะเห็นได้จากการที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งโรงเรียนวัดแพร่หลายทั่วไปทั้งในนครบาลและส่วนหัวเมือง เพื่อตอบสนองความต้องการทางการศึกษาและเผยแพร่การศึกษาสู่ประชาชนทุกเพศ ทุกวัย ทุกระดับ</p> <p>2. การส่งเสริมการศึกษาของพระองค์มีด้วยกันหลากหลายรูปแบบ เพื่อให้ประชาชนชาวไทยการพัฒนาความรู้ ความสามารถและเป็นทรัพยากรมนุษย์ที่มีคุณภาพ ซึ่งการสร้างแหล่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตที่พระองค์ทรงได้ดำเนินการเกี่ยวกับการศึกษาตามอัธยาศัยของประชาชนให้เป็นที่ประจักษ์ชัดเจนที่สุดนั่นคือ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งหอสมุดวชิรญาณขึ้นเป็นที่รวบรวมหนังสือภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ เพื่อให้ประชาชนได้ใช้แสวงหาวิชาความรู้และเพลิดเพลินใจ อันเป็นแหล่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตของประชาชน</p>	<p>ทั้งในนครบาลและหัวเมือง</p> <p>2. การส่งเสริมการศึกษาเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิต</p> <ul style="list-style-type: none"> - จัดตั้งหอสมุดวชิรญาณ - รวบรวมหนังสือภาษาไทยและภาษาต่างประเทศไว้ในหอสมุด - ประชาชนได้ใช้ศึกษาค้นคว้าหาความรู้ได้ด้วยตนเอง

คำ/กลุ่มคำ / ประโยคจากพระราชปณิธาน	ประเด็นวิเคราะห์
<p>3. ทรงเน้นให้เห็นความจำเป็นที่จะต้องมีหนังสือไว้สอนด้านศีลธรรม และการสอนศาสนาในโรงเรียน ทั้งในกรุงและหัวเมือง เพราะทรงตระหนักว่าเด็ก ๆ ห่างเห็นศาสนา ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงสนองพระราชดำริด้วยการนิพนธ์หนังสือ “เบญจศีลเบญจธรรม” ขึ้นเพื่อใช้ประกอบการเรียนศีลธรรมจรรยาของนักเรียนและหนังสือนี้ได้เป็นที่นิยมใช้กันแพร่หลายแนวพระราชดำรินี้ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ทรงมุ่งหวังที่จะใช้วัดและพระภิกษุสงฆ์ ซึ่งมีอยู่ทุกหมู่บ้านเป็นสถานที่เล่าเรียนและเป็นครู</p> <p>4. การส่งคนไทยไปศึกษาเล่าเรียนในยุโรป โดยเฉพาะอย่างยิ่งบรรดาพระราชโอรส และเจ้านายในพระราชวงศ์ตลอดถึงบุตรข้าราชการ ก็เพื่อสร้างคนชั้นนำมารับหน้าที่สำคัญต่างๆ พระราชหัตถเลขาตอนหนึ่ง ที่ว่า “...มีความประสงค์แต่จะให้ได้ความรู้วิชาพอที่จะรักษาทรัพย์สมบัติที่พอให้ได้เท่านั้น...” ซึ่งคำว่า “ทรัพย์สมบัติ” ในที่นี้ก็คือ ประเทศชาติ นั้นเอง และการที่จะรักษาไว้ให้ได้นั้นก็ก็ต้องมีวิชาความรู้ดีพอเพื่อนำมาปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยเท่าเทียมอารยประเทศ เพื่อป้องกันมิให้จักรวรรดิตะวันตกนำมาเป็นข้ออ้างในการเข้ายึดครองประเทศ</p>	<p>3. การส่งเสริมความรู้คู่คุณธรรม</p> <ul style="list-style-type: none"> - มีหนังสือเบญจศีล เบญจธรรมใช้ประกอบการเรียน - มีการเรียนการสอนที่เน้นศีลธรรมและศาสนาในโรงเรียนทั้งในกรุงและหัวเมือง - ใช้วัดและพระภิกษุสงฆ์ซึ่งมีอยู่ทุกหมู่บ้านเป็นสถานที่เรียนและเป็นครู <p>4. การส่งเสริมการศึกษาเพื่อความมั่นคงของชาติ</p> <ul style="list-style-type: none"> - สร้างคนชั้นนำมารับหน้าที่สำคัญในการบริหารประเทศ - เพื่อพัฒนาประเทศชาติให้ทันสมัย - เพื่อป้องกันมิให้จักรวรรดิตะวันตกเข้ายึดครองประเทศ

ตารางที่ 2 แบบวิเคราะห์เนื้อหาพระราชปณิธานในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

คำ / กลุ่มคำ / ประโยคจากพระราชปณิธาน	ประเด็นวิเคราะห์
<p>1. โปรดให้มีพระราชบัญญัติประถมศึกษาขึ้นเพื่อต้องการให้เด็กทุกคนไม่เลือกเพศ เชื้อชาติ ศาสนา ที่มีอายุ 7 – 14 ปี ได้เข้าเรียนในชั้นประถมศึกษา เพื่อเป็นการยกระดับพื้นฐานความรู้ของประชาชนทั่วทั้งประเทศ นอกจากนั้นยังได้จัดการศึกษาให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมของบ้านเมืองด้วย ดังจะเห็นได้ว่าการสอนอาชีพทางด้านกลีกรรม หัตถกรรม และพาณิชยกรรมในระดับประถมศึกษาด้วย อันจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งแก่เด็กเมื่อสำเร็จการศึกษาออกจากโรงเรียนไปแล้วก็สามารถนำวิชาความรู้เหล่านี้ไปประกอบอาชีพได้จริง ๆ พระราชปณิธานในการพัฒนาการศึกษาของพระองค์นั้น ด้วยเหตุที่ทรงตระหนักว่าการศึกษาเป็นพื้นฐานอันจำเป็นยิ่งของการพัฒนาประเทศชาติ พระองค์จึงได้ทรงมุ่งที่จะพัฒนาการศึกษาระดับการศึกษาที่ทรงเน้นก็คือ ประถมศึกษา ดังจะเห็นได้จากการพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชประสงค์จะให้ราษฎรทุกคนได้รับการศึกษาโดยทั่วกัน จึงจำเป็นต้องขยายการศึกษาออกไปให้แพร่หลายทั่วพระราชอาณาจักร ทรงพิจารณาเห็นว่าถึงเวลาแล้วที่จะต้องประกาศออก</p>	<p>1. การส่งเสริมการศึกษาเพื่อราษฎรทุกระดับ</p> <ul style="list-style-type: none"> - เด็กทุกคนไม่เลือกเพศ เชื้อชาติ ศาสนา ที่มีอายุ 7 – 14 ปี ได้เข้าเรียนในชั้นประถมศึกษา - ส่งเสริมการสอนอาชีพทางด้านกลีกรรม หัตถกรรม และพาณิชยกรรมในระดับประถมศึกษา - ส่งเสริมการศึกษาระดับประถมศึกษาเพื่อการยกระดับคนทั้งประเทศให้มีความรู้พื้นฐานทั่วถึง - สามารถนำความรู้ทางด้านวิชาชีพไปประกอบอาชีพได้จริง

คำ / กลุ่มคำ / ประโยคจากพระราช ปณิธาน	ประเด็นวิเคราะห์
<p>พระราชบัญญัติบังคับศึกษาแก่ราษฎร เพื่อให้การศึกษาระดับประถมศึกษาเจริญ กว้างขวางเป็นการยกระดับคนทั้งประเทศ ให้มีพื้นฐานความรู้อย่างทั่วถึงกัน จึงพระ กฤษฎาโปรดเกล้าให้กระทรวงศึกษาธิการ ดำเนินการร่างพระราชบัญญัติ ประถมศึกษาขึ้น</p>	
<p>2.แผนการศึกษา พ.ศ. 2456 – 2458 ใน สมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า เจ้าอยู่หัวทำให้ทราบถึงแนวพระราช ปณิธานในการจัดการศึกษาในระยะแรก ของพระองค์มุ่งหมายฝึกหัดคนเพื่อใช้ ราชการ เพราะในเวลานั้นกิจการของ รัฐบาลกำลังขยายกว้างขวางออกไป จำเป็นต้องใช้คนมากขึ้น ต่อมารัฐบาลได้ มองเห็นภัยของคตินิยมในการรับราชการ เห็นว่าถึงเวลาอันควรที่จะต้องจัด การศึกษาให้กว้างขวางออกไป จนได้ชื่อ ว่าการศึกษาแห่งชาติ คือสอนให้พลเมือง มีความรู้ในการทำมาหาเลี้ยงชีพโดยควร แก่อัธภาพของตน ไม่เฉพาะฝึกคนสำหรับ ใช้ในราชการเท่านั้น ทรงมีพระราชดำรัส เกี่ยวกับการเรียนรู้ตลอดชีวิตว่า “มนุษย์ ทุกคนที่เกิดมาในโลกนี้ แม้จะมีความรู้ เฉลียวฉลาดปานใด ก็ไม่สามารถจะรู้การ งานได้ทุกสิ่งทุกอย่าง เรามีชีวิตอยู่นานวัน</p>	<p>2.การส่งเสริมการศึกษาเพื่อการเรียนรู้ ตลอดชีวิต</p> <ul style="list-style-type: none"> - ปลูกฝังให้ผู้เรียนพยายามหาโอกาสหา ความรู้ให้มาก - ปลูกฝังให้ไม่เกียจคร้าน หยุดเรียน กลางครัน - สามารถทำมาหาเลี้ยงชีพตามอัธภาพ ของตน

คำ / กลุ่มคำ / ประโยคจากพระราชปณิธาน	ประเด็นวิเคราะห์
<p>เราก็ได้มีโอกาสเล่าเรียนวิชาความรู้มากขึ้น ประชาชนมีความรู้สติปัญญามากยิ่งขึ้น ย่อมมิได้เบียดเบียนเกษตรกรหรือหยุดการเล่าเรียนแม้แต่สักขณะจิตเดียวในชีวิตของเขา คือโง่เขลาเบาปัญญาเท่านั้น จึงจะสำคัญว่าตนมีวิชาความรู้ซึ่งสูงสุดพอจะหยุดการเล่าเรียนวิชาต่อไปได้แล้ว”</p>	
<p>3.ทรงตระหนักถึงความสำคัญของผู้ที่มีความรู้มากมายว่า หากไม่มีคุณธรรมเพื่อเป็นเครื่องกำกับแล้ว ความรู้ที่มึนนั้นอาจไม่เกิดประโยชน์แท้จริงได้ จึงทรงพระราชดำริเกี่ยวกับการอบรมสั่งสอนศีลธรรมจรรยา ควบคู่ไปกับการศึกษาวิชาการและทรงปลูกฝังให้เน้นการจัดการสอนให้พลเมืองมีคุณธรรมนั้น เริ่มต้นได้อย่างดีที่เด็กๆ ซึ่งเป็นวัยที่เรียนรู้ได้ดี และจะเป็นการปลูกฝังลักษณะนิสัยอันดีของประชากรในอนาคตพระราชดำรินี้ในการที่จะสอนให้พลเมืองมีคุณธรรมนั้น เริ่มต้นได้อย่างดีที่เด็กๆ ซึ่งเป็นวัยที่เรียนรู้ได้ดี และจะเป็นการปลูกฝังลักษณะนิสัยอันดีของประชากรในอนาคตอีกด้วย และการอบรมอุปนิสัยให้กับเด็กเป็นสิ่งสำคัญ เหมือนเป็นผู้นำในการศึกษาและวิทยาการ ควบคู่กับการศึกษาอบรมนิสัยของคนด้วยยอมให้ผลดีกว่าที่จะเรียนรู้ด้านการศึกษาวิชาการแต่เพียงอย่าง</p>	<p>3.การส่งเสริมความรู้คู่คุณธรรม</p> <ul style="list-style-type: none"> - เน้นการสั่งสอนศีลธรรม จรรยาควบคู่ไปกับวิชาการ - ปลูกฝังให้เด็กเป็นพลเมืองที่มีคุณธรรม - ใช้คุณธรรมเป็นเครื่องมือในการกำกับกำความประพฤติปฏิบัติตนในทางที่ถูกที่ควร

คำ / กลุ่มคำ / ประโยคจากพระราช ปณิธาน	ประเด็นวิเคราะห์
เดียว	
4.ทรงมีพระราชดำริว่า การศึกษานั้นเป็นเครื่องมือที่สามารถใช้พัฒนาประเทศชาติบ้านเมืองได้ หากทุกคนในชาติร่วมมือกันเสริมสร้างการศึกษาให้เจริญก้าวหน้า ความเจริญวัฒนาของประเทศจะมาถึงได้ในเวลาอันใกล้ และทรงมีแนวพระราชดำริว่าการศึกษาย่อมเป็นการสำคัญอย่างยิ่ง และเป็นต้นเหตุแห่งความเจริญของชาติบ้านเมืองผู้ใดอุดหนุนการศึกษาผู้นั้นก็เชื่อว่าอุดหนุนชาติบ้านเมืองด้วย เราตั้งใจที่จะบำรุงการศึกษาของบ้านเมืองเราอยู่เสมอ ประเทศทั้งหลายย่อมเจริญได้ด้วยการศึกษา ประเทศใดปราศจากการศึกษาประเทศนั้นต้องเป็นป่าเถื่อน ประเทศต่างๆย่อมมีศิลปปะวิชาต่างๆ กัน เรามีศิลปปะวิชาของเรา เราจำจะต้องช่วยกันทะนุบำรุงให้เจริญขึ้น	4.การส่งเสริมการศึกษาเพื่อความมั่นคงของชาติ - การศึกษาเป็นเครื่องมือในการพัฒนามนุษย์ให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ - การศึกษาเป็นรากฐานของการพัฒนาชีวิต - การศึกษาเป็นรากฐานของการพัฒนาคนนำไปสู่การพัฒนาประเทศ

ตารางที่ 3 แบบวิเคราะห์เนื้อหาพระราชปณิธานในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

คำ / กลุ่มคำ / ประโยคจากพระราช ปณิธาน	ประเด็นวิเคราะห์
1.การพัฒนาและปรับปรุงประเทศไทยในทุกด้าน ตั้งแต่ระดับพื้นฐานของสังคมจนกระทั่งในระดับสูงสุด มีการปฏิรูปประเทศในเกือบจะทุกด้าน รวมทั้ง	1.การส่งเสริมการศึกษาเพื่อราษฎรทุกระดับ - ให้การศึกษาแก่ราษฎรทุกระดับ - สร้างผู้นำทางวิชาการ

คำ / กลุ่มคำ / ประโยคจากพระราชปณิธาน	ประเด็นวิเคราะห์
<p>การศึกษา โดยตระหนักดีว่างานทั้งหลายที่ปฏิรูปจะสำเร็จลุล่วงไปได้ ก็โดยต้องใช้คนที่มีความรู้ ความสามารถแบบใหม่ และการโปรดเกล้าฯ ให้สร้างโรงเรียนเพื่อผลิตบุคคลที่มีความรู้ความสามารถเฉพาะด้าน</p> <p>พระองค์ทรงให้ความสำคัญการศึกษารวมทั้งได้พระราชทานทุนให้นักเรียนไทยไปศึกษา ณ ต่างประเทศ เพื่อนำความรู้ทางวิชามาพัฒนาชาติบ้านเมืองต่อไป โดยการส่งนักเรียนไปศึกษาต่อต่างประเทศ นับแต่เริ่มแรกจนถึง พ.ศ. 2468^{๙๔} นั้น มิได้มีการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างหรือหลักการส่งนักเรียนมากนัก เพียงเปลี่ยนผู้มีอำนาจในการคัดเลือกจากพระมหากษัตริย์เป็นเสนาบดีเท่านั้น</p>	<p>- พระราชทานทุนให้นักเรียนไทยไปศึกษาต่างประเทศเพื่อให้ได้วิทยาการใหม่ๆ</p>
<p>2.แนวพระราชดำริเกี่ยวกับการสร้างแหล่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตนั้นพระองค์ทรงโปรดพระราชทานสมุดหนังสือทั้งภาษาไทย ภาษาต่างประเทศ ซึ่งเป็นส่วนพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นจำนวนหลายหมื่นเล่มแก่วพระสมุดสำหรับพระนครรวบรวมไว้ส่วน 1 และโปรดพระราชทานนามว่า “หอพระสมุดวชิราวุธ” เป็นคู่กันกับหอพระสมุดวชิรญาณเพื่อให้มหาชนผู้มีความประสงค์จะ</p>	<p>2.การส่งเสริมการศึกษาเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิต</p> <ul style="list-style-type: none"> - สร้างแหล่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตให้กับประชาชนเพื่อให้ประชาชนที่มีค้ำคว้าศึกษาหาความรู้ - เพื่อปลูกฝังลักษณะนิสัยการเรียนรู้ด้วยตนเอง - ฝึกเด็ก ๆ ให้แก้ปัญหาเฉพาะหน้า

^{๙๔} หจข., กษ (ใหม่) แผนกกองเลขานุการ แฟ้มที่ 11 เรื่องที่ 137 นักเรียนที่ส่งออกไปศึกษาวิชา

คำ / กลุ่มคำ / ประโยคจากพระราชปณิธาน	ประเด็นวิเคราะห์
<p>ศึกษาหาความรู้ได้อ่านตามประสงค์ทรงสนับสนุนการเรียนรู้ของเด็กๆ โดยการให้เด็กๆหาประสบการณ์ด้วยตนเอง เช่น โปรดเกล้าฯให้ตามเสด็จพระราชดำเนินประพาสที่ต่างๆทั้งในและต่างประเทศ เพื่อให้เรียนรู้สิ่งต่างๆ ด้วยตนเอง เมื่อเด็กๆ ทูลถามก็ทรงตอบ การพระราชทานรางวัลเมื่อเด็กๆคนใดสามารถแก้ปัญหาบางอย่างได้ ยามที่ทอดพระเนตรภาพยนตร์ร่วมกับเด็กๆก็จะทรงอธิบายสิ่งต่างๆ ในภาพยนตร์ เช่น ลักษณะที่ดีและชั่วซึ่งแฝงอยู่ในสื่อเหล่านี้ให้เด็กๆได้ตระหนัก นอกจากนี้ยังทรงใช้นิทานและหนังสือโปรดสนับสนุนให้เด็กอ่านหนังสือ</p>	
<p>3. พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงปลูกฝังพระราชปณิธานด้านการศึกษาที่ทรงตั้งพระทัยไว้ ผ่านแนวพระราชดำรินในเรื่องต่างๆ ให้กับประชาชน อาทิเช่น ผู้ฉลาดต้องมีคุณธรรมและจริยธรรม ซึ่งจะส่งเสริมตนเองและสังคม ให้เจริญก้าวหน้าอย่างมั่นคง และ “จะอบรมพลเมืองให้ดี ต้องอาศัยธรรมเป็นใหญ่ ความรู้ปราศจากธรรมะ ดีแต่จะทำลายความสุขของโลก” เป็นต้นพระองค์ทรงมีแนวพระราชปณิธานในการสอนศาสนา โดยไม่ให้คิดว่าจะยกย่องว่าศาสนาของเราว่าดี แล้วปรักปรำศาสนา</p>	<p>3. การส่งเสริมความรู้คู่คุณธรรม</p> <ul style="list-style-type: none"> - ปลูกฝังคุณธรรมและจริยธรรมควบคู่ไปกับการเรียนรู้เชิงวิชาการ - ปลูกฝังให้พลเมืองเป็นคนดีมีคุณธรรม - ปลูกฝังให้ประชาชนยกย่องศาสนาทุกศาสนาให้เท่าเทียมกัน - ปลูกฝังความสามัคคีของคนในชาติ

คำ / กลุ่มคำ / ประโยคจากพระราชปณิธาน	ประเด็นวิเคราะห์
<p>อื่นไม่ถูก และไม่ควรรดูถูกศาสนาอื่นๆ ศาสนาไม่ว่าศาสนาไหนย่อมมีความมุ่งหมายอย่างเดียวกันทั้งสิ้น คือ ย่อมสอนให้คนมีที่พึ่งเป็นเครื่องนำชีวิตให้ประพฤติดี มีความมุ่งหมายดีต่อกันทั้งนั้น โดยพระองค์มีพระราชประสงค์ต้องการให้เด็กมีศาสนา เป็นของสำคัญ ถ้าเด็กไม่มีศาสนาเลย เป็นของเสียหาย เพราะไม่มีอะไรเป็นสรณะ เป็นเครื่องนำชีวิต อาจประพฤติชั่วร้ายต่างๆ</p>	
<p>4.ทรงมีพระราชประสงค์ให้การศึกษาก่อนการช่วยส่งเสริมความเป็นอยู่ของราษฎร และยกฐานะของชาติให้ทัดเทียมนานาชาติแล้ว ยังทรงมุ่งหวังให้การศึกษาก่อนการช่วยสร้างความสำเร็จอันดีเกี่ยวกับระบอบประชาธิปไตยอีกด้วย ดังจะเห็นได้จาก พระราชดำรัสความว่า “...ท่านรับสั่งว่า ประชาธิปไตยนี้เป็นเครื่องมือที่ต้องใช้เป็น ถ้าเผื่อใช้ไม่เป็นแล้วอาจทำให้ยุ่งยากได้...ท่านรับสั่งว่า ท่านทรงได้มาจากประวัติศาสตร์ของหลายประเทศ เพราะฉะนั้น การจะมีประชาธิปไตยก็ควรสอนประชาชนให้รู้เรื่องตั้งแต่เด็ก ให้เข้าใจว่าคนเรามีสิทธิควบคู่กับหน้าที่คนอื่นเขาก็มีสิทธิเช่นกัน เพราะฉะนั้น หน้าที่ของเราต้องดูว่าไม่ไปละเมิดสิทธิคนอื่นเขา สิทธิต้องควบคู่กับ</p>	<p>4. การส่งเสริมการศึกษาเพื่อความมั่นคงของชาติ</p> <ul style="list-style-type: none"> - ปลุกฝังให้ประชาชนรู้จักการมีหน้าที่ของตนควบคู่ไปกับสิทธิ - กระจายอำนาจให้มีการบริหารในระบบท้องถิ่น - สอนให้ประชาชนรู้จักใช้สิทธิเลือกตั้ง - ปลุกฝังให้ประชาชนรู้จักหน้าที่ในการมีส่วนร่วมพัฒนาชาติ

คำ / กลุ่มคำ / ประโยคจากพระราชปณิธาน	ประเด็นวิเคราะห์
<p>หน้าที่ เรียบแต่บวกลบ คุณ หาร อ่าน เขียน เท่านั้นไม่พอ...”พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงส่งเสริมการศึกษาเพื่อความมั่นคงของชาติ การศึกษาของเราเพื่อไปสู่ระบอบประชาธิปไตยจะเป็นการจัดตั้งเทศบาลขึ้นในที่ต่าง ๆ การนี้จะเป็นปัจจัยที่จะสอนให้ประชาชนรู้จักใช้สิทธิเลือกตั้งและการทดลองนี้ก็เป็นประโยชน์และเป็นการให้ความรู้ไปในตัว จะเป็นการดีกว่าในการที่จะให้ประชาชนได้รู้จักเข้าควบคุมกิจการท้องถิ่นด้วยตนเอง ก่อนที่เขาจะพยายามที่จะควบคุมราชการแผ่นดินโดยผ่านรัฐสภา ข้าพเจ้าเชื่ออย่างจริงใจว่าถ้าหากการปฏิรูปนี้ ค่อย ๆ นำเอามาใช้ตามวิธีการปกครองระบอบประชาธิปไตยก็อาจนำมาใช้ได้ต่อไปโดยไม่มีอันตรายมากนัก แต่การกระทำนั้นจะต้องค่อยเป็นค่อยไป เหมือนกับการให้ยาที่กำหนดปริมาณของยาแล้วอย่างรอบคอบแต่ละครั้ง ถ้าหากว่าการทดลองเหล่านี้ล้มเหลวทุกขั้นตอน ก็อาจทำให้ประชาชนแลเห็นความจริงได้ในที่สุดว่าระบอบประชาธิปไตยนั้นมิใช่ระบอบการปกครองสำหรับประเทศสยาม อันตรายนั้นอยู่ที่ความใจร้อนรีบทำ...”</p>	

จากตารางแบบวิเคราะห์เนื้อหาพระราชปณิธานของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว สามารถสรุปการส่งเสริมการศึกษาเพื่อการพัฒนาประเทศได้ดังนี้

การส่งเสริมการศึกษาเพื่อราษฎรทุกระดับ

- 1) การจัดการศึกษาให้ข้าราชการบริพารมีโอกาสศึกษาเล่าเรียนเช่นเดียวกับพระราชโอรสและพระราชธิดา
- 2) การจัดตั้งโรงเรียนวัดเพื่อกระจายการศึกษาไปสู่ราษฎรทั่วไป ทั้งในนครบาลและหัวเมือง
- 3) การเปิดโอกาสให้เด็กทุกคนไม่ว่าจะมีเชื้อชาติหรือศาสนาใดได้เข้าเรียนในระดับประถมศึกษาอย่างทั่วถึง
- 4) การพระราชทานทุนการศึกษาในต่างประเทศกับประชาชนทั่วไป เพื่อให้มีความรู้เฉพาะด้าน เพื่อให้มีโอกาสนำความรู้นั้นมาพัฒนาประเทศเช่นเดียวกับชนชั้นสูงในอดีต แสดงให้เห็นว่า ผู้ที่มีส่วนในการพัฒนาประเทศนั้น ไม่ใช่มีแต่ชนชั้นสูงเท่านั้น แต่ประชาชนทั่วไปที่มีความสามารถก็ย่อมได้รับโอกาสทางการศึกษาอย่างเท่าเทียมกันด้วย

การส่งเสริมการศึกษาเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิต

- 1) การสร้างแหล่งเรียนรู้นอกห้องเรียน คือการจัดตั้งหอสมุดวชิรญาณ เพื่อให้ประชาชนมีโอกาสเรียนรู้ด้วยตนเองตามความสนใจ
- 2) การนำหนังสือทั้งภาษาไทยและภาษาต่างประเทศมารวมไว้ในห้องสมุดเพื่อให้ประชาชนได้มีโอกาสเรียนรู้เหตุการณ์ เรื่องราวและแนวคิดเรื่องราวต่างๆทั้งในและต่างประเทศ ซึ่งประชาชนสามารถค้นคว้าหาความรู้ได้ด้วยตนเองและเป็นพื้นฐานในการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต
- 3) การจัดการศึกษาหลากหลายรูปแบบทั้งเพื่อพัฒนาคนให้เป็นราชการ และการจัด “การศึกษาแห่งชาติ” เพื่อสอนอาชีพทางด้านกลสิกรรม หัตถกรรมและพาณิชยกรรมให้เด็กตั้งแต่ในระดับประถมศึกษา เพราะเชื่อว่าแต่ละคนสามารถเรียนรู้ได้แตกต่างกัน และเพื่อประโยชน์ให้ประชาชนได้นำความรู้เหล่านั้นไปประกอบอาชีพ หาเลี้ยงชีพได้ตลอดชีวิต
- 4) การพระราชทานหนังสือไทยและต่างประเทศจำนวนหลายหมื่นเล่มเพื่อเป็นแหล่งข้อมูลในการเรียนรู้ของประชาชน ให้ผู้อ่านได้สร้างประสบการณ์การเรียนรู้ของตนเอง

การส่งเสริมความรู้คู่คุณธรรม

- 1) การนำความตระหนักเรื่องคุณธรรม ศีลธรรม และจริยธรรมกลับเข้ามาในสังคมที่เริ่มห่างเหินจากพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะกับเด็กด้วยการที่ กรมพระยาวชิรญาณวโรรสได้นิพนธ์หนังสือ “เบญจศีลเบญจธรรม” ซึ่งให้วัดและพระภิกษุสงฆ์ที่ประชาชนนับถือเป็นผู้นำ
- 2) การให้ความสำคัญกับการพัฒนาคุณธรรมควบคู่ไปพร้อมกับการพัฒนาด้านความรู้ เพื่อให้ความรู้ที่นั่นเกิดประโยชน์อย่างแท้จริง
- 3) การส่งเสริมมีแนวคิดที่ว่า แต่ละศาสนามีความสำคัญเท่าเทียมกัน แต่ละคนมีศาสนาเป็นเครื่องนำทางชีวิต

การส่งเสริมการศึกษาเพื่อความมั่นคงของชาติ

- 1) การให้ชนชั้นนำคือพระราชโอรสและพระราชธิดาทรงศึกษาในต่างประเทศ เพื่อให้นำความรู้ที่นั่นมาปรับปรุงการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจและสังคมของสยามให้ทันสมัยเท่าเทียมกับอารยประเทศ มิให้ชาติตะวันตกเข้ามาดูถูกและรุกรานได้
- 2) การศึกษาเป็นเครื่องหมายแห่งความเจริญรุ่งเรือง เพราะบ้านเมืองใดที่ไม่มีการศึกษา ศิลปะวิทยาต่างๆ ผู้คนในบ้านเมืองนั้นจะเป็นคนที่มีลักษณะของคนบ้านป่าเมืองเถื่อน ไม่ทัดเทียมกับชาติตะวันตกได้
- 3) การส่งเสริมความเข้าใจอันดีระหว่างคนสังคมด้วยประชาธิปไตย ให้แต่ละคนรู้สิทธิและหน้าที่ของตนเอง
- 4) การทดลองการเลือกตั้งเพื่อให้ประชาชนได้เรียนรู้เรื่องประชาธิปไตยด้วยตนเองแบบค่อยเป็นค่อยไป

3. การสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (Structured Interview)

ผู้วิจัยดำเนินการสัมภาษณ์เกี่ยวกับแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศ โดย ซึ่งมีการออกแบบโครงสร้างคำถามที่สามารถนำไปใช้ในการสัมภาษณ์ที่มีการกำหนดข้อคำถามที่ชัดเจน ผู้วิจัยได้กำหนดกระบวนการและขั้นตอนในการดำเนินการ มีสาระสำคัญของการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (Structured Interview) เพื่อตอบวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 โดยสรุปดังต่อไปนี้

- 3.1 การศึกษาวิจัยข้อมูลจากเอกสารทางวิชาการและผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับแนวพระราชดำรินพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศ

3.2 การดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารทางวิชาการและผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศ

3.3 การดำเนินการเพื่อกำหนดกระบวนการ ขั้นตอนและแนวทางในการสัมภาษณ์ผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยหรือผู้ให้สัมภาษณ์อื่นประกอบไปด้วย ผู้ทรงคุณวุฒิ นักวิชาการ ตลอดจนบุคคลที่มีส่วนสำคัญซึ่งมีส่วนเกี่ยวข้องกับแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศ

3.4 การสร้างแบบสัมภาษณ์ สำหรับนำไปใช้ในการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (Structured Interview) ได้กำหนดให้นำแบบสัมภาษณ์ดังกล่าวมาตรวจสอบความถูกต้องชัดเจนในเชิงเนื้อหา ซึ่งสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัยโดยผู้ทรงคุณวุฒิและนักวิชาการในเบื้องต้น เพื่อนำแนวความคิดหรือข้อเสนอแนะอันเป็นประโยชน์ที่ได้รับจากผู้ทรงคุณวุฒิและนักวิชาการมาใช้ในการปรับปรุงข้อคำถามของแบบสัมภาษณ์รวมทั้งจะได้มีการนำแบบสัมภาษณ์ที่ได้รับการปรับปรุงแล้วไปดำเนินการสัมภาษณ์กับผู้ที่มีความรู้เกี่ยวกับแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศและนำไปใช้ในการดำเนินการสัมภาษณ์จริง เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลที่มีความถูกต้องสมบูรณ์ อันมีผลต่อการนำข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ไปใช้ในกระบวนการประมวลผลข้อมูลต่อไป โดยข้อคำถามสำหรับนำไปใช้ในกระบวนการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (Structured Interview) นั้น ประกอบไปด้วย ข้อคำถามจำนวน 2 ตอน อันได้แก่

ตอนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้สัมภาษณ์

ตอนที่ 2 การศึกษาเพื่อการพัฒนาประเทศ และพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศ

โดยสามารถนำข้อมูลที่ได้รับวิเคราะห์ สรุปผลและนำมาเปรียบเทียบกันได้ โดยมีประเด็นการสัมภาษณ์ ซึ่งผู้วิจัยได้ตั้งประเด็นการสัมภาษณ์ไว้ดังนี้

- 1) ท่านคิดว่ามิติของการพัฒนาประเทศควรประกอบด้วยด้านใดบ้าง เพราะเหตุใด
- 2) ท่านคิดว่าการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศควรมีลักษณะเช่นไร
- 3) พระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 7) ในการพัฒนาประเทศนั้น ได้สืบสานพระราชปณิธานจาก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 6) หรือไม่ เพราะเหตุใด (กรุณายกตัวอย่างประกอบ)

4) พระราชกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 7) มีบทบาทต่อการพัฒนาประเทศอย่างไร (กรุณายกตัวอย่างประกอบ)

5) พระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 7) ในการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศมีลักษณะเช่นไร เพราะเหตุใด (กรุณายกตัวอย่างประกอบ)

ผู้วิจัยใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (Structured Interview) กับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญโดยเป็นผู้ทรงคุณวุฒิ นักวิชาการ ตลอดจนบุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้องและมีความเชี่ยวชาญเกี่ยวกับแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศ โดยผู้วิจัยนั้นใช้วิธีการการเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) และใช้เทคนิคสโนว์บอล (Snowball Technique) เพื่อให้ได้ข้อมูลนั้น ประกอบผู้เชี่ยวชาญ 6 คนดังนี้

1) ศาสตราจารย์ ดร.ชาติชาย ณ เชียงใหม่ อาจารย์ประจำคณะพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์

2) รองศาสตราจารย์ ภารดี มหาจันทร์ ข้าราชการบำนาญผู้มีความรู้ ความสามารถพิเศษ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา

3) รองศาสตราจารย์ ดร.สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ อาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

4) ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ปิ่นรส มาลากุล ณ อยุธยา หัวหน้าภาควิชารัฐประศาสนศาสตร์ คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

5) อาจารย์ ดร.ชัชพล ไชยพร อาจารย์ประจำคณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

6) อาจารย์ ดร.ดวงกมล อัสวมาศ อาจารย์ประจำกลุ่มวิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนดุสิต

จากนั้นนำข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้างมาทำการวิเคราะห์แล้วนำเสนอผลการศึกษาต่อไป

4. การสัมภาษณ์เจาะลึก (in-depth interview)

สำหรับวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) ผู้วิจัยใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (in-depth interview) โดยมีการออกแบบโครงสร้างของข้อคำถามที่สามารถนำไปใช้ในการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง หรือการสัมภาษณ์แบบชี้แนะ (guided interview) กล่าวคือ มีการร่างข้อคำถามที่มีลักษณะปลายเปิดที่มีคำสำคัญพร้อมกับลักษณะของข้อคำถามที่มีความยืดหยุ่นและ

พร้อมที่จะปรับเปลี่ยนถ้อยคำของข้อคำถามให้สอดคล้องกับประเด็นคำตอบของผู้ให้สัมภาษณ์ เพื่อให้ผู้ทรงคุณวุฒิ นักวิชาการ ตลอดจนบุคคลที่มีความรู้เกี่ยวกับแนวพระราชดำริของ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศ ซึ่งตรวจสอบ โดยผู้เชี่ยวชาญเพื่อตอบวัตถุประสงค์ข้อที่ 3 จำนวน 5 คนดังนี้

1) ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จุฑามาศ ทวีไพบูลย์วงษ์ รองคณบดีฝ่ายวิชาการ คณะวิทยา การจัดการ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

2) ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ณรงค์ โพธิ์สามต้น ข้าราชการบำนาญ มหาวิทยาลัยราชภัฏ รำไพพรรณี

3) อาจารย์ ดร.ไกล่รุ่ง อามระดิษ อาจารย์ประจำคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

4) อาจารย์ ดร.วัลลภ ศัพท์พันธุ์ รองคณบดีฝ่ายบริหารและประกันคุณภาพ วิทยาลัยการ บริหารรัฐกิจ มหาวิทยาลัยบูรพา

5) นางสาววิรวัดย์ งามสันติกุล พนักงานบริหารโครงการพิพิธภัณฑ์พระบาทสมเด็จพระ ปกเกล้าเจ้าอยู่หัว สถาบันพระปกเกล้า

จากนั้นนำข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์เจาะลึก มาทำการวิเคราะห์แล้วนำเสนอผล การศึกษาต่อไป

5. การสังเคราะห์เพื่อนำไปสรุปและอภิปรายผล

นำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์และจัดระบบข้อมูล เพื่อสังเคราะห์นำเสนอแนวพระราชดำริใน พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศ

บทที่ 4

การสังเคราะห์พระราชปณิธานในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และ พระราชปณิธานในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในการ ส่งเสริมการศึกษา เพื่อพัฒนาประเทศ

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวมีแนวพระราชดำริในการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศตามแนวพระราชปณิธานในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้วิจัยได้สังเคราะห์ในประเด็นพระราชปณิธานในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในด้านการศึกษาเพื่อการพัฒนาประเทศ ดังนี้

1. พระราชปณิธานในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในด้านการศึกษาเพื่อการพัฒนาประเทศ

- 1.1 การส่งเสริมการศึกษาเพื่อราษฎรทุกระดับ
- 1.2 การส่งเสริมการศึกษาเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิต
- 1.3 การส่งเสริมความรู้คู่คุณธรรม
- 1.4 การส่งเสริมการศึกษาเพื่อความมั่นคงของชาติ

2. ความสำคัญและความสัมพันธ์ระหว่างพระราชประวัติและบริบทด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมืองที่มีผลต่อพระราชปณิธานในการพัฒนาประเทศในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

- 2.1 ด้านการพัฒนาสังคมและการเมือง
- 2.2 ด้านการพัฒนาการศึกษา
- 2.3 ด้านการพัฒนาเศรษฐกิจ

3. พระราชปณิธานในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในด้านการศึกษาเพื่อการพัฒนาประเทศ

- 3.1 การส่งเสริมการศึกษาเพื่อราษฎรทุกระดับ
- 3.2 การส่งเสริมการศึกษาเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิต
- 3.3 การส่งเสริมความรู้คู่คุณธรรม
- 3.4 การส่งเสริมการศึกษาเพื่อความมั่นคงของชาติ

4. ความสำคัญและความสัมพันธ์ระหว่างพระราชประวัติและบริบทด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมืองที่มีผลต่อพระราชปณิธานในการพัฒนาประเทศในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

4.1 ด้านการพัฒนาสังคมและการเมือง

4.2 ด้านการพัฒนาการศึกษา

4.3 ด้านการพัฒนาเศรษฐกิจ

5. สรุปการสังเคราะห์พระราชปณิธานในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระราชปณิธานในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในการส่งเสริมการศึกษา

1. พระราชปณิธานในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในด้านการศึกษาเพื่อการพัฒนาประเทศ

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงริเริ่มวางรากฐานการศึกษาแผนใหม่ที่เป็นระบบ ทรงจัดตั้งโรงเรียนขึ้นในพระบรมมหาราชวังแล้วขยายผลการจัดออกไปสู่ราษฎรทุกระดับชั้น ด้วยแนวคิดและวิธีการเป็นระบบตาม แนวพระราชดำริโดยมีผ พระบรมราชโองการ และพระราชดำรัสของพระองค์ที่ปรากฏให้เห็นชัดเจนในด้านการศึกษาแสดงให้เห็นถึงแนวพระราชดำริด้านการศึกษาของพระองค์ ดังนี้

1.1 การส่งเสริมการศึกษาเพื่อราษฎรทุกระดับ

จากการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระราชโอรสองค์แรกในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ได้รับการศึกษาจากครูคนไทยและครูชาวต่างชาติ ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้รับการศึกษาทั้งแบบไทยและแบบตะวันตก การที่ได้รับการศึกษาทั้ง 2 แบบนี้ ทำให้เกิดผลสำคัญต่อการปรับปรุงให้เจริญก้าวหน้าสามารถนำบ้านเมืองฝ้ออันตรายได้ นอกจากนี้การที่พระองค์เสด็จต่างประเทศก็ทรงสนพระทัยการศึกษาเป็นอย่างมาก ดังจะเห็นได้จากทรงมีพระราชดำริให้จัดตั้งโรงเรียนสอนภาษาอังกฤษของลูกผู้ดี และจากการที่พระองค์ทรงได้มอบหมายให้เอกอัครราชทูตไทยประจำอังกฤชและฝรั่งเศสศึกษาแบบแผนการจัดการศึกษาของประเทศทั้งสอง เพื่อนำมาปรับปรุงใช้ในประเทศไทย ดังนั้นจะเห็นได้ว่าพื้นฐานการศึกษาแบบใหม่ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีส่วนสำคัญที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ด้านแนวคิดทางการศึกษาขึ้นในประเทศ⁹⁵ ซึ่งการพัฒนาประเทศในทุกๆ ด้าน

⁹⁵ สุมน อมรวิวัฒน์และคณะ, “ปรีชาญาณสยาม,” บทวิเคราะห์ด้านการศึกษา, กรุงเทพฯ, 2541

เช่น ด้านการปกครอง การศึกษา การติดต่อสัมพันธ์กับต่างประเทศ การรักษาเอกราชของชาติให้ดำรงอยู่และพัฒนาประเทศให้เจริญจำเป็นต้องเร่งแก้ไขปรับปรุงกิจการภายในประเทศอย่างเร่งด่วน เช่น การปรับปรุงการศึกษาให้เป็นระบบและมีระเบียบเป็นการศึกษาในโรงเรียนและขยายการศึกษาแยกออกจากรัฐ ถ่ายทอดความรู้ตลอดจนอบรมศีลธรรม จริยธรรม เป็นการเปลี่ยนแปลงรากฐานทางการศึกษาให้เป็นแบบแผน เพื่อเป็นกำลังการขับเคลื่อนประเทศ ซึ่งเป็นปัจจัยที่สำคัญที่จะช่วยในการพัฒนาบ้านเมืองได้

พระราชดำริด้านการศึกษาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีประเด็นสำคัญที่ใช้เป็นหลักในการจัดการศึกษาในรัชสมัยของพระองค์ คือ การพัฒนาพลเมืองให้มีความรู้ความสามารถอันจะเป็นรากฐานของการพัฒนาชาติบ้านเมือง ทรงวางหลักการจัดการศึกษาของชาติไว้เพื่อเป็นแนวทางในการดำเนินการด้านการศึกษา และพระองค์ทรงริเริ่มให้จัดการศึกษาอย่างเป็นแบบแผนขึ้นเป็นครั้งแรกในเมืองไทย ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เริ่มจัดตั้งโรงเรียนขึ้นภายในพระบรมมหาราชวังก่อนแล้วขยายออกสู่ภายนอกพระบรมมหาราชวัง โรงเรียนสวนกุหลาบนั้น เดิมผลิตคนเพื่อส่งเข้าศึกษาต่อในโรงเรียนมหาดเล็ก

การจัดการศึกษาตามพระราชดำริพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ “การศึกษาเพื่อราษฎรทุกคน” ทรงมพระราชปณิธานในการจัดตั้งโรงเรียนขึ้นในพระบรมมหาราชวังเพื่อให้พระราชโอรสและพระราชธิดา รวมถึงข้าราชการได้ศึกษาเล่าเรียน และยังขยายผลการจัดการศึกษาออกไปสู่ราษฎรทุกระดับชั้น จะเห็นได้จากการที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งโรงเรียนวัดแพร่หลายทั่วไปทั้งในนครบาลและส่วนหัวเมือง โรงเรียนมูลสารมัญชลยศักดิ์และโรงเรียนราษฎรอีกมากมายที่ตั้งขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการทางการศึกษาและเผยแพร่การศึกษาสู่ประชาชนทุกเพศ ทุกวัย ทุกระดับ แม้ในระยะแรกจะทรงเริ่มต้นวางรากฐานการศึกษาของชาติด้วยการจัดตั้งโรงเรียนในพระบรมมหาราชวัง ซึ่งมุ่งรับนักเรียนที่เป็นบุตรหลานของพระราชวงศ์และข้าราชการเท่านั้น แต่จุดมุ่งหวังและหลักการจัดการศึกษาที่แท้จริงของพระองค์มิได้อยู่เพียงนั้น โรงเรียนในพระบรมมหาราชวังเป็นเพียงจุดเริ่มต้นที่ทรงทดลองปฏิบัติให้เกิดผลเพื่อการขยายผลออกไปให้กว้างขวางขึ้นดังในพระราชดำรัสตอนหนึ่งว่า

“...เมื่อได้กล่าวถึงโรงเรียนนี้ว่าจะเป็นการสงเคราะห์แต่ตระกูลเจ้านายดังนี้ไซ้ว่าจะล้มตระกูลข้าราชการแลราษฎรเสียเมื่อไร โรงเรียนที่มีอยู่แล้วแต่ที่สร้างขึ้นต่อไปภายหน้าโดยมากได้คิดจัดการโดยอุสาหะเต็มกำลังที่จะเป็นการเรียบริ้ยพร้อมเพียงเหมือนอย่างโรงเรียนนี้ แล

คิดจะให้แพร่หลายกว้างขวางเป็นที่คนเรียนได้มากขึ้นกว่าแต่ก่อน ทั้งจะมีโรงเรียนวิชาอย่างสูงขึ้นไปอีก ซึ่งได้กำลังคิดจัดอยู่⁹⁶ บัดนี้เจ้านายราชตระกูลตั้งแต่ลูกชั้นแปดต้องลงไปตลอดจนถึงราษฎรที่ต่ำสุด จะให้ได้โอกาสเล่าเรียนได้เสมอกัน ไม่ว่าเจ้าขุนนาง ว่าไพร่ เพราะฉะนั้นจึงขอบอกได้ว่า การเล่าเรียนในบ้านเมืองเรานี้จะเป็นข้อสำคัญที่หนึ่ง ซึ่งฉันจะอุสาห์จัดให้เจริญขึ้นจงได้...”⁹⁷

พระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแสดงให้เห็นพระราชปณิธานที่มีความแน่วแน่ในการขยายการศึกษาไปสู่ประชาชนอย่างทั่วถึง ซึ่งเป็นหลักฐานยืนยันหลักการศึกษเพื่อราษฎรทุกคน เพื่อที่จะขยายการศึกษาให้กว้างขวางและแพร่หลายออกไปยังทุกภาคของประเทศ

“...การเล่าเรียนเป็นการสำคัญของบ้านเมืองอย่าง 1 เมื่อความนิยมเริ่มเกิดขึ้นอย่างนี้แล้วที่จะสกัดกั้นเสียด้วยหวังแต่ประโยชน์ของกรมทหารมหาดเล็กรมเดียวเท่านั้น หากจะไม่ในกระทรวงราชการต่างๆ ก็ต้องการคนที่ได้เล่าเรียนมีวิชาความรู้เข้าตำแหน่งรับราชการอยู่เป็นอันมากเหมือนกัน ให้คิดจัดเป็นโรงเรียนชั้นสูงสำหรับพระราชวงศ์และผู้ที่จะเป็นข้าราชการ ให้เป็นประโยชน์กว้างขวางสำหรับราชการบ้านเมืองทั่วไปเถิด...”⁹⁸

จากพระราชดำรัสเห็นได้ว่า ได้ทรงใช้ผลสำเร็จที่เกิดจากโรงเรียนแรกที่ทรงจัดตั้งขึ้นขยายการจัดการศึกษาออกไป พระราชประสงค์ของพระองค์ได้ปรากฏชัดยิ่งขึ้นเมื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งโรงเรียนเพื่อสามัญชนทั่วไปในเวลาต่อมา โรงเรียนเพื่อสามัญชนแห่งแรก ณ วัดมหรณพาราม ตำบลเสาชิงช้า จังหวัดพระนคร โดยทรงพยายามจัดการศึกษาให้

⁹⁶ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 5 เพิ่ม ศ.2 ตรวจและจัดโครงการศึกษา 1-12 รศ.111-129 เอกสาร ค. 2/5

⁹⁷ คณะกรรมการจัดงานฉลองวันเฉลิมถวัลรัชสมบัตินี้, เอกสารเรื่องการจัดการศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 20.

⁹⁸ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ประวัติสังเขปแห่งการศึกษาประเทศไทยสยาม, (พระนคร : โรงพิมพ์เซ่งฮง, 2463), หน้า 8-9.

สอดคล้องกับวัฒนธรรมดั้งเดิมของชาติบ้านเมือง นั่นคือใช้วัดเป็นสถานที่เรียนและพระเป็นผู้สอน นับว่าเป็นยุทธศาสตร์การขยายการศึกษาสู่ปวงชนอย่างชาญฉลาด เพราะวัดมีอยู่ทั่วไปทุกหนแห่งในเมืองไทย ชาวไทยก็คุ้นเคยกับการเล่าเรียนในวัดอยู่แล้ว การจัดตั้งโรงเรียนหลวงจึงขยายตัวออกไปได้โดยเร็วตามหัวเมืองต่างๆ

ต่อมาในปี พ.ศ. 2441 ก็มี “ประกาศจัดการศึกษาในหัวเมือง” ออกมาฉบับหนึ่ง โดยทรงอาราธนาให้พระภิกษุสงฆ์เห็นแก่พระพุทธศาสนา และประชาชนโดยให้ตั้งใจสั่งสอน เพื่อให้เกิดประโยชน์อย่างเต็มที่ โปรดให้กรมหมื่นนวัชรญาณวโรรสเป็นผู้อำนวยการศึกษาหัวเมือง และโปรดให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เป็นผู้อำนวยการในการจัดพิมพ์แบบเรียนต่างๆ ส่งไปให้แก่พระภิกษุสงฆ์เป็นคู่มือในการสอน ปรากฏผลว่าการศึกษาในหัวเมืองได้เจริญก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว จำนวนโรงเรียน อาจารย์ และนักเรียน เพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก⁹⁹

จะเห็นได้ว่าการศึกษาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เจริญขึ้นมาเป็นลำดับ แต่ก็ยังเป็นเพียงการศึกษาในระยะเริ่มต้นเท่านั้น มีการเปลี่ยนแปลงการศึกษาบ่อยๆ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการจัดการศึกษาของไทยในสมัยนั้นไม่ได้วางปรัชญาหรือหลักการอันมั่นคงเพียงพอ¹⁰⁰ แม้เวลาจะล่วงเลยมาจนถึง พ.ศ. 2453 แล้ว การดำเนินการก็ยังไม่เรียบร้อยราบรื่นไปได้ จะเห็นได้จากหนังสือกราบบังคมทูลของที่ประชุมเสนาบดีทั้ง 3 คือ กระทรวงธรรมการ กระทรวงมหาดไทย และกระทรวงนครบาล ข้อหนึ่งว่า “ให้จัดดำเนินการศึกษาไปก่อนต่อเมื่อติดขัดในเรื่องใดจึงส่งคนไปศึกษาต่างประเทศ”¹⁰¹

นอกจากนี้หลักสูตรการเรียนการสอนในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีการเปลี่ยนแปลงด้านการศึกษาอย่างมากมาหลายสาเหตุดังกล่าวข้างต้นทำให้พระองค์ทรงพระราชปณิธานที่จะรักษาและป้องกันประเทศให้มีความยั่งยืนและปลอดภัยจากภัยคุกคามจากประเทศตะวันตกที่มุ่งเข้ามาแสวงหาผลประโยชน์จากประเทศในเอเชีย ซึ่งนับว่าเป็นความโชคดีที่ประเทศไทยที่มีพระมหากษัตริย์ที่ทรงมีพระปรีชาสามารถมองเห็นการณ์ไกลที่จะนำพาประเทศให้พ้นจากภัยของประเทศตะวันตก ทรงมีแนวพระราชดำริ ว่าการพัฒนาประเทศให้มีความแข็งแกร่งและสามารถที่จะดำรงอยู่ได้ก็คือการพัฒนาคน ให้เป็นคนที่มีความรู้ความสามารถ เพื่อเป็นกำลังในการพัฒนาชาติไทย ซึ่งสิ่งที่จะช่วยได้ก็คือ การศึกษาของประชาชนในชาติ เพราะฉะนั้นในสมัยพระองค์ท่านจะมีการเปลี่ยนแปลงทางด้านการศึกษาอย่างมากมาวมถึงการปรับปรุงหลักสูตรให้ทันสมัย

⁹⁹ วุฒิชัย มูลศิลป์, การปฏิรูปการศึกษาในรัชกาลที่ 5, พระนคร : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2516, หน้า 146.

¹⁰⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 151.

¹⁰¹ วุฒิชัย มูลศิลป์, แนวความคิดทางการศึกษาสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, กรุงเทพฯ : โครงการพัฒนาสังคมศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา, 2526

เพื่อให้ผู้เรียนมีความรู้ความสามารถ ตามที่ต้องการ เพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นในอนาคต อันเนื่องมาจากอิทธิพลต่างประเทศและความเจริญที่จะเข้ามาในประเทศไทย ทั้งนี้ผลจากอิทธิพลของตะวันตก ทำให้พระองค์ท่านได้ทำการปรับปรุงหลักสูตรการศึกษาของไทยให้ทันสมัยขึ้น ดังนี้¹⁰²

- พ.ศ. 2427 กำหนดหลักสูตรชั้นประโยคหนึ่ง โดยอนุโลมตามแบบเรียนหลวงหกเล่ม นับเป็นปีแรกที่ได้อัดให้มีการสอบไล่วิชาสามัญศึกษา ณ โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ (หรือโรงเรียนนายทหารมหาดเล็ก) ในระยะนี้จะเป็นการจัดการศึกษาสำหรับเจ้านายและข้าราชการในกรมมหาดเล็ก ซึ่งบุคคลที่มีโอกาสเข้ารับการศึกษาจะเป็นบุตรหลานราชการใกล้ชิดพระองค์และเชื้อพระวงศ์เท่านั้น
- พ.ศ. 2428 กำหนดหลักสูตรชั้นประโยค 2 ซึ่งเป็นหลักสูตรเกี่ยวกับวิชาสามัญศึกษา หมายถึงความรู้ต่างๆ ที่ต้องการใช้สำหรับเสมียนในราชการพลเรือนกระทรวงต่างๆ
- พ.ศ. 2433 ประกาศใช้พระราชบัญญัติการสอบวิชา พ.ศ. 2433 มีผลทำให้
- 1) หลักสูตรภาษาไทยแบ่งออกเป็น 3 ประโยค
 - 2) หลักสูตรภาษาอังกฤษแบ่งออกเป็น 6 ชั้น
- พ.ศ. 2435 กำหนดหลักสูตรของโรงเรียนมูลศึกษาชั้นสูง ตามหลักสูตรปี พ.ศ. 2435 จะให้ความสำคัญกับวิชาการอ่าน สำหรับในชั้นมูลศึกษาชั้นต่ำ ซึ่งแบ่งเป็น 2 ระดับชั้นต่ำ 3 ปี ชั้นสูง 4 ปี ในชั้นต่ำนอกจากจะอ่านเขียนแล้วยังมีธรรมจาริต และขับร้อง ส่วนในชั้นสูงมีการลดชั่วโมงของการอ่าน การเขียน แต่มีบางวิชาเพิ่มขึ้นมาคือ ภูมิศาสตร์พงศาวดาร วิชาการ เขียนรูป วิธีการสอนจะให้ครูสอนโดยการอธิบายสิ่งต่างๆ ให้นักเรียนเข้าใจง่ายๆ บางอย่างก็ให้สอนตามความสามารถของครู และให้ตัวครูประพฤติเป็นแบบอย่างแก่นักเรียน
- พ.ศ. 2438 ประกาศใช้หลักสูตร พ.ศ. 2438 ซึ่งเป็นหลักสูตรที่เกิดจากการปรับปรุงหลักสูตร 2433 ปรากฏว่า ชั้นประโยค หนึ่ง และชั้นประโยค สอง แบ่งออกเป็นประโยคละ 3 ชั้นส่วนประโยคสาม แบ่งออกเป็น 4 ชั้น
- พ.ศ. 2445 ผลอันสืบเนื่องมาจากการประกาศใช้ โครงการศึกษา พ.ศ. 2445 คือ
- 1) ปรากฏว่ามีการแบ่งหลักสูตรการศึกษาออกเป็น 3 ระดับ คือ การศึกษาขั้นต้น ได้แก่ ชั้นประโยคมูลศึกษาและชั้นประถมศึกษา การศึกษาชั้นกลาง ได้แก่ มัธยมศึกษา และการศึกษาชั้นสูง ได้แก่ อุดมศึกษา

¹⁰² ไพฑูรย์ สินลารัตน์ และคณะ, อิทธิพลทางการศึกษาของต่างประเทศที่มีต่อการจัดการศึกษาของไทย, 2550

2) ปรากฏว่ามีการจัดแบ่งเนื้อหาวิชาในหลักสูตรออกเป็น 2 ประเภท หรือ 2 สาย คือ สายสามัญศึกษาและสายวิสามัญศึกษา

พ.ศ. 2450 ผลจากการปรับปรุงโครงการการศึกษาชาติ พ.ศ. 2450 ทำให้มีการปรับปรุงหลักสูตรในระดับต่างๆทั้งสายสามัญและสายวิสามัญ

พ.ศ. 2452 มีการปรับปรุงหลักสูตรในระดับต่างๆและได้เพิ่มชั้นมัธยมสูงต่อจากมัธยมศึกษา นับเป็นความรู้เทียบเท่าขั้นต้นของมหาวิทยาลัย

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชปณิธานในการส่งเสริมการศึกษา เพื่อพัฒนาประชาชนให้มีคุณภาพนั้นยังปรากฏเด่นชัดจากหลักสูตรการศึกษาของประเทศดังนี้¹⁰³

1. การศึกษาทั้งปวงนั้น เห็นว่าควรที่จะจัดแยกชนิดชื่อออกเป็น 2 ประเภท และแยกพูดทีละอย่างเพื่อให้เข้าใจง่าย คือเรียกว่า “สามัญศึกษา” ประเภท 1 “วิสามัญศึกษา” ประเภท 1

(ก) สามัญศึกษา (General education) ได้แก่การศึกษาต่างๆ ในวิชาความรู้และความฝึกหัดอย่างใดๆ ซึ่งเป็นสิ่งสามัญอันบุคคลจะควรรู้ควรมิ สำหรับเป็นทุนหรือเป็นหนทางที่จะประกอบการหาเลี้ยงชีพ และดำรงตนให้อยู่ในที่อันเป็นราษฎรผู้ประพฤติชอบ และสำหรับที่จะเป็นทุนหรือเป็นหนทางที่จะดำเนินไปสู่ความรู้วิชาและศิลปศาสตร์อื่นๆ ต่อไป ถ้าหากว่าปรารถนาหรือสามารถจะเล่าเรียนความรู้ที่จะจัดเป็นพวกสามัญศึกษานี้ ได้แก่การให้รู้หนังสือ รู้เลข รู้ภาษาพูดกันให้เข้าใจได้ดี ให้รู้การคิดและชอบ ให้ประพฤติสัมมาจริต เหล่านี้ เป็นต้น อันเป็นหน้าที่ของกรมศึกษาธิการที่จะจัดให้ดำเนินไป

(ข) วิสามัญศึกษา (Special or technical education) ได้แก่การศึกษาต่างๆ ในวิชาความรู้หรือศิลปะความฝึกหัดอย่างใดๆ ซึ่งเป็นสิ่งไม่จำเป็นสามัญชนทุกคนจะควรรู้ จะควรเป็นทุกๆ อย่าง แต่ถ้าหากว่าผู้ใดที่มีอุปนิสัยและความสามารถปรารถนาที่จะรู้จะฝึกหัดให้ได้ความรู้พิเศษโดยเฉพาะสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เพื่อที่จะให้เป็นทุนเป็นเครื่องมือสำหรับประกอบการงานโดยเฉพาะหนทางอันนั้น ก็จะได้ศึกษาในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง หรือหลายสิ่งสูงหรือต่ำตามกำลังความสามารถและคุณานุรูปแห่งตน วิชาและศิลปะที่จัดเข้าเป็นพวกวิสามัญศึกษานี้ ได้แก่การเรียนเป็นช่าง เรียนเป็นแพทย์ เรียนเป็นอาจารย์ เรียนเป็นข้าราชการฝ่ายทหารพลเรือนตามกิ่งและแผนกต่างๆ เหล่านี้ เป็นต้น อันบางอย่างซึ่งเป็นที่กรมศึกษาธิการเองจะจัดให้ดำเนินไป และบางอย่างซึ่งกรมใดกระทรวงใดจะจัดตั้งให้มีขึ้นตามสมควรแก่หน้าที่และทางราชการ

¹⁰³ กระทรวงศึกษาธิการ, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435-2507, พิมพ์เป็นที่ระลึกในวันครบเจ็ดสิบสองปีของกระทรวง วันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2507 (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2507), หน้า 28.

2. การศึกษาที่แบ่ง จะแบ่งตัดตอนความรู้วิชาตามความต้องการยิ่งและหย่อน ออกเป็น 3 ตอน คือ

(ก) การศึกษาของกรมศึกษาธิการ คือ ในฝ่ายสามัญศึกษานั้น ควรจะตั้งให้เป็นหลัก ลงให้มั่นคงเสียก่อน และขีดเส้นตัดตอนความรู้ที่ต้องการสำหรับบุตรทั่วไปนั้นให้เป็นเขต สำหรับที่ว่าการศึกษาซึ่งเป็นวิสามัญต่างๆ จะได้ยึดถือเทียบเคียงเอาตามความประสงค์ จะแบ่งเป็น ตอนดังนี้ คือ

(1) การศึกษาขั้นต้น จะเรียกว่า “ประถมศึกษา” (Primary education) การศึกษาขั้นนี้จะสอนบุตรตั้งแต่ยังไม่มีความรู้วิชาขึ้นไป จนให้มีความรู้วิชาต่างๆ พอสมควร แก่ที่จะมีไว้สำหรับตัวผู้เป็นราษฎรทั่วไป คือความหมายว่าวิชาความรู้เพียงใดที่รัฐบาลหวังจะให้ ราษฎรทั่วไปรู้ไว้เป็นพื้นสำหรับตัวทุกคน กำหนดลงเป็นเขตประถมศึกษาไว้เพียงนี้เขตหนึ่ง เมื่อ บุตรเรียนรู้ถึงเขตนี้แล้วสอบไล่ความรู้ได้บริบูรณ์ก็ให้ประกาศนียบัตรประโยค 1 ไปเป็นสำคัญ นับว่าจบการเรียนสามัญศึกษาขั้นประถม ตอนนั้นไปยังเป็นทางที่บุตรผู้นั้นจะเลือกเอาอีก 3 ทาง คือจะออกไปทำมาหาเลี้ยงชีพตามภูมิภคานา มีทำเรื่องสวนไร่นาก็ตาม หรือมีจะนั้นจะไปศึกษาวิชา หรือศิลปะที่เป็นวิสามัญศึกษาอันเป็นกิ่งแยกตรงจาประถมศึกษาที่ตาม หรือมีจะนั้นเมื่อปรารถนา จะเรียนวิชาสามัญศึกษาขั้นสูงขึ้นไปอีกก็ได้

(2) การศึกษาขั้นกลาง จะเรียกว่า “มัธยมศึกษา” (Secondary education) การศึกษาขั้นนี้จะสอนบุตรตั้งแต่ได้เล่าเรียนมีความรู้สอบไล่ได้ประกาศนียบัตรประโยค 1 แล้ว ขึ้นไป จนให้มีความรู้วิชาต่างๆ พอสามารถที่จะทำการงานได้ด้วยความรู้ คือหมายความว่าวิชา ความรู้ อย่างใดที่เป็นวิชากลางที่ต้องการใช้ในที่ต่างๆ ทั่วไป คือเป็นต้นว่าวิชาหนังสือและเลขก็ให้ รู้พอแก่ที่เป็นเสมียนได้ หรือทำการค้าขายได้ หรือเป็นทุนสำหรับที่จะไปเล่าเรียนวิชาความรู้อื่นๆ ได้ โดยไม่ต้องไปเล่าเรียนวิชานั้นๆ อยู่อีกเช่นนี้เป็นต้น กำหนดลงเป็นเขตมัธยมศึกษาไว้เพียงเขต หนึ่ง เมื่อบุตรเรียนรู้ถึงเขตนั้นแล้วสอบไล่ความรู้ได้บริบูรณ์ก็ให้ประกาศนียบัตรประโยค 2 ไป เป็นสำคัญ นับว่าจบการเล่าเรียนสามัญศึกษาขั้นมัธยมตอนนั้นไป ยังเป็นทางที่บุตรผู้นั้นจะเลือก เอาอีก 3 อย่าง คือจะออกไปประกอบกิจการงานตามคุณานุรูป มีออกไปทำการเสมียนหรือออกไป ทำการค้าขายอย่างหนึ่งอย่างใดก็ตาม หรือมีจะนั้นจะไปศึกษาวิชาหรือศิลปะที่เป็นวิสามัญศึกษา อันเป็นกิ่งแยกตรงจากมัธยมศึกษาสามัญก็ตาม หรือมีจะนั้นเมื่อปรารถนาจะเรียนวิชาสามัญศึกษา ขั้นสูงขึ้นไปอีกก็ได้

(3) การศึกษาขั้นสูงจะเรียกว่า “อุดมศึกษา” (High education) การศึกษาขั้นนี้ จะสอนบุตรตั้งแต่เล่าเรียนสอบไล่ได้ประกาศนียบัตรประโยค 2 แล้ว ขึ้นไปจนให้มีความรู้วิชา ขั้นสูง และสามารถที่จะทำการงานได้ด้วยภาษาตนและภาษาต่างประเทศทางภาษา คือหมายความว่า

ว่าต้องให้รู้ภาษาอื่น ที่ไม่ใช่ภาษาตนด้วยอีกภาษาหนึ่งเป็นอย่างน้อย เพื่อให้เป็นทุนสำหรับที่จะทำการงานได้กว้างขวาง หรือถ้าจะไปเล่าเรียนความรู้พิเศษในประเทศอื่น ก็ไม่ต้องให้ไปเสียเวลาเรียนภาษานั้นอยู่อีกนาน กำหนดลงเป็นเขตอุดมศึกษาไว้เพียงนี้เขตหนึ่ง เป็นกฤตบุตรเรียนรู้ถึงเขตนี้แล้ว สอบไล่ความรู้ได้บริบูรณ์ ก็ให้ประกาศนียบัตรประโยค 3 ไปเป็นสำคัญ นับว่าจบการเล่าเรียนสามัญศึกษาชั้นอุดมศึกษา ต่อไปเป็นหน้าที่ของรัฐที่จะเลือกความสามารถของกฤตบุตร และจะมีอำนาจที่จะจัดให้เป็นไปอีก 3 ทาง คือจะส่งไปรับราชการในที่ใดที่หนึ่งตามความรู้ความสามารถก็ได้ หรือจะส่งไปเข้าเล่าเรียนศึกษาวิชาหรือศิลปะที่เป็นวิสามัญศึกษาอันเป็นกิ่งแยกจากมัธยมศึกษาหรือแยกตรงจากอุดมศึกษาสามัญในกรุงเทพฯ ก็ได้ หรือมิฉะนั้น เมื่อเห็นสมควรจะจัดให้ไปเล่าเรียนวิชาพิเศษอย่างใดอย่างหนึ่งในประเทศอื่นก็ส่งไป

(ข) การศึกษาฝ่ายวิสามัญศึกษาต่างๆ นั้น ย่อมเป็นวิชาและศิลปะต่างๆ กัน ง่ายและยากไม่เสมอกัน และความต้องการพื้นฐานความรู้แห่งวิสามัญศึกษาที่จะให้มีไปเป็นทุนสำหรับที่จะเรียนวิสามัญศึกษานั้นๆ ก็ต้องการไม่เสมอกัน เพราะฉะนั้นต้องแล้วแต่เจ้าหน้าที่ผู้จัดการศึกษาวิสามัญนั้นๆ ที่จะประสงค์กฤตบุตรที่ได้มีความรู้สามัญศึกษาเพียงขั้นใดเป็นพอประสงค์ของโรงเรียนนั้น ก็เลือกคัดตอนเอาไปจากชั้นใดชั้นหนึ่งใน 3 ชั้นนั้น ได้ดังนี้

(1) วิสามัญศึกษาชั้นต้น จะเรียกว่า “ประถมศึกษาพิเศษ” การศึกษาชั้นนี้มีสอนการช่าง การเพาะปลูก การพิมพ์หนังสือ เป็นต้น ผู้ที่จะเข้าเรียนเอาประกาศนียบัตรเมื่อสอบไล่ได้แล้วนั้น ต้องให้มีประกาศนียบัตรประโยค 1 มาก่อน จึงจะให้ประกาศนียบัตรประถมศึกษาพิเศษอย่างหนึ่งอย่างใดในชั้นนี้ได้ แต่ผู้ที่ไม่ได้ประกาศนียบัตรประโยค 1 มาก่อนแล้วจะมาเรียนก็ควรรับให้เรียน แต่ถ้าเมื่อเรียนรู้วิชาสิ่งใดไปแล้ว โรงเรียนวิสามัญศึกษาอย่างใดอย่างหนึ่งในชั้นนี้นั้น ไม่ต้องที่จะให้ประกาศนียบัตร ควรยอมให้ได้ประโยชน์แต่เพียงความรู้เฉพาะที่ได้เรียนไปเท่านั้น

(2) วิสามัญศึกษาชั้นกลาง จะเรียกว่า “มัธยมศึกษาพิเศษ” การศึกษาชั้นนี้บางที่จะตรงกับโรงเรียนขนาดเล็ก โรงเรียนกฤตทายน์ โรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ โรงเรียนนายร้อยทหารบก โรงเรียนนายร้อยทหารเรือ โรงเรียนนายร้อยตำรวจจตุร โรงเรียนการก่อสร้าง โรงเรียนการทำแผนที่ โรงเรียนการค้าขาย โรงเรียนแพทยากร โรงเรียนเหล่านี้ประมาณว่าผู้ที่สอบไล่ประโยค 2 (ที่จะจัดใหม่) ได้แล้ว จะมีความรู้เข้าเป็นนักเรียนได้

(3) วิสามัญศึกษาชั้นสูง จะเรียกว่า “อุดมศึกษาพิเศษ” การศึกษาชั้นนี้ยังไม่เห็นว่ามีโรงเรียนอื่นในบัดนี้ จะจำเป็นที่จะจำกัดว่า ต้องให้ได้ประโยค 3 มาก่อน จึงจะจะให้เข้าเล่าเรียน เว้นแต่การเรียนเป็นอาจารย์ฝ่ายอังกฤษอย่างเดียวที่แลเห็นอยู่ว่าจำเป็นแท้ นอกจากนั้นก็จะได้แก่โรงเรียนที่ได้กล่าวชื่อแล้วในชั้นมัธยมศึกษาพิเศษนั่นเอง ถ้ากฤตบุตรผู้ใดมีเวลาสามารถได้ไปเรียนประโยค 3 เสียก่อนแล้วมาเรียนวิสามัญศึกษาในโรงเรียนนั้นๆ ครั้นสอบไล่ได้

ประกาศนียบัตรที่จะให้นั้นย่อมควรเป็นประกาศนียบัตรอุดมศึกษาพิเศษ หรือมีฉะนั้นอีกทางหนึ่งก็ส่งไปเรียนความรู้พิเศษต่างประเทศ

พระราชปณิธานในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมุ่งมั่นที่จะส่งเสริมการศึกษาและการขยายการศึกษาให้แพร่หลายออกไป กล่าวคือ ที่จะจัดการให้มีโรงเรียนสำหรับสอนความรู้วิชาให้มากยิ่งขึ้น เพื่อให้ทั่วถึงและให้พ่อแม่ที่กตัญญูจะเล่าเรียน โดยที่รัฐบาลย่อมจะประสงค์อยู่ว่าต่อไปข้างหน้า ให้ราษฎรแทบทั่วทั้งพระราชอาณาเขตได้มีความรู้วิชาสำหรับตัวทุกคน เพื่อที่จะให้ประชาชนทั้งปวงรู้จักประกอบกิจการงาน โดยสมควรแก่ฐานะารูปและสติปัญญา ประพฤติการทำความหาเลี้ยงชีพโดยชอบธรรมทั้งในระดับการศึกษาส่วนกลางและส่วนภูมิภาค

การจัดการศึกษาในประเทศไทยที่ผ่านมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีความเจริญก้าวหน้าไปโดยรวดเร็วเป็นลำดับ จนถึง พ.ศ. 2464 ประกาศใช้ พ.ร.บ. ประถมศึกษาฉบับแรก บังคับเด็กทุกคนที่มีอายุ 7 ขวบ ต้องเข้าโรงเรียนจนกระทั่งอายุ 14 ปีบริบูรณ์ โดยไม่เสียค่าเล่าเรียน นักเรียนที่เข้าเรียนตามเกณฑ์บังคับไม่ต้องเสียค่าเล่าเรียนหากเป็นโรงเรียนที่รัฐบาลจัด โดยค่าใช้จ่ายรัฐได้มาจากงบประมาณแผ่นดินและเงินที่เก็บจากราษฎรชายอายุ 16 – 60 ปี อัตราร้อยละ 1 – 3 บาท/ปี เรียกว่า “เงินศึกษาพลี” มีการจัดตั้งโรงเรียนประชาบาลในส่วนภูมิภาคซึ่งประชาชนเป็นผู้จัดตั้งด้วยทุนทรัพย์ของตนเอง และโรงเรียนประชาบาลที่นายอำเภอเป็นผู้จัดตั้งโดยได้เงินจากเงินศึกษาพลีหรือจากเงินอุดหนุนของกระทรวงศึกษา¹⁰⁴

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ริเริ่มให้ขยายโรงเรียนสำหรับราษฎรหรือสามัญชนตามพระอารามต่างๆ โดยไม่ใช้การบังคับให้ส่งบุตรหลานเข้าเรียน แต่ทรงใช้ประกาศชักจูงชี้แนะให้เห็นถึงความสำคัญและประโยชน์ของการศึกษาแทน สิ่งเหล่านี้ทำให้ประชาชนยอมรับการศึกษาว่าเป็นส่วนสำคัญของการพัฒนาส่วนตนและส่วนรวมถือเป็นการปลูกฝังค่านิยมให้กับคนไทยที่มีต่อการศึกษา ในเวลาต่อมาหลังจากประสบความสำเร็จในการจัดการศึกษาขั้นต้นแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริที่ขยายการจัดการศึกษาให้กว้างขวางออกไปยิ่งขึ้น ทรงตระหนักถึงความจำเป็นที่จะต้องพัฒนารાษฎรทุกคนให้มีความรู้ เพื่อการพัฒนาชาติบ้านเมืองต่อไป พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดให้มีโรงเรียนขึ้นในวัด เพื่อให้ราษฎรทั่วไปทุกระดับชั้นได้มีโอกาสเข้าเรียนหนังสือโดยทั่วถึงกัน อันเป็นการวางรากฐานการพัฒนาชีวิตของประชาชนและจะส่งผลถึงการพัฒนาประเทศต่อไปด้วย

¹⁰⁴ คณะกรรมการจัดงานฉลองวันเฉลิมถวัลยราชสมบัติ ครบ 100 ปีการจัดศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2511

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเน้นย้ำความสำคัญกับการเตรียมคนและการพัฒนาคนเพื่อรองรับการพัฒนาบ้านเมืองให้ดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพ ทรงเห็นว่าการศึกษาคือสิ่งเดียวที่จะพัฒนาคนให้มีความรู้ ความสามารถ และมีคุณภาพได้ดีที่สุด ดังพระราชหัตถเลขาที่พระราชทานไปยังพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ (ม.ร.ว. เปี้ย มาลากุล) เกี่ยวกับความต้องการของบ้านเมืองที่ต้องการคนเข้ารับราชการจำนวนมาก แต่ติดขัดที่หาผู้ที่มีความรู้ความสามารถเพียงพอไม่ได้ อันส่งผลให้การพัฒนาทุกอย่างต้องชะงักไปหมด ดังความตอนหนึ่งว่า

“...ส่วนที่ใกล้เคียงกล่าวคือทหารและกรมวังมหาดเล็กซึ่งน่าจะหาคนง่าย ก็หนาแน่นไปด้วยคนผุคนรา จะใช้การก็ไม่ได้เต็มที่ ผลักไปทางไหนก็ไม่ใคร่จะพัน... ตกลงเป็นใจความว่าในเมืองเราเวลานี้ไม่ขัดสนอันยิ่งกว่าคน การเจริญอันใดจะเป็นไปไม่ได้เร็วก็เพราะเรื่องคนน้อยอย่างเดียว...”¹⁰⁵

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีพระราชดำริที่จะ“สร้างคน” เพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งโรงเรียนต่างๆ ขึ้นเพื่อให้การศึกษาแก่ราษฎรอันจะนำไปสู่การพัฒนาบ้านเมืองในด้านต่างๆ ต่อไป

การที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเข้าพระทัยดีถึงการขาดกำลังคนในการปรับปรุงประเทศนี้เอง จึงได้ทรงว่าจ้างชาวยุโรปที่ชำนาญการเข้ามาเป็นที่ปรึกษาในวงราชการต่างๆ ทรงมี พระราชดำริว่าการที่ใช้ฝรั่งนั้นก็เหมือนเราใช้ตำราสำเร็จ คือเอาที่เขาลองแลเห็นว่าดีแล้วมาทำเพื่อจะได้เจริญก้าวหน้าทันเขา¹⁰⁶ แต่การที่ใช้ฝรั่งนั้นใช้ว่าจะมีผลคืออย่างเดียว ผลเสียก็มีอยู่มาก ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ ดังนี้

“...เพราะเหตุขัดสนเช่นนี้ จึงต้องจำใช้ฝรั่งในที่ซึ่งคนเรายังมีความรู้แลความสามารถไม่พอ แต่การที่ใช้ฝรั่งนั้น ไม่ใช่เป็นการง่าย แลก็รู้ชัดเจน

¹⁰⁵ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี แต่ยังมีบรรดาศักดิ์เป็นพระมณเตรพิจนกิจ และพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ ร.ศ. 113-118, พิมพ์ในการพระราชทานเพลิงศพ ท่านผู้หญิงเสงี่ยม พระเสด็จสุเรนทราธิบดี 12 เมษายน (พระนคร : 2504), หน้า 146.

¹⁰⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 306.

อยู่ในใจด้วยกันว่าเขาเป็นคนต่างภาษาต่างชาติ จะชื่อตรงจงรักภักดี
อะไรต่อเราหนักหนาก็ชั่วแต่มาหาทรัพย์กลับไปบ้าน...”¹⁰⁷

การที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงจ้างฝรั่งเข้ามาเป็นที่ปรึกษาราชการนี้ นอกจากจะให้เข้ามาช่วยทำงานแล้ว ก็ทรงหวังว่าจะเป็นการเตรียมการที่จะหัดคนไทยให้รับช่วง การปฏิบัติราชการด้วยตนเอง เพราะการจะหวังพึ่งชาวต่างชาติตลอดไปย่อมเป็นไปไม่ได้ แต่สิ่งที่ ทรงหวังก็ไม่ได้ผลนัก เนื่องจากคนไทยไม่ได้รับการศึกษาเพียงพอ¹⁰⁸ จึงมีพระราชดำริให้จัดตั้ง โรงเรียนเพื่อผลิตคนของตัวเอง โรงเรียนต่างๆ ก็ได้จัดตั้งตามความต้องการจำเป็นที่เร่งด่วนทั้งสิ้น เช่น

พ.ศ.2425 จัดตั้งโรงเรียนท่าแพนที่ขึ้น เนื่องจากมีข้อพิพาทเกี่ยวกับดินแดนและ สมัยนั้นไม่มีผู้อ่านหรือชำนาญด้านแผนที่กันเลย

พ.ศ.2440 จัดตั้งโรงเรียนกฎหมายของกระทรวงยุติธรรม เนื่องจากไทยมีกรณี พิพาทกับชาติตะวันตกหลายครั้งและเสียเปรียบด้านการทำสัญญาต่างๆ รวมทั้งเสียเปรียบ ด้านสิทธิภาพนอกอาณาเขตด้วย

พ.ศ.2442 จัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดวิชาข้าราชการพลเรือนเพื่อขยายด้านการศึกษาด้านต่างๆ ให้กว้างขวางออกไป

นอกจากนี้ยังมีโรงเรียนเฉพาะทางด้านต่างๆ เช่น โรงเรียนไปรษณีย์โทรเลข โรงเรียนเพาะปลูก โรงเรียนแพทยากร โรงเรียนผดุงครรภ์ ซึ่งผลิตคนออกสู่ออาชีพต่างๆ โดยตรง

การพัฒนาระบบการจัดการศึกษาในระยะแรกในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น อาชีพรับราชการเป็นที่พึงปรารถนาของคนเพราะเป็นเครื่องมือที่ดีที่สุดที่จะนำไปสู่สิ่งที่ดีของชีวิต คนชั้นกลางในสมัยนั้นก็คือ ข้าราชการ และอีกพวกหนึ่งก็คือ นักธุรกิจ และจาก การที่งานราชการเป็นงานที่อึดตัวแล้ว และทำให้ประชาชนไม่ได้กลับไปประกอบอาชีพตามบรรพบุรุษ ผู้ที่เข้าโรงเรียนเมื่อสำเร็จการศึกษาแล้วมักจะไม่นิยมกลับไปประกอบอาชีพเดิมของครอบครัว เช่น การทำไร่ ทำนา ทำให้สูญเปล่าทางเศรษฐกิจ จึงหาทางสร้างอาชีพใหม่ คือ การปลูกพืชไร่มุขเวียนและการเลี้ยงปศุสัตว์ โดยที่คนที่ได้ผ่านโรงเรียนมาแล้วจะมีพื้นฐานพอที่จะเข้าใจสิ่งเหล่านี้ได้ถ้าหากได้รับการฝึกอบรมที่ดี ก็จะสามารถนำความรู้ไปใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพสามารถที่จะเรียนรู้เพิ่มเติมได้ ในรัชกาลที่ 6 พระองค์ทรงชี้แจงให้เข้าใจว่า การเป็นชาวสวน ชาวนา หรือคนทำงานการอื่น หรือผู้ใช้แรงงาน ก็มีเกียรติยศเท่ากันที่จะมาเป็นผู้ทำงาน

¹⁰⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 294.

¹⁰⁸ เรื่องเดียวกัน.

ด้วยปากกา หรือผู้ใช้ส้อมเหมือนกัน จึงได้มีความพยายามที่จะส่งเสริมการศึกษาวิชาซีพีให้เด่นชัดขึ้น จะเห็นได้จากการตั้งโรงเรียนเพาะช่าง และเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (ม.ร.ว.เปีย มาลากุล) ท่านได้อธิบายเกี่ยวกับการศึกษาศิลปะศาสตร์ว่า “เป็นการศึกษาที่จะสอนให้ประชาราษฎร์ทั้งหลาย อันไม่มีงานทำ และเที่ยวเตร่เร่รอนไปไม่รู้ทางที่จะทำมาหากินนั้น ได้รับความรู้วิธี และทางทำมาหาเลี้ยงชีพและชักจูงใจให้มีความขยันขันแข็ง และหลีกเลี่ยงที่หักเหไปในที่ไม่ชอบ และฝึกหัดฝีมือให้ชำนาญในการหัตถโกศล เป็นต้น” จะได้ไม่เป็นปัญหาในการพัฒนาประเทศ และเป็นกำลังในการพัฒนาประเทศ¹⁰⁹

ใน พ.ศ. 2449 ได้มีการประชุมเทศบาลฝ่ายราชการในหน้าที่กระทรวงธรรมการ ผู้เข้าประชุมมีเสนาบดี ปลัดทูลฉลองแห่งกระทรวงมีหน้าที่เกี่ยวข้อง และข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลต่างๆ ได้ปรึกษากันในเรื่องที่จะจัดการสาธารณสุขพยาบาล และสาธารณสุขศึกษาให้แพร่หลายออกไปทั่วราชอาณาจักร ในการประชุมครั้งนั้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เมื่อครั้งยังเป็นกรมหลวงดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ได้ทรงทราบเรื่องมาโดยตลอด จึงทรงรับภาระเป็นผู้ชี้แจงให้ที่ประชุมทราบ ในเรื่องการศึกษาที่รับสั่งดังต่อไปนี้

การศึกษาซึ่งได้เริ่มจัดตลอดมาแล้วนี้ ก็เพื่อฝึกหัดคนเข้ารับราชการตามความประสงค์ของบ้านเมือง โดยวางรูปแบบการศึกษาใหม่ดังนี้

1. จะต้องให้ราษฎรทุกคนที่เป็นผู้ชาย (ผู้หญิงงดไว้ก่อน) ผู้มีอายุอยู่ในเวลาเล่าเรียน ได้เล่าเรียนทุกคน

2. จะต้องให้เรียนเพียงมีความรู้พอสมควรแก่อัตภาพเท่านั้น เมื่อเรียนสำเร็จแล้วก็ออกไปหาเลี้ยงชีพตามภูมิฐานะของตน

3. นักเรียนที่มีความฉลาดให้มีโอกาสเรียนต่อขึ้นไปได้จนถึงวิชาชั้นสูงสุด

ในข้อที่ว่าจะให้ผู้มีอายุอยู่ในเวลาเล่าเรียนได้เล่าเรียนทุกคนนั้น วิธีที่จะจัดก็ย่อมต้องให้มีในเรื่องจัดการศึกษาพระองค์ทรงพระราชดำริให้ทุกมณฑลรับว่าจะช่วยอุดหนุนซึ่งแบ่งได้ดังต่อไปนี้

1. ในมณฑลที่ใช้ภาษา 2 ภาษา เช่นมณฑลพายัพ อูคร อีสาน เป็นต้น สำหรับภาษาพื้นเมืองจะสอนก็ให้สอนกันไป แต่ต้องถือเอาการเรียนภาษาไทย เป็นการเรียนที่จะได้รับความอุดหนุนของรัฐบาล

¹⁰⁹ วิทย์ วิศทเวทย์, ปรัชญาการศึกษาไทย 2414-2475. สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย : กรุงเทพฯ, 2544

2. ในมณฑลที่ราษฎรนับถือศาสนาต่างๆ กัน เช่นมณฑลปัตตานี เป็นต้น ให้ถือวัดไม่ว่าในศาสนาใด เป็นอย่างเดียวกันทั้งสิ้น เมื่อใครจะสมัครเรียนวัดไหนก็ให้เรียนวัดนั้น แต่การเรียนภาษาไทยต้องเข้าใจว่าเป็นการเรียนซึ่งจะได้รับความอุดหนุนจากรัฐบาลโดยเฉพาะ

3. แผนกวิชาสามัญศึกษาซึ่งฝึกหัดกุลบุตร เพื่อเข้ารับราชการอันได้จัดขึ้นบ้างแล้วในมณฑล เช่นที่โรงเรียนพระปฐม มณฑลนครชัยศรี เป็นต้น ให้จัดเข้าแทรกสอนเป็นพิเศษในโรงเรียนสามัญศึกษาโรงเรียนใดโรงเรียนหนึ่งนั่นเองดีกว่า อย่าต้องให้มีโรงเรียนหนึ่งต่างหากสำหรับฝึกสอนเฉพาะวิชาแผนกนี้เลย

4. ตำแหน่งข้าหลวงธรรมการจะต้องริบตั้งให้ทั่วทุกมณฑล และข้าหลวงธรรมการจะต้องเป็นผู้เข้าใจหนทาง ซึ่งรัฐบาลจะจัดนี้โดยแจ้งชัด แล้วเป็นผู้จัดการให้ดำเนินไปด้วยอาศัยความเกื้อหนุนของเจ้าคณะมณฑล ตั้งเสียว่ากล่าวตักเตือนพระสงฆ์ให้ตั้งสอนศิษย์ ตามพระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์นั้นด้วย อนึ่งข้าหลวงธรรมการจะต้องเป็นผู้ไปตรวจตราวิสาสะ แนะนำการตั้งสอนทั่วไป และแจกจ่ายหนังสือแบบเรียนให้แก่ผู้เล่าเรียนจนเพียงพอตลอดทั่วกัน ทั้งจะต้องเป็นผู้มีหน้าที่ตั้งงบประมาณการเบิกจ่าย และเก็บรักษาทะเบียนบัญชีจำนวนต่างๆ อันเกี่ยวแก่การศึกษา และเป็นผู้ช่วยอำนวยการทั่วไปด้วยความพร้อมเพรียงของเจ้าคณะมณฑล

หลังจากที่ได้เปลี่ยนแปลงระเบียบการศึกษาใน พ.ศ. 2445 แล้ว วิชาที่สอนอยู่ตามโรงเรียนก็ได้แก้ไขเพิ่มเติมหลักสูตรให้สูงขึ้นเสมอ ต่อมาได้แก้ไขหลักสูตรสามัญและหลักสูตรตัดและเติมวิชาให้สมควรแก่ความต้องการของสมัย ประโยคมูลซึ่งแต่เดิมจัดเป็นชั้นเบื้องต้นของประถมศึกษา และสำหรับหลักสูตรมูล ประถมและมัธยมสามัญนั้น ได้แบ่งหลักสูตรมูลและประถมสามัญ กำหนดเวลาเรียนอย่างละ 3 ปี โรงเรียนประถมแห่งใดที่ไม่มีแผนกมูลอยู่ด้วย ก็อนุญาตให้มีชั้นเตรียมอีกชั้นหนึ่ง เป็นชั้นสำหรับเตรียมเด็กเข้าใหม่ที่มีความรู้ยังอ่อน จะส่งเข้าเรียนชั้นประถมปีที่ 1 ยังไม่ได้ ชั้นเตรียมนี้เทียบเสมอกับชั้นประโยคมูล แต่ชั้นปีที่ 3 ของประโยคมูลมีวิชายิ่งและหย่อนกว่ากันอยู่บ้างบางอย่าง เช่น วิชาเลขให้ชั้นเตรียมประถมต่ำกว่าประโยคมูล เพราะนักเรียนชั้นเตรียมจะได้เรียนวิชาเลขในชั้นประถมอยู่แล้ว ส่วนนักเรียนที่สอบไล่ได้ประโยคมูลเท่านั้น โดยมากมักไม่เรียนต่อ จึงต้องเรียนวิชาเลขให้พอที่จะไปประกอบอาชีพได้ ส่วนหลักสูตรประถมสามัญนั้นได้เพิ่ม ภูมิศาสตร์ พงศาวดารและวิชาคำนวณให้มากขึ้นกับยกวิชาวาดเขียนขึ้นเป็นวิชาบังคับอีกอย่างหนึ่ง

ส่วนหลักสูตรมัธยมศึกษา ก็ได้เพิ่มภาษาอังกฤษ วิชาคำนวณ และวิทยาให้มากขึ้น ทั้งให้วิชาวาดเขียนเป็นวิชาบังคับที่จำเป็นต้องเรียนด้วย ลดการเรียนไวยากรณ์และศัพทให้น้อยลงบ้าง

เพื่อเอาเวลามาใช้ในวิชาอื่นๆ ให้เหมาะแก่ความต้องการของโรงเรียนวิสามัญต่างๆ ซึ่งรับนักเรียนที่สอบไล่ได้พื้นมัธยมแล้ว มีโรงเรียนนายร้อยทหารบก และโรงเรียนนายเรือ เป็นต้น แต่การที่เพิ่มวิชาใหม่ๆ ขึ้นมากเช่นนี้ ทำให้ขาดครูที่จะสอน จึงต้องจัดการฝึกหัดครูขึ้นด้วย อนึ่ง โรงเรียนมัธยมสามัญมีหลายแห่ง จำเป็นต้องคอยช่วยที่ละน้อย คือจัดการสอนอย่างเต็มที่ที่โรงเรียนมัธยมราชบูรณะแห่งเดียวก่อน ต่อมาจึงได้ขยายมาจัดที่โรงเรียนมัธยมสวนกุหลาบอีกแห่งหนึ่ง โรงเรียนที่จัดการสอนได้เต็มที่เช่นนี้เรียกว่า มัธยมวิทยา ส่วนโรงเรียนมัธยมอื่นๆ ที่เพียงแต่เพิ่มวิชาใหม่ๆ บ้างเล็กน้อยพอให้สอนกันไปพลางๆ นั้นเรียกว่า มัธยมหนังสือ เพราะยังสอนหนังสือเป็นพื้นฐานอยู่คล้ายๆ อย่างเก่า เป็นแต่แก้ไขขยายเข้าหาทางใหม่บ้างเล็กน้อยเท่าที่จะทำได้ การที่เรียนต่างกันเช่นนี้ก็เพื่อให้เป็นที่สังเกตง่าย หลักสูตรที่มีวิชาใหม่ๆ ครบบริบูรณ์เรียกว่า หลักสูตรมัธยมวิทยา หลักสูตรที่ยังมีวิชาใหม่ไม่เต็มตามกำหนดเรียกว่า หลักสูตรมัธยมหนังสือ หลักสูตรมัธยมวิทยาต่างกับหลักสูตรมัธยมหนังสือ คือ มัธยมวิทยา มีภาษาอังกฤษ วิชาคำนวณ และวิทยามากกว่ามัธยมหนังสือ

หลักสูตรประถมพิเศษนั้นมุ่งสอนแต่ภาษาอังกฤษเป็นพื้น เพราะนักเรียนที่เข้าเรียนแผนกนี้ ในชั้นแรกเป็นจำนวนที่ต้องการรู้แต่ภาษาอังกฤษมากๆ อย่างเดียว ต่อมาความต้องการของบ้านเมืองเปลี่ยนแปลงไป ผู้ที่หวังทำการงานพิเศษจำต้องมีความรู้พิเศษ ไม่เพียงแต่รู้ภาษาต่างประเทศอันเป็นสะพานนำไปสู่ความรู้พิเศษอย่างเดียว แม้โรงเรียนวิสามัญของกระทรวงต่างๆ ก็กวัดจันในวิชาพิเศษมากขึ้น ในการแก้ไขหลักสูตรใหม่คราวนี้ จึงวางรูปหลักสูตรมูลและประถมศึกษาพิเศษคล้ายกับสามัญ สอนวิชาต่างๆ ตามความต้องการด้วย แต่สอนภาษาต่างประเทศมากกว่าหลักสูตรสามัญมาก คือเริ่มสอนภาษาอังกฤษตั้งแต่ชั้นสุดของมูล และแทรกเข้าที่ละน้อยๆ จนตลอดชั้นประถมสำหรับชั้นเรียนชั้นมัธยมศึกษาต่อไป หลักสูตรพิเศษให้เป็นหนทางเล่าเรียนของผู้ที่มีกำลังและโอกาสที่จะเรียนได้กว่าบุคคลสามัญอันมีกำลังและเวลาที่จะเล่าเรียนได้นานยิ่งนัก โรงเรียนประถมพิเศษอย่างเก่าที่สอนแต่ภาษาต่างประเทศเป็นพื้นนั้น ให้คงเหลือไว้แต่โรงเรียนมหาพฤฒารามแห่งเดียว เพื่อผู้ที่รู้ภาษาไทยบ้างพอควรต้องการจะเป็นเสมียนตามห้างร้านของฝรั่ง หรือทำการค้าขายเล็กๆ น้อยๆ จะได้เข้าโรงเรียนเป็นทางลัดไปก่อนตามปรารถนา แต่โรงเรียนสอนตามหลักสูตรพิเศษที่แก้ไขใหม่ก็จัดได้เพียงที่โรงเรียนราชวิทยาลัยและโรงเรียนเทพศิรินทร์เท่านั้น จะเปิดสอนให้มากแห่งไปกว่านี้ไม่ได้เพราะยังขาดครู

สำหรับชั้นมัธยมศึกษาพิเศษหรือที่เรียกว่า มัธยมภาษา คือมีหลักสูตรสอนหนักไปข้างภาษาอังกฤษนั้น เป็นชั้นที่ได้สอนวิชาใหม่ๆ มาแล้วแต่เดิม เพราะนักเรียนประเภทนี้มีความรู้ภาษาอังกฤษพอที่จะเรียนภาษาอังกฤษได้

นอกจากนี้พระองค์ทรงวางแนวทางการจัดการศึกษาที่จะเกิดผลดีแก่บ้านเมืองที่สำคัญ คือ การส่งสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ และนักเรียนทุน ไปเรียนรู้วิชาการ ด้านต่างๆ ที่ต่างประเทศเพื่อให้กลับมาบริหารราชการต่อไป พระราชวงศ์และบุคคลเหล่านี้ก็ กลับมาเป็นหลักในการดำเนินงานด้านต่างๆ ให้กับบ้านเมืองสมดังพระราชประสงค์

ตั้งแต่ต้นรัชกาล “ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เลือกหม่อมราชวงศ์ที่ยังเยาว์วัยส่งไป เรียนที่โรงเรียนแรฟเฟิล ณ เมืองสิงคโปร์ในปีมะเมื่อนั้นประมาณ 20 คนนักเรียนชุดนี้ไปเรียนอยู่ที่ เมืองสิงคโปร์เพียงปีเศษ ในปี พ.ศ.2415 เมื่อเสด็จกลับจากอินเดีย หากครูสอนภาษาอังกฤษได้ โปรดตั้งโรงเรียนหลวงสอนภาษาอังกฤษขึ้น ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กลับมาเรียนในกรุงเทพฯ เว้นแต่พระองค์เจ้าเจ๊ก นพวงศ์ กับพระยาชัยสุนทร (ม.ร.ว.เทวหนึ่ง ศิริวงศ์) ทั้งนี้ การเรียนรู้มาก ถึงขั้นสูงกว่าเพื่อน จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ส่งไปเรียนที่ประเทศอังกฤษต่อไป เป็นแรกที่ส่ง นักเรียนหลวงไปเรียนถึงยุโรป”¹¹⁰

พระองค์ทรงพระราชดำริให้รวบรวมข้อมูลด้านการศึกษา แบบแผนการจัดการศึกษา ทรง พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทูตไทยในอังกฤษและฝรั่งเศสส่งรายงานการศึกษา แบบแผนการศึกษา ของประเทศดังกล่าวอย่างละเอียดมาถวาย พระราชดำริครั้งนี้เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาของ ประเทศไทยมากเพราะเดิมมาเราไม่เคยจัดการศึกษากันอย่างมีระเบียบแบบแผนมาก่อน “รายงาน ความเห็นที่จะจัดการศึกษาของนักเรียนสยามในปะเทศอังกฤษ” ของพระยาวิสุทธ สุริยศักดิ์ (ม.ร.ว.เปีย มาลากุล) อัครราชทูตไทยประจำอังกฤษ จึงเป็นประโยชน์ยิ่ง เพราะทำอย่างละเอียด ครอบคลุมทุกด้าน ความคิดเห็นที่สำคัญของพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ คือการทำให้นักเรียนไทยไป เรียนอังกฤษได้ผลดีและประสบความสำเร็จโดยเร็ว การวางรากฐานการศึกษาภายในประเทศให้ กว้างขวางและได้มาตรฐาน เมื่อส่งนักเรียนไปเรียนต่างประเทศก็จะต้องมีการสอบแข่งขัน คัดเลือก เาผู้ที่มีความรู้สูงสุด การส่งนักเรียนไปเรียนต่างประเทศควรลดลงเรื่อยๆ และจัดการศึกษาขยาย การศึกษาภายในประเทศให้ได้มาตรฐาน นอกจากนี้ยังได้เสนอให้มีการจัดตั้งโรงเรียนทุกระดับชั้น ตั้งแต่ระดับประถมศึกษา มัธยมศึกษา (มัธยมศึกษา) ปัจฉิมศึกษา (อุดมศึกษา) และให้เยาวชน ทั้งหลาย ทั้งชายและหญิงได้เล่าเรียนโดยเท่าเทียมกัน¹¹¹

ผลของรายงานฉบับนี้ทำให้มีการคัดเลือกนักเรียนไปเรียนต่างประเทศอย่างมีระบบมาก ขึ้นและยังเป็นแนวทางให้กระทรวงธรรมการทำ “โครงการการศึกษาในกรุงสยาม” ขึ้นในเวลา

¹¹⁰ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ (กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, 2517), หน้า 172-180.

¹¹¹ กระทรวงศึกษาธิการ, 100 ปี กระทรวงศึกษาธิการ, (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, 2535)

ต่อมาพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ (ม.ร.ว.เป็ย มาลากุล) ได้รับพระราชทานพระราชหัตถเลขาชมเชยจาก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า

“...เราขอชมเชยความอุตสาหพยายามและความตรึตรองโดยรอบคอบแล
เขียนแหลมของพระยาวิสุทธิ ซึ่งได้คิดอ่านแนะนำมายังกระทรวงในครั้งนี้เป็น
อันมาก แลขอยืนยันว่าได้เห็นชอบในความคิดนั้นทุกอย่าง...”¹¹²

การที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ใ้บุคคลต่างๆ ไปศึกษาแนวทางการจัดการศึกษาของ ประเทศต่างๆ เพื่อมาใช้พิจารณาเป็นแนวทางในการจัดการศึกษาของไทยนั้น ก็เพื่อให้ชาวไทยมีความรู้ทัดเทียมนานาชาติ โดยไม่ลืมหอกแห่งความเป็นไทย ดังพระราชดำรัสความตอน หนึ่งว่า

“...เราจึงได้ตักเตือน นักเรียนเหล่านั้นว่าให้พึงนึกในใจว่า เราไม่ได้มา
เรียนจะเป็นฝรั่ง มาเรียนเพื่อจะเป็นคนไทยที่มีความรู้เสมอด้วยฝรั่ง...”¹¹³

การส่งนักเรียนทุนไปศึกษาต่อ ณ ต่างประเทศ นับเป็นการวางรากฐานการศึกษาของชาติให้มั่นคง สืบไป ดังพระราชดำรัสความบางตอนว่า

“...ในการประชุมวันนี้ เพื่อจะปรึกษาจัดการเล่าเรียน...แต่การขั้นต้น
นี้มีใช่เป็นการประชุมใหญ่ การที่จะหาฤๅบัดนี้ คือ การโรงเรียนควรจะต้องรูปลง
อย่างไรให้เป็นการมั่นคงและแพร่หลายออกไปภายนอก การในเมืองไทยก็ย่อม
รู้อยู่ด้วยกันว่าสู้ประเทศอื่นเขาไม่ได้ เพราะเราจัดภายหลังเขามาก แม้แต่เมือง
ยี่ปุ่นซึ่งนับว่าได้จัดการบ้านเมืองมาในเวลาเท่ากับเมืองเรานั้นก็ผิดกันมาก...
การที่เมืองเราล้าหลังเขาอยู่ดังนี้ ก็เพราะเหตุที่หาคนที่มีความรู้ไม่ได้ ฤๅที่มี
ความรู้ก็ไม่มี ความพยายามทำงานได้พอ ถ้ารวมใจความก็คือ หาผู้รู้ไม่ได้
พอแก่การ การเล่าเรียนนี้มีข้อสำคัญอยู่ที่จะจัดให้เร็วไม่ได้ ต้องตั้ง 10 ปี 20 ปี

¹¹² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 5 แฟ้ม ศ. 2 ตรวจและจัดโครงการศึกษา 1-12 รศ. 111-129

¹¹³ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 5 แฟ้ม ศ. 2 ตรวจและจัดโครงการศึกษา 1-12 ร.ศ. 110-118 เล่ม 1

จึงจะได้ ถ้าไม่รีบคิดตั้งมูลรากลงไว้ให้มั่นคงเป็นหลักฐานได้แล้ว อีกเยเนเรชั่น (generation) อีก1ก็พอเป็นที่ป่วยการเวลานัก ความต้องการของราชการในภายหน้า ต้องให้มีผู้รู้ไว้ใช้ในราชการจงได้ การเล่าเรียนที่จะตั้งให้เป็นรูปขึ้นนั้น ตามที่กรมหมื่นดำรงได้เริ่มไว้ก็ดีหนักหนาแล้ว แต่จะเอาเป็นรากฐานสำหรับจัดทั่วไปในพระราชอาณาเขตไม่ได้ ครั้นต่อมาเจ้าพนักงานก็ทำไปตามแบบที่กรมหมื่นดำรงตั้งไว้ นั่น แต่เป็นด้วยเข้าใจผิดไป ฤๅทำตามแบบไม่ได้ ฤๅเพื่อจะลวงตัวเองคือ หาแต่คะแนนโรงเรียนให้ได้มากๆ เช่น ลงนำเบบ (number) หนังสือราชการซึ่งมีผู้นิยมกับคราวหนึ่งว่า ออฟฟิศใดมีนำเบบมาก ถือกันว่า เป็นเกียรติยศแก่ออฟฟิศนั้น ฉะนั้นโรงเรียนที่มีอยู่บัดนี้ก็เป็นแต่มีจำนวน ไม่มีความจริงอยู่ในนั้น และการที่กรมศึกษาธิการจัดต่อมาจนบัดนี้ ก็เป็นแต่ดีเท่าที่ทำมาแต่ก่อนแล้ว ไม่ดียิ่งขึ้นไปอีก การที่จะคิดจัดต่อไปนี้ ยอยากจะให้เหมือนไม้ที่ลงดินในหิ้งอกงามแพร่หลายออกไปได้ยิ่งกว่าแต่ก่อน ...จึงขอปรึกษาว่า จะจัดอย่างไรจึงจะตั้งมั่นแลแพร่หลายออกไปได้ดุจดั่งไม้ไทรอันมีรากแลกิ่งก้านงอกงามแผ่ไพศาลมิใช่ไม้กระถาง...”¹¹⁴

ซึ่งตลอดรัชสมัยของพระองค์ นักเรียนทุนที่ได้รับพระราชทานพระมหากรุณาให้ไปศึกษาต่อ ณ ต่างประเทศ ได้ร่วมกันสร้างคุณูปการต่อประเทศอย่างมากมาย ดังพระราชดำรัสตอบนักเรียนที่ได้ออกไปเล่าเรียนที่ยุโรป ความว่า

“...ข้าแผ่นดินของเรา ซึ่งเราได้อนุเคราะห์ให้ไปเล่าเรียนวิชาประเทศยุโรปนั้นมีความเต็มใจที่จะทำตนให้เป็นประโยชน์โดยที่ทำให้แพร่หลาย ในเมนูชนชาติเดียวกัน ซึ่งผลอันดีของการเล่าเรียนแห่งตน เราได้เห็นประจักษ์ด้วยตัวเราเองในยุโรป ว่าชาวชาติเอเชียจะได้รับผลประโยชน์จากความซึ่งถึงแล้วซึ่งวิชาของชาวยุโรปนั้นเพียงพอใด แลเราแน่ใจเหมือนกันว่าการที่ได้ความรู้อันนี้ไม่มีข้อซึ่งจะขัดขวางต่อการที่จะรักษาไว้ซึ่งอำนาจเฉพาะประเทศ คืออิศรภาพของเมืองเรา ในชาติเอเชียชาติหนึ่ง เพราะฉะนั้นเราจึงมีความชื่นชมที่จะชื่นชมที่มีความชื่นชมที่จะเชื่อในคำปฏิญาณของท่านซึ่งว่า ไม่

¹¹⁴ เรื่องเดียวกัน

ว่าผลอันใดที่ท่านได้รับจากวิชาความรู้ของยุโรปแล้ว ท่านมีความเต็มใจที่จะ
หว่านพืชผลอันประเสริฐนั้น ในระหว่างหมู่ชนชาติเดียวกันกับท่าน...¹¹⁵

นอกจากนี้จุดมุ่งหมายในการจัดการศึกษาเพื่อผลิตคนเข้ารับราชการนั้น ยังถือได้ว่าเป็น
การส่งเสริมการศึกษาในระดับอุดมศึกษาอีกด้วย เพราะเนื่องมาจากอิทธิพลและภัยคุกคามจาก
ต่างประเทศและความท้าทายทางแนวคิดสมัยใหม่ของทางตะวันตก ก่อให้เกิดการปรับปรุง
ประเทศอย่างมากมาย ทั้งในด้านการปกครองปรับปรุงการบริหารการปกครองส่วนกลางมีส่วน
ราชการมากขึ้น จึงต้องการผู้มีความรู้ความสามารถมาทำงานราชการมากขึ้นทุกระดับ จำเป็นต้อง
จัดการศึกษาให้อ่านออกเขียนได้รู้ระบบราชการและมีความรู้ที่จะทำงานในหน่วยงานราชการ
ต่างๆ ซึ่งจะขาดแคลนจึงมีการฝึกอบรมให้คนเป็นข้าราชการตามที่บ้านเมืองต้องการ พระองค์จึง
ทรงใช้การศึกษาในการผลิตคนเข้ารับราชการเพราะว่ามีการขยายรูปแบบการปกครองเพื่อให้ทัน
กับการเปลี่ยนแปลงและรับมือกับอิทธิพลของต่างประเทศที่เข้ามาในประเทศไทย

โดยจุดมุ่งหมายในการจัดการศึกษาเพื่อผลิตคนเข้ารับราชการ และการจัดตั้งโรงเรียนเพื่อ
รับคนเข้ามารับราชการเพราะว่าสาเหตุ 3 ประการคือ¹¹⁶

1. นโยบายการสร้างรัฐประชาชาติโดยการเชื่อมโยงอำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง ทำให้กลไก
ของรัฐขยายตัวมากขึ้น รัฐบาลกลางต้องการคนหรือเจ้าหน้าที่เพื่อเป็นหูเป็นตาให้กับบ้านเมือง
2. จากมรสุมลัทธิการล่าอาณานิคม จึงแก้ปัญหาโดยการสร้างข้าราชการที่พร้อมทั้ง
ปริมาณและคุณภาพเพื่อจะช่วยนำประเทศไปสู่ความเจริญ ภายใต้การนำของพระมหากษัตริย์
แห่งชาติ
3. เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ เพราะของไทยได้ทำการค้าขายกับชาว
ต่างประเทศ รูปแบบการค้าก็ได้เปลี่ยนแปลงไป จากการค้าระหว่างรัฐ กลายเป็นการค้าระหว่าง
พ่อค้ากับเอกชนได้อย่างเสรี อันเนื่องมาจากสนธิสัญญาปีพ.ศ. 2398

จะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตระหนักถึงการพัฒนา
ประเทศที่มีการเปลี่ยนแปลงหลายด้านและมีความสลับซับซ้อน เมื่อมีความเจริญของบ้านเมือง
เพิ่มมากขึ้น ย่อมทำให้สังคมเกิดการเปลี่ยนแปลง ดังนั้นการพัฒนาประเทศก็ย่อมจะต้องการคน
ที่มีความรู้ความสามารถ มีความรู้ พระองค์ทรงตระหนักถึงปัญหาข้อนี้เป็นอย่างดี พระองค์จึงได้
ทรงจัดตั้งสถาบันการศึกษาเพื่อผลิตคนเข้ามารับราชการ โดยให้สถาบันการศึกษาเข้ามามีบทบาท

¹¹⁵ ราชกิจจานุเบกษา รัชกาลที่ 5 เล่ม 14 ร.ศ. 116, หน้า 749

¹¹⁶ วิทย์ วิศุทเวทย์, ปรัชญาการศึกษาไทย 2414-2475, สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย : กรุงเทพฯ, 2544

ในการเตรียมคนเพื่อให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของสภาพสังคม พระองค์ต้องการคนที่มี ความรู้ความสามารถเหมาะสมเพื่อมาทำหน้าที่ โดยเฉพาะจำนวนมากอีกทั้งการจ้างชาว ต่างประเทศเข้ามาทำงานยังมีส่วนช่วยให้เกิดการเรียนรู้การทำงานของคนต่างชาติแต่ก็ไม่ได้ หมายความว่า จะตามอย่างหมด แต่เป็นการเรียนรู้เพื่อให้เท่าทันฝรั่งเพื่อจะได้พัฒนาตนเองและ ประเทศชาติ¹¹⁷ ซึ่งการวางแผนการจัดการศึกษาระดับอุดมศึกษาของพระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยัง นั้นมีการเตรียมการและวางแผนอย่างเป็นระบบ เพื่อให้การวางรากฐาน การศึกษาของชาติมีมั่นคงและมีความทัดเทียมนานาประเทศ โดยการนำเอารูปแบบของ ต่างประเทศมาประยุกต์ใช้ให้เข้ากับบริบทของสังคมไทย จึงอาจกล่าวได้ว่าหลักการศึกษที่สำคัญ ประการหนึ่งของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การจัดให้มีบูรณาการข้อมูลเก่าและ ใหม่จากแหล่งต่างๆ มาใช้ประโยชน์ในการจัดการศึกษาในระดับอุดมศึกษาให้มีประสิทธิภาพมาก ยิ่งขึ้น ดังจะเห็นได้จากตารางที่ 5

การส่งเสริมการศึกษาเพื่อราษฎรทุกระดับเพื่อพัฒนาประเทศในพระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อนำมาสังเคราะห์กันแล้ว จะพบลักษณะสำคัญอันเป็นลักษณะเด่นดังนี้

ตารางที่ 5 การสังเคราะห์พระราชปณิธานด้านการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศ ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ลำดับ	ประเด็นการวิเคราะห์	อ.ร. 5-1	อ.ร. 5-2	อ.ร. 5-3	อ.ร. 5-4	อ.ร. 5-5	อ.ร. 5-6	อ.ร. 5-7	อ.ร. 5-8	อ.ร. 5-9	อ.ร. 5-10
1	การส่งเสริมการศึกษาเพื่อ ราษฎรทุกระดับ										
	1.1 จัดตั้งโรงเรียนสอน ภาษาอังกฤษของลูกผู้ดี								✓		
	1.2 พัฒนาพลเมืองให้มีความรู้ ความสามารถเพื่อเป็นรากฐานของ การพัฒนาชาติบ้านเมือง								✓		
	1.3 ให้จัดการศึกษาในหัวเมือง		✓								

¹¹⁷ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน, การปฏิรูปการศึกษาในพื้นที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว, กระทรวงศึกษาธิการ: กรุงเทพฯ, 2546

1.4 โปรดให้พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เป็นผู้อำนวยการในการจัดพิมพ์แบบเรียนต่างๆและส่งไปให้แก่พระภิกษุสงฆ์		✓								
1.5 เปิดโอกาสให้ประชาชนทุกเพศทุกวัย ทุกระดับ ได้รับการศึกษา			✓							
1.6 การจัดการศึกษาเพื่อประชาชนทุกคนโดยตั้งโรงเรียนในพระราชวังเพื่อให้พระราชโอรสและพระราชธิดา รวมถึงข้าราชการบริพารได้ศึกษาเล่าเรียน				✓						
1.7 จัดตั้งโรงเรียนวัดอย่างแพร่หลายทั้งในนครบาลและหัวเมือง								✓		

จากตารางสังเคราะห์ “พระราชปณิธานด้านการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” พบลักษณะเด่นที่มีอย่างน่าสนใจ เช่น พัฒนาพลเมืองให้มีความรู้ ความสามารถเพื่อเป็นรากฐานของการพัฒนาชาติบ้านเมือง ทั้งนี้เพราะเป็นเรื่องการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศ

1.2 การส่งเสริมการศึกษาเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิต

พระมหากษัตริย์คุณที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีต่อการศึกษาของไทย นอกจากการจัดการศึกษาในระบบให้เรียนแบบแผนโดยทั่วไปแล้ว ยังสนพระราชหฤทัยและวางรากฐานในการจัดการศึกษาตามอัธยาศัยไว้ เพื่อส่งเสริมการศึกษาเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิต เช่น การตั้งหอมิวเซียมหรือพิพิธภัณฑ์และการจัดนิทรรศการ ซึ่งเป็นการสร้างการเรียนรู้ตามอัธยาศัยของราษฎรในขณะนั้น ดังประกาศ ต่อไปนี้

“...มีพระบรมราชโองการ มาณพระบัตูรสุรสิงหนาท ให้ประกาศแก่พระบรมวงษานุวงษข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยแลราษฎรทั้งปวง แลพระสงฆ์ในพระอารามต่างๆ ให้ทราบกันทั่วกันว่า ในการเฉลิมพระชนมพรรษาในปีชวด อัฐศกนี้ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า

มหามาลา กรมพระบำราบปรปักษ์ แลสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ เป็นอธิบดี แลออฟฟิเชอร์ในกรมทหารมหาดเล็กราชวัลลภรักษาพระองค์ จัดการเอกซิบิเซน ที่ห้องมิวเซียมตามเคยเหมือนปีก่อนๆ แต่ในปีนี้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดแต่บรรดา ซึ่งเป็นของหลวงตั้งไว้ประดับไว้ห้องหนึ่ง ของที่พระบรมวงษานุวงศ์แลข้าราชการแลราษฎรพระสงฆ์จะมาตั้งให้จัดไว้ห้องหนึ่งเป็นแผนกกัน...”¹¹⁸

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีประสบการณ์จากการเสด็จประพาสต่างประเทศของพระองค์ทั้งในเอเชียและยุโรป มีผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหลายๆด้านในประเทศ เป็นการกระตุ้นให้ประเทศมีการปรับปรุงให้ทันสมัย ทัดเทียมความเคลื่อนไหวของโลกโดยอาศัยวิทยาการสมัยใหม่และความรู้ด้านต่างๆของตะวันตก เช่น การออกหนังสือพิมพ์ และหนังสือ ซึ่งเป็นสิ่งที่แสดงถึงความก้าวหน้าทางวิชาการของไทย ซึ่งจากผลการเสด็จประพาสต่างประเทศ ซึ่งเป็นผลมาจากการทอดพระเนตรเห็นสถานศึกษาในต่างประเทศ จึงทรงให้จัดตั้งสถานศึกษาเพื่อการศึกษาและวิชาการตะวันตกขึ้นในเมืองไทย โดยจ้างครูต่างประเทศมาสอนในวิชาต่างๆ หรือการส่งนักเรียนไปศึกษาต่อต่างประเทศเป็นผลมาจากการเสด็จประพาสต่างประเทศของพระองค์ ขณะที่ประทับอยู่ต่างประเทศ และพระองค์ได้ทอดพระเนตรกิจกรรมต่างๆเช่น การทหาร การไปรษณีย์ โรงพยาบาล โรงเรียน และเมื่อเสด็จกลับจากต่างประเทศ สิ่งที่ทอดพระเนตรมาจะทรงนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ ปรับปรุงประเทศให้เจริญทัดเทียมกับต่างประเทศ ซึ่งจะเห็นได้ว่าพระองค์ทรงศึกษาและเรียนรู้จากการเสด็จประพาสยังต่างประเทศและนำความรู้และวิทยาการสมัยใหม่มาใช้ในการจัดการศึกษาให้กับประชาชนชาวไทย ถือได้ว่าเป็นการเรียนรู้ตลอดชีวิตเพราะมีความคิดในการพัฒนาประเทศต่างๆ เกิดขึ้นมากมาย ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากการเสด็จประพาสต่างประเทศ ทั้งในเอเชียและยุโรป ทำให้พระองค์เห็นการจัดการศึกษาของประเทศต่างๆ แล้วนำมาปรับปรุงดัดแปลงให้เหมาะสมสอดคล้องกับสถานการณ์บ้านเมือง และวิถีของคนไทยนั้น

ทั้งนี้ยังทรงพระกรุณาโปรดฯ ให้จัดนิทรรศการเพื่อแลกเปลี่ยนความรู้และเผยแพร่วัฒนธรรมไทยขึ้น ดังประกาศเอกซิบิเซนที่ 1 ความว่า

“...ทรงพระราชดำริว่า ทุกวันนี้บ้านเมืองมีความเจริญในการค้าขาย ราษฎรซึ่งทำเรือกสวนไร่นาแลการหากินทั้งปวง ซื่อขายได้ผลประโยชน์มาก การทำมา

¹¹⁸ พระราชหัตถเลขา ทรงสั่งราชการในรัชกาลที่ 5 และ 6 กับเรื่องประกอบ, หน้า 59.

หากินนั้นจึงได้มีความเจริญขึ้น ควรจะจัดหาสิ่งของต่างๆ ซึ่งเป็นพืชพันธุ์
เพาะปลูกอันเกิดขึ้นแลเป็นอยู่ในกรุงสยามเป็นที่เลี้ยงชีวิตแลซื้อขายของ
ราษฎรพลเมืองทั้งปวง แลเครื่องมือซึ่งจะประกอบกรเหล่านี้ทุกๆ อย่าง แล
สิ่งของซึ่งทำขึ้นด้วยฝีมือตนเอง ให้อยู่ในกรุงสยามแลขายไปต่างประเทศทั้ง
ปวง รวบรวมมาตั้งขึ้นไว้ในที่แห่งหนึ่ง ให้พระบรมวงษานุวงศ์แลราษฎรชาว
สยาม แลชาวต่างประเทศให้ทาดูเห็นสิ่งของทั้งปวงซึ่งเราทั้งหลายได้เลี้ยงตัว
แลซื้อขายเป็นประโยชน์ เพื่อจะเป็นที่แนะนำให้เห็นสิ่งทั้งปวงว่าอย่างไรดี
อย่างไรไม่ดี อย่างไรควรจะใช้ได้ อย่างไรไม่ควรใช้ จะได้เป็นที่แนะนำ
แห่งคนทำมาหากินแลคนที่ซื้อขายสินค้าทั้งปวงที่จะจัดตั้งขึ้นครั้งนี้ บางที่
ท่านทั้งปวงจะเห็นว่า คิดจะไปเอาอย่างเอกซิบิเซนในประเทศทั้งปวง
บ้านเมืองเหมือนกันเมื่อไร จะทำได้หรือขอแจ้งเสียให้ทราบก่อนว่าการที่เมือง
ทั้งปวงที่เขาทำเป็นการใหญ่นั้น เป็นอินเตอณาเชอนัลเอกซิบิเซน คือ บอก
ให้ประเทศทั้งปวงเอาสิ่งของสินค้าของตัวเองมาตั้ง ที่จะทำให้ครั้งนี้เป็นแต่
เชอนัลเอกซิบิเซน คือ เป็นของในเมืองเราทั้งสิ้น ถึงโดยว่าจะไม่มีสิ่งใดมา
ตั้งมากน้อยเพียงใด หรือจะเป็นของไม่น่าชมว่าดูเพราะเป็นเครื่องทำมาหากิน
เป็นต้น ก็เป็นเครื่องระลึกถึงกาลเก่าว่าเมื่อก่อนหน้าเราได้เห็น ของสิ่งนี้ขึ้นไป
100 ปีล้วนแต่เป็นของหายากขัดสนสิ้นทั้งนั้น ล่วงมาได้ 100 ปี เราบริบูรณ์ขึ้น
ได้เพียงเท่าใดก็จะเป็นที่น่ายินดีน้ำใจ ที่ได้เห็นความเจริญแห่งบ้านเมืองได้
ดังนี้ แลการที่ทำเอกซิบิเซนอย่างนี้ ก็มีในประเทศเล็กๆ ในประเทศทั้งปวงทั่ว
ทุกแห่ง ซึ่งเห็นว่าเป็นการมีคุณแก่บ้านเมืองทั่วกัน...”¹¹⁹

นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริด้านการส่งเสริม
ศึกษา ดังปรากฏให้เห็นชัดตั้งแต่แนวคิดพื้นฐานด้านการจัดการศึกษา ทรงตระหนักเห็น
ความสำคัญของการศึกษาว่าเป็นรากฐานของการพัฒนาชีวิตและการพัฒนาประเทศ ด้วยการเริ่ม
ที่การพัฒนาคนและการพัฒนาคนนั้นต้องพัฒนาในทุกด้าน ซึ่งก็เป็นสาระและจุดหมายหลักของ
การตัดการศึกษาอยู่แล้ว ในพระราชดำรัส พระบรมราชาธิราช พระบรมราชโองการการศึกษา พระองค์
ได้ทรงเน้นว่าการจัดการศึกษาเป็นไปเพื่อราษฎรทุกคน แต่เนื่องจากบ้านเมืองยังไม่เคยมีการจัด
การศึกษาที่เป็นแบบแผนมาก่อน จึงทรงจัดแบบค่อยเป็นค่อยไป ด้วยงานบูรณาการแบบแผนเดิมกัน

¹¹⁹ ราชกิจจานุเบกษา รัชกาลที่ 5 เล่ม 9 ร.ศ. 110, หน้า 68.

กับแบบแผนสากลเข้าด้วยกัน เพื่อความเหมาะสมกับสถานการณ์และสภาพสังคมไทยในสมัยนั้น พี่พันทน์แห่งปัญญาที่พระองค์ได้ทรงหว่านไว้ให้ทวยราษฎร์ทั่วพระราชอาณาจักรในสมัยของพระองค์นั้นได้งอกงามหยั่งรากลึกเป็นความมั่นคงวัฒนาชาติไทยจนถึงปัจจุบันนี้

การส่งเสริมการศึกษาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีด้วยกันหลากหลายรูปแบบ เพื่อให้ประชาชนชาวไทยมีการพัฒนาความรู้ ความสามารถและเป็นทรัพยากรมนุษย์ที่มีคุณภาพในการพัฒนาประเทศต่อไป ซึ่งการสร้างแหล่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตที่พระองค์ทรงได้ดำเนินการเกี่ยวกับการศึกษาตามอัธยาศัยของประชาชนให้เป็นที่ประจักษ์ชัดเจนที่สุดนั้นคือ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งหอสมุดวชิรญาณขึ้นเป็นที่รวบรวมหนังสือภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ เพื่อให้ประชาชนได้ใช้แสวงหาวิชาความรู้และเพลิดเพลินใจ อันเป็นแหล่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตของประชาชน ดังประกาศจัดการหอสมุดวชิรญาณใช้เป็นหอสมุดสำหรับพระนคร รัตนโกสินทรศก 124 ซึ่งมีใจความโดยสรุปว่า

“...ในอภิสิทธิ์สมัยเมื่อพระชนมพรรษาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวบรรจบครบร้อยปี พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระราชโอรสและพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งหอสมุดวชิรญาณ เป็นหอสมุดสำหรับพระนครเพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ประชาชนทั่วไปในการแสวงหาความรู้ และโปรดให้รวบรวมหนังสือต่างๆ มาจัดเป็นหมวดหมู่ กำหนดเรื่องงบประมาณค่าใช้จ่าย กำหนดการจัดตั้งกรรมการสภาและพนักงานของหอพระสมุด รวมทั้งอำนาจหน้าที่ของฝ่ายต่างๆ ด้วย...”¹²⁰

เมื่อสร้างหอพระสมุดวชิรญาณเสร็จได้มีการฉลองหอสมุดวชิรญาณ ด้วยการอุคหนุนวิชาช่าง การประกวดวิชาเย็บปักและการประกวดการปั้น ซึ่งเป็นการส่งเสริมวิชาช่างมิให้สูญประการหนึ่งด้วย

“...หอสมุดวชิรญาณซึ่งเป็นที่รวบรวมหนังสือไทยหนังสือต่างประเทศเป็นอันมากและเป็นที่เชิดชูพระเกียรติยศ ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วยเหตุประการใดก็ดี ตั้งแต่ตั้งหอสมุดมาได้มีความเจริญโดยลำดับ

¹²⁰ เรื่องเดียวกัน.

อย่างไรก็ดีก็ปรากฏแก่คนเป็นอันมากแล้ว แลกฎหมายของหอสมุดวชิรญาณเป็นอย่างใดก็มีความชัดเจนอยู่ในหนังสือพิมพ์วชิรญาณ ซึ่งออกมาโดยรุ่งเรืองช้านานแล้วนั้นทั้งสิ้น ในปีนี้สมาชิกทั้งปวงได้เลือกสรร สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ซึ่งทรงเป็นสามัญสมาชิกของหอสมุดนั้น เป็นสภานายกหัวหน้ากรรมสัมปาทิกสภาผู้จัดการหอสมุด พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวซึ่งทรงอุปถัมภ์บำรุงหอสมุดทรงรับเป็นผู้แทนสภานายกได้ทรงจัดการต่างๆ คือ ซ่อมแปลงหอสมุด แลทำตู้หนังสือ เครื่องเฟอริเซอ มีโต๊ะ เก้าอี้ เป็นต้น เพิ่มเติมขึ้นสิ้นพระราชทรัพย์ประมาณ 200 ชั่งเศษ เมื่อได้พระราชทานพระราชทรัพย์เป็นอันมากให้ทรัพย์สมบัติของหอสมุดได้ตกแต่งบริบูรณ์...”¹²¹

นอกจากพระองค์จะทรงมีพระราชดำริให้จัดสร้างจัดตั้งหอสมุดวชิรญาณเพื่อเป็นแหล่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตสำหรับประชาชนทั่วไปแล้ว พระองค์ทรงให้ความสำคัญกับงานช่างต่างๆ ที่แสดงออกถึงความเป็นเอกลักษณ์ของความเป็นไทย ดังความว่า

“...การอุดหนุนวิชาช่างนั้น ก็ปรากฏในคราวนี้มากคือ วิชาร้อยกรองดอกไม้สด วิชาปักเย็บผ้าแพรต่างๆ ด้วยลวดลายทาง ลายไหมสีต่างๆ วิชาช่างปั้น ช่างเขียนและเครื่องจักรสานอื่นๆ อีกหลาย อย่าง วิชาร้อยกรองดอกไม้สดนี้แต่เดิมมาก็ดูไม่สู้ทำวิจิตรพิสดารอันใดนักที่พึงปรากฏการพิสดารขึ้นไม่กว่า 10 ปีเลย แต่ถึงจะเจริญขึ้นก็ยังไม่ได้ปรากฏฝีมือดีเลวอย่างไร ในครั้งนี้จึงได้มีการประกวดฝีมือและวิธีดัดแปลงให้ปรากฏวิชาร้อยกรองของผู้หญิงคือ สามัญสมาชิกฝ่ายในแลภาคนี้สมาชิกได้รับปันหน้าที่ในการร้อยดอกไม้แบ่งกันเป็นตาข่ายหน้าตู้ประตูบันไดและประดับฝาผนังเป็นตราวชิรญาณพระเกี้ยว สิบสองราศีและระย้าใหญ่ร้อย ผ่าห้อยหน้าโต๊ะหลังโต๊ะ ทำโดยประณีตงดงาม จะพรรณนาให้มากก็มีปรารภจะรอให้หนังสือ วชิรญาณเขาเล่าบ้าง ดอกไม้สดที่ร้อยกรองโดยฝีมือผู้นั้น ได้มาปรากฏในที่ประชุมชนเป็นอันมากแล้ว ได้ตัดสินมีรางวัลในวิธีร้อยกรองดีเรียบร้อยแลงดงาม ที่ได้รางวัลที่ 1 สามแห่ง ที่ 2 เจ็ดแห่ง ที่ 3 หกแห่ง รางวัลที่ 1 คือ ที่ร้อยตราพระเกี้ยว 1 ผ่าห้อยหลังโต๊ะร้อยเป็นรูปมังกร 1 ระย้าใหญ่ร้อยเป็นรูปโคมจีน 1 รางวัล ที่ 2 ที่

¹²¹ เรื่องเดียวกัน.

3 ก็มีต่อไป การที่ร้อยกรองดอกไม้สดนี้ เกือบจะออกได้ว่าไม่มีประเทศใดจะทำได้ดีละเอียดงดงามเหมือนประเทศสยามเลย แลเบนวิชาของผู้หญิงแต่ผู้ชายไม่มีใครจะร้อยได้ดีและไม่หัดปรือกันด้วย เมื่อมีรางวัลเปนเกียรติยศเช่นนี้แล้ว ก็ควรหญิงทั้งหลายจะหัดปรือกันให้ดียิ่งขึ้น ส่วนวิชาเย็บปักถักร้อยต่างๆ ที่ปรากฏในร้านหน้าพระที่นั่งอาภรณ์พิโมกข์นั้นเล่าก็ดูเอาเกิดการปักเย็บของต่างๆ คือ หมวก ที่มีลายดอกไม้ และสัตว์ต่างๆ ก็ดี หรือฉากรูปภาพจากหนังสือต่างๆ ฉากเรื่องรามเกียรติ์ก็ดีเป็นอย่างไร เปนฝีมือไทยแท้ ได้ทำโดยละเอียดก็มี เปนปานกลางก็มี เมื่อจะเทียบเคียงเข้ากับฝีมือของจีน หรือญี่ปุ่น และยุโรปแล้ว ส่วนเราก็งามในวิธีอย่างชาวเราส่วนลวดลายของประเทศนั้นก็งามไปตามของเขา แต่ของซึ่งจะทำการเย็บปักนั้น ยังต้องใช้ของประเทศอื่นอยู่บ้างและยังไม่มีใครหัดปรือตั้งสอนสั่งในวิชานี้ คนทำได้ย้งน้อยการจึงมิได้แพร่หลาย แต่ถ้าได้มีเวลาประกวดประชันมีรางวัลอย่างเช่นดอกไม้สดสักครั้งหนึ่ง คงเป็นการดีขึ้นมากเพราะในเวลานี้ช่างพวกนี้ก็ทำดีมาอยู่แล้ว และยังมีผู้ที่เขาปักลวดลายดีเช่นเสื้อครุยดีขึ้นกว่าแต่ก่อนๆ มาได้มีคราวออกฝีมือแล้ว คงจะมีคนหัดปรือมากขึ้น เปนการดีแล้วที่นานๆ มีการอุดหนุนวิชาต่างๆ ด้วยได้รับรางวัลหรือค่าสิ่งของเปนการล่อใจให้ฝึกหัดต่อไป การเช่นนี้หวังใจว่าคงจะมีเวลาต่อไปอีกดอก ...”¹²²

จากกล่าวสรุปได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นอกจากพระองค์จะทรงมีพระราชดำริให้จัดสร้างจัดตั้งหอสมุดวชิรญาณเพื่อเป็นการส่งเสริมการสร้างแหล่งการเรียนรู้ตลอดชีวิต กับประชาชนอย่างต่อเนื่องและส่งเสริมการเรียนรู้ให้กับประชาชนในทุกรูปแบบ เพื่อประชาชนของพระองค์ที่มีคุณภาพและเป็นแรงสำคัญในการพัฒนาประเทศต่อไป อีกทั้งยังดำรงค้ำอยู่ไว้ด้วยความคงอยู่ในเอกลักษณ์ของชาติไทยสืบต่อไป ดังจะเห็นได้จากตารางที่ 6

การส่งเสริมการศึกษาเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิตเพื่อพัฒนาประเทศในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อนำมาสังเคราะห์กันแล้ว จะพบลักษณะสำคัญอันเป็นลักษณะเด่นดังนี้

ตารางที่ 6 การสังเคราะห์พระราชปณิธานด้านการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

¹²² ราชกิจจานุเบกษา รัชกาลที่ 5 เล่ม 6 ร.ศ. 108, หน้า 47.

ลำดับ	ประเด็นการวิเคราะห์	อ.ร. 5-1	อ.ร. 5-2	อ.ร. 5-3	อ.ร. 5-4	อ.ร. 5-5	อ.ร. 5-6	อ.ร. 5-7	อ.ร. 5-8	อ.ร. 5-9	อ.ร. 5-10
2	การส่งเสริมการศึกษาเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิต 2.1 ทรงจัดการแต่งตั้งให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ามหา มาลากรมพระบำราบปรปักษ์และ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ เป็นอธิบดีและ ออฟฟิเชอร์ในกรมทหารมหาดเล็ก ราชวัลลภรักษาพระองค์ และ จัดการเอกซิบิเซนที่ห้องมิวเซียม ตามเคยเหมือนปีก่อนๆ	✓									
	2.2 ให้มีการจัดตั้งหอสมุดวชิรญาณ ขึ้นเพื่อเป็นหอสมุดสำหรับ พระนคร และรวบรวมหนังสือ ภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ และเพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ ประชาชนทั่วไปในการแสวงหา ความรู้ อันเป็นแหล่งเรียนรู้ตลอด ชีวิต		✓					✓			
ลำดับ	ประเด็นการวิเคราะห์	อ.ร. 5-1	อ.ร. 5-2	อ.ร. 5-3	อ.ร. 5-4	อ.ร. 5-5	อ.ร. 5-6	อ.ร. 5-7	อ.ร. 5-8	อ.ร. 5-9	อ.ร. 5-10
	2.3 ให้มีการรวบรวมหนังสือต่างๆ เพื่อนำมาจัดเป็นหมวดหมู่		✓								
	2.4 มีการจัดตั้งสถาบันการศึกษา เพื่อพัฒนาผู้ที่เข้ามารับราชการ โดยสถาบันจะดำเนินการให้ สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของ สภาพสังคม						✓				
	2.5 การเข้ามาของชาวต่างชาติมีส่วนช่วยให้เกิดการเรียนรู้ในเรื่อง การทำงานแบบสากล							✓			

จากตารางสังเคราะห์ “พระราชปณิธานด้านการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศใน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” พบลักษณะเด่นที่มีอย่างน่าสนใจ เช่น มีการจัดตั้ง

สถาบันการศึกษาเพื่อพัฒนาผู้ที่เข้ามารับราชการ โดยสถาบันจะดำเนินการให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของสภาพสังคมทั้งนี้เพราะเป็นเรื่องการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศ

1.3 การส่งเสริมความรู้คู่คุณธรรม

แนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น จะทรงเน้นการจัดสอนศีลธรรมอย่างเป็นระบบแบบแผนในโรงเรียน ซึ่งเป็นสิ่งที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีพระราชดำริไว้ตั้งแต่แรกเริ่มการศึกษา การที่พระองค์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งโรงเรียนในวัด จุดมุ่งหมายหวังประการหนึ่งก็คือการส่งเสริมให้เด็กสนใจในศาสนาและพระสงฆ์ที่เป็นครูสอนย่อมสั่งสอนศีลธรรมแก่เด็กควบคู่ไปด้วย

“...อนึ่งว่าการที่เรียนรู้วิชาหนังสือมากไม่เป็นการเพียงแท้ว่าจะทำให้ผู้ที่รู้นั้นเป็นคนดีอย่างเดียว ด้วยเหตุว่าความประพฤติพื้นเดิมของผู้นั้น เมื่อได้รู้วิชาแล้ว แต่ชอบใจในทางประพฤติชั่วก็จะพาไปให้ชั่ว ถ้าชอบใจในทางประพฤติดีก็จะพาให้ดีได้เป็นคนงามจริงอยู่ก็แต่เกิดมาเป็นมนุษย์ เมื่อเรียนรู้อ่านแล้วย่อมจะอยากประพฤติการซึ่งตัวเห็นว่าเป็นคนดีอยู่ด้วยกันทั่วหน้า ถึงแม้ว่าทางประพฤติ ซึ่งผู้นั้นคิดว่าจะไม่เป็นที่สรรเสริญไปได้ทั่วหน้าว่าดีจริงโดยรอบคอบก็คงยังมีความดีอยู่ในความประพฤตินั้นอย่างใดอย่างหนึ่ง ผู้ที่คิดเห็นว่าดี จึงอาจยืนยันว่าเป็นความดีได้เพราะฉะนั้นการเรียนรู้อ่านของคนทั้งปวง คงจะเป็นเหตุทำให้ตัวผู้เรียนรู้อ่านได้เป็นอย่างดีอย่างใดอย่างหนึ่งมากกว่าที่ทำให้ชั่วเสียไปเพราะเรียนรู้อ่านหลายสิบเท่า แลคงจะมีส่วนที่ได้มาข้างดีมากกว่าผู้ไม่ได้เรียนรู้อ่านแน่แท้ไม่พึงสงสัยเลย เพราะฉะนั้นควรแล้วแต่นักเรียนทั้งปวง จะร่ำเรียนวิชาความรู้แล้วเลือก品行ข้อปฏิบัติแต่ที่ดีแท้ดียิ่ง แล้วประพฤติตามจะได้เจริญประโยชน์ความสุขแก่ตน เป็นทางที่หากินโดยชอบธรรม เป็นที่ตั้งแห่งวงศ์ตระกูลของตนสืบไปภายหน้า...”¹²³

การจัดการศึกษาโดยใช้พื้นที่ของวัดซึ่งเป็นสิ่งแวดล้อมที่ดีแก่เด็ก อีกทั้งได้ทรงแสดงพระราชประสงค์ที่จะให้พระสงฆ์ได้เข้ามาช่วยรับภาระการสั่งสอนกุลบุตรให้ตั้งอยู่ในธรรมและมีความรู้

¹²³ ราชกิจจานุเบกษา รัชกาลที่ 5 เล่ม 6 ร.ศ. 108, หน้า 47.

อันจะเป็นการนำพาบ้านเมืองไปสู่ความเจริญสืบไป ดังพระบรมราชโองการในประกาศจัดการเล่าเรียนในหัวเมือง ดังต่อไปนี้

“...ขอพระภิกษุสงฆ์ทั้งหลาย จงเห็นแก่พุทธศาสนาแลปวงประชาชนทั้งปวง ช่วยเอากาละสั่งสอนกุลบุตรทั้งหลายให้ได้ศรัทธาเลื่อมใสในพระรัตนไตรย์ และมีวิชาความรู้อันเป็นสารประโยชน์ยิ่ง ให้สมดังพระราชประสงค์ ซึ่งได้ทรงกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศอาราธนามานี้ จงทุกประการเทอญ ประกาศมา ณ วันที่ 11 พฤศจิกายน รัตนโกสินทร์ศก 117 เป็นวันที่ 10958 ในรัชกาลปรัตยบันนี้...”¹²⁴

แนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ทรงมุ่งหวังที่จะใช้วัดและพระภิกษุสงฆ์ ซึ่งมีอยู่ทุกหมู่บ้านเป็นสถานที่เล่าเรียนและเป็นครูสอน โดยแนวความคิดที่ใช้วัดเป็นสถานที่เล่าเรียนและให้พระสงฆ์เป็นผู้สอนมีมาตลอดรัชกาล ซึ่งแนวความคิดเกี่ยวกับการศึกษาของพระองค์นั้นขยายวงกว้างไกลออกไปมากมายเพราะว่าพระองค์ทรงมีความมุ่งหวังให้ผู้ได้เล่าเรียนหนังสือเป็นกำลังของชาติบ้านเมืองเป็นการเกื้อกูลพระพุทธศาสนาและเป็นประโยชน์แก่ตนเองในการประกอบอาชีพ จากความต้องการคนที่มีความรู้ความสามารถมาช่วยในการพัฒนาบ้านเมือง การที่จะพึงพาให้วัดเป็นที่ผลิตคนเพื่อมาทำงานให้บ้านเมืองไม่เพียงพอและไม่ทันเวลา จึงให้มีการปรับเปลี่ยนและพัฒนาการศึกษาบางอย่างมากมายในรัชสมัยของพระองค์

ด้านการศึกษาซึ่งพระสงฆ์จะพึงจัดนั้นพระองค์ทรงส่งเสริมให้พระพุทธศาสนาเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาเพื่อเป็นแรงสำคัญในการพัฒนาประชากรให้มีความรู้และมีคุณธรรม ซึ่งวัดมีหน้าที่ที่จะสอนกุลบุตรตามพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ เพราะฉะนั้น เอาวัดเป็นโรงเรียนก็เป็นการสมควรอยู่แล้ว แต่จะให้พระในวัดทั้งปวงสอนวิชาได้เหมือนครูในกรุงเทพฯ นั้น ยังไม่ได้โดยเอง เพราะฉะนั้นจึงควรให้สอนแต่เพียง ก ข น โม หรือวิชาขั้นต้นที่ง่าย ๆ ไปก่อนตามแบบเรียนอย่างง่าย ซึ่งกรมศึกษาธิการจะเป็นผู้จัดหาแจกจ่ายให้ไปสอนได้ทั่วกัน ส่วนโรงเรียนพิเศษเช่นได้ตั้งขึ้นไว้แล้ว และยังจะตั้งขึ้นต่อไปอีกนั้นเล่า ก็จะได้จัดไปส่วนหนึ่งด้วยเพื่อฝึกสอนวิชาพิเศษ และวิชาชั้นสูงซึ่งจะเปิดช่องให้กุลบุตรผู้หลักแหลมได้เล่าเรียนตลอดขึ้นไปอีกเป็นลำดับ แต่การสอนวิชาสามัญขั้นต้นตามที่กล่าวมาแล้วนั้น จำต้องให้มีขึ้นทุกวัด ดังจะเห็นได้จากดังนี้

¹²⁴ คณะกรรมการจัดงานฉลองวันเถลิงถวัลราชสมบัติ, เอกสารเรื่องการจัดการศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 205-207.

1. การศึกษาสามัญชั้นประถม ซึ่งพระสงฆ์จะพึงจัดนั้นยังแบ่งตัดตอนออกเป็น 2 ตอนคือ วิชาขั้นต้นเช่น หนังสือ สอนเพียงอ่านออกเขียนได้ เลข เพียงทำบวกลบคูณหารสามัญได้ และ ธรรมจรรยาเพียงให้รู้บุญบาปข้อดีๆ ที่ควรรู้ได้ง่ายๆ เพียงนี้ตัดเป็นตอนหนึ่ง เรียกว่า “มูลศึกษา” วิชาตอนนั้นไปจนถึงสอบไล่ได้ประโยค 1 จึงเป็น “ประถมศึกษา” บริบูรณ์ การศึกษาชั้นมูลศึกษานั้น โดยปรกติให้จัดสอนตามวัด การศึกษาชั้นประถมศึกษานั้น โดยปรกติให้จัดสอนตามโรงเรียน การที่ตัดตอนออกเป็นสองแผนกนี้

2. การที่จัดตั้งโรงเรียนแต่ก่อนมา จัดโดยเจ้าพนักงานเห็นว่าที่ใดที่หนึ่งมีกุลบุตรมากก็ไปปลูกสร้างสถานขึ้นเป็นโรงเรียน และจัดเครื่องใช้เครื่องแต่ง จัดหาครูมาสอนมีเงินเดือน ฝ่ายบรรดาประชาชนที่อยู่ในบริเวณนั้นก็ส่งบุตรหลานไปเล่าเรียนในโรงเรียน การที่ได้กระทำมาแล้วโดยวิธีนี้ บัดนี้มาประสบเหตุอันขัดข้องขึ้น 3 ประการ คือ บรรดาเด็กที่เป็นศิษย์วัด ก็ไม่ได้เล่าเรียนศึกษาต่อพระซึ่งเป็นอาจารย์ มากลุ่มรวมกันอยู่ในโรงเรียนอันเคยเล็กจนที่นั้นต้องเหยียดขัด ให้เกิดโทษแก่การเล่าเรียนประการหนึ่ง ถ้ารัฐบาลจะจัดให้มีโรงเรียนขึ้นเช่นนั้น ให้พอแก่เด็กและให้เป็นการทั่วถึงไปทั่วพระราชอาณาเขต เพื่อจะให้การเล่าเรียนแพร่หลาย ก็ย่อมไม่สามารถที่จะเป็นไปได้ประการหนึ่ง การที่ไปตั้งโรงเรียนสอนกุลบุตรแต่เฉพาะในโรงเรียนเช่นนั้น ทำให้เสื่อมประโยชน์สงฆ์จากประเพณีที่เคยมาแต่ก่อน คือ ชาวบ้านยอมส่งบุตรหลานตรงไปเข้าโรงเรียน ไม่ฝักใฝ่เป็นศิษย์วัดให้พระสงฆ์ได้ใช้สอยและได้รับความเกื้อกูลจากบิดามารดาของเด็กดังแต่ก่อนประการหนึ่ง เหตุที่ปรากฏความขัดข้องต่อไปข้างหน้าเช่นนี้ จึงเป็นการสมควรที่จะแก้ไขตัดตอนการศึกษาออกเป็น 2 ภาค เพื่อจะแก้ไขให้การศึกษาแพร่หลาย และดำเนินไปสู่ความเจริญในข้างหน้าต่อไป

3. ความมุ่งหมายจัดการศึกษามีดังนี้ คือ

(ก) ในลแวกตำบลบ้านใด ถ้ายังไม่มีจำนวนเด็กซึ่งมีความรู้พื้นมูลศึกษาไปคือ หนังสือ อ่านออกเขียนได้แล้ว เลข ทำบวกลบคูณหารสามัญได้ เป็นต้น มากกว่า 30 คนแล้ว ตำบลนั้นยังไม่ควรสร้างโรงเรียนขึ้นโดยเฉพาะ ให้การสอนทั้งชั้นมูลและประถมศึกษานั้นอยู่แก่พระสงฆ์ผู้ปกครองเด็ก

(ข) ในละแวกบ้านตำบลใดมีเด็กซึ่งมีความรู้พื้นฐานศึกษาขึ้นไปกว่า 30 คน จึงควรสร้างโรงเรียนขึ้นโดยเฉพาะสำหรับสอนวิชาชั้นประถมศึกษาต่อไป

4. พระสงฆ์ทั้งหลายมีหน้าที่เป็นในการเป็นธุระปกครองการพระพุทธศาสนาผู้ใหญ่ผู้น้อย ตั้งแต่เจ้าคณะมณฑลลงไปโดยลำดับ ที่จะเอาใจใส่แนะนำพระเจ้าพระสงฆ์ทั้งหลายซึ่งปกครองกุลบุตรที่มาเป็นศิษย์วัด ให้สั่งสอนวิชาความรู้แก่ศิษย์ของตนทั่วไปให้สมควร อย่างละเลยให้เด็กเกียจคร้าน และใช้เวลาให้เปลืองไปโดยไม่เป็นประโยชน์ คือ เทียวเล่นเป็นอาจิม หรือให้เจ้อไปในหนทางชั่ว อันจะเป็นมูลเหตุให้ก่อความชั่วร้ายเมื่อเติบโตใหญ่ มีเล่นทอยกองทอดลูกบาศก์อันเป็นทางฝึกหัดในการสำหรัพย์และเป็นที่จะให้ใจแตกประพฤติกการเล่นเบี่ย และลักทรัพย์เป็นต้น หรือปล่อยให้ประพฤติกะระรานอันเป็นมูลที่จะให้อัธยาศัยเกิดเป็นพาลหัวไม้ ต้องให้พระภิกษุสงฆ์ผู้ปกครองศิษย์ทั้งปวงนั้นเข้าใจว่า การที่รับกุลบุตรมาเป็นศิษย์ได้อาศัยใช้สอยปฏิบัติวัดถาก ก็เป็นหน้าที่ของผู้ปกครองศิษย์จะ สั่งสอนวิชาความรู้ให้แก่ศิษย์และ ฝึกหัดคัดค้นดานศิษย์ของตนให้เป็นสัมมาทิฐิ และมีความประพฤติอันเรียบร้อยเป็นสมบัติติดตัวไปจากสำนักอาจารย์ วิธีที่จะกระทำการอันนี้ให้ดำเนินไปคือ ต้องตรวจตราดูแลการสอนและวิธีสอนตามวัดวาอารามทั้งหลายทั่วไป และเมื่อเห็นสามเณรและศิษย์วัดคนใดไม่เล่าเรียนในเวลาที่เหมาะสม หรือเห็นเที่ยวชุกชอน และประพฤติชั่วอย่างใด ก็ควรจะได้สวนและว่ากล่าว

5. วิธีที่จะตั้งโรงเรียนประถมศึกษานั้น คือ ต่อเมื่อตรวจตราความรู้ของเด็กในละแวกบ้านตำบลหนึ่งๆ ปรากฏว่ามีเด็กที่มีความรู้ในชั้นมูลการศึกษาเกินกว่า 30 คนขึ้นไปแล้ว จึงควรคิดตั้งให้มีโรงเรียนประถมศึกษาได้ การที่จะตั้งนั้นควรที่จะจัดศาลาหรือสถานแห่งใดแห่งหนึ่งในวัดใดวัดหนึ่งตั้งเป็นโรงเรียน และเลือกหาพระภิกษุสงฆ์ที่มีความรู้สูงพอจะสอนชั้นประถมศึกษาได้มาเป็นครูประจำโรงเรียน และรวบรวมเด็กที่มีความรู้พื้นฐานศึกษามาสอนในที่นั้น พระภิกษุที่ต้องมาเป็นครูประจำสอนในโรงเรียนจำเป็นที่จะได้รับความอดหนุนกว่าปรกติ จึงสมควรที่จะแนะนำชักชวนสัปบุรุษทายกทั้งหลายให้ออกทรัพย์เกื้อกูลอุดหนุนแก่พระภิกษุที่เป็นครูนั้น ส่วนสถานที่จะเป็นโรงเรียนถ้าวัดใดไม่มีศาลาอาคารอันใดที่จะเป็นโรงเรียนได้ ก็ควรที่จะบอกบุญเรียโรสัปบุรุษทายกในบริเวณนั้น ให้ได้ทุนทรัพย์มาก่อสร้างขึ้น ต่อการเหล่านี้จะสำเร็จด้วยกำลังสัปบุรุษทายกไม่ได้แล้ว จึงควรขอความอดหนุนจากรัฐบาลต่อภายหลัง

6. โรงเรียนประถมศึกษาที่จะจัดขึ้นนั้น ควรจัดให้จำนวนนักเรียนเป็นพิภัก คือเป็นต้นว่า ถ้าในแขวงอำเภอหนึ่งเป็นที่ประชุมชนน้อย โรงเรียนที่จะจัดตั้งขึ้นก็ควรให้จนนักเรียนได้พอสมควร

เพียง 30 คนเป็นอย่างน้อยที่สุด ถ้าเป็นที่ประชุมชนมากกว่าก็จัดตั้งให้จุสำหรับ 60 คน และ 90 คน โดยลำดับ หรือมีจะนั้นถ้าในบริเวณเมืองใหญ่ จะแยกเป็น 2 โรง 3 โรง 4 โรงในระยะที่ห่างไกล กันก็ตามใจความ คือ ห้องเรียนห้องหนึ่งครูคนหนึ่งสอนนักเรียนราว 30 คน เป็นประมาณ ถ้า นักเรียน 60 คนก็ต้องเป็น 2 ห้อง และครู 2 คน ดังนี้ขึ้นไปโดยลำดับ การสอนในโรงเรียนที่จะ เป็นไปได้โดยสะดวก

7. เมื่อตั้งโรงเรียนลงในที่ใดเช่นนี้ จำต้องจำกัดจำนวนนักเรียนว่า โรงเรียนใดมีขนาด เท่าใด มีครูกี่คน และจะมีจำนวนนักเรียนเท่าใดเป็นอัตราดังกล่าวมาแล้วข้างบน เมื่อนักเรียนใน โรงเรียนนั้นเต็มจำนวนแล้ว ต้องไม่รับต่อไปจนกระทั่งจำนวนว่างเมื่อใดจึงรับใหม่ หรือมีจะนั้น เมื่อยังมีจำนวนนักเรียนที่มีความรู้สูงอีกมาก ก็ควรที่จะขยายเพิ่มเติมห้องเรียนหรือก่อสร้าง โรงเรียนใหม่แยกออกไปที่เดียว ห้ามมิให้ขัดเหยียดนักเรียนในโรงเรียนเกินกว่าจำนวนที่สมควร

8. การที่จะเลือกรับนักเรียนเข้าเรียนประจำโรงเรียนนั้น ควรเลือกด้วยการสอบไล่วิชา คือ หยิบเอาแต่นักเรียนที่มีความรู้สูงพ้นชั้นมูลศึกษาแล้ว จึงได้มาเรียนในโรงเรียนประถมศึกษาเหมือน ดังว่าโรงเรียนหนึ่งได้มีจำนวนจำกัดแต่ 60 คน ถ้าในสมัยใดมีนักเรียนที่เรียนอยู่กับพระภิกษุสงฆ์ที่เป็นอาจารย์มีความรู้สูงขึ้น พอจะเข้ามาเรียนในโรงเรียนประถมศึกษาได้ นักเรียนเหล่านั้นถ้าใน โรงเรียนมีจำนวนว่างเมื่อใดก็จะได้เข้าก่อนคนอื่น ถ้ายังไม่มีที่ว่างอันจะแทรกแซงได้ก็จำเป็นที่ จะต้องรอดต่อเมื่อว่าง หรือเมื่อมีมากด้วยกันก็ต้องเกิดเป็นปัญหาถึงการที่จะก่อสร้างโรงเรียน เพิ่มเติม

9. ส่วนทางออกของนักเรียนประถมศึกษานั้น เมื่อนักเรียนคนใดเล่าเรียนวิชาชั้น ประถมศึกษาบริบูรณ์แล้ว ต้องสอบไล่ประโยค 1 จึงจะเป็นพยานว่าได้เล่าเรียนจบวิชาชั้น ประถมศึกษา เมื่อสอบไล่ได้ชั้นนั้นแล้วจำต้องให้ออกจากโรงเรียนเพื่อจะได้มีจำนวนว่างให้ นักเรียนอื่นเข้าใหม่ ส่วนนักเรียนที่สอบไล่ได้ประโยค 1 นั้นแล้ว นับว่าเป็นอันเสร็จการศึกษา ชั้นต้นซึ่งสำหรับสามัญกุลบุตรจะพึงรู้ นักเรียนผู้นั้นจะออกไปทำไร่นาหรือประกอบกิจการหาเลี้ยงชีพสถานใดก็ตาม แต่ถ้าผู้นั้นยังสมควรจะเล่าเรียนวิชาต่อไปอีกก็ต้องไปเข้าโรงเรียนพิเศษหรือ โรงเรียนมัธยมศึกษาซึ่งเจ้าพนักงานฝ่ายอาณาจักรจัดอยู่นั้นต่อไป

10. เครื่องเล่าเรียนทั้งหลาย มีหนังสือเรียน กระดานชนวน ดินสอ เป็นต้น นั้นเป็น หน้าที่ของบิดามารดาหรือผู้ปกครองเด็กจะจัดหาให้แก่เด็กของตน เว้นแต่ประเทศที่ดั่งยากแค้นชั้น

จน จึงควรที่จะใช้เรียบบอกบุญเกื้อกูลแก่กุลบุตรเป็นการกุศล จนที่สุดต่อเมื่อเหลือกำลังแล้วควรขอความอุดหนุนต่อรัฐบาล จึงให้เจ้าหน้าที่จัดการตามสมควร และควรที่เจ้าหน้าที่ทั้งหลายจะจัดการแนะนำให้มีที่ขายซื้อบรรดาเครื่องเล่นเรียนในตำบลต่างๆ ให้สมควรแก่ความสะดวกด้วย ส่วนเครื่องใช้เครื่องแต่งโรงเรียนนั้น ไม่จำเป็นที่ว่าโรงเรียนจะต้องมีโต๊ะเก้าอี้และเครื่องตกแต่งพิเศษทั่วไป ซึ่งสามารถจะเป็นไปได้ตามกำลัง

11. การศึกษาย่อมเป็นสิ่งก่อประโยชน์ให้แก่ประชาชน ณ ประเทศนั้นหรือให้ประโยชน์แก่ตัวเด็กผู้เล่าเรียนเอง เพราะฉะนั้นจึงควรที่ราษฎรทั้งหลายจะเกื้อกูลอุดหนุนแก่การสิ่งนี้โดยเต็มกำลัง และยังคงควรจะแลเห็นว่าการเกื้อกูลเช่นนี้นับว่าเป็นสาธารณกุศลอย่างหนึ่ง และการที่มีผู้ใดเกื้อกูลแก่โรงเรียนด้วยทุนทรัพย์เล็กน้อยเพียงใดก็ดี ควรที่เจ้าหน้าที่ทั้งปวงจะส่งรายงานบัญชีต่อกระทรวง เพื่อที่จะได้นำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณา และประกาศความอุดหนุนเอื้อเฟื้อของสัปบุรุษทายกทั้งหลายนั้น ให้เป็นที่คนทั้งหลายเกิดความเลื่อมใสศรัทธาอนุโมทนาทั่วกัน

12. การสอบไล่วิชานั้น ในส่วนมัธยมศึกษาและการศึกษาพิเศษย่อมเป็นหน้าที่ของกรมศึกษาธิการจะจัดอยู่เอง แต่การสอบไล่ชั้นประถมศึกษาคือประโยค 1 นั้น ถ้าภายในจังหวัดกรุงเทพฯ กรมศึกษาธิการจะสอบไล่ ส่วนหัวเมืองตามมณฑลต่างๆ เป็นหน้าที่ของเจ้าคณะมณฑลจะจัดการสอบไล่ คราวที่จะสอบไล่ นั้นจะสอบปีละหนึ่งหรือสองหนแล้วแต่ประเทศที่จะเจริญและยังไม่เจริญ ตามแต่เจ้าคณะมณฑลจะเห็นสมควร ส่งแบบแผนในการสอบไล่ นั้น กรมศึกษาธิการจะให้แบบและช่วยแนะนำในวิธีต่างๆ ส่วนผู้ที่สอบไล่ นั้น คือเจ้าคณะมณฑล กับข้าหลวงกรรมการและผู้ใดที่สามารถจะเป็นผู้สอบไล่ได้ แล้วแต่เจ้าคณะมณฑลจะเลือกหาอีกคนหนึ่งหรือหลายคนจะเป็นบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ก็ได้รวมเป็นกรรมการสอบไล่ แต่อย่างน้อยที่สุดที่จะลงชื่อในประกาศนียบัตรต้องไม่น้อยกว่า 3 คน ส่วนชั้นมูลศึกษานั้นภายในจังหวัดกรุงเทพฯ นายตรวจแขวงของกรมศึกษาธิการ จะพร้อมด้วยครูโรงเรียนประถมศึกษายางแห่งอีกไม่ต่ำกว่า 2 นาย เป็นกรรมการไปจัดการสอบไล่ ส่วนมณฑลต่างๆ นั้นแล้วแต่เจ้าคณะมณฑลจะตั้งผู้ใดที่มีความสามารถและสมควรไม่น้อยกว่า 3 คน เป็นกรรมการไปสอบไล่และให้ประกาศนียบัตรแก่ผู้สอบไล่ได้

13. โรงเรียนชั้นสูงๆ ตลอดลงไปจนถึงโรงเรียนประถมศึกษาย่อมเป็นโรงเรียนที่มีครูประจำ ครูย่อมได้รับผลประโยชน์อยู่แล้วด้วยความอุดหนุนแต่สัปบุรุษทายกก็ดี หรือแต่รัฐบาลก็ดี

แต่ฝ่ายอาจารย์ชั้นมูลศึกษานั้นควรรัฐบาลจะอุดหนุนเป็นการพิเศษ วิธีที่จะอุดหนุนนั้นควรจัดเป็นอัตราดังนี้ คือในเวลาสอบไล่ครั้งหนึ่งๆ ถ้าอาจารย์ใดสอนศิษย์สอบไล่ได้ประกาศนียบัตรมูลศึกษาในครั้งเดียวถึง 3 คน อาจารย์ผู้นั้นควรรับเงินอุดหนุนจากรัฐบาล 80 บาท ถ้าถึง 5 คน ให้ 100 บาท 7 คน ให้ 120 บาท 10 ให้ 200 บาท ดังนี้เป็นอัตราสำหรับการสอบไล่ทุกๆ คราว ส่วนการที่จะรางวัลแก่ตัวเด็กเองนั้น ถ้าเด็กคนใดได้หมั่นเล่าเรียน ปรากฏแน่ว่าในปีหนึ่งได้เรียนไม่ต่ำกว่า 200 วัน (คิดวันละ 6 ชั่วโมง) แล้ว เด็กนั้นควรได้รับรางวัลของหลวงพระราชทานในการหมั่นเรียนทุกคน รางวัลนั้นให้จัดให้เป็นสิ่งของก็ดีหรือเงินก็ได้ คนหนึ่งๆ ไม่ต่ำกว่า 8 สลึง กับตามโรงเรียนประถมศึกษาในโรงเรียนหนึ่งๆ สอบไล่คราวหนึ่งๆ ผู้ใดสอบไล่ได้ดีเป็นที่ 1 ให้ได้รางวัลของหลวงพระราชทานเป็นราคาคนหนึ่งไม่ต่ำกว่า 4 บาท เหล่านี้เป็นรางวัลของหลวงนอกจากนั้นที่ใดควรจะมีรางวัลอย่างอื่นอีกบ้าง ถ้ามีสัปบุรุษทายกศรัทธาอุดหนุนก็ให้จัดเป็นรางวัลได้ตามสมควร

14. มณฑลใดเมืองใด หรือแขวงใด อารามใด จัดการศึกษาให้ได้แพร่หลายดังความประสงค์นี้ และทั้งผู้เล่าเรียนมีความรู้ถึงขั้นสูงมากคนด้วยกัน ที่นั่นนับว่าจัดการศึกษาได้เจริญเป็นอย่างดีสมพระราชประสงค์

15. ส่วนมัธยมศึกษานั้น ในบัดนี้จะตั้งและสอบไล่แต่ในกรุงเทพฯ แห่งเดียว เพราะเหตุว่าจะจัดการสอนที่อื่นให้ดีคงยังไม่ได้ ด้วยว่าวิธีสอนแบบเรียนทั้งตัวผู้ที่จะเป็นครูย่อมเป็นการยากที่จะสร้างจะหาอยู่ในบัดนี้ทั้งนั้น

จะเห็นได้ว่า การจัดการศึกษาตามแบบใหม่ของไทยเราเพื่อที่จะพัฒนาประเทศนั้น เราได้รับอิทธิพลทั้งในแง่ความคิดและอาศัยจากบุคคลจากตะวันตกอยู่มาก ซึ่งแนวความคิดเหล่านี้จะได้มาจากการติดต่อทำการค้า หมอสอนศาสนา ซึ่งหมอสอนศาสนายังได้ตั้งโรงเรียนตามแบบตะวันตกในเมืองไทยด้วย รวมถึงการที่พระองค์ทรงได้รับการศึกษาจากครูชาวอังกฤษ และทรงรับรู้แนวความคิดจากทางตะวันตก การรับแนวความคิดของชาติตะวันตกเข้ามาทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทำให้เกิดการปรับปรุงประเทศในหลายๆ ด้าน นอกจากนี้หลังจากที่พระองค์เสด็จต่างประเทศก็ทรงสนพระทัยในเรื่องการศึกษาของประเทศนั้นเพื่อที่จะมาพัฒนาประเทศไทย รวมถึงการจ้างครูต่างประเทศเข้ามาสอนหนังสือในประเทศไทย โดยให้สอนแบบตะวันตก การที่พระองค์ทรงให้ความสำคัญกับการศึกษาเพราะว่าการที่จะพัฒนาบ้านเมืองให้เจริญก้าวหน้าทันสมัยนั้นจะต้องอาศัยการศึกษาในการพัฒนาประเทศ การศึกษาเป็นรากฐานแห่งความสำเร็จทุกอย่าง เป็นกำลังสำคัญของบ้านเมืองเป็นประโยชน์แก่ตนเองในการประกอบอาชีพ การที่ดำเนินการจัดการศึกษาให้กับประชาชนส่วนใหญ่ให้เป็นผู้ที่มีความรู้ ความเข้าใจถึงการ

เปลี่ยนแปลงด้านต่างๆเพื่อที่จะติดต่อสัมพันธ์ไมตรีกับชาวต่างชาติได้ จะได้ไม่ทำให้เราเสียเปรียบต่างชาติ การรู้ภาษาประเพณีวัฒนธรรมต่างชาติ ทำให้เราเข้าใจถึงวิถีชีวิตและวิถีการค้าขายการติดต่อ ทำให้เรารู้เท่าทันอีกทั้งยังทำให้เราพัฒนาตัวเราเองและประเทศชาติให้ก้าวหน้าอีกด้วย

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชปรารภถึงการที่จะทำนุบำรุงประชาชนทั้งหลายให้ตั้งอยู่ในสัมมาปฏิบัติและให้เชื้อเพลิงในการที่จะศึกษาวิชาอันเป็นประโยชน์เพื่อจะให้ถึงความเจริญยิ่งขึ้นโดยลำดับ จึงทรงพระราชดำริเห็นว่า ไม่มีทางอย่างอื่นจะประเสริฐยิ่งกว่าจะแก้กฏพระภิกษุสงฆ์ทั้งหลาย โดยพระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์ให้มีกำลังสั่งสอนธรรมปฏิบัติและวิชาความรู้แก่พุทธศาสนิกชนบริบูรณ์ยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อน บัดนี้การฝึกสอนในกรุงเทพฯ เจริญแพร่หลายมากขึ้นแล้ว สมควรจะจัดการฝึกสอนในหัวเมืองให้เจริญขึ้นตามกัน และพระองค์ทรงรู้สึกห่วงใยในเรื่องการสอนธรรมแก่เด็ก ซึ่งหากเมื่อมีความรู้แล้ว แต่ไม่มีธรรมในใจ น่าจะเป็นอันตรายยิ่งต่อสังคม จึงทรงพระปรารภเรื่องนี้ไว้ในพระราชหัตถเลขาที่กราบทูลไปถึงสมเด็จพระมหานวชิรญาณวโรส ความตอนหนึ่งว่า

“...เรื่องการศึกษานี้ขอให้ทรงช่วยคิดให้มากๆ จนถึงรากเหง้าของการศึกษาในเมืองไทย อย่างตัดช่องไปแต่การช่างวัด อีกประการหนึ่งการสอนศาสนาในโรงเรียน ทั้งในกรุงและหัวเมืองจะต้องให้มีขึ้น ให้มีความวิตกไปว่าเด็กชั้นหลังจะห่างเหินศาสนา จนเลยเป็นคนไม่มีธรรมในใจมากขึ้น เมื่อเป็นเช่นนั้นจะถือว่าเหมือนอย่างทุกวันนี้ คนที่ไม่มีรู้อะไรก็มีมาก ต่อไปภายหน้าถ้าเป็นคนที่ได้เล่าเรียนคงจะได้ประพฤติตัวดีกว่าคนที่ไม่ได้เล่าเรียนนั้นหาถูกไม่ คนที่ไม่มีธรรมเป็นเครื่องให้เดินตาม คงจะหันไปหาทางทุจริตโดยมาก ถ้ารู้มากก็โกงคล่องขึ้นและโกงพิสดารมากขึ้น การที่ให้อ่านอักขรวิธี ไม่เป็นเครื่องฝึกหัดให้คนดีแลคนชั่ว เป็นแต่ได้วิธีที่สำหรับจะเรียนความดีความชั่วคล่องขึ้น จึงเห็นว่าถ้ามีหนังสืออ่านสำหรับโรงเรียนที่บังคับให้เรียนต้องสอนกันแต่ให้เป็นอย่างใหม่ๆ ที่คนเข้าใจง่ายๆ และเป็นความประพฤติของคฤหัสถ์ชั้นต่ำๆ ขึ้นได้จะเป็นคุณประโยชน์มาก หนังสือเช่นนี้เสมออธิบายธรรมจักขุก็ยิ่งสูงอยู่ ต้องให้เป็นหนังสือชาวบ้านให้มากๆ ขึ้น และระวังอย่าให้มีไซ้ด และถ้ามีคำสำหรับครู

สอบถาม เช่น คีล 5 ถามว่าอะไรเป็นองค์ที่ 1 ที่ 2 เป็นต้น ซึ่งให้เด็กต้องจำในใจ คำซึ่งเป็นหัวข้อเช่นนั้นได้จะเป็นการดี...”¹²⁵

ในพระราชหัตถเลขาได้ทรงเน้นให้เห็นความจำเป็นที่จะต้องมีหนังสือไว้สอนด้านศีลธรรม ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงสนองพระราชดำริด้วยการนิพนธ์หนังสือ “เบญจศีลเบญจธรรม” ขึ้นเพื่อใช้ประกอบการเรียนศีลธรรมจรรยาของนักเรียนและหนังสือนี้ได้เป็นที่นิยมใช้กันแพร่หลาย ต่อมาการจัดสอนศีลธรรมมีระบบแบบแผนมากยิ่งขึ้น เมื่อได้มีการกำหนดไว้ชัดเจนในวิชาและเวลาเรียน ตามหลักสูตรมูลสามัญชั้นต่ำและชั้นสูง ได้กำหนดให้ผู้เรียนต้องเรียนธรรมจารี (ศีลธรรม) ด้วยสัปดาห์ละ 2 ชั่วโมง และการสอนศีลธรรมหรือจรรยายังปรากฏในหลักสูตรอื่นๆ อีกหลายหลักสูตร เช่น หลักสูตรโรงเรียนนายร้อยทหารบก เป็นต้น

อาจกล่าวได้ว่าสอนธรรมปฏิบัติ และวิชาความรู้อย่างอื่นมีความสำคัญมาก จึงทรงพระราชทานแนวทางปฏิบัติให้แก่พระภิกษุสงฆ์ทั้งหลายไว้สำหรับฝึกสอนกุลบุตรให้ทั่วไป โดยมีจุดมุ่งหมายก็คือการส่งเสริมให้เด็กสนใจในศาสนาและพระสงฆ์ที่เป็นครูสอนย่อมสั่งสอนศีลธรรมแก่เด็กควบคู่ไปกับการเรียนรู้ด้านวิชาการ จากตารางที่ 7

การส่งเสริมการศึกษาเพื่อการส่งเสริมความรู้คู่คุณธรรมเพื่อพัฒนาประเทศในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อนำมาสังเคราะห์กันแล้ว จะพบลักษณะสำคัญอันเป็นลักษณะเด่นดังนี้

ตารางที่ 7 การสังเคราะห์พระราชปณิธานด้านการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ลำดับ	ประเด็นการวิเคราะห์	อ.ร.	อ.ร.	อ.ร.	อ.ร.	อ.ร.	อ.ร.	อ.ร.	อ.ร.	อ.ร.	อ.ร.
		5-1	5-2	5-3	5-4	5-5	5-6	5-7	5-8	5-9	5-10

¹²⁵ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสาร ร. 5 แฟ้ม ศ. 2 ตรวจและจัดโครงการศึกษา 1-12 ร.ศ.100-118 เล่ม 1 เอกสาร ศ.

3	การส่งเสริมความรู้คุณธรรม									
	3.1 ส่งเสริมให้นำหลักธรรมไปสอนบุตรหลานให้มีความรู้ในเรื่องศาสนา	✓								
	3.2 ส่งเสริมเรื่องวิชาความรู้ควบคู่กับหลักคุณธรรม		✓							
	3.3 จัดการศึกษาแบบใหม่ เพื่อพัฒนาประเทศในด้านวัฒนธรรมที่รับมาจากตะวันตก						✓			
	3.4 จัดตั้งโรงเรียนตามแบบตะวันตกในเมืองไทยเพื่อเรียนรู้วัฒนธรรม						✓			
	3.5 การรับแนวความคิดของชาติตะวันตกเข้ามามีส่วนทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและการปรับปรุงประเทศในหลายๆด้านเช่นด้านสังคม วัฒนธรรม เป็นต้น						✓			
	3.6 เน้นการจัดสอนศีลธรรมอย่างเป็นระบบแบบแผนในโรงเรียน									✓
3.7 มีการจัดตั้งโรงเรียนในวัด โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อส่งเสริมให้เด็กสนใจในศาสนามากขึ้น									✓	

จากตารางสังเคราะห์ “พระราชปณิธานด้านการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” พบลักษณะเด่นที่มีอย่างน่าสนใจ เช่น เน้นการจัดสอนศีลธรรมอย่างเป็นระบบแบบแผนในโรงเรียน โดยสถาบันจะดำเนินการให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของสภาพสังคมทั้งนี้เพราะเป็นเรื่องการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศ

1.4 การส่งเสริมการศึกษาเพื่อความมั่นคงของชาติ

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญกับคุณค่าของการศึกษาทั้งในส่วนของการพัฒนาผู้เรียนในด้านต่างๆ และส่วนสำคัญในการพัฒนากับประชาชน ซึ่งถือได้ว่าเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาประเทศให้มีความมั่นคง จะเห็นได้จากสถานการณ์ การคุกคามของ

จักรวรรดินิยมตะวันตก การแผ่ขยายอาณาเขตของมหาอำนาจตะวันตกมายังแถบเอเชีย ทำให้พระองค์จำเป็นต้องปรับปรุงและพัฒนาประเทศในทุกด้าน โดยเฉพาะการจัดการศึกษาซึ่งมีการปฏิรูปให้เป็นไปตามเทศมหาอำนาจ เพื่อให้การศึกษาตามแบบสมัยใหญ่และให้แพร่ออกไปทั่วพระราชอาณาจักรเพื่อลดภัยที่จะเกิดจากการคุกคามของจักรวรรดินิยม ที่พยายามจะรุกรานตามมาในอนาคต พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงมีแนวพระราชดำริที่จะทรงแก้ไขภัยอันตรายเหล่านี้ที่จะเกิดกับบ้านเมือง จึงเริ่มปรับปรุงภายในประเทศเสียก่อน โดยการปรับปรุงพัฒนาบ้านเมือง พัฒนาสังคม ซึ่งพระองค์ให้ความสำคัญของการเรียนของประชาชนที่จะนำมาซึ่งความเจริญรุ่งเรืองของบ้านเมือง โดยอาศัยการศึกษาให้กับประชาชนให้มีความรู้เพื่อที่เป็นกำลังสำคัญในการรักษาชาติต่อไป¹²⁶ โดยพระองค์ทรงกำหนดจุดมุ่งหมายของการศึกษาซึ่งแสดงถึงประโยชน์ที่บุคคลจะได้รับจากการศึกษาอย่างเด่นชัด นั่นคือการผลิตคนเข้ารับราชการเพื่อเป็นบุคลากรที่สำคัญในการทำให้ประเทศชาติมั่นคง นอกจากนี้ยังทรงแสดงถึงความมุ่งหมายในพระบรมราชโองการและยังทรงปฏิบัติให้เห็นเป็นข้อพิสูจน์ด้วย ดังประกาศต่อไปนี้

“...มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศจงทราบทั่วกันว่า ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เริ่มจัดตั้งโรงเรียน สำหรับฝึกหัดวิชาข้าราชการฝ่ายพลเรือนขึ้นแต่ ร.ศ. 118 การโรงเรียนนั้นได้เจริญขึ้นตามลำดับ จึงพระราชทานพระราชนุญาตให้นักเรียนในโรงเรียนนั้นถวายตัวเป็นมหาดเล็ก มีตำแหน่งรับราชการใกล้ชิดพระองค์ ต่อมาบัดนี้ทรงพระราชดำริเห็นควรจะให้โรงเรียนนั้นมีนามสมแก่นักเรียนได้เป็นมหาดเล็กแลสมกับประเพณีอันมีมาแต่โบราณ ที่ข้าราชการโดยมากยอมถวายตัวศึกษาราชการ ในกรมมหาดเล็กก่อนไปรับตำแหน่งราชการกรมอื่นนั้น จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้ายาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ 1 พระยาวิสุทธสิริยุคตี ผู้จัดการ 1 เจ้าหมื่นสรรเพ็ชรภักดี 1 เป็นกรรมการตรวจตราแลอำนวยการโรงเรียนนี้ ให้มีความเจริญเรียบร้อยตามพระราชประสงค์สืบไป ประกาศมา ณ วันที่ 1 เมษายน รัตนโกสินทร ศก121...”¹²⁷

¹²⁶ สถาบันดำรงราชานุภาพ, พระราชหัตถเลขาธิราชที่ 5 ที่เกี่ยวกับการพัฒนาประเทศ, สำนักงานปลัดกระทรวงมหาดไทย กระทรวงมหาดไทย, 2551

¹²⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 200-201.

นอกจากจะทรงรับนักเรียนเข้ารับราชการเป็นมหาดเล็กใกล้ชิดเบื้องพระยุคลบาทและรับราชการในกรมกองอื่นๆ แล้ว ยังทรงชี้แนะถึงประโยชน์อันเร่งด่วนของการเรียนและเข้ารับราชการเพื่อประโยชน์แก่บ้านเมือง ดังพระราชดำรัสตอนหนึ่งว่า

“...อนึ่งทุกวันนี้ ตำแหน่งราชการทั้งปวงที่ต้องมีเสมียนรับเงินเดือนเกิดขึ้นหลายหมู่หลายกรม ก็พากันร้องหาแต่นักเรียนซึ่งสอบไล่วิชาความรู้ จะให้ไปรับราชการทุกหมู่ทุกกรม ตัวผู้ทำการยังไม่พอกับการที่มี จนต้องแยชิงประมูลเงินเดือนกัน เสมียนเวลานี้เป็นสิ่งที่สิ่งที่ยากเป็นสิ่งที่มีความสำคัญต้องการโดยมาก สมควรแล้วที่นักเรียนทั้งปวงจะรีบเร่งร่ำเรียนให้รู้จะได้รับราชการในตำแหน่งทันเวลาที่ต้องการนี้ ให้เป็นประโยชน์ในราชการและเป็นประโยชน์ส่วนตัวด้วย...”¹²⁸

พระราชดำรัสที่สำคัญยิ่งอีกตอนหนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตักเตือนบรรดานักเรียนที่ไปเรียนยุโรปให้นึกถึงประโยชน์ของการศึกษาที่จะเกิดทั้งส่วนตัวและบ้านเมืองยิ่งกว่าเรื่องใด ดังพระราชดำรัสว่า

“...แต่เราได้เห็นแลได้ไต่สวนการเรียนทั้งปวง ตามซึ่งผู้ไปแต่ขณะเดียว เช่นเราพอที่จะคิดเห็นตามความที่เป็นอยู่อย่างไรได้ แลตั้งได้ตรวจตราเห็นบรรดานักเรียนทั้งหลายของเราก็ได้เรียนอยู่ในประเทศยุโรป ทำให้เรากำหนดในใจได้อย่างหนึ่งว่าการเล่าเรียนเพื่อจะให้พอแก่ประโยชน์การงานทั้งปวงในเมืองเรานี้ไม่สำคัญอยู่แต่ผู้ไปเรียนประเทศยุโรปนั้นเลย เพราะเหตุว่าทางเล่าเรียนของเราในเมืองต่างประเทศนั้น บางทีมากเกินไปกว่าความต้องการหรือไม่ตรงความต้องการในเมืองของเรา แต่ค่าเล่าเรียนนั้นแพงกว่าในเมืองเราเป็นอันมากไม่พอกว่าถึงผู้ที่ไม่มีความอุตสาหะเล่าเรียนนั้นเลย แต่เพียงผู้ซึ่งไม่มีความรู้ในภาษาของตัวเองในเบื้องต้น และทอนธุระเสียตั้งหน้าเรียนเอาแบบฝรั่งแท้ บางทีเป็นเหตุให้เสียเวลา แลกกลับมาทำไม่ได้สะดวกทันที เพราะไม่รู้ของตัวภาษาชัดเจน และไม่รู้ประเพณีบ้านเมืองของตัวเองอย่างไร นักเรียนบางคนได้ล้มภาษาไทยที่เดียว เพราะฉะนั้นจึงได้ตักเตือนนักเรียนเหล่านั้นว่าให้

¹²⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 24-27.

พี่น้องในใจไว้ว่า เราไม่ได้มาเรียนจนเป็นฝรั่ง เราเรียนเพื่อจะเป็นคนไทยที่มีความรู้เสมอด้วยฝรั่ง เมืองเราตอนนี้ต้องการคนที่มีความรู้ที่จะรับราชการในหน้าที่ต่างๆ และประกอบกรต่างๆ ทัวไปเป็นอันมาก เพื่อจะให้การปกครองบ้านเมืองเป็นผลสำเร็จแท้จริง แลให้ชาติเราเจริญด้วยทรัพย์สมบัติ แลวิชาความรู้และการช่างเฟื่องฟูงแพรหลายเหมือนชาติอื่น การเรียนจึงเป็นข้อสำคัญในความเจริญของบ้านเมืองเป็นอันมากแต่เป็นการพันกำลัง ที่เราจะคิดส่งนักเรียนไปเล่าเรียนในประเทศยุโรปให้มากตามความต้องการแลเป็นการไม่แน่เลยแท้จริงว่าคนที่ไปเรียนยุโรปแล้วจะดีกว่าคนที่เรียนประเทศในเมืองเรา ทัวไปทุกคน แต่เราต้องยอมรับว่าผู้ที่มีสติปัญญา แลมีความอุตสาหะ แลไม่ได้ละเลยภาษาของตัวเองเสียคงจะดีกว่าที่เล่าเรียนอยู่แต่ในเมืองของเรา เพราะท่าทางที่จะได้รู้ได้เห็นผู้ที่จะสอนหาได้ง่าย สะดวกกว่า เพราะฉะนั้นเราขอกล่าวว่ ผู้ที่มีความรู้แต่ซัวในเมืองเราเองก็ดีหรือเรียนภาษาต่างประเทศ ด้วยในเมืองเราเองก็ดีมีขึ้นก็คน นับว่าเป็นผลประโยชน์อันหนึ่งเกิดขึ้นแก่บ้านเมือง และชาติของเรามีมากก็น้อย เพราะฉะนั้นควรที่เจ้าทั้งหลายจะทำตนให้เป็นผู้ที่มีราคาด้วยรู้ เป็นประโยชน์เกิดขึ้นแก่บ้านเมืองซึ่งเจ้าทั้งหลายได้เกิดแล้ว ไม่ควรจะมีมัวใจ ในการเล่าเรียนภาษาของตัวเองก็ดี ภาษาต่างชาติก็ดี ในเมืองเราได้คิดอยู่ที่จะอุดหนุนการเล่าเรียนในเมืองของเรา ซึ่งเห็นว่าเปนเค้ามูลสำคัญ ของความมั่นคง ของพระราชอาณาจักร ดังเช่นกล่าวแล้วมาแล้ว นักเรียนผู้ใดที่มีความรู้ความสามารถ มาว่าชาติตระกูลอย่างไร คงจะได้รับ ความอุดหนุนของเรามา ให้รู้ตามสมควรแก่ปัญญาของตน แลได้รับผลอันเกิดแก่ความรู้นั้นโดยไม่มีที่เลือกที่เว้น เพราะฉะนั้นขอให้นักเรียนทั้งหลายอุตสาหะเล่าเรียนด้วยความร่าเริงใจทั่วกันทุกคนเถิด...”¹²⁹

นอกจากนี้กุศโลบายที่เหมาะสมในการดำเนินการจัดการศึกษาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรงใช้ คือ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ระดมสรรพกำลังจากทุกฝ่ายมาช่วยกันรับผิดชอบในการจัดการศึกษาเพื่อสร้างความมั่นคงของชาติ โดยให้ทุกภาคส่วนร่วมช่วยกันมีส่วนร่วมกับการจัดการศึกษา อาทิเช่น บ้าน วัด โรงเรียน พระราชวัง เจ้านาย ข้าราชการ

¹²⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 202-203.

และรวมทั้งประชาชนทรงพยายามเน้นให้ประโยชน์ของการศึกษาที่จะช่วยพัฒนาทั้งผู้เรียนและสังคม ดังพระราชดำรัส ความว่า

“...จึงเห็นว่าควรจะคิดเล่าเรียนของชาติเพิ่มขึ้นจากหากคนทำราชการ การที่จะออกเงินแผ่นดินสอนคนทั้งชาติให้มีความรู้ดีมีนั้นก็เหลือที่จะทำไปได้ มันต้องเป็นหน้าที่ของรัฐบาลที่จะต้องบังคับให้คนทั้งชาติออกเงินใช้สอยในการเล่าเรียนเป็นพื้นอยู่แล้ว ก็อาจจะเลือกคัดเอาคนที่เล่าเรียนจากโรงเรียนของชาตินั้นมาขึ้นโรงเรียนชั้นสูงขึ้นมาตามลำดับจนใช้ราชการได้ ผลมันก็ออกอย่างเดียวกับที่รัฐบาลจะตั้งสอนคนเช่นที่วอนี้แต่แลดูให้กว้าง จัดการให้กว้างในขั้นต้นได้กำไรดีกว่ากันมากอย่าหลงว่า พูดทั้งนี้โดยหาอุบายจะตัดเงิน เงินก็ต้องใช้มากเกือบเท่านี้จริงๆ แต่ประโยชน์ได้กว้างขวางมากขึ้น ไม่เฉพาะแต่ฝึกหัดคนทำราชการ (ยังจะต้อง) ฝึกหัดราษฎรทั่วไปให้ฉลาดขึ้นในการที่จะทำมาหากินทุกอย่าง...”¹³⁰

จากพระราชหัตถเลขาที่แสดงพระราชดำริว่า ในเมื่อการศึกษาระดับประถมศึกษาส่วนหัวเมืองเป็นความรับผิดชอบของกระทรวงมหาดไทย การประถมศึกษาในกรุงเทพฯ ก็ควรจะเป็นความรับผิดชอบของกระทรวงนครบาลได้เช่นเดียวกัน ส่วนกรมศึกษาธิการนั้นให้รับผิดชอบการศึกษาในระดับสูงขึ้นมา และค่าใช้จ่ายในการศึกษาเล่าเรียนควรเป็นหน้าที่ของผู้ปกครองเด็ก ซึ่งหากทำได้ จะทำให้เหลืองบประมาณให้กรมศึกษาธิการนำมาใช้ขยายการศึกษาให้กว้างขวางยิ่งขึ้นได้

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงได้แสดงพระราดำริด้านการศึกษา ปราบกฏให้เห็นชัดตั้งแต่แนวคิดพื้นฐานด้านการจัดการศึกษา ทรงตระหนักเห็นความสำคัญของการศึกษาว่าเป็นรากฐานของการพัฒนาชีวิตและการพัฒนาประเทศ ด้วยการเริ่มที่การพัฒนาคนและการพัฒนาคนนั้นต้องพัฒนาในทุกด้านอย่างยั่งยืน ซึ่งก็เป็นสาระและจุดหมายหลักของการจัดการศึกษาอยู่แล้ว ในพระราชดำรัส พระบรมราชาโชวาท พระบรมราชโองการการศึกษา พระองค์ได้ทรงเน้นว่าการจัดการศึกษาเป็นไปเพื่อราษฎรทุกคน แต่เนื่องจากบ้านเมืองยังไม่เคยมีการจัดการศึกษาที่เป็นแบบแผนมาก่อน จึงทรงจัดแบบค่อยเป็นค่อยไป ด้วยงานบูรณาการแบบแผนเดิมกัน

¹³⁰ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 5 แฟ้ม ศ. 2 ตรวจและจัดโครงการศึกษา 1-12 รศ.111-129 เอกสาร ค.

กับแบบแผนสากลเข้าด้วยกัน เพื่อความเหมาะสมกับสถานการณ์และสภาพสังคมไทยในสมัยนั้น
พีชพันธุ์แห่งปัญญาที่พระองค์ได้ทรงหว่านไว้ให้ทวยราษฎร์ทั่วพระราชอาณาจักรในสมัยของ
พระองค์นั้นได้งอกงามหยั่งรากลึกเป็นความมั่นคงวัฒนาชาติไทยจวบจนปัจจุบันนี้ จากตารางที่ 8

การส่งเสริมการศึกษาเพื่อความมั่นคงของชาติและพัฒนาประเทศในพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อนำมาสังเคราะห์กันแล้ว จะพบลักษณะสำคัญอันเป็นลักษณะเด่นดังนี้
ตารางที่ 8 การสังเคราะห์พระราชปณิธานด้านการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศ
ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ลำดับ	ประเด็นการวิเคราะห์	อ.ร.	อ.ร.	อ.ร.	อ.ร.	อ.ร.	อ.ร.	อ.ร.	อ.ร.	อ.ร.	อ.ร.
		5-1	5-2	5-3	5-4	5-5	5-6	5-7	5-8	5-9	5-10
4	การส่งเสริมการศึกษาเพื่อความ มั่นคงของชาติ 4.1 จัดตั้งโรงเรียน ฝึกหัดวิชา ข้าราชการฝ่ายพลเรือน	✓									
	4.2 โปรดให้นักเรียนในโรงเรียน ฝึกหัดวิชาชีพ เข้าถวายตัวเป็น มหาดเล็ก โดยมีตำแหน่งรับราชการ ใกล้ชิดพระองค์	✓									
	4.3 แสดงพระราชดำริด้านการศึกษา ในด้านแนวคิดพื้นฐานด้านการจัด การศึกษา		✓								
	4.4 ส่งนักเรียนไปเรียนใน ต่างประเทศเพื่อนำความรู้ที่ได้มา พัฒนาบ้านเมือง					✓					
	4.5 สนับสนุนให้มีการประกอบอาชีพ							✓			
	4.6 มีการส่งเสริมให้ประชาชนเห็น ประโยชน์ของการศึกษาเพื่อจะได้เข้า รับการศึกษามากขึ้น										✓

จากตารางสังเคราะห์ “พระราชปณิธานด้านการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนา
ประเทศในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” พบลักษณะเด่นที่มีอย่างน่าสนใจ เช่น มี

การส่งเสริมให้ประชาชนเห็นประโยชน์ของการศึกษาเพื่อจะได้เข้ารับการศึกษามากขึ้นโดยสถาบันจะดำเนินการให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของสภาพสังคมทั้งนี้เพราะเป็นเรื่องการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศ

สรุปแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวตามพระราชปณิธานในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในด้านการศึกษาเพื่อการพัฒนาประเทศ โดยสืบสานพระราชปณิธานต่อในด้าน การวางรากฐานให้กับการศึกษาที่มีการดำเนินการต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวคือการส่งเสริมให้ข้าราชการทำตามหน้าที่ ตามที่เคยมีประวัติศาสตร์ครั้งสำคัญของการเปลี่ยนแปลงแนวทางการจัดการศึกษาครั้งใหญ่ของประเทศที่เปิดโอกาสในด้านการศึกษาทั้งในส่วน กลางและส่วนภูมิภาค โดยให้ราษฎรให้มีโอกาสได้เรียนหนังสือมีการปรับระบบ การศึกษาระดับประถมศึกษาส่วนหัวเมืองเป็นความรับผิดชอบของกระทรวงมหาดไทย การประถมศึกษาในกรุงเทพฯ ก็ควรจะเป็นความรับผิดชอบของกระทรวงนครบาลได้เช่นเดียวกัน ส่วนกรมศึกษาธิการนั้นให้รับผิดชอบการศึกษาในระดับสูงขึ้นมา และค่าใช้จ่ายในการศึกษาเล่าเรียนควรเป็นหน้าที่ของผู้ปกครองเด็กซึ่งหากทำได้ จะทำให้เหลือนงบประมาณให้กรมศึกษาธิการนำมาใช้ขยายการศึกษาให้กว้างขวางยิ่งขึ้นได้

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงได้แสดงพระราชดำริด้านการศึกษา ปรากฏให้เห็นชัดตั้งแต่แนวคิดพื้นฐานด้านการจัดการศึกษา ทรงตระหนักเห็นความสำคัญของการศึกษาว่าเป็นรากฐานของการพัฒนาชีวิตและการพัฒนาประเทศ ด้วยการเริ่มที่การพัฒนาคนและการพัฒนาคนนั้นต้องพัฒนาในทุกด้านอย่างยั่งยืน ซึ่งก็เป็นสาระและจุดหมายหลักของการจัดการศึกษาอยู่แล้ว ในพระราชดำรัส พระบรมราโชวาท พระบรมราชโองการการศึกษา พระองค์ได้ทรงเน้นว่าการจัดการศึกษาเป็นไปเพื่อราษฎรทุกคน ด้วยการบูรณาการแบบแผนเดิมกันกับแบบแผนสากลเข้าด้วยกัน เพื่อความเหมาะสมกับสถานการณ์และสภาพสังคมไทยในสมัยนั้นพืชพันธุ์แห่งปัญญาที่พระองค์ได้ทรงหว่านไว้ให้ทวยราษฎรทั่วพระราชอาณาจักรในสมัยของของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าก็ได้รับการพัฒนาต่อเนื่องมาถึงรัชพระองค์ การศึกษาก็ได้เจริญงอกงามหยิ่งรากลึกเป็นความมั่นคงพัฒนาชาติไทยจวบจนปัจจุบันนี้

2. ความสำคัญและความสัมพันธ์ระหว่างพระราชประวัติและบริบทด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมืองที่มีผลต่อพระราชปณิธานในการพัฒนาประเทศในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นพระราชโอรสของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี ประสูติเมื่อวันอังคารที่ 20 กันยายน พ.ศ. 2376¹³¹

พระองค์ ทรงได้รับการศึกษาเป็นอย่างดี ทรงเริ่มศึกษาในพระบรมมหาราชวังและทรงศึกษาวิชาเบื้องต้นและโบราณราชประเพณีต่างๆ สำหรับวิชาอื่นๆ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงจัดหาครูที่รอบรู้ในวิชาการแขนงต่างๆ มาถวายการสอนให้คือภาษาบาลีทรงศึกษากับหลวงราชาภิรมย์ (เปี่ยม) กรมราชบัณฑิต ที่หอพระมนเทียรธรรมในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม วิชาปี่นไฟ ทรงศึกษาในสำนักพระยาอภัยสรเพลิง (ศรี) วิชามวยปล้ำ กระบี่กระบอง ทรงศึกษา ทรงศึกษาในสำนักกับหม่อมเจ้าสิงหนาท ส่วนวิชารัฐประศาสน์ราชประเพณี และโบราณคดีทั้งปวงนั้น พระราชบิดาทรงฝึกสอนเองโดยตลอด¹³²

ในด้านภาษาอังกฤษพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงว่าจ้างครูสตรีชาวอังกฤษ จากสิงคโปร์ คือ นางแอนนา เลียวโนเวนซ์ (Mrs. Anna Leonowens) มาถวายการสอน ซึ่งในขณะนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระชนม์ได้ 9 พรรษา ที่พระนั่งทรงธรรมในพระบรมมหาราชวัง การสอน สอนเป็นเวลาเฉพาะเวลาก่อนเจ้านายเสด็จขึ้นเฝ้าฯ และเวลากว่างการตามเสด็จ ทรงศึกษาอยู่กับนางแอนนา จนมีพระชนมายุได้ 14 พรรษา ถึงเวลาที่จะทรงผนวชเป็นสามเณรตามราชประเพณีพระราชบิดาก็โปรดให้จัดการตามแบบเจ้าฟ้าทรงผนวช ถึงตอนนี้การเรียนภาษาอังกฤษกับนางแอนนา คงจะคงไปชั่วคราว และในปีต่อมานางแอนนาก็ได้ออกจากเมืองไทยไป การศึกษาภาษาอังกฤษของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับนางแอนนา แม้จะเป็นเพียงการเริ่มต้น แต่ก็ทรงได้รับประโยชน์จากการเรียนมากเพราะเป็นพื้นฐานในการศึกษาภาษาอังกฤษในระดับต่อไป จนสิ้นรัชกาลที่ 4 เมื่อเสด็จขึ้นเสวยราชย์ในปี 2416 ได้ทรงศึกษาภาษาอังกฤษด้วยพระองค์เอง

สำหรับการศึกษาข้าราชการต่างๆ นั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงถือเป็นหน้าที่ของพระองค์ในการอบรมสั่งสอน ฝึกหัดด้วยพระองค์เอง ดังที่สมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ประทานเล่าไว้ว่า

¹³¹ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชประวัติรัชกาลที่ 5 ก่อนเสวยราชย์ (พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, 2514), หน้า 1-2.

¹³² สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, เรื่องเดิม, หน้า 10-11.

“...ตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ มาประทับอยู่ที่ พระตำหนักสวนกุหลาบ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ ทรงฝึกหัด ราชการกวัดขันธ์ขึ้น คือนอกจากที่เสด็จไปเฝ้าและไปตามเสด็จโดยปรกติ เวลา กลาง คือ ถ้ำทรงพระราชวินิจฉัยข้อราชการหรือทรงประพุดิพระราชกรณียกิจ โดย ลำพังให้หาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ เข้าไปอยู่ปฏิบัติประจำ พระองค์ให้ทรงฟังพระบรมราโชวาท และพระบรมราชาธิบายในราชการและ ราชประเพณีต่างๆ เสมอเฝ้าอยู่จนราวเที่ยงคืนบ้าง บางทีก็คิดว่านั่นจึงได้เสด็จ กลับออกมายังพระตำหนัก นอกจากนั้นมักโปรดให้เป็นผู้เชิญกระแสรบตั้งแจ้ง พระราชประสงค์หรือทรงหาหรือข้อราชการ ไปยังเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ เวลาเข้า เฝ้าต้องเสด็จข้ามไปบ้านเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ด้วยเนื่องๆ ...”¹³³

จะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงได้รับการศึกษาเป็นอย่างดีทั้ง ตามแบบไทยและแบบตะวันตก ทรงตระหนักดีว่าการศึกษาวิชาการแผนใหม่ ตามแบบตะวันตกมี คุณค่า ทรงมีพระราชประสงค์จะให้พระราชโอรสและพระราชธิดาของพระองค์ได้ศึกษาตามแบบ ไทยและแบบตะวันตกเพื่อจะได้มีความรู้ทั้งแบบตะวันตกและแบบไทย พระองค์ทรงวางแผนการ จัดการศึกษาให้กับบรรดาพระราชโอรสนั้นการศึกษาตามแบบของพระองค์คือจ้างครูชาว ต่างประเทศมาถวายการสอนในพระราชวังย่อมไม่เป็นการเพียงพอ เพราะประเทศเราต้องเกี่ยวข้องกับ ชาติตะวันตกมากขึ้นทุกที ทรงมีพระราชปรารภว่า “การเล่าเรียนในที่นี้ ถึงจะจัดให้ได้อย่างไร ก็ จะไม่เร็วไปได้เหมือนในประเทศซึ่งเป็นเจ้าของภาษา”¹³⁴ ดังนั้นพระองค์จึงทรงคัดสรรพระทัยที่จะ ส่งพระราชโอรสทุกพระองค์ไปศึกษาต่างประเทศเพื่อจะได้เรียนรู้วิทยาการจากต่างประเทศและ นำความรู้และวิทยาการกลับมาพัฒนาประเทศชาติต่อไป

2.1 ด้านการพัฒนาสังคมและการเมือง

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพัฒนารูปแบบการบริหารราชการ แผ่นดินใหม่ และทรงปรับปรุงขนบธรรมเนียมประเพณี สังคม และรูปแบบการปกครองให้ทันสมัย อาทิ ทรงยกเลิกประเพณีการหมอบเฝ้า เปลี่ยนเป็นการยืนถวายบังคมแบบตะวันตก และทรง ดำเนินการเลิกทาส รวมทั้งทรงปรับปรุงการศึกษาแผนใหม่ ตั้งโรงเรียนขึ้นในที่ต่างๆ ทั้งของหลวง

¹³³ สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้าทรงราชานุภาพ, เรื่องเดิม, หน้า 36-37.

¹³⁴ หจข. ต.49/7 พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิ โสภณ ลงวันที่ 27 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 113

และของราษฎร เพื่อยกระดับประเทศให้เป็นสากลมากขึ้น¹³⁵ ด้วยเหตุที่ว่าประเทศที่อยู่โดยรอบประเทศไทยได้ตกเป็นอาณานิคมของประเทศตะวันตกแล้ว และการพัฒนาปรับปรุงการบริหารราชการบริหารราชการแผ่นดินของไทยให้ทันสมัยแล้วนั้นก็ทำให้ประเทศล่าอาณานิคมชาวตะวันตกไม่มีเหตุผลในการเข้ามาด้วยการล่าอาณานิคมประเทศไทยได้ ซึ่งในเวลาต่อมาได้เสด็จพระราชดำเนินไปยังทวีปยุโรป เพื่อทรงเจริญพระราชไมตรีกับนานาประเทศ ซึ่งเป็นอารยประเทศและมหาอำนาจในเวลานั้น เพื่อทรงดำเนินเชื่อมสัมพันธไมตรีและกุศโลบายในการรักษาบ้านเมือง กับทั้งทอดพระเนตรวิทยาการความเจริญก้าวหน้าของต่างประเทศเพื่อนำมาประยุกต์ใช้ในประเทศต่อไป

ในช่วง พ.ศ.2394-2453 นั้นเกิดกระแสการล่าอาณานิคมของประเทศต่างๆ ในยุโรป ได้แผ่อิทธิพลเข้ามาในทวีปเอเชีย ซึ่งทำให้ประเทศต่างๆ ในเอเชียนั้นจึงต้องตกเป็นอาณานิคมแก่ประเทศในยุโรปหลายประเทศด้วยกัน และประเทศไทยก็เป็นประเทศหนึ่งที่ถูกอิทธิพลจากการล่าอาณานิคมครอบคลุมมาถึงจนกระทั่งทำให้ต้องเสียดินแดนบางส่วนไปแต่ก็ยังรักษาเอกราชของชาติไว้ได้ ซึ่งวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 (พ.ศ. 2436)¹³⁶ เป็นเหตุการณ์ที่ชี้ให้เห็นถึงการคุกคามของฝรั่งเศสที่มีต่อไทยอย่างแท้จริง แม้แต่อังกฤษซึ่งไทยคิดว่าจะให้ความช่วยเหลือได้ก็ปฏิเสธไม่ขอเข้าร่วมแทรกแซงในความตกลงใดๆ ที่ฝรั่งเศสจะทำกับไทย นโยบายของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในขณะนั้น คือ ขอความช่วยเหลือจากมหาอำนาจชาติอื่นในการเข้ามาไกล่เกลี่ยและยุติความยุ่งยากต่างๆ ที่เกิดขึ้นระหว่างไทยกับฝรั่งเศส มหาอำนาจที่สำคัญในขณะนั้นคือ เยอรมันนีและรัสเซีย

จากวิกฤตการณ์ ร.ศ.112 ทำให้ฝรั่งเศสยึดดินแดนจันทบุรี ซึ่งนับว่าเป็นเมืองยุทธศาสตร์เมืองหนึ่งของไทย ไว้เป็นประกันถึง 10 ปี และด้วยพระอัจฉริยภาพของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงหาทางแลกเปลี่ยนโดยยอมยกเมืองมโนไพรและจำปาศักดิ์ ซึ่งอยู่ตรงข้ามกับเมืองปากเซ และดินแดนฝั่งขวาของแม่น้ำโขง ตรงข้ามกับเมืองหลวงพระบางไว้ใน พ.ศ. 2448 ฝรั่งเศสจึงยอมถอนทหารออกจันทบุรี แต่กลับไปยึดเมืองตราดไว้แทนและไทยยอมทำสัญญายกมณฑลบูรพา ซึ่งประกอบด้วยเมืองพระตะบอง เสียมราฐ ศรีโสภณ ให้แก่ฝรั่งเศส เพื่อแลกเปลี่ยนกับจังหวัดตราดและเกาะต่างๆ ที่อยู่ใต้แหลมสิงห์ ลงไปจนถึงเกาะกูดที่ฝรั่งเศสยึดไว้เพื่อเป็นการรักษาดินแดนส่วนใหญ่ของชาติเอาไว้ ฝ่ายไทยจึงต้องยอมตามที่ฝรั่งเศสเรียกร้อง โดยได้มีการทำสนธิสัญญาระหว่างไทยกับฝรั่งเศส ซึ่งในสนธิสัญญา ผลจากสนธิสัญญานี้ ทำให้

¹³⁵ กระทรวงศึกษาธิการ, แนวพระราชดำริก้าวร้าว. (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2527).

¹³⁶ เรื่องเดียวกัน

ไทยต้องเสียสิทธิในการปกครองลาวตั้งแต่บัดนั้น รวมทั้งบรรดาเกาะแก่งทั้งหลายที่มีใน แม่น้ำโขง แม้จะห่างจากฝั่งไทยเพียง 1 เมตร ก็ให้ถือว่าเป็นดินแดนของลาวจนถึงปัจจุบัน นอกจากนั้น ฝรั่งเศสยังได้เรียกเรื่องเงินค่าปรับจำนวนหนึ่ง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงใช้เงินที่เรียกว่า เงินถุงแดง มอบให้กับฝรั่งเศส เงินถุงแดงนี้เป็นเงินซึ่งรัชกาลที่ 3 ทรงได้มาจากการค้า การค้ากับต่างประเทศ โดยเฉพาะกับเมืองจีน แล้วพระองค์ก็ได้เก็บเงินเหล่านั้นไว้ในถุงแดง ในคราวเกิดเหตุการณ์ ร.ศ. 112 นี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงนำเงินดังกล่าวออกมาเพื่อชดใช้ค่าเสียหายให้ฝ่ายฝรั่งเศสรวมกับเงินที่เรียกรจากข้าราชการบริพาร รวมเป็นเงินจำนวน 3 ล้านบาท ถือได้ว่าวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 นี้ นับว่าไทยสูญเสียดินแดนครั้งสำคัญและมากที่สุด แต่เพื่อรักษาเอกราชและอธิปไตยของชาติไว้พระองค์จึงทรงยินยอม

จากวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 ที่เกิดขึ้นทำให้ความปรารถนาประการหนึ่งของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็คือต้องพระประสงค์ให้พระราชโอรสได้แยกย้ายกันไปศึกษาวิชาหลาย ๆ สาขา เพื่อจะได้นำมาใช้ในการปรับปรุงประเทศสืบต่อจากพระองค์ในสาขาวิชาต่างๆ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีแนวพระราชดำริอยู่เสมอในเรื่องการขาดคนที่จะมาช่วยทำงานที่พระองค์ทรงตั้งต้นไว้ให้สำเร็จลุล่วงไป ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาถึงสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์คอนหนึ่งว่า

“...ความคิดที่จะเรียนให้ตลอดไปนั้นเห็นด้วย เกลียดอายครั้ง ๆ กลาง ๆ มาไม่เป็นโล้เป็นพาย มีอยู่นิดเดียว แต่เพียงความจริงนั้น ในเวลานี้ เมืองไทยเราครั้งหนึ่งก็ยังคงคิดว่าไม่มีความรู้เลย เมื่อกลับมาคงจะได้เห็นว่า ความขาดคนของเราเป็นอยู่อย่างไร ถ้าจะเปรียบด้วยเรือก็เหมือนกับเมื่อก่อนเอาขึ้นทิ้งไว้ในอู่ คงอยู่แต่เรือ ท้องนั้นผู้รั้วควรจะล่อน้ำไม่ได้ เมื่อจำเป็นต้องเข็นลงน้ำ ก็เอาโคลนปะแทนชั้น คนพายก็ไม่เป็น คนหนึ่งยกคนหนึ่งจ้วงตุ่ม ๆ ตุ่ม ๆ น้ำก็เขียว ลมก็จัด เวลาว่าง ๆ ค่อยปูยา เปลี่ยนไม้ไปทีละแผ่น 2 แผ่น ตอกหมันยาชั้นพอเป็นรูป แต่คนที่พายลี้วนแต่เป็นโรคภัยต่างๆ ตาบอดบ้าง หูหนวกบ้าง การที่จะหาฝีพายให้เต็มลำเป็นการยากยิ่ง ถ้าจะถามว่าเมืองไทยทำไมจึงได้ช้ากว่าญี่ปุ่นก็ต้องว่าเพราะเหตุที่มันเป็นเช่นนี้แหละ...”¹³⁷

¹³⁷ พระราชหัตถเลขา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และลายพระหัตถ์สมเด็จพระปิตุจฉาเจ้าสุทมาลมารศรี พระอรรคราชเทวี พิมพ์ในงานพระเมรุ จอมพล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต วันที่ 10 เมษายน 2493, หน้า 25.

วิชาที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงต้องการให้พระราชโอรสได้ศึกษาเล่าเรียนมากที่สุด เพราะเป็นความต้องการของประเทศในขณะนั้นก็คือ วิชากฎหมาย¹³⁸ การทหารบก การทหารเรือ¹³⁹ และการคลัง ที่ทรงต้องการมีผู้มีความรู้ทางกฎหมายนั้นก็สืบเนื่องมาจากการสูญเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขตแก่ประเทศตะวันตกทรงต้องการผู้มีความรู้มาช่วยกันร่างประมวลกฎหมาย และปรับปรุงการศาลให้เจริญทัดเทียมอารยประเทศ เพื่อเรียกร้องสิทธิสภาพนอกอาณาเขตที่สูญเสียไปให้กลับคืนมา

ด้วยเหตุนี้เองพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงต้องการบุคคลที่มีความรู้ทางด้านกฎหมายมากที่สุด เพื่อเร่งสร้างประมวลกฎหมายและระเบียบการศาลของไทยให้เจริญทัดเทียมอารยประเทศ ในการนี้พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ ซึ่งสำเร็จวิชากฎหมายจากมหาวิทยาลัยอ็อกซฟอร์ด กลับมาถึงประเทศไทยเมื่อ พ.ศ. 2434 ได้เป็นกำลังสำคัญในการปฏิรูปประมวลกฎหมายและจัดระเบียบทางการศาลของไทย โดยทรงเข้ารับตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมใน พ.ศ. 2439

อันที่จริงพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทุกพระองค์ ทรงต้องการศึกษาวิชาทางการทหารทุกพระองค์ ทั้งนี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากเหตุการณ์ใน ร.ศ. 112 แต่พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์กราบทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวคัดค้านความคิดเช่นนี้ โดยให้เหตุผลว่าบ้านเมืองจะดำรงอยู่ได้ก็ต้องอาศัยกิจการทางด้านพลเรือนด้วย ถ้าบรรดาพระราชโอรสเลือกเรียนวิชาทหารหมดแล้ว ทางด้านการพลเรือนจะได้ใครเข้ามาบริหารประเทศ

“...มาในระหว่างเมื่อสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร และพระเจ้าลูกยาเธอหลายพระองค์ได้เสด็จออกมาทรงเล่าเรียน ณ ประเทศนี้ต่อมาโดยลำดับ สมัยนี้ความเห็นที่จะจัดการทรงศึกษาจึงรื้อขึ้นเป็นทหารเกือบจะหมด โดยมูลเหตุที่ได้รับความเจ็บแสบมาสดๆ ประกอบกับทางประเพณีของฝรั่งซึ่งหยิบเอามาใช้เป็นถ้อยคำว่า “ขัตติยต้องเป็นทหารหมด” จนจะทำให้พระอารมณ์และความนิยมเลื่อมใสของพระราชกุมารทั้งหมด ซึ่งยังทรงพระเยาว์อยู่ในเวลาเล่าเรียนและกำลังอ่อน โอนไปง่ายนั้น พันเพื่อนชู้ซ่าไปแต่ทางทหารฝ่ายเดียว... พระราชกุมารพระองค์ใดที่จะได้รับรัชทายาทหรือเป็นผู้ช่วย

¹³⁸ หจข. ร.5บ.2.จ. พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง พ.ท.สุม ลงวันที่ 16 มีนาคม 1898.

¹³⁹ หจข. ร.5ฝ38/2 ร่างพระบรมราโชวาทพระราชทาน พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ ออกไปราชการยุโรป ร.ศ. 112

รักษาพระราชอาณาเขตควรที่จะได้รับความแนะนำบำรุงพระปรีชาให้
ทรงรอบรู้ทั้งฝ่ายพลเรือนซึ่งเป็นการทะนุบำรุง และทหารซึ่งเป็นการ
ป้องกันรักษามิให้อยู่หย่อนหรือลุ่มหลงล่าเอียงไปในทางเดียว... การ
พลเรือนเป็นรากเง่าลำต้นและกิ่งก้าน การทหารเป็นดอกใบซึ่งจะให้
เห็นความมั่งคั่งและสง่า...”¹⁴⁰

ทางด้านกรทหารบก และทหารเรือนั้นก็ขาดคนที่มีความรู้ความชำนาญที่จะมา
ปรับปรุงกองทัพอยู่มาก เพราะกองทัพย่อมเป็นกำลังสำคัญในการป้องกันประเทศจากเหตุการณ์
ร.ศ. 112 ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นความจำเป็นในเรื่องนี้ ซึ่งความ
มุ่งหมายนี้จะสำเร็จได้ก็ต่อเมื่อคนไทยได้รับการศึกษา ฝึกหัดมาเป็นอย่างดี จนสามารถนำความรู้มา
ใช้การได้ การที่ทรงต้องการให้พระราชโอรสเรียนทางนี้ทรงชี้แจงเหตุผลไว้ว่า ผู้ซึ่งมีบรรดาศักดิ์
มากและจะเป็นใหญ่สืบไปภายหน้า ถ้ามีความรู้ในการทหารจะได้คิดจัดการทหาร พอมีทางพุดจาให้
เข้าใจกันได้ และจะเป็นตัวอย่างที่ให้แก่คนที่ป็นทหารมิใช่ไม่เบื้อหน้าย่อท้อ ด้วยเห็นว่า เป็นหน้าที่
ของคนเลวๆ จะเป็นได้¹⁴¹ ซึ่งพระราชโอรสชั้นเจ้าฟ้าที่ทรงศึกษาวิชาทหาร ได้แก่

สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ ศึกษาวิชาทหารจากโรงเรียนนายร้อย
แซนเฮิส (Sandhurst) ประเทศอังกฤษ

สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนารถ ศึกษาวิชาทหารจากโรงเรียน
นายร้อยมหาดเล็ก ประเทศรัสเซีย

สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าอัษฎางค์เดชาวุธ เสด็จไปศึกษาในประเทศอังกฤษ
แล้วเสด็จกลับมาศึกษาใน โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในประเทศไทย

สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์ ทรงศึกษาวิชาทหารบกจาก
โรงเรียนนายร้อยวูลวิช (Woolwich) ประเทศอังกฤษ และเสด็จไปศึกษาวิชาเสนาธิการทหารบกใน
Ecole de Guerre ประเทศฝรั่งเศส

สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหิดลอดุลยเดช กรมหลวงสงขลานครินทร์ ทรง
ศึกษาวิชาทหารเรือในประเทศเยอรมนี

สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ ทรงศึกษาวิชาทหารบกใน
ประเทศเยอรมนี

¹⁴⁰ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาพระเสด็จสุ
เรนทราธิบดี. พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ ลงวันที่ 16 มีนาคม ร.ศ. 116. , หน้า 217.

¹⁴¹ พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี, หน้า 231.

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเองก็ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะให้พระราชโอรสได้แยกย้ายกันไปศึกษาวิชาต่างๆ เพื่อประโยชน์ของบ้านเมืองอยู่แล้ว ทรงเห็นชอบด้วยและโปรดให้พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ปรึกษาราชการกับพระอภิบาลอื่นๆ ของพระราชโอรสในการจัดการศึกษาของแต่ละพระองค์ต่อไป

การพัฒนาประเทศในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อจะดำรงรักษาเอกราชอธิปไตยของชาติให้พ้นจากลัทธิจักรวรรดินิยมซึ่งกำลังแผ่ขยายอยู่ทั่วทวีปเอเชีย และในการที่จะรักษาเอกราชอธิปไตยไว้ให้ได้นั้นจำเป็นต้องกระทำหลายอย่างหลายแง่ อาทิ ผู้ปกครองประเทศและผู้อยู่ในตำแหน่งหน้าที่สำคัญๆ ทุกหน้าที่ต้องเฉลียวฉลาดรู้เท่าทันฝรั่ง ระบบสังคมและเศรษฐกิจต้องดีพอที่จะพึ่งตนเองได้เต็มที่ ระบบการบริหารประเทศต้องมีประสิทธิภาพ กำลังป้องกันประเทศต้องแข็งแรง และทันสมัย และแม้แต่จารีตประเพณีบางอย่างก็ต้องแก้ไขมิให้ขึ้นชื่อว่าป่าเถื่อน การที่จะถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติดังกล่าวก็ต้องมีจุดเริ่มต้นที่คนก่อนอื่น การให้การศึกษาเพื่อพัฒนาคนจึงเป็นสิ่งสำคัญที่จะต้องทุ่มเทให้เป็นอันมาก การส่งคนไทยไปศึกษาเล่าเรียนในยุโรปเพื่อศึกษาวิชาแขนงต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งบรรดาพระราชโอรส และเจ้านายในพระราชวงศ์ตลอดถึงบุตรข้าราชการก็เพื่อสร้างคนชั้นนำมารับหน้าที่สำคัญๆ ในการบริหารประเทศ พระราชหัตถเลขาตอนหนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีถึงพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ เมื่อนำสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธไปศึกษาที่ประเทศอังกฤษ ที่ว่า “...มีความประสงค์แต่จะให้ได้รับความรู้วิชาพอที่จะรักษาทรัพย์สมบัติที่พอให้ได้เท่านั้น...”¹⁴² คำว่า “ทรัพย์สมบัติ” ในที่นี้ก็คือ “ประเทศชาติ” นั่นเอง และการที่จะรักษาไว้ให้ได้นั้นก็จะต้องมีวิชาความรู้ดีพอนำมาปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยเท่าเทียมอารยประเทศ เพื่อป้องกันมิให้จักรวรรดิตะวันตกนำมาเป็นข้ออ้างในการเข้ายึดครองประเทศเหมือนกับที่เคยทำมาแล้วในประเทศอื่นๆ¹⁴³

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศเสียใหม่โดยแบ่งการปกครองออกเป็นกระทรวงต่างๆ ถึง 12 กระทรวง ดังนั้นงานราชการจึงขยายตัวออกไปมาก ความต้องการตัวบุคคลที่จะเข้ารับราชการทั้งในตำแหน่งผู้บริหารและข้าราชการทั่วไปหาได้ยากมาก การพัฒนาประเทศที่ทรงมีพระราชประสงค์จะให้ดำเนินไปอย่างรวดเร็วจึงไม่อาจเป็นไปได้ สิ่งที่พระองค์ต้องการมากที่สุดในขณะนั้น คือ คนที่มีการศึกษาและมีความรู้¹⁴⁴ ทรงมีพระราชปรารภถึงเรื่องการขาดกำลังคนไว้ว่า

¹⁴² พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี, หน้า 1.

¹⁴³ หจข. ร.5บ.2/16 เจ้านายและข้าราชการกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงระเบียบราชการแผ่นดิน ร.ศ. 103

¹⁴⁴ หจข. ร.5ค.2/3 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงมิสเตอร์เวอร์รีนิ ลงวันที่ 23 มิถุนายน ค.ศ. 1900

“...ด้วยความรู้สึกขัดสนย่อมเกิดขึ้นแก่พวกเราทั้งหลาย ไม่แต่เฉพาะตัวเราเองบรรดาผู้ที่ต้องมีหน้าที่ราชการสำคัญที่ต้องใช้คนมาก อย่างเช่น กรมหมื่นดำรงซึ่งมีหน้าที่ต้องจัดข้าราชการเป็นข้าหลวงเทศาภิบาล ข้าหลวงประจำเมืองซึ่งต้องเปลี่ยน ต้องแซมปีหลายๆ สิบคนหรือตั้งร้อย กรมหมื่นมหิศร ซึ่งต้องส่งข้าหลวงคลังไปประจำหัวเมือง ซึ่งตั้งขึ้นใหม่ปีละหลายสิบคน เป็นตัวผู้ที่ร้อนรนรบเร้าเราอยู่ไม่ได้ขาดในเรื่องที่จะต้องการคนแลต้องช่วยกันหา ยังกระทรวงอื่นเช่นกระทรวงยุติธรรม ถ้าจะได้คนที่มีความรู้ในกฎหมายพอประมาณสักร้อยคน ก็จะได้รับตำแหน่งในปีเดี๋ยวนี้อันนี้ทั้งสิ้นไม่เหลือหลง

“...ด้วยได้สั่งให้ขยายกระบวนการพิจารณาความใหม่ออกไปทั่วพระราชอาณาเขตในงบประมาณศก 118 นี้ แต่กระทรวงยุติธรรมยังได้ตั้งโรงเรียนกฎหมายเฉพาะแต่พอให้รู้กระบวนการใหม่แลกฎหมายของเรา พอว่าความได้ ก็ได้อายออกไปโรงเรียนกฎหมายซึ่งเป็นการรีบร้อนเช่นนี้ ที่จะได้คนที่รู้ดีแท้ทีเดียวก็ไม่ได้ตัวเอง แต่เป็นการจำเป็นก็ต้องใช้ ส่วนกรมเมืองแลกรมท่า ซึ่งเจ้าของกระทรวงไม่ผู้ตะเกียกตะกาย แต่ถ้าถูกคิดเตียนอันใดเข้าก็ร้องเรื่องคนคิดขึ้นมา ไม่ป่วยที่จะกล่าวถึงกระทรวงโยธา ซึ่งมีคนไทยอยู่ในกรมขึ้นของกรมนั้นไม่เกินกว่ากรมละคนในพวกชั้นสูง ยกเสียแต่กรมโยธาคือพวกก่อสร้าง มีความต้องการจนไม่มีอะไรจะพูด จะไปเที่ยวแย่ง โฉบฉวยเหมือนคนอื่นก็ไม่ได้ เพราะไม่มีความรู้ก็ใช้ไม่ได้ การที่จะฝึกสอนแต่เล็กน้อยก็ไม่เป็นประโยชน์อันใดได้ หากยังชั่วที่ได้ฝากการไปรษณีย์แลโทรเลขไว้ในเทศาภิบาลไปพลาง หาไม่ก็ต้องใช้คนขึ้นอีกมาก ส่วนกรมที่ใกล้เคียงกล่าวคือทหารแลกรมวังมหาดเล็กซึ่งนำที่จะหาคนง่ายก็หนาแน่นไปด้วยคนศุคนรา จะใช้การก็ไม่ได้เต็มที่ ผลักไปไหนก็ไม่ใคร่จะพ้น มีแต่ต้องชักต้องถอนเอาคนดีออกไปไกลๆ คนทราวมไว้ใกล้ เพราะเป็นการจำเป็นที่จะต้องเอาจริงภายนอกจนเดี๋ยวนี้อาจจะรับแขกอย่างเช่นเจ้าฝรั่งมาก็ได้ หากคนที่พูดภาษาให้พอรับแขกหรือได้ตกลงเป็นใจความว่าในเมืองเราเวลานี้ไม่ขัดสนอันใดยิ่งกว่าคนการเจริญอันใดจะเป็นไปไม่ได้เร็วก็เพราะเรื่องคนนี้อย่างเดียว...”¹⁴⁵

¹⁴⁵ พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี, หน้า 292 – 293.

การที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเข้าพระทัยดีถึงการขาดกำลังคนในการปรับปรุงประเทศนี้เอง จึงได้ทรงว่าจ้างชาวยุโรปที่ชำนาญการเข้ามาเป็นที่ปรึกษาในวงราชการต่างๆ ทรงมีพระราชดำริว่า “...การที่ใช้ฝรั่งนั้นก็เหมือนเราใช้ตำราสำเร็จ คือเอาที่เขาหลงแลเห็นว่าดีแล้วมาทำเพื่อจะได้เจริญก้าวหน้าทันเขา...”¹⁴⁶ แต่การที่ใช้ฝรั่งนั้นไม่ว่าจะมีผลดีอย่างไรก็ดี ผลเสียก็มีอยู่มาก ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงพระยาวิสุทธรุขียศศักดิ์ ดังนี้

“...เพราะเหตุขาดคนเช่นนี้ จึงต้องจำใช้ฝรั่งในที่ซึ่งคนเรายังมีความรู้แลความสามารถไม่พอ แต่การที่ใช้ฝรั่งนั้นไม่ใช่เป็นการง่าย แลก็รู้ชัดเจนอยู่ในใจด้วยกันว่าเขาเป็นคนต่างภาษาต่างชาติ จะซื้อตรงจงรักภักดีอะไรต่อเราหนักหนา ก็ชั่วแต่มาหาทรัพย์กลับไปบ้าน...”¹⁴⁷

นอกจากนั้นก็ยังเกิดปัญหาในเรื่องความอิจฉา และเกิดการแก่งแย่งกันในหมู่ฝรั่งชาติต่างๆ เพราะถ้าใช้ฝรั่งชาติเดียวกันทำงานในกระทรวงหนึ่งก็กลายเป็นการผูกขาดว่ากรรมนี้กระทรวงนี้เป็นของชาตินั้นๆ เป็นฝรั่งชาติอื่นๆ ก็ไม่พอใจ ต้องการจะให้คนของตนเข้าทำงานในกระทรวงนั้นบ้าง¹⁴⁸

การที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจ้างฝรั่งเข้ามาเป็นที่ปรึกษาราชการนี้ นอกจากจะให้เข้ามาช่วยทำงานแล้ว ก็ทรงหวังว่าจะเป็นการเตรียมการที่จะหัดคนไทยให้รับช่วงการปฏิบัติราชการด้วยตนเอง เพราะการจะหวังพึ่งชาวต่างชาติตลอดไปย่อมเป็นไปไม่ได้ แต่สิ่งที่ทรงหวังก็ไม่ได้ผลนัก เนื่องจากคนไทยไม่ได้รับการศึกษาเพียงพอ¹⁴⁹ ไม่สามารถจะรับการถ่ายทอดวิชาความรู้จากฝรั่งไว้ได้ดังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตรัสว่า “โล่ฝรั่งไม่ทัน”¹⁵⁰ ด้วยเหตุนี้เองจึงทรงหวังว่าเมื่อพระราชโอรสพระราชวงศ์ และข้าราชการที่ทรงส่งไปศึกษาต่างประเทศกลับมาจะได้ช่วยกันเป็นกำลังสำคัญในการบริหารประเทศ และที่ทรงตั้งพระทัยเอาไว้เป็นอย่างมากคือบรรดาพระราชโอรสของพระองค์ที่จะกลับมาช่วยบริหารกิจการในกระทรวงต่างๆ เพราะ “การทุกๆ กระทรวงจะหาเสนาบดีที่รู้ราชการในหน้าที่ไม่ได้เลยสักคน

¹⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 306.

¹⁴⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 294.

¹⁴⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 306.

¹⁴⁹ เรื่องเดียวกัน.

¹⁵⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 294.

เดียว”¹⁵¹ ทรงโปรดให้พระราชโอรสเลือกเรียนวิชาต่างๆ ที่จะเป็นประโยชน์ต่อบ้านเมืองเช่น กฎหมาย การคลัง การทูต ทหารบก ทหารเรือ การโยธา เป็นต้น วิชาที่ทรงต้องการมากที่สุดในเวลานั้นคือ กฎหมาย¹⁵² สาเหตุที่ต้องการคนที่มีความรู้ทางด้านกฎหมายนั้นสืบเนื่องมาจากการเสียเปรียบจากสนธิสัญญาที่ไทยทำกับ เซอร์ จอห์น บาวริง เมื่อ พ.ศ. 2398 ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งนับเป็นจุดเริ่มต้นของสมัยแห่งอิทธิพลของชาวยุโรปในประเทศไทย สนธิสัญญานี้เป็นเสมือนสัญลักษณ์แห่งการเปิดประตูการค้าและสัมพันธไมตรีอย่างกว้างขวางระหว่างไทยกับต่างประเทศ แต่ถ้าพิจารณาดูข้อความในสัญญาดังกล่าวแล้ว ส่วนใหญ่ทางฝ่ายไทยเป็นฝ่ายเสียเปรียบ หรือสิทธิสภาพนอกอาณาเขตนั้นมีหลักสำคัญอยู่ว่า ถ้าคนในบังคับอังกฤษวิวาทกับคนในบังคับของไทย กงสุลอังกฤษเจ้าพนักงานฝ่ายไทยจะเข้าร่วมปรึกษากันเพื่อตัดสิน หากคนในบังคับอังกฤษทำผิด กงสุลจะลงโทษตามกฎหมายของอังกฤษ แต่ถ้าหากคนในบังคับของไทยทำผิด เจ้าพนักงานฝ่ายไทยก็จะลงโทษตามกฎหมายไทย ซึ่งตามสัญญาข้อนี้ก่อให้เกิดความเสียเปรียบทางการศาลของไทย เมื่อคนอังกฤษได้สิทธิพิเศษที่จะต้องไม่ขึ้นศาลไทย ชาวต่างประเทศอื่นๆ ก็พากันเรียกร้องเอาสิทธิเช่นเดียวกันบ้าง ในที่สุดก็ต้องให้สิทธิสภาพนอกอาณาเขตแก่ประเทศอื่นๆ ที่เข้ามาทำสิทธิสัญญาด้วย เช่น อเมริกา ฝรั่งเศส เดนมาร์ก ปอร์ตุเกส ฮอลันดา เยอรมัน สวีเดน นอร์เวย์ เบลเยียม อิตาลี ออสเตรีย ฮังการี สเปน รัสเซีย และญี่ปุ่น

ทางด้านกระทรวงอื่นๆ ก็ต้องการการปรับปรุงเช่นกัน เช่น กระทรวงกลาโหม ราชการทหารบก ทหารเรือก็ยิ่งแยกย้ายเป็นหลายหมู่หลายกรม ไม่เป็นแบบแผนอันเดียวกัน การเกณฑ์คนเข้ารับราชการทหารก็ไม่มีระเบียบแบบแผนที่ดี ทำให้คนพากันหนีทหารหมด เพราะราษฎรพากันเข้าใจว่าราชการทหารนั้นเป็นหน้าที่ของคนเลวๆ จะเป็น¹⁵³ เมื่อพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าจิรประวัติวรเดชเสด็จกลับจากการศึกษาด้านทหารบกจากประเทศเดนมาร์กแล้วก็ได้เข้าช่วยงานด้านการทหารจนเจริญก้าวหน้าทัดเทียมอารยประเทศ

ทางด้านกิจการทหารเรือ ผู้ที่เป็นกำลังสำคัญในการปรับปรุงกองทัพเรือคือ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ (กรมพระนครสวรรค์วรพินิต) พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอากาศบริพัตรวิจิตร (กรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์) และ พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าวุฒิไชยเฉลิมลาภ (กรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร)

ทางการโยธาธิการ ผู้มีบทบาทสำคัญได้แก่ พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าบุรฉัตรไชยากร (กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน)

¹⁵¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 306.

¹⁵² หจข. ร.5บ.2.จ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงพันโท สุข ลงวันที่ 16 มีนาคม 1898

¹⁵³ พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี, หน้า 231.

การสาธารณสุขและการแพทย์ ผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการปรับปรุงกิจการทางด้านนี้จนเจริญก้าวหน้าตามแบบประเทศตะวันตก คือ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหิดลอดุลยเดช (กรมหลวงสงขลานครินทร์) และพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ารังสิตประยูรศักดิ์ (กรมพระยาไชยนาทนเรนทร)

ด้วยเหตุนี้เองพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงต้องการบุคคลที่มีความรู้ทางด้านกฎหมายมากที่สุด เพื่อเร่งสร้างประมวลกฎหมายและระเบียบการศาลของไทยให้เจริญทัดเทียมอารยประเทศ ซึ่งช่วงเวลานั้นสิทธิสภาพนอกอาณาเขตซึ่งริตรอนอธิปไตยทางการศาลของไทยทวีความรุนแรงขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องจากจำนวนชาวต่างประเทศในเมืองไทยเพิ่มมากขึ้นและชาวตะวันตกพวกนี้พากันตีความของสิทธิสัญญาบิดเบือนไปโดยให้อำนาจสิทธิสภาพนอกอาณาเขตครอบคลุมไปถึงพวกคนในบังคับของตนด้วย ทำให้คนจีนและแม้แต่คนไทยเองไปขอเข้าเป็นคนในบังคับของประเทศนั้นๆ เพราะการลงโทษของประเทศต่างๆ ไม่เหมือนกัน ส่วนใหญ่ก็เป็นการลงโทษสถานเบา และไม่มีหลักประกันอันใดที่พอจะเชื่อถือว่าผู้ทำผิดในบังคับของชาติต่างๆ จะได้รับโทษอย่างสมควรกับความผิดเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขตจึงกลายเป็นอุปสรรคที่ขัดต่อความเรียบร้อยของบ้านเมือง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงมีพระราชดำริดำเนินการปรับปรุงสถานะทางการด้านกฎหมายให้ดีขึ้นเพื่อให้ทัดเทียมอย่างอารยประเทศซึ่งเมื่อเป็นที่รับรองของประเทศมหาอำนาจแล้ว สิทธิสภาพนอกอาณาเขตก็จะค่อยๆ หดหายไปที่สุดในที่สุด

2.2 ด้านการพัฒนาการศึกษา

การศึกษาของไทยในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กล่าวได้ว่าอยู่ในระยะเริ่มต้น ก่อนหน้านั้นเป็นต้นมาการศึกษาของไทยยังคงสอนกันอยู่ในวัด โดยมีพระภิกษุเป็นผู้สอนวิชาที่เรียนก็เป็นเพียงความรู้เบื้องต้น พอให้อ่านออกเขียนได้เป็นสำคัญ แม้การเล่าเรียนของพระบรมวงศานุวงศ์ในพระราชวังก็เป็นไปตามแบบเก่าที่เคยมีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเล็งเห็นว่าการศึกษาแบบเก่าเช่นนี้ไม่อาจจะทำให้ประเทศชาติเจริญก้าวหน้าไปได้เนื่องจากขาดบุคคลที่มีความรู้ความสามารถ การพัฒนาคนเป็นสิ่งสำคัญที่ต้องกระทำควบคู่กัน ไปด้วยการพัฒนาประเทศ พระองค์จึงเริ่มจัดการศึกษาขึ้นก่อนเป็นครั้งแรกโดยทรงจัดตั้งโรงเรียนหลวงขึ้นในพระบรมมหาราชวัง เมื่อ พ.ศ. 2414¹⁵⁴ โปรดให้พระเจ้าอนุชาเธอ พระบรมวงศานุวงศ์ และพระราชโอรสพระราชธิดาที่มีพระชันษาสมควรจะเข้าเรียนได้ให้

¹⁵⁴ กระทรวงศึกษาธิการ, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435 – 2507, พิมพ์เป็นที่ระลึกในวันครบเจ็ดสิบสองปีของกระทรวง วันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2507 (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2507), หน้า 28.

เข้าเรียนในโรงเรียนนี้ โรงเรียนที่พระราชโอรสส่วนใหญ่ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เข้าศึกษาวิชาความรู้เบื้องต้นได้แก่โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ ต่อจากนั้นก็ถูกส่งไปศึกษาต่างประเทศเพราะพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชปรารภว่า ถ้าให้พระโอรสทุกพระองค์ศึกษาอยู่ในเมืองไทยต่อไปก็จะมีวิชาความรู้อันใด เพราะในขณะนั้น การศึกษาที่จะทรงจัดขึ้นในขั้นต่อไปนั้นยังคงเป็นเพียงพระราชดำริเท่านั้น ยังขาดบุคคลที่จะมาช่วยดำเนินงาน การศึกษาในเมืองไทยถ้าเปรียบกับยุโรปแล้วก็เหมือนกับว่าเรายังอยู่ในระยะคืบคลานไปเท่านั้น การเสด็จไปศึกษาต่างประเทศมีโอกาสในการเลือกวิชาเรียนและประเทศที่มีชื่อเสียงในวิชานั้นๆ ได้

แนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมุ่งหวังที่จะใช้วัดและพระภิกษุสงฆ์ ซึ่งมีอยู่ทุกหมู่บ้านเป็นสถานที่เล่าเรียนและเป็นครูสอน เพื่อประโยชน์ทางการศาสนาเพื่อประโยชน์ทางราชการ เพื่อบุคคล วิชาที่เรียนก็มี อ่าน เขียน เรียนเลข เป็นความรู้พื้นฐานแนวความคิดที่ใช้วัดเป็นสถานที่เล่าเรียนและให้พระสงฆ์เป็นผู้สอนมีมาตลอดพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีแนวความคิดเกี่ยวกับการศึกษาของพระองค์กว้างไกลออกไปมากมายเพราะว่าพระองค์ทรงมีแนวพระราชดำริที่ทรงยึดมั่นให้บรรลุผลสำเร็จตลอดรัชสมัยของพระองค์ โดยพระองค์ทรงมุ่งหวังให้ผู้ได้เล่าเรียนหนังสือเป็นกำลังของชาติบ้านเมือง เป็นการเกื้อกูลพระพุทธศาสนาและเป็นประโยชน์แก่ตนเองในการประกอบอาชีพ จากความต้องการคนที่มีความรู้ความสามารถมาช่วยในการพัฒนาบ้านเมือง การที่จะพึงพาให้วัดเป็นที่ผลิตคนเพื่อมาทำงานให้บ้านเมืองไม่เพียงพอและไม่ทันเวลา จึงให้มีการปรับเปลี่ยนและปฏิรูปการศึกษาบางอย่างมากมายในรัชสมัยของพระองค์

จะเห็นได้ว่า การจัดการศึกษาตามแบบใหม่ของไทยเราเพื่อที่จะพัฒนาประเทศนั้น เราได้รับอิทธิพลทั้งในแง่ความคิดและอาศัยจากบุคคลจากตะวันตกอยู่มาก ซึ่งแนวความคิดเหล่านี้จะได้มาจากการติดต่อทำการค้า หมอสอนศาสนา ซึ่งหมอสอนศาสนายังได้ตั้งโรงเรียนตามแบบตะวันตกในเมืองไทยด้วย รวมถึงการที่รัชกาลที่ 5 ทรงได้รับการศึกษาจากครูชาวอังกฤษ และทรงรับรู้แนวความคิดจากทางตะวันตก การรับแนวความคิดของชาติตะวันตกเข้ามาทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทำให้เกิดการปรับปรุงประเทศในหลายๆด้าน รวมถึงด้านการศึกษาซึ่งมีความจำเป็นอย่างมากพระองค์ทรงให้พระอนุชาได้รับการศึกษาเป็นอย่างดี นอกจากนี้หลังจากที่พระองค์เสด็จต่างประเทศก็ทรงสนพระราชหฤทัยในเรื่องการศึกษาของประเทศนั้นเพื่อที่จะมาพัฒนาประเทศไทยรวมถึงการจ้างครูต่างประเทศเข้ามาสอนหนังสือในประเทศไทย โดยให้สอนแบบตะวันตก การที่พระองค์ทรงให้ความสำคัญกับการศึกษาเพราะว่าการที่จะพัฒนาบ้านเมืองให้เจริญก้าวหน้าทันสมัยนั้นจะต้องอาศัยการศึกษาในการพัฒนาประเทศ การศึกษาเป็นรากฐานแห่งความสำเร็จ

ทุกอย่าง เป็นกำลังสำคัญของบ้านเมืองเป็นประโยชน์แก่ตนเองในการประกอบอาชีพ การที่ดำเนินการจัดการศึกษาให้แก่ประชาชนส่วนใหญ่ให้เป็นผู้ที่มีความรู้ ความเข้าใจถึงการเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ เพื่อที่จะติดต่อสัมพันธ์ไมตรีกับชาวต่างชาติได้ จะได้ไม่ทำให้เราเสียเปรียบต่างชาติ การรู้ภาษาประเพณีวัฒนธรรมต่างชาติ ทำให้เราเข้าใจถึงวิถีชีวิตและวิธีการค้าขายการติดต่อ ทำให้เรารู้เท่าทันอีกทั้งยังทำให้เราพัฒนาตัวเราเองและประเทศชาติให้ก้าวหน้าอีกด้วย

การจัดการศึกษาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นช่วงที่มีการเปลี่ยนแปลงด้านการศึกษาเป็นอย่างมาก และอิทธิพลของต่างประเทศที่มีต่อการศึกษา จากการขยายอิทธิพลของจักรวรรดินิยมตะวันตกที่ครอบคลุมทั้งในเอเชียและแอฟริกาภัยอันตรายนี้ได้แผ่คลุมมาถึงประเทศไทยด้วยยากหลีกเลี่ยง ผู้นำไทย คือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ตระหนักถึงความสำคัญและความจำเป็นในการที่จะป้องกันและหลีกเลี่ยงจากภัยคุกคามดังกล่าว ซึ่งอิทธิพลของต่างประเทศไม่เพียงแต่เฉพาะการศึกษาเท่านั้น แต่ได้มีผลต่อการปฏิรูปการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงบ้านเมืองในทุกๆ ด้าน เป็นความต้องการที่จะเห็นประเทศเจริญก้าวหน้า และสิ่งที่จะนำมาซึ่งความสำเร็จดังกล่าวจะต้องอาศัยปัจจัยพื้นฐานที่สำคัญประการหนึ่งคือ การศึกษา เป็นการศึกษาแบบใหม่ซึ่งมีความแตกต่างไปจากการศึกษาตามแบบแผนไทยแต่ดั้งเดิม รัชกาลที่ 5 ได้เล็งเห็นความสำคัญของการจัดการการศึกษาแบบใหม่ซึ่งจะสามารถนำพาประเทศชาติให้พ้นจากภัยคุกคามจากประเทศตะวันตกจึงได้จัดการศึกษาแบบใหม่ขึ้นในสมัยพระองค์ แต่การปรับปรุงเปลี่ยนแปลงทางด้านการศึกษาอย่างเดียวก็ไม่สามารถที่จะนำพาประเทศให้พ้นภัยได้พระองค์จึงได้ปฏิรูปสิ่งต่างๆ อีกมากมายเพื่อให้สอดคล้องกับการพัฒนาประเทศ

โรงเรียนส่วนใหญ่ของไทยในสมัยแรกๆ ส่วนใหญ่ตั้งขึ้นเพื่อสนองความต้องการในการจัดหาคนเข้ารับราชการ เช่น โรงเรียนทหารมหาดเล็ก ซึ่งมุ่งฝึกสอนผู้ที่จะเป็นนายร้อย นายสิบในกรมมหาดเล็กตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2424 โดยมีพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าดิศวรกุมาร (สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ) เป็นผู้รับสนองพระบรมราชโองการจัดให้มีขึ้น¹⁵⁵ โรงเรียนนี้ได้รับความนิยมนักเรียนพากันนำลูกหลานมาฝากเข้าเรียนจนเกินที่จะฝึกหัดเป็นนายทหารมหาดเล็กจึงโปรดเกล้าฯ ให้ขยายโรงเรียนออกไปให้กว้างขวางและเปลี่ยนเป็นโรงเรียนชั้นสูงสำหรับพระราชวงศ์ และผู้ที่จะเข้ารับราชการ ส่วนนักเรียนทหารมหาดเล็กนั้นเมื่อเรียนวิชาความรู้เบื้องต้นในโรงเรียนนี้แล้วจึงค่อยแยกไปฝึกหัดวิชาทหาร เฉพาะพวกที่จะไปเป็นนายทหารมหาดเล็กต่อไป

¹⁵⁵ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ และยูชิ ยอนสัน, ประวัติสังเขปแห่งการศึกษาประเทศสยาม (พระนคร : โรงพิมพ์เฮงหลี, 2463), หน้า 5.

โรงเรียนนี้จึงเปลี่ยนชื่อใหม่เป็นโรงเรียนพลเรือน คือโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ สอนทั้งหนังสือไทยและภาษาอังกฤษ¹⁵⁶

โรงเรียนนี้นับว่าเป็นโรงเรียนตัวอย่างเพราะในระยะต่อมาเมื่อกรมกองต่างๆ ขยายงานกว้างขวางออกไป ความต้องการคนเข้ารับราชการมีเพิ่มขึ้น จึงได้ตั้งโรงเรียนเพื่อผลิตคนของตนเองบ้าง โรงเรียนเหล่านี้ ได้แก่ โรงเรียนท่าแพนที่ สังกัดในกรมทหารมหาดเล็ก โรงเรียนฝึกหัดครูของกระทรวงธรรมการ

โรงเรียนที่ตั้งขึ้นภายหลังที่พระราชโอรสบางพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จกลับมาแล้ว ได้แก่ โรงเรียนกฎหมายของกระทรวงยุติธรรม ตั้งใน พ.ศ. 2440 โดยมีพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ เสนาบดีกระทรวงยุติธรรมทรงเป็นผู้อำนวยการสอน สำนักฝึกหัดข้าราชการพลเรือนตั้งใน พ.ศ. 2442 พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ (ม.ร.ว. เปีย มาลากุล) เป็นอธิบดีจัดการโรงเรียน พ.ศ. 2445 เปลี่ยนชื่อเป็นโรงเรียนมหาดเล็ก¹⁵⁷ สำนักฝึกหัดข้าราชการพลเรือนนี้เป็นต้นเค้าของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในอีก 17 ปีต่อมา คือ พ.ศ. 2459 และยังโปรดให้จัดตั้งโรงเรียนสำหรับราษฎรขึ้นอีกหลายโรงเรียน โรงเรียนแรกที่ตั้งขึ้นคือโรงเรียนวัดมหรณพาราม นอกจากนี้ก็มีโรงเรียนอื่นๆ อีก บางโรงเรียนตั้งขึ้นโดยการอุดหนุนของข้าราชการ เช่น ที่วัดประยูรวงศ์มี เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) เป็นผู้อุปการะ บางโรงเรียนตั้งขึ้นโดยการอุปการะร่วมกันของวัดและเอกชน เช่น ที่วัดระฆัง เป็นต้น

นอกจากนั้นความต้องการบุคลากรเข้ารับราชการเพื่อพัฒนาประเทศดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นสมัยที่มีการปรับตัว ปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงประเทศ ทางราชการมีความต้องการบุคคลที่มีความรู้ความสามารถที่ได้เล่าเรียนมาทำงาน เพราะหน่วยงานได้ขยายขึ้นมาก ในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นช่วงเวลาที่มีความเจริญตามแบบตะวันตก เมื่อความเจริญมีมากขึ้น ก็ย่อมต้องการบุคลากรเพื่อที่จะเข้ามาช่วยทำงาน พระองค์จึงได้ตระหนักถึงความสำคัญของการศึกษา ซึ่งมีบทบาทในการเตรียมคนเพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการและการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น พระองค์ทรงเปรียบเทียบสภาวะการณ์ขณะที่พระองค์ทรงบริหารบ้านเมืองว่า เหมือนกับการพาเรือแล่นออกไปทั้งที่ทราบว่สภาพของเรือนั้นไม่มีความพร้อม จึงได้มีการจัดตั้งโรงเรียนเพื่อทำการผลิตคนมารับราชการ เช่น โรงเรียนแพนที่ โรงเรียนเกษตรกรรม โรงเรียนกฎหมาย เพื่อลดปัญหาการขาดผู้ที่มีความรู้ความสามารถที่เหมาะสมเพื่อมาทำหน้าที่โดยเฉพาะเป็นจำนวนมาก การปรับปรุงปฏิรูปงานต่างๆ พระองค์ฯ ใช้นโยบาย “โคลนปะแทนชัน” คือเอาคนที่เรียกได้ว่าผ่านการบวชเรียนมาเข้าทำงาน การขาดคนที่มีความรู้ความสามารถ

¹⁵⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 8 – 9.

¹⁵⁷ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ “เรื่องโรงเรียนมหาดเล็กหลวง” (พระนคร : คลังวิทยา, 2500), หน้า 295 – 298.

เป็นปัญหาที่เกิดขึ้นกับทุกหน่วยงาน โดยเฉพาะกระทรวงมหาดไทย ซึ่งมีกรมพระยาดำรงราชานุภาพ เป็นเจ้ากระทรวง ในสมัยนั้นได้มีการจัดจ้างชาวต่างประเทศเข้ามาทำงานในกระทรวงมหาดไทย ได้ทำให้คนไทยได้เรียนรู้การทำงานของคนต่างประเทศเป็นอย่างดีและทำให้คนไทยได้พัฒนาตนเอง และพัฒนาบ้านเมืองอีกด้วย

ต่อมาในปี พ.ศ. 2441 ก็มี “ประกาศจัดการศึกษาในหัวเมือง” ออกมาฉบับหนึ่ง โดยทรงอาราธนาให้พระภิกษุสงฆ์เห็นแก่พระพุทธศาสนา และประชาชนโดยให้ตั้งใจสั่งสอน เพื่อให้เกิดประโยชน์อย่างเต็มที่ โปรดให้กรมหมื่นนริศนุภาพโรตสเป็นผู้อำนวยการศึกษาหัวเมือง และโปรดให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เป็นผู้อำนวยการในการจัดพิมพ์แบบเรียนต่างๆ ส่งไปให้แก่พระภิกษุสงฆ์เป็นคู่มือในการสอน ปรากฏผลว่าการศึกษาในหัวเมืองได้เจริญก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว จำนวนโรงเรียน อาจารย์ และนักเรียน เพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก¹⁵⁸

จะเห็นได้ว่าการศึกษาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เจริญขึ้นมาเป็นลำดับ แต่ก็ยังเป็นเพียงการศึกษาในระยะเริ่มต้นเท่านั้น มีการเปลี่ยนแปลงการศึกษาบ่อยๆ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการจัดการศึกษาของไทยในสมัยนั้นไม่ได้วางปรัชญาหรือหลักการอันมั่นคงเพียงพอ¹⁵⁹ แม้เวลาจะล่วงเลยมาจนถึง พ.ศ. 2453 แล้ว การดำเนินการก็ยังไม่เรียบร้อยราบรื่นไปได้ จะเห็นได้จากหนังสือกราบบังคมทูลของที่ประชุมเสนาบดีทั้ง 3 คือ กระทรวงธรรมการ กระทรวงมหาดไทย และกระทรวงนครบาล ข้อหนึ่งว่า “...ให้จัดดำเนินการศึกษาไปก่อนต่อเมื่อติดขัดในเรื่องใดจึงส่งคนไปศึกษาต่างประเทศ...”¹⁶⁰

ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าระบบการศึกษาของไทยเรายังอยู่ในสภาพที่ล่าช้า ไม่สมควรที่พระราชโอรสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จะทรงเข้ารับการศึกษาได้ เพราะ “การเล่าเรียนที่ในนี้ถึงจะจัดให้ได้อย่างไร ก็จะไม่เร็วไปได้เหมือนในประเทศซึ่งเป็นเจ้าของภาษาได้”¹⁶¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงมีพระราชดำริให้ส่งพระเจ้าลูกยาเธอทุกพระองค์ไปศึกษา ณ ทวีปยุโรป และทรงมีแนวพระราชดำริที่ต้องการบุคคลเข้ารับราชการเนื่องจากสภาพบ้านเมืองในระยะนี้มีการปรับปรุงเพื่อความเหมาะสม การทำงานของทุกกระทรวง กรม กองต่างๆ จึงมีความจำเป็นที่ต้องรับเฉพาะบุคคลที่มีความรู้ความสามารถ เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงมีการจัดการศึกษาขึ้นมาอย่างเป็นระบบเพื่อพัฒนากำลังคนให้มีความรู้ความสามารถยิ่งขึ้น

¹⁵⁸ วุฒิชัย มูลศิลป์, การปฏิรูปการศึกษาในรัชกาลที่ 5 (พระนคร : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย 2516), หน้า 146.

¹⁵⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 151.

¹⁶⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 159.

¹⁶¹ หจข. ร.5ค.49/7 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงพระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ ลงวันที่ 27 กุมภาพันธ์ ร.ศ.

2.3 ด้านการพัฒนาเศรษฐกิจ

บรรดาพระราชโอรสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เสด็จไปศึกษายังต่างประเทศนั้นจะมีอายุอยู่ในระหว่าง 13 – 15 ปี ซึ่งนับได้ว่ายังทรงพระเยาว์อยู่มาก ต้องอยู่ในความดูแลของพระพี่เลี้ยงทุกพระองค์ ซึ่งมีหน้าที่ถวายคำแนะนำ ตักเตือน ทั้งในด้านการศึกษา และความเป็นอยู่ นอกจากนี้จะมีพระอภิบาลเป็นคนไทยแล้ว ยังต้องมีพระอภิบาลเป็นชาวต่างประเทศด้วยควบคู่กันไปเพื่อร่วมกันปรึกษาหารือในฐานะที่เป็นคนของชาตินั้นๆ ซึ่งย่อมจะรู้หนทางและความเป็นไปของบ้านเมืองของตนได้ดีกว่า เช่น มิสเตอร์ เวอร์นีย์ (F.W. Verney)¹⁶² ซึ่งรับราชการเป็นเลขานุการสถานทูตไทย ณ กรุงลอนดอนตั้งแต่ พ.ศ. 2426 ถึง พ.ศ. 2449 มิสเตอร์ วิมส์ (Cochester Wemyss) ผู้ตรวจการศึกษาทั่วไปของพระราชโอรสที่ศึกษาอยู่ ณ ประเทศอังกฤษ นอกจากนั้นก็ยังมีพระอาจารย์ถวายพระอักษรในวิชาต่างๆ ประจำแต่ละองค์ เช่น กัปตันฮูม (Captain Hume) พระอาจารย์ฝ่ายวิชาทหารของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมาร มิสเตอร์ อาดาเซฟ พระอาจารย์ถวายภาษารัสเซียของสมเด็จพระเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนารถ เป็นต้น ร่วมถวายความคิดเห็นและเป็นที่ปรึกษากับพระอภิบาล คือ พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ (ม.ร.ว. เปีย มาลากุล) ซึ่งได้รับมอบอำนาจเต็มจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการดูแล การศึกษาความเป็นอยู่ และค่าใช้จ่ายต่างๆ ของบรรดาพระราชโอรส พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ และบรรดาอัครราชทูตที่ประจำในประเทศต่างๆ ที่พระราชโอรสไปทรงศึกษาอยู่ เช่น พระยาสุริยานุวัตร (เกิด บุญนาค) อัครราชทูตไทยประจำกรุงปารีส พระยานนทบุรีศรีเกษตราราม อัครราชทูตไทยประจำกรุงเบอร์ลิน เป็นต้น

สำหรับด้านการคลังนับเป็นความต้องการของประเทศมากในขณะนั้นเพราะเป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนาประเทศ ถ้าขาดทุนทรัพย์ก็ไม่อาจพัฒนาประเทศให้ก้าวหน้าไปได้ ความต้องการผู้มีความรู้ทางด้านนี้ จึงเป็นความต้องการที่สำคัญยิ่งในขณะนั้น กิจการทางด้านการตรวจการคลัง พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ (กรมพระจันทบุรีนฤนาถ) ทรงมีบทบาทสำคัญในการปรับปรุงกิจการทางด้านนี้ และพระราชโอรสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวส่วนใหญ่ก็พากันแยกย้ายไปเล่าเรียนในสาขาวิชาต่างๆ เช่น เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนารถ พระองค์เจ้า จิรประวัติวรเดช ฯลฯ เรียนทางทหารบก พระองค์เจ้าอากาศเรียดวิงส์ และพระองค์เจ้าวุฒิไชยเฉลิมลาภ เรียนทางทหารเรือ พระองค์เจ้าบุรฉัตรไชยากร เรียนทางทหารช่าง พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ เรียนทางกฎหมาย พระองค์เจ้ารังสิตประยูรศักดิ์ เรียนทางการศึกษาและการสาธารณสุข เป็นต้น

¹⁶² วุฒิชัย มูลศิลป์, การปฏิรูปการศึกษาในรัชกาลที่ ๖, หน้า 146.

บรรดาพระอภิบาลทั้งทางฝ่ายไทย และฝ่ายต่างประเทศนี้ร่วมกันดำเนินงานตามพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้งทางด้านการศึกษาและความเป็นอยู่ เหตุผลข้อหนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงส่งพระราชโอรสออกมาศึกษา ณ ต่างประเทศตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ก็คือ “เพื่อให้รู้ธรรมาศัยและน้ำใจของฝรั่ง”¹⁶³ การที่ทรงมีพระบรมราโชบายในข้อนี้ก็เพราะในขณะนั้นบ้านเมืองกำลังตกอยู่ในอันตราย ซึ่งเกิดจากการคุกคามของอังกฤษและฝรั่งเศส ทรงมีพระราชประสงค์จะให้พระราชโอรสได้เรียนรู้ความรู้สึกนึกคิด นิสัยใจคอของฝรั่งว่าเป็นอย่างไร เพื่อจะได้รู้เล่ห์เหลี่ยมเท่าทันฝรั่งและหาทางหนีทีไล่เพื่อให้พ้นภัยได้การส่งออกไปตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ทำให้มีโอกาสหัดคิดอย่างฝรั่ง และเกิดความเคยชินกับภาษาแสดงความคิดของเขา แม้จะทรงพระวิตกอยู่บ้างว่าการที่ส่งออกไปศึกษาต่างประเทศตั้งแต่ยังเยาว์จะมีผลเสียอยู่บ้าง คือ ทรงเกรงไปว่าจะเสียคน เนื่องจากทำตนเป็นฝรั่งจนลืมบ้านเกิดเมืองนอน ลืมความเป็นไทยไปหมดก็ตาม แต่ความวิตกในข้อนี้ทรงเห็นว่าเป็นสิ่งเล็กน้อย เมื่อเทียบกับประโยชน์ที่จะได้รับจากประการแรกมากกว่า ทรงมีพระราชดำริในข้อนี้ว่า

“...แต่ไปคิดอีกอย่างหนึ่งว่าการเรียนของเราทุกวันนี้ ต้องการรู้หนังสือ ภูษานันเป็นเบื้องต้น แต่ข้อที่สำคัญนั้น เพื่อจะให้รู้ธรรมาศัยและน้ำใจของฝรั่ง เพราะทางความคิดของฝรั่งแลไทยมักมีแตกต่างกัน บ่อยๆ การที่จะได้ให้รู้คิดเห็นว่าเวลาเด็กจะจำแนกกันว่า เมื่อความคิดลงที่เสียแล้วถึงว่าจะขาดทุนข้างฝ่ายความคิดไทยๆ การที่จะกลับมาเป็นไทยง่ายกว่าที่จะกลับเป็นฝรั่ง พอดความคิดที่ฤจะลงที่กลับเข้ามาเรียนข้างไทย จะมีความเห็นสว่างแจ่มแจ้งได้ดีขึ้นอีกอย่างหนึ่ง...”¹⁶⁴

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชหัตถเลขากำชับพระอภิบาลของพระราชโอรสในเรื่องนี้อยู่เสมอ ทรงมีพระราชประสงค์จะให้เรียนรู้ความคิดของฝรั่ง แต่ต้องรู้จักนำมาปรับปรุงให้เข้ากับความคิดและขนบธรรมเนียมแบบไทย ทรงโปรดให้พระอภิบาลคอยทูลเตือนพระราชโอรสอยู่เสมอ มิให้หลงไหลไปง่ายๆ พระราชหัตถเลขาฉบับหนึ่งที่มีถึงพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ แสดงให้เห็นถึงพระราชประสงค์นี้ได้เป็นอย่างดี

¹⁶³ หจข. ร.5ค.49/3 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ ลงวันที่ 26 เมษายน ร.ศ. 115.

¹⁶⁴ หจข. ร.5ค.49/13 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ ไม่ปรากฏ วัน เดือน ปี

“...ฤๅโดยความคิด ซึ่งมีใช้จะห้ามไม่ให้เรียนรู้ความคิดฝรั่ง อยากจะใคร่ให้เรียนรู้ความคิดฝรั่ง แต่อย่าให้ต้องถึงจำเป็นจะผ่อนจะโรยให้กลมเกลียวไปตามเวลาของบ้านเมืองไม่ได้...”¹⁶⁵

พระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในข้อนี้กล่าวได้ว่าเป็นการดำเนินรอยตามสมเด็จพระบรมชนกนาถของพระองค์ คือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งก็ทรงมีพระราชดำริเช่นนี้ เพราะทรงตระหนักและนึกถึงชาติบ้านเมืองก่อนอื่น ทรงมีพระราชดำริว่า

“...การที่ชาติจะดำรงเอกราชไว้ได้นั้น จำเป็นต้องรู้จักฝรั่งว่าเขาจะมาไม่ไหนจะได้รู้เท่าทัน สำหรับประเทศเล็กอย่างเราต้องรักษาเอกราชไว้ให้ได้ก่อนเป็นสำคัญกว่าอะไรหมด เมื่อมีเอกราชแล้ว เราจึงจะทำนุบำรุงการปกครองและเศรษฐกิจ การค้า...”¹⁶⁶

จากพระราชประสงค์ข้อนี้เอง บรรดาพระอภิบาลทั้งฝ่ายไทยและฝ่ายต่างประเทศก็ได้จัดให้สอดคล้องเป็นไปตามพระราชประสงค์ทุกประการ กล่าวคือได้จัดให้พระราชโอรสทุกพระองค์ประทับอยู่กับครอบครัวชาวอังกฤษ¹⁶⁷ ในการหาครอบครัว (Private family) ที่พระราชโอรสจะเสด็จไปประทับอยู่ด้วยนี้ต้องมีการเลือกเฟ้น พิจารณาตัวบุคคลในครอบครัวนั้นๆ อย่างละเอียดตั้งแต่การศึกษา การงาน ตลอดจนอุปนิสัยใจคอ นอกจากนั้นก็ได้อภิบาลถึงทำเลที่ตั้งของบ้านด้วย ทั้งนี้เพื่อหาทางป้องกันความไม่ดีที่จะบังเกิดแก่พระราชโอรสได้

ในเรื่องนี้ พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ ได้มีพระราชสาส์นถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแสดงความคิดเห็นว่าเกี่ยวกับการส่งพระราชโอรสไปศึกษาในต่างประเทศความว่า “...ถ้าจะให้ไปอยู่ใน School ใด ก็จะไม่ได้รับความผาสุกและได้วิชาเร็วดีเหมือนกับที่จะเอาเป็นภาระธุระสั่งสอนจริงๆ ทั้งความรู้และความประพฤติ...”¹⁶⁸ ส่วนการได้อยู่

¹⁶⁵ หจข. ร. 5 ว. 22/3 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ ลงวันที่ 5 เมษายน ร.ศ. 114.

¹⁶⁶ “สัมภาษณ์พิเศษ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร” สังคมศาสตร์ปริทัศน์ 6 (กันยายน, 2511) หน้า 110 – 111.

¹⁶⁷ พระราชโอรสทุกพระองค์จะเสด็จไปเรียนวิชาชั้นต้นที่ประเทศอังกฤษก่อนต่อจากนั้นจึงแยกย้ายกันไปเรียนวิชาที่ตนถนัดในประเทศต่างๆ ต่อไป

¹⁶⁸ หจข. ร.5ค.49/7 พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ กราบทูล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 4 พฤศจิกายน ร.ศ. 112.

ใน Private family นี้จะทำให้รู้ถึงขนบธรรมเนียมของชาวอังกฤษ และได้เรียนรู้อุปนิสัยใจคอไปด้วย เมื่อพระราชโอรสเสด็จประทับกับครอบครัวชาวอังกฤษ พอรู้วิชาเบื้องต้นพอสมควรแล้วก็จะพิจารณาให้เข้าเรียนในโรงเรียนประจำที่มีชื่อเสียงของอังกฤษ คือ วิทยาลัยอีตันและแฮร์โรว์ ซึ่งการเสด็จเข้าโรงเรียนประจำของอังกฤษนี้ได้รับการพิจารณาจาก พระอภิบาลทั้งฝ่ายไทยและต่างประเทศ และว่าเป็นสิ่งที่ดีที่สุดเพราะจะได้คุ้นเคยกับความเป็นอยู่ และอุปนิสัยใจคอของชาวอังกฤษในรุ่นเดียวกัน รู้จักการเข้าสมาคม เพราะมีโอกาสได้พบปะกับคนมาก ตลอดจนได้เรียนรู้การปฏิบัติตนให้เข้ากับคนหมู่มากด้วย

เมื่อโรงเรียนปิดเทอมพระอภิบาลจะจัดให้พระราชโอรสทุกพระองค์เสด็จประพาสประเทศต่างๆ ในยุโรป ซึ่งเป็นสิ่งหนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์จะให้เป็นอย่างนั้น ทรงมีพระราชดำริว่า

“...การที่ได้ไปเที่ยวในประเทศใหญ่ๆ เช่น เมืองรัสเซีย เยอรมัน และฝรั่งเศสเป็นการสำคัญที่น่าจะรู้เข้าใจอัธยาศัยของคนในเมืองนั้น ถ้ามีเวลาว่างเรียนที่ควรจะต้องเที่ยวได้ควรจะต้องเที่ยว ถ้าจะมีผู้แนะนำได้ควรจะมีผู้แนะนำแต่ถ้าเป็นคนชาตินั้นได้ดูเหมือนจะดีกว่าผู้อื่น เพื่อจะได้ทราบความคิดเห็นของชาตินั้นจริงๆ...”¹⁶⁹

ด้วยเหตุนี้จึงกล่าวได้ว่าทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญของการศึกษาและทรงส่งเสริมการศึกษาเพื่อเป็นการวางรากฐานในการพัฒนาประเทศ โดยแนวพระราชดำริเกี่ยวกับการพัฒนาประเทศในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นสามารถสรุปได้ว่าเกี่ยวกับส่งเสริมการศึกษาด้านการพัฒนาสังคมและการเมือง ด้านการพัฒนาการศึกษา และด้านการพัฒนาเศรษฐกิจ ทั้งนี้วัตถุประสงค์หลักของแนวพระราชดำรินี้ก็คือเพื่อเป็นการพัฒนาประเทศชาตินั้นเอง ดังจะเห็นได้จากตัวอย่าง อาทิ ทรงการส่งเสริมการศึกษาให้กับพระโอรสและพระราชธิดาให้มีการเรียนรู้อยู่เสมอทั้งในแบบตะวันตกและแบบไทย ซึ่งจะเห็นได้ว่าการเรียนรู้นิสัยใจคอตลอดจนความคิดของชาวตะวันตกเป็นสิ่งที่นับได้ว่าเป็นผลกำไรอย่างสำคัญในชีวิต อันจะนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์ได้ในการทำงานและการพัฒนาประเทศต่อไปในอนาคต โดยเฉพาะบรรดาพระราชโอรส ซึ่งจะต้องกลับมาทำงานในฐานะผู้นำของประเทศ พระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในเรื่องนี้จึงนับได้ว่าถูกต้องควรแก่การสรรเสริญในพระปรีชาญาณเป็นอย่างยิ่ง

¹⁶⁹ หจข. ร.5ค.49/24 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง พระยาประสิทธิศัลการ ลงวันที่ 16 กุมภาพันธ์ ร.ศ.118

3. พระราชปณิธานในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในด้านการศึกษาเพื่อการพัฒนาประเทศ

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นพระมหากษัตริย์พระองค์แรกของไทย ที่ได้เคยเสด็จไปศึกษาวิชาการ ณ ต่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ได้ทรงศึกษาในประเทศอังกฤษ เป็นระยะเวลาจนถึง 9 ปี ด้วยภูมิหลังด้านการศึกษาที่เพียบพร้อม การเตรียมพระองค์เพื่อเป็นมหากษัตริย์ด้วยระยะเวลาที่นานเพียงพอ รวมถึงพระราชอุปนิสัยแห่งความเป็น “พระมหาธีรราชเจ้า” แสดงออกจากการที่พระองค์ทรงเป็นปราชญ์ทางวรรณกรรม พระราชกรณียกิจประการต่างๆ ที่ทรงบำเพ็ญตลอดพระชนม์ชีพนั้น แสดงออกถึงพระราชหฤทัยที่จะทำนุบำรุงการศึกษาของชาติ สานต่อแนวพระราชดำริจากพระบิดา ดังนี้

3.1 การส่งเสริมการศึกษาเพื่อราษฎรทุกระดับ

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้การจัดการศึกษา พ.ศ. 2453 – พ.ศ. 2456 มีข้อบกพร่อง คือ ประชาชนไม่นิยมเรียนสายวิสามัญศึกษา มุ่งแต่จะเรียนวิชาสามัญศึกษาเพื่อออกมารับราชการเป็นเสมียน กระทรวงธรรมการจึงได้วางรูปการศึกษาเสียใหม่ เน้นให้ราษฎรเห็นถึงความสำคัญของวิชาสามัญศึกษา และได้วางระเบียบการศึกษาบังคับขึ้น โครงการศึกษา พ.ศ. 2456 ได้กำหนดการศึกษาไว้ 2 ประการคือ สามัญศึกษา ได้แก่ การศึกษาเล่าเรียนความรู้ใด ๆ อันเป็นความรู้สามัญที่ทุกคนควรจะรู้ เช่น วิชาหนังสือ วิชาเลข วิชาจรรยา เป็นต้น และวิสามัญศึกษา ได้แก่ การศึกษาเล่าเรียนความรู้ใด ๆ อันเป็นความรู้พิเศษ ซึ่งบุคคลเลือกเรียนเฉพาะสิ่งเฉพาะอย่าง ไม่จำเป็นต้องเรียนรู้ทุกคน เช่น วิชาครู วิชาแพทย์ วิชากฎหมาย วิชาช่างต่าง ๆ เป็นต้น¹⁷⁰

โครงการศึกษา พ.ศ. 2456 มีวัตถุประสงค์ที่จะชักจูงให้ราษฎรสนใจเรียนสามัญศึกษาเป็นวิชาความรู้และเรียนวิชาอื่น ๆ ประกอบเพื่อต้องการแก้ไขทัศนคติของราษฎรที่เห็นว่าอาชีพใด ๆ ก็ตามย่อมต่ำต้อยกว่าการรับราชการ แต่ก็ไม่สามารถจะแก้ไขได้ กระทรวงธรรมการจึงได้แก้ไขข้อบกพร่องของโครงการ พ.ศ. 2456 ให้รัดกุมยิ่งขึ้นและประกาศเป็นโครงการศึกษา พ.ศ. 2458 ซึ่งภายหลังจากการประกาศใช้แล้วปรากฏว่าการศึกษาได้เจริญแพร่หลายออกไปมากทั้งในกรุงเทพฯ และหัวเมือง กระทรวงธรรมการจึงได้จัดแบ่งกรุงเทพฯ ออกเป็น 5 แขวง มีนายตรวจแขวงเป็นหัวหน้าตรวจตราพร้อมทั้งมีพนักงานจัดการโรงเรียน และกรรมการจังหวัดเป็นผู้ตรวจตราโรงเรียน

¹⁷⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 36 - 8.

ของห้องที่ด้วย¹⁷¹ สำหรับการศึกษานในส่วนภูมิภาคได้จัดแบ่งออกเป็น 4 ภาค มีข้าหลวงตรวจการภาคละคน มีหน้าที่ตรวจงานด้านการศึกษาให้เป็นไปตามระเบียบแบบแผนของกระทรวงธรรมการ¹⁷²

จะเห็นได้ว่า การศึกษาในระยะนี้พยายามที่จะจัดให้แพร่หลายเป็น “การศึกษาสำหรับชาติ” (National Education)¹⁷³ เพื่อให้ราษฎรทั้งชายหญิงทุกคนได้ศึกษาตามควรแก่อัตภาพของตน และจัดให้มีการศึกษาทั้งสามัญศึกษากันวิสามัญศึกษาคู่กันอย่างเหมาะสม เพื่อให้บรรลุตามจุดมุ่งหมายที่วางไว้ คือ ราษฎรจะต้องมีวิชาสามัญศึกษาเป็นพื้นฐานความรู้อันจะเป็นประโยชน์แก่ชีวิตประจำวัน และเรียนวิชาสามัญศึกษาเป็นวิชาชีพต่าง ๆ ให้เชี่ยวชาญในสาขานั้น ๆ มากยิ่งขึ้น ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการประกอบอาชีพ รวมทั้งต้องการเปลี่ยนคตินิยมของการรับราชการให้น้อยลงด้วย

กระทรวงธรรมการมีหน้าที่วางหลักสูตรและระเบียบต่างๆ ตรวจตราให้การฝึกสอนของโรงเรียนนั้นๆ เป็นไปโดยถูกต้องตามระเบียบ และความประสงค์ของบ้านเมือง ที่จะให้เด็กเติบโตขึ้นเป็นพลเมืองดี เฉลี่ยแบ่งเงินบำรุงการศึกษาให้มากและน้อยตามสมควรแก่คุณประโยชน์ที่เกิดขึ้นแต่โรงเรียนนั้นๆ เพื่อเป็นเครื่องอุดหนุนและบำรุงการศึกษา และสอบไล่วิชาด้วย และได้ออกประกาศว่าด้วยการจัดมูลศึกษาของทวยราษฎรในหน้าที่กระทรวงนครบาล เมื่อ พ.ศ. 2454

พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดลเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชปณิธานให้จะทำนุบำรุงให้ประชาชนทั้งหลายในพระราชอาณาจักรได้เล่าเรียนให้รู้หนังสืออันจะเป็นทางที่จะประกอบกิจการงานทั้งปวงตามชาติภูมิในภายหน้าให้ทั่วถึงกัน จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดขยายการศึกษาสำหรับให้ประชาชนทั้งหลาย ได้มีที่เล่าเรียนศึกษาวิชาในชั้นต้นนี้ขึ้นทั่วทุกตำบล เพื่อให้เป็นการสะดวกแก่ประชาราษฎรทั้งปวง ที่ได้ส่งบุตรหลานเข้าเล่าเรียนได้ในที่ใกล้บ้านเรือนทั่วไป จะได้จัดตั้งกรรมการตำบลขึ้นไว้ทุกๆ ตำบล ๆ ละ 3 นาย คือกำนันหรือหัวหน้าตำบลนั้นคน 1 กับอธิการวัดใดวัดหนึ่งในตำบลนั้นรูป 1 กันแพทย์ประจำท้องที่ตำบลนั้น ซึ่งจะเลือกขึ้นไว้เป็นผู้ช่วยสำหรับรักษาพยาบาลในเวลาป่วยไข้นั้นอีก 1 รวม 3 นาย เป็นเจ้าหน้าที่จัดการศึกษาวิชาชั้นต้นของทวยราษฎรทั้งปวง

เพราะฉะนั้นให้ผู้ปกครองเด็กทั้งปวงส่งเด็กทั้งหญิงและชาย ซึ่งมีอายุย่างเข้า 8 ปี แล้วอันสมควรจะเล่าเรียน ให้ได้เข้าเรียนทุกคนในสถานโรงเรียนใด โรงเรียนหนึ่งตามความพอใจ ซึ่งกิจการสำคัญที่สุดที่พระองค์ได้ทรงกระทำ คือการจัดการศึกษาซึ่งเป็นงานในหน้าที่ของท่าน

¹⁷¹ กระทรวงศึกษาธิการ, ประวัติกระทรวงธรรมการ, หน้า 253.

¹⁷² จารุวรรณ ไวยเจตน์, การศึกษาภาคบังคับของไทย พ.ศ. 2464 – 2474, (พระนคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์, 2517), หน้า 40

¹⁷³ เรื่องเดียวกัน.

โดยตรง การศึกษาสมัยที่ท่านเริ่มเข้ามาเป็นอหิบดีกรมศึกษาธิการ ถึงแม้ว่าได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้ตั้งกรมศึกษาธิการขึ้นแล้ว ก็นับว่ายังเป็นการเริ่มต้น การศึกษาในกรุงเทพฯ คนเพียงจะนิยมวิชาใหม่ๆ มีวิทยาศาสตร์เป็นส่วนที่จะต้องเริ่มสอน โรงเรียนต่างๆ ไป โรงเรียนไหนมีนักเรียนตั้งร้อยก็นับว่าเป็นโรงเรียนใหญ่เสียแล้ว การศึกษาในหัวเมืองแทบไม่ต้องกล่าวถึง การศึกษาได้เป็นรูปร่างและเห็นความเจริญได้ชัดเจน โดยที่ได้ตั้งเจ้าหน้าที่และโรงเรียนตัวอย่างประจำทั่วทุกมณฑลทั่วทุกจังหวัด กล่าวโดยการศึกษาได้เปลี่ยนรูปจากการฝึกหัดคนเพื่อให้เป็นราชการ มาเป็นการศึกษาสำหรับทวยราษฎร์ด้วยหลักสูตรสำหรับประเทศอันมุ่งหมายให้ทุกคนได้เรียนพอควร อดภาพของตนๆ การอบรมซึ่งเป็นเรื่องสำคัญในองค์การแห่งการศึกษาก็ได้รับความเอาใจใส่ในทางฝึกสอนจรรยามากขึ้น แต่จะให้การศึกษาซึ่งเป็นเพียงส่วนน้อยแก้ไขและป้องกันโทษซึ่งมากับความเจริญตามสมัยนั้นไม่ได้

พระราชปณิธานในการพัฒนาการศึกษาของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้วยเหตุที่ทรงตระหนักว่าการศึกษาเป็นพื้นฐานอันจำเป็นยิ่งของการพัฒนาประเทศชาติ พระองค์จึงได้ทรงมุ่งที่จะพัฒนาการศึกษา ระดับการศึกษาที่ทรงเน้นก็คือประถมศึกษา ดังจะเห็นได้จากการพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชประสงค์จะให้ราษฎรทุกคนได้รับการศึกษา โดยทั่วกัน จึงจำเป็นต้องขยายการศึกษาออกไปให้แพร่หลายทั่วพระราชอาณาจักร ทรงพิจารณาเห็นว่าถึงเวลาแล้วที่จะได้ออกพระราชบัญญัติบังคับศึกษาแก่ราษฎร เพื่อให้การศึกษาระดับประถมศึกษาเจริญกว้างขวางเป็นการยกระดับคนทั้งประเทศให้มีพื้นฐานความรู้อย่างทั่วถึงกัน จึงพระกรุณาโปรดเกล้าให้กระทรวงศึกษาธิการดำเนินการร่างพระราชบัญญัติประถมศึกษาขึ้น¹⁷⁴ และได้ประกาศใช้ เมื่อวันที่ 1 กันยายน พ.ศ. 2464 โดยมีผลบังคับใช้ตั้งแต่วันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2464 เป็นต้นไป มีใจความสำคัญพอสรุปได้ คือ พระราชบัญญัติฉบับนี้ไม่ได้ประกาศใช้ทั่วพระราชอาณาจักร แต่ประกาศใช้เฉพาะอำเภอหรือตำบลที่เหมาะสมเท่านั้น โดยคำนึงถึงสถานที่เรียนครู และเงินบำรุงการศึกษาที่จะเก็บได้สำหรับท้องถิ่นนั้น ๆ เด็กชายหญิงทุกคนอายุตั้งแต่ 7 – 14 ต้องเข้าเรียนในโรงเรียนประถมศึกษาจนกว่าจะอ่านออกเขียนได้ และต้องมีเวลาเรียนอย่างน้อย 800 ชั่วโมงใน 1 ปี ถ้าเด็กคนใดอายุถึงเกณฑ์แล้ว บิดามารดาจะต้องไปจดทะเบียนชื่อเด็กไว้ ณ ที่ว่าการอำเภอ ถ้าไม่ปฏิบัติตามจะต้องถูกปรับไม่เกิน 12 บาท ถ้าผู้ปกครองไม่ส่งเด็กเข้าโรงเรียนเมื่อได้รับหมายเตือนจะต้องถูกปรับไม่เกิน 50 บาท เมื่อถูกปรับแล้ว ยังไม่ส่งเด็กเข้าโรงเรียน จะต้องถูกปรับไม่เกิน 100 บาท¹⁷⁵

¹⁷⁴ ประกาศพระราชบัญญัติ พระราชกำหนดต่าง ๆ รัชกาลที่ 6 พ.ศ. 2462, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2467

¹⁷⁵ หจข. ร. 6ศ. 2/9 เรื่องพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464.

จุดมุ่งหมายของพระราชบัญญัติประถมศึกษาจำเป็นต้องทำให้เด็กทุกคนไม่เลือกเพศ เชื้อชาติ ศาสนา ที่มีอายุ 7 – 14 ปี ได้เข้าเรียนในชั้นประถมศึกษา เพื่อเป็นการยกระดับพื้นฐานความรู้ของประชาชนทั่วทั้งประเทศ นอกจากนั้นยังได้จัดการศึกษาให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมของบ้านเมืองด้วย ดังจะเห็นได้ว่าการสอนอาชีพทางด้านกลสิกรรม หัตถกรรม และพาณิชยกรรมในระดับประถมศึกษาด้วย อันจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งแก่เด็กเมื่อสำเร็จการศึกษาออกจากโรงเรียนไปแล้วก็สามารถนำวิชาความรู้เหล่านี้ไปประกอบอาชีพได้จริง ๆ จะเห็นได้ว่าการศึกษาของไทยเราที่ไดริเริ่มเป็นแบบแผนมาตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เจริญก้าวหน้ามากอันเป็นประโยชน์อย่างยิ่งแก่การพัฒนาประเทศในด้านต่าง ๆ ให้รู้ดหน้าเท่าเทียมอารยประเทศ¹⁷⁶

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมุ่งมั่นในการรักแสวงหาในความรู้ อยู่เสมอ และได้วางแผนการจัดการศึกษาเพื่อการประกอบอาชีพในเวลาทีประเทศกำลังเข้าสู่การพัฒนาในด้านนั้นๆ อาทิเช่น วิชาช่างหัตถกรรมและอาชีพศึกษาต่างๆ เป็นของใหม่และไม่ได้ได้รับความนิยมเท่าที่ควร เพราะค่านิยมที่มองว่ากลุ่มงานช่างเหล่านี้เป็นงานชนชั้นล่าง จึงมีพระราชดำริส่งเสริมและสนับสนุนการศึกษาวิชาช่าง วิชาหัตถกรรมอาชีพศึกษาต่างๆ อยู่เสมอ เพื่อให้ประชาชนสนใจในงานดังกล่าว ซึ่งเป็นกำลังพัฒนาชาติในเวลานั้น ดังพระราชดำริสความว่า

“...การที่ได้จัดให้มีการแสดงหัตถกรรมฝีมือนักเรียนขึ้นเช่นนี้ จะเป็นทางชักชวนและชี้ช่องทางให้คนทั้งหลายเห็นว่ากรวิชาต่างๆนั้น ว่าโดยเฉพาะก็เป็นที่จะหาเลี้ยงชีพได้ดีส่วนหนึ่งเหมือนกัน และถ้าสำหรับประกอบกับวิชาอื่นๆ แล้ว ก็จะช่วยให้การฝึกสอนโดยทั่วไปนั้นสำเร็จดียิ่งขึ้น ว่าถึงการหาการเลี้ยงชีพในทางหัตถกรรม เราผู้เป็นพระเจ้าแผ่นดินก็กล้ากลางยั้งยั้งได้ว่าเป็นการเลวทรามกว่าการเป็นเสมียน หรือข้าราชการดังที่คนเป็นอันมากสำคัญผิดอยู่นั้นเลยคงจะได้รับคามยกย่องชบเลี้ยงเช่นกัน คือถ้าตั้งตัวเป็นหลังฐานมั่นคงในทางค้าขายหรือศิลปะการได้แล้ว เราก็คงจะตั้งให้เป็นขุนน้ำขุนนางได้ไม่ผิดอะไรกับผู้ที่ได้รับราชการ ดังได้มีตัวอย่างปรากฏมาแล้วหลายราย...”¹⁷⁷

¹⁷⁶ ปิ่น มาลากุล, ม.ล., พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระมหาธีรราชเจ้า กรุงเทพฯ : สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ, 2446-2538

¹⁷⁷ พระราชดำรัสตอบเสนาบดีกระทรวงธรรมการเมื่อเปิดการแสดงศิลปหัตถกรรมที่โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย วันที่ 3 มกราคม 2455 ใน เล่มเดียวกัน, หน้า 36

ขณะเดียวกัน ช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นช่วงที่คนไทยตื่นตัวกับการศึกษาเป็นอย่างมาก หากแต่ก็เกิดค่านิยมผิดตามมาเช่นกัน การศึกษาจึงกลายเป็นเครื่องประดับสำหรับอวดกันเท่านั้น ไม่ได้เป็นประโยชน์สำหรับตนเองและประเทศชาติจริงๆ จึงทำให้เกิดผลเสียต่อการพัฒนาไปในทางที่ถูกต้องของชาติ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงเตือนถึงเรื่องนี้เอาไว้ในหนังสือ หลักราชการ ตอนหนึ่งว่า

“...ในสมัยปัจจุบันนี้ ใครๆก็ยอมทราบอยู่แล้วว่า การศึกษาจำเริญขึ้นมากกว่าในเวลาก่อนๆนี้เป็นอันมาก และมีตำรับตำราสำหรับสอนศิลปะแลวิทยาศาสตร์ทุกอย่าง เหตุนี้จึงทำให้คนบางจำพวกหลงไปว่า “รู้อะไรไม่รู้รู้วิชา” และด้วยความหลงอันนี้ จึงเลยทำให้หลงเลยนึกต่อไปว่า ไม่ว่าจะทำการในหน้าที่ใดๆ ข้อสำคัญมีอยู่อย่างเดียวแต่เพียงจะพยายามให้ได้คะแนนมากๆ ทุกคราวสอบในโรงเรียน และให้ได้ประกาศนียบัตรหลายๆใบ และพอออกจากโรงเรียนก็เป็นอันจะไม่ต้องทำอะไร อีกต่อไป ทั้งลาภ ยศ ทั้งทรัพย์ จำจะต้องหลั่งมาที่เดียว...”¹⁷⁸

เพราะค่านิยมที่ผิดหลงเช่นนี้เอง ทำให้เกิดความไม่เรียบร้อยและเกิดความไม่เรียบร้อยและเกิดปัญหาต่างๆตามมา การศึกษาที่ควรจะเป็นไปเพื่อประโยชน์ส่วนตน และแก่บ้านเมืองก็ไม่สัมฤทธิ์ผลตามที่ควร ทรงยกตัวอย่างให้เห็นจากสุภาสิตโบราณ เพื่อเตือนสติคนกลุ่มนั้นว่า “มีสุภาสิตโบราณท่านได้กล่าวแล้วว่า “วิชาท่วมหัว เอาตัวไม่รอด” คำที่ท่านกล่าวไว้เช่นนี้ ควรที่จะหวนคำนึงดูบ้างว่า ท่านมุ่งความว่าอะไร? ท่านยอมมุ่งความว่า วิชา นั้นเปรียบเหมือนเครื่องแต่งตัว ซึ่งใครมีทุนแล้วก็อาจจะหาแต่งได้เท่ากัน แต่ถึงแม้ว่าจะมุ่งหางหงส์ผัดหน้าใส่ชฎาทอง ถ้าแม้ว่ารำไม่งามเขาก็ไม่เลือกเอาเป็นตัววิเหนาแน่ละ...”¹⁷⁹

แผนการศึกษา พ.ศ. 2456 – 2458 ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทำให้ทราบถึงแนวพระราชปณิธานในการจัดการศึกษาในระยะแรกของพระองค์มุ่งหมายฝึกหัดคนเพื่อใช้ราชการ เพราะในเวลานั้น กิจการของรัฐบาลกำลังขยายกว้างขวางออกไป จำเป็นต้องใช้คนมากขึ้น ต่อมารัฐบาลได้มองเห็นภัยของคตินิยมในการรับราชการ เห็นว่าถึงเวลาอันควรที่จะต้องจัดการศึกษาให้กว้างขวางออกไป จนได้ชื่อว่าการศึกษาแห่งชาติ คือสอนให้พลเมืองมีความรู้ในการทำมาหาเลี้ยงชีพโดยควรแก่อัธภาพของตน ไม่เฉพาะฝึกคนสำหรับใช้ในราชการ

¹⁷⁸ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, หลักราชการ (2553) หน้า 7.

¹⁷⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 8.

เท่านั้น ประชาชนพลเมืองควรมีโอกาสได้รับการศึกษาทั่วหน้าด้วย จึงได้ออกประกาศเปลี่ยนแปลงวิธีจัดการศึกษาที่สำคัญๆ หลายอย่างสงให้เป็นระเบียบเรียบร้อยยิ่งขึ้น แต่ที่สำคัญยิ่งก็คือ การศึกษาวิชาหาเลี้ยงชีพ ได้แก่การศึกษาฝ่ายหัตถกรรม กสิกรรม พาณิชยกรรม การแพทย์ การครู และวิชาเสมียนเอกใน พ.ศ. 2455 กระทรวงธรรมการได้จัดให้มีการแสดงศิลปหัตถกรรมของนักเรียนขึ้นที่โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย เป็นครั้งแรก ความมุ่งหมายของการแสดงศิลปหัตถกรรมครั้งแรกนั้นจะเห็นได้จากคำกราบบังคมทูลของพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ (ม.ร.ว.เปีย มาลากุล) เสนาบดีกระทรวงธรรมการ เมื่อวันเสด็จพระราชดำเนินมาทรงเปิดการแสดงครั้งนั้นว่า

“ความประสงค์แห่งการแสดงศิลปหัตถกรรมนี้ เพื่อจะแนะนำชักจูงให้เด็กชายหญิงในปัจจุบันนี้เอาใจใส่ฝึกหัดศิลปหัตถกรรม ซึ่งเป็นทางเลี้ยงชีพต่างๆ เพื่อจะกันการที่เด็กทั้งหลายพากันนิยมในการเป็นเสมียนให้น้อยลงแท้จริงศิลปหัตถกรรมทั้งนี้ไซ้ว่าจะเพ็งฝึกหัดกันในบัดนี้ก็หาไม่ ความฝึกหัดเหล่านี้ได้เป็นมานานแล้ว ตามโรงเรียนบางแห่งและตามถิ่นซึ่งท้องที่ทำการอย่างใดเด็กก็ได้ฝึกหัดวิชาการจากบิดามารดาตามท้องที่นั้นๆ มีอยู่เหมือนกัน มีพยานปรากฏ คือ การที่จะมีการแสดงศิลปหัตถกรรมครั้งนี้ ก็ได้ประกาศเพียงสองเดือนครึ่งเท่านั้น น่าจะไม่ได้สิ่งของมาตั้งมาก ครั้นถึงเวลาเป็นจริงก็มีของมาตั้งมากเกินคาดหมายหลายเท่า เหตุฉะนั้น การที่มีการประกวดฝีมือและความคิดในวิชาการเช่นนี้จะเป็นเครื่องแนะนำความคิด ซึ่งได้เห็นตัวอย่างแห่งกันและกันมากขึ้นประการหนึ่ง กับจะเป็นเครื่องชักจูงให้เกิดความนิยมเอาใจใส่ในวิชาการเหล่านี้มากขึ้นประการหนึ่ง แต่วิชาการหัตถกรรมต่างๆ เหล่านี้ถึงแม้จะปลูกความนิยมให้ยังเกิดขึ้นได้ โดยวิธีนี้ก็ดี ถ้าหากเมื่อทำอะไรรู้ขึ้นได้แล้ว ไม่มีทางที่จะจำหน่ายขายสิ่งเหล่านี้ให้ได้เงินทองเป็นผลประโยชน์ ความนิยมในทางหัตถกรรมก็จะเป็นไปไม่ได้ถึงไหน จะเป็นไปแต่ชั่วครวคือเมื่อได้ฝึกหัดทำสิ่งใดเป็นแล้วก็จะทิ้งเสีย เท่ากับทำขึ้นดูเล่นพออดกันเท่านั้น...”¹⁸⁰

¹⁸⁰ เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี, พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูล พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ กราบทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ท่านผู้หญิงเสงี่ยม พระเสด็จสุเรนทราธิบดี 12 เมษายน 2504.

ด้วยเหตุนี้กระทรวงธรรมการจึงได้ตั้งโรงเรียนพณิชยการขึ้นรับอีกแผนกหนึ่ง ให้เป็นที่ฝึกหัดความรู้ในวิธีการค้าขายกับรับหน้าที่จดทะเบียนแห่งเครื่องหัตถกรรมทั้งหลาย สิ่งใดซึ่งอาจเป็นสินค้าก็ได้จดทะเบียนไว้ แล้วรับเป็นผู้สืบหาผู้ต้องการ และประกาศบอกสินค้าให้ผู้ต้องการทราบ เมื่อสินค้านั้นจะดำเนินไปได้ในที่ไหนใดเพียงใด โรงเรียนพณิชยการก็รับหน้าที่เป็นคนกลางที่จะชักจูงผู้ซื้อกับผู้ขายให้ถึงกัน หรือจะว่าอีกอย่างหนึ่งก็โรงเรียนหัตถกรรมเป็นผู้สร้างทำขึ้น โรงเรียนพณิชยการเป็นผู้หาทางจำหน่ายให้ดังนี้ จะเป็นเครื่องทำให้วิชาการหัตถกรรมทั้งหลายดำเนินไปในทางที่เป็นประโยชน์

นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสนับสนุนนโยบายการจัดการศึกษาเพื่อประชาชนเป็นอย่างยิ่ง ถึงกับมีพระราชดำรัสตอบในงานแสดงศิลปหัตถกรรมตอนหนึ่งว่า

“...ว่าถึงการเลี้ยงชีพในทางหัตถกรรม เราผู้เป็นพระเจ้าแผ่นดินก็กล่าวยืนยันได้ว่า ไม่เป็นการเลวทรามกว่าการเป็นเสมียนหรือเป็นข้าราชการ ดังที่คนเป็นอันมากยังสำคัญผิดอยู่นั้นเลย คงจะได้รับความยกย่องชูปเลี้ยงเช่นกัน คือ ถ้าตั้งตนได้เป็นหลักฐานมั่นคงในการขายหรือศิลปะการได้แล้ว ก็คงจะตั้งให้เป็นขุนน้ำขุนนางได้ ไม่ผิดอะไรกับผู้ที่ได้รับราชการ...”¹⁸¹

ในปีต่อมากระทรวงธรรมการได้จัดตั้งโรงเรียนเพาะช่างขึ้น เพื่อให้เป็นโรงเรียนสำหรับการศึกษาฝึกสอนหัตถกรรม ประติมากรรม และจิตรกรรม นอกจากนี้ได้จัดตั้งโรงเรียนพณิชยการ เพื่อฝึกให้ราษฎรรู้จักการค้าขายขึ้นเป็นครั้งแรกที่วัดมหาพฤฒาราม และวัดราชบูรณะ เมื่อ พ.ศ. 2456 มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ความรู้ในวิชาต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการค้าขายเพื่อนำไปประกอบอาชีพ¹⁸²

อาจกล่าวสรุปได้ว่าพระราชปณิธานของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในการจัดการศึกษาในสมัยนั้นยังเป็นสิ่งใหม่และไม่ได้ได้รับความนิยมเท่าที่ควรจากประชาชน ซึ่งพระองค์เล็งเห็นถึงความสำคัญของการงานอาชีพที่จะสามารถเป็นแรงขับเคลื่อนให้สังคมมีการพัฒนาเพื่อจะสามารถแข่งขันกับนานาชาติได้ จึงมีแนวพระราชดำริในการปรับเปลี่ยนค่านิยมของคนไทยที่มองว่ากลุ่มงานช่างเหล่านี้เป็นงานชนชั้นล่าง และจึงมีพระราชดำริในการส่งเสริมและสนับสนุนการศึกษาวิชาช่าง วิชาหัตถกรรมอาชีพศึกษาต่างๆ เพื่อให้ประชาชนสนใจในงานดังกล่าว และเพื่อเป็นกำลังพัฒนาชาติในอนาคตต่อไป

¹⁸¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 75.

¹⁸² จมื่น อมรรตุนารักษ์, การศึกษาของชาติ, กรุงเทพฯ : องค์การการค้าของคุรุสภา, 2513

ในต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2454 เจ้าพระยาวิชิตรวงศ์วุฒิไกร เสนาบดีกระทรวงธรรมการ ป่วยทุพพลภาพและมีอายุมากแล้วจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ ปลัดทูลฉลองดำรงตำแหน่งรองเสนาบดี มีอำนาจบังคับบัญชาแทนเสนาบดีได้ ส่วนหน้าที่ปลัดทูลฉลองโปรดให้พระยาไพศาลศิลปะจารทเจ้ากรมตรวจในกรมศึกษาธิการ เป็นผู้รั้งตำแหน่งปลัดทูลฉลองต่อไป ต่อมาเมื่อพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้าฯ สั่งว่า ราชการกระทรวงธรรมการกำลังเดินอยู่ และจะเดินเร็วขึ้นทุกวัน เป็นการยากที่เสนาบดีเจ้ากระทรวงที่มีความทุพพลภาพ จะดำเนินราชการให้ทันกับความเจริญของราชการ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้เจ้าพระยาวิชิตรวงศ์วุฒิไกร ออกจากตำแหน่งเสนาบดีชั้นสูง และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ เป็นผู้รั้งเสนาบดีกระทรวงธรรมการต่อไป

เมื่อได้เปลี่ยนแปลงตำแหน่งราชการชั้นสูงแล้ว ได้พิจารณาเห็นว่า หน้าที่ราชการในกระทรวงธรรมการแต่เดิม มีกรมขึ้นใหญ่บ้างเล็กบ้าง มีกิจการที่ต้องทำไม่สมส่วนกัน กรมใหญ่ เช่นกรมศึกษาธิการก็มีการทำมากเกินไป กรมเล็กเช่น กรมราชบัณฑิต ก็มีการน้อยเกินไป จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดระเบียบใหม่ ใน พ.ศ. 2459 โดยประกาศตั้งโรงเรียนข้าราชการพลเรือนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งโรงเรียนข้าราชการพลเรือนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กำเนิดสืบเนื่องมาจากโรงเรียนมหาดเล็ก ได้ประกาศตั้งเป็นโรงเรียนข้าราชการพลเรือนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2453 ดังนี้

“...มีพระบรมราชโองการในพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระมกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ดำรัสเหนือเกล้าฯ ให้ประกาศให้ทราบทั่วกันว่า สำนักฝึกหัดวิชาข้าราชการฝ่ายพลเรือน ซึ่งสมเด็จพระบรมชนกนาถ พระราชทานสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระราชดำริเริ่มตั้งขึ้น โดยพระราชปรารภที่จะทรงจัดการปกครองพระราชอาณาจักรให้ทันกาลสมัย จึงได้ทรงจัดการกระทรวงมหาดไทย รวมหัวเมืองซึ่งแยกย้ายสังกัดอยู่ในกระทรวงต่างๆ ตามความสะดวกในสมัยเดิม ให้สังกัดอยู่แห่งเดียวกัน เพื่อจัดการปกครองให้ลงระเบียบแบบอย่างเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดการฝึกหัดกุลบุตรสำหรับข้าราชการปกครอง ขึ้นในกระทรวงมหาดไทย ตั้งแต่รัตนโกสินทร์ ศก 118 ครั้นการปกครองหัวเมืองซึ่งได้จัดตามพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองท้องที่รัตนโกสินทร์ ศก 116 ดำเนินมาเป็นรูปเรียบร้อยขึ้น ความต้องการฝึกกุลบุตรสำหรับรับราชการยิ่งทวีขึ้น จึง

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แยกการฝึกหัดวิชาข้าราชการพลเรือนจาก กระทรวงมหาดไทยตั้งเป็นโรงเรียนขึ้นต่างหาก เรียกว่า โรงเรียนมหาดเล็ก ตั้งแต่รัตนโกสินทร์ ศก 121 มีกรรมการจัดการลงเป็นรูปแล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เลิกกรรมการมีผู้จัดการโดยลำพังต่อไป ตั้งแต่รัตนโกสินทร์ ศก 126 โรงเรียนนั้นได้ฝึกหัดกุลบุตรเข้ารับราชการเป็นต้นรากของ กระทรวงมหาดไทยเพียงพอแก่ความต้องการแล้ว มีแต่จะขยายวิชาให้สูงขึ้นต่อไป...”¹⁸³

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระราชดำริว่า บัดนี้การปกครองท้องที่กึ่งระเบียบแบบแผนอยู่แล้ว เป็นอันมิใช่ว่าการปกครองนั้น เป็นเฉพาะหน้าที่ของกระทรวงมหาดไทยและนครบาล กระทรวงอื่นๆ ย่อมมีหน้าที่ซึ่งจะจัดการเป็นการอาศัยซึ่งกันและกัน และรับผิดชอบด้วยกันทั่วทั้งพระราชอาณาจักร รวมนับว่าเป็นการปกครองของรัฐบาลอันหนึ่งอันเดียวกัน แต่การฝึกหัดข้าราชการฝ่ายพลเรือน สำหรับส่งคนออกไปรับราชการ กระทรวงมหาดไทยกระทรวงเดียวกัน หาพอเพียงแก่ราชการปกครองพระราชอาณาจักรทุกวันนี้ไม่ สมควรจะขยายการโรงเรียนให้กว้างขวางออกไป สำหรับส่งคนไปรับราชการทุกกระทรวง ทบวงการจัดการโรงเรียนให้เป็นแผนกวิชาต่างๆ เช่น กฎหมาย ปกครอง การต่างประเทศ การเกษตร การช่าง และการแพทย์ เป็นต้น ด้วยทรงทราบพระราชประสงค์ของสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงซึ่งทรงเริ่มจัดการเล่าเรียนสำหรับจัดการปกครองทั่วไป โดยตระหนักดังนี้ แต่การที่จะจัดการโรงเรียนเช่นนี้ เป็นการใหญ่ต้องการทุนรอนเพิ่มเติมขึ้นไปอีกเป็นอันมาก จึงมีพระราชปรารภว่า เงินซึ่งราษฎรเรียไรกันสร้างพระบรมรูปทรงม้าเป็นอนุสาวรีย์ถวายแด่สมเด็จพระบรมชนกนาถปิยมหาราชของประชาราษฎร คงมีเหลืออยู่จากการสร้างพระบรมรูปมีจำนวนนับด้วยแสนบาท สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงได้ทรงพระราชดำริไว้แล้ว ที่จัดการสร้างสิ่งถาวรวัตถุ อันจะแผ่สาธารณประโยชน์ตอบแทนพระราชทานแก่ราษฎร แต่ยังไม่ได้ตกลงประการใดนั้น ควรจะจัดให้เป็นประโยชน์ตามพระราชประสงค์ต่อไป จึงทรงพระราชดำริว่า ประโยชน์สิ่งใดไม่ยิ่งกว่า การปกครองราษฎรให้มีความสุขความเจริญ สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงได้ทราบเริ่มจัดการโรงเรียนไว้สำหรับกุลบุตรที่จะรับราชการฝ่ายพลเรือนดังนี้แล้ว ควรจะขยายการให้กว้างขวางต่อไปตามพระราชประสงค์ ทุนที่เหลือจากการที่ราษฎรเรียไรกันสร้างอนุสาวรีย์ปิยมหาราชควรจะใช้ในการจัดโรงเรียน นี้ แต่การโรงเรียนนี้ย่อมเกี่ยวข้องแก่กระทรวงทบวงการทำไป จึงควรจะมีกรรมการ

¹⁸³ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าฯ กรมพระยาเดชาดิศร, โรงเรียนมหาดเล็กหลวง. (พระนคร: คลังวิทยา, 2500).

คำริและจัดการให้เป็นรูปก่อน จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ใ้ยกโรงเรียนมหาดเล็กเป็น โรงเรียนข้าราชการพลเรือน พระราชทานนามปรากฏว่า “โรงเรียนข้าราชการพลเรือน ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” เหตุด้วยพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงได้ทรงพระราชทานคำริเริ่มตั้งขึ้นไว้ และจะใช้ทุนที่ราษฎรทูลเกล้าฯถวาย เพื่อเป็นพระเกียรติยศในพระบรมนามาภิไธยด้วย และให้มีกรรมการเป็นสภาอันหนึ่ง มีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นพระบรมราชูปถัมภ์แห่งโรงเรียนนี้ ในสมาชิกของกรรมการโรงเรียนนี้ ให้สถานายกผู้หนึ่ง สำหรับวินิจฉัยกิจการก่อนที่จะนำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาและมีเลขานุการสำหรับเป็นผู้จัดการตามคำสั่งสถานายก และให้เสนาดิศระทรวงซึ่งมีหน้าที่เกี่ยวกับราชการที่จะต้องปรึกษาในสถานนี้เป็นสมาชิกพิเศษของสถานี้ ตามเวลาที่จะมีกิจอันเกี่ยวเนื่องกัน และนักเรียนก่อนที่จะรับราชการนั้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ถวายตัวเป็นมหาดเล็กตามพระราชประเพณีเดิม

แนวพระราชดำริสำคัญเกี่ยวข้องกับการศึกษาของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ การสร้างวชิราวุธวิทยาลัย จากพระดำริเกี่ยวกับการศึกษาที่ปรากฏในพระราชหัตถเลขาถึงเจ้าเจ้าพระยาพระสมเด็จสุเรนทราธิบดี (ม.ร.ว.เปีย มาลากุล)

“...ระบบการศึกษาและกฎเกณฑ์ทั้งหลายตลอดจนหลักสูตร แท้จริงทำให้เปลืองกระดาษไปเปล่าๆ ยิ่งกว่านั้นคือเปลืองเวลาด้วย ถ้าไม่ทำให้ประชาชนเป็นอย่างที่เราต้องการสำหรับประเทศของเราได้เป็นผลสำเร็จ...”¹⁸⁴

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าโรงเรียนมหาดเล็กหลวง จึงเป็นโรงเรียนทดลองที่ดำเนินตามพระบรมราโชบายที่มุ่งสร้างผู้เรียนให้เป็นประชากรที่มีคุณภาพ พร้อมทั้งจะเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาบ้านเมืองได้

“...การปลูกสติปัญญาฝึกสอนคนให้เป็นไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินที่ดีนี้ เป็นหน้าที่สำคัญนัก เป็นงานที่ต้องทำด้วยปัญญาความคิดประกอบกับแรงกาย ในเบื้องต้นก็ต้องใคร่ครวญให้เห็นแน่แก่ใจเสียก่อนว่า การฝึกสอนกล่อมเกลานั้นจะให้ได้อย่างที่เรียนว่า เป็นไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินอันดีนั้นอย่างไร แล้วจะต้องใช้วิธีฝึกฝนกล่อมเกลามาให้สำเร็จรูปได้ดังประสงค์ ซึ่งเป็นของยากต้องประกอบ

¹⁸⁴ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว “พระบรมราโชบายในการจัดตั้งโรงเรียนมหาดเล็กหลวง” ใน พระบรมราชโองการกับวชิราวุธวิทยาลัย, หน้า 126 – 128.

พร้อมด้วยสติปัญญาและความสามารถในการฝึกสอนอย่างดี จึงจะได้
ผลสำเร็จตามปรารถนา...”¹⁸⁵

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่า การให้การศึกษา นั้น ให้
เฉพาะวิชาความรู้โดยทั่วไปนั้น ไม่ครอบคลุมในสิ่งที่ผู้เรียนควรจะได้เรียนรู้ เพื่อเป็นแนวทาง
สำหรับอนาคตของบุคคลนั้นๆ ดังนั้นผู้ที่เป็นครูจะต้องสอนและผู้เรียนจะต้องเรียนรู้มากกว่าใน
ตำราด้วย ดังพระราชดำริข้อความว่า

“...การฝึกสอนเด็กนั้น จำจะต้องฝึกสอนหลายอย่างไม่ใช่แต่จะให้เรียนวิชา
หนังสืออย่างเดียวสำหรับเป็นเสมียนและเข้าทำราชการเท่านั้น แท้จริงผู้ที่เป็
นเสมียนได้ดีหรือจะทำราชการให้มีความเจริญในทางราชการต่อไป จะเป็นแต่ผู้
ที่รู้แต่วิชาหนังสือส่วนเดียวก็ยังไม่พอ จำจะต้องเป็นผู้ที่ได้รับความฝึกฝนอันดี
แล้วรอบตัว ก็ต้องได้ฝึกหัดแล้วหลายๆ อย่าง ทั้งส่วนที่เกี่ยวแก่ใจและกาย
พร้อมมูลด้วย...”¹⁸⁶

โครงการศึกษา พ.ศ 2458 .ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้จัดการศึกษาตั้งแต่
ระดับประถมศึกษาจนถึงระดับอุดมศึกษา โดยยกฐานะ โรงเรียนข้าราชการพลเรือนขึ้นเป็น
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ใน พ.ศ 2459 .ทั้งนี้เพราะพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มี
พระราชดำริเห็นสมควรที่จะขยายโรงเรียนข้าราชการพลเรือนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวให้เป็นมหาวิทยาลัย เพื่อให้เป็นสถาบันสอนวิชาการระดับอุดมศึกษาเช่นเดียวกับ
อารยประเทศ¹⁸⁷ ดังข้อความที่ประกาศเมื่อวันที่ 26 มีนาคม พ.ศ 2459 .ว่า

“...ทรงพระดำริเห็นสมควรจะขยายการศึกษาในโรงเรียนนี้ให้กว้างขวางยิ่งขึ้น
คือไม่เฉพาะสำหรับผู้เฝ้าเรียนเพื่อรับราชการเท่านั้น ผู้ใดที่มีความประสงค์

¹⁸⁵ พระราชดำรัสตอบเนื่องในงานพระราชพิธีฉัตรมงคลของโรงเรียนมหาดเล็กหลวงในพระราชูปถัมภ์ ณ พระที่นั่งสวน
อัมพรสถาน เมื่อวันที่ 12 พฤศจิกายน 2455 ใน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชดำรัสร้อยครั้ง , หน้า126 – 128.

¹⁸⁶ พระราชดำรัสตอบเสนาบดีกระทรวงธรรมการเมื่อเปิดการแสดงศิลปหัตถกรรมที่โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย วันที่
3 มกราคม 2455 ใน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชดำรัสร้อยครั้ง , หน้าที่36.

¹⁸⁷ ประวัติจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2459-2509, พิมพ์เป็นที่ระลึกในวันครบรอบห้าสิบปีของการสถาปนา, 26
มีนาคม 2510 หน้า 35.

จะศึกษาวิชาชั้นสูง ก็ให้เข้าเรียนในโรงเรียนนี้ได้ทั่วกัน เหตุฉะนั้นควร
ประดิษฐ์ฐานขึ้นเป็นชั้นมหาวิทยาลัย ให้เหมาะแก่ความต้องการแห่งสมัยเสีย
ทีเดียว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประดิษฐ์ฐานโรงเรียนข้าราชการ
พลเรือนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นมหาวิทยาลัย
พระราชทานนามว่า “จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย” เป็นอนุสาวรีย์สมพระเกียรติ
แห่งพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง...”¹⁸⁸

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เป็นมหาวิทยาลัยแห่งแรกในประเทศไทย ในระยะแรกเปิดสอน
มี คณะแพทยศาสตร์ คณะรัฐศาสตร์ คณะวิศวกรรมศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ และวิทยาศาสตร์
ซึ่งทำให้ราษฎรได้มีโอกาสศึกษาเล่าเรียนตั้งแต่ระดับพื้นฐานจนถึงระดับมหาวิทยาลัยตามอัธยาศัย
ของแต่ละบุคคล

จะเห็นได้ว่าแนวพระราชดำริ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการจัด
การศึกษาระดับอุดมศึกษานั้น พระองค์ทรงมีพระราชปณิธานด้านการศึกษาเพื่อการสร้างคนดีเพื่อ
เป็นกำลังของชาติและพัฒนาการศึกษาโดยสืบสานแนวพระราชดำริของพระราชบิดา โดยพัฒนา
ให้ครอบคลุมกับขีดความสามารถในการแข่งขันกับนานาประเทศ จากตารางที่ 9

การส่งเสริมการศึกษาเพื่อราษฎรทุกระดับและพัฒนาประเทศในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎ
เกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อนำมาสังเคราะห์กันแล้ว จะพบลักษณะสำคัญอันเป็นลักษณะเด่นดังนี้
**ตารางที่ 9 การสังเคราะห์พระราชปณิธานด้านการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศ
ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว**

ลำดับ	ประเด็นการวิเคราะห์	อ.ร	อ.ร	อ.ร	อ.ร	อ.ร	อ.ร.	อ.ร.	อ.ร.	อ.ร	อ.ร.
		.6-1	.6-2	.6-3	.6-4	.6-5	6-6	6-7	6-8	.6-9	6-10
1	การส่งเสริมการศึกษาเพื่อ ราษฎรทุกระดับ 1.1 ต้องการให้เด็กทุกคนไม่ เลือกเพศ เชื้อชาติ ศาสนา ที่ มีอายุ 7 – 14 ปี ได้เข้าเรียน ในชั้นประถมศึกษา		✓								

¹⁸⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 36.

	1.2 มีการจัดการศึกษาให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมของบ้านเมือง		✓								
ลำดับ	ประเด็นการวิเคราะห์	อ.ร .6-1	อ.ร .6-2	อ.ร .6-3	อ.ร .6-4	อ.ร .6-5	อ.ร. 6-6	อ.ร. 6-7	อ.ร. 6-8	อ.ร .6-9	อ.ร. 6-10
	1.3 การศึกษามีการเจริญขึ้นมากและมีตำรับตำราสำหรับสอนศิลปะแลวิทยาแทบทุกอย่าง	✓									
	1.4 ส่งเสริมการสอนอาชีพทางด้านกิจกรรม หัตถกรรม และพาณิชย กรรมในระดับประถมศึกษา		✓								
	1.5 สามารถนำความรู้ทางด้านวิชาชีพไปประกอบอาชีพได้จริง							✓			

จากตารางสังเคราะห์ “พระราชปณิธานด้านการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว” พบลักษณะเด่นที่มีอย่างน่าสนใจ เช่น ส่งเสริมการสอนอาชีพทางด้านกิจกรรม หัตถกรรม และพาณิชย กรรมในระดับประถมศึกษา เพื่อจะได้เข้ารับการศึกษามากขึ้นโดยสถาบันจะดำเนินการให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของสภาพสังคมทั้งนี้เพราะเป็นเรื่องการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศ

3.2 การส่งเสริมการศึกษาเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิต

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่า การให้การศึกษานั้น ให้เฉพาะวิชาความรู้โดยทั่วไปนั้น ไม่ครอบคลุมในสิ่งที่ผู้เรียนควรจะได้เรียนรู้ เพื่อเป็นแนวทางสำหรับอนาคตของบุคคลนั้นๆ ดังนั้นผู้ที่เป็นครูจะต้องสอนและผู้เรียนจะต้องเรียนรู้มากกว่าในตำราหรือต้องการเรียนรู้ตลอดชีวิต ดังพระราชดำรัสความว่า “...การฝึกสอนเด็กนั้น จำจะต้องฝึกสอนหลายอย่างไม่ใช่แต่จะให้เรียนวิชาหนังสืออย่างเดียวสำหรับเป็นเสมียนและเข้าทำราชการเท่านั้น แท้จริงผู้ที่เป็นเสมียนได้ดีหรือจะทำราชการให้มีความเจริญในทางราชการต่อไป จะเป็นแต่

ผู้ที่รู้แต่วิชาหนังสือส่วนเดียวก็ยังไม่พอ จำจะต้องเป็นผู้ที่ได้รับความฝึกฝนอันดีแล้วรอบตัว คือต้องได้ฝึกหัดแล้วหลาย ๆ อย่าง ทั้งส่วนที่เกี่ยวแก่ใจและกายพร้อมมูลด้วย...”¹⁸⁹

พระราชจริยาวัตรของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่มีคุณลักษณะความเป็นครูอยู่หลายประการ พระราชดำริ พระบรมราโชวาทและพระราชดำรัส รวมถึงพระราชนิพนธ์หลายองค์ล้วนแต่เป็นคำสอน ข้อคิด ข้อเตือนใจได้อย่างดี และเพราะเหตุที่ความเป็นครูอยู่ในพระองค์นั่นเอง พระบรมราโชวาทที่พระราชทานแก่ครู จึงมีความจับใจอย่างยิ่ง เป็นข้อคิด ข้อเตือนใจที่ดี และยังพระราชทานแนวทางในการสอนเยาวชนของชาติให้เป็นพลเมืองดี และเป็นแนวทางในการเรียนรู้ตลอดชีวิต สามารถก่อประโยชน์ให้แก่ประเทศชาติได้ในอนาคต ดังพระราชดำรัส ความว่า

“...บรรดาครูอาจารย์ทุกคน เมื่อรู้สึกหน้าที่ดังที่เราชี้แจงมาและมีความรักชาติบ้านเมือง รักศาสนา จงรักภักดีต่อตัวเราดังได้กล่าวให้เราฟังแล้ว ขอจงสุจริตต่อหน้าที่ของตน ปฏิบัติหน้าที่โดยชอบปราศจากอคติทั้งสี่ประการ หากจะมีผู้ปกครองเด็กหรือบิดามารดาหรือคนอื่นไม่พอใจในหนทางที่ฝึกสอน ก็จงอย่าครั้นคร้ามและคล้อยตามหรือลดหย่อนผ่อนน้ให้เขา แม้เขาไม่พอใจขอลาเอาบุตรหลานของเขาออกเสียจากโรงเรียนก็ตามใจเขา หน้าที่ของเราจำจะต้องสอนให้ถูกต้องตามนิติธรรมของชาติดังได้ชี้แจงให้แล้วฟังแล้วอย่างไร ก็ให้สอนไปตามหน้าที่นั้นแหละจะได้ชื่อว่าสุจริตต่อหน้าที่ ได้ทำประโยชน์แก่ชาติ ศาสนาด้วยความสวามิภักดิ์จงรักต่อเราจริง...”¹⁹⁰

นอกจากครูจะเป็นแบบอย่างแล้ว สิ่งสำคัญอีกประการหนึ่ง ที่ครูจะต้องสร้างขึ้นมาให้นักเรียนก็คือ ความประทับใจ ที่จะเป็นแรงจูงใจในการเรียน เป็นแบบอย่างในการเรียนรู้ตลอดเวลา และสามารถหวนคิดถึงได้ ในเวลาต่อไปเพื่อจะให้เห็นความสำคัญของการศึกษา

อาจกล่าวสรุปได้ว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงเป็นจอมปราชญ์ของชาติไทยทรงมุ่งหวังที่จะพัฒนาชาติให้เจริญรุ่งเรืองทัดเทียมอารยประเทศ ทรงพระราชดำริเห็นว่า

¹⁸⁹ พระราชดำรัสตอบเสนาบดีกระทรวงธรรมการเมื่อเปิดการแสดงศิลปหัตถกรรมที่โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย วันที่ 3 มกราคม 2455 ใน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชดำรัสร้อยครั้ง , หน้า 36.

¹⁹⁰ พระราชดำรัสตอบเนื่องในงานพระราชพิธีฉัตรมงคลของโรงเรียนมหาดเล็กหลวงในพระราชูปถัมภ์ ณ พระที่นั่งสวนอัมพรสถาน เมื่อวันที่ 12 พฤศจิกายน 2455 ใน พระบรมราโชวาทกับวชิราวุธวิทยาลัย (2519), หน้า 126 – 128.

การศึกษาเป็นเรื่องสำคัญ เมื่อประชาชนมีความรู้ รักการเรียนรู้ตลอดชีวิต ความสามารถพร้อมที่จะนำสิ่งที่ได้เรียนรู้มาพัฒนาตน พัฒนาชาติบ้านเมือง อันจะนำไปสู่ความเจริญของชาติได้ พระราชดำริในการปรับปรุงการศึกษาของชาติ

การเสริมสร้างแหล่งเรียนรู้ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเล็งเห็นความสำคัญกับการหอสมุดสำหรับพระนครเป็นอย่างยิ่ง ด้วยพระราชดำริว่า หอพระสมุดเป็นคลังความรู้ ที่ใครๆสามารถเก็บเกี่ยวความรู้ต่างๆ ตามแต่ใจปรารถนา ทั้งยังเป็นส่วนกระตุ้นให้แสวงหาหนังสือที่เป็นตำราเก่า หรือสร้างสรรค์สิ่งพิมพ์ที่มีเนื้อหาใหม่ๆ การคัดเลือกและการนำเสนอหนังสือที่น่าสนใจ นอกไปจากนั้น ยังเป็นโอกาสที่จะรวบรวมสรรพวิชาความรู้ไว้ เพื่อเป็นแนวทางให้กับคนในยุคหลัง

“...ชาติไม่มีหนังสือ ไม่มีตำรานั้นว่า เป็นเหมือนคนป่าที่จริงชาติเรามีหนังสือมาแล้ว และมีตำราเป็นอันมาก แต่หากกระจัดกระจายไม่ได้อยู่แห่งเดียวกัน ชาวต่างประเทศบางคนจึงถึงแก่เคยกล่าวว่าชาติไทยไม่มีหนังสือ ไม่มีตำราข้อนี้เป็นข้อที่ข้าพเจ้าและท่านทั้งหลายโดยมากเคยรู้สึกเจ็บใจมานานแล้ว เพราะไม่พอที่จะให้เขาว่าได้เลย เหตุนี้จึงได้พยายามจัดตั้งหอสมุดขึ้นเป็นหลักฐานให้แลเห็นเป็นพยานปรากฏเพื่อชาวต่างชาติที่มีอยู่แล้วในกรุงสยามก็ดี หรือที่จะมาใหม่ก็ดีแลเห็นเป็นพยานหลักฐานว่ากรุงสยามมาชาเมืองป่า ได้เจริญแล้ว มีหนังสือและตำรานั้นอยู่เป็นอันมาก สมควรแก่ที่เจริญแล้วทุกประการ ข้อนี้ทำให้ข้าพเจ้ารู้สึกปีติยินดีในการที่ได้มาเปิดสถานที่ทำการของพระสมุดในวันนี้...”¹⁹¹

“...มนุษย์ทุกคนที่เกิดมาในโลกนี้ แม้จะมีความรู้เฉลียวฉลาดปานใด ก็ไม่สามารถจะรู้การงานได้ทุกสิ่งทุกอย่าง เรามีชีวิตอยู่นานวัน เราก็ได้มีโอกาสเล่าเรียนวิชาความรู้มากขึ้น ประชาชนมีความรู้สติปัญญามาก ย่อมมิได้เบื่อหน่ายเกียจคร้าน หรือหยุดการเล่าเรียนแม้แต่สักขณะจิตเดียวในชั่วชีวิตของเขา คือ ใกล้เคียงบาปปัญญาเท่านั้น จึงจะสำคัญว่าตนมีวิชาความรู้ซึ่งสูงสุด พอจะหยุดการเล่าเรียนวิชาต่อไปได้แล้ว...”¹⁹²

¹⁹¹ เรื่องเดียวกัน หน้า 99.

¹⁹² พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว “การศึกษา” อ้างถึงใน แนวพระราชดำริก้าวร้าวกาล, หน้า 224.

จะเห็นได้ว่าจากพระราชดำรัสข้างต้นแสดงให้เห็นว่า พระองค์ทรงปลุกฝังให้ผู้เรียนพยายามหาโอกาสเล่าเรียนวิชาความรู้ให้มาก อย่าเกียจคร้าน หรือหยุดการเล่าเรียน เพราะบ้านเมืองที่จะเจริญอยู่ได้ ต้องผู้ที่มีความรู้ ทั้งทางวิชาและปฏิบัติอย่างถูกต้อง จากตารางที่ 10

การส่งเสริมการศึกษาเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิตพัฒนาประเทศในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อนำมาสังเคราะห์กันแล้ว จะพบลักษณะสำคัญอันเป็นลักษณะเด่นดังนี้

ตารางที่ 10 การสังเคราะห์พระราชปณิธานด้านการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ลำดับ	ประเด็นการวิเคราะห์	อ.ร .6-1	อ.ร .6-2	อ.ร .6-3	อ.ร .6-4	อ.ร .6-5	อ.ร 6-6	อ.ร .6-7	อ.ร .6-8	อ.ร .6-9	อ.ร 6-10
2	การส่งเสริมการศึกษาเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิต 2.1 ให้เรียนจากประสบการณ์ของตนเองไม่ใช่แต่จะให้เรียนวิชาหนังสืออย่างเดียว							✓			
	2.2 สามารถทำมาหาเลี้ยงชีพตามอัตภาพของตน								✓		
	2.3 ปลุกฝังให้ผู้เรียนพยายามหาโอกาสหาความรู้ให้มาก								✓		
	2.4 การศึกษาจะเป็นเส้นทางสำคัญในการประสบความสำเร็จในการพัฒนา				✓						

จากตารางสังเคราะห์ “พระราชปณิธานด้านการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว” พบลักษณะเด่นที่มีอย่างน่าสนใจ เช่น การศึกษาจะเป็นเส้นทางสำคัญในการประสบความสำเร็จในการพัฒนาเพื่อจะได้เข้ารับการศึกษามากขึ้นโดยสถาบันจะดำเนินการให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของสภาพสังคมทั้งนี้เพราะเป็นเรื่องการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศ

3.3 การส่งเสริมความรู้คู่คุณธรรม

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักในความสำคัญของผู้ที่มีความรู้มากมายเพียงใด แต่หากไม่มีคุณธรรมเพื่อเครื่องกำกับแล้ว ความรู้ที่มีนักอาจไม่เกิดประโยชน์แท้จริงได้ จึงทรงพระราชดำริเกี่ยวกับการอบรมสั่งสอนศีลธรรมจรรยา ควบคู่ไปกับการศึกษาวิชาการ

“...คนถึงจะมีวิชาเป็นบัณฑิตแล้วพิเศษปานใดก็ดี ถ้าไม่เป็นผู้ที่ประพฤติสัมมาจารีตอยู่แล้วจะหวังให้ได้รับความไว้วางใจแห่งอาณาประชาราษฎร์ได้ไม่...”

193

ด้วยพระราชดำริดังกล่าว การที่จะสอนให้พลเมืองมีคุณธรรมนั้น เริ่มต้นได้อย่างดีที่เด็กๆ ซึ่งเป็นวัยที่เรียนรู้ได้ดี และจะเป็นการปลูกฝังลักษณะนิสัยอันดีของประชากรในอนาคตอีกด้วย

“...การอบรมอุปนิสัยเหล่านี้เป็นของสำคัญอย่างไร เข้าใจว่ากิจการของโรงเรียนของเราได้แสดงเป็นพยานอยู่ชัดเจนแล้วและเรารู้สึกยินดีและรู้สึกภาคภูมิใจเป็นอันมากที่ได้เนรมิตแห่งคณะ อันนับว่าเหมือนเป็นผู้นำในการศึกษาของกรุงสยาม เราเป็นผู้ที่จะแสดงตัวให้ปรากฏว่าการศึกษาวิชาการ ควบกับการศึกษาอบรมนิสัยของคนนั้น ย่อมให้ผลดีกว่าที่จะตัดแต่โดยทางศึกษาวิชาการอย่างเดียว...”¹⁹⁴

¹⁹³ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, “ประโยชน์แห่งการอยู่ในธรรม” ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. ปกิณกะคดีของอัครพาทู, ร.ศ. 130, หน้า 63.

¹⁹⁴ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว “พระบรมราชาบายในการจัดตั้งโรงเรียนมหาดเล็กหลวง” ใน, พระบรมราชาบาทกับบวรวิฑูรย์วิทยาลัย (2519), หน้า 126 – 128

นอกจากนี้พระบรมราชาโหวาทพระราชทานแก่อาจารย์ ครู และนักเรียน โรงเรียนในพระบรมราชาูปถัมภ์ ยังเป็นการปลูกฝังให้ผู้เรียนประพฤติในทางที่ถูกที่ควรอีกด้วย ดังความว่า

“...ความเจริญของคนทั้งหลายย่อมเกิดแต่ความประพฤติชอบ และการเลี้ยงชีวิตโดยชอบเป็นที่ตั้ง ครั้นทั้งหลายจะประพฤติชอบ และจะหาเลี้ยงชีวิตโดยชอบนั้นแล้ว ก็ย่อมอาศัยการได้ศึกษาวิชา ความรู้ ในทางที่จะให้บังเกิดประโยชน์ มาแต่ย่อมเยาว์ และฝึกซ้อมสั่งสอนให้น้อยในทางสัมมาปฏิบัติและเจริญปัญญา สามารถในกิจการต่างๆ อันเป็นเครื่องประกอบการหาเลี้ยงชีพเมื่อเติบโตใหญ่ จึงเชื่อว่าได้เข้าสู่ทางความเจริญ...”¹⁹⁵

จะเห็นได้ว่าแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเน้นการตระหนักและให้ความสำคัญความรู้คู่คุณธรรมเพื่อเครื่องกำกับในการประพฤติปฏิบัติตนในทางที่ถูกที่ควร เพราะคนที่มีความรู้ดีและปฏิบัติดีส่งผลให้สังคมและประเทศชาติมีแต่ความสงบสุข จากตารางที่ 11

การส่งเสริมการศึกษาเพื่อการส่งเสริมความรู้คู่คุณธรรมพัฒนาประเทศในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อนำมาสังเคราะห์กันแล้ว จะพบลักษณะสำคัญอันเป็นลักษณะเด่นดังนี้

ตารางที่ 11 การสังเคราะห์พระราชปณิธานด้านการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ลำดับ	ประเด็นการวิเคราะห์	อ.ร. .6- 1	อ.ร. .6- 2	อ.ร. .6- 3	อ.ร. .6- 4	อ.ร. 6-5	อ.ร. .6- 6	อ.ร. .6- 7	อ.ร. .6- 8	อ.ร. 6-9	อ.ร. 6-10
3	การส่งเสริมความรู้คู่คุณธรรม 3.1 เน้นการสั่งสอนศีลธรรม จรรยาควบคู่ไปกับวิชาการ					✓					

¹⁹⁵ พระบรมราชาโหวาทพระราชทานแก่อาจารย์ ครู และนักเรียน โรงเรียนในพระบรมราชาูปถัมภ์ ในรายงานประจำปีของโรงเรียน วันที่ 27 ธันวาคม 2466” ใน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชดำรัสร์้อยครั้ง (2529) ,หน้า 219

	3.2 ใช้คุณธรรมเป็นเครื่องมือในการกำกับความประพฤติปฏิบัติตนในทางที่ถูกที่ควร					✓						
	3.3 ตั้งกองอนุสภาคาชาต โดยมีพระราชประสงค์จะปลูกฝังนิสัยให้เป็นผู้มีน้ำใจเมตตากรุณาต่อเพื่อนมนุษย์											✓

จากตารางสังเคราะห์ “พระราชปณิธานด้านการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว” พบลักษณะเด่นที่มีอย่างน่าสนใจ เช่น ตั้งกองอนุสภาคาชาต โดยมีพระราชประสงค์จะปลูกฝังนิสัยให้เป็นผู้มีน้ำใจเมตตากรุณาต่อเพื่อนมนุษย์ เพื่อจะได้เข้ารับการศึกษามากขึ้นโดยสถาบันจะดำเนินการให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของสภาพสังคมทั้งนี้เพราะเป็นเรื่องการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศ

3.4 การส่งเสริมการศึกษาเพื่อความมั่นคงของชาติ

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระบรมราโชบายชาตินิยมขึ้น โดยทรงพระราชดำริเห็นว่าเป็นเรื่องที่มีความสำคัญและจำเป็นจะต้องก่อให้เกิดขึ้นในจิตใจของคนไทยเป็นเบื้องต้น เพราะทรงเห็นว่าหากปราศจากซึ่งความรู้สึกนี้แล้ว การที่จะกระทำการหรือเสียสละเพื่อประโยชน์ของชาติย่อมจะเกิดขึ้นไม่ได้ ด้วยเหตุนี้พระบรมราโชบายชาตินิยมจึงเป็นปฐมกรณีย์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว¹⁹⁶ และได้ทรงดำเนินสืบต่อมาตลอดรัชกาล และการส่งเสริมการศึกษาก็เป็นสิ่งสำคัญประการหนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริว่า การศึกษานั้นเป็นเครื่องมือที่สามารถใช้พัฒนาประเทศชาติบ้านเมืองได้ หากทุกคนในชาติร่วมมือกันเสริมสร้างการศึกษาให้เจริญก้าวหน้า ความเจริญวัฒนาของประเทศจะมาถึงได้ในเวลาอันใกล้ ดังพระราชดำรัสความว่า

¹⁹⁶ นันทนา กปิลกาญจน์, การวิเคราะห์ในเชิงประวัติศาสตร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว : พ.ศ. 2453-2468, กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์ , 2540

“...การศึกษาย่อมเป็นการสำคัญอย่างยิ่งและเป็นต้นเหตุแห่งความเจริญของชาติบ้านเมืองผู้ใดอุดหนุนการศึกษาผู้นั้นก็เชื่อว่าอุดหนุนชาติบ้านเมืองด้วย เราตั้งใจที่จะบำรุงการศึกษาของบ้านเมืองเราอยู่เสมอ ประเทศทั้งหลายย่อมเจริญได้ด้วยการศึกษา ประเทศใดปราศจากการศึกษาประเทศนั้นต้องเป็นป่าเถื่อน ประเทศต่างๆย่อมมีศิลปะวิชาต่างๆ กัน เรามีศิลปะวิชาของเรา เราจำจะต้องช่วยกันทุนบำรุงให้เจริญขึ้น สิ่งใดที่เป็นนิยมในสมัยนี้ และจะเป็นคุณประโยชน์แก่เรา เราต้องรับเอาและและปรุงแต่งของเราขึ้น ให้ได้ประโยชน์เต็มตามที่ควรจะได้ เราจำเป็นต้องก้าวไปข้างหน้าเสมอ ยิ่งก้าวไปได้ไกลเพียงใดก็ยิ่งดี เราต้องไม่ถอยหลังเลยเป็นอันขาด แม้แต่หยุดอยู่ที่ที่ไม่ได้เพราะการหยุดก็เสมอด้วยการถอยหลัง ใครๆ เขาก้าวเลยไป เราหยุดอยู่ที่ต้องล่าหลัง เขาไกลออกไปทุกทีนั่นเองที่เท่ากับถอยหลังไม่ใช่อื่น...”¹⁹⁷

ด้วยเหตุนี้เองพระองค์ จึงทรงย้ำเตือนถึงความสำคัญของการศึกษาวิชาความรู้ต่างๆ เพื่อสามารถนำไปเป็นประโยชน์ต่อตนเองในทางหาเลี้ยงชีพ โดยเฉพาะนักเรียนและนักศึกษาซึ่งเป็นกำลังสำคัญในอนาคตของชาติในภายภาคหน้าต่อไป ดังพระราชดำรัสความว่า

“...ขอเจ้าทั้งหลายจงจำไว้ว่า วิชาเป็นสิ่งสำคัญอันจะหาค่ามิได้ คนเราถึงจะมีกำลังวังชาปานใด ถ้าไม่มีวิชาอยู่แล้วก็แพ้เปรียบผู้อื่น เพราะการงานโดยมากนั้น จะใช้แต่กำลังกายถมลงไปฝ่ายเดียวย่อมจะไม่สำเร็จโดยง่าย ถึงแม้มีวิชาอยู่แล้ว ถึงแม้ว่ากำลังกายจะบกพร่องบ้างก็ยังไม่สู้กระไร เพราะอาจจะใช้วิชาเป็นเครื่องผ่อนผันให้ใช้กำลังได้ในอันถูกควรไม่ใช่อันที่จำเป็น กลางแต่โดยย่อเท่านี้ก็พอที่จะเห็นได้แล้วว่าการหาวิชาใส่ตัวจะเป็นประโยชน์ดีแก่ตัวได้เป็นอเนกประการ...เมื่อตกลงแต่แล้วว่าจะหาเลี้ยงชีพในทางใดต่อไป ก็ควรตั้งหน้าเขม้นขมักหาวิชาที่จะเป็นประโยชน์แก่การซึ่งตนจะทำต่อไปแล้วควรย่อท้อ ควรกัดฟันทนความลำบากไปจนตลอดจนได้...”¹⁹⁸

¹⁹⁷ พระราชดำรัสตอบคำกราบบังคมทูลถวายเชื้ออาจารย์ของโรงเรียนมหาดเล็กหลวง เมื่อ 27 ธันวาคม พ.ศ. 2456, พระบรมราโชวาทกับวชิราวุธวิทยาลัย (2519), หน้า 89-90.

¹⁹⁸ พระราชดำรัสตอบพระยาวิสุทธ์ศรียศศักดิ์ เบิกนักเรียนชายหญิง และทั้งฝ่ายทหารพลเรือนเข้าทูลละอองธุลีพระบาททูลเกล้าฯ ถวายดอกไม้ธูปเทียน วันที่ 5 ธันวาคม 2454 ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชดำรัสร้อยครั้ง (2529), หน้า 19-22

นอกจากนี้พระองค์ทรงมีพระราชดำริให้สร้างโรงเรียนแทนวัดประจำรัชกาลของพระองค์ ซึ่งจะเห็นได้ว่าแนวพระราชดำริของพระองค์นั้น เพื่อเกื้อกูลการศึกษาของชาติให้เจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้น ดังความในประกาศพระบรมราชโองการบรรจุศิลาพระฤกษ์ตั้งโรงเรียนมหาดเล็กหลวง ตอนหนึ่งว่า

“...อนึ่ง พระอารามต่าง ๆ นั้น ก็ย่อมเป็นสำนักที่ศึกษา ของกุลบุตรมาแต่โบราณกาล แต่ในบัดนี้ สมัยนี้ การศึกษาต้องจัดการให้แพร่หลาย ไพศาล ยิ่งขึ้นกว่าเก่าก่อน เพราะว่าความเจริญแห่งประเทศบ้านเมืองในสมัยต่อไปนี้ จะเป็นปึกแผ่นแน่นหนาได้แท้จริง ก็ด้วยอาศัยศิลปวิทยาเป็นที่ตั้ง...”¹⁹⁹

นอกจากนี้พระองค์ทรงโปรด ฯ ให้สร้างเมืองจำลองที่ชื่อ “ดุสิตธานี” ขึ้น โดยมีพระราชประสงค์ที่จะทรงฝึกฝนอบรมเสนาอำมาตย์ราชบริพารนับแต่เสนาบดีลงมา ให้ซาบซึ้งในพระบรมราโชบายการปกครองท้องถิ่นในระบบเทศบาล เพื่อทดลองการปกครองตนเองในระบบเทศบาลแล้ว ก็ยังทรงโปรด ฯ ให้เตรียมการในด้านต่าง ๆ เพื่อรองรับการขยายสิทธิทางการเมืองระดับท้องถิ่นให้แก่ราษฎรในอนาคต เป็นต้นว่าการปรับปรุงการจัดเก็บภาษีอากร ฯลฯ หลักฐานชิ้นสำคัญที่แสดงให้เห็นอย่างประจักษ์ชัดว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชปณิธานที่จะพระราชทานสิทธิการปกครองตนเองในระดับท้องถิ่นแก่พสกนิกรของพระองค์²⁰⁰

แม้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงมีพระราชปณิธานที่จะพระราชทานสิทธิการปกครองตนเองแก่ประชาชนในระดับท้องถิ่นในรูปของเทศบาลแต่พระองค์ก็ไม่ทรงสามารถดำเนินการดังกล่าวให้บรรลุผลสมดังพระราชประสงค์ เนื่องจากมีอุปสรรคต่าง ๆ มากมาย และที่สำคัญมีปัญหาเรื่องการเงิน ปัญหาชาวจีน และการบริหารราชการแผ่นดิน แต่ปัญหาที่สำคัญที่สุดได้แก่การที่ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ของกระทรวงนครบาลนับตั้งแต่เสนาบดีลงมา ซึ่งมีหน้าที่สนองพระราชดำริในเรื่องนี้ไม่เห็นพ้องด้วยพระราชดำริ และด้วยเหตุนี้เองจึงเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้พระปณิธานนี้ไม่สัมฤทธิ์ผล อย่างไรก็ตามแม้พระราชดำริการปกครองท้องถิ่นใน

¹⁹⁹ กระแสพระบรมราชโองการซึ่งบรรจุไว้ในศิลาพระฤกษ์โรงเรียนมหาดเล็กหลวง ในพระบรมราโชวาทกับวชิราวุธวิทยาลัย (2419), หน้า 11-117.

²⁰⁰ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประมวลพระบรมราชาธิบายเกี่ยวกับประวัติศาสตร์สยาม, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ทรงธรรม, 2478

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจะไม่บันลือผลแต่พระบรมราชาบายหลายประการในเรื่องดังกล่าวที่ได้ทรงพระราชทานกำเนิดก็มีส่วนเอื้ออำนวยและสร้างความหวังให้กับการพัฒนาการเมืองในเวลาต่อมาเป็นอันมาก ดังจะเห็นได้จากความเห็นตอนหนึ่งของ เซอร์เอ็ดเวิร์ด กุก ที่ปรึกษากระทรวงพระคลังมหาสมบัติในบันทึก “Municipalities in Siam” ว่าการจัดการปกครองท้องถิ่นในรูปเทศบาลตามพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 7 มีโอกาสที่จะประสบความสำเร็จทั้งนี้เพราะ “มีคนรุ่นใหม่ซึ่งกำลังเจริญเติบโตขึ้น ซึ่งน่าจะมีความสามารถในการทำความเจริญก้าวหน้าให้แก่ประเทศได้ดีกว่าคนรุ่นเก่า ความแพร่ไพศาลของการศึกษาชั้นประถมศึกษาในห้วงระยะเวลา 10 ปีที่ผ่านมา นั้น เป็นปัจจัยอันใหม่ที่สำคัญความสำเร็จอย่างใหญ่หลวงของการลูกเสือ ซึ่งปลูกฝังคุณสมบัติอันจำเป็นแต่ความก้าวหน้าทางการเมืองนั้น แสดงให้เห็นว่าในไม่ช้าจะมีทรัพยากรอันมีค่าเพียงใดและคนไทยรุ่นใหม่เมื่อมีผู้นำที่ชักจูงไปในทางที่ดีแล้วก็จะสามารถทำการได้ดีเพียงใด”²⁰¹

การศึกษาเป็นสิ่งสำคัญประการหนึ่ง ที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริว่า การศึกษานั้นเป็นเครื่องมือที่สามารถใช้พัฒนาประเทศชาติบ้านเมืองได้ หากทุกคนในชาติร่วมมือกันเสริมสร้างการศึกษาให้เจริญก้าวหน้า ความเจริญวัฒนาของประเทศจะมาถึงได้ในเวลาอันใกล้

“...การศึกษาย่อมเป็นการสำคัญอย่างยิ่งและเป็นต้นเหตุแห่งความเจริญของชาติบ้านเมืองผู้ใดอุดหนุนการศึกษาผู้นั้นก็เชื่อว่าอุดหนุนชาติบ้านเมืองด้วย เราตั้งใจที่จะบำรุงการศึกษาของบ้านเมืองเราอยู่เสมอ ประเทศทั้งหลายย่อมเจริญได้ด้วยการศึกษา ประเทศใดปราศจากการศึกษาประเทศนั้นต้องเป็นป่าเถื่อน ประเทศต่างๆย่อมมีศิลปวิชาต่างๆ กัน เรามีศิลปวิชาของเรา เราจำเป็นต้องช่วยกันทุนบำรุงให้เจริญขึ้น สิ่งใดที่เป็นนิยมในสมัยนี้ และจะเป็นคุณประโยชน์แก่เรา เราต้องรับเอาและและปรุงแต่งของเราขึ้น ให้ได้ประโยชน์เต็มตามที่ควรจะได้ เราจำเป็นต้องก้าวไปข้างหน้าเสมอ ยิ่งก้าวไปได้ไกลเพียงใดก็ยิ่งดี เราต้องไม่ถอยหลังเลยเป็นอันขาด แม้แต่หยุดอยู่ที่ที่ไม่ได้เพราะ

²⁰¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.7 ม7 .5/1 บันทึก “Municipalities in Siam” โดย Sir Edward Cook ลงวันที่ 16 สิงหาคม

การหยุดก็เสมอด้วยการถอยหลัง ใครๆ เขาก้าวเลยไป เราหยุดอยู่ก็ต้องล่า
หลัง เขาไกลออกไปทุกทีนั่นเองที่เท่ากับถอยหลังไม่ใช่อื่น...”²⁰²

เมื่อ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงนิยามความหมายของ “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” เพื่อสร้างความหมายที่ชัดเจนและมีพลังยิ่งขึ้น เพื่อตอบสนองปัญหาทางการเมืองหลายประการ เช่น การขยายอิทธิพลของอุดมการณ์ใหม่ ๆ ที่เป็นอันตรายต่อระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ รวมทั้งอุดมการณ์ชาตินิยมที่เน้น “ชาติของราษฎร” ซึ่งมีผู้เสนอผู้สังคมผ่านหนังสือพิมพ์เพื่อเรียกร้องให้รัฐบาลหาทางแก้ปัญหาความยากจนและความไม่เป็นธรรมต่าง ๆ ที่ราษฎรได้รับ คนบางกลุ่มถึงกับคิดว่าหนทางเดียวที่จะแก้ปัญหาของราษฎรซึ่งเป็นเจ้าของชาติได้อย่างแท้จริงก็คือการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครอง อีกหลายคนมีความคิดว่า “จะเสียอะไรก็ไม่ว่า ขอให้ก้าวหน้าก็แล้วกัน” และอีกหลายคนต้องการเปลี่ยนแปลงประเทศอย่างรวดเร็วรุนแรงแบบ “ล้มกระดานและตั้งต้นกันใหม่”²⁰³ ดังนั้น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงเน้น “ความเป็นไทย” แบบจารีตนิยมมากขึ้น จะเห็นได้ว่าทรงตัดสินพระทัยเช่นเดียวกับพระราชบิดา คือการรักษา “ความเป็นไทย” ในทางวัฒนธรรมเพื่อจรรโลงระบบความสัมพันธ์ทางสังคมแบบมีลำดับชั้นเอาไว้ รวมทั้งการเชิดชูเอกลักษณ์แห่ง “ความเป็นไทย” ในด้านศิลปะและสถาปัตยกรรมแบบจารีตที่เน้นคุณค่าในเชิงความวิจิตร ประณีต ละเอียดอ่อน ซึ่งนอกจากจะช่วยจรรโลง “ฐานานุศักดิ์” หรือโครงสร้างสังคมที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้นแล้ว ยังช่วยให้เกิดความภาคภูมิใจและความรักใน “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” เพราะช่วยยืนยันเป็นอย่างดีว่า “ชาติไทย” เป็นชาติเก่าแก่ที่สามารถสร้างสรรค์ศิลปะชั้นสูงมาแต่โบราณ²⁰⁴

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงใช้วิธีการที่หลากหลาย เพื่อให้ทำให้อุดมการณ์ชาตินิยมและวัฒนธรรมแห่งชาติมีพลังสูงขึ้น เช่น ทรงพระราชนิพนธ์บทละคร บทความ และพระราชทานพระบรมราโชวาทจำนวนมาก รวมทั้ง “เทศนาเสือป่า” และ “ปลุกใจเสือป่า” ทรงสร้างภาพพจน์ด้วยการเปรียบเทียบว่าแต่ละคนเป็นเหมือนฝูงสัตว์ที่ลอบไปตามลมอย่างไร้ค่า ชีวิตจะมี

²⁰² พระราชดำรัสตอบคำกราบบังคมทูลถวายเสด็จอาจารย์ของโรงเรียนมหาดเล็กหลวง เมื่อ 27 ธันวาคม พ.ศ. 2457, พระบรมราโชวาทกับวชิราวุธวิทยาลัย (2519), หน้า 89-90.

²⁰³ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, “Siamese Art,” Siam Observer อ้างใน พิริยะ ไกรฤกษ์, ศิลปกรรมหลัง พ.ศ.2475 กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2525, หน้า 23.

²⁰⁴ ชาตรี ประกิตนทการ, การเมืองและสังคมในศิลปะสถาปัตยกรรม สยามสมัยไทยประยุกต์ชาตินิยม หน้า 222-230.

ความหมายก็ต่อเมื่อรวมกันเป็น “ชาติ”²⁰⁵ ทรงสร้าง “ชุมชน” ใหม่ซึ่งทรงเรียกว่า “คนชน” ขึ้นมาที่สำคัญได้แก่กองทัพ คณะลูกเสือ คณะเสือป่า ดุสิตธานี โรงเรียน นามสกุล จิตรลดาสโมสร วรรณคดีสโมสร ราชนาวิสัยสมาคมแห่งสยาม ฯลฯ เมื่อบุคคลได้เรียนรู้ที่จะมีความรักความผูกพันและความเสียสละต่อ “คณะ” เล็ก ๆ ของตนเองแล้ว ก็จะสามารถ “รักชาติ” และ “เสียสละเพื่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์”²⁰⁶ ทรงเน้นว่า “คณะทุก ๆ คณะที่ร่วมชาติกัน ต้องมีความสามัคคีปรองดองกัน” พร้อมกันนั้นก็ทรงเน้นพระราชอำนาจเหนือ “คณะ” ทั้งหลายซึ่งรวมกันเป็น “ชาติไทย” โน้มนำที่บุคคลใน “คณะ” ทั้งหลายซึ่งเป็นเจ้าของอำนาจนั้นได้ “มอบถวายให้พระราชาธิบดี ทรงเป็นผู้ถือไว้” และพระองค์ทรง “ใช้อำนาจนั้นเพื่อประโยชน์และความสุขของคน” ทำให้ชาติ “มีอำนาจเต็มบริบูรณ์มีอิศรภาพเต็มที่...ตั้งมั่นคงอยู่...เป็นชาติที่มีสง่าราศีเป็นที่นับถือยำเกรงแห่งชาติอื่น ๆ”²⁰⁷ ดังนั้น บุคคล คณะ ชาติ และพระมหากษัตริย์จึงสัมพันธ์เชื่อมโยงกันอย่างแนบแน่น โดยพระมหากษัตริย์ทรงมีความสำคัญสูงสุด

ทรงแสดงให้เห็นอยู่เสมอว่า “ชาติไทย” มี “ภูมิธรรม” ที่มีลักษณะเฉพาะ แต่โดยเนื้อแท้แล้วมีสาระสำคัญไม่แตกต่างไปจาก “ภูมิธรรม” ของชาติตะวันตก และยังมีส่วนที่เหนือกว่า “ภูมิธรรม” ของชาติอื่น ๆ เช่น พระพุทธศาสนาซึ่ง “เป็นของไทย”²⁰⁸ นี้ “เป็นศาสนาที่ควรผู้มีสติปัญญาจะนับถือยิ่งกว่าศาสนาอื่น ๆ”²⁰⁹ ด้วยเหตุที่พระพุทธศาสนาไม่เชื่อใน “สิ่งซึ่งเรียกว่าขลัง คือมีกำลังฤทธิ์ กำลังอำนาจ...บันดาลให้สิ่งทั้งปวงเป็นไปในโลกนี้”²¹⁰ ทรงเน้นว่า “พระพุทธองค์...เป็นผู้ดำรงความสัตย์มั่นคงยิ่งนัก...นำเอาแต่ความเป็นจริง, ที่รู้จริง, ที่เห็นจริง มาแสดงให้เห็นแก่เรา, มิได้ใช้อุบายหลอกลวงประการใด”²¹¹ และ “แลเห็นได้ว่า แท้จริงพระพุทธเจ้าของเราได้เป็นผู้มีกำเนิดดีสมควรเป็นที่นับถือของเราทั้งหลาย”²¹² ซึ่งแตกต่างจากศาสดาของศาสนาอื่น ดังที่ทรงระบุว่า “ศาสดาของศาสนาอื่น ไม่ได้เป็นเช่นนั้นเลย เขามีกำเนิดต่ำ, กำเนิดอยู่ในตระกูลคนที่ต่ำ...เป็น

²⁰⁵ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ปภินกคดี**. กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาการ, 2515. หน้า 122-123.

²⁰⁶ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, “Esprit de Corps” ใน **วาทะพระมงกุฎ** รวบรวมโดย ส. วัฒนเศรษฐ์ กรุงเทพฯ: รุ่งวิทยา, 2506. หน้า 304-307.

²⁰⁷ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ปลุกใจเสือป่า**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2530. หน้า 49-51.

²⁰⁸ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **เทศนาเสือป่า** กรุงเทพฯ: บรรณกิจ, 2539. หน้า 57.

²⁰⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 24.

²¹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 24-39.

²¹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 41.

²¹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 40.

พ่อค้าดำ ๆ ...ส่วนพระมะหะหมัดเดิมเป็นคนไพร่ที่เดียว...เดิมเป็นคนจน แล้วตั้งศาสนาขึ้น กลับเป็นคนมีเป็นคนใหญ่ในกรุงอาเรเนีย, อยู่ข้างได้กำไรอยู่มาก”²¹³

ตลอดรัชกาลที่ 6 มีการสืบทอดความสำคัญของพุทธศาสนา เพราะทรงมีพระราชประสงค์ที่จะให้ “ศาสนาเป็นเหมือนธงของคณะ ถือเป็นเครื่องแสดงให้ปรากฏว่าเป็นคณะหรือชาติอันรุ่งเรือง ไม่ใช่ช่องโง่หรือคณะคนป่าคนดง”²¹⁴ จะเห็นได้ว่า “ชาติ” ซึ่งเป็นเรื่องใหม่ถูกทำให้เป็นที่รักที่หวงแหนของคนไทยด้วยการเชื่อมโยงเข้ากับพุทธศาสนาซึ่งคนไทยผูกพันมานาน พระราชนิพนธ์จำนวนมากเน้นความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่าง “พุทธศาสนา” กับ “ชาติไทย” และ “คนไทย” เช่น “บรรดาท่านทั้งปวงซึ่งเป็นคนไทยเมื่อรู้สึกแน่นอนแล้วว่าศาสนาในสมัยนี้เป็นของที่แยกจากชาติไม่ได้...จะต้องมันอยู่ในพระพุทธรูปซึ่งเป็นศาสนาสำหรับชาติเรา”²¹⁵

เนื่องจาก “ชาติไทย” ที่ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนิยาม มิใช่ “ชาติ” ที่คนมีความเสมอภาคกัน แต่เป็น “ชาติ” ที่คนมีสถานภาพต่างกันตามหลักชาติวุฒิ พระองค์จึงทรงชี้แจงอยู่เสมอว่า ความเสมอภาคอย่างแท้จริงนั้นเป็นไปได้ และผู้มีปัญญา ความรู้ ความชำนาญเท่านั้น ที่สามารถทำหน้าที่ปกครองบ้านเมืองได้ ดังความว่า

“...ไม่มีพลเมืองแห่งใดในโลกนี้ที่จะเท่ากันหมดจริง ๆ เพราะคนทุกคนไม่ได้มีความรู้ปัญญาเสมอกัน ใครมีปัญญาสามารถมากก็คงได้เปรียบเพื่อนบ้านที่มีปัญญาสามารถย่อมแยกกว่า แต่ใช้จะหมดยู่เพียงปัญญาและความรู้ ยิ่งความชำนาญ (เอ็กซีเปรียนซ์) ก็เป็นสิ่งสำคัญอันทำให้คนได้เปรียบซึ่งกันและกันอยู่มาก เพราะทำให้คนมีความเชื่อถือ ยิ่งในทางปกครองบ้านเมืองด้วยแล้วยิ่งมีความสำคัญ...”²¹⁶

แม้แต่ “นามสกุล” ก็เป็นไปเพื่อการแบ่งชั้นทางสังคมด้วย ใน “บันทึกความเห็นว่าการเลือกนามสกุล” แสดงถึงพระราชประสงค์ที่จะให้การตั้งนามสกุลช่วยแยกตระกูลของ “สามัญชน”

²¹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 22.

²¹⁴ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **บทปลุกใจร้อยประการ**. รวบรวมโดยสุภาพนิษฐ์ นครทรรพ และสุทธิลักษณ์ อำพันวงศ์ กรุงเทพฯ: มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2530. หน้า 110.

²¹⁵ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **เทศนาเสือป่า**. หน้า 57-58.

²¹⁶ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **จดหมายเหตุราชกิจรายวัน** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2517. หน้า 72.

ออกจากตระกูลของชนชั้นสูง เช่น “นามสกุลของสามัญชนไม่ควรจะให้มียาว ๆ เทียมนามสกุลพระราชทาน ...ควรจะใช้ปนคำไทย ๆ...ไม่ควรเกิน ๓ พยางค์”²¹⁷

ทรงยืนยันในคุณค่าของ “การปกครองแบบไทย” โดยทรงเน้นอยู่เสมอว่าการปกครองบ้านเมืองต้องดำเนินการโดยพระมหากษัตริย์และข้าราชการของพระองค์ ซึ่งถึงพร้อมทั้งปัญญาความรู้ และประสบการณ์ ไม่ควรจะมี “คอนสติตูชัน” และ “ปาลีเมนต์” เพราะ “ราษฎรไม่ได้เลือกผู้แทนของตนเพราะรู้แน่ว่าเป็นคนดี...ตามจริงเลือกบุคคลผู้นั้นผู้นี้เพราะมีผู้บอกให้เลือก ถาติดลินบนให้เลือกเท่านั้น”²¹⁸ ทำให้ “คณะใดมีทุนมาก จึงได้เปรียบอยู่มาก...อำนาจไม่ได้อยู่ในมือประชาชนจริง ๆ แต่ไปอยู่ในมือแห่งคนส่วนหนึ่ง ซึ่งเป็นส่วนน้อยแห่งชาติเท่านั้น”²¹⁹ เหตุผลที่ทรงแสดงข้างต้น รวมทั้งการที่ทรงชี้แจงถึงภัยของ “ลัทธิโซเชี่ยลิสต์” นั้น เป็นการปลูกฝังทัศนคติที่ว่าประชาชนว่าไม่มีสติปัญญามากพอที่จะตัดสินใจเลือกผู้แทนราษฎร และอาจถูกหลอกลวงโดยพวก “โซเชี่ยลิสต์เก้” เพราะประชาชนเป็น “พวกคนที่ไม่ได้รับการศึกษาอย่างสมบูรณ์ หรือมิฉะนั้นก็เมามายและยากจน ไร้ทั้งทรัพย์สิน ไร้ทั้งธรรมจรรยา”²²⁰ ทำให้บรรดา “โซเชี่ยลิสต์เก้” สามารถ “หาเงินจากความโง่เขลาเบาปัญญาของมนุษย์”²²¹

กล่าวได้ว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงทำให้ความหมายของ “ชาติไทย” “พุทธศาสนา” และ “พระมหากษัตริย์” ซึ่งสัมพันธ์เชื่อมโยงกันอย่างแนบแน่นนั้นมีพลังสูงขึ้นมา และทรงทำให้คุณธรรมเรื่องความจงรักภักดี ความสามัคคี และความเสียสละเพื่อ “ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์” มีพลังสูงขึ้นไปด้วย ภูมิธรรมอันเป็นระบบคุณค่าของ “ชาติไทย” ที่ทรงเน้นเป็นพิเศษคือความเป็น “เชื้อชาตินักรบ” ซึ่งหน้าที่สำคัญของ “นักรบ” ก็คือการปกป้อง “ชาติ ศาสนาพระมหากษัตริย์” นั่นเอง ทรงเน้นด้วยว่า “ถ้าเขาจงรักภักดีต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยาม เขาจึงจะเปนไทยแท้”²²² ความเป็นไทยแท้และความรักชาติจึงสัมพันธ์กับความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์อย่างลึกซึ้ง และความรักชาตินี้ยากที่จะเกิดขึ้นได้หากปราศจากพุทธศาสนา “เพราะความรักชาติเป็นสิ่งที่เนื่องด้วยความเสียสละ...การประพฤติธรรมเป็นความจำเป็นอันหนึ่งสำหรับฝึกใจบุคคลให้รู้จักค่าแห่งการเสียสละ...ถ้าใครไม่ประพฤติธรรมแล้วจะนับว่า

²¹⁷ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, “บันทึกความเห็นว่าการเลือกนามสกุล” ใน *อัศรานุกรมนามสกุลพระราชทานในรัชกาลที่ 6* กรุงเทพฯ: มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2529. หน้า (15).

²¹⁸ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, *จดหมายเหตุราชกิจรายวัน* หน้า 53.

²¹⁹ เรื่องเดียวกัน.

²²⁰ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, *Uttarakuru: An Asiatic Wonderland by Asvabahu* แปลโดยพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2524. หน้า 1.

²²¹ เรื่องเดียวกัน.

²²² อัศวพานู (นามแฝง), *ความเป็นชาติโดยแท้จริง*. กรุงเทพฯ: รวมสาส์น, 2520. หน้า 15.

เป็นผู้รู้จักรักชาติโดยจริงใจไม่ได้เลย。”²²³ ซึ่งเมื่อทรงเน้นว่า “เป็นความจำเป็นที่เราทั้งหลายผู้เป็นไทย จะต้องมั่นอยู่ในศาสนาพุทธซึ่งเป็นศาสนาสำหรับชาติเรา”²²⁴ ก็ทำให้ “ธรรม” ที่ทรงเน้นเป็น “ธรรม” ของพุทธศาสนาโดยปริยาย

อย่างไรก็ตาม ในฐานะพระมหากษัตริย์ เมื่อทรงมีพระราชดำรัสต่อชาวมุสลิม ก็ทรงจำเป็นต้องทำให้ชาวมุสลิมตระหนักว่าตนเป็น “พลเมือง” ของ “ชาติไทย” ซึ่งจะต้องจงรักภักดีต่อ “ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์” เช่นเดียวกัน แต่คำว่า “ศาสนา” ในพระราชดำรัสนี้ทรงหมายถึงศาสนาอิสลาม ดังความว่า “เรารู้สึกพอใจมากที่ได้ฟังคำ...แสดงความจงรักภักดี...และแสดงความตั้งใจว่าในเมื่อเวลาจำเป็นแล้ว ก็จะยอมสละชีวิตเลือดเนื้อเพื่อป้องกันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ของท่านทั้งหลาย ให้สมกับที่เป็นพลเมืองดี และให้ตรงกับคำที่เทศนาซึ่งพระมะหะมัดประสาทปูรู”²²⁵

อนึ่ง ภาษาไทย ซึ่งเป็นส่วนสำคัญของวัฒนธรรมแห่งชาตินั้น ทรงวางหลักเกณฑ์ไว้ในพระราชนิพนธ์ “ความเป็นชาติโดยแท้จริง” ว่า “ลักษณะที่จะตัดสินว่าใครเป็นคนชาติใดนั้น ก็มีอยู่แต่ที่ภาษาซึ่งคนนั้นใช้อยู่โดยปรกตินั้นแล”²²⁶ “ใครพูดภาษาใดแปลว่าปลงใจจงรักภักดีต่อชาตินั้นโดยจริงใจ ไม่ใช่โดยความจำเป็นชั่วคราว”²²⁷ เกณฑ์ดังกล่าวนี้เปิดโอกาสให้คนชาติพันธุ์อื่น “กลายเป็นไทย” ด้วยการใช้ภาษาไทย อันส่งผลให้ “เป็นไทย...ในความนิยมและความคิด”²²⁸ ทรงระบุว่า หากผู้ใดไม่สามารถใช้ภาษาไทย ก็แสดงว่า “ผู้พูดต่างภาษากับผู้ปกครองนั้น ยังไม่เชื่ออยู่ตรงนั้น”²²⁹

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงกระตุ้นให้มีการศึกษาประวัติศาสตร์เพื่อให้ความรู้ทางประวัติศาสตร์ช่วยกระตุ้นมิให้คนไทยเดินตามตะวันตกจนสิ้นเชิงเพื่อจะ “จำเรียวทันสมัย” จนเกิดผลร้ายตามมา²³⁰ นอกจากนี้ทรงนำ “พงศาวดาร” มาถ่ายทอดในรูปของละครซึ่งมีการผลิตซ้ำอยู่เสมอในยุคหลัง เช่น เรื่อง “พระร่วง” “ตำนานเสือป่า” ฯลฯ ทรงใช้บทละครเหล่านี้ในการปลูกฝังให้เสือป่าและประชาชนทั่วไปรู้สึกว่ “ชาติไทย” เป็นชาติเก่าแก่และเป็นชาตินักรบ มี

²²³ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, *เทศนาเสือป่า*. หน้า 120.

²²⁴ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, *ปลุกใจเสือป่า* หน้า 82.

²²⁵ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, *พระราชดำรัสร้อยครั้ง* หน้า 123.

²²⁶ อิศวพานู (นามแฝง), *ความเป็นชาติโดยแท้จริง*. หน้า 11.

²²⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 14.

²²⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 13-14.

²²⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 15..

²³⁰ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, *จดหมายเหตุรายวันในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว*, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2517. หน้า 138.

พระมหากษัตริย์ที่ทรงพระปรีชาสามารถ มีศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติ คนไทยมีบรรพบุรุษที่มีสติปัญญา มีความกล้าหาญ รักชาติ มีความสามัคคี และพร้อมที่จะเสียสละเพื่อชาติ ซึ่งคนไทยทั้งปวงควรสืบทอดคุณลักษณะอันเป็นเอกลักษณ์ของชนชาติไทยเหล่านี้ตลอดไป²³¹

ปัญญาชนอีกพระองค์หนึ่งของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ซึ่งทรงมีบทบาทอย่างสูงในการสร้างชาตินิยมทางวัฒนธรรมคือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงแสดงพระปาฐกถา ทรงพระนิพนธ์หนังสือ และทรงประกอบพระกรณียกิจจำนวนมากเพื่อให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์และพุทธศาสนาเป็นหัวใจของ “ความเป็นไทย” พระมหากษัตริย์ในยุคต่าง ๆ ทำให้ “เมืองไทย” เจริญรุ่งเรืองมาแต่โบราณ โดยเฉพาะในด้านพุทธศาสนาและศิลปวัฒนธรรมที่เนื่องในพุทธศาสนา เพราะทรงเป็นผู้นำแห่งคุณธรรม “ความจงรักภักดีในอิสรภาพของชาติ” “ความปราศจากวิหิงสา” “ความฉลาดในการประสานประโยชน์” ซึ่งคุณธรรมเหล่านี้เป็นเอกลักษณ์ของชนชาติไทยมาแต่โบราณ และชนชาติไทยพึงยึดมั่นสืบไปเพื่อให้ “เมืองไทยนี้ดี” ตลอดไป²³²

นอกจากนี้พระองค์ทรงสร้างอัตลักษณ์ของคน “ชั้น” ต่าง ๆ ใน “เมืองไทย” ตั้งแต่พระมหากษัตริย์ลงมาจนถึงราษฎร เพื่อเน้นย้ำสถานภาพทางสังคมที่ลดหลั่นกันเป็นลำดับชั้นและหน้าที่ของคนแต่ละชั้นที่แตกต่างกัน และในบริบทที่มีการเรียกร้องรัฐธรรมนูญและรัฐสภาเข้มข้นขึ้นนั้น สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพก็ได้ทรงสร้าง “สมเด็จพระปิยมหาราช” ให้เป็นอุดมคติของพระมหากษัตริย์ที่ทรง “ปกครองแบบไทย” คือแบบ “บิดาปกครองบุตร” ซึ่งทำให้ “สมเด็จพระปิยมหาราช” ทรงได้รับความรักจากประชาชนเพราะทรงเป็นพระมหากษัตริย์ของประชาชน และเพื่อประชาชน ทรงเน้นด้วยว่า “เจ้า” คือกลุ่มคนที่มี “ศีลธรรม” (Ideal) ซึ่งทำให้ “เจ้า” เหมาะสมจะเป็นผู้ปกครอง และ “เจ้า” จะต้องมีความจงรักภักดีสูงสุดต่อพระมหากษัตริย์และรับราชการ ในขณะที่ข้าราชการทั่วไปจะต้องทำหน้าที่ต่างพระเนตรพระกรรณด้วยความซื่อสัตย์สุจริต โดยมีความโอบอ้อมอารีต่อชนทุกชั้น

ทรงเน้นอัตลักษณ์ของ “ราษฎร” เพื่อให้ข้าราชการรับรู้ว่ามีราษฎรเป็นผู้ก่อให้เกิด โภคทรัพย์ และภาษีอากร ทรงจัดให้ราษฎรเป็นคนชั้นที่ “อึดถึกทนอยู่ในที่ต่ำ” และโดยปรกติก็มัก “มีสติปัญญาต่ำ” และไม่สมควรจะมีวิชาความรู้เกินความต้องการแก่อัตภาพของตน²³³ ทรงแสดงให้เห็นว่าการเลื่อนชั้นเป็นไปได้ยากเพราะ “หนทางที่จะนำขึ้นไปถึงยศศักดิ์สูงขึ้นไป...ต้องมีทุน” อันได้แก่ ”ทุน

²³¹ ม.ล.ปิ่น มาลากุล, อธิบายพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2521. หน้า 120-125.

²³² โปรดดูรายละเอียดใน สายชล สัตยานุรักษ์, สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ การสร้างอัตลักษณ์ “เมืองไทย” และ “ชั้น” ของชาวสยาม กรุงเทพฯ: มติชน, 2546.

²³³ หจข. ร.5 ศ.2/5 หนังสือกราบบังคมทูลความเห็นเรื่องการศึกษา

ชาติตระกูล นอกเหนือจากความรู้ที่ได้เล่าเรียนและความสุจริตที่มีแก่ตัว”²³⁴ ทรงสร้างอัตลักษณ์ ราชฎที่มีควมกล้าหาญและสามารถเสียสละได้แม้แต่ชีวิตเพื่อชาติ เช่น ในเรื่อง “ไทยรบพม่า ทรงเล่าเรื่องราว “วีรกรรมของชาวบ้านบางระจัน” ไว้โดยละเอียด และลงท้ายด้วยการสรรเสริญว่า “เรื่องราวของพวกนักรบบ้านบางระจันมีมาดังนี้ คนทั้งปวงยกย่องเกียรติยศมาตราบเท่าทุกวันนี่”²³⁵ นับเป็นครั้งแรกที่ปรากฏภาพวีรกรรมของชาวบ้านเช่นนี้ขึ้นมา²³⁶ และภาพวีรกรรมชาวบ้านบางระจันก็ได้รับการผลิตซ้ำอย่างเข้มข้น จนกล่าวได้ว่าพระองค์ทรงมีส่วนอย่างมากในการทำให้ “การเสียสละเพื่อชาติ” เป็นคุณค่าสำคัญที่คนไทยพึงยึดถือ

นอกจากนี้ยังจะเห็นได้ว่าการส่งเสริมการศึกษาเพื่อความมั่นคงของชาตินั้น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักถึงผลดีและผลเสียอันเกิดแต่ระบอบ ประชาธิปไตยเป็นอย่างดี แต่เป็นเพราะเหตุใดที่พระองค์ยังคงมีพระบรมราโชบายที่จะ เปลี่ยนแปลงการปกครองไปสู่ระบอบดังกล่าว คำตอบของเรื่องนี้มีอยู่ว่า เนื่องจากพระองค์ได้ทรงตระหนักถึงความนิยมของมหาชนในเวลานั้นว่า “เดินไปหาทางประชาธิปไตย คือทางให้อำนาจ อยู่ในมือของประชาชนเอง ต้องการที่จะมีเสียงถามมีส่วนในการปกครองชาติบ้านเมืองของตนเองให้มากที่สุดที่จะเป็นไปได้ และเมื่อความเห็นของคนมาก ๆ ตรงกันเข้าแล้ว ก็ยากที่จะตัดทานถาคัดค้านไว้ให้ คงจะต้องเป็นไปตามความเห็นอันนั้นคราว 1 จะผิดกันก็แต่เวลาจะช้ากว่าเท่านั้น”²³⁷ และด้วยเหตุที่ทรงเป็นผู้ปกครองที่เล็งเห็นการณ์ไกลจึงได้ทรงคิดเตรียมการเพื่อจะรับการเปลี่ยนแปลงในอนาคต โดยผ่านกระบวนการปกครองท้องถิ่น ดังจะเห็นได้จากพระราชดำรินเรื่องดังกล่าวตอนหนึ่งว่า

“...การคิดจัดตั้งมิวนิซิแพลิตีขึ้นนั้น เป็นของที่ควรดำริห์ เพราะสมัยการศึกษา และสมาคมในกรุงสยามเจริญขึ้นมาก และเมื่อเป็นเช่นนั้นก็เป็นธรรมดาอยู่เอง ที่จะต้องเกิดมีคนบางจำพวกที่มีความปรารถนาที่จะได้มีเสียงในการปกครองบ้าง ความปรารถนาเช่นนี้เป็นเงาตามตัวแห่งอารยะธรรม, ในเวลานี้จะกดความปรารถนาไว้ก็ยังไม่ได้อยู่ โดยใช้ความระวังอย่างเข้มแข็ง, แต่ที่จะทำให้อันตรธานหรือระงับไปทีเดียวนั้นอย่างไรก็พันวิสัยเป็นแน่นอน, ในทางรัฐ

²³⁴ หจช. สบ.2.52/299 เอกสารส่วนพระองค์กรมตำรวจฯ สารสน-พระญาติวงศ์

²³⁵ สมเด็จพระอมพระยาดำรงราชานุภาพ, *ไทยรบพม่า*. พิมพ์ครั้งที่ 7 กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, 2520. หน้า 375.

²³⁶ บาทยัน อิมส์ราญ, “บางระจัน: ประวัติศาสตร์ในวรรณกรรม” *เอกสารประกอบการประชุมเวทีวิจัยมนุษยศาสตร์ไทย* สกว. ณ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 26-27 สิงหาคม 2547. หน้า 4.

²³⁷ จดหมายเหตुरายวันในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 51 .

ประศาสน์, ผู้เป็นนักการเมืองดีจำเป็นจะต้องเป็นผู้สังเกตเห็นการไกล, และต้องหาญ
 พอที่จะคิดดำเนินการซึ่งรู้แน่แล้วว่าจะมาถึงเสียก่อนที่การอันนั้นจะมาบังคับ
 ได้ทำ, ถ้ารอไว้จนเหตุการณ์มาบังคับแล้วจึงคิดทำ บางทีตรองยังไม่ตกก็
 อาจจะถูกเข้ากินไปเสียแล้ว, ฉะนั้นจึงควรต้องคิดเตรียมการไว้ให้พร้อมก่อนเวลา
 ที่จะเป็นจริงๆ...”²³⁸ จากตารางที่ 12

การส่งเสริมการศึกษาเพื่อความมั่นคงของชาติและพัฒนาประเทศในพระบาทสมเด็จพระ
 มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อนำมาสังเคราะห์กันแล้ว จะพบลักษณะสำคัญอันเป็นลักษณะเด่นดังนี้

ตารางที่ 12 การสังเคราะห์พระราชปณิธานด้านการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนา ประเทศในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ลำดับ	4.4 อุดมการณ์ชาตินิยม ประเด็นการวิเคราะห์ และวัฒนธรรมแห่งชาติที่มี	อ.ร. 6-1	อ.ร. 6-2	✓ อ.ร. 6-3	อ.ร. 6-4	อ.ร. 6-5	อ.ร. 6-6	อ.ร. 6-7	อ.ร. 6-8	อ.ร. 6-9	อ.ร. 6-10
4	พลังสูง การส่งเสริมการศึกษา										
	เพื่อความมั่นคงของชาติ										✓
	4.1 ทรงกระตุนให้มีการศึกษาประวัติศาสตร์										
	4.2 การศึกษานั้นเป็นเครื่องมือที่สามารถใช้พัฒนาประเทศชาติบ้านเมืองได้						✓				
	4.3 การศึกษาเป็นเครื่องมือในการพัฒนามนุษย์ให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์									✓	

²³⁸ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.6 น.7 .1/23 พระราชบันทึกความเห็นประกอบความเห็นของพระยายมราชเรื่องจัดตั้ง
 มิวนิซิแพลิตี

จากตารางสังเคราะห์ “พระราชปณิธานด้านการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว” พบลักษณะเด่นที่มีอย่างน่าสนใจ เช่น การศึกษาเป็นเครื่องมือในการพัฒนามนุษย์ให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์เพื่อจะได้เข้ารับการศึกษามากขึ้นโดยสถาบันจะดำเนินการให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของสภาพสังคมทั้งนี้เพราะเป็นเรื่องการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศ

สรุปได้ว่าการส่งเสริมการศึกษาเพื่อความมั่นคงของชาตินั้น ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น พระองค์ทรงมีพระราชปณิธานและแนวพระราชดำริในการพัฒนาและส่งเสริมการศึกษาเพื่อความมั่นคงและยั่งยืนให้กับประเทศชาติ โดยใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือในการพัฒนามนุษย์ ให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์และเป็นกำลังสำคัญของประเทศชาติในการพัฒนาบ้านเมืองสืบต่อไป

4. ความสำคัญและความสัมพันธ์ระหว่างพระราชประวัติและบริบทด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมืองที่มีผลต่อพระราชปณิธานในการพัฒนาประเทศในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นพระราชโอรสองค์ที่ 29 ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อทรงพระเยาว์ได้ทรงศึกษาวิชาการต่างๆ ในวัง ทรงศึกษาภาษาไทยกับพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) และพระยาอิศรพันธุ์โสภณ (หนู อิศรางกูร ณ อยุธยา) ส่วนภาษาอังกฤษทรงศึกษากับอาจารย์ชาวอังกฤษ ชื่อมิสเตอร์โรเบิร์ต มอเมนต์ (Mr. Robert Moment) และเมื่อมีพระชนมายุได้ 12 พรรษาเศษ ได้เสด็จไปทรงศึกษาต่อ ณ ประเทศอังกฤษ ตามพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ต่อมาพระองค์ทรงศึกษาที่โรงเรียนนายร้อยแซนเฮิสต์ (Sandhurst)²³⁹ ตามคำแนะนำของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระองค์มีพระราชดำริว่าการศึกษาวิชาการทหารอย่างเดียวย่อมไม่เพียงพอสำหรับเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร ซึ่งจะต้องเป็นพระเจ้าแผ่นดินปกครองบ้านเมืองต่อไป พระองค์จำเป็นต้องรู้วิชาการฝ่ายพลเรือนด้วย พระองค์จึงได้เสด็จเข้าศึกษาวิชาการพลเรือน ณ วิทยาลัยไคร์สต์เชิร์ช (Christ Church) มหาวิทยาลัยออกซฟอร์ด

²³⁹ หจข. ร. 5ก. 49/11 มิสเตอร์เวอร์นี่ กราบบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 30, 1895.

(Oxford) ได้ทรงศึกษาวิชาการพงศาวดารว่าด้วยกฎหมายสำหรับปกครองบ้านเมืองของประเทศอังกฤษ ภาษาบาลี และสันสกฤต ขณะที่ทรงศึกษาได้รับคำชมเชยว่า มีพระปรีชาญาณเฉียบแหลมมาก²⁴⁰ และเมื่อทรงสำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยออกซ์ฟอร์ด (Oxford) แล้วจึงเสด็จกลับประเทศไทยตามที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกำหนดไว้

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ไทยพระองค์แรก ที่เสด็จไปศึกษาวิทยาการสมัยใหม่ ณ ประเทศอังกฤษ เป็นเวลาถึง 10 ปี ทรงเป็นความหวังของสมเด็จพระราชบิดาว่า จะเป็นผู้เชื่อมประสานวัฒนธรรมตะวันตกให้เข้ากับวัฒนธรรมตะวันออกหรือของประเทศไทย โดยการเสด็จไปศึกษา ณ ประเทศอังกฤษนั้น นอกจากจะได้รับประโยชน์ทางด้านการศึกษาแล้ว พระองค์ยังได้ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจอันสูงเกียรติแทนพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ ทรงเสด็จเยือนราชสำนักต่าง ๆ ในยุโรปและเสด็จแทนพระองค์ไปในงานพระราชพิธีอันสำคัญของราชสำนักเหล่านั้น เป็นการกระชับความสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น

ในขณะที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพิจารณาวิธีการจัดการศึกษาในช่วงปลายสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งพอกกล่าวได้ว่า พระองค์ไม่ทรงเห็นด้วยที่ผู้มีบทบาทสำคัญในการจัดการศึกษาในเวลานั้นได้ละเลยหรือให้ความสำคัญน้อยไป พระองค์ทรงพยายามเปลี่ยนค่านิยมของประชาชนในบางประการ ซึ่งมีผลทั้งต่อการศึกษาโดยตรงและทางอ้อม อาทิ ทรงชักชวนให้ผู้ใจบุญสุนทานหันมาทำบุญโดยการสร้างโรงเรียนแทนการสร้างวัดตามประเพณีนิยม เพราะโรงเรียนเป็นที่ศึกษาของประชาชน เป็นสาธารณประโยชน์

นอกจากนี้พระองค์ทรงพยายามทำให้คนไทยทั้งหลายเป็นตัวของตัวเอง โดยไม่ต้องอาศัยความคิดหรือการเดินตามรอยตีนของชาติอื่นแต่เพียงอย่างเดียว ไม่ต้องรอให้ฝรั่งทำก่อนแล้วจึงทำตาม แต่จะต้องมีความคิดริเริ่ม เชื่อมั่นในตนเอง เพื่อพัฒนาศักยภาพของประชาชนให้มีความสามารถเจริญทัดเทียมกับชาติอื่นได้ นอกจากนี้คนไทยจะต้องไม่ดูถูกคนไทยด้วยกันเอง ไม่เชื่อว่าคนไทยจะมีความสามารถเท่าเทียมกับฝรั่ง ในขณะเดียวกันพระองค์ทรงส่งเสริมให้คนไทยรักในการเรียนรู้และส่งเสริมให้คนไทยทุกคนที่มีความรักดีต่อชาติและนึกถึงประโยชน์แห่งชาติบ้านเมืองของตนยิ่งกว่าประโยชน์ของประเทศอื่น

4.1 ด้านการพัฒนาสังคมและการเมือง

²⁴⁰ หจข. ร. 5ต. 49/12 พระยาราชวัลลภานุสิษฐ์ กราบบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 9 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 118.

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นกษัตริย์ไทยพระองค์แรกที่สามารถศึกษาวิชาทหารบกมาจากประเทศอังกฤษ จึงเป็นที่แน่นอนว่าพระองค์จะต้องทรงปรับปรุง กองทัพบกให้ยิ่งใหญ่และมั่นคงขึ้น งานชิ้นแรกที่ทรงกระทำหลังจากที่เสด็จขึ้นครองราชย์คือ การแยกทหารเรือออกจากกระทรวงกลาโหม เมื่อวันที่ 11 ธันวาคม 2453 ยุบกรมยุทธนาธิการ ให้กระทรวงกลาโหมดำเนินงานเฉพาะกิจการทหารบกและให้มีกระทรวงทหารเรือดำเนินงานของฝ่ายทหารเรือ²⁴¹ ซึ่งในการประกาศการแยกทหารเรือออกจากกระทรวงกลาโหม ให้กระทรวงกลาโหมว่าราชการเฉพาะทหารบกอย่างเดียววันนั้น ก็ได้ให้มี “สภาป้องกันพระราชอาณาจักร” ขึ้นด้วยเพื่อประสานงานทั้งฝ่ายทหารบกและทหารเรือ ให้ดำเนินงานสอดคล้องกัน คณะกรรมการของสภาป้องกันพระราชอาณาจักรได้แก่ เสนาบดีของ 2 กระทรวง จอมพลทหารบก และจอมพลทหารเรือ เสนาธิการทหารบก และมีพระมหากษัตริย์เป็นประธาน เหตุผลที่มีการแยกกระทรวงทหารเรือออกจากกระทรวงกลาโหมนั้น เป็นเพราะมีพระราชประสงค์ให้กิจการทหารเรือได้มั่นคงยิ่งขึ้น

นอกจากนี้พระองค์ยังทรงทำการปรับปรุงพระราชบัญญัติลักษณะการเกณฑ์ทหาร งานการทหารบกอีกอย่างหนึ่งที่ได้ทรงปรับปรุง คือ พระราชบัญญัติลักษณะการเกณฑ์ทหาร ทั้งนี้เพราะพระราชบัญญัติการเกณฑ์ทหาร พ.ศ. 2448 มีข้อบกพร่อง คือกำหนดคนเกณฑ์ตั้งแต่อายุ 18 ปี ซึ่งถือว่ามีผลเสียมากกว่าผลดี เพราะร่างกายของเด็กหนุ่มอายุ 18 ปี ยังต้องเจริญเติบโตอีก การฝึกหัดทหารเป็นงานหนักขนาดรำคาญ ร่างกายของเด็กหนุ่มยังไม่แข็งแรงพอ จึงทนทานไม่ได้ และจะเป็นการยับยั้งความเจริญทางร่างกายอีกด้วย อีกอย่างหนึ่งเด็กอายุ 18 ปี ยังไม่ทันจะเรียนจบตามหลักสูตรของกรมศึกษาธิการ ก็ต้องขอยกเว้นการเกณฑ์ทหารกันอีก กระทรวงกลาโหมจึงขอพระราชทานเพื่อให้เปลี่ยนหลักเกณฑ์เป็นทหารตั้งแต่อายุ 21 – 22 – 23 ปี ที่ยกเว้นคนอายุ 20 ปี ก็เพื่อให้คนหนุ่มได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา ก่อน

พระองค์ทรงให้มีการปรับปรุงพระราชบัญญัติลักษณะการเกณฑ์ทหารขึ้น เพื่อทรงให้ประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะการเกณฑ์ทหาร พ.ศ. 2460 แทนเกณฑ์ชายที่มีอายุ 21 ปี ขึ้นไปแทนชายอายุ 18 ปี แต่คนที่มีอายุตั้งแต่ 17 ปี ขึ้นไปยังไม่ถึงเวลาเกณฑ์ต้องไปขึ้นทะเบียนกองเกินอัตราไว้ก่อน และได้ประกาศให้ข้าราชการไปขึ้นทะเบียนทหาร ถ้าไม่ไปขึ้นก็จะบรรจุตำแหน่งราชการไม่ได้²⁴²

²⁴¹ วุฒิชัย มุลศิลป์, การปฏิรูปการศึกษาในรัชกาลที่ 5, หน้า 112.

²⁴² หจข. ร. 6ก. 1/30 เจ้าพระยาบดินทรเดชาอนุทิศ กราบบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 9 กรกฎาคม พ.ศ. 2460.

ประเทศไทยในสมัยนั้นได้มีการพัฒนาระบบการคมนาคมทางอากาศยานอย่างรวดเร็วและได้ดำเนินการจัดสร้างท่าอากาศยานในประเทศไทย เป็นครั้งแรก นอกจากนี้ในขณะนั้นประเทศไทยมีเครื่องบินทั้งหมด 8 เครื่อง โดยสั่งซื้อจากประเทศฝรั่งเศส คือ เบรเกต์ปีก 2 ชั้น 4 เครื่อง นิเออपोर्ट ปีกชั้นเดียว 4 เครื่อง ตอนแรกกระทรวงกลาโหมจัดตั้งแผนกการบินให้อยู่ในบังคับบัญชาของจเรทหารช่าง และได้สร้างโรงเก็บเครื่องบินไว้ที่ตำบลสระปทุม และใช้บริเวณราชกรีฑาสโมสรในปัจจุบันเป็นสนามบิน ต่อมาได้ย้ายไปอยู่ที่ดอนเมืองใน พ.ศ. 2457 ยกฐานะแผนกการบินเป็น “กองบินทหารบก” โดยสมัยนั้นคนไทยมีความสามารถสร้างเครื่องบิน 2 ชั้น แบบเบรเกต์ได้ โดยสั่งซื้อเครื่องยนต์จากต่างประเทศ แต่ส่วนประกอบอื่น ๆ ทำขึ้นเองภายในประเทศ “กองบินทหารบก” ได้กลายมาเป็นกองทัพอากาศในปัจจุบันนี้ กิจการทหารบกไทยนับว่าทันสมัยและเป็นที่รู้จักแก่ชาวโลกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว นั่นคือ การที่ไทยได้ส่งทหารบกไปร่วมรบในสมรภูมิยุโรปในสงครามโลกครั้งที่ 1 พระราชวินิจฉัยสั่งที่ถูกต้องจนประเทศไทยได้ชื่อว่าเป็นผู้มีชัยในสงครามนั้น สมควรที่พระองค์จะได้รับการยกย่องในพระปรีชาสามารถเป็นอย่างยิ่ง²⁴³

จะเห็นได้ว่าในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีการพัฒนาประเทศให้มีความเจริญความก้าวหน้าของกิจการทหารและการพัฒนาระบบการป้องกันประเทศมีการพัฒนาเพิ่มมากขึ้น เพื่อยกระดับมาตรฐานกิจการทหารในประเทศให้มีศักยภาพทันสมัยนานาประเทศ และเป็นการแสดงความพร้อมของประเทศในการปกป้องอธิปไตยของประเทศชาติ ซึ่งถือได้ว่าเป็นการพัฒนาประเทศในอีกมิติหนึ่งด้วย

นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเอาพระทัยใส่ในการปรับปรุงกฎหมายของประเทศ เพื่อให้ประเทศมีความเป็นสากลและเป็นที่ยอมรับของนานาประเทศ ทั้งนี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากประสิทธิสภาพนอกอาณาเขตที่ไทยได้ทำสัญญาไว้กับประเทศตะวันตกในสมัยรัชกาลที่ 4 สิทธิสภาพนอกอาณาเขตเป็นเครื่องหมายที่แสดงว่าไทยสูญเสียเอกราชทางการศาล การที่ชาวต่างประเทศไม่ยอมขึ้นศาลไทยก็เนื่องมาจากการตัดสินลงโทษตามกระบวนการยุติธรรมของไทยยังด้าหลังและป่าเถื่อนอยู่ หากกฎหมายและกระบวนการยุติธรรมของไทยเป็นที่รับรองของต่างประเทศเมื่อใด เมื่อนั้นประเทศไทยจะหลุดพ้นจากขอบข่ายแห่งสิทธิสภาพนอกอาณาเขต ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเร่งปฏิรูปประมวลกฎหมายให้เป็นแบบอารยประเทศ โดยทรงจ้างผู้เชี่ยวชาญกฎหมายชาวยุโรปมาเป็นที่ปรึกษาในการดำเนินงานแก้ไขปรับปรุงพระราชกำหนดกฎหมายของไทย ทรงประกาศใช้ประมวลกฎหมาย

²⁴³ หจช. ร. 6ก. 15 เรื่องย้ายกองบินไปอยู่ที่ดอนเมือง

ลักษณะอาญาที่ได้ปรับปรุงใหม่ใน พ.ศ. 2451 และทรงปฏิรูประเบียบการศาลยุติธรรมของไทย โดยประกาศตั้งกระทรวงยุติธรรมขึ้นใน พ.ศ. 2435 รวบรวมศาลต่าง ๆ ที่เคยขึ้นอยู่กับกรมและกระทรวงอื่น ๆ มาสังกัดอยู่กับกระทรวงโดยตรง การดำเนินงานของกระทรวงนี้ได้ทรงจ้างนักกฎหมายชาวต่างประเทศมาไว้เป็นที่ปรึกษาด้วย

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงดำเนินพระราชโบายในเรื่องนี้ต่อจากสมเด็จพระบรมชนกนาถ ทรงเร่งปฏิรูปประมวลกฎหมายและปรับปรุงการศาลให้เท่าเทียมอารยประเทศโดยเปลี่ยนแปลงระเบียบราชการใหม่ ยกศาลฎีกาไปรวมอยู่ในกระทรวงยุติธรรม การชำระสะสางคดีก็รวดเร็วขึ้นกว่าแต่ก่อน ทำให้คดีค้างคั่งลดน้อยลง

ใน พ.ศ. 2456 กระทรวงยุติธรรมได้รับตั้งศาลในมณฑลเพชรบูรณ์จากกระทรวงมหาดไทยมาบังคับบัญชาต่อไปตามระเบียบ และได้จัดตั้งผู้พิพากษาให้มีหน้าที่ทำการชั้นสูตรศพคนตายด้วยวิธีฆาตกรรมตามพระราชบัญญัติชั้นสูตรพลิกศพซึ่งได้ตราไว้ในปีนี้ได้ด้วย และในปีต่อมาได้ทรงตราพระราชบัญญัติทนายความขึ้น “ซึ่งเป็นที่หวังได้ว่าจะคุ้มครองพลเมืองจากการถูกหลอกของเจ้าถ้อยหมอความ ซึ่งมาแอบแฝงหากินอยู่ในโรงศาล โดยตั้งตนว่าเป็นผู้รู้กฎหมายนั้นได้”²⁴⁴

เมื่อได้ทรงตราพระราชบัญญัติทนายความขึ้นแล้ว ก็ได้ทรงจัดตั้งเนติบัณฑิตยสภาขึ้น มีจุดมุ่งหมายให้บำรุงวิชาการกฎหมายและควบคุมทนายความ พระองค์ทรงรับเป็นเนติบัณฑิตกิตติมศักดิ์แห่งเนติบัณฑิตยสภา เมื่อวันที่ 5 มกราคม พ.ศ. 2457

ใน พ.ศ. 2458 โปรดให้โอนหน้าที่แผนกอัยการจากกระทรวงมหาดไทยและกระทรวงนครบาลมารวมอยู่ในกระทรวงยุติธรรม ทรงโปรดให้ออกข้อบังคับวางระเบียบการแต่งกายผู้พิพากษา ตุลาการ และทนายความ ทรงออกประกาศแก้ไขประกาศแก้ไขวิธีพิจารณาความตามพระราชบัญญัติภาษีชั้นในให้เป็นความอาญา เพื่อแก้การขัดข้องเรื่องค่าธรรมเนียมและวิธีความของพนักงานอัยการ โปรดให้โอนศาลจังหวัดเพชรบูรณ์และศาลจังหวัดหล่มสักดี มารวมขึ้นในความบังคับบัญชาศาลมณฑลพิษณุโลก โอนศาลจังหวัดธัญบุรี และปทุมธานีจากเขตพระนครไปรวมขึ้นในความบังคับบัญชาของศาลมณฑลกรุงเก่า ตั้งศาลมณฑลมหาสารบุรีขึ้นอีกศาลหนึ่ง แยกศาลจังหวัดน่าน ศาลจังหวัดนครลำปาง ศาลจังหวัดแพร่ จากศาลจังหวัดพายัพ มารวมอยู่ในความบังคับบัญชาของศาลมณฑลมหาสารบุรี

ใน พ.ศ. 2465 ได้ทรงตราพระราชบัญญัติว่าด้วยสมุดเอกสารและหนังสือพิมพ์ เพื่อจัดระเบียบอันยังไม่เคยจัดขึ้นโดยอนุโลมตามหลักอารยประเทศอื่น ๆ ตราพระราชบัญญัติ

²⁴⁴ ทวี มุขธระ โภชา, พระมหาธีรราชเจ้า, (พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, 2506), หน้า 337 .

การแพทย์เพื่อควบคุมและวางระเบียบบังคับและเลื่อนฐานะแห่งการประกอบโรคศิลป์ให้สูงยิ่งขึ้น ออกพระราชบัญญัติมาตราซึ่ง ดวง วัด โปรดให้ตั้งระเบียบรวบรวมหน้าที่กฎหมายไว้แห่งเดียว คือ ตั้งขึ้นเป็นกรมร่างกฎหมายขึ้นในกระทรวงยุติธรรม โดยเลือกเอาเนติบัณฑิตผู้ชำนาญบรรจู้เข้ารับราชการในกรมนี้

ทางด้านกฎหมายก็ได้ทรงร่างปฏิรูปกฎหมายไทยให้เป็นหลักแห่งความยุติธรรม ตามสากลนิยมอย่างรีบด่วน โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดทำประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ขึ้น ปรากฏว่าที่ออกประกาศใช้ครั้งแรกคือกฎหมายแพ่งและพาณิชย์บรรพหนึ่ง และบรรพสองซึ่งว่าด้วยนิติกรรมและหนี้ใน พ.ศ. 2467 ได้ประกาศใช้กฎหมายแพ่งและพาณิชย์บรรพสามว่าด้วยเอกเทศสัญญา และได้โปรดเกล้าฯ ให้ยกฐานะโรงเรียนกฎหมายซึ่งตั้งขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้น เป็นโรงเรียนหลวงสังกัดกระทรวงยุติธรรม และใน พ.ศ. 2467 ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งสถานนิติศึกษา มีหน้าที่จัดระเบียบและวางหลักสูตรการศึกษา ตลอดจนควบคุมกิจการของโรงเรียนกฎหมายโดยตรง

นโยบายทางด้านต่างประเทศที่สำคัญของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ การขอแก้ไขสนธิสัญญากับประเทศตะวันตกเพื่อเรียกร้องสิทธิสภาพนอกอาณาเขตให้กลับคืนมา การที่พระองค์ตัดสินพระทัยนำประเทศเข้าร่วมกับฝ่ายสัมพันธมิตรในสงครามโลกครั้งที่ 1 นอกจากจะเป็นการส่งเสริมฐานะของประเทศไทยขึ้นทัดเทียมอารยประเทศแล้ว²⁴⁵ ยังช่วยให้เกียรติยศชื่อเสียงของชาติเป็นที่รู้จักของนานาประเทศ และเป็นโอกาสสำคัญที่ทำให้ไทยมีโอกาสขอเสนอความเห็นใจเรื่องสภาพบีบบังคับทางสิทธิสภาพนอกอาณาเขตจากชาติมหาอำนาจ การติดต่อขอแก้ไขสนธิสัญญาได้เริ่มดำเนินต่อเนื่องกันไปอย่างได้ผลดีตลอดรัชสมัยของพระองค์ ปรากฏว่าสามารถตกลงแก้ไขสนธิสัญญาไม่เสมอภาค ซึ่งผูกมัดไทยมาตั้งแต่เซอร์ จอห์น บาวริง ในปี พ.ศ. 2398 กับประเทศมหาอำนาจได้เป็นผลสำเร็จถึง 5 ชาติ คือ อเมริกา ฝรั่งเศส อังกฤษ เยอรมัน และญี่ปุ่น²⁴⁶ พระราชกรณียกิจทางด้านแก้ไขสนธิสัญญากับต่างชาติของรัชกาลที่ 6 นี้ คณะรัฐบาลซึ่งดำเนินการปกครองตามระบอบรัฐธรรมนูญได้ประสานงานต่อมาจนไทยสามารถยกเลิกสิทธิสภาพนอกอาณาเขตได้อย่างเด็ดขาด อำนาจสิทธิขาดทางการศาลและการเก็บภาษีกลับคืนมาเป็นของไทยอีกครั้งในปี พ.ศ. 2481

²⁴⁵ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, *ประมวลพระบรมราชาธิบายเกี่ยวกับประวัติศาสตร์สยาม*, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ทรงธรรม, 2478.

²⁴⁶ กระทรวงศึกษาธิการ, *แนวพระราชดำริแก้รัชกาล*. (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2527).

แนวพระราชดำริในการพัฒนาประเทศของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการวางรากฐานประชาธิปไตยของประเทศนั้น ทรงเริ่มจากพระองค์ศึกษาอยู่ ณ ประเทศอังกฤษ ซึ่งเป็นประเทศแม่บทของระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยมาเป็นเวลานาน ตลอดระยะเวลาที่ทรงศึกษาอยู่ก็ได้ศึกษาวิธีการต่าง ๆ ในกิจการแผ่นดินและรัฐประศาสน์ในยามมาเป็นอย่างดี เมื่อเสด็จกลับประเทศไทยแล้ว ทรงมีพระราชดำริที่จะปลูกฝังระบอบประชาธิปไตยแก่ราษฎรของพระองค์ แต่การที่จะให้ด้วยวิธีใดนั้น พระองค์ทรงตระหนักดี ดังนั้น พระองค์จึงทดลองประชาธิปไตยในหมู่กลุ่มน้อยก่อนว่าจะได้ผลอย่างไร จึงจัดตั้งดุสิตธานีเมืองประชาธิปไตยขึ้น

พระองค์ทรงมีพระราชดำริให้สร้างดุสิตธานีเจตนาจะสอนการปกครองระบอบเทศบาล ซึ่งจะเป็นการวางพื้นฐานระบอบประชาธิปไตยให้แก่ข้าราชการสำนักของพระองค์ก่อน หากได้ผลเป็นที่พอพระทัยแล้วก็จะได้ขยายงานต่อไป ซึ่งการสร้างดุสิตธานีนี้เป็นงานใหญ่มาก มีการตัดถนนหนทาง สร้างวัดวาอาราม สถานที่รัฐบาล แบ่งเขตอำเภอและตำบล สร้างพระราชวัง แบ่งเนื้อที่เป็นตอม ๆ ขนาดสองเมตรและบางทีก็มากกว่านี้ แล้วสร้างเมืองให้ข้าราชการผู้ทรงคุณเคยและพวกข้าราชการสำนักเป็นสมาชิก เรียกว่า ทวายนคร²⁴⁷ ให้มาสร้างบ้านเรือนทำมาหาเลี้ยงในที่ดินที่สมมติว่ารกร้างว่างเปล่า ส่วนคนภายนอกถ้าข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ เสนาบดี หรือ ปลัดกระทรวงจะนำเข้ามาเป็นทวายนครก็ได้ แต่ต้องเป็นผู้ที่นำมารับรอง เมื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ก็นำลงทะเบียนเป็นสมาชิกได้ สมาชิกมีสิทธิที่จะจับจองที่ดินในอาณาเขตดุสิตธานี ปลูกสร้างบ้านเรือนทำกินได้คนละแปลง และรัฐบาลแห่งดุสิตธานีออกโฉนดให้ไว้เป็นหลักฐาน พระองค์เองก็ทรงเป็นประชาชนผู้หนึ่งยึดอาชีพทนายความและพ่อค้าในนามว่า “ท่านราม ญ กรุงเทพฯ” ทรงรับจ้างทำกิจการต่าง ๆ เช่นเดียวกับบุคคลอื่น ๆ เช่น รับจ้างเขียนแผนผังการก่อสร้าง เขียนโฉนด เป็นต้น และเมื่อมีการจัดสร้างบ้านเรือนมากขึ้นในดุสิตธานี พระองค์ทรงสร้างรัฐสภาขึ้น มีสถานที่ทำการของรัฐบาลและของนคราภิบาลอย่างถาวร มีสโมสร มีไฮเต็ล สโมสรให้ชื่อว่า สโมสรราชเสวก ไฮเต็ลตั้งชื่อว่า “โมโตเปิล” ทรงจัดการบ้านเมือง โดยตั้งเจ้าหน้าที่รัฐบาลครบทุกหน่วย มีพนักงานเกษตร หอทะเบียน ไปรษณีย์ สรรพากร ตำรวจ นายอำเภอ จนถึงเจ้าเมืองและเทศบาล ตลอดจนเสมียนพนักงานของรัฐบาลทุกแผนกมีเจ้าหน้าที่ตุลาการ มีศาล และธนาคารอย่างครบถ้วน ทรงตั้งข้าราชการทั้งผู้ใหญ่ผู้น้อย ที่ทรงเห็นว่าสมควรแก่ตำแหน่งหน้าที่ที่ถนัด มีสำนักงานทรัพย์สินของรัฐบาล และพระคลังข้างที่ส่วนพระองค์ และทรงพระราชทานทุนจัดตั้งธนาคารออมสินขึ้น²⁴⁸ พระองค์ได้ประกาศพระบรมราชโองการเปลี่ยนแปลงการปกครองให้มี

²⁴⁷ พระยานรเทพปริดา, “ดุสิตธานี” อักษรานุกรณ์, ฉบับมหาธีรราชรำลึก (มกราคม, 2500). หน้า 7.

²⁴⁸ เรื่องเดียวกัน

รัฐธรรมนูญปกครองบ้านเมืองแบบอารยประเทศ ประชุมทวยนคร เลือกลงตั้งเชษฐบุรุษประจำตำบล ตั้งจังหวัด และอำเภอ มี 6 ตำบล

เมื่อวันที่ 7 พฤศจิกายน พ.ศ. 2461 ได้ทรงประกาศใช้ “ธรรมนูญลักษณะปกครองคณะนคราภิบาล” ให้สิทธิแก่ทวยนคร ในอันที่จะเลือกหัวหน้าคนหนึ่งเป็นผู้ปกครอง เรียกว่า นคราภิบาล²⁴⁹ ผู้ใดสามารถจะเป็นนคราภิบาลได้ได้ยื่นความจำนงสมัครเลือกตั้งเป็นผู้แทน ตำบลละหนึ่งคน ได้ทรงประกาศใช้บทบัญญัติว่าด้วยวิธีการสมัครรับเลือกตั้ง วิธีโฆษณาหาเสียง และการลงคะแนนเสียงเลือกตั้งตามแบบปัจจุบัน นคราภิบาลมีอำนาจที่จะเลือกคณะนคราภิบาลสำหรับบริหารงานปกครอง และมีหน้าที่คอยดูแลทุกข์สุขของราษฎรทุกอย่าง ซึ่งการทดลองระบอบการปกครองใน “ดุสิตธานี” นี้ เมื่อพิจารณาแล้วเปรียบได้กับลักษณะเทศบาลนครหรือแบบเทศบาลเมือง อันเป็นส่วนหนึ่งของการปกครองของประเทศในปัจจุบัน แต่ในด้านปฏิบัติการนั้นได้ก้าวหน้าไปกว่านั้นมาก โดยที่ได้ทรงนำให้ราษฎรรู้จักเสรีภาพในการเมือง เกือบจะเข้าขั้นรัฐสภาทีเดียว ทั้งนี้เห็นได้จากที่ต่อมาได้ทรงจัดให้ดุสิตธานีมีพรรคการเมืองรวมเป็น 2 พรรค²⁵⁰ ในดุสิตธานีนครประชาธิปไตยนี้ โปรดเกล้าฯ ให้ออกหนังสือพิมพ์ฉบับหนึ่งเป็นหนังสือรายปักษ์ ให้ชื่อว่า ดุสิตสมิต นอกจากนี้ก็มีทวยนครส่วนหนึ่งออกหนังสืออีก 2 ฉบับ เป็นหนังสือรายงาน คือ หนังสือพิมพ์ดุสิตสมัย และหนังสือพิมพ์ดุสิตดักชี (Dusit Recorder) และกิจการของดุสิตธานีในเวลานั้นนับว่าเจริญมาก มีข่าวการเคลื่อนไหวของดุสิตธานี ประกาศของรัฐบาล และนคราภิบาลลงหนังสือพิมพ์กันอย่างเสรี มีบทสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่ของรัฐบาลและนคราภิบาล จึงมีผู้นิยมรับหนังสือกันเป็นจำนวนมาก ซึ่งในดุสิตธานีทวยนคร ไม่ว่าจะเป็นมหาดเล็ก ชุนนาง หรือพระมหากษัตริย์ มีสิทธิเสรีภาพในการออกความเห็น ได้แย้ง คัดค้าน โดยเท่าเทียมกันหมด การตัดสินใจในรัฐสภาที่ต้องถือเอาตามมติมหาชน

ทั้งนี้ จะเห็นได้ว่าแนวพระราชดำริในการตั้งดุสิตธานีนั้นเพราะพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชประสงค์จะปลูกฝังระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยในประเทศไทย แต่เนื่องจากทรงเห็นว่าประชาชนส่วนใหญ่ยังไม่ได้รับการศึกษาสูงพอ ซึ่งอาจเป็นอุปสรรคต่อการปกครองระบอบนี้ พระองค์จึงมิได้พระราชทานรัฐธรรมนูญและระบอบประชาธิปไตยให้แก่ประชาชนในรัชสมัยของพระองค์ แต่เป็นการสอนให้ประชาชนเรียนรู้และทำความเข้าใจเกี่ยวกับปกครองแบบประชาธิปไตยให้มากขึ้นและเพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนาประเทศสืบต่อไป

²⁴⁹ เรื่องเดียวกัน

²⁵⁰ ไสว พรหมณี, “ดุสิตธานี” รัฐศาสตร์, (2499) หน้า 133.

4.2 ด้านการพัฒนาการศึกษา

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว บ้างเมืองอยู่ในสภาพสมัยใหม่ ทั้งด้านการปกครอง วัฒนธรรม ประเพณีและชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทย ทั้งนี้เพราะพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงได้รับการศึกษาอยู่ในทวีปยุโรปเป็นเวลานาน ทรงเคยพบเห็นความเจริญรุ่งเรืองอันทันสมัยของประเทศยุโรปและอเมริกามาแล้ว ดังนั้น พระราชประสงค์ขั้นต้นของพระองค์ก็คือการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยตามแบบตะวันตกตามที่สมเด็จพระบรมชนกนาถได้ทรงดำเนินงานค้างอยู่ให้รวดเร็วยิ่งขึ้น

โดยเฉพาะอย่างยิ่งการจัดการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นการดำเนินการต่อจากสมัยรัชกาลที่ 5 โดยทรงเห็นว่าการศึกษาของชาติเป็นงานที่จะต้องรีบดำเนินงานโดยด่วน และเป็นการแสดงออกถึงพระราชหฤทัยที่จะทำนุบำรุงการศึกษาของชาติสานต่อแนวพระราชดำริจากพระบิดาในการส่งเสริมการศึกษาแบ่งออกได้เป็นช่วง ๆ ดังนี้

1.) การจัดการศึกษาและวิธีการดำเนินงานให้เป็นหน้าที่ของกระทรวงธรรมการ กระทรวงนครบาล และกระทรวงมหาดไทย ร่วมมือช่วยเหลือกันจัดดำเนินงานด้านการศึกษา โดยให้กระทรวงมหาดไทยรับผิดชอบจัดการศึกษา โดยให้กระทรวงมหาดไทยรับผิดชอบจัดการศึกษาระดับประถมศึกษาส่วนหัวเมือง ส่วนในกรุงเทพฯ เป็นหน้าที่ของกระทรวงนครบาล จุดมุ่งหมายของการสอนในตอนนี้อย่างเดียวเพื่อให้เด็กอ่านออกเขียนได้เท่านั้น²⁵¹ กระทรวงมหาดไทยได้ดำเนินงานจัดตั้งกรรมการตำบลขึ้นทุกตำบล ตำบลละ 3 คน เป็นเจ้าหน้าที่จัดการศึกษาให้กับราษฎรประกอบด้วย กำนัน หรือหัวหน้าตำบล 1 คน อธิการวัดใดวัดหนึ่งในตำบลนั้น 1 รูป และแพทย์ประจำตำบลอีก 1 คน²⁵² ส่วนกระทรวงนครบาลจัดทำในปีต่อมา คือ พ.ศ. 2454

สำหรับการศึกษาที่สูงกว่าระดับมูลศึกษา กระทรวงธรรมการมีหน้าที่รับผิดชอบจัดดำเนินงานโดยตรง และได้ขยายงานออกไปอย่างแพร่หลายเพื่อให้ประชาชนทุกคนมีความรู้ในการหาเลี้ยงชีพต่าง ๆ เช่น หัตถกรรม พาณิชยกรรม และการช่าง เป็นต้น ซึ่งเป็นวิชาที่พบนอกเหนือจากการรับราชการเป็นเสมียน ดังจะเห็นได้ว่า กระทรวงธรรมการสนับสนุนให้มีการแสดงศิลปวัฒนธรรมของนักเรียน ณ โรงเรียนสวนกุหลาบเป็นครั้งแรก เมื่อวันที่ 3 มกราคม พ.ศ.

²⁵¹ กระทรวงศึกษาธิการ. ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ, (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2507) หน้า 195.

²⁵² หจข. ร. 6ศ.10/5 เรื่องการศึกษาประชาชนของราษฎรทั่วทุกมณฑล

2455 มีวัตถุประสงค์ “เพื่อจะแนะนำชักจูงให้เด็กชายหญิงในปัจจุบันนี้เอาใจใส่หัดศิลปหัตถกรรม ซึ่งเป็นทางเลี้ยงชีพต่าง ๆ เพื่อจะกันให้เด็กทั้งหลายพากันนิยมในการเป็นเสมียนให้น้อยลง”²⁵³

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสนับสนุนนโยบายนี้เป็นอย่างยิ่ง ถึงกับมีพระราชดำรัสตอบในงานแสดงศิลปหัตถกรรมตอนหนึ่งว่า

“...ว่าถึงการเลี้ยงชีพในทางหัตถกรรม เราผู้เป็นพระเจ้าแผ่นดินก็กล่าว ยืนยันได้ว่า ไม่เป็นการเลวทรามกว่าการเป็นเสมียนหรือเป็น ข้าราชการ ดังที่คนเป็นอันมากยังสำคัญผิดอยู่นั้นเลย คงจะได้รับ ความยกย่องชูปเลี้ยงเช่นกัน คือ ถ้าตั้งตนได้เป็นหลักฐานมั่นคงในการ ขายหรือศิลปะการได้แล้ว ก็คงจะตั้งให้เป็นขุนน้ำขุนนางได้ ไม่ผิดอะไร กับผู้ที่ได้รับราชการ...”²⁵⁴

ในปีต่อมากกระทรวงธรรมการได้จัดตั้งโรงเรียนเพาะช่างขึ้น เพื่อให้เป็นโรงเรียน สำหรับการฝึกสอนหัตถกรรม ประติมากรรม และจิตรกรรม นอกจากนี้ได้จัดตั้งโรงเรียน พาณิชยการ เพื่อฝึกให้ราษฎรรู้จักการค้าขายขึ้นเป็นครั้งแรกที่วัดมหาพฤฒาราม และวัดราช บุรณะ เมื่อ พ.ศ. 2456 มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ความรู้ในวิชาต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการค้าขายเพื่อนำไป ประกอบอาชีพ

2) โครงการจัดการศึกษาชาติ พ.ศ. 2456 การจัดการศึกษา พ.ศ. 2453 – พ.ศ. 2456 มีข้อบกพร่อง คือ ประชาชนไม่นิยมเรียนสายวิสามัญศึกษา มุ่งแต่จะเรียนวิชาสามัญศึกษา เพื่อออกมารับราชการเป็นเสมียน กระทรวงธรรมการจึงได้วางรูปการศึกษาเสียใหม่ เน้นให้ราษฎร เห็นถึงความสำคัญของวิชาวิสามัญศึกษา และได้วางระเบียบการศึกษาบังคับขึ้น โครงการศึกษา พ.ศ. 2456 ได้กำหนดการศึกษาไว้ 2 ประการคือ

2.1) สามัญศึกษา ได้แก่ การศึกษาเล่าเรียนความรู้ใด ๆ อันเป็นความรู้ สามัญที่ทุกคนควรจะมี เช่น วิชาหนังสือ วิชาเลข วิชาจรรยา เป็นต้น

²⁵³ สมเด็จพระมหาธีรราชูปถัมภ์ และ ยู อ่อนสัน, ประวัติสังเขปแห่งการศึกษาของประเทศไทย, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพมหาอำมาตย์เอก เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (ม.ร.ว. เปีย มาลากุล) พ.ศ. 2463, หน้า 72.

²⁵⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 75.

2.2) วิสามัญศึกษา ได้แก่ การศึกษาเล่าเรียนความรู้ใด ๆ อันเป็นความรู้พิเศษ ซึ่งบุคคลเลือกเรียนเฉพาะสิ่งเฉพาะอย่าง ไม่จำเป็นต้องเรียนรู้ทุกคน เช่น วิชาครู วิชาแพทย์ วิชากฎหมาย วิชาช่างต่าง ๆ เป็นต้น²⁵⁵

และวิชาทั้ง 2 ประเภทนี้กำหนดเป็น

ก. การศึกษาภาคบังคับ เรียกว่า ประถมศึกษา ได้แก่ ความรู้สามัญศึกษาและวิสามัญศึกษา ซึ่งราษฎรทุกคนพึงมีพื้นความรู้ เพื่อให้รู้จักผิดชอบชั่วดี และเป็นประโยชน์แก่ชีวิตประจำวัน รวมทั้งให้เป็นพลเมืองดีสามารถหาเลี้ยงชีพตามภูมิลำเนาและวงศ์ตระกูลของตนได้

ข. ภาคศึกษาพิเศษ เรียกว่า มัธยมศึกษา ซึ่งเป็นความรู้สายสามัญศึกษา และอุดมศึกษา ซึ่งเป็นความรู้สายสามัญศึกษา และสายวิสามัญ ที่ไม่จำเป็นสำหรับบุคคลที่ต้องเรียนรู้ และไม่บังคับ ทั้งนี้ย่อมขึ้นอยู่กับทุนทรัพย์และสติปัญญาของผู้เล่าเรียนที่จะเลือกเรียนได้ตามความพอใจ²⁵⁶

จากโครงการศึกษาฉบับนี้ ผู้ที่เป็นบิดามารดา และผู้ปกครองควรพิจารณาสติปัญญาความสามารถ และทุนทรัพย์ให้สอดคล้องกับนิสัยของเด็ก เพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ตัวเด็กอย่างสมบูรณ์

โครงการศึกษา พ.ศ. 2456 มีวัตถุประสงค์ที่จะชักจูงให้ราษฎรสนใจเรียนสามัญศึกษาเป็นวิชาความรู้และเรียนวิชาอื่น ๆ ประกอบเพื่อต้องการแก้ไขทัศนคติของราษฎรที่เห็นว่าอาชีพใด ๆ ก็ตามย่อมมีเกียรติน้อยกว่าการรับราชการ แต่ก็ไม่สามารถจะแก้ไขได้ กระทรวงธรรมการจึงได้แก้ไขข้อบกพร่องของโครงการ พ.ศ. 2456 ให้รัดกุมยิ่งขึ้นและประกาศเป็นโครงการศึกษา พ.ศ. 2458 ซึ่งภายหลังจากการประกาศใช้แล้วปรากฏว่าการศึกษาได้เจริญแพร่หลายออกไปมากทั้งในกรุงเทพฯ และหัวเมือง กระทรวงธรรมการจึงได้จัดแบ่งกรุงเทพฯ ออกเป็น 5 แขวง มีนายตรวจแขวงเป็นหัวหน้าตรวจตราพร้อมทั้งมีพนักงานจัดการโรงเรียน และกรรมการจังหวัดเป็นผู้ตรวจตราโรงเรียนของท้องที่ด้วย²⁵⁷ สำหรับการศึกษานในส่วนภูมิภาคได้จัดแบ่งออกเป็น 4 ภาค มีข้าหลวงตรวจการภาคละคน มีหน้าที่ตรวจงานด้านการศึกษาให้เป็นไปตามระเบียบแบบแผนของกระทรวงธรรมการ²⁵⁸ จะเห็นได้ว่า การศึกษาในระยะนี้พยายามที่จะจัดให้แพร่หลายเป็น

²⁵⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 36 - 8.

²⁵⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 79.

²⁵⁷ กระทรวงศึกษาธิการ, ประวัติกระทรวงธรรมการ, หน้า 253.

²⁵⁸ จารุวรรณ ไวยเจตน์, การศึกษาภาคบังคับของไทย พ.ศ. 2464 - 2474, (พระนคร: โรงพิมพ์ศรีสุภา, 2517), หน้า 40

“การศึกษาสำหรับชาติ” (National Education)²⁵⁹ เพื่อให้ราษฎรทั้งชายหญิงทุกคนได้ศึกษาตามควรแก่สภาพของตน และจัดให้มีการศึกษาทั้งสามัญศึกษากันวิสามัญศึกษาควบคู่กันอย่างเหมาะสม เพื่อให้บรรลุตามจุดมุ่งหมายที่วางไว้ คือ ราษฎรจะต้องมีวิชาสามัญศึกษาเป็นพื้นฐานความรู้อันจะเป็นประโยชน์แก่ชีวิตประจำวัน และเรียนวิชาสามัญศึกษาเป็นวิชาชีพด้านต่าง ๆ ให้เชี่ยวชาญในสาขานั้น ๆ มากยิ่งขึ้น ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการประกอบวิชาชีพ รวมทั้งต้องการเปลี่ยนคตินิยมของการรับราชการให้น้อยลงด้วย

กล่าวได้ว่าโครงการศึกษา พ.ศ. 2456 ได้จัดการศึกษาตั้งแต่ระดับประถมศึกษาจนถึงระดับอุดมศึกษา โดยยกฐานะโรงเรียนข้าราชการพลเรือนขึ้นเป็นจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ใน พ.ศ. 2459 ทั้งนี้เพราะพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำริเห็นสมควรที่จะขยายโรงเรียนข้าราชการพลเรือนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้เป็นมหาวิทยาลัย เพื่อให้เป็นสถาบันสอนวิชาการระดับอุดมศึกษาเช่นเดียวกับอารยประเทศ²⁶⁰ ดังข้อความที่ประกาศเมื่อวันที่ 26 มีนาคม พ.ศ. 2459 ว่า

“...ทรงพระดำริเห็นสมควรจะขยายการศึกษาในโรงเรียนนี้ให้กว้างขวางยิ่งขึ้น คือไม่เฉพาะสำหรับผู้เฒ่าเรียนเพื่อรับราชการเท่านั้น ผู้ใดที่มีความประสงค์จะศึกษาวิชาชั้นสูง ก็ให้เข้าเรียนในโรงเรียนนี้ได้ทั่วกัน เหตุฉะนั้นควรประดิษฐ์ฐานขึ้นเป็นชั้นมหาวิทยาลัย ให้เหมาะแก่ความต้องการแห่งสมัยเสียทีเดียว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประดิษฐ์ฐานโรงเรียนข้าราชการพลเรือนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นมหาวิทยาลัย พระราชทานนามว่า “จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย” เป็นอนุสาวรีย์สมพระเกียรติแห่งพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง...”²⁶¹

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เป็นมหาวิทยาลัยแห่งแรกในประเทศไทย ในระยะแรกเปิดสอนมี คณะแพทยศาสตร์ คณะรัฐศาสตร์ คณะวิศวกรรมศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ และ

²⁵⁹ เรื่องเดียวกัน.

²⁶⁰ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ประวัติจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2459-2509, พิมพ์เป็นที่ระลึกในวันครบรอบห้าสิบปีของการสถาปนา, (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2510), หน้า 35.

²⁶¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 36.

วิทยาศาสตร์ ซึ่งทำให้ราษฎรได้มีโอกาสศึกษาเล่าเรียนตั้งแต่ระดับพื้นฐานจนถึงระดับมหาวิทยาลัยตามอัธยาศัยของแต่ละบุคคล

3) การจัดการศึกษาภาคบังคับ พ.ศ. 2464 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชประสงค์จะให้ราษฎรทุกคนได้รับการศึกษาโดยทั่วกัน จึงจำเป็นต้องขยายการศึกษาออกไปให้แพร่หลายทั่วพระราชอาณาจักร ทรงพิจารณาเห็นว่าถึงเวลาแล้วที่จะได้ออกพระราชบัญญัติบังคับศึกษาแก่ราษฎร เพื่อให้การศึกษาระดับประถมศึกษาเจริญกว้างขวางเป็นการยกระดับคนทั้งประเทศให้มีพื้นฐานความรู้อย่างทั่วถึงกัน จึงพระกรุณาโปรดเกล้าให้กระทรวงศึกษาธิการดำเนินการร่างพระราชบัญญัติประถมศึกษาขึ้น และได้ประกาศใช้ เมื่อวันที่ 1 กันยายน พ.ศ. 2464 โดยมีผลบังคับใช้ตั้งแต่วันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2464 เป็นต้นไป มีใจความสำคัญพอสรุปได้ คือ พระราชบัญญัตินี้ไม่ได้ประกาศใช้ทั่วพระราชอาณาจักร แต่ประกาศใช้เฉพาะอำเภอหรือตำบลที่เหมาะสมเท่านั้น โดยคำนึงถึงสถานที่เรียน ครู และเงินบำรุงการศึกษาที่จะเก็บได้สำหรับท้องถิ่นนั้น ๆ เด็กชายหญิงทุกคนอายุตั้งแต่ 7 – 14 ต้องเข้าเรียนในโรงเรียนประถมศึกษาจนกว่าจะอ่านออกเขียนได้ และต้องมีเวลาเรียนอย่างน้อย 800 ชั่วโมงใน 1 ปี ถ้าเด็กคนใดอายุถึงเกณฑ์แล้ว บิดามารดาจะต้องไปจดทะเบียนชื่อเด็กไว้ ณ ที่ว่าการอำเภอ ถ้าไม่ปฏิบัติตามจะต้องถูกปรับไม่เกิน 12 บาท ถ้าผู้ปกครองไม่ส่งเด็กเข้าโรงเรียนเมื่อได้รับหมายเตือนจะต้องถูกปรับไม่เกิน 50 บาท เมื่อถูกปรับแล้ว ยังไม่ส่งเด็กเข้าโรงเรียนจะต้องถูกปรับไม่เกิน 100 บาท²⁶²

จุดมุ่งหมายของพระราชบัญญัติประถมศึกษาต้องการให้เด็กทุกคนไม่เลือกเพศ เชื้อชาติ ศาสนา ที่มีอายุ 7 – 14 ปี ได้เข้าเรียนในชั้นประถมศึกษา เพื่อเป็นการยกระดับพื้นฐานความรู้ของประชาชนทั่วทั้งประเทศ นอกจากนั้นยังได้จัดการศึกษาให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมของบ้านเมืองด้วย ดังจะเห็นได้ว่าการสอนอาชีพทางด้านสีกรรม หัตถกรรม และพาณิชยกรรมในระดับประถมศึกษาด้วย อันจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งแก่เด็กเมื่อสำเร็จการศึกษาออกจากโรงเรียนไปแล้วก็สามารถนำวิชาความรู้เหล่านี้ไปประกอบอาชีพได้จริง ๆ จะเห็นได้ว่าการศึกษาของไทยเราที่ได้ริเริ่มเป็นแบบแผนมาตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เจริญก้าวหน้ามากอันเป็นประโยชน์อย่างยิ่งแก่การพัฒนาประเทศในด้านต่าง ๆ ให้รู้ดันท่าเทียมอารยประเทศ

²⁶² หจช. ร. 6ศ. 2/9 เรื่องพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464.

4.3 ด้านการพัฒนาเศรษฐกิจ

การบริหารกระทรวงพระคลังมหาสมบัติในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สามารถรวบรวมพระคลังในท้องที่ต่าง ๆ ทั้งพระราชอาณาจักรเข้ามาอยู่ในความบังคับบัญชาได้เป็นผลสำเร็จ ทำให้การปฏิบัติงานเป็นไปอย่างได้ผลและรวดเร็วขึ้น โปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนนามกรมตรวจและสารบาญชี เป็นกรมบาญชีกลาง มีหน้าที่ควบคุมเงินรายได้รายจ่ายของแผ่นดิน

การใช้เงินตรา ในปี พ.ศ. 2461 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดเกล้าฯ ให้จัดสร้างธนบัตรใบละหนึ่งบาทเพิ่มขึ้นอีกชนิดหนึ่ง และโปรดให้แก้ไขปรับปรุงในเรื่องเกี่ยวกับธนบัตรและเงินเหรียญต่าง ๆ ตลอดจนการผลิตเหรียญกษาปณ์ขึ้นใช้ ทรงประกาศเลิกใช้เหรียญเฟื้องเหรียญทองแดง และสตางค์ของชาวอย่างเก่า ประกาศใช้เหรียญสลึง สองสลึงอย่างใหม่ ประกาศใช้เงินเหรียญบาท ตราพระเกี้ยวและตรามงกุฎ²⁶³

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งเสด็จออกไปทรงไปทรงศึกษาวิชาการอยู่ในประเทศอังกฤษ ได้ทรงเห็นแบบอย่างและวิธีการคลังออมสิน ซึ่งดำเนินอยู่ในประเทศอังกฤษ ภายใต้การอำนวยการของ Edinburgh Saving Bank ซึ่งเป็นคลังออมสินที่ทันสมัยแห่งแรกของอังกฤษ ก็ทรงสนพระทัยที่จะให้มีการคลังออมสินขึ้นในประเทศไทยบ้าง ครั้งเมื่อพระองค์เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้ว จึงได้โปรดเกล้าฯ จัดตั้งคลังออมสินขึ้น โดยประกาศใช้ตั้งแต่วันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2456 โปรดพระราชทานเงินคงพระคลังจำนวน 1 แสนบาท เป็นเงินทุนในการจัดตั้งครั้งแรก

ทางด้านเศรษฐกิจ ทรงโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้ง “กรมสถิติพยากรณ์” ขึ้นเพื่อส่งเสริมการพาณิชย์และเศรษฐกิจของประเทศทั้งภายในและภายนอกให้เจริญก้าวหน้าขึ้น ต่อมาอีก 5 เดือนก็ได้ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ตั้ง “กรมพาณิชย์” ขึ้นอีกกรมหนึ่งเพื่อดูแลด้านการค้าขาย และเรียกรวมใหม่ว่า “กรมพาณิชย์และสถิติพยากรณ์” ซึ่งได้ดำเนินงานในด้านการค้าขายมาจนถึง พ.ศ. 2462 ซึ่งปรากฏว่าการค้าขายระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศได้เจริญขึ้นเป็นลำดับ

จะเห็นได้ว่าในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว นั้นเป็นเวลาทีประเทศต่าง ๆ พยายามแข่งขันกันแสวงหาความเจริญในการค้าขายเพื่อความมั่นคงถาวรแห่งเศรษฐกิจของประเทศของตน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่าถึงเวลาแล้วที่

²⁶³ กรมศิลปากร, สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร, พระนคร: โรงพิมพ์การศาสนา, 2515

ประเทศไทยควรปรับปรุงเกษตรกรรม อุตสาหกรรม พาณิชยกรรมและระบบการใช้จ่ายเงินตรา เพื่อนำมาซึ่งความเจริญแห่งเศรษฐกิจของประเทศ เช่นเดียวกับประเทศอื่น ๆ จึงโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้ง “สภาเผยแผ่พาณิชย์” ขึ้น เพื่อรวบรวมนโยบายการค้าและเศรษฐกิจ และให้ยกกรมพาณิชย์และสถิติพยากรณ์ขึ้นเป็นกระทรวงแต่อยู่ในบังคับบัญชาของสภาเผยแผ่พาณิชย์เพื่อให้ประเทศนั้นได้พัฒนาต่อไป

พระองค์ทรงพยายามสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับการเรียนหนังสือไม่ใช่หวังแต่เพียงว่า จะต้องไปเป็นเสมียน หรือมุ่งรับราชการแต่เพียงอย่างเดียว อันที่จริงค่านิยมนี้อยู่ในความนึกคิดของคนไทยมาเป็นเวลานาน ดังได้กล่าวมาแล้ว และมาระเบิดอย่างรุนแรงเมื่อมีการปรับปรุงประเทศซึ่งทำให้เกิดความต้องการคนที่มีความรู้อย่างมากในรัชกาลที่ 5 อันที่จริง ค่านิยมดังกล่าวนี้ได้มีการพยายามแก้ไขตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ 5 แล้ว แต่ไม่เป็นผลในสมัยรัชกาลของพระองค์ พยายามรณรงค์เรื่องนี้อีก โดยอยากจะให้คนหนุ่มทั้งหลายเข้าใจให้ถูกต้องว่าการเป็นชาวนา ชาวสวน หรือคนทำงานการอื่น ๆ ก็มีเกียรติยศเท่ากับที่จะเป็นทำงานด้วยปากกาเหมือนกันแต่เราจะพบว่า โรคความอยากเป็นเสมียนนี้ ยังคงระบาดอยู่ในหมู่ผู้ได้รับการศึกษาทั้งหลาย แม้กระทั่งปัจจุบัน ซึ่งจะเห็นได้จากการสมัครสอบแข่งขันเป็นข้าราชการจำนวนมากมายในขณะที่มีตำแหน่งไม่ก็ตำแหน่ง โดยค่านิยมทั้งหลายดังที่กล่าวมา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเรียกว่า “โคลนติดล้อ” ซึ่งทำให้ร่วงช้าลง ถ้าเปรียบกับประเทศ ค่านิยมที่ไม่ถูกต้องทั้งหลายก็เป็นเครื่องถ่วงความเจริญของประเทศ ดังนั้นจึงจำต้องพยายามสลัดโคลนเหล่านี้ให้หลุดไปเรื่อยๆ แม้จะต้องใช้เวลาก็ตาม เพราะโคลนบางก้อนติดมาเป็นเวลานานแล้ว ยากแก่การแกะชำระล้าง แต่ถ้าตั้งใจจริงก็ยอมทำได้ในเวลาอันควร

นอกจากนี้ทรงชี้ให้เห็นว่า วัฒนธรรมตะวันตกนั้นมีทั้งสิ่งที่ดีและไม่ดี ซึ่งจะต้องเลือกรับ ใ้ว่า การประพฤติปฏิบัติตามฝรั่งจะเป็นสิ่งแสดงถึงความเจริญไปทุกอย่าง เช่น การดื่มสุราจนเมามาย หรือแม้แต่การทำอะไรตามอำเภอใจไม่เลือกว่าเป็นสิ่งผิดหรือถูก การถือเกียรติยศจนเกินไปทำให้สำคัญตนผิดความสุรุ่ยสุร่ายด้วยเหตุผลต่างๆ จนทำให้เกิดความยากจน เป็นต้น จากการศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาประเทศในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว อาจสามารถกล่าวสรุปได้ว่า สาเหตุสำคัญของการพัฒนาศึกษาของชาติ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการดำเนินการ พัฒนาประเทศใน พ.ศ. 2535 นั้น มีปัจจัยสำคัญที่เป็นผลักดัน คือ ปัจจัยภายนอกอันเนื่องมาจากการคุกคามของลัทธิจักรวรรนิยม ซึ่งเป็นตัวการเร่งปัจจัยภายใน คือการเตรียมการผลิต บุคคลที่มีความรู้ ความสามารถ และมีคุณภาพออกไปรับใช้ประเทศในแขนงต่างๆนั่นเอง เพราะ “...พระองค์พระราชดำริเห็นว่าวิชาหนังสือเป็น

ต้นทุน คุณความเจริญของราชการบ้านเมืองยิ่งกว่าศิลปะศาสตร์วิชาอื่นๆทั้งสิ้น..”²⁶⁴ อีกทั้งปัญหาขาดแคลนบุคลากรคนไทย ที่มีการศึกษาเข้ารับราชการแทนชาวต่างชาติ เพราะในระยะการพัฒนาประเทศนั้น เป็นช่วงที่รัฐขาดแคลนบุคลากรชาวไทยที่มีความรู้ความสามารถในการปฏิบัติราชการในกระทรวงต่างๆที่ตั้งขึ้นใหม่ จึงเป็นเหตุให้ต้องจ้างชาวต่างประเทศเข้าทำงานในตำแหน่งต่างๆ ซึ่งอาจก่อให้เกิดผลเสียถึงความล้มเหลวของราชการอาจรวุ่ไหวได้ จึงจำเป็นต้องเร่งบุคลากรไทยที่มีการศึกษาทั้งจากภายในประเทศ นอกจากนี้เป็นการเตรียมการเพื่อสร้างคนที่มีคุณภาพในการพัฒนาประเทศ ซึ่งทั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักถึงความสำคัญของการศึกษาเล่าเรียนในวิทยาการการจัดการแบบตะวันตก ว่าเป็นสิ่งที่สามารถช่วยพระองค์ในการเตรียมสร้างคนที่มีคุณภาพเพื่อเป็นกำลังสำคัญทางการเมือง และเพื่อเป็นการเตรียมคนที่มีคุณภาพเพื่อออกไปเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาประเทศด้านต่างๆ และเมื่อคนที่สำเร็จการศึกษาแล้วนั้น บุคคลเหล่านี้ก็กลายเป็นกำลังสำคัญในการปฏิรูปประเทศด้านต่างๆ อีกทั้งเป็นที่ประจักษ์ความสำคัญในการสร้างคนที่มีคุณภาพด้วยความรู้และวิทยาการตามอย่างตะวันตก อันจะเป็นเหตุนำประเทศไทยไปสู่ความอยู่รอดได้ จึงมีความเป็นอยู่อย่างยิ่งที่จะต้องพัฒนาการศึกษาให้แก่คนส่วนใหญ่ของประเทศ และทรงตระหนักถึงความสำคัญของการสร้างคน สร้างชาติ โดยทรงยึดหลักการสำคัญคือ การคำนึงถึงความเหมาะสม ความสอดคล้องกับบริบทของประเทศไทย

5. สรุปการสังเคราะห์พระราชปณิธานในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระราชปณิธานในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในการส่งเสริมการศึกษา

การสังเคราะห์พระราชปณิธานในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระราชปณิธานในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในการส่งเสริมในการส่งเสริมการศึกษาอาจกล่าวสรุปได้ว่า ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นยุคแห่งการพัฒนาและจัดระบบการศึกษาของไทยให้ได้มาตรฐานตามแบบอย่างประเทศเป็นครั้งแรก ทำให้การจัดการศึกษาของไทยมีพัฒนาการมาตามลำดับ ซึ่งเป้าหมายสำคัญของการปฏิรูปการศึกษาเพื่อการสร้างคนและสร้างชาติ อันหมายถึงการผลิตบุคลากรที่มีความสามารถเป็นกำลังสำคัญในการรับใช้บ้านเมืองโดยการเข้ารับราชการ ทั้งนี้เป็นการเปิดโอกาสให้คนในสังคมได้รับความเสมอภาคทาง

²⁶⁴ ประกาศกรมศึกษาธิการ จุลศักราช 1247, เอกสารเรื่องการจัดการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 36.

การศึกษาอย่างเท่าเทียมกัน ไม่ว่าจะอยู่ในสภาพใดก็ตาม การพัฒนาคนและประเทศชาติให้เจริญก้าวหน้าตามอารยประเทศ เพื่อให้รอดพ้นจากภัยคุกคามของลัทธิจักรวรรดินิยม ทรงมีพระราชดำริเริ่มจัดการศึกษาในทุกระดับและทรงตั้งโรงเรียนของหลวงขึ้น เพื่อให้การศึกษาแก่คนทุกชั้น โดยรัฐจึงเข้ามามีบทบาททางการศึกษาโดยตรงเป็นครั้งแรก ถือเป็นການประสานประโยชน์ระหว่างรัฐ วัด และบ้าน ผลของการปฏิรูปการศึกษานำไปสู่การจัดตั้ง “โรงเรียน” ทั้งโรงเรียนสำหรับราษฎร ซึ่งส่วนใหญ่ตั้งขึ้นตามวัด โดยอาศัยศาลากลางเป็นที่เรียนไปก่อนที่จะมีการสร้างอาคาร หรือตึกเรียนตามมาตรฐานตะวันตกในเวลาต่อมา ทั้งนี้เนื่องจากเหตุจำเป็นในเรื่องการขาดแคลนงบประมาณ และ “วัด” เคยเป็นสถานที่เรียนของกุลบุตรมาตั้งแต่อดีตก็ย่อมเป็นสถานที่เอื้อต่อสมถิการเรียนของนักเรียนได้แก่ โรงเรียนวัดมหรณพารามซึ่งเป็นโรงเรียนหลวงสำหรับสามัญชนแห่งแรก โรงเรียนเทพศิรินทร์ โรงเรียนวัดราชาธิวาส โรงเรียนวัดราชบพิท เป็นต้น การจัดตั้งโรงเรียนเฉพาะได้แก่โรงเรียนฝึกหัดครู เพื่อผลิตบุคลากรที่มีความรู้ความสามารถในการสอนอย่างแท้จริง สำหรับไปเป็นครูสอนในโรงเรียนต่างๆ ซึ่งขณะนั้นยังขาดแคลนครูเป็นจำนวนมาก การจัดตั้งกระทรวงธรรมการ เพื่อเป็นหน่วยงานที่ทำหน้าที่รับผิดชอบในการจัดการศึกษา ทำให้มีการกำหนดโครงการศึกษา หรือแผนการศึกษาแห่งชาติ เพื่อเน้นแนวทางการจัดการศึกษาในประเทศให้เป็นระบบตลอดจนมีฐานะที่เป็นแม่บทหลักในการจัดการศึกษาของประเทศ อันก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านรูปแบบของการจัดการศึกษา คือการจัดทำหลักสูตรและการปรับปรุงหลักสูตรใหม่ และแผนการศึกษาแห่งชาติในรัฐสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีทั้งสิ้น 5 แผน ดังนี้ แผนการศึกษา พ.ศ. 2438 โครงการศึกษา พ.ศ. 2441 โครงการศึกษา พ.ศ. 2445 แผนการศึกษา พ.ศ. 2451 และแผนการศึกษา พ.ศ. 2452 และหลักสูตร 4 ฉบับ คือ กฎพิกัดสำหรับการศึกษาเป็นหลักสูตรในโรงเรียนสามัญ (พ.ศ. 2435) หลักสูตร พ.ศ. 2438 หลักสูตร พ.ศ. 2448 และหลักสูตรมูลศึกษาสำหรับเรียนชั่วคราว 2 หรือ 3 ปี (พ.ศ. 2453) การประกาศใช้แผนการศึกษา พ.ศ. 2438 ซึ่งถือเป็นแผนการศึกษาฉบับแรก ทำให้เกิดการแบ่งระดับชั้นที่ชัดเจนเป็นต้นมา คือระดับชั้นมูลศึกษา ประถมศึกษา มัธยมศึกษา และอุดมศึกษา แบ่งการศึกษาออกเป็น 2 ประเภท คือ การศึกษาประเภทสามัญศึกษา และวิสามัญศึกษา การวางระเบียบการสอน นำไปสู่การปรับปรุงหลักสูตรฉบับต่างๆ รวมทั้งการเตรียมพื้นความรู้สำหรับผู้ที่ต้องไปศึกษาต่อยังต่างประเทศ สามารถสรุปสาระสำคัญและจุดมุ่งหมายของแผนการศึกษาแห่งชาติและหลักสูตรในรัฐสมัยนี้คือการผลิต “คนเก่ง” และ “คนดี” หมายถึงการผลิตบุคคลที่มีความรู้แบบวิทยาการตะวันตก และส่งเสริมการศึกษาพระพุทธศาสนาอีกประการหนึ่งเพื่อเข้ารับราชการให้เป็นการกำลังสำคัญของประเทศ

บ้านเมืองในยุคของการปฏิรูปประเทศให้ก้าวไปสู่ความเป็นสมัยใหม่ และรักษาชาติให้รอดพ้นจากการตกเป็นอาณานิคมในยุคจักรวรรดินิยม

ปัญหาด้านงบประมาณ งบประมาณแผ่นดินของไทย เพิ่งเริ่มมีครั้งแรกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยมีประกาศใช้พระราชบัญญัติงบประมาณแผ่นดินใน พ.ศ. 2433 เพื่อให้มีการวางแผนใช้จ่ายล่วงหน้าของแต่ละหน่วยงาน โดยทุกกระทรวงจะต้องรวบรวมงบประมาณรายจ่ายของตนแล้วนำเสนอต่อกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ซึ่งงบประมาณรายจ่ายนั้นไม่ควรสูงกว่ารายรับในแต่ละปี ในช่วงเวลาแห่งการปฏิรูปประเทศขนานใหญ่ ความจำเป็นในการใช้งบประมาณแผ่นดินของแต่ละกระทรวงมีตัวเลขที่สูงมาก ปรากฏว่าสัดส่วนของงบประมาณส่วนใหญ่มักอยู่ที่กระทรวงกลาโหม กระทรวงมหาดไทย กระทรวงการต่างประเทศ และกระทรวงโยธาธิการ และรัฐเห็นความสำคัญเฉพาะหน้าขณะนั้นคือการป้องกันประเทศจากการคุกคามขอลัทธิจักรวรรดินิยม และการรวมอำนาจการบริหารเข้าสู่ศูนย์กลางจึงเป็นเหตุให้กระทรวงอื่นๆ ถูกตัดทอนงบประมาณ รวมทั้งกระทรวงศึกษาธิการที่ถูกตัดทอนงบประมาณทุกปี²⁶⁵ เมื่อคำนวณงบประมาณเป็นอัตราร้อยละปรากฏว่า ใน พ.ศ. 2435 งบประมาณที่กระทรวงศึกษาธิการได้รับจากงบประมาณแผ่นดินมีเพียงร้อยละ 2 เท่านั้น สภาพการณ์ด้านงบประมาณ ของกระทรวงศึกษาธิการก็ยังไม่ดีขึ้นเรื่อยมาจนถึงก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครองในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว กระทรวงศึกษาธิการก็ได้รับงบประมาณแผ่นดินเพียงร้อยละ 7 เท่านั้น²⁶⁶ อันเป็นเหตุให้การจัดการศึกษาของชาติเกิดความอึดอัดและขัดสนในด้านงบประมาณที่จะนำไปพัฒนาโครงการต่างๆ จึงเป็นเหตุให้ต้องยกเลิกโครงการสำคัญๆ หลายโครงการ

ปัญหาการขาดแคลนบุคลากรที่มีความรู้ความสามารถในการจัดการศึกษา การขาดแคลนบุคลากรที่มีความรู้ความสามารถในการจัดการศึกษา รวมทั้งการขาดผู้บริหารที่มีประสบการณ์และความรู้ความชำนาญด้านการบริหารการศึกษา ตลอดจนการขาดแคลนครูทำให้การดำเนินการศึกษาเกิดอุปสรรคและความล่าช้า อาทิ เมื่อมีการตั้งโรงเรียนหลวงแห่งแรกก็ต้องไปสังกัดกรมทหารขนาดเล็ก การแก้ปัญหาเหล่านั้นในระยะแรกจึงต้องจ้างชาวต่างประเทศมาเป็นครูหรือผู้บริหาร อันเป็นเหตุต้องจ่ายค่าจ้างในอัตราที่สูงมาก ทั้งๆ ที่งบประมาณของกระทรวง

²⁶⁵ สจข., เอกสาร ร.4, แฟ้มศ.1/35 เจ้าพระยาภาสกรวงศ์กราบทูลพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสมมตอมรินทร์ ลงวันที่ 21 มิถุนายน รศ.117

²⁶⁶ วิทย์ วิศทเวทย์, ปรัชญาการศึกษาไทย 2411- 2475 ,(กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่ง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544), หน้า 9.

ศึกษาธิการมีไม่มากนัก กระทรวงศึกษาธิการจึงดำเนินการคัดเลือกและส่งนักเรียนไทยไปศึกษาต่อต่างประเทศ เพื่อให้สำเร็จการศึกษาแล้วกลับมาทำหน้าที่เหล่านี้แทนชาวต่างประเทศ

นอกจากปัญหาการขาดแคลนบุคลากรที่มีความสามารถในการจัดการศึกษาแล้วการขาดแคลนครูก็เป็นอุปสรรคที่สำคัญอีกประการหนึ่งของการจัดการศึกษาในระยะแรก ด้วยเหตุที่ว่าเงินเดือนและค่าตอบแทนอาชีพรูเป็นตัวเลขที่ไม่สูงนักเมื่อเทียบกับอาชีพราชการอื่นๆ รวมไปถึงความเข้าใจผิดของราษฎรเกี่ยวกับวัตถุประสงค์ในการจัดตั้งโรงเรียนว่ามีการจัดตั้งเพื่อนำเด็กไปเป็นทหาร เพราะโรงเรียนที่ตั้งในช่วงแรก สังกัดกรมทหารมหาดเล็ก ข้าราชการเช่นนี้ทำให้ผู้ปกครองไม่ยินยอมให้บุตรหลานเข้าเรียนในโรงเรียน ซึ่งเป็นอุปสรรคอย่างมากต่อการขยายศึกษาไปสู่สามัญชน ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ “ประกาศตั้งโรงเรียน” เพื่อชี้แจงถึงความสำคัญและคุณค่าของการศึกษา ข้าราชการจึงยุติไปและผู้ปกครองก็นิยมส่งบุตรหลานเข้ารับการศึกษาในโรงเรียนเพิ่มขึ้น แต่อย่างไรก็ตาม การดำเนินงานเพื่อการพัฒนาการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่งผลสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม การเมือง การปกครอง และเศรษฐกิจในเวลาต่อมา การปฏิรูปการศึกษามีส่วนสำคัญอย่างยิ่งต่อการสร้างบุคลากรที่มีคุณภาพแขนงต่างๆ ออกไปรับใช้ชาติ ซึ่งถือเป็นบทบาทสำคัญของการศึกษาที่ทำหน้าที่สร้างคนและสร้างชาติมาโดยตลอด

สำหรับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น พระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ได้รับการศึกษาทั้งแบบจารีตของไทย และตามแบบอย่างตะวันตก ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ไทยพระองค์แรกที่ได้เสด็จพระราชดำเนินไปทรงศึกษาวิทยาการในประเทศอังกฤษตั้งแต่ชั้นต้นจนถึงระดับอุดมศึกษา พระองค์ทรงสืบสานพระราชปณิธานพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอย่างต่อเนื่อง โดยทรงวางแผนการพัฒนาประเทศในด้านต่างๆ และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชบัญญัติประถมศึกษาขึ้นเพื่อให้เกิดการศึกษาภาคบังคับใน พ.ศ. 2464 โดยพัฒนารูปแบบการจัดการศึกษาชาติจากแนวพระราชปณิธานในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปัจจัยที่ผลต่อการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นสืบเนื่องมาจากพระองค์ทรงมีประสบการณ์ในศึกษาจากประเทศอังกฤษและการเสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรกิจการบ้านเมืองของประเทศต่างๆ ทั้งในยุโรป อเมริกา และเอเชีย อันส่งผลต่อพระราชกฤษฎีกาในการจัดการศึกษาในรัชกาลของพระองค์เป็นอย่างยิ่ง โดยทรงมีพระราชดำริว่าการรับแบบอย่างของชาติอื่นที่ไม่เหมาะสมกับคนไทยย่อมไปด้วนกันยาก ทรงเน้นให้คนไทยยึดหลักการของความเป็นไทยไม่ต้องลอกเลียนแบบผู้ใด คือไม่จำเป็นต้องมี “ความคิดตามรอยตีนของชาติอื่น” ทรงตระหนักถึงความสำคัญของการศึกษา

ว่า “ประเทศทั้งหลายย่อมเจริญด้วยการศึกษา ประเทศใดปราศจากการศึกษา ประเทศนั้นย่อมป่าเถื่อน” ดังนั้นในรัชสมัยนี้จึงปรากฏพระราชกรณียกิจที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาหลายประการ ได้แก่ การประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 ซึ่งเป็นการศึกษาภาคบังคับ ทำให้เด็กทุกคนที่มีอายุตั้งแต่ 7-14 ปีบริบูรณ์ ต้องเรียนหนังสืออยู่ในโรงเรียนประถม โดยไม่ต้องเสียค่าเล่าเรียน การประกาศใช้พระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์ พ.ศ. 2461²⁶⁷ การตั้งโรงเรียนเฉพาะช่าง พ.ศ. 2456 และสถาปนาโรงเรียนข้าราชการพลเรือนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นเป็นจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อวันที่ 26 มีนาคม พ.ศ. 2459 ซึ่งเป็นสถาบันอุดมศึกษาแห่งแรกของไทย เป็นต้น²⁶⁸ โดยเป้าหมายสำคัญของการจัดการศึกษาในรัชสมัยนี้ ปรากฏในแผนการศึกษาแห่งชาติจำนวน 3 แผน และหลักสูตรจำนวน 3 ฉบับ คือ โครงการศึกษา พ.ศ. 2456 แผนการศึกษา พ.ศ. 2458 และโครงการศึกษา พ.ศ. 2464 สำหรับหลักสูตรได้แก่ หลักสูตรสามัญศึกษา พ.ศ. 2454 หลักสูตรสามัญศึกษา พ.ศ. 2456 และมีหลักสูตรสามัญศึกษา พ.ศ. 2464

โครงการศึกษา พ.ศ. 2456 มีจุดมุ่งหมายที่สำคัญคือมุ่งฝึกคนให้เข้ารับราชการส่วนหนึ่ง และให้ความรู้ในการทำมาหาเลี้ยงชีพ โดยการแบ่งการศึกษาเป็นสายสามัญ จำนวน 2 ระดับ คือ ระดับประถมศึกษา หลักสูตร 3 ปี ระดับมัธยมศึกษา 8 ปี และสายวิสามัญ ได้แก่ การศึกษาความรู้พิเศษเฉพาะตัวสามารถเลือกเรียนตามความสนใจ เช่น ครุ ฎหมาย แพทย์ โครงการศึกษา 2458 คล้ายโครงการ 2456 แต่เพิ่มมัธยมศึกษา ส่วนโครงการศึกษา พ.ศ. 2464 เน้นให้ประชาชนทุกคนได้รับการศึกษาแบบเท่าเทียมกันมิได้มุ่งหวังให้เพื่อเป็นข้าราชการ

สรุปแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวตามพระราชปณิธานในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในด้านการศึกษาเพื่อการพัฒนาประเทศ โดยสืบสานพระราชปณิธานต่อในด้าน การวางรากฐานให้กับการศึกษาที่มีการดำเนินการต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ การศึกษาตามแต่อัธยาศัยทั้งความสามารถและกำลังทรัพย์ ทรงจัดตั้งลูกเสือและเสือป่าเพื่อฝึกให้คนตระหนักถึงหน้าที่สำคัญของคนไทยคือความรักชาติ และความเสียสละส่วนตนเพื่อประโยชน์ของประเทศชาติ กล่าวโดยรวมจุดมุ่งหมายสำคัญของการจัดการศึกษาในรัชสมัยนี้ คือ การปลูกฝังค่านิยมใหม่โดยการส่งเสริมอาชีวศึกษา เพื่อให้ประชาชนเห็นความสำคัญของการศึกษาวิชาชีพ และการจัดการศึกษาภาคบังคับเพื่อให้ประชาชนได้รับการศึกษาอย่างทั่วถึงทุกตำบล ขยายการศึกษาถึงขั้นอุดมศึกษา เพื่อยกระดับการศึกษาของ

²⁶⁷ กระทรวงศึกษาธิการ. ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ, (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2507) หน้า 195.

²⁶⁸ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ประวัติจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2459-2509, พิมพ์เป็นที่ระลึกในวันครบรอบห้าสิบปีของการสถาปนา, (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2510), หน้า 35-40.

ประชาชนให้สูงขึ้น การปลูกฝังการเป็นสุภาพบุรุษ การดำเนินนโยบายการศึกษาในรัฐสมัยนี้จึงเป็นความพยายามเพื่อการปลูกฝัง “จิตวิญญาณสยามรัฐ” คือการส่งเสริมให้คนไทยตระหนักถึงความรักชาติยิ่งชีพ การปฏิบัติตนตามคุณธรรมจริยธรรมของศาสนา และความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ การทำหน้าที่ของตนให้ดีที่สุดเพื่อเป้าหมายสูงสุดคือผลประโยชน์ของชาติ

บทที่ 5

แนวพระราชดำรินับพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในด้านการส่งเสริม การศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศที่ได้สืบสานมาจากพระราชปณิธานใน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า เจ้าอยู่หัว

ผู้วิจัยได้ศึกษา เรื่อง แนวพระราชดำรินับพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในด้านการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศที่ได้สืบสานมาจากพระราชปณิธานในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว นั้นและได้วิเคราะห์และสังเคราะห์ ในประเด็นต่างๆ ดังนี้

1. แนวพระราชดำรินับพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในด้านการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศที่ได้สืบสานมาจากพระราชปณิธานในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

- 1.1 การส่งเสริมการศึกษาเพื่อราษฎรทุกระดับ
- 1.2 การส่งเสริมการศึกษาเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิต
- 1.3 การส่งเสริมความรู้คู่คุณธรรม
- 1.4 การส่งเสริมการศึกษาเพื่อความมั่นคงของชาติ

2. แนวพระราชดำรินับพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในด้านการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศในด้านอื่นๆ

1. แนวพระราชดำรินับพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในด้านการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศที่ได้สืบสานมาจากพระราชปณิธานในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสนพระราชหฤทัยและทรงตระหนักถึงการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศที่ได้สืบสานมาจากพระราชปณิธานในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ซึ่งการจัดการศึกษาให้กับประชาชนในและส่งเสริมการศึกษาของชาติทั้งส่วนรวมและส่วนพระองค์ ทุกระดับอย่างต่อเนื่องและเท่าเทียมกัน ดังนี้

1.1 การส่งเสริมการศึกษาเพื่อราษฎรทุกระดับ

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีความพระราชหฤทัยในด้านการศึกษาและการเรียนรู้อยู่ตลอดเวลา และเล็งเห็นและให้ความสำคัญของการศึกษาของประชาชนเพื่อหาหนทางในการนำไปสู่การพัฒนาตนเองสังคมและประเทศชาติ สืบสานต่อแนวพระราชดำริจากพระบิดาและพระเชษฐา ดังนี้

แผนการศึกษาแห่งชาติตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงสิ้นสุดยุคสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มีทั้งสิ้น 9 แผน และประกอบด้วยหลักสูตร จำนวน 8 หลักสูตร²⁶⁹ ดังนี้

แผนการศึกษาแห่งชาติในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จำนวน 5 แผน 1 แผนการศึกษา พ.ศ. 2438

1. โครงการศึกษา พ.ศ. 2441
2. แผนการศึกษา พ.ศ. 2445
3. แผนการศึกษา พ.ศ. 2451
4. แผนการศึกษา พ.ศ. 2452

แผนการศึกษาแห่งชาติในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จำนวน 3 แผน

- 1.โครงการศึกษา พ.ศ. 2456
2. แผนการศึกษา พ.ศ. 2458
3. โครงการศึกษา พ.ศ. 2464

แผนการศึกษาแห่งชาติในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว มีเพียงแผนเดียว คือ

- 1 .แผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2475

หลักสูตรประกอบด้วย

1. กฎพิกัตสำหรับการศึกษาเป็นหลักสูตรในโรงเรียนสามัญ (พ.ศ.2435)
2. หลักสูตร พ.ศ. 2448
3. หลักสูตร พ.ศ. 2448
4. หลักสูตรสามัญศึกษาสำหรับเรียนชั่วคราว 2 หรือ 3 ปี (พ.ศ.2453)

²⁶⁹ กระทรวงศึกษาธิการ, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435 – 2507, พิมพ์เป็นที่ระลึกในวันครบเจ็ดสิบสองปีของกระทรวง วันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2507 (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2507), หน้า 28.

5. หลักสูตรสามัญศึกษา พ.ศ. 2454
6. หลักสูตรหลวงกระทรวงธรรมการ หลักสูตรสามัญศึกษา พ.ศ. 2456
7. หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2471
8. หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2471

สำหรับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องจากทรงเป็นพระมหากษัตริย์ไทยพระองค์แรกที่ได้รับการศึกษาทั้งแบบจารีตของไทยและแบบตะวันตก ได้เสด็จพระราชดำเนินไปศึกษาวิทยาการในประเทศอังกฤษตั้งแต่ชั้นต้นจนถึงระดับอุดมศึกษา อีกทั้งยังทรงมีประสบการณ์ในการเสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรกิจการบ้านเมืองของประเทศต่างๆ ทั้งยุโรป อเมริกา และเอเชีย อันเป็นเหตุให้ทรงมีพระราชภูมิตศน์เกี่ยวกับการจัดการศึกษาของไทย คือ ทรงให้ยึดหลักการของความเป็นไทยโดยไม่ต้องลอกเลียนแบบผู้ใดเสียทั้งหมด นโยบายการจัดการศึกษาในสมัยนี้จึงเป็นความพยายามเพื่อปลูกฝัง “จิตวิญญาณสยามรัฐ” ซึ่งหมายถึงการส่งเสริมให้คนไทยตระหนักถึงความสำคัญของสถาบันชาติ ศาสนา และมีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ อีกทั้งให้ทุกคนตระหนักถึงการทำหน้าที่ของตนให้ดีที่สุดเพื่อเป้าหมายสำคัญคือผลประโยชน์ของชาติ ดังนั้น จุดประสงค์สำคัญของการจัดการศึกษานั้นจึงเปลี่ยนแปลงไปจากรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอยู่บางประการ ทั้งนี้สืบเนื่องความเปลี่ยนแปลงของบ้านเมือง การจัดการศึกษาในสมัยนี้จึงเป็นการจัดการเพื่อให้ประชาชน อันเป็นประโยชน์ทางด้านการเมือง การปกครอง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ.2464 เพื่อให้ประชาชนทั้งหญิงและชายได้มีโอกาสศึกษาเล่าเรียนอย่างเท่าเทียมกันในระดับการศึกษาภาคบังคับ จุดประสงค์ของการจัดการศึกษาเพื่ออาชีพ เพื่อประโยชน์ในการประกอบอาชีพของประชาชน จึงได้เกิดนโยบายการจัดสอนวิชาชีพ ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากความอึดตัวของตำแหน่งหน้าที่ในหน่วยราชการต่างๆ โดยเฉพาะระดับเสมียน พนักงานจึงเป็นเหตุนำไปสู่การจัดการศึกษาแบบอาชีวศึกษา

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นช่วงเวลาที่เศรษฐกิจไทยได้รับผลกระทบจากภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ยุติ ทำให้มีปัญหาด้านงบประมาณที่ถูกตัดทอนให้น้อยลง ประกอบกับมีการเปลี่ยนแปลงจุดประสงค์ของการจัดการศึกษาไปบ้าง เนื่องด้วยปัญหาการขาดแคลนงบประมาณจึงทำให้การจัดการศึกษาในสมัยนี้มีการส่งเสริมเพื่อ “ขยายการศึกษา” ระดับประถมศึกษามากกว่า “ส่งเสริม” ระดับมัธยมศึกษาและอุดมศึกษาเพราะกระทรวงธรรมการเห็นว่า การบริหารด้านมัธยมศึกษาและอุดมศึกษาต้องใช้จ่ายเงินมากเกินไป ขณะที่บ้านเมืองอยู่ในภาวะเงินอืดคัต กระทรวงธรรมการจึงได้พยายามหันมา

ส่งเสริมกิจการด้านการศึกษาประชาบาลให้เจริญก้าวหน้าทั่วทั้งประเทศ เพื่อขยายการศึกษาขึ้น พื้นฐานในระดับประถมศึกษาออกสู่ประชาชน โดยทั่วถึงกัน แทนที่จะมุ่งส่งเสริมให้คนทั้งประเทศ มุ่งสู่ประตูมหาวิทยาลัยต่างๆ ที่เมืองไทยเป็นเมืองที่มีพลเมืองโดยส่วนรวมแล้วยึดอาชีพเกษตรกรรม เป็นหลัก

แผนการศึกษาชาติในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว มีเพียงฉบับเดียว คือ แผนการศึกษาชาติ พ.ศ.2475 การจัดการศึกษาในสมัยนี้มีจุดประสงค์สำคัญ คือ ให้ทุกคนได้ศึกษา เล่าเรียนตามอัธยาศัย โดยเน้นคุณภาพการศึกษาให้สูงขึ้น และมุ่งเน้นการประกอบอาชีพของ ราษฎรให้สามารถเลี้ยงตัวเองได้ โดยเน้นเฉพาะวิชาด้านการเพาะปลูก ซึ่งถือเป็นวิชาที่สำคัญที่สุด สำหรับคนไทย รวมทั้งการจัดการให้เหมาะสมกับสภาพแต่ละท้องถิ่น ตลอดจนให้ความสำคัญต่อ การจัดการศึกษาที่เท่าเทียมกันในด้านพุทธศาสนา จริยศึกษา และพลศึกษา การเรียน พระพุทธศาสนาของนักเรียนให้ความสำคัญต่อผู้สอนต้องเป็นพระภิกษุสงฆ์

ในสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้สืบสานและสานต่องานด้านการ พัฒนาและการส่งเสริมการศึกษาจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเจ้าอยู่หัวอย่างต่อเนื่อง อาทิ เช่น การเร่งรัดประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาในพื้นที่ต่างๆ เพิ่มเติมขึ้น และได้เตรียม ความพร้อมครูผู้ซึ่งถือได้ว่าเป็นปัจจัยหลักในการพัฒนาคุณภาพผู้เรียน โดยจัดให้มีการฝึกอบรม ครูให้มีความรู้ ความสามารถมากยิ่งขึ้น และโปรดเกล้าฯ ให้ดำเนินการอย่างเร่งรัดและขยายเป็นวง กว้าง ไปพร้อมกับการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาในพื้นที่ต่างๆ ดังจะเห็นได้จากพระ ราชดำรัส ความว่า

“ทางสามัญศึกษา สังเกตว่าโรงเรียนประชาบาลได้เพิ่มขึ้นในเจ็ดปีนี้ เป็น จำนวนมากควรพอใจ จึงได้กำหนดลงเป็นทางปฏิบัติสำหรับการข้างหน้า ว่า แต่ต่อไปจะประกวดขันการที่สอนให้สำเร็จผลดียิ่งขึ้นอีก ด้วยการอบรมครูทั้งใน โรงเรียนประชาบาลและโรงเรียนรัฐบาล”²⁷⁰

จากพระราชดำรัสข้างต้นจะเห็นได้ว่าพระองค์ทรงเน้นการพัฒนาความรู้ให้กับประชาชน และคนในชาติโดยเพิ่มจำนวนสถานศึกษาในระบบโรงเรียนประถมศึกษาในพื้นที่ต่างๆ ให้มีเพิ่ม มากขึ้น ประกอบกับพระองค์ทรงมีพระราชดำริในการวางแผนกำลังคนหรือบุคลากรครูให้การ

²⁷⁰ พระราชดำรัสตอบพระบรมวงศานุวงศ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาทฝ่ายหน้า 10 มีนาคม 2471 ในราชกิจจานุเบกษา (2471) เล่ม 45, หน้า 3801

พัฒนาศักยภาพของครูให้สอดคล้องการเพิ่มสถานศึกษา เนื่องจากทรงพระราชดำริว่า การที่นักเรียนจะเรียนรู้ได้ดีหรือไม่อย่างไรนั้น ขึ้นอยู่กับครู ว่ามีความรู้ความสามารถที่จะถ่ายทอดความรู้ได้มากน้อยเพียงใด ทั้งครูจะต้องเป็นแบบอย่างที่ดีให้กับผู้เรียนอีกด้วย ดังพระราชดำรัสความว่า

“การที่จะเป็นครูสอนเด็ก อบรมเด็ก ที่จริงเป็นของสำคัญมาก เป็นอาชีพที่ยากและให้ผลแก่ประเทศ..เพราะว่าถ้าเราฝึกเด็กๆดี ก็อาจจะหวังว่าประเทศบ้านเมืองของเราจะมีความเจริญรุ่งเรืองต่อไป ถ้าเราฝึกพลาดพลั้งไป ด้วยความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ หรืออย่างไรก็ตาม ก็อาจจะทำให้ได้ผลที่เลว และอาจเป็นอันตรายอย่างยิ่ง...ผู้ที่สอนนั้นจะต้องเข้าใจและรู้สึกซึมซาบ ในเรื่องที่สั่งสอนเขา และประพฤติได้จริง มีนิสัยเช่นนั้นจริงๆ จึงจะได้ผลดี...”²⁷¹

การศึกษา เนื่องจากการอ้างว่าการศึกษาส่วนใหญ่ของคนไทยยังน้อยนัก จึงเป็นอุปสรรคในการพระราชทานการปกครองระบอบประชาธิปไตย เพราะฉะนั้นในตอนนี้จะพิจารณากันถึง การให้การศึกษาของรัฐต่อประชาชน และการฝึกหัดให้ประชาชนรู้จักการปกครองตนเอง ขอบเขตของการพิจารณาในเรื่องนี้ก็คือ จะศึกษานโยบายทางการศึกษาทั้ง 2 ประเภท และจะศึกษาบทบาทของอภิรัฐมนตรีต่อนโยบายนั้น

นโยบายที่ 1 การให้การศึกษาของรัฐต่อประชาชน ในเรื่องการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ นี้ ยังไม่มีผู้ใดศึกษาค้นคว้ากันอย่างแท้จริง มีหลักฐานฉบับหนึ่งแสดงว่า พระราชบัญญัติประถมศึกษาให้ประโยชน์แก่ประเทศมาก เมื่อเปรียบเทียบระหว่างปีพุทธศักราช 2463 กับปีพุทธศักราช 2473 แม้ปริมาณคนรู้หนังสือจะเพิ่มขึ้น แต่ทว่าเมื่อถึงคราวที่มีการขอให้เปลี่ยนแปลงการปกครองไปในทางประชาธิปไตยแบบมีรัฐสภา พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบรมวงศานุวงศ์ผู้ใหญ่ยังไม่เห็นด้วยโดยให้เหตุผลว่า ประชาชนของประเทศส่วนใหญ่มีความรู้ต่ำ ฉะนั้นสิ่งที่ควรพิจารณาในลำดับต่อไปก็คือรัฐบาลมีนโยบายปรับปรุงการศึกษาของชาติ เพื่อให้ราษฎรมีประสิทธิภาพพร้อมที่จะปกครองกันด้วยระบอบประชาธิปไตยหรือไม่ ข้อสังเกตอีกประการหนึ่งก็คือ เมื่อคณะราษฎรยึดอำนาจเปลี่ยนแปลงการปกครองคณะราษฎร ได้แถลงนโยบายการศึกษาไว้ว่า

²⁷¹ พระราชดำรัสพระราชทานกองการฝึกหัดครู 8 มิถุนายน 2475 ใน พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประมวลพระบรมราชาทานและพระราชดำรัสใน พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปกพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (2536),

1. จะประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาให้ทั่วกรุงเทพและหัวเมือง เพื่อให้ได้ปริมาณตามที่กำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญ

2. ในส่วนการปรับปรุงคุณสมบัติแห่งการศึกษาทั่วไป จะแก้ไขให้พิเศษขึ้นด้วยพิธีฝึกหัดครูทุกประเภททุกชั้นจนพอแก่การ เพราะการสอนจะสำเร็จเป็นผลดีสมหมายก็ด้วย ได้ผู้สอนแต่ล้วนเป็นครูที่ได้ฝึกหัดอบรมมาดีแล้ว

3. ในส่วนวิชาชีพ จะริบจัดตั้งโรงเรียนวิสามนัญศึกษาทั้งแผนกกลีกรรม อุตสาหกรรม และพาณิชยการให้ครบถ้วน ตั้งแต่ประถมศึกษาขึ้นไป เพื่อจะได้ไม่มีแต่การเรียนหนังสือเป็นสามัญศึกษาส่วนเดียวเหมือนเดิมนี่

4. ในส่วนการศึกษาชั้นสูง จะได้จัดมหาวิทยาลัยให้สามารถสอนชั้นปริญญาที่เราต้องการให้ทัดเทียมกับมหาวิทยาลัยในนานาประเทศ เพื่อผู้เรียนจะได้สำเร็จชั้นอุดมได้ในเมืองเราเอง โรงเรียนมัธยมบริบูรณ์สำหรับสอนนักเรียนป้อนมหาวิทยาลัยก็จะจัดให้มีในหัวเมืองด้วย เพื่อเด็กมีเขารวมผู้เกิดในท้องถิ่นต่างๆ จะได้เข้าถึงการเรียนชั้นนี้ได้สะดวก

5. ในส่วนเครื่องอุปกรณ์การศึกษา เช่น แบบเรียน ห้องสมุด หุ่นเล่นเรียน การกีฬา การอนุสภาคภาษา การลูกเสือ ฯลฯ เหล่านี้ก็จะจัดให้มีขึ้นแพร่หลายจนพอความต้องการ

6. จะอุปถัมภ์การศึกษา อันเป็นปัจจัยสำคัญในการอบรมมนุษยธรรมให้สำเร็จประโยชน์แห่งการอบรมนั้นยิ่งขึ้น

แผนดำเนินการทั้งหมดนี้จะต้องดำเนินไปพร้อมกัน เพื่อให้เป็นอุปกรณ์แห่งกันและกัน และจะเร่งรัดจัดทำตามกำลังทุนที่มีพอจะทำได้²⁷² ทำให้หวนกลับไปคิดว่า รัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นรัฐบาลสมัยหัวเลี้ยวหัวต่อทางการเมือง ไม่มีนโยบายปรับปรุงแผนการศึกษาของชาติกันหรืออย่างไร นี่คือหัวข้อสำคัญที่ควรแก่การพิจารณาเป็นที่สุด

ดังได้กล่าวมาแล้ว ในการดำเนินรัฐประศาสนโยบายนั้นเป็นหน้าที่ของเสนาบดีเจ้ากระทรวงเสนาบดีธรรมการในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว มีอยู่ 2 ท่านด้วยกันคือ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เป็นเสนาบดีคาบสมัยตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว มาจนถึงเดือนพฤษภาคม พุทธศักราช 2468 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าธานีนิวัติ ทรงรับตำแหน่งต่อจากนั้นมาจนกระทั่งมีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ในระยะที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเป็นเสนาบดีธรรมการอยู่นั้น ท่านได้มีความเห็นในเรื่องโครงการศึกษาดังนี้

²⁷² ร. 7. ศ. 1/1 เบ็ดเสร็จกระทรวงศึกษาธิการ บันทึกรายงานโครงการศึกษาของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ วันที่ 17 พ.ค. 2469.

1. ท่านได้เสนอโครงการจัดการศึกษาระดับมหาวิทยาลัยขึ้น ซึ่งเรื่องนี้ยังไม่แล้วเสร็จใน
ระยะการมีอำนาจของท่าน ได้ตกทอดมายังสมัยพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานี²⁷³

2. ท่านได้เสนอความเห็นเรื่องความล้มเหลวของโรงเรียนฝึกวิชาชีพของเมืองไทย โดยให้
เหตุผลว่าที่ล้มเหลวก็เพราะค่านิยมในระบบราชการของผู้ปกครองของเด็ก ทั้งนี้ผู้ปกครองของเด็ก
จะตั้งข้อเปรียบเทียบระหว่างเด็กที่สมมุติว่าเรียนช่างไม้ ซึ่งอนาคตของเด็กคนนี้ก็คือช่างไม้ กับเด็ก
ที่เรียนโรงเรียนมัธยม ซึ่งอนาคตของเด็กคนนี้จะได้เป็นข้าราชการ ดังนี้ เป็นต้น

3. ท่านปรารภในที่ประชุมอภิรัฐมนตรีสภาว่า เมื่อวันที่ 9 มกราคม พุทธศักราช 2469 ว่า
ประสงค์ให้จัดการศึกษาประชาบาลบังคับทั่วพระราชอาณาจักรเสียที ซึ่งการนี้ท่านได้เสนอให้เก็บ
เงินศึกษาพลีมาเป็นทุน หากทว่าสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงค้านว่า ประชาชนในระยะ
นั้นยังไม่เห็นประโยชน์ของการศึกษา หากเรียกเก็บเงินศึกษาพลีประชาชนจะไม่เข้าใจและอาจก่อ
ความรู้สึกเดือดร้อนและรังเกียจการศึกษาที่รัฐบาลจัดอีกประการหนึ่ง ทรงเห็นว่า การตรวจการ
จัดการของเรายังไม่ดีพอ จะทำให้เกิดความยุ่งยากลำบากขึ้นในภายหลัง²⁷⁴ ครั้นมีการประชุม
อภิรัฐมนตรีสภาครั้งที่ 10/68 วันที่ 15 มกราคม พุทธศักราช 2468 สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอกรม
นครสวรรค์ ทรงปรารภว่าถึงเวลาแล้วที่จะได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาในกรุงเทพฯ
ซึ่งเรื่องนี้เจ้าพระยามรราช ผู้ได้รับเชิญให้มาชี้แจงข้อเท็จจริงในฐานะเสนาบดีมหาดไทย ซึ่งเป็น
ธุระในเรื่องการจัดตั้งโรงเรียนและการเก็บเงินศึกษาพลีได้แย้งว่า ยังไม่ถึงเวลา เนื่องจากมีเรื่อง
ขัดข้องอยู่ที่การเก็บเงินศึกษาพลี กรมพระนครสวรรค์ฯ จึงเสด็จไปตั้งโครงการในเรื่อง
พระราชบัญญัติประถมศึกษาในกรุงเทพฯ ว่า ประการที่หนึ่งบังคับให้เด็กเรียนหนังสือ ประการที่สอง
หาสถานที่เล่าเรียน ประการที่สาม หากหาไม่ได้แล้วจึงค่อยคิดเก็บเงินศึกษาพลี พระบาทสมเด็จพระ
พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชดำริเพื่อการประนีประนอมในขณะเสนาบดี จึงพระราชทาน
ข้อเสนอว่าให้ประกาศพระราชบัญญัติประถมศึกษาในเขตกรุงเทพฯ แต่ยังไม่ได้ให้บังคับเก็บเงิน
ศึกษาพลี โดยขอให้เสนาบดีมหาดไทยปรึกษากับเสนาบดีคลังฯ เสียก่อน ว่าควรเก็บเงินศึกษาพลี
เป็นอย่างไร จึงจะเป็นระเบียบ²⁷⁵ แต่ทว่าก็ยังไม่ปรากฏว่ามีการประกาศพระราชบัญญัติ
ประถมศึกษาในกรุงเทพฯ ในตอนนั้น เนื่องจากมีความขัดแย้งกันทางความคิดเห็นในขณะเสนาบดี

²⁷³ ก.จ.ช. ร. 7 ศ. 2/4 ประกาศ พ.ร.บ. เรื่องประกาศใช้ พ.ร.บ. ประถมศึกษาในกรุงเทพฯ และเรื่องแก้ไขเพิ่มเติม พ.ร.บ.
ประถมศึกษา การประชุมเสนาบดีสภา 9 ม.ค. 2468.

²⁷⁴ เอกสารเดียวกัน

²⁷⁵ ร. 7. ศ. 1/1 เบ็ดเสร็จกระทรวงศึกษาธิการ บันทึกรายงานโครงการศึกษาของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี พูลเกล้าฯ
ถวายพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ วันที่ 17 พ.ค. 2469.

ครั้งต่อมาเมื่อพระองค์เจ้าธานีฯ ทรงเป็นเสนาบดีกรมการ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ มีพระราชดำริจะให้สอบสวนในเรื่องการศึกษาชั้นมหาวิทยาลัยของไทยว่า ควรจะตั้งในรูปแบบประการใด พระองค์เจ้าธานีฯ จึงกราบบังคมทูลพระกรุณาเห็นชอบโดยพระราชบริหาร และได้ทรงทำบันทึกรายงานขึ้น ซึ่งในพระบันทึกฉบับนี้ไม่เฉพาะแต่จะมีเรื่องการแก้ไขปรับปรุงจุฬาลงกรณ์ ซึ่งเดิมเป็นโรงเรียนข้าราชการพลเรือนให้เป็นมหาวิทยาลัยเท่านั้น หากแต่ทรงแทรกความเห็นเรื่องจัดการศึกษาของไทยไว้ด้วย²⁷⁶ บันทึกฉบับนี้จึงเป็นเอกสารที่สำคัญมากในเรื่องประวัติการศึกษาของไทย

ในวันอาทิตย์ที่ 22 สิงหาคม 2469 โปรดให้ประกาศตั้งสภากรรมการจัดการโรงเรียนวชิราวุธวิทยาลัย ลงวันที่ 16 เมษายน 2469 ตอนซึ่งว่า “ส่วนตำแหน่งนายกและอุปนายกผู้จะดำเนินการนั้น ทรงพระราชดำริว่า กระทรวงธรรมการเป็นเจ้าหน้าที่จัดการศึกษาแห่งชาติทั่วไปอยู่แล้ว สมควรจะให้มีการเกี่ยวข้องอยู่ด้วยเพื่อความสะดวกในวิธีการของโรงเรียนต่อไปข้างหน้า จึงโปรดให้เสนาบดีกระทรวงธรรมการเป็นนายกปลัดทูลฉลองเป็นอุปนายกในสภากรรมการจัดการ” และใช้ข้อความต่อไปนี้แทน “ส่วนตำแหน่งนายกและอุปนายกผู้ดำเนินการ โปรดให้เป็นตำแหน่งซึ่งคณะกรรมการจัดการเลือกในผู้ที่เป็นกรรมการจัดการอยู่แล้วและตั้งขึ้น ตำแหน่งนายกและอุปนายกที่คณะกรรมการจัดการเลือกตั้งนี้จะให้ประจำหน้าที่ชั่วคราวปีเดียวหรือกึ่งปีแล้วแต่คณะกรรมการจัดการจะตกลงกันและไม่ตัดสิทธิ์ในการเลือกซ้ำบุคคล” จึงโปรดให้เสนาบดีกรมการเป็นกรรมการจัดการโดยตำแหน่งด้วยผู้หนึ่งกับโปรดให้กรรมการจัดการเพิ่มขึ้นอีก 2 คือ กรมหมื่นพิทยาศ 1 พระยาไพศาลฯ 1 ประกาศลงวันที่ 18 สิงหาคม 2469²⁷⁷ ซึ่งจะเห็นได้ว่าพระองค์ทรงสืบสานพระราชปณิธานในการส่งเสริมการศึกษาในโรงเรียนวชิราวุธวิทยาลัย ตามพระราชปณิธานอย่างต่อเนื่องและเล็งเห็นความสำคัญของการให้อำนาจหน้าที่กับกระทรวงธรรมการ โดยทรงพระราชดำริว่า กระทรวงธรรมการเป็นเจ้าหน้าที่จัดการศึกษาแห่งชาติทั่วไปอยู่แล้ว สมควรจะให้มีการเกี่ยวข้องอยู่ด้วยเพื่อความสะดวกในวิธีการของโรงเรียนต่อไป

พระดำริของพระองค์ท่านที่ปรากฏในบันทึกนั้นมีว่า พระองค์ท่านเสนอให้เลิกใช้โครงการศึกษาของ เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี หรือที่เรียกกันว่าโครงการ ร.ศ. 131 ซึ่งเริ่มมาตั้งแต่วรรพปฏิรูปการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ เมื่อปีพุทธศักราช 2458 ซึ่งจุดมุ่งหมายของโครงการนี้เป็นสิ่งที่ดี กล่าวคือ มุ่งหมายตั้งโรงเรียนสามัญศึกษาชั้นประถมศึกษา

²⁷⁶ ก.จ.ช. เอกสาร ร. 7 บ. 1.3/23 No. 32 ส่วนพระองค์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาต่อราชฯ แผนกโรงเรียนและการศึกษา เรื่องบันทึกโครงการศึกษาของเสนาบดีกระทรวงธรรมการ 14 ก.พ. 2473.

²⁷⁷ จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันใน พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 ภาคต้น พิมพ์โดยสำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, กรุงเทพฯ 2537, หน้า 146-147

และมัธยมศึกษาเป็นส่วนของรัฐบาล ให้เป็นแบบอย่างทั่วพระราชอาณาเขต จำแนกได้ดังนี้คือ ให้ทุกมณฑลมีโรงเรียนรัฐบาลประจำมณฑลสอนจบหลักสูตรมัธยมศึกษา สำหรับระดับจังหวัดให้ทุกจังหวัดมีโรงเรียนรัฐบาลประจำจังหวัดสอนจบมัธยมศึกษา คือมัธยมศึกษาปีที่ 6 และสำหรับระดับอำเภอก็ให้ทุกอำเภอมีโรงเรียนรัฐบาลประจำอำเภอสอนระดับประถมศึกษา แต่ทว่าพระองค์ท่านไม่เห็นด้วยกับระยะเวลาการดำเนินการของโครงการนี้ที่กำหนดไว้ถึง 31 ปี และวางงบประมาณไว้ปีละ 2,450,760.- บาท ด้วยเหตุผลที่ว่าทำให้การขยายการศึกษาให้เหมาะแก่กาลสมัยไม่คล่องตัว มีพระประสงค์จะให้ล้มโครงการ ร.ศ. 131 เสีย เพื่อการปฏิรูปการศึกษาอีกครั้ง ทรงมีพระราชดำริถึงวิธีการดำเนินการศึกษาที่สมควรดำเนินไปดังนี้

1. ในเรื่องการศึกษาบังคับซึ่งมีขอบเขตที่ประถมศึกษาและการศึกษาประชาบาลนั้นสมควรจะมีการแก้หลักสูตรเสียใหม่ กล่าวคือ สอนให้นำไปประพฤติปฏิบัติมากกว่าที่จะเน้นไปในเรื่องการนำไปทดสอบสอบเท่านั้น และที่สำคัญจะต้องหาวิธีทำให้ได้รับความนิยมนอกจากราษฎรด้วย ทรงเห็นความสำคัญของการศึกษาบังคับนี้ถึงขนาดทรงแนะนำให้แยกออกจากกรมสามัญศึกษาจัดตั้งขึ้นเป็นกรมต่างหาก

2. ในเรื่องมัธยมศึกษา ซึ่งกิจการได้ขยายตัวอย่างรวดเร็วแล้วนั้น มีพระประสงค์ให้แก้ไขคุณภาพ

3. ด้านการศึกษาวิชาชีพ ทรงเห็นว่าเป็นเรื่องที่จะต้องลงทุนมาก หากดำริจะขยาย แต่ในขณะนั้นมีอุปสรรคอยู่ที่การเงิน แต่ก็ทรงคิดว่าควรพยายามเผยแพร่ชักชวนให้ประชาชนเข้าใจและนิยมการศึกษาทางด้านนี้²⁷⁸

เมื่อได้ศึกษาถึงขั้นนี้ก็อาจกล่าวได้ว่า พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และเสนาบดีกระทรวงธรรมการก็มีพระราชประสงค์จะให้มีการปฏิรูปการศึกษาทั้งในส่วนการศึกษาบังคับ การศึกษาขั้นมัธยม การศึกษาวิชาชีพ การศึกษาชั้นมหาวิทยาลัย พร้อมทั้งเน้นปรัชญาการศึกษาว่าอยู่ที่การนำไปประพฤติปฏิบัติมากกว่าเพียงเพื่อจะพอให้สอบผ่านไปได้ปีหนึ่งๆ เท่านั้น สังเกตดูความคิดเหล่านี้จะเห็นว่าเป็นแนวทางสำหรับนโยบายทางการศึกษาของคณะราษฎรทั้งสิ้น แต่ทว่าความคิดเหล่านี้มิได้นำมาปฏิบัติเนื่องจากเกิดความขัดแย้งทางความคิดเห็นของอภิรัฐมนตรีในเสนาบดีสภา นับตั้งแต่เรื่องประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาในกรุงเทพฯ ทั้งนี้เพราะสมเด็จพระยาดำรงฯ อภิรัฐมนตรี พระองค์มีพระดำริว่า

²⁷⁸ เอกสารเดียวกัน

“...สำหรับขยายการศึกษาให้ กระทบวงธรรมการคิดจะจ่ายมากกว่าแต่ก่อน แต่คลังฯ ไม่มีเงิน เพราะฉะนั้นก็จำเป็นต้องจัด scheme แต่จะขยายการศึกษาได้อีกทางหนึ่งโดยไม่ต้องเสียเงินมากเท่าหรือไม่ต้องเสียเลย คือใช้เครื่องมือที่มีอยู่แล้ว เช่น ใช้วัดเป็นโรงเรียนและพระเป็นครู...ดังนี้ไม่ต้องสร้างโรงเรียน และไม่ต้องจ้างครู เพราะไม่จำเป็นต้องสอนตามหลักสูตรซึ่งกระทบวงธรรมการวางแผนไว้ เพียงให้ตั้งต้นเรียน ก.ข. ก็ยังนับว่าดี นครบาลคงจัดการได้กับวัด โดยกราบทูลขอให้สมเด็จพระสังฆราชเจ้าทรงช่วยเหลือ”²⁷⁹

จึงเป็นอันว่าการประกาศพระราชบัญญัติประถมศึกษาในกรุงเทพต้องไป เนื่องจากการใช้หลักประนีประนอมผ่อนผันกันในที่ประชุมครั้งนั้น แต่ทว่าตามข้อเท็จจริงได้ปรากฏว่าได้เกิดปฏิกิริยาขึ้นต่ออภิรัฐมนตรีพระองค์นั้น จากเสนาบดีกระทบวงธรรมการ และสมุหพระนครบาลผู้มีหน้าที่จัดการศึกษาในกรุงเทพ ความเห็นของอภิรัฐมนตรีมีผลให้เสนาบดีผู้ดำรงรัฐประศาสตร์นโยบายล้มเลิกความตั้งใจของตนได้ ความอันนี้กระจ่างแจ้งในจดหมายจากกระทบวงธรรมการชี้แจงมายัง ม.จ.วิบูลย์สวัสดิวงศ์ สวัสดิกุล เลขานุการเสนาบดีสภา เมื่อวันที่ 27 เมษายน พุทธศักราช 2474 ดังนี้

“...ด้วยได้รับหนังสือที่ 326/7818 ลงวันที่ 19 เดือนก่อน ดำเนินการกระแสพระบรมราชโองการในที่ประชุมเสนาบดีมาว่า ให้งดการประกาศพระราชบัญญัติประถมศึกษาในกรุงเทพฯ ไว้ก่อน พร้อมด้วยสำเนารายงานเสนาบดีสภามาด้วย ได้ทราบความตลอดแล้ว หม่อมฉันได้ชี้แจงไปให้สมุหพระนครบาลทราบตามพระราชดำริดังปรากฏในรายงานเสนาบดีสภา คือ ให้งดการประกาศไว้ก่อน แต่ถ้าสมุหพระนครบาลปรารถนาจะออกประกาศตั้งเดือนพลเมืองให้เข้าเล่าเรียนและจะขอให้คณะสงฆ์ช่วยตามพระราชดำริของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงฯ แล้วก็ไม่ขัดข้อง หากจะให้กระทบวงธรรมการติดต่อขอความช่วยเหลือจากคณะสงฆ์ประการใดก็ให้บอกมา แต่ไม่บังคับด้วยกฎหมาย สมุหพระนครบาลจึงมีใบบอกมาว่า ไม่มีประโยชน์อันใดที่จะตั้งเดือน เด็กที่ตกค้างอยู่ยังมีได้รับการศึกษาในเวลานี้ ล้วนแต่ต้องการความบังคับทั้งนั้นเมื่อสมุหพระนครบาลไม่เห็นด้วยในทางผ่อนผันเพียงตั้งเดือน

²⁷⁹ ก.จ.ช. ร.7 ศ. 2/4 ประกาศและ พ.ร.บ. รายงานเสนาบดีสภาที่ 40/73 ปรีक्षाเรื่องประกาศใช้ พ.ร.บ.ประถมศึกษาในกรุงเทพ 9 มี.ค. 2473.

เช่นนี้ ก็ควรระวังเสียทั้งเรื่องในศกนี้ ทางผอนผันอันนี้ที่เกิดขึ้นในเสนาบดีสภา ก็โดยจะเป็นCompromise ระวังเสียก็จะมีใครเป็นเจ้าของทุกข...”²⁸⁰

พระดำรินในเรื่องจัดการศึกษาใหม่ของพระองค์เจ้าธานีนิวัตยังมีได้ลุ่มลึกไป หากแต่ประจวบกับเวลาที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประพาสสหรัฐอเมริกาเพื่อรักษาพระเนตร เรื่องจึงเรื่องมาจนกระทั่งเมื่อเสด็จพระราชดำเนินกลับมาแล้ว และพระราชทานพระราชดำริมาให้กวัดข้นเรื่องโรงเรียนจีน จึงเป็นโอกาสให้พระองค์เจ้าธานีฯ เสนอพระดำรินในเรื่องจัดการศึกษาใหม่อีกครั้ง โดยเฉพาะในครั้งนี้งทรงใคร่ที่จะให้คำนึงถึงจุดมุ่งหมายของการศึกษามากกว่าวิธีการ และทรงต้องการให้ผู้มีส่วนในนโยบายการศึกษาได้ตระหนักถึงปรัชญาการศึกษาของไทย (The end of an education) เสียก่อนที่จะลงมือแก้ไขจัดการอันใด นำสังเกตว่าการเสนอพระดำรินี้กระทำเมื่อเดือน พ.ศ. 2475 ซึ่งเมื่อถึง มิถุนายน ปี 2475 ก็เกิดการยึดอำนาจเปลี่ยนแปลงการปกครองแผ่นดิน จึงตัดสินได้ว่าน่าเสียดายโอกาสของพระองค์เจ้าธานีนิวัต เสนาบดีธรรมการที่ต้องทรงปิดทองหลังพระอยู่ตลอดเวลา พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระองค์เจ้าธานีนิวัตทรงมีความเข้าพระทัยกันอยู่มาก จะเห็นได้ว่าทรงมีพระราชวิจารณ์การศึกษาในอิตาลี และพระราชทานยังพระองค์เจ้าธานีฯ เป็นทำนองว่าควรจะเตรียมการศึกษาเพื่อรับการปกครองในระบอบประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขเสียที และที่สำคัญบนหัวกระดาษนั้นทรงบันทึกลงด้วยพระราชหัตถเลขาสั่งให้ราชเลขาธิการอันเชิญกระแสพระราชดำรินี้ไปให้อภิรัฐมนตรีทุกพระองค์ทรงทราบด้วย ²⁸¹

จึงอาจเป็นไปได้ว่าหากไม่เกิดการยึดอำนาจเปลี่ยนแปลงการปกครองในปีพุทธศักราช 2475 รัชกาลของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ นับตั้งแต่ปีพุทธศักราช 2475 เป็นต้นไปอาจเปิดฉากการปฏิรูปครั้งใหญ่ขึ้นก็เป็นได้

นโยบายที่ 2 การฝึกหัดให้ประชาชนรู้จักการปกครองตนเอง พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำรินว่าในเมื่อคนไทยยังไม่มี การปกครองตนเองในท้องถิ่นซึ่งเรียกว่า สภาเทศบาล (Municipal Government) แล้วจะมีสภาผู้แทนราษฎร (Parliamentary Government) ได้อย่างไร เพราะฉะนั้น จึงควรพยายามจัดการเทศบาลให้ดีเสียก่อน จริงอยู่ในตอนนั้นเมืองไทยเราก็

²⁸⁰ จดหมายลงนามแทนเสนาบดีกระทรวงธรรมการที่ 1/385 ซึ่งแจมายังเสนาธิการบดีสภา วันที่ 27 เมษายน 2474, เอกสารเดียวกัน.

²⁸¹ ก.จ.ช. เอกสาร ร. 7 ศ. 1/1 เบ็ดเสร็จกระทรวงศึกษาธิการ พระราชวิจารณ์เรื่อง ความเห็นท่านมุสโสลินี เรื่อง การศึกษาของอิตาลี พระราชทานมายังพระองค์เจ้าธานีนิวัต 26 พ.ศ.2475.

มีการเทศบาลเหมือนกัน หากแต่อาจยังเป็นเรื่องของการบำรุงบ้านเมืองและรักษาความสะอาดกันมากกว่าที่จะเป็นการเบียดเบียนที่จะฝีกหัดให้ประชาชนคุ้นกับการปกครองตนเองและยังเรียกกันอยู่ว่าการสุขาภิบาล ด้วยเหตุนี้ จึงมีพระบรมราชโองการมายังสมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยในขณะนั้นให้เตรียมการเทศบาลขึ้น²⁸² พร้อมกันนั้นพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ก็ทรงนำความเห็นของ Sir Edward Cook ในเรื่องการเทศบาลนี้เพื่อเป็นการเบียดเบียนที่จะหัดประชาชนให้คุ้นกับการปกครองตนเองนี้ พระราชทานเข้าสู่อภิรัฐมนตรีสภา ที่ประชุมลงมติให้ปรับปรุงแก้ไขวิธีการของการสุขาภิบาลเพื่อให้เน้นหนักไปทางด้านการปกครองตัวเองมากขึ้น พร้อมกันนั้นก็ประชุมได้ตั้งกรรมการคณะหนึ่งขึ้นเพื่อทำการศึกษาเรื่องนี้²⁸³ คณะกรรมการดังกล่าวประกอบด้วย นาย R.D. Craig ที่ปรึกษาทะเบียนที่ดินเป็นประธานกรรมการมหาอำมาตย์เอกพระกฤษณามรพันธ์ จากกระทรวงพระคลังฯ เป็นกรรมการ พระยาจินดาภิรักษ์ จากกระทรวงมหาดไทย เป็นกรรมการ และนายบุญเชย ปิตรชาติ จากกรมอัยการเป็นกรรมการ และมีความเห็นให้คณะกรรมการได้ไปศึกษาดูการสุขาภิบาลตามหัวเมืองต่างๆ ในพระราชอาณาจักรที่เชียงใหม่ ไคราช ภูเก็ต และสงขลา และประเทศใกล้เคียงได้แก่ ชวา สิงคโปร์ ฮองกง และฟิลิปปินส์⁽³⁾ ส่วนนาย Craig นั้นได้ไปดูงานที่ประเทศยุโรป²⁸⁴ ในที่สุดคณะกรรมการได้สรุปการศึกษาจัดการไว้ว่า “ประสงค์ต่อความมั่นคงยิ่งกว่าที่จะเปลี่ยนแปลงโดยเร่งรีบ”²⁸⁵ ซึ่งคล้องกันกับความเห็นของ Sir Edward Cook ที่ว่าพระราชบัญญัติจัดการสุขาภิบาลของไทยเราใช้มาแล้ว 19 ปี แต่ไม่เกิดผลดีเท่าที่ควร แต่ก็น่าคิดเหมือนกันหากจะจัดการเร็วเกินไปเพราะเป็นอันตราย²⁸⁶

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระบรมราชโองการให้กรมร่างกฎหมายศึกษาเปรียบเทียบหลักการของร่างพระราชบัญญัติฉบับนี้กับของประเทศอื่นๆ เช่น ฝรั่งเศส และญี่ปุ่น แล้วทำเป็นบันทึกความเห็นกราบบังคมทูลให้ทรงทราบ แต่จะกระทั่ง 1 ปีล่วงแล้ว กรมร่างกฎหมายก็ไม่สามารถทำบันทึกความเห็นขึ้นกราบบังคมทูลตามพระราชกระแสรับสั่งได้ ทั้งนี้เพราะต้องตรวจร่างพระราชบัญญัติเกี่ยวกับภาษีอากร ซึ่งเป็นเรื่องจำเป็นและมีความต้องการ

²⁸² ก.จ.ช. เอกสาร ร. 7 ม. 7.5/1 กรมสาธารณสุข เรื่อง เทศบาล พระราชหัตถเลขาพระราชทานพระเจ้าพี่ยาเธอกรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ 12 ส.ค. 2469.

²⁸³ รายงานอภิรัฐมนตรีสภาครั้งที่ 25 18 พ.ย. 2470, เอกสารเดียวกัน.

²⁸⁴ ก.จ.ช. เอกสาร ร.7 บ. 1.3/86 No.47 ส่วนพระองค์สมเด็จพระยาดำรงฯ แผนกอภิรัฐมนตรี ความเห็น Sir Cook เรื่องจัดการสุขาภิบาล

²⁸⁵ รายงานอภิรัฐมนตรีสภา 8 ก.พ. 2470, เอกสารเดียวกัน

²⁸⁶ เอกสารเดียวกัน

เร่งด่วน อันได้แก่พระราชบัญญัติพิทักษ์อัตราภาษีศุลกากรแก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 3) พระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมพระราชบัญญัติภาษีภายใน พระราชบัญญัติศุลกากรแก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 3) พระราชบัญญัติพิทักษ์อัตราภาษีศุลกากรแก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 4) และพระราชบัญญัติเก็บภาษีไม้ซี้ดไฟ ร่างพระราชบัญญัติเทศบาลจึงต้องเป็นอันพักรอไว้ก่อนโดยปริยาย จนกระทั่งเกิดการยึดอำนาจเปลี่ยนแปลงการปกครอง พุทธศักราช 2475 ขึ้น

สามารถสรุปได้ว่า พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตระหนักถึงความสำคัญของการศึกษาชาติ ด้วยทรงโปรดให้ประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาในพื้นที่ต่างๆ และขยายการศึกษาภาคบังคับใช้ทั่วราชอาณาจักรโดยเร็ว เป็นการเร่งรัดการให้การศึกษาแก่ประชาชนให้กว้างขวางขึ้น ซึ่งถือได้ว่าพระองค์ทรงได้สืบสานและสานต่องานด้านการส่งเสริม และทรงสนับสนุนการศึกษาการศึกษาสืบต่อจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเจ้าอยู่หัวอย่างต่อเนื่อง

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพิจารณาว่า การศึกษาที่เป็นอยู่ในเวลานั้น มีผู้จบการศึกษามาก หากแต่ตำแหน่งในราชการไม่เพียงพอ มีพระราชดำริให้ศึกษาต่อเพื่ออาชีพ และการศึกษาด้านพาณิชยกรรมนั้นเป็นเรื่องสำคัญประการหนึ่ง นอกจากการศึกษาทั่วไป เพื่อให้ประชาชนมีความรู้ในการทำมาหากิน เพื่อส่งเสริมเศรษฐกิจของชาติและความเป็นอยู่ของประชากรอีกด้วย จึงมีการเปิดโรงเรียนวิชาชีพ และโรงเรียนพาณิชยกรรมเพิ่มขึ้น “ในสวนวิชาชีพ ก็ได้เปิดสาขาโรงเรียนพาณิชยกรรมวัดแก้วฟ้าขึ้นอีกแห่งหนึ่ง และเปิดโรงเรียนพาณิชยกรรมใหม่ที่วัดสามพระยาแห่งหนึ่ง กับโรงเรียนอาชีพในหัวเมือง 2 แห่ง”²⁸⁷

“...ในเวลานี้ เมืองไทยเรายังขาดสิ่งสำคัญอีกอย่างหนึ่งสำหรับความเจริญคือ ในทางพาณิชยกรรมของเรานั้นยังไม่เจริญพอ เมื่อเราได้บำรุงฐานะของเรา เปลี่ยนแปลงการปกครองจนถึงขั้นที่สุด เป็นที่นิยมของประเทศต่างๆ ถึงแค่นี้แล้ว จึงถึงเวลาที่เราคงจะนึกถึงการที่จะบำรุงบ้านเมืองให้สมบูรณ์ในทางกสิกรรมพาณิชยกรรม และทรัพย์สินศาสตร์อีกอย่างหนึ่ง เพราะฉะนั้น ข้าหวังว่าพวกเจ้าทั้งหลาย คือพวกนักเรียนของโรงเรียนอัสสัมชัญนี้เอง คงจะเป็นหัวหน้าในทางนี้เหมือนกัน เท่าที่ได้เป็นหัวหน้าในทางเปลี่ยนแปลงการ

²⁸⁷ พระราชดำรัสตอบพระบรมวงศานุวงศ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาทฝ่ายหน้า 26 กุมภาพันธ์ 2472 ใน ราชกิจจานุเบกษา (2472) เล่ม 46, หน้า 4245.

ปกครองมาแล้ว หวังว่าคงจะช่วยกันคิดในเรื่องที่จะส่งเสริมพาณิชย์การของ
เราให้เจริญเทียมกันกับประเทศอื่นอีกอย่างหนึ่ง...”²⁸⁸

จากพระราชดำรัสดังกล่าวทำให้ทราบว่าจะทรงสืบสานพระราชปณิธานของพระ
เชษฐาในการส่งเสริมการศึกษาเพื่อผลิตกำลังคนในสาขาวิชาอาชีพและการศึกษาด้าน
พาณิชย์การ โดยทรงตระหนักดีว่าสาขาวิชาอาชีพและการศึกษาด้านพาณิชย์การนั้น มี
ความสำคัญและมีความจำเป็นอย่างยิ่งในการพัฒนาและการแข่งขันกับประเทศต่างๆ

ดังจะเห็นได้จากพระองค์ทรงใส่ใจพระทัยกับการส่งนักเรียนไทยไปศึกษาต่อยังต่างประเทศ
ในด้านวิชาชีพและทรงเล็งเห็นความสำคัญในสาขาวิชาการต่างๆ และโปรดให้เข้าเฝ้าก่อนลาไป
ศึกษาต่ออยู่เป็นประจำดังจะเห็นได้จากพระราชกรณีกิจรายวันในวันพฤหัสบดีที่ 15 กรกฎาคม
2469 เวลา 5.00 ล.ท. ทรงรถยนต์พระที่นั่งแต่วังสุโขทัยมาเสด็จออกขุนนางพระที่นั่งอนันต์
เจ้านายข้าราชการฝ่ายหน้าฝ่ายใน มีพระยาวิชิตรวงศวุฒิกโร อัครราชทูตสยามประจำสหภาพรัฐ
อเมริกาเฝ้า กราบถวายบังคมลาไปรับราชการตามหน้าที่ ข้าราชการลาไปตามเสด็จพระองค์เจ้า
ธานีซึ่งเสด็จไปราชการพิเศษในนานาประเทศชั่วคราว มีนายทหารลาไปรับราชการตามหน้าที่ 1
นักเรียนนายเรือกราบถวายบังคมลาไปศึกษาวิชาเดินเรือประเทศเดนมาร์ก 1 นักเรียนกระทรวง
เกษตร ซึ่งออกไปเล่าเรียนวิชาบำรุงรักษาสัตว์น้ำในสหภาพรัฐอเมริกาสำเร็จการศึกษากลับเข้า
มาเฝ้า 1 โปรดพระราชทานสัญญาบัตรบรรดาศักดิ์แก่ข้าราชการทหารเรือ 10 กระทรวงมหาดไทย
1²⁸⁹

นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังมีแนวพระราชดำริในการทรงส่งเสริม
และพัฒนาวิชาชีพครู ซึ่งเป็นบุคลากรที่จำเป็นในการพัฒนาประเทศ เพราะเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้
ให้กับประชาชน โดยการสืบสานต่อแนวพระราชดำริของพระบิดาและพระเชษฐาอย่างต่อเนื่อง
โดยพัฒนาการฝึกหัดครูเป็นกิจอันสำคัญอันดับแรกของการปรับปรุงการศึกษา ดังเช่นที่มีพระราช
ดำรัสไว้ เมื่อคราวเปิดโรงเรียนพิษณุโลกวิทยายัน ตอนหนึ่งว่า

“การฝึกหัดครูสำหรับที่จะฝึกสอนพลเมืองต่อไปนี้ ย่อมเป็นของสำคัญอย่างยิ่ง
...เพราะการให้วิชาเป็นมานั้น ย่อมเป็นทางที่ดีกว่าทางอะไรมหิด เพราะทานที่

²⁸⁸ ประวัติความเป็นมาของโรงเรียนอัสสัมชัญ ใน, อุโฆษสาร 2000 : อัสสัมชัญประวัติ 115 ปี(2542), หน้า 256.

²⁸⁹ จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันใน พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 ภาค
ต้น พิมพ์โดยสำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, กรุงเทพฯ 2537 เป็นต้น, หน้า 133-134

ให้ในการสร้างโรงเรียนสำหรับฝึกหัดครูเช่นนี้ ย่อมให้ผลกว้างขวาง ครูคนหนึ่ง ๆ คงจะได้ฝึกฝนนักเรียนต่อเป็นอันมาก...”²⁹⁰

จากแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่จะขยายการศึกษาไปสู่ประชาชนอย่างทั่วถึงเพื่อราษฎรทุกคนมีความรู้อย่างทั่วถึงและแพร่หลายออกไปยังทุกภาคของประเทศ ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงขยายการศึกษาและเร่งรัดพัฒนาและประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาแห่งชาติให้ครอบคลุมมากยิ่งขึ้น ทั้งการฝึกอบรมครูให้มีความรู้ ความสามารถยิ่งขึ้น ก็โปรดเกล้าฯ ให้ดำเนินการอย่างเร่งรัดและขยายเป็นวงกว้าง ไปพร้อมกับการเร่งรัดประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาในพื้นที่ต่างๆ เพิ่มเติมขึ้นอีก

“แผนกศึกษาธิการที่กล่าวไว้เมื่อศกก่อนว่า จะเพียรกวาดชั้นการสอนให้สำเร็จ ผลยิ่งขึ้นด้วยการอบรมครู และแก้ไขหลักสูตรกับขยายการสอนวิชาซีพนั้น ระวังขวบปีที่แล้วมาได้มีการอบรมใหญ่ 2 ครั้ง เป็นจำนวนครูทั้งในกรุงเทพฯ และหัวเมือง 265 คน ตามหัวเมืองได้มีการอบรมครูชั้นต่ำเกือบทั่วทุกจังหวัด กับได้แก้ไขหลักสูตรวิชาครูใหม่หมดทั้งชั้นประถมและมัธยม”²⁹¹

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพิจารณาว่า การศึกษาที่เป็นอยู่ในเวลานั้น มีผู้จบการศึกษามาก หากแต่ตำแหน่งในราชการไม่เพียงพอ มีพระราชดำริให้ศึกษาต่อเพื่ออาชีพ และการศึกษาด้านพาณิชยการนั้นเป็นเรื่องสำคัญประการหนึ่ง นอกจากการศึกษาทั่วไป เพื่อให้ประชาชนมีความรู้ในการทำมาหากิน เพื่อส่งเสริมเศรษฐกิจของชาติและความเป็นอยู่ของประชากรอีกด้วย จึงมีการเปิดโรงเรียนวิชาชีพ และโรงเรียนพาณิชยการเพิ่มมากขึ้น

“...ในเวลานี้ เมืองไทยเรายังขาดสิ่งสำคัญอีกอย่างหนึ่งสำหรับความเจริญคือ ในทางพาณิชยการของเรานั้นยังไม่เจริญพอ เมื่อเราได้บำรุงฐานะของเรา เปลี่ยนแปลงการปกครองจนถึงขั้นที่สุด เป็นที่นิยมของประเทศต่างๆ ถึงแค่นี้แล้ว จึงถึงเวลาที่เราควรจะนึกถึงการที่จะบำรุงบ้านเมืองให้สมบูรณ์ในทาง

²⁹⁰ พระราชดำรัสตอบในการเปิดโรงเรียนพิษณุโลกวิทยายาน จังหวัดพิษณุโลก วันที่ 8 มกราคม 2469 ในราชกิจจานุเบกษา (2469) เล่ม 43, หน้า 3814

²⁹¹ พระราชดำรัสตอบพระบรมวงศานุวงศ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาทฝ่ายหน้า 26 กุมภาพันธ์ 2472 ในราชกิจจานุเบกษา (2472) เล่ม 46, หน้า 4245

กสิกรรมพาณิชยกรรม และทรัพย์สินศาสตร์อีกอย่างหนึ่ง เพราะฉะนั้น ข้าหวังว่า พวกเจ้าทั้งหลาย คือพวกนักเรียนของโรงเรียนอัสสัมชัญนี้เอง คงจะเป็น หัวหน้าในทางนี้เหมือนกัน เท่าที่ได้เป็นหัวหน้าในทางเปลี่ยนแปลงการ ปกครองมาแล้ว หวังว่าคงจะช่วยกันคิดในเรื่องที่จะส่งเสริมพาณิชยกรรมของ เราให้เจริญเทียมกันกับประเทศอื่นอีกอย่างหนึ่ง...”²⁹²

นอกจากนี้พระองค์ทรงเน้นการพัฒนาศักยภาพของคนเพื่อเป็นแรงสำคัญในการพัฒนา ชาติ ซึ่งพระองค์ทรงเน้นการสร้างบุคคลากรวิชาชีพครู เนื่องจากทรงพระราชดำริว่า การที่นักเรียน จะเรียนรู้ได้ดีหรือไม่อย่างไรนั้น ขึ้นอยู่กับครูที่ทำการสอน ว่ามีความรู้ความสามารถที่จะถ่ายทอด ความรู้ได้มากน้อยเพียงใด ทั้งครูจะต้องเป็นแบบอย่างที่ดีให้กับผู้เรียน รวมถึงในส่วนของวิชาชีพ และทางทางกสิกรรมพาณิชยกรรม ที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสืบสานพระราช ปฏิธานของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ในด้านการส่งเสริมการศึกษาในด้านการอาชีพ ทางกสิกรรมพาณิชยกรรมเป็นการอนุรักษ์สืบสานงานต่อจากวงศ์ตระกูลอีกด้วย เนื่องจากเป็นการ ส่งเสริมให้ประชาชนไม่ล้มรากเหง้าของตนเองและต้นตระกูล ซึ่งถือได้ว่าเป็นการอนุรักษ์และพัฒนา ที่ที่ยั่งยืนเป็นคนไทย และเมื่อประชาชนมีความรู้ในการทำมาหากินที่ถูกต้องแล้วก็จะสามารถนำ ความรู้ที่ได้ไปประกอบสัมมาอาชีพส่งเสริมเศรษฐกิจของชาติและความเป็นอยู่ของประชากรมี คุณภาพเพิ่มมากขึ้น

เมื่อมาถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ได้สืบสานงานต่อจาก สมเด็จพระบรมเชษฐาธิราช และได้พัฒนาการอุดมศึกษาเป็นอย่างมากโดยเฉพาะอย่างยิ่ง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่ได้ดำเนินการมาได้ระยะหนึ่งแล้ว ซึ่งพระองค์ทรงมีความสนพระราช หฤทัยที่จะพัฒนาการศึกษาระดับอุดมศึกษาให้เจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้น จึงทรงเอาพระทัยใส่ความ เป็นไปของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยอยู่เสมอ ดังที่ทรงแสดงพระราชประสงค์ไว้ในพระราชดำรัส ตอบเนื่องในพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาปี 2470 ความว่า

“การมหาวิทยาลัยนั้น โดยเหตุขัดข้องบางประการ การวางแผนนี้ยังหาเจริญ ขึ้นเท่าที่เราปรารถนาจะให้เห็นไม่ นอกจากแผนกเวชศาสตร์ ซึ่งได้ความ ช่วยเหลือนอกราชการ เช่นจากรอกกีเฟลเลอร์มูลนิธิ และจากพระบรมวงศานุ วงศ์ ข้าราชการ พ่อค้า คฤหาสน์อื่นๆ นั้น ได้ช่วยนำกิจการให้เจริญขึ้นรวดเร็ว

²⁹² ประวัติความเป็นมาของโรงเรียนอัสสัมชัญ ใน, อุโฆษสาร 2000 : อัสสัมชัญประวัติ 115 ปี(2542), หน้า 256.

กว่าแผนกอื่นๆ อันเราใคร่จะกล่าวขมในที่นี่ การร่วมมือระหว่างรัฐบาลของรัฐ
รอกกีเฟลเลอร์มูลนิธิได้ดำเนินมาได้ผลอันควรพอใจ และเราหวังว่าจะยังผลให้
บังเกิดต่อไปอีกในอนาคตเป็นอเนกประการ”²⁹³

ต่อมาวันที่ 9 สิงหาคม 2470 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนิน
มาทรงเยี่ยมคณะรัฐประศาสตร์ และคณะวิศวกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและมีพระ
ราชกระแสบันทึกลงเกี่ยวกับพระราชดำริเกี่ยวกับมหาวิทยาลัย ที่จะต้องสร้างให้ประชากรเข้าใจถึง
ความสำคัญของการศึกษาในระดับอุดมศึกษา ความว่า

“ได้มาเยี่ยมมหาวิทยาลัยนี้ ได้แลเห็นสถานที่ใหญ่โตเหมาะสำหรับที่จะเป็น
มหาวิทยาลัยที่ใหญ่โตอันหนึ่งในทางตะวันออก แต่เท่าที่ได้เห็น รู้สึกว่ามี
นักเรียนน้อยมาก ที่จริงวิชาที่สอนก็น่าจะเป็นประโยชน์ทางอาชีพ แต่รู้สึกว่า
คนไทยยังไม่สู้เข้าใจความจำเป็นในการที่จะเรียนวิชาชั้นสูงต่อไป เมื่อเรียน
วิชาสามัญจบแล้ว ด้วยเหตุนี้ จึงมีนักเรียนน้อยมาก หวังว่าต่อไปใน
มหาวิทยาลัยนี้จะเจริญขึ้นกว่านี้”²⁹⁴

เพื่อส่งเสริมให้ประชาชนสนใจและให้ความสำคัญกับการศึกษาในระดับอุดมศึกษามาก
ขึ้นในปีเดือนกรกฎาคม 2473 ทรงตราพระราชกำหนดเสด็จครุฑบัณฑิตของจุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย พุทธศักราช 2473 เพื่อมอบให้แก่ผู้สำเร็จการศึกษาเป็นครั้งแรก ดังความในพระราช
กำหนดว่า

“...จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งได้สถาปนาขึ้นเมื่อพุทธศักราช 2459 บัดนี้ ได้
ขยายหลักสูตรการศึกษาวิชา นิติศาสตร์ที่เล่าเรียนจนสำเร็จตามหลักสูตรของ
มหาวิทยาลัย และได้รับปริญญาอันสมควรมีโอกาสใช้เสด็จครุฑมหาวิทยาลัยเป็นที่

²⁹³ พระราชดำรัสตอบพระบรมวงศานุวงศ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาทฝ่ายหน้า 4 มีนาคม 2470 ในราชกิจจานุเบกษา (2470) เล่ม 44, หน้า 3851.

²⁹⁴ พระราชกระแสบันทึกลง พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสเสด็จเยี่ยมคณะรัฐประศาสตร์ และ คณะวิศวกรรมศาสตร์ วันที่ 9 สิงหาคม 2470 ใน ประวัติจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2459-2505 (2510), หน้า 93.

เชิดชูเกียรติยศให้เข้ารูปเยี่ยงนิตินิสถานอุดมศึกษาทั้งหลายในนานาประเทศ
...”²⁹⁵

“...การที่จะปลูกฝังความนิยมในมหาวิทยาลัยต่อไปนั้น ข้อสำคัญอยู่ที่อาจารย์
และนักเรียนเอง นักเรียนที่เรียนจบไปแล้ว ได้ประพฤติตนแสดงให้เห็นว่าการ
ในมหาวิทยาลัยนั้นเป็นผลดีจริง ทำงานการเป็นผลดีเช่นนั้นแล้ว ก็ย่อมจะมีผู้
นิยมมากขึ้น...”²⁹⁶

พระองค์ทรงสอนให้รู้ถึงคุณค่าแห่งปริญญา โดยการสืบสานพระราชปณิธานของพระบิดา
และพระบรมเชษฐา โดยให้เห็นคุณค่าของปริญญา ความว่า

“...ปริญญาที่ได้ไปนั้น ที่จะเป็นประโยชน์และมีราคาก็อยู่ที่ตัวผู้ที่ได้ไปเอง ถ้าผู้
ที่ได้ไปไม่ทำความพยายาม นี้ก็จะอาศัยเกะปริญญาให้ยกตัวเหาะขึ้นไปนั้น
เป็นของทำไม่ได้ ลากและทรัพย์สินทั้งหลายก็จะได้มาด้วยความพยายาม
ทั้งนั้น ถ้านอนเฉยๆ ไม่ทำอะไร จะให้คนเอาเงินเอาทอง ลากยศมาส่งให้มันเป็น
หวังไม่ได้ เราต้องใช้ความพยายามตลอดไป ประกาศนียบัตรเป็นแต่
เครื่องหมายที่ให้เห็นว่า เรามีความรู้ในวิชานั้นเท่านั้นเอง การที่เราจะเอาวิชาไป
ใช้ให้เป็นประโยชน์หรือไม่อยู่ที่ตัวผู้ที่ได้ไป ถ้าเราไม่ใช้ความพยายามก็จะเป็น
อย่างที่ไม่โบราณท่านยอมว่าไว้ว่า “วิชาท่วมหัว เอาตัวไม่รอด” เราจำจะต้องทำ
ความพยายามเองด้วย...”²⁹⁷

พระองค์ทรงให้ความสำคัญการการศึกษา รวมทั้งได้พระราชทานทุนให้นักเรียนไทยไป
ศึกษา ณ ต่างประเทศ เพื่อนำความรู้ทางวิชามาพัฒนาชาติบ้านเมืองต่อไป ดังจะเห็นได้จาก
ปรากฏว่าเกิดปัญหาการเงินเช่นเดียวกัน ในประเทศฝรั่งเศสถึงกับมีผู้เขียนบทความ (ใช้นามแฝง
ร.ร.) เรื่อง “นักเรียนไทยในต่างประเทศกับเงินค่าใช้จ่าย” ลงในหนังสือพิมพ์ศรีกรุง ฉบับวันที่ 10

²⁹⁵ พระราชกำหนดเสด็จครุฑบัณฑิตของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พุทธศักราช 2473 อ้างถึง ใน กรมศิลปากร, พระราช
ประวัติและพระราชกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (2524), หน้า 446

²⁹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 448

²⁹⁷ พระบรมราชโองการพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการพระราชปริญญาบัตรแก่นิสิตจุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย วันที่ 14 มีนาคม 2474 ใน เล่มเดียวกัน, หน้า 449

ธันวาคม พ.ศ.2469 มีใจความพาดพิงถึงการจ่ายเงินของราชทูตประจำฝรั่งเศส ซึ่งจ่ายเงินให้แก่ นักเรียนเป็นเงินแฟรงค์ต่างๆ ที่กระทรวงพระคลังมหาสมบัติกำหนดอัตราไว้เป็นเงินปอนด์ ในขณะที่ เงินแฟรงค์มีค่าน้อยลงทุกวัน และชี้ว่ากระทรวงพระคลังมหาสมบัติควรที่จะดูแลและกำหนดให้ นักเรียนทุกคนได้รับเงินค่าใช้จ่ายเสมอและเท่าเทียมกันทุกคน²⁹⁸

ในที่สุดกรรมการจัดการส่งนักเรียนออกไปศึกษาวิชาต่างประเทศ ซึ่งตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ.2468 ก็ได้พิจารณาถึงปัญหาการจ่ายเงิน และได้นำเข้าที่ประชุมเสนาบดีสภา เมื่อวันที่ 23 พฤษภาคม พ.ศ.2470 วางแนวทางปฏิบัติดังนี้คือ²⁹⁹

1. ให้จ่ายเงินค่าใช้สอย (allowance) เป็นเงินพื้นเมือง
2. ค่ากินอยู่ใช้สอย ให้จ่ายตามประเภทของนักเรียน ซึ่งจัดเป็นนักเรียนชั้นผู้ใหญ่ ชั้นกลาง และชั้นเด็ก
3. เงินค่าใช้สอย (allowance) นี้จะเพิ่มหรือลดตามอัตราค่าครองชีพที่เปลี่ยนแปลงไปของแต่ละเมือง
4. หากนักเรียนผู้ใดประพฤติดี เรียนดี จะให้เงินรางวัลในเวลาหยุดเรียนไม่ควรเพิ่มเงินค่าใช้สอย (allowance) ประจำเดือนให้แก่นักเรียนเป็นรางวัล
5. ถ้านักเรียนย้ายประเทศก็ควรให้จ่ายเงินตามอัตราพื้นเมือง

พระองค์ทรงสนพระทัยปัญหาเรื่องการเงินนี้ แม้จะไม่มีผลต่อการศึกษาเล่าเรียนของ นักเรียนโดยตรงก็จริง แต่ได้ก่อให้เกิดความบาดหมางและริ้วฉานในความสัมพันธ์ระหว่าง นักเรียนกับผู้ดูแลหรือราชทูต หรือนักเรียนต่อนักเรียน อันมีผลต่ออำนาจการบังคับบัญชาและดูแล ของผู้ดูแลนักเรียนและราชทูต รวมทั้งยังเป็นเหตุให้มีการปฏิบัติต่อนักเรียนไม่เท่าเทียมกันอีกด้วย

การส่งนักเรียนไปศึกษาต่อต่างประเทศ นับแต่เริ่มแรกจนถึง พ.ศ.2468³⁰⁰ นั้น มิได้มีการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างหรือหลักการส่งนักเรียนมากนัก เพียงเปลี่ยนผู้มีอำนาจในการคัดเลือก จากพระมหากษัตริย์เป็นเสนาบดีเท่านั้น ดังนั้นปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นนับแต่เริ่มแรกส่งนักเรียนไป ศึกษาต่อกัน จะลดน้อยลงกว่าเดิมหรือไม่ ย่อมขึ้นอยู่กับการใช้อำนาจในการคัดเลือกด้วยความ เที่ยงธรรมของเสนาบดีเป็นหลักสำคัญ การส่งนักเรียนไปศึกษาต่อต่างประเทศดำเนินต่อมา จนกระทั่งเกิดภาวะเศรษฐกิจตกต่ำในตอนปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

²⁹⁸ หจข., ร.7 ม.26.4/10 บทความต่างๆ (26 กรกฎาคม พ.ศ.2469 – 5 ธันวาคม พ.ศ.2470).5 ธันวาคม พ.ศ.2470).

²⁹⁹ หจข., กษ (ใหม่) แผนกกองเลขานุการ แฟ้มที่ 11 เรื่องที่ 137 นักเรียนที่ส่งออกไปศึกษาวิชา

³⁰⁰ หจข., กษ (ใหม่) แผนกกองเลขานุการ แฟ้มที่ 11 เรื่องที่ 137 นักเรียนที่ส่งออกไปศึกษาวิชา

ซึ่งได้มีการตั้งกรรมการจัดส่งนักเรียนหลวงไปศึกษาวิชา ณ เมืองต่างประเทศ พิจารณาปัญหาเกี่ยวกับนักเรียนทุนที่ไปศึกษาต่อต่างประเทศอย่างจริงจังเมื่อ พ.ศ.2468 ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว คณะกรรมการชุดดังกล่าวได้เสนอให้กรรมการรักษาพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือนที่จัดตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ.2470 รับหน้าที่ในการจัดส่งนักเรียนไปศึกษาต่อต่างประเทศโดยตรงแทนกระทรวงฝ่ายพลเรือนทั้งหลาย

จะเห็นได้ว่าแนวพระราชดำริพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการจัดการศึกษาระดับอุดมศึกษานั้น พระองค์ทรงมีพระราชปณิธานในการสืบสานและพัฒนาการอุดมศึกษาต่อจากพระราชบิดาและพระบรมเชษฐา ในการพัฒนา “จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย” ให้เป็นสถานศึกษาที่ให้ความรู้กับประชาชนชาวไทยสืบต่อไป รวมทั้งให้ความสำคัญกับการส่งนักเรียนไปศึกษาต่อต่างประเทศสืบสานงานต่อจากสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวอย่างต่อเนื่อง จากตารางที่ 12

การส่งเสริมการศึกษาเพื่อราษฎรทุกระดับและพัฒนาประเทศในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อนำมาสังเคราะห์กันแล้ว จะพบลักษณะสำคัญอันเป็นลักษณะเด่นดังนี้

ตารางที่ 12 การสังเคราะห์แนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในด้านการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศที่ได้สืบสานมาจากพระราชปณิธานในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า

ลำดับ	ประเด็นการวิเคราะห์													
		ด.ร.7-1	ด.ร.7-2	ด.ร.7-3	ด.ร.7-4	ด.ร.7-5	1	2	3	4	5	6	7	
1	การส่งเสริมการศึกษาเพื่อราษฎรทุกระดับ													
	1.1 โรงเรียนประชาบาลเพิ่มขึ้น และมีการอบรมครูทั้งในโรงเรียนประชาบาลและโรงเรียนรัฐบาล	•		•		•								
	1.2 ผู้ที่จะสอนนั้นจะต้องเข้าใจและรู้สึกซึ้งซาบ ในเรื่องที่สอนเขา และประพฤติได้จริง มีนิสัยเช่นนั้นจริงๆ จึงจะได้ผลดี					•		•						

1.3 เสนอโครงการจัดการศึกษาระดับมหาวิทยาลัยขึ้น	.								.					
1.4 ถ่ายทอดความรู้ที่ทรงเชี่ยวชาญให้กับพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการบริพารรวมทั้งประชาชนในรูปแบบและวิธีการต่างๆ					.									
1.5 ประกาศตั้งสภากรรมการจัดการโรงเรียนวิชาวุฒิมหาวิทยาลัย					.				.					
1.6 พยายามเผยแพร่ชักชวนให้ประชาชนเข้าใจและนิยมการศึกษาทางด้านการศึกษาวชิราวุฒิจิต	.									.				
11.7 พระราชทานพระราชดำริมาให้กวดขันเรื่องโรงเรียนจีน	.											.		
11.8 มีพระราชดำริให้ศึกษาต่อเพื่ออาชีพ	.													
11.9 ขยายหลักสูตรการศึกษา	.													.

จากตารางสังเคราะห์นี้“แนวพระราชดำรินี้ในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในด้านการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศที่ได้สืบสานมาจากพระราชปณิธานในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ” พบลักษณะเด่นที่มีอย่างน่าสนใจ เช่นโรงเรียนประชาบาลเพิ่มขึ้น และมีการอบรมครูทั้งในโรงเรียนประชาบาลและโรงเรียนรัฐบาล เพื่อจะได้เข้ารับการศึกษามากขึ้นโดยสถาบันจะดำเนินการให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของสภาพสังคมทั้งนี้เพราะเป็นเรื่องการส่งเสริมการศึกษา

1.2 การส่งเสริมการศึกษาเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิต

แนวพระราชดำรินี้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการส่งเสริมการศึกษาเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิตนั้น ปรากฏอย่างเด่นชัดจากการที่พระองค์ทรงส่งเสริมการศึกษาของชาติทั้งสองส่วนรวมและส่วนพระองค์ โดยพระองค์ทรงถ่ายทอดวิธีการเรียนภาษาจากการอ่านหนังสือและการเรียนรู้ด้วยตนเองให้กับพระบรมวงศานุวงศ์ ซึ่งทรงปฏิบัติมาตั้งแต่เมื่อทรงศึกษาที่วิทยาลัยอิติน ทรงพระอุตสาหะวิริยะในการทรงพระอักษร คืออ่านเขียนเพื่อฝึกการใช้ภาษาและในการแสวงหาความรู้ทั้งในและนอกห้องเรียน โปรดการอ่านหนังสือภาษาไทยและต่างประเทศ

ในวันจันทร์ที่ 19 เมษายน 2469 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้ประกาศยุบเลิกกรมศิลปากรเพื่อตัดรายจ่ายเงินแผ่นดินให้เข้าสู่ดุลยภาพ แต่ พ.ศ. 2469 เป็นต้นไปและโปรดให้ประกาศตั้งราชบัณฑิตยสภาขึ้น คือ ให้เปลี่ยนนามกรรมการหอพระสมุดสำหรับพระนครใช้ว่า ราชบัณฑิตยสภา และยกหน้าที่ของกรมราชบัณฑิตยซึ่งคงมีอยู่ให้รวมมาเป็นอำนาจหน้าที่ของราชบัณฑิตยสภา และบรรดาสถาบันและวัตถุประสงค์ที่กรรมการหอพระสมุดสำหรับพระนครเป็นพนักงานพิทักษ์รักษาอยู่แต่ก่อน ที่กรมศิลปากรพิทักษ์รักษาอยู่แต่ก่อนก็ดี ให้โอนมาอยู่ในอำนาจหน้าที่ราชบัณฑิตยสภาทั้งสิ้น กับให้ปันหน้าที่เป็น 3 แผนกคือ 1. แผนกวรรณคดี เป็นพนักงานจัดการหอพระสมุดสำหรับพระนครและสอบสวนพิจารณา วิชาอักษรศาสตร์ 2. แผนกโบราณคดี เป็นพนักงานจัดการพิพิธภัณฑสถาน ตรวจรักษาโบราณวัตถุสถาน 3. แผนกศิลปากร เป็นพนักงานจัดการบำรุงรักษาวิชาช่าง ให้กรรมการคน 1 มีตำแหน่งสภานายกเป็นผู้บัญชาการสภาทั่วไป 1 อุปนายกเป็นผู้จัดการประจำแผนกละคน กับมีกรรมการเป็นผู้ช่วยและเป็นที่ปรึกษาการสภาอีก 3 คน รวม 7 คนด้วยกัน นอกนั้นให้มีสภาเลขานุการ 2 คน สมุหบัญชีคน 1 เป็นพนักงานกลางและมีพนักงานประจำการตามแผนกอีกพอสมควร³⁰¹ กับโปรดให้ประกาศตั้งกรรมการราชบัณฑิตยสภา คือ สภานายก กรมพระดำรง อุปนายก แผนกศิลปากร สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ อุปนายกแผนกโบราณคดี พระยาโบราณราชธานินทร์ กรรมการหม่อมเจ้าปิยภัคตินารถ กรรมการพระองค์เจ้าธานี กรรมการ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์³⁰²

จากแนวพระราชดำริดังกล่าวจะเห็นได้ว่า พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงใส่พระทัยกับเรื่องในการส่งเสริมการศึกษาเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิตนั้น ปรากฏอย่างเด่นชัดจากการที่พระองค์โปรดให้ประกาศตั้งราชบัณฑิตยสภา ซึ่งมีหน้าที่ในการดูแลหอพระสมุดสำหรับพระนครและกรมศิลปากร รวมทั้งเป็นพนักงานจัดการพิพิธภัณฑสถาน ตรวจรักษาโบราณวัตถุสถานให้คงอยู่สืบต่อไป

พระองค์ทรงส่งเสริมการศึกษาของชาติทั้งส่วนรวมและส่วนพระองค์ อาทิ โปรดให้สร้างหอพระสมุดสำหรับพระนคร เพื่อเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้าศึกษาได้อย่างเสรี ทรงตั้งราชบัณฑิตยสภา เพื่อมีหน้าที่บริหารและเผยแพร่วิชาการด้านวรรณคดี โบราณคดี และศิลปกรรม ในด้านวรรณกรรม แม้เมื่อทรงสละราชสมบัติแล้วก็ยังทรงหนังสือพิมพ์รายวันหลายฉบับเพื่อให้ทราบข่าว

³⁰¹ จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันใน พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 ภาคต้น พิมพ์โดยสำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, กรุงเทพฯ 2537 เป็นต้น, หน้า 106-107

³⁰² เรื่องเดียวกัน, หน้า 106-107

ต่างๆ รวมทั้งเรื่องที่เกี่ยวข้องกับประเทศไทย ความสนพระทัยในการอ่าน ยังผลให้ทรงรอบรู้ศาสตร์หลายสาขาและทรงวิเคราะห์เรื่องราวสำคัญหลายเรื่องได้อย่างถูกต้อง สอดคล้องกับพระดำริที่ว่า การอ่านเป็นหนทางเพิ่มความรู้และสติปัญญา

“...วิธีที่รู้ภาษาดีนั้น จะเรียนแต่เวลาเรียนจริงๆ เท่านั้นไม่พอ ต้องพยายามอ่านหนังสือ ถ้าคำใดไม่เข้าใจ ควรถามใครดูหรือดูใน dictionary ควรลองเทียบสำนวนที่แปลกๆ ดูกับภาษาไทย ลองแปลดูบ้าง ดั่งนี้ก็จะรู้ภาษาดีได้เร็ว...”³⁰³

ทั้งนี้พระองค์ทรงโปรดเด็กๆ มากและทรงรับเด็กๆ ที่เป็นเจ้านายเล็กๆ และบุตร ข้าราชการสำนักไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์และทรงสนับสนุนการเรียนรู้อันดีของเด็กๆ เหล่านี้ทั้งในระบบโรงเรียนและการเรียนนอกระบบโรงเรียน ทรงอบรม สั่งสอนโดยตรง ให้เด็กๆ หาประสบการณ์ด้วยตนเอง เช่น โปรดเกล้าฯ ให้ตามเสด็จพระราชดำเนินประพาสที่ต่างๆ ทั้งในและต่างประเทศเพื่อให้เรียนรู้สิ่งต่างๆ ด้วยตนเอง เมื่อเด็กๆ พูลถามก็ทรงตอบ การพระราชทานรางวัลเมื่อเด็กๆ คนใดสามารถแก้ปัญหาบางอย่างได้ ยามที่ทอดพระเนตรภาพยนตร์ร่วมกับเด็กๆ ก็ทรงอธิบายสิ่งต่างๆ ในภาพยนตร์ เช่น ลักษณะที่ดีและชั่วซึ่งแฝงอยู่ในสื่อเหล่านี้ให้เด็กๆ ได้ตระหนัก นอกจากนี้ยังทรงใช้นิทานและหนังสือโปรดสนับสนุนให้เด็กอ่านหนังสือ

พระองค์ทรงส่งเสริมการเรียนรู้อันดีในด้านต่างๆ และทรงวางรากฐานในการจัดการศึกษาสำหรับคนจีนเพื่อป้องกันกาเผยแพร่วัฒนธรรมต่างๆ ซึ่งอาจเป็นภัยกับประเทศไทย ดังจะเห็นจากพระราชบัญญัติห้ามการเผยแพร่ลัทธิคอมมิวนิสต์ในที่ประชุมเสนาบดีก็ได้เอ่ยถึงการแก้ไขพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์ด้วย³⁰⁴ และในที่ประชุมเองก็ได้รับรายงานจากเสนาบดีกระทรวงธรรมการในขณะนั้นว่ากำลังจัดร่างพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์ฉบับแก้ไขเพิ่มเติมอยู่ การที่การยกร่างพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. 2470 นี้ น่าจะสืบเนื่องมาจากการเคลื่อนไหวทางการเมืองในโรงเรียนจีนเป็นเหตุผลสำคัญ เพราะในที่ประชุมเสนาบดีสภาครานั้นองค์อธิราชมนตรีที่สำคัญ คือ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ และสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต ก็ทรงเห็นว่าเกี่ยวกับพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์ที่กระทรวงธรรมการกำลัง

³⁰³ มณี สิริวรสาร ; นรุฒม์, เรียบเรียง, ชีวิตเหมือนฝัน, แพรวสำนักพิมพ์, 2544 หน้า 59

³⁰⁴ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 7 ฉบับ 255 หมายเลข 4/255 รายงานเสนาบดีสภา ที่ 20/2470 ลงวันที่ 22 สิงหาคม พ.ศ. 2470

ยกวางแก้ไขเพิ่มเติมอยู่นั้นควรจะได้กระทำโดยเร่งด่วน เพื่อจะได้ออกประกาศใช้พร้อม กับพระราชบัญญัติป้องกันการเผยแพร่ลัทธิคอมมิวนิสต์ฉบับอื่นๆ อันเป็นการแสดงให้เห็นว่าได้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติอันเป็นหนึ่งในมาตรการป้องกันการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ขึ้นใช้แล้ว³⁰⁵

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าจะได้มีการปรับปรุงแก้ไขพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์ให้รัดกุมขึ้นกว่าเดิมแล้วก็ตาม ก็ยังมีโรงเรียนจีนกระทำการฝ่าฝืนพระราชบัญญัติอยู่เรื่อยๆ ซึ่งทางกระทรวงธรรมการก็ได้สั่งปิดโรงเรียนจีนเหล่านั้นทันที การฝ่าฝืนพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์ของโรงเรียนจีนเหล่านี้ ส่วนใหญ่ทั้งหมดเปิดสอนโดยไม่ขออนุญาตต่อทางเจ้าหน้าที่ ทำการสอนกันอย่างส่อพิรุณว่ามีเจตนาไปในทางที่ไม่ดี ถึงกับพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีพระราชกระแสรับสั่งเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า

“...ถ้าจะให้เดาแล้ว เข้าใจว่าส่วนมากตั้งใจฝ่าฝืนพระราชบัญญัติจริงๆ เพราะไม่อยากจะสอนภาษาไทยเป็นต้น ไม่ใช่ฝ่าฝืนเพราะไม่รู้ว่ามีพระราชบัญญัติห้าม เมื่อสั่งปิดแล้วผู้จัดการก็เลยหนี อะไรต่างๆ ดังนี้ ทำให้เห็นว่า เป็นการกินปูนร้อนท้อง คงกลัวถูกเนรเทศ จะต้องเคร่งครัดให้มากในเรื่องนี้ ...”³⁰⁶

ถึงแม้ว่าจะได้มีการแก้ไขเพิ่มเติมพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์เมื่อปี พ.ศ. 2470 ไปแล้วก็ตาม โรงเรียนจีนก็ยังคงกระทำการฝ่าฝืนพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์ พ.ศ. 2461 ต่อไปอีก ทั้งนี้เพราะเมื่อมีการฝ่าฝืนพระราชบัญญัติ ในบางกรณีที่ไม่ถึงกับถูกสั่งปิดโรงเรียน ก็ส่งฟ้องศาลเมื่อคดีถึงศาลแล้ว ผู้จัดการโรงเรียนจีนที่ตกเป็นจำเลยก็จะถูกพิพากษาให้เสียค่าปรับเป็นเงิน 6 บาท บ้าง 40 บาทบ้าง ซึ่งส่วนใหญ่แล้วจำเลยก็มีเงินเสียค่าปรับ จึงไม่ต้องถูกจำ การฝ่าฝืนพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์ของโรงเรียนจีนก็ยังคงมีอยู่ต่อไป จนถึงกับพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชปวารณจะแก้ไขพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์เสียใหม่ เพื่อแก้ไขมิให้มีการฝ่าฝืนพระราชบัญญัติกันต่อไปอีก³⁰⁷

³⁰⁵ เรื่องเดียวกัน

³⁰⁶ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 7 แฟ้ม 84 หมายเลข 19/84 ลายพระราชหัตถเลขาบนแผ่นปหน้าส่งหนังสือราชการของเสนาบดีกระทรวงธรรมการที่ 198/8133 ลงวันที่ 6 ธันวาคม 2470 ทูลเกล้าฯ ถวายบัญชีสถิติโรงเรียนราษฎร์ที่ฝ่าฝืนพระราชบัญญัติ.

³⁰⁷ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 7 แฟ้ม 84 หมายเลข 19/84 ลายพระราชหัตถเลขาบนแผ่นปะหน้าส่งหนังสือราชการของเสนาบดีกระทรวงธรรมการ ที่ 44/1987 ลงวันที่ 26 พฤษภาคม 2471 ทูลเกล้าฯ ถวาย

นอกจากนี้ได้ปรากฏจากรายงานของกรมท่าซ้ายกระทรวงมหาดไทย ในระหว่างเดือน ตุลาคมถึงสิ้นเดือนมีนาคม พ.ศ. 2472 กับในระหว่างเดือนเมษายนถึงสิ้นเดือนกันยายน พ.ศ. 2473 เกี่ยวกับเรื่องโรงเรียนจีนอยู่ด้วยว่ายังมีพฤติการณ์ที่ไม่น่าไว้วางใจอยู่มาก สมควรจะได้รับจัดการปราบปรามเสีย เพื่อเป็นหนทางสำหรับการป้องกันในภายหน้า³⁰⁸

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำรัสว่า ตามนโยบายการควบคุมโรงเรียนจีนที่จะดำเนินต่อไปครั้งนี้ เราจะต้องควบคุมหลักสูตรเองด้วย ซึ่งจำเป็นจะต้องจัดการเรื่องตำราเรียนในโรงเรียนจีนเสียใหม่ด้วย เพราะในขณะนี้โรงเรียนจีนอ้างว่าเอาตำราเรียนมาจากเมืองจีน เพราะจัดทำขึ้นเองไม่ได้³⁰⁹

เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีความสนพระทัยและรักในการเรียนรู้อยู่ตลอดเวลา และมีพระราชประสงค์ที่จะยกระดับความเป็นสากลให้กับประเทศ ดังนั้นในวันอังคารที่ 11 ตุลาคม 2470 พระองค์ทรงโปรดให้ราชเลขาธิการ ออกประกาศแจ้งความเรื่องใช้ตัวสะกด และอักขรวิธี ซึ่งยังใช้ต่าง ๆ กันนั้น ให้ใช้ตามระเบียบและปทานุกรมของกระทรวงธรรมการ ถ้าทบทวนใดเห็นสมควรเปลี่ยนอักขรวิธีในคำใด ก็ให้ชี้แจงแสดงเหตุผลไปยังกระทรวงธรรมการ ต่อเมื่อกระทรวงธรรมการเห็นชอบด้วยแล้ว และสั่งแก้ไขในเวลาใด ๆ ให้โฆษณาให้ทราบทั่วกัน³¹⁰

อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่าพระองค์ ทรงเน้นความสำคัญของส่งเสริมการเรียนรู้ในด้านต่างๆ และทรงวางรากฐานในการจัดการศึกษาสำหรับประชาชนในประเทศเพื่อป้องกันการเผยแพร่ลัทธิต่างๆ ซึ่งอาจเป็นภัยกับประเทศไทย รวมทั้งส่งเสริมการเรียนรู้นอกตำรา การฝึกตนทั้งกาย วาจา และใจ เช่นเดียวกับพระราชบิดาและพระบรมเชษฐา และพระองค์ยังทรงถ่ายทอดความรู้ให้กับข้าราชการบริพารและบุคคลใกล้ชิด เพื่อให้สามารถอยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างสงบสุข การฝึกควมมีน้ำใจนักกีฬา ความสามัคคีในหมู่คณะ ทรงเน้นการรู้จักมารยาทและอ่อนน้อมถ่อมตน ความซื่อสัตย์สุจริต ความมีระเบียบวินัยการรู้คุณค่าของสิ่งแวดล้อม ซึ่งถือได้ว่าพระองค์ทรงเป็นผู้วางรากฐานในการส่งเสริมการศึกษาและการเรียนรู้ตามอัธยาศัยให้กับเจ้านาย ข้าราชการบริพารข้าราชการสำนักและบุตรในพระบรมราชูปถัมภ์อยู่เสมอ

³⁰⁸ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 7 แฟ้ม 126 หมายเลข 28/126 หนังสือรายงานข้อราชการกระทรวงมหาดไทย ลงวันที่ 15 กรกฎาคม พ.ศ. 2473 ฑูลเกล้าฯ ถวายรายงานของราชการกรมท่าซ้าย

³⁰⁹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 7 แฟ้ม 84 หมายเลข 18/84 สำเนารายงานเสนาบดีสภา ที่ 10/2475 ลงวันจันทร์ที่ 30 พฤษภาคม พ.ศ. 2475

³¹⁰ จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันใน พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 ภาคต้น พิมพ์โดยสำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, กรุงเทพฯ 2537 เป็นต้น, หน้า 304

ในด้านแนวพระราชดำริเกี่ยวกับการสร้างแหล่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตนั้นพระองค์ทรงโปรดฯ ให้สร้างศิลปวัฒนธรรมของชาติโดยได้ทรงวางรากฐานเป็นอย่างดีกล่าวคือ ได้ทรงสถาปนาราชบัณฑิตยสถานสภาขึ้น เพื่อจัดการหอพระสมุดสำหรับพระนครและสอบสวนพิจารณาวิชาอักษรศาสตร์ เพื่อจัดการพิพิธภัณฑสถานตรวจรักษาโบราณสถานและโบราณวัตถุ และเพื่อจัดการบำรุงรักษาวิชาช่างผลงานของราชบัณฑิตยสถานเป็นผลดีต่อการอนุรักษ์และส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมของชาติเป็นอย่างมาก เช่นการตรวจสอบต้นฉบับเอกสารโบราณออกตีพิมพ์เผยแพร่ มีการส่งเสริมสร้างสรรค์วรรณกรรมรุ่นใหม่ด้วยการประกวดเรียบเรียงบทประพันธ์ทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง ทรงอนุรักษ์ดนตรีไทยไว้ด้วยพระองค์เอง ทั้งนี้เพราะได้ทรงสนพระราชหฤทัยในวิชาดนตรีไทย ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้หลวงประดิษฐไพเราะ เข้าถวายการฝึกสอนจนสามารถ พระราชนิพนธ์ทำนองเพลงไทยได้ ถึง 3 เพลง คือเพลง ราตรีประดับดาวเถา เพลงเขมรลออองค์เถา และเพลงใหม่โรงคลื่นกระทบฝั่ง ทางด้านวัฒนธรรมและสถาปัตยกรรม ทรงสละทรัพย์ส่วนพระองค์ปฏิสังขรณ์วัดสุวรรณดาราราม จังหวัดอยุธยา และโปรดฯ ให้เขียนภาพพงศาวดาร สมเด็จพระนเรศวรมหาราชไว้ที่ผนังพระอุโบสถ เป็นต้น

วันเสาร์ที่ 9 มกราคม 2468 โปรดพระราชทานสมุดหนังสือทั้งภาษาไทยภาษาต่างประเทศ ซึ่งเป็นส่วนพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นจำนวนหลายหมื่นเล่มแก่หอพระสมุดสำหรับพระนครรวบรวมไว้ส่วน 1 และโปรดพระราชทานนามว่า “หอพระสมุดวชิราวุธ” เป็นคู่กันกับหอพระสมุดวชิรญาณเพื่อให้มหาชนผู้มีความประสงค์จะศึกษาหาความรู้ได้อ่านตามประสงค์³¹¹ ซึ่งแสดงให้เห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีความสนพระทัยการสร้างแหล่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตให้กับประชาชนเพื่อให้ประชาชนนั้นมีที่ศึกษาหาความรู้ ประกอบกับพระองค์ทรงสืบสานพระราชปณิธานในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในการให้ความรู้แก่ประชาชนอย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอ

นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว อาจกล่าวได้อย่างชัดเจนว่าทรงวางพระราชหฤทัยในการปกครองระบอบประชาธิปไตยแบบมีรัฐสภามากกว่าระบอบสาธารณรัฐ ทั้งนี้สังเกตได้จากพระราชดำริที่เกี่ยวกับเรื่องหนังสือพิมพ์ จากรายงานเสนาบดีสภาว่า

“...เวลานี้หนังสือพิมพ์กำลังพูดเรื่อง “สมภาราษฎร์” ถ้าแม้พูดว่าเมื่อนั้นๆ เจริญดีเพราะมีสมภาราษฎร์เป็น Political action แล้วเราก็ไม่ขัดข้องเพราะว่า

³¹¹ จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันใน พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 ภาคต้น พิมพ์โดยสำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, กรุงเทพฯ 2537 เป็นต้น, หน้า 31

เขามีความเห็นเช่นนั้น แต่ข้อความในหนังสือพิมพ์นั้นเป็นการพูใช้คำว่า “เดือด
กับเหล็ก” ยูให้ใช้ Force and violence ทรงพระราชดำริว่าเป็น Idea ของพวก
บอลเชวิค ยูให้มี “สภาราชฎร” ก่อนแล้วทำ agitation หนุน การต่อไปเป็น
ลำดับ เพราะฉะนั้นควร suppress หนังสือพิมพ์นี้ได้หรือไม่...”³¹²

จากจุดนี้เองเป็นสาเหตุปัจจุบันของการแก้ไขพระราชบัญญัติสมุดเอกสารและ
หนังสือพิมพ์ และการออกพระราชบัญญัติป้องกันลัทธิบอลเชวิค ทั้งนี้เพื่อห้ามปรามการเผยแพร่
ลัทธิอันเป็นภัยต่อประเทศชาติและที่จะทำให้การเผยแพร่ลัทธินั้นเป็นความผิดทางอาญา มิใช่ทำ
ได้แต่การเนรเทศอย่างที่เป็มาเท่านั้น และถ้าสังเกตก็จะเห็นได้อีกว่า พระราชบัญญัติ 2
ประกาศใช้ในเวลาไล่เลี่ยกับพระราชบัญญัติองคมนตรี พุทธศักราช 2470 อีกด้วย ในการปรึกษา
เรื่องร่างพระราชบัญญัติสมุดเอกสารและหนังสือพิมพ์ในเสนาบดีสภา เมื่อวันที่ 1 สิงหาคม
พุทธศักราช 2470 อันมีเสนาบดีทุกกระทรวงและอภิรัฐมนตรีอีก 5 พระองค์ ปรากฏว่าอภิรัฐมนตรี
4 พระองค์ คือ สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์
เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ พระเจ้า
พี่ยาเธอกรมพระจันทบุรีนฤนาถ พร้อมกับเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เสนาบดีกระทรวงกลาโหม
ต่างเห็นพ้องกันในเรื่องลงโทษหนังสือพิมพ์ควรใช้วิธีที่พระราชทานเสนอมานั้นคือ ถอนใบอนุญาต
อย่างเดียว ไม่ปิดโรงพิมพ์ ทั้งนี้เพราะจะทำให้หนังสือพิมพ์อื่นที่พิมพ์ในแหล่งเดียวกันถูกปิดไปด้วย
และไม่ใช้วิธีวางเงินประกัน ก็เพราะเป็นการทำความลำบากให้แก่หนังสือพิมพ์ดี ๆ แต่ไม่มีทุนทรัพย์
มาก เช่น หนังสือพิมพ์กสิกร เป็นต้น แต่กระนั้นก็ตามแทนที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ จะถือว่า
บุคคลเหล่านี้คล้อยตามพระราชดำริของพระองค์ท่าน กลับทรงมีรับสั่งว่า “ทรงพระราชดำริ
เห็นชอบด้วย ความเห็นฝ่ายมาก จึงโปรดเกล้าฯ ให้ใช้วิธี licence แต่ต้องใช้ Control ได้จริงๆ”³¹³
เท่ากับว่าทรงให้เกียรติต่อความเห็นข้างมาก เป็นทำนองว่าเสียงข้างมากนี้ยอมช่วยในการพระราช
วินิจฉัยและหน่วงเหนี่ยวพระราชอำนาจได้มากนั่นเอง

นอกจากจะโปรดการทรงพระอักษรแล้ว ยังทรงสนับสนุนให้ประชาชนแสวงหาความรู้จาก
การอ่านหนังสือโดยโปรดเกล้าฯ ให้ราชบัณฑิตยสภาจัดประกวดหนังสือที่แต่งดี และหนังสือสอน

³¹² ก.จ.ช. ร.7 รล. 19.2/10 น.ส.พ.ในประเทศ รายงานเสนาบดีสภาที่ 15/70 18 กรกฎาคม 2470 เรื่องหนังสือพิมพ์สยาม
รีวิวยุง.

³¹³ ก.จ.ช. ร.7 ม.2 เล่ม 1/1 มหาดไทย ประกาศและ พ.ร.บ. “พ.ร.บ. สมุดเอกสารและ น.ส.พ.” รายงานเสนาบดี 1 สิงหาคม
2470.

พระพุทธศาสนาสำหรับเด็ก ทรงพระราชนิพนธ์ค่านำด้วยพระองค์เอง นับเป็นการเผยแพร่สารสนเทศอันทรงคุณค่าให้ประชาชนได้เรียนรู้ตลอดชีวิต

ในวันอาทิตย์ที่ 13 มิถุนายน 2469 ทรงโปรดให้ประกาศตั้งนายกรรมการ กรมร่างกฎหมาย และนายสถานนิติศึกษา กับเติมอุปนายกรรมการกรมร่างกฎหมายอีกตำแหน่งหนึ่ง คือ ให้เสนาบดีกระทรวงยุติธรรมเป็นนายกรรมการกรมร่างกฎหมายและนายสถานนิติศึกษาโดยตำแหน่ง แต่เสนาบดีมีราชการประจำตัวอยู่มากจึงโปรดให้เติมตำแหน่งอุปนายอีกตำแหน่งหนึ่งในกรมร่างกฎหมาย และโปรดให้ประกาศตั้งศิลปากรสถาน ซึ่งโปรดให้จัดตั้งราชบัณฑิตยสภาขึ้น มีหน้าที่ 3 แผนก คือ วรรณคดี โบราณคดี และศิลปากร กับโปรดให้จัดที่ทำการศิลปากรเก่าเป็นศิลปากรสถานและให้เสวกเอก หม่อมเจ้าอิทธิเทพสรรค์ เป็นผู้อำนวยการศิลปากรสถานขึ้นอยู่ในราชบัณฑิตยสภาประกาศลงวันที่ 9 มิถุนายน 2469 ทั้ง 2 ฉบับ³¹⁴ จากพระราชกิจจานุเบกษาวันดังกล่าว จะเห็นได้ว่าพระองค์ทรงให้ความสำคัญต่อวรรณคดี โบราณคดี และศิลปากร เพราะงานดังกล่าว นั้นเป็นการแสดงให้เห็นว่าประเทศไทยมีเป็นเอกลักษณ์และมีทรัพยากรที่ล้ำค่าเห็นสมควรให้อนุรักษ์และรักษาไว้ให้ลูกหลานสืบต่อไป และนอกจากนี้พระองค์ยังทรงตั้งราชบัณฑิตยสภา เพื่อมีหน้าที่บริหารและเผยแพร่วิชาการด้านวรรณคดี โบราณคดี และศิลปกรรม ในด้านวรรณกรรมโปรด ตราพระราชบัญญัติคุ้มครองวรรณกรรมและศิลปกรรมใน พ.ศ. 2475 พระราชทานเงินส่วนพระองค์ เป็นรางวัลแก่ผู้แต่งหนังสือยอดเยี่ยม และให้ทุนนักเรียนไปศึกษาวิชาวิทยาศาสตร์จากต่างประเทศเพื่อที่บุคลากรเหล่านั้นจะกลับมาเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาประเทศชาติต่อไป จากตารางที่ 13

การส่งเสริมการศึกษาเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิตและพัฒนาประเทศในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อนำมาสังเคราะห์กันแล้ว จะพบลักษณะสำคัญอันเป็นลักษณะเด่นดังนี้

ตารางที่ 13 การสังเคราะห์แนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในด้านการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศที่ได้สืบสานมาจากพระราชปณิธานในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า

³¹⁴ จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันใน พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 ภาคต้น พิมพ์โดยสำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, กรุงเทพฯ 2537 เป็นต้น, หน้า 126-127

ลำดับ	ประเด็นการวิเคราะห์	อ.ร.7-1	อ.ร.7-4	อ.ร.7-6	อ.ร.7-7	9	10	11	12	13	15	13
		2	การส่งเสริมการศึกษาเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิต									
	2.1 โปรดให้ประกาศตั้งราชบัณฑิตยสภาขึ้น คือ ให้เปลี่ยนนามกรรมการหอพระสมุดสำหรับพระนครใช้ว่า ราชบัณฑิตยสภา	•			•							
	2.2 ประกาศตั้งกรรมการราชบัณฑิตยสภา	•				•						
	2.3 ทรงส่งเสริมการเรียนรู้ในด้านต่างๆ	•					•					
	2.4 การแก้ไขเพิ่มเติมพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์เมื่อปี พ.ศ. 2470				•			•				
	2.5 มีพระราชประสงค์ที่จะยกระดับความเป็นสากลให้กับประเทศ	•	•									•
	2.6 โปรดพระราชทานสมุดหนังสือทั้งภาษาไทยภาษาต่างประเทศ	•							•			
	2.7 วิธีที่รู้ภาษาดี ต้องพยายามอ่านหนังสือ ถ้าคำใดไม่เข้าใจ ควรถามใครดูหรือดูใน dictionary ควรลองเทียบสำนวนที่แปลกๆ ดูกับภาษาไทย										•	

จากตารางสังเคราะห์ “แนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในด้านการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศที่ได้สืบสานมาจากพระราชปณิธานในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า” พบลักษณะเด่นที่มีอย่างน่าสนใจ เช่น โปรดให้ประกาศตั้งราชบัณฑิตยสภาขึ้น คือ ให้เปลี่ยนนามกรรมการหอพระสมุดสำหรับพระ

นครใช้ว่า ราชบัณฑิตยสภา เพื่อจะได้เข้ารับการศึกษามากขึ้นทั้งนี้เพราะเป็นเรื่องการส่งเสริมการศึกษา

1.3 การส่งเสริมความรู้คู่คุณธรรม

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสนพระทัยและทรงตระหนักถึงคุณค่าของการจัดการศึกษาให้กับประชาชนในทุกระดับอย่างเท่าเทียมกัน และทรงพยายามถ่ายทอดความรู้และที่พระองค์ทรงเชี่ยวชาญให้กับพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการบริพาร รวมทั้งประชาชนในรูปแบบและวิธีการต่างๆ ทรงพัฒนากระบวนการเรียนรู้ระยะยาวของมนุษย์ที่จะทำให้บุคคลได้เรียนรู้ถึงค่านิยมที่สำคัญ ๆ ของสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพควบคู่กับการส่งเสริมความรู้คู่คุณธรรม

นอกจากการเรียนรู้แล้ว พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวยังปลูกฝังพระราชปณิธานด้านการศึกษาที่ทรงตั้งพระทัยไว้ ผ่านแนวพระราชดำริในเรื่องต่างๆ ให้กับประชาชน อาทิ ผู้ฉลาดต้องมีคุณธรรมและจริยธรรม ซึ่งจะส่งเสริมตนเองและสังคมให้เจริญก้าวหน้าอย่างมั่นคงดังที่ทรงเน้นย้ำไว้ในพระบรมราชาวาทในพิธีพระราชทานปริญญาบัตรแก่นิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย วันที่ 14 มีนาคม พ.ศ. 2474

...ผู้ที่ฉลาดแต่นิสัยอัธยาศัยไม่ดี เป็นผู้ไม่ควรคนอื่นจะไว้หวังใจถึงจะฉลาดเท่าไร จะได้ปริญญาสัก 100 อัน ก็ไม่เป็นประโยชน์แก่ตน ต้องพยายามเป็นผู้ที่ซื่อสัตย์สุจริต สมควรที่คนอื่นจะไว้ใจ ดังนั้นวิชาที่เราเรียนไปจึงจะเป็นประโยชน์แก่เรา...³¹⁵

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสืบสานพระราชปณิธานในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในงานด้านพระพุทธศาสนาเพื่อการส่งเสริมความรู้คู่คุณธรรมนั้น ดังจะเห็นได้จากพระราชกรณียกิจของในวันศุกร์ที่ 18 พฤศจิกายน 2470 โปรดให้จัดการประดิษฐานฉลองพระรูปสมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทว) วัดราชประดิษฐ์ ซึ่งพระพุทธเจ้าหลวงทรงพระราชดำริที่จะหล่อพระรูปกรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ พระราชอุปัชฌายจารย์ กับพระรูปสมเด็จพระสังฆราช พระราชกรมวาจาจารย์ โปรดให้ช่างปั้นหุ่นขึ้นแต่ไม่ดีพอพระราชหฤทัย การหล่อจึงได้ค้างยังไม่สำเร็จดังพระราชประสงค์ ต่อมาพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงสถาปนาพระรูป

³¹⁵ พระบรมราชาวาทพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในพิธีพระราชทานปริญญาบัตรแก่นิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย วันที่ 14 มีนาคม พ.ศ. 2474, 2536 : 231-232

สมเด็จพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์สำเร็จไปแล้วรูป 1 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงโปรดให้ กรมพระดำรง นายกราชบัณฑิตยสภา จัดหาช่างผู้มีฝีมือดีปั้นหุ่นก็ได้ช่างชาวสวิสชื่อ นาย ร. เวนิง ทำการปั้นหุ่นเป็นที่พอพระราชหฤทัยแล้ว จึงได้ส่งหุ่นไปหล่อ ณ ประเทศยุโรป แล้วสำเร็จบริบูรณ์ ส่งเข้ามายังกรุงเทพฯ แล้วได้เชิญขึ้นประดิษฐาน ณ ซุ้มคูหาทำด้วยศิลาเนื้อละเอียดซึ่งเจาะเตรียมไว้ที่ฐานพระเจดีย์หลังพระอุโบสถวัดราชประดิษฐ์ และตกแต่งพระอุโบสถตั้งอาสน์สงฆ์ริมผนังด้าน เหนือ ทอดพระราชอาสน์ริมผนังด้านใต้ ตั้งเครื่องนมัสการและพระแท่นทรงกราบท่ามกลางพระ อุโบสถ³¹⁶

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสนพระราชหฤทัยและพระราชทานพระมหา กรุณาธิคุณแก่เด็กเป็นอย่างมาก ทั้งยังสนพระหฤทัยในการศึกษา การเรียนรู้อ การเลี้ยงดูเด็กอีกด้วย ทั้งนี้ เพราะทรงรับพระราชโอรสของพระบรมวงศ์หลายพระองค์ไว้ในพระราชูปถัมภ์ ทรงซุบ เลี้ยงอย่างเต็มพระกำลัง ดังนั้น จึงได้มีโอกาสทรงสังเกตว่า เด็กๆ ต้องการเรียนอะไร และการสอน แบบใดจึงจะเข้าถึงและสามารถเสริมสร้างความรู้ความเข้าใจแก่เด็กได้ ประกอบกับพระราชดำริใน เรื่องของคุณธรรมที่จะต้องมีความคู่ไปกับวิชาการต่างๆ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดพิมพ์ หนังสือสอนพระพุทธศาสนาสำหรับเด็ก เป็นครั้งแรกเมื่อปีพุทธศักราช 2471 เพื่อพระราชทานใน พระราชกุศลวิสาขบูชา เรื่องแรกที่โปรดเกล้าฯ ให้จัดพิมพ์คือ เรื่องพุทธมามกะ พระนิพนธ์ของ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส พระราชอุปัธยาจารย์ และทรงพระราชนิพนธ์ คำนำในหนังสือดังกล่าวด้วยพระองค์เอง โดยกล่าวถึงพระราชดำริในการจัดพิมพ์หนังสือ ความว่า

“...การที่ข้าพเจ้าได้จัดพิมพ์หนังสือนี้ขึ้นคราวนี้ก็โดยที่ข้าพเจ้า ระลึกถึงเมื่อ เวลาที่ข้าพเจ้าบวชอยู่ที่วัดบวรนิเวศวิหาร เสด็จอุปชฌาย์เคยประทานโอกาส ให้ข้าพเจ้ากราบพูลความเห็นของข้าพเจ้าใน เรื่องศาสนาต่างๆ ตามใจนึกเป็น เนื่องนิตย...”³¹⁷

และทรงชี้ให้เห็นปัญหาของพระพุทธศาสนา และโดยเฉพาะการสอนพระพุทธศาสนาแก่เด็ก

³¹⁶ จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันใน พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 ภาค ต้น พิมพ์โดยสำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, กรุงเทพฯ 2537 เป็นต้น, หน้า 335

³¹⁷ พระราชนิพนธ์คำนำหนังสือพุทธะมามกะใน ประมวลหนังสือสอนพระพุทธศาสนาแก่เด็ก (2537), หน้า 3-4

“...ข้าพเจ้าเคยกราบทูลว่า ข้าพเจ้าเห็นว่าพระพุทธศาสนานั้นเป็นศาสนาที่ดี เยี่ยมและน่าเลื่อมใสที่สุด ก็จริง แต่เป็นศาสนาที่ทำการเผยแผ่น้อยมากและวิธี สั่งสอนก็สู้เขาไม่ได้...การสอนเด็กนับว่าบกพร่องที่สุด เมื่อก่อนนี้ยายแก่หรือพี่ เลี้ยงในบ้านก็ได้พยายามสอนบ้างอย่างงูๆ ปลาๆ ครั้นมาบัดนี้ต้องนับว่ากลับ ทรวดโทรมลงไปอีก เพราะการสอนในบ้านก็เกือบจะไม่มี การสอบในวัดก็ น้อยลง เพราะมีโรงเรียนอื่นๆ แทนพระสอนหนังสือ ตามโรงเรียนก็หาสอน ศาสนาอย่างจริงจังไม่ จนเด็กที่สวดมนต์ได้มีน้อยที่สุด ไหว้พระไม่เป็นก็มี...”

318

กิจการลูกเสือถือได้ว่าเป็นพระราชปณิธานหนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ สืบสานงานต่อจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเจ้าอยู่หัว และทรงใช้กิจการลูกเสือเป็นเครื่องมือใน การการส่งเสริมความรู้คุณธรรมให้กับเด็กและเยาวชน ดังจะเห็นได้จาก พระราชกฤษฎีกาใน วันเสาร์ที่ 8 มกราคม 2469 ทรงเปิดนามโรงเรียนซึ่งพระราชทานว่า “โรงเรียนพาดูวิทยาคม” และ เสด็จขึ้นประทับบนโรงเรียน ทอดพระเนตรสถานที่ของโรงเรียนแล้ว สมุหเทศานำครูและนักเรียน ฝายหญิงเฝ้าถวายของต่าง ๆ มีสิ่งประทับตราโรงเรียนหมอนอิงปักอย่างงดงามเป็นต้น แล้ว ประทับพระราชอาสน์ พระราชทานธงแก่กองลูกเสือ สมุหเทศาภิบาลรับต่อพระหัตถ์แล้ว มอบแก่ลูกเสือเชิญเข้าประจำกอง ลูกเสือสวนสนามถวายทอดพระเนตรแล้ว วิ่งเปล่ง เสียงไชโยเข้ามาใกล้ที่ประทับพระราชทานพระบรมราโชวาทแก่ลูกเสือ เสด็จทอดพระเนตร โรงทหารพอสมควร เสด็จกลับพลับพลาที่ประทับแรม³¹⁹

นอกจากนี้ในวันอาทิตย์ที่ 4 มีนาคม 2470 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรง เสด็จร่วมการประชุมลูกเสือสยามคราวนี้ โปรดให้ประกาศการชุมนุมลูกเสือแห่งชาติเนื่องใน การพระราชพิธีฉัตรมงคล ด้วยทรงพระราชปรารภว่า การลูกเสือได้แพร่หลายไปทั่วพระ ราชอาณาจักรแล้ว มีเด็กตามท้องที่ต่าง ๆ ได้เข้าเป็นลูกเสือเป็นจำนวนมาก สมควรจะมีการ ชุมนุมลูกเสือแห่งชาติเพื่อเป็นโอกาสแก่เด็กท้องที่ต่าง ๆ ได้ร่วมกันและกระทำความวิสาสะ คุ่นเคยให้เกิดสามัคคีรสแห่งชาติและจะได้เป็นโอกาสแสดงวิชาแสดงกีฬาและการอื่นอัน เนื่องด้วยการลูกเสือ เพื่อเป็นการแลกเปลี่ยนความรู้และประกวดความสามารถด้วย จึงโปรด

³¹⁸ เรื่องเดียวกัน หน้า 3.

³¹⁹ จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันใน พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 ภาค ต้น พิมพ์โดยสำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, กรุงเทพฯ 2537 เป็นต้น, หน้า 202-203

ให้พระยาไพศาลศิลปศาสตร์อุนายกสภากรรณกลางจัดการลูกเสือแห่งชาติสยาม ประกาศบรรยายระเบียบการชุมนุมลูกเสือแห่งชาติต่อไป เมื่อลูกเสือมณฑลไหนถึงกรุงเทพฯ ณ สถานีรถไฟหรือท่าเรือใด ผู้บังคับการค่ายจัดลูกเสือ 1 หมวด พร้อมด้วยเตร้านไปรับและส่งร้องเพลงรวมกองไปจนถึงที่พัก ในวันที่ 24 กุมภาพันธ์³²⁰

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสืบสานพระราชปณิธานในการส่งเสริมการเรียนรู้ ควบคู่กับการปลูกฝังคุณธรรมและจริยธรรม โดยทรงพระราชดำริถึงปัจจัยที่ช่วยในการสอน พระพุทธศาสนาให้ดียิ่งขึ้น อาจจะเป็นเพราะขาดตำราที่ใช้ในการสอน “คนไทยที่อยากจะสอน ลูกหลานของตนเองก็คงจะมีมาก แต่หากขาดตำหรับตำราอันเป็นหนทางแนะนำวิธีสอนให้เหมาะสม กับความรู้ ความเข้าใจของเด็ก”³²¹ ในปีต่อมา ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ราชบัณฑิตยสภา จัดการประกวดแต่งหนังสือพระพุทธศาสนาแก่เด็กขึ้น โดยทรงกำหนดเกณฑ์ในการตัดสิน มี ข้อกำหนดสำคัญข้อหนึ่งว่า “ข้อ 4 ต้องแต่งเป็นภาษาไทยและอธิบายความให้ง่ายพอเด็กขนาด อายุ 10 ขวบ อ่านเข้าใจความได้”³²² ด้วยพระราชประสงค์ที่จะให้เด็กๆ เข้าใจพระพุทธศาสนาได้ โดยง่าย จึงทรงเน้นย้ำถึงวิธีการแต่งหนังสือสำหรับเด็ก จากตารางที่ 14

การส่งเสริมการศึกษาเพื่อส่งเสริมความรู้คุณธรรมและพัฒนาประเทศใน พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อนำมาสังเคราะห์กันแล้ว จะพบลักษณะสำคัญอันเป็น ลักษณะเด่นดังนี้

ตารางที่ 14 การสังเคราะห์แนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวใน ด้านการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศที่ได้สืบสานมาจากพระราชปณิธานใน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า

³²⁰ จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันใน พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 ภาค ต้น พิมพ์โดยสำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, กรุงเทพฯ 2537 เป็นต้น, หน้า 367

³²¹ พระราชนิพนธ์ค่านำหนังสือพุทธะมามกะใน ประมวลหนังสือสอนพระพุทธศาสนาแก่เด็ก (2537), หน้า 3.

³²² ประกาศการประกวดหนังสือสอนพระพุทธศาสนาแก่เด็กใน ราชกิจจานุเบกษา (2471) เล่ม 45, หน้า 1431.

ลำดับ	ประเด็นการวิเคราะห์	๑๖	๑๗	๑๘	๑๙	๒๐	๒๑
3.7	ต้องพยายามเป็นผู้ที่ซื่อสัตย์สุจริต สมควร	๑๖	๑๗	๑๘	๑๙	๒๐	๒๑
3	ที่คนอื่นจะไว้ใจ ดังนั้นวิชาที่เราเรียนไปจึงจะ เป็นประโยชน์แก่ตัวคุณ						•
	3.1 สืบสานพระราชปณิธานใน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ใน งานด้านพระพุทธศาสนาเพื่อการส่งเสริม ความรู้คู่คุณธรรม	•		•			
	3.2 จัดพิมพ์หนังสือขึ้น เพื่อลึกถึงเมื่อเวลาที่ บวชอยู่ที่วัดบวรนิเวศวิหาร				•		
	3.3 พระราชทานธงแก่กองลูกเสือ สมุหเทศาภิบาลรับต่อพระหัตถ์แล้วมอบแก่ ลูกเสือเชิญเข้าประจำกอง ลูกเสือสวนสนาม ถวายทอดพระเนตรแล้ว วังเปล่งเสียงไชโยเข้า มาใกล้ที่ประทับพระราชทานพระบรม ราชาไม้มากองลูกเสือ	•		•	•		
	3.4 ประกาศการประชุมลูกเสือแห่งชาติเนื่องใน การพระราชพิธีฉัตรมงคล	•	•		•		
	3.5 จัดการประกวดแต่หนังสือ พระพุทธศาสนาแก่เด็กขึ้น			•		•	
	3.6 ออกพระราชบัญญัติป้องกันลัทธิบอลเช วิค					•	

จากตารางสังเคราะห์ “แนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในด้านการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศที่ได้สืบสานมาจากพระราชปณิธานในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า” พบลักษณะเด่นที่มีอย่างน่าสนใจ เช่น พระราชทานธงแก่กองลูกเสือ สมุหเทศาภิบาลรับต่อพระหัตถ์แล้วมอบแก่ลูกเสือเชิญเข้าประจำกอง ลูกเสือสวนสนามถวายทอดพระเนตรแล้ว วิ่งเปล่งเสียงไชโยเข้ามาใกล้ที่ประทับพระราชทานพระบรมราโชวาทแก่ลูกเสือ เพื่อจะได้เข้ารับการศึกษามากขึ้นทั้งนี้เพราะเป็นเรื่องการส่งเสริมการศึกษา

1.4 การส่งเสริมการศึกษาเพื่อความมั่นคงของชาติ

ในช่วงระยะเวลาที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จขึ้นครองราชสมบัตินั้น เป็นระยะที่ทุกประเทศทั่วโลกกำลังประสบปัญหาภัยกับวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจ อันเนื่องมาจากผลแห่งสงครามโลกครั้งที่ 1 ทำให้การเงินของประเทศไทยอยู่ในขั้นทรุดโทรม การทำมาหากินของประชาชนฝืดเคือง งบประมาณรายจ่ายของแผ่นดินสูงกว่ารายได้ ซึ่งเกิดติดต่อกันมานานตั้งแต่ พ.ศ. 2463 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงต่อสู้แก้ไขกับปัญหาดังกล่าวด้วยการประหยัด โดยทรงเริ่มจากทรงตัดทอนรายจ่ายส่วนพระองค์ก่อน (เงินพระคลังข้างที่) ลงจากปีละ 8 ล้านบาท ลงเหลือปีละ 4 ล้านบาทจากนั้นทรงตัดทอนรายจ่ายของแผ่นดินลงทุกวิถีทางเท่าที่จะทรงกระทำได้ เริ่มด้วยการยุบรวมหน่วยราชการที่พอจะรวมกันได้ มีการดูล (ปลด) ข้าราชการที่ดำเนินงานออกจากกระทรวง ทบวง กรมต่างๆ มากมายทั้งฝ่ายทหารและฝ่ายพลเรือน ซึ่งก่อให้เกิดความไม่พอใจขึ้นในหมู่ข้าราชการเป็นอันมากนอกจากนี้ยังทรงให้จัดตั้งภาชีอากรขึ้นใหม่ เพื่อจัดเก็บจากบุคคลที่พอจะมีกำลังเสียได้ โดยทรงยินยอมให้มีการจัดเก็บภาชีจากทรัพย์สินส่วนพระองค์ เช่นเดียวกับประชาชนทั่วไป ซึ่งการแก้ปัญญาดังกล่าวนี้ไม่สามารถฟื้นฟูเศรษฐกิจของประเทศให้ดี ประกอบกับขณะนั้นมีพวกข้าราชการ และนายทหารที่กลับจากการไปศึกษาในต่างประเทศและมีหัวคิดรุนแรงต้องการจะเปลี่ยนแปลงระบบการปกครองเสียใหม่เพราะเข้าใจว่าจะเป็นหนทางแก้ไขปัญหาต่างๆ ของบ้านเมืองได้ ดังนั้นในเช้ามีดของวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 ระหว่างที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จแปรพระราชฐานไปประทับที่พระราชวังไกลกังวล “คณะราษฎร” นำโดย พันเอกพระยาพหลพลพยุหเสนา เข้ายึดอำนาจการปกครองแผ่นดินที่กรุงเทพมหานครไว้ โดยการเข้าควบคุมพระบรมวงศานุวงศ์บางพระองค์และ

ข้าราชการตำแหน่งสำคัญๆ ไว้เป็นตัวประกัน แล้วมีหนังสือไปกราบบังคมทูลเชิญเสด็จนิวัติกลับพระนคร เป็นพระมหากษัตริย์ภายใต้ธรรมนูญการปกครองที่คณะราษฎรได้ทำขึ้น

ปัญหาเศรษฐกิจสำคัญในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ ปัญหาการคลัง ปัญหาการเงินระหว่างประเทศ ปัญหาชาวนา และปัญหาบทบาทของคนจีน หลายปัญหาได้เกิดขึ้นตั้งแต่รัชกาลก่อนแต่ยังคงอยู่ และมีความรุนแรงมากขึ้นในรัชกาลของพระองค์ เช่น ปัญหาการคลัง ปัญหาชาวนา และปัญหาคนจีน แต่ปัญหาเหล่านี้จะมีความยุ่งยากมากขึ้นเนื่องจากถูกซ้ำเติมโดยภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลกในทศวรรษ 2470 รวมทั้งปัญหาการคลัง เป็นปัญหารายได้ไม่พอใช้จ่าย รายได้ของรัฐบาลทั้งรายได้จากการเก็บภาษี และรายได้จากแหล่งอื่นลดลงในช่วงปี 2472-2475 เพราะการส่งออก และราคาสินค้าส่งออกลดลง ประชาชนมีรายได้ลดลง และเนื่องจากรัฐบาลต้องการจะคงไว้ซึ่งงบประมาณสมดุล ดังนั้นจึงต้องมีมาตรการที่จะหาทางเพิ่มรายได้และลดรายจ่าย แต่ดูเหมือนว่า รัฐบาลไทยมีข้อจำกัดค่อนข้างมากในการหารายได้เพิ่มจากการเก็บภาษี ดังนั้นวิธีการที่น่าจะเป็นไปได้มากกว่าก็คือหาทางลดรายจ่าย แม้จะมีข้อถกเถียงโต้แย้งกันมากมายในระหว่างบุคคลที่เกี่ยวข้อง อาทิเช่น อภิรัฐมนตรี และเสนาบดีทั้งหลายเกี่ยวกับมาตรการที่จะนำมาใช้ แต่ในที่สุดรัฐบาลก็ประสบความสำเร็จในการทำให้งบประมาณสมดุล แต่ผลที่ตามมาคือความเดือดร้อน และความไม่พอใจของผู้รับผลกระทบจากมาตรการดังกล่าว ซึ่งกล่าวกันว่า เป็นสาเหตุหนึ่งที่น่าไปสู่การเปลี่ยนแปลงการปกครองภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ หาราคาข้าวที่ชาวนาได้รับลดลง เกิดความทุกข์ยากโดยทั่วไปแก่ชาวนา โดยเฉพาะชาวนาที่ทำการเพาะปลูกเพื่อการค้าเกิดภาวะหนี้สินและการสูญเสียที่ดินทำกิน

นอกจากนี้ชาวนาที่ได้รับความเดือดร้อนมีการร้องเรียนมายังพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำให้พบความจริงว่า เทคโนโลยีในการผลิตที่ล้าหลัง ทำให้ชาวนาไม่สามารถต่อสู้ความผันผวนทางเศรษฐกิจโดยการเพิ่มผลผลิตและลดต้นทุนการผลิตลงเพื่อชดเชยกับราคาผลผลิตที่ลดลงได้ มีการเผยแพร่ความรู้ในการทำการเกษตร โดยวิธีการต่าง ๆ รวมทั้งการจัดหาทุนดอกเบี้ยต่ำให้เกษตรกร และแก้ปัญหาการถูกเอาเปรียบโดยพ่อค้าคนกลาง โดยการขยายกิจการสหกรณ์ออกไป ตลอดจนการริเริ่มโครงการชลประทานใหม่ ๆ และขยายเส้นทางรถไฟ เพื่อลดต้นทุนการขนส่ง อันจะทำให้ชาวไทยสามารถแข่งขันกับชาวชาติอื่นได้ อย่างไรก็ตาม การดำเนินการต่าง ๆ ตามที่ได้เสนอแนะเป็นไปอย่างล่าช้า และบางโครงการต้องหยุดชะงักไปด้วยซ้ำ สาเหตุสำคัญ คือ การขาดแคลนเงินทุน อันเนื่องมาจากปัญหาการคลัง และการให้ความสำคัญต่อการพัฒนาด้านการเกษตรน้อยกว่าด้านการป้องกันประเทศ

นอกจากนี้ปัญหาคนจีนเป็นปัญหาที่ส่อเค้าแห่งความไม่น่าไว้วางใจตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ 5 แต่ รัฐบาลในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ใช้นโยบายประนีประนอมเช่นเดียวกับ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือพยายามทำให้คนจีนรู้สึกว่าจะได้รับการปฏิบัติอย่างดี จากรัฐบาลไทยมีสิทธิเช่นเดียวกับคนไทย นอกจากพยายามทำให้เกิดการผสมผสานกลมกลืน ระหว่างคนจีนกับคนไทยแล้ว ได้มีมาตรการที่จะจำกัดจำนวนคนจีนที่อพยพเข้าประเทศเข้มงวด ยิ่งขึ้น โดยการกำหนดคุณสมบัติของผู้ที่จะอพยพเข้า เพิ่มค่าใช้จ่ายในการอพยพและการเข้ามาพัก อาศัยอยู่ในไทย ทั้งนี้เพื่อให้แน่ใจว่าคนจีนที่เข้ามาจะไม่เป็นอันตรายต่อระบอบการปกครองและไม่ เข้ามาเป็นภาระแก่ประเทศไทย เป็นที่เข้าใจว่าวัตถุประสงค์สำคัญในการควบคุมคนจีนคือการรักษา ไว้ซึ่งการปกครองระบอบกษัตริย์ และรักษาความเป็นเชื้อชาติไทย มากกว่าที่จะกำจัดบทบาทของ คนจีนในทางเศรษฐกิจ ด้วยเหตุผลที่ว่า แรงงานจีนที่อพยพเข้ามายังคงเป็นประโยชน์ต่อเศรษฐกิจ ไทย

ปัญหาการลดค่าเงินบาท ซึ่งหมายถึงการละทิ้งมาตราทองคำ เป็นปัญหาที่นำไปสู่ความ ขัดแย้งที่แหลมคมระหว่างเสนาบดีกระทรวงการคลัง พระยาโกมารกุลมนตรีกับเสนาบดีกระทรวง พาณิชยและคมนาคมกรมพระกำแพงเพชร และในที่สุดฝ่ายกรมพระกำแพงเพชรได้รับการ สนับสนุนมากกว่าในอภิรัฐมนตรีสภา ดังนั้นไทยจึงออกจากมาตราทองคำ แต่ยังผูกเงินบาทไว้กับ เงินปอนด์สเตอร์ลิง ผลที่เกิดขึ้นก็คือ ค่าของเงินบาทลดลงและทำให้การส่งออกของไทยเพิ่มขึ้น แต่ ส่งผลให้เสนาบดีกระทรวงการคลังและที่ปรึกษาชาติอังกฤษ นายฮอลล์ แพทซ์ ขอลาออกจาก ตำแหน่ง นับเป็นเสนาบดีคนที่สองต่อจากพระองค์เจ้าบรมเดช เสนาบดีกระทรวงกลาโหมที่ลาออก จากตำแหน่งอันเนื่องมาจากความขัดแย้งในการแก้ไขปัญหานบ้านเมือง

แม้ว่าสถานการณ์เศรษฐกิจของบ้านเมืองกำลังตกต่ำ แต่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้า เจ้าอยู่หัว ก็ยังทรงส่งเสริมการศึกษาเพื่อความมั่นคงของชาติ ดังจะเห็นได้จาก เมื่อวันที่อาทิตย์ที่ 21 มีนาคม 2468 พระองค์ทรงโปรดให้กระทรวงทหารเรือเปลี่ยนระเบียบการปกครองบางอย่าง คือ 1. เลิกตำแหน่งรองเสนาบดีกระทรวงทหารเรือ 2. เลิกกรมจเรทหารเรือ 3. ยกกรมปลัดบัญชาทหารเรือ และกรมพระธรรมนูญทหารเรือเป็นกรมขึ้นต่อปลัดทูลฉลองกระทรวงทหารเรือ 4. เลิกกองป้อม ทหารเรือคงให้เป็นป้อมอิสระขึ้นกรมชุมพลทหารเรือ 5. เลิกกรมยุทธศึกษาทหารเรือ คงมีแต่กอง โรงเรียนนายเรือ ขึ้นกรมเสนาธิการทหารเรือ ตั้งแต่วันที่ 1 เมษายน 2469³²³ ซึ่งจะเห็นได้ว่า พระองค์ทรงใส่พระทัยกับการส่งเสริมการจัดการศึกษาเพื่อสร้างความมั่นคงของชาติเป็นอย่างยิ่ง

³²³ จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันใน พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 ภาค ต้น พิมพ์โดยสำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, กรุงเทพฯ 2537 เป็นต้น, หน้า 81

ปัญหาเรื่องเศรษฐกิจตกต่ำตั้งแต่ปีพุทธศักราช 2472 นี้ เป็นผลมาจากภาวะเศรษฐกิจของโลกตกต่ำ อันเป็นเหตุให้ประเทศต่างๆ ต้องถือนโยบายลดปริมาณสินค้าขาเข้าคง โดยเฉพาะอย่างยิ่งสินค้าประเภทอาหารและสินค้าสำเร็จรูป การลดปริมาณสินค้าเข้าประเภทอาหาร ย่อมมีผลกระทบต่อปริมาณการขายข้าวของไทย ปรากฏว่าสถิติปริมาณส่งออกของข้าวไทยในปีพุทธศักราช 2473 ต่อจากปีพุทธศักราช 2472 ถึง 25.90%³²⁴ ข้าวยังคงเป็นสินค้าออกที่สำคัญของไทยอยู่ เมื่อมาเมื่อมีเหตุต้องลดปริมาณการส่งออกเช่นนี้ย่อมยังผลให้รายได้ของประเทศลดลงด้วย ปรากฏว่ารายได้ของประเทศในครึ่งปีแรกของพุทธศักราช 2573 ลดลงไปเป็นจำนวนถึง 10 – 12 ล้านบาท เป็นเหตุให้รัฐบาลต้องเปลี่ยนแปลงแก้ไขนโยบายและวิธีการงบประมาณของประเทศเสียใหม่ และจากจุดนี้เองคือเรื่องที่เราจะศึกษาพิจารณา ทั้งนี้เพราะมีวิกฤตการณ์ซึ่งจะทำทายบพาทอภีร์รัฐมนตรีสภาเกิดขึ้น นั่นคือวิกฤตการณ์เรื่องพระองค์เจ้าบรมเดช ลาออกจากตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงกลาโหม เมื่อปีพุทธศักราช 2474 และเรื่องวิกฤตการณ์ทางการเงินพุทธศักราช 2474

ความคิดในการพัฒนาการทหาร ทรงพยายามขยายอัตราเงินเดือนข้าราชการทหารให้สูงขึ้นเพื่อสวัสดิการความเป็นอยู่ของข้าราชการทหารจะได้ดีขึ้น และเพื่อความนิยมในการเป็นทหารได้มากขึ้นด้วยการลดดี ทหารใช้งบประมาณเหมาซึ่งผิดจากพลเรือน ทั้งนี้เพราะการทหารเป็นการลับ หากให้พลเรือนซึ่งมีคลังเป็นผู้ถือเงินคุมนโยบายการเงินของทหารแล้ว ย่อมยังผลเสียหายทางยุทธวิธีและทำให้ราชการของทหารไม่คล่องตัว แต่ทว่าพระยาโกมารกุลฯ พยายามหาช่องทางที่จะเลิกงบประมาณเหมาของทหารเสีย³²⁵ พระองค์เจ้าบรมเดชจึงเสนอบ้างว่าให้รัฐบาลตั้งกฎเกณฑ์ให้ชัดเจนว่าการจ่ายเงินประเภทใดเพียงใดจะอยู่ในอำนาจของเสนาบดีกระทรวงกลาโหม ส่วนนอกเกณฑ์ที่กำหนดไว้ให้นั้นให้เสนาบดีกระทรวงกลาโหมขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตก่อน³²⁶ ซึ่งการเสนอเช่นนี้ย่อมหมายความว่าพระองค์เจ้าบรมเดช เสนอไม่ไห้เสนาบดีกระทรวงพระคลังฯ ได้รู้เห็นการเงินของกระทรวงกลาโหมเลย ความขัดแย้งกันเช่นนี้ ประกอบกับการไม่ชอบกันเป็นการส่วนตัว³²⁷ จึงทำให้พระองค์เจ้าบรมเดชคิดลงดีกับเสนาบดีกระทรวงพระคลังฯ ทั้งนี้มีพื้นฐานอยู่ว่าพระองค์เจ้าบรมเดชมีความสนิทชิดเชื้อและเห็นใจกันเป็น

³²⁴ ก.จ.ช. ร.7 ค.1/36 เบ็ดเสร็จกระทรวงพระคลังฯ รายงานประชุมเสนาบดีครั้งที่ 24/2473 17 พฤศจิกายน 2473

³²⁵ ก.จ.ช. เอกสาร ร.7 บ.1.3/202 ส่วนพระองค์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว สำนานหนังสือกระทรวงกลาโหมกับกระทรวงการคลัง ได้ตอบกันเรื่องงบประมาณเหมาของกลาโหม 5- 10 พฤศจิกายน 2473.

³²⁶ เอกสารเดียวกัน

³²⁷ เอกสารเดียวกัน

พิเศษกับพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ เนื่องด้วยเคยเป็นพระอภิบาลมาตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงศึกษาอยู่ในฝรั่งเศส

การที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีท่าทีเห็นใจทหาร อาจเป็นเพราะทรงเรียนทหารมาอย่างหนึ่ง อีกอย่างหนึ่งเป็นเพราะพระองค์เจ้าบรมเดชเคยเป็นพระอภิบาลของพระองค์ท่านมาตั้งแต่ครั้งยังทรงศึกษาในประเทศฝรั่งเศส³²⁸ จึงเป็นเหตุให้มีความสนิทชิดเชื้อและเห็นใจกันเป็นพิเศษและเพราะเหตุฉะนั้นเมื่อพระองค์เจ้าบรมเดชถูกเสนาบดีกระทรวงพระคลังทำทนาย ก็อาจอยากจะลงดีกับเสนาบดีพระคลังฯ เพื่อจะดูว่าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงเลือกผู้ใด โดยเรื่องเสนาบดีกระทรวงพระคลังฯ และเสนาบดีกระทรวงกลาโหมทะเลาะกันนี้อาจจะมีสาเหตุมาจากการไม่ชอบหน้ากันเป็นส่วนตัวก็ได้ แต่ยังไม่เห็นหลักฐานพยานที่ยืนยันแน่ชัด นอกจากพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ว่าคนคู่นี้ไม่ถูกกันอยู่ เพราะฉะนั้น จึงนับเรื่องการลงดีนี้เข้าเป็นสาเหตุหนึ่งที่จะเป็นได้ของการขอขึ้นเงินเดือนขึ้นนายทหารในยศเดิมในปีพุทธศักราช 2474

มาตรการแก้ไขและป้องกันมิให้ภาวการณ์ทางเศรษฐกิจเลวร้ายไปกว่าที่เป็นอยู่อย่างหนึ่งของรัฐบาลซึ่งเตรียมรับสำหรับปี พุทธศักราช 2474 ก็คือ พระราชบัญญัติงบประมาณประจำปี พุทธศักราช 2474 ในพระราชบัญญัติฉบับนี้มีส่วนที่ว่าด้วยเรื่องเงินเดือนข้าราชการสำหรับพุทธศักราช 2474 อยู่ 4 ข้อ ซึ่งเป็นมาตรการที่ใช้สำหรับทั้งฝ่ายทหารและพลเรือนดังนี้

1. ผู้รับเงินเดือนมากกว่า 400 บาทขึ้นไปจะต้องถูกลดเงินเดือนตามส่วนตั้งแต่ร้อยละ 5 จนถึงร้อยละ 10 ตามอัตราเงินเดือนมากและน้อย
2. งดการเพิ่มเงินเดือนเลื่อนขั้น หมายความว่าหากจะเลื่อนเงินตามยศ เช่น จากร้อยตรีเป็นร้อยโทย่อมกระทำไม่ได้ แต่หากจะเลื่อนเงินในยศเดิมเช่น จากร้อยตรีชั้น 3 เป็นร้อยตรีชั้น 2 อย่างนี้ย่อมกระทำมิได้
3. งดการตั้งตำแหน่งใหม่ เช่นเมื่อมีตำแหน่งปลัดกระทรวงอยู่แล้ว ไม่จำเป็นต้องตั้งตำแหน่งผู้ช่วยปลัดกระทรวงขึ้นอีก ดังนี้ เป็นต้น
4. ถ้าตำแหน่งที่มีอยู่แล้วว่างลง ผู้ที่ได้เลื่อนขึ้นเป็นตำแหน่งนั้นอาจรับเงินเดือนตามตำแหน่ง³²⁹

³²⁸ ก.จ.ช. เอกสาร ร.7 รล. 23/12 เรื่องตั้งกรม พระองค์เจ้า เจ้าพระยา “สถาปนา ม.จ. บวรเดชเป็นพระองค์เจ้า” (26 สิงหาคม – 17 ตุลาคม 2472).

³²⁹ ก.จ.ช. เอกสาร ร.7 บ.1.3 เล่ม 5/161 No. 49 ส่วนพระองค์สมเด็จพระยามหาราชฯ แผนกเบ็ดเตล็ด “บันทึกเรื่องพระองค์เจ้าบรมเดชลาออกจากตำแหน่งเสนาบดีกลาโหม” มิถุนายน 2474.

วิกฤตการณ์ทางการเงิน 2474 นับตั้งแต่ปีพุทธศักราช 2472 ซึ่งประเทศไทยต้องกับภาวะการเศรษฐกิจตกต่ำ สถานการณ์ยิ่งเลวร้ายขึ้นอีกเมื่อทั่วโลกเกิดวิกฤตการณ์ทางการเงิน และเพราะเหตุนี้อังกฤษจึงประกาศยกเลิกมาตรฐานทองคำ เมื่อวันที่ 21 กันยายน 2474³³⁰ ซึ่งยังผลให้ค่าเงินปอนด์สเตอร์ลิงลดต่ำลง ซึ่งอันนี้ย่อมมีผลกระทบต่อไทยด้วย เนื่องจากไทยยังเป็นประเทศหนึ่งที่ดำรงอยู่ในมาตรฐานทองคำ ผลอันนี้เป็นเหตุหนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงตั้งอนุกรรมการเสนาบดีสภาขึ้น เพื่อเตรียมการที่จะจัดงบประมาณให้เข้าสู่ดุลวิธีการก็คือ ตัดทอนรายจ่ายและหาหนทางเพิ่มรายได้ตามวิธีกาษากรแบบใหม่³³¹ คณะอนุกรรมการชุดนี้ประกอบด้วยอภิรัฐมนตรี 4 พระองค์ คือสมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์ฯ ประธาน สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอเจ้าฟ้ากรมหลวงลพบุรีฯ สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอกรมพระกำแพงเพชรฯ พระวรวงศ์เธอกรมหมื่นเทวะวงศ์ฯ และเสนาบดีเพียง 1 คน คือ พระยาโกมารกุลมนตรี เสนาบดีคลังฯ การตัดทอนรายจ่ายและหาหนทางเพิ่มรายได้ตามวิธีกาษากรแบบใหม่ ซึ่งเป็นเป้าหมายของอนุกรรมการชุดนี้ มีผลงานดังนี้

ผลงานแรกคือ พิมพ์ธนบัตรเพิ่มโดยใช้เงินเหรียญบาทที่มีอยู่เป็นทุนสำรอง ตัดทอนรายจ่ายของหน่วยงานต่างๆ ลง และใช้เงินสำรองสำรองสำหรับใช้หนี้ที่มีอยู่ทดแทนรายจ่ายที่ขาดดุลย์³³² อภิรัฐมนตรีมีมติเห็นด้วยกับหลักการนี้³³³ ด้วยเหตุนี้จึงมีการยุบรวมและลดฐานะหน่วยงานเขตปกครองและตำแหน่งในสังกัดกระทรวงต่างๆ และจากการนี้จึงมีการปลดข้าราชการออกเป็นจำนวนมาก ข้าราชการได้รับความเดือดร้อน มีพวกหนึ่งคือข้าราชการกลาโหมถึงกับร้องขอให้ทางรัฐบาลตั้งกรรมการขึ้นสอบสวนเหตุที่ต้องออกและเรียกร้องให้ปลดด้วยความยุติธรรม ซึ่งการกระทำเช่นนี้ยังผลให้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ต้องทรงชี้แจงให้ข้าราชการทหารได้เข้าใจและเห็นใจ ในคราวประชุมใหญ่กระทรวงกลาโหมเมื่อวันที่ 5 กุมภาพันธ์ 2474³³⁴ แต่อย่างไรก็ตาม อาจวิเคราะห์ได้ว่า การปลดข้าราชการคราวนี้มีผลกระทบต่อเสถียรภาพของรัฐบาลเป็นอย่างมาก เพราะทำให้เกิดความเดือดแค้นชิงชังต่อรัฐบาลจนถึงกับมีข่าวลือว่าจะมีการลอบปลงพระชนม์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระราชวงศ์ชั้นสูง ซึ่งคาดหมายกันว่าเป็น

³³⁰ ร.7 ต. 37/11 แถลงการณ์เรื่องอังกฤษประกาศยกเลิกมาตรฐานทองคำ.

³³¹ ร.7 ค. 14/2 สำเนารายงานเสนาบดีสภาที่ 37/2474 15 ตุลาคม 2474.

³³² ร.7 ค. 14/4 รายงานการประชุมพิเศษเรื่องการเงิน 20 มกราคม 2474.

³³³ ร.7 ก.1/9 รายงานประชุมอภิรัฐมนตรีสภาที่ 54/2474 4 มีนาคม 2474.

³³⁴ เอกสาร ร.7 บ.1.3/233 No.47 เล่ม 9 ส่วนพระองค์สมเด็จพระยาดำรงฯ แผนกอภิรัฐมนตรี การประชุมใหญ่กระทรวงกลาโหม 5 กุมภาพันธ์ 2474.

สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอกรมพระนครสวรรค์ฯ และสมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอกรมพระกำแพงเพชรฯ ซึ่งเป็นที่เข้าใจว่าเป็นตัวตั้งตัวตีของคณะเจ้าทำให้เศรษฐกิจตกต่ำ

การมีบทบาทในการกำหนดนโยบายค่อนข้างน้อยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะพระองค์มีความกล้าหาญที่จะยอมรับความจริงและควมมีน้ำพระทัยอันกว้างขวางเป็นประชาธิปไตยของพระองค์ โดยอาศัยการมีระเบียบวินัย และความสามัคคี ของพระองค์ และได้ปลูปลูกฝังให้กับประชาชนของพระองค์ ดังพระบรมราโชวาทพระราชทานในงานประจำปีของวชิราวุธวิทยาลัย ความว่า

“..ในโรงเรียนปับลิกสกูลของอังกฤษนั้น มีการปกครองอย่างเข้มงวดมากเป็นลำดับขั้นกันไป คือ ครู เด็กชั้นใหญ่ เด็กชั้นเล็ก การปกครองกันเป็นลำดับและมีวินัยอย่างเคร่งครัด ประเทศอังกฤษเป็นประเทศที่มีเสรีภาพและอะไรต่ออะไรภาพบริบูรณ์ทุกอย่าง การปกครองในโรงเรียนนั้น เราน่าจะนึกว่าเขาปล่อยให้เด็กฟรี ทำตามชอบใจหรือ เปล่าเลยการปกครองของโรงเรียนอังกฤษมีวินัยเคร่งที่สุด และให้เด็กปกครองกันเองเพื่อฝึกหัดให้รู้จักปกครองกันตามลำดับขั้น ข้าพเจ้าเชื่อว่าไม่มีโรงเรียนที่ไหนที่อนุญาตให้เด็กชั้นผู้ใหญ่เขียนเด็กชั้นเล็ก แต่นี่อังกฤษเขายอมให้ทำเช่นนั้น เด็กเล็กต้องรับใช้เด็กใหญ่ และเด็กชั้นผู้ใหญ่ลงโทษเด็กเล็กได้ด้วย ทั้งนี้เป็นการฝึกฝนให้คนเรารู้จักว่า การปกครองตามลำดับขั้นผู้ใหญ่ช่วย ต้องมีอยู่เสมอ ไม่มียอมปกครองกันไม่ได้ และประเทศก็ต่อจะตั้งอยู่ไม่ได้ ดั่งนี้อังกฤษจึงฝึกสอนเด็กแต่เล็กๆให้รู้จักเคารพต่อผู้นำของตนเมื่อโตขึ้นเป็นนักเรียนชั้นใหญ่แล้วก็ให้รู้จักปกครองเด็กเล็กโดยยุติธรรม ให้รู้จักรับผิดชอบในการปกครอง...ถ้าจะให้ประเทศสยามดีงามต่อไป เราต้องฝึกหัดเด็กของเราให้รู้จักเคารพนับถือผู้หลักผู้ใหญ่ และให้รู้จักรับผิดชอบที่จะปกครองผู้น้อยต่อไปอย่างยุติธรรม ดั่งนี้การปกครองประเทศสยามจึงจะได้ผลดีที่สุด...”³³⁵

จากข้อความในพระบรมราโชวาทนี้ แสดงว่าวิทยาลัยอิตันซึ่งเป็นโรงเรียนที่ทรงศึกษาใช้วิธีปกครองเด็กโดยฝึกฝนให้นักเรียนรุ่นพี่ปกครองรุ่นน้อง การปกครองดูแลกันเองนี้ต้องอาศัย

³³⁵ พระบรมราโชวาทพระราชทานในงานประจำปีของวชิราวุธวิทยาลัย วันที่ 12 พฤศจิกายน พ.ศ. 2475, 2536 : 258-

ความมีระเบียบวินัย น้ำใจนักกีฬา และความสามัคคี นับเป็นวิธีให้นักเรียนเรียนรู้การปกครองจากประสบการณ์ และเมื่อทรงรับตำแหน่งองค์รัชทายาท ก็ทรงฝึกฝนการบริหารราชการแผ่นดินโดยทรงปฏิบัติราชการแทนพระองค์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวและทรงวิเคราะห์ข้อราชการทุกแง่ทุกมุมอย่างลึกซึ้ง โปรดการซักถามและแสดงความคิดเห็นในการประชุมเสนาบดีและองคมนตรีสภา ซึ่งเป็นลักษณะนิสัยที่เอื้อต่อการปกครองระบอบประชาธิปไตยและถือได้ว่าเป็นการส่งเสริมการศึกษาเพื่อความมั่นคงของชาติบ้านเมืองอีกด้วย จากตารางที่ 15

การส่งเสริมการศึกษาเพื่อความรู้คู่คุณธรรมและพัฒนาประเทศในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อนำมาสังเคราะห์กันแล้ว จะพบลักษณะสำคัญอันเป็นลักษณะเด่นดังนี้

ตารางที่ 15 การสังเคราะห์แนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในด้านการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศที่ได้สืบสานมาจากพระราชปณิธานในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า

ลำดับ	ประเด็นการวิเคราะห์	ตารางที่ 15					
		๑.๖.๗-๔	๒๓	๒๔	๒๕	๒๖	๒๗
4	การส่งเสริมความรู้คู่คุณธรรม						
	4.1 ส่งเสริมการศึกษาเพื่อความมั่นคงของชาติ	•	•				
	4.2 พัฒนาการทหาร			•			
	4.3 ตั้งกฎเกณฑ์ให้ชัดเจนว่าการจ่ายเงินประเภทใดเพียงใดจะอยู่ในอำนาจของเสนาบดีกระทรวงกลาโหม				•		
	4.4 อังกฤขจึ่งประกาศยกเลิกมาตรฐานทองคำ					•	

<p>4.5 พิมพ์ธนบัตรเพิ่มโดยใช้เงิน เหรียญบาทที่มีอยู่เป็นทุนสำรอง ตัดทอนรายจ่ายของหน่วยงาน ต่างๆ ลง และใช้เงินสำรองสำรอง สำหรับใช้หนี้ที่มีอยู่ทดแทน รายจ่ายที่ขาดดุลย์</p>						•
--	--	--	--	--	--	---

จากตารางสังเคราะห์ “แนวพระราชดำรินในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในด้านการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศที่ได้สืบสานมาจากพระราชปณิธานในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า” พบลักษณะเด่นที่มีอย่างน่าสนใจ เช่น พิมพ์ธนบัตรเพิ่มโดยใช้เงินเหรียญบาทที่มีอยู่เป็นทุนสำรองตัดทอนรายจ่ายของหน่วยงานต่างๆ ลง และใช้เงินสำรองสำรองสำหรับใช้หนี้ที่มีอยู่ทดแทนรายจ่ายที่ขาดดุลย์เพื่อจะได้เข้ารับการศึกษามากขึ้นทั้งนี้เพราะเป็นเรื่องการส่งเสริมการศึกษา

2. แนวพระราชดำรินในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในด้านการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศในด้านอื่นๆ

พระบรมราโชบายที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวตั้งพระทัยที่จะให้ดำเนินการก็ดูเหมือนจะไม่แตกต่างไปจากพระบรมราโชบายในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวแต่อย่างใด กล่าวคือทรงพิจารณาเห็นว่าการปกครองท้องถิ่นเป็นขั้นตอนที่สำคัญและจำเป็นของการพัฒนาการเมือง ดังจะเห็นได้จากข้อความในพระราชบันทึก “Democracy in Siam” ตอนต่อมาที่ว่า :

“...ขั้นต่อไปในการศึกษาของเราเพื่อไปสู่ระบอบประชาธิปไตยจะเป็นการจัดตั้งเทศบาลขึ้นในที่ต่าง ๆ การนี้จะเป็นปัจจัยที่จะสอนให้ประชาชนรู้จักใช้สิทธิเลือกตั้งและการทดลองนี้ก็เป็นประโยชน์และเป็นการให้ความรู้ไปในตัว จะเป็นการดีกว่าในการที่จะให้ประชาชนได้รู้จักเข้าควบคุมกิจการท้องถิ่น

ด้วยตนเอง ก่อนที่เขาจะพยายามที่จะควบคุมราชการแผ่นดินโดยผ่านรัฐสภา ข้าพเจ้าเชื่ออย่างจริงใจว่าถ้าหากการปฏิรูปนี้ ค่อย ๆ นำเอามาใช้ตามวิธีนี้ การปกครองระบอบประชาธิปไตยก็อาจนำมาใช้ได้ต่อไปโดยไม่มีอันตรายมากนัก แต่การกระทำนั้นจะต้องค่อยเป็นค่อยไปเหมือนกับกรให้ยาที่กำหนดปริมาณของยาแล้วอย่างรอบคอบแต่ละครั้ง ถ้าหากว่าการทดลองเหล่านี้ล้มเหลวทุกขั้นตอน ก็อาจทำให้ประชาชนแลเห็นความจริงได้ในที่สุดว่าระบอบประชาธิปไตยนั้นมิใช่ระบอบการปกครองสำหรับประเทศสยาม อันตรายนั้นอยู่ที่ความใจร้อนรีบทำ...”³³⁶

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำเนินพระบรมราชาบายดังกล่าวตั้งแต่ปีแรกที่เสด็จขึ้นเสวยสิริราชสมบัติคือในปี พ.ศ. 2468 แต่เนื่องจากเรื่องนี้เป็นเรื่องใหญ่เกี่ยวข้องกับกระทรวงทบวงกรมต่าง ๆ มากมายหลายกระทรวงและเป็นเรื่องใหม่ซึ่งต้องตั้งกรรมการขึ้นศึกษาหาความรู้ การดำเนินการจึงได้ล่าช้ามาโดยตลอด ทั้ง ๆ ที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเร่งรัดการนี้เพื่อที่ให้สำเร็จเป็นรูปร่างในปี พ.ศ. 2473 แต่ร่างพระราชบัญญัติเทศบาลขึ้นจนสำเร็จเป็นรูปร่างในปี พ.ศ. 2473 แต่ร่างพระราชบัญญัติฉบับนี้ได้ไปติดอยู่ที่กรมร่างกฎหมายตั้งแต่วันที่ 25 มกราคม พ.ศ. 2473 จนกระทั่งเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อ พ.ศ. 2475³³⁷

ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง คณะราษฎรก็ได้เล็งเห็นถึงความสำคัญของการปกครองท้องถิ่นเช่นกัน โดยได้พิจารณาว่าการปกครองท้องถิ่นจะช่วยทำให้การปกครองในระบอบรัฐธรรมนูญเป็นไปได้ ดังคำแถลงของหลวงประดิษฐมนูธรรมต่อสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรถึงความสำคัญและความจำเป็นที่จะต้องมีการตราพระราชบัญญัติเทศบาล ณ พระที่นั่งอนันตสมาคม เมื่อวันที่ 21 มีนาคม พ.ศ. 2476 ตอนหนึ่งว่า :

“...เพื่อให้ราษฎรได้รู้จักวิถีทางแห่งรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยามไปในตัวคือราษฎรจะได้ฝึกการปกครองในตำบลย่อย ๆ ของตน และเพื่อประโยชน์แก่การที่จะเข้ามาเป็นผู้แทนราษฎรในสภา ฯ นี้ต่อไป...”³³⁸

³³⁶ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ , ร.7 สบ. 2.42/67 พระราชบันทึก “Democracy in Siam”

³³⁷ สนธิ เดชานันท์ , แผนพัฒนาการเมืองไปสู่การปกครองระบอบประชาธิปไตยตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทยเชชม , 2519)

³³⁸ รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร ครั้งที่ 2/2476 (สามัญ) สมัยที่ 2 วันพุธที่ 21 มีนาคม พุทธศักราช 2476 , หน้า 1803

ข้อนำสังเกตุจากคำแถลงฯ นี้ก็คือ เป็นการยอมรับว่าราษฎรส่วนใหญ่ไม่มีความรู้ในเรื่องการปกครองระบอบประชาธิปไตยเลย คณะราษฎรจึงเห็นความจำเป็นที่จะต้องจัดให้มีการปกครองท้องถิ่นในรูปเทศบาลขึ้น เพื่อให้การศึกษาทางการเมืองกับประชาชน

แนวพระราชดำริทางการเมืองก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่าในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นยุคที่แนวความคิดทางการเมืองมีการเรียกร้องที่จะเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองมากขึ้น อาทิเช่น ปรากฏว่ามีผู้ใช้นามแฝงถวายฎีกาขอพระราชทานรัฐธรรมนูญ³³⁹ หนังสือพิมพ์ลงบทความเร่งเร้าให้ตั้งรัฐมนตรีสภา (Parliament) ที่ร้ายไปกว่านั้นคือ มีผู้วิจารณ์นโยบายของรัฐบาลว่าน่าถึงดูตายในเรื่องการจัดเปลี่ยนแปลงการปกครองพร้อมทั้งยกเรื่องราวการปฏิวัติรัสเซียเป็นอุทธาหรณ์และปลุกปั่นผู้อ่าน³⁴⁰ เหตุการณ์เหล่านี้กระตุ้นให้รัฐบาลต้องตัดสินใจในเรื่องระบอบการปกครองประเทศในฐานะที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงเป็นผู้นำทางการเมืองของไทยในช่วงนี้ตามกฎหมาย ฉะนั้นการแสดงออกในพระราชดำริทางการเมืองของพระองค์ท่านจึงเป็นเรื่องน่าสนใจยิ่ง

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงนิ่งนอนพระราชหฤทัยต่อปฏิกริยาเหล่านั้น ทรงคิดถึงการปกครองที่เหมาะสม และทรงเลือกที่จะเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงการปกครองไปในทางนั้น ก่อนที่จะถูกบังคับให้เป็นไปในทางตรงกันข้าม เราจะเห็นการแสดงออกถึงพระราชดำริของพระองค์ท่านอย่างชัดเจน เช่น พระราชดำริเกี่ยวกับระบอบการปกครองประเทศที่เหมาะสม การที่มีหนังสือพิมพ์แสดงความคิดเห็นแนะนำและเสียดสีเรื่องการปกครองเมื่อต้นรัชกาลนั้น พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ได้พระราชทานความเห็นไปยังหนังสือพิมพ์ภาษาต่างประเทศที่ออกในประเทศไทยฉบับหนึ่งคือ Daily Mail เป็นความเห็นเรื่อง “การปกครองของสยาม” ทรงกล่าวว่า การพระราชทานการปกครองในระบอบรัฐสภาจะเป็นการแก้ไขปัญหาการเมืองที่เกิดขึ้นกับเมืองไทยในขณะนั้น หรืออีกนัยหนึ่งก็คือปัญหาการเข้ามามีส่วนร่วมในการปกครองบ้านเมือง หากแต่ว่าทรงเห็นว่ายังไม่ถึงเวลาที่คนไทยจะปกครองตนเอง ทั้งนี้เพราะคนไทยส่วนใหญ่ยังมีการศึกษาน้อย หากขึ้นปกครองด้วยระบอบรัฐสภาก็รังแต่จะเกิดผลเสียแก่ประเทศชาติ

นอกจากนี้พระราชบันทึกเรื่องการปกครอง (Problems of Siam) เอกสารพระราชบันทึกเรื่องการปกครองนี้เป็นเอกสารส่วนพระองค์ที่พระราชทานมายังพระยากัลยาณไมตรี (Francis B.

³³⁹ ก.จ.ช. ร.7 บ.2.1/7 เบ็ดเตล็ด เรื่องนายภักดี นายไทย เห็นควรตั้งกฎหมายคอนสติตุชั่น 5 ธันวาคม 2468

³⁴⁰ ก.จ.ช. ร.7 รล.19.2/10 หนังสือพิมพ์ในประเทศ รายงานเสนาบดีสภา ครั้งที่ 15/2470 วันที่ 18 กรกฎาคม 2470 “เรื่องหนังสือพิมพ์สยามรีวิว (ฉบับวันที่ 10 กรกฎาคม 2470) ยุง”

Sayre) เมื่อวันที่ 23 กรกฎาคม พุทธศักราช 2469 ซึ่งเป็นเวลาเพียง 8 เดือนแรกที่ทรงครองราชย์ ในตอนนั้นพระยาภิรมย์ภักดีได้กราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่งที่ปรึกษาราชการแผ่นดินทั่วไปของไทยแล้ว แต่ทว่าได้เดินทางมาเยี่ยมเมืองไทย และเป็นโอกาสให้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ได้สอบถามความแน่ใจเพื่อจะตัดสินพระราชหฤทัยเกี่ยวกับปัญหาทางการเมืองหนึ่งในการที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ เจ้าอยู่หัว ทรงปรึกษาเรื่องนี้กับพระยาภิรมย์ภักดี นั้นอาจเป็นด้วยเหตุผลว่า นอกจากพระยาภิรมย์ภักดีจะเคยเป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดินทั่วไปแล้ว ครั้งหนึ่งพระยาภิรมย์ภักดี ยังเคยทูลเกล้าฯ ถวายความเห็นคัดค้านที่มีผู้เสนอให้ตั้งรัฐมนตรีสภา (หมายถึง parliament) แต่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ โดยให้เหตุผลในครั้งนั้นว่า

“...ถ้ายังมีปาร์ลิวเมนต์ ไม่ได้แล้ว ก็ไม่ควรจะมีอะไรที่เป็นของเลียนขึ้นไว้สำหรับตบตา เพราะคนที่เขารู้จริงว่าปาร์ลิวเมนต์เป็นอย่างไร เขาก็ไม่เชื่อว่าจะของนั้นจะแทนปาร์ลิวเมนต์ได้ และผู้ที่ไม่เข้าใจเสียเลยถึงวิธีปกครองอย่างคนสติตุชนก็คงไม่เข้าใจเช่นนั้นว่าประโยชน์ของรัฐมนตรีนั้นอะไร...”³⁴¹

พระราชบันทึกฉบับนี้ประกอบไปด้วยคำถามเกี่ยวกับปัญหาทางการเมืองในสยามซึ่งทรงคิดว่าสำคัญและมองเห็นได้ชัดในขณะนั้น 9 ข้อ ส่วนใหญ่เป็นปัญหาด้วยเรื่องการปกครองระบอบประชาธิปไตยแบบมีรัฐสภา เพราะทรงกล่าวถึงถึง 4 ข้อ เป็นปัญหาด้วยเรื่องการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ 2 ข้อ นอกนั้นก็อีก 3 เรื่องคือปัญหาเรื่องการจัดตั้งอภิรัฐมนตรีสภา เรื่องฐานะการเงิน และปัญหาชาวจีนซึ่งมีเพียงเรื่องละ 1 ข้อ

การพิจารณาเอกสารเรื่องนี้มีอาจหยุดได้แค่เอกสารฉบับที่กล่าวถึงข้างต้นเท่านั้น ทั้งนี้เพราะยังมีเอกสารสำคัญอีก 2 ฉบับ ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากเอกสารฉบับที่เป็นพระราชบันทึกเอกสารทั้ง 2 นั้นคือ เอกสารที่เป็นบันทึกของพระยาภิรมย์ภักดี ทูลเกล้าฯ ถวายตอบเรื่องการปกครอง³⁴² กับเอกสารที่เป็นพระบันทึกของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ตอบบันทึกเรื่องการปกครองของพระยาภิรมย์ภักดีตามพระบรมราชโองการของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ

³⁴¹ ก.จ.ช. ร.6 สบ.001/6 ส่วนพระองค์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิชิตปภักษ์โลกประชานารถ ข้อความดังกล่าวเป็นพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ซึ่งแจ้งความเห็นเรื่องการจัดหน้าและตั้งรัฐมนตรีสภาใหม่ โดยยกความเห็นของพระยาภิรมย์ภักดี เมื่อครั้งมีการปรึกษากันเรื่องรัฐมนตรีขึ้นมาอ้าง เป็นเอกสารในปีพุทธศักราช 2460

³⁴² ก.จ.ช. ร. 7 บ. 1.3/32 No. 47 ส่วนพระองค์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงฯ แผนกอภิรัฐมนตรีเรื่องบันทึกการปกครอง บันทึกของพระยาภิรมย์ภักดี ลงวันที่ 27 กรกฎาคม 2469 ดูภาคผนวก ข.

เจ้าอยู่หัว³⁴³ เจ้าของบันทึททั้ง 3 ฉบับต่างมีความสัมพันธ์ต่อกันในแง่ที่ว่าต่างก็รู้และเข้าใจถึงความคิดของกันและกัน พระยาภักดีฯ และสมเด็จพระยาตำราฯ ต่างก็ตระหนักในพระราชพระหฤทัยและพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ดีเนื่องด้วยทรงใช้สอยในด้านการทรงปรึกษาอยู่เนื่องๆ ฉะนั้นหากจะพิจารณาพระราชบันทึกของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ เพียงฉบับเดียว การพิจารณานั้นจะไม่ทำให้ทราบชัดถึงแนวพระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ อย่างสมบูรณ์เลย

จากเอกสารทั้ง 3 ฉบับ ในเรื่องบันทึกการปกครอง เราอาจจับประเด็นแนวพระราชดำริทางการเมืองได้ว่า พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ เองทรงทราบตระหนักถึงแนวความคิดและระบบการเมืองแบบประชาธิปไตย หากแต่ยังไม่ทรงเชื่อมั่นในระบบการปกครองแบบประชาธิปไตยจะนำมาใช้ได้เหมาะสมกับเมืองไทยในขณะนั้น ดังจะเห็นชัดจากคำถามที่ 4 ในพระราชบันทึกที่ว่า “เมืองไทยพร้อมที่จะปกครองด้วยรูปแบบการปกครองในระบบรัฐสภาแล้วละหรือ ความเห็นของข้าพเจ้าต่อคำถามนี้คือยืนยันว่ายังไม่พร้อม”³⁴⁴ หากแต่ทรงเชื่อมั่นในระบบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มากกว่าเหมาะสมกับเมืองไทยในขณะนั้นในแง่ที่ว่าคนไทยยังไม่ควรมีสติที่มีเสียงในการปกครองอย่างเต็มที่ หลักการของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้นยังผลให้ประเทศตกอยู่ในกำมือของคนๆ เดียวคือองค์พระมหากษัตริย์ ถ้าหากได้พระมหากษัตริย์ที่ดีบ้านเมืองก็จะมีความร่มเย็นเป็นสุข จุดอ่อนของระบอบนี้จึงอยู่ที่ว่า เราจะได้พระมหากษัตริย์ที่ดีตลอดไปหรือไม่ และอะไรจะเป็นเครื่องค้ำประกันได้ว่าเราจะได้อย่างนั้น นอกจากนี้ยังทรงเข้าพระราชหฤทัยดีว่า ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์กำลังสูญเสียความสำคัญมากขึ้นทุกขณะ ทรงตระหนักถึงปัญหาการเมืองภายในที่คนในชาติต้องการระบอบรัฐสภาเพื่อจะได้มีสติที่มีเสียงในการปกครองประเทศ แต่ทรงเห็นว่าจะปล่อยให้ไปเป็นไปในขณะนั้นยังมิได้ ด้วยเหตุนี้จึงมีพระราชดำริจะเปลี่ยนแปลงปรับปรุงระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ให้ดีขึ้น โดยทรงพยายามแก้ไขตรงจุดอ่อนของระบบ นั่นคือ แก้ไขเรื่องการสืบราชสันตติวงศ์อย่างหนึ่งกับอีกอย่างหนึ่งคือให้มีที่ปรึกษาเพื่อประโยชน์ในการตัดสินพระราชหฤทัย ทรงหวังว่าด้วยหลักการนี้จะแก้ปัญหาการใช้พระราชอำนาจในทางที่ไม่ถูกไม่ควรได้ ความพยายามแก้ไขปรับปรุงจุดอ่อนอย่างหนึ่ง

นอกจากนี้ปัญหาเรื่องโครงสร้างทางการบริหาร จากรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาจนถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ระบบการเมือง

³⁴³ ก.จ.ช. ร.7 บ.1.3/32 No. 47 แหล่งเดียวกัน พระบันทึกของสมเด็จพระยาตำราฯ ลงวันที่ 1 สิงหาคม 2469 ดูภาคผนวก ค.

³⁴⁴ ก.จ.ช. ร.7 บ.1.3/32 No. 47 ส่วนพระองค์สมเด็จพระยาตำราฯ แผนกอภิรัฐมนตรี เรื่องบันทึกการปกครอง บันทึกของพระยาภักดีฯ ลงวันที่ 27 กรกฎาคม 2469 ดูภาคผนวก ข.

ได้เปลี่ยนลักษณะไปมาก คือสามารถรวมพลังการเปลี่ยนแปลงให้เข้ามาอยู่ในศูนย์อำนาจและรับใช้ระบบได้ลักษณะดังกล่าวนี้มีส่วนทำให้เกิดการเรียกร้องเพื่อการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองยิ่งขึ้น นั่นคือการเรียกร้องให้มีการปกครองในระบอบรัฐสภา หากแต่ผู้ปกครองประเทศยังไม่เห็นสมควรแก่เวลา ยกตัวอย่าง เช่น สมเด็จพระยาตากสินมหาราช ผู้ทรงเคยเป็นพระพี่เลี้ยงของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว คราวหัตถ์ราชการแผ่นดิน ในฐานะผู้สำเร็จราชการแผ่นดินแทนพระองค์ ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และเป็นพระราชวงศ์ชั้นอาวุโสและเป็นที่เชื่อถือศรัทธาของคนในประเทศและต่างประเทศในสมัยนั้น ทรงกล่าวว่า

“...การมีหรือไม่มีนายกรัฐมนตรีมิใช่เป็นปัญหาสำคัญหรือเป็นการแก้ปัญหาของสยามให้ถูกต้อง หากแต่สิ่งที่จำเป็นจะต้องแก้ไขอย่างรีบด่วนคือ การปรับปรุงระบบบริหารราชการให้มีประสิทธิภาพขึ้นกว่าแต่ก่อน และนี่เป็นสิ่งที่จะต้องทำก่อนสิ่งอื่นใดทั้งสิ้น...”³⁴⁵

สาเหตุในการบริหารประเทศของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นคือ การที่ไม่มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศพระราชกฤษฎีกาสำหรับอภิรัฐมนตรีในขณะนั้นเป็น เพราะมีการวิพากษ์วิจารณ์กันมากเกี่ยวกับเรื่องอำนาจและหน้าที่ของสภานี้เสียงวิพากษ์วิจารณ์ที่สำคัญดูเหมือนจะเป็นของเจ้าพระยามหิธร ราชเลขาธิการ เป้าหมายที่เจ้าพระยามหิธรโจมตีมีดังนี้ ประการที่หนึ่งคือเรื่องอำนาจและหน้าที่ หากพระมหากษัตริย์อยู่ใต้อิทธิพลของอภิรัฐมนตรีในการวินิจฉัยตกลงอาจเกิดผลสะท้อนอย่างร้ายแรงถึงความเสื่อมศรัทธาในองค์พระมหากษัตริย์ได้ และการที่กำหนดให้อภิรัฐมนตรีมีตำแหน่งและคะแนนเสียงในเสนาบดีสภา นอกจากเสนาบดีจะถูกจูงความเห็นโดยอภิรัฐมนตรีแล้วอภิรัฐมนตรียังไปก้าวก่ายในเสนาบดีสภา ทั้งนี้เพราะอภิรัฐมนตรีเองไม่มีหน้าที่ประจำเฉพาะตนในการดำเนินรัฐประศาสน์นโยบายเหมือนอย่างเสนาบดี ประการที่สองไม่ควรตั้งอภิรัฐมนตรีขึ้นมาในยามภาวะการณ์เศรษฐกิจตกต่ำเช่นนั้น เพราะเมื่อให้ตำแหน่งเขาก็ต้องป้อนบำเหน็จให้เขาสรุปแล้วเจ้าพระยามหิธรไม่เห็นด้วยที่อภิรัฐมนตรีสภาจะมีฐานะเป็นสภาถาวร หากได้แนะนำเกี่ยวกับฐานะของสภานี้ 3 ประการคือ ประการที่ 1 ปล่อยให้สภานี้ล้มเลิกไปเอง เช่นไม่แต่งตั้งเพิ่มเมื่อสมาชิกมีอันเป็นไปเป็นต้น ประการที่ 2 เห็นควรว่าน่าจะบำรุงเสนาบดีสภาแทนมากกว่า เพราะเป็นสภาที่เกี่ยวข้องกับราชการแผ่นดินโดยตรง และในเสนาบดีสภาเวลานั้นก็มีคณะที่ปรึกษาย่อยของเสนาบดีสภาอีกหลายคณะ เช่นสภาการคลัง สภาเผยแผ่พาณิชย์ เป็นต้น

³⁴⁵ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ , ร.7 สบ. 2.42/67 พระราชบันทึก “Democracy in Siam”

ขณะที่ปรึกษาย่อยเหล่านี้ก็จะได้รับการบำรุงพร้อมไปด้วย แล้วเปลี่ยนฐานะอภิรัฐมนตรีสภาเป็นคณะที่ปรึกษาย่อยในเสนาบดีสภาเสีย โดยที่พระมหากษัตริย์จะทรงเลือกเสนาบดีที่สำคัญไว้ทรงหารือ ประการที่ 3 หากจะกำหนดให้อภิรัฐมนตรีสภาเป็นสภาแยกต่างหากจากเสนาบดีสภา และเป็นสภาถาวรให้ได้ ก็ควรจัดฐานะของอภิรัฐมนตรีสภาให้เป็น “เสนาบดีเหนือเสนาบดี” กล่าวคือตั้งอภิรัฐมนตรีเป็นเสนาบดีกำกับกระทรวงเพื่อจะได้รับผิดชอบการปกครองโดยตรง เพราะอภิรัฐมนตรีตามที่เป็นอยู่เท่านั้นไม่ได้รับผิดชอบต่อการปกครองโดยตรง แต่กลับเป็นว่าเข้าไปก้าวก่าย หากจะจัดฐานะของอภิรัฐมนตรีตามแบบประการสุดท้ายนี้ ก็ควรจะต้องมีพระราชกฤษฎีกากำหนดหน้าที่ความเกี่ยวพันระหว่างพระมหากษัตริย์กับอภิรัฐมนตรีสภา และเสนาบดีสภากับอภิรัฐมนตรีสภาด้วย³⁴⁶

ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่า ความเห็นที่เจ้าพระยามหิธรชี้แจงมานั้นนับได้ว่าเป็นความเห็นที่ตรงไปตรงมาในแง่ที่ว่าเจ้าพระยามหิธรคงจะไม่รู้เรื่องเบื้องหลังการตั้งอภิรัฐมนตรีในส่วนที่จะช่วยแก้ไขระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ คงจะเป็นความจริงที่เจ้าพระยามหิธรไม่รู้เรื่องนี้มาก่อนอย่างไรก็ดี แม้จะไม่มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศพระราชกฤษฎีกาสำหรับอภิรัฐมนตรี แต่พระราชดำริที่จะตั้งอภิรัฐมนตรีสภาเป็นสภาถาวร แยกจากเสนาบดีสภายังไม่ตกไป หากแต่ทรงรอจังหวะอยู่ทุกขณะ และเป็นที่น่าสังเกตว่าในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวแนวพระราชดำริที่จะปรับปรุงเปลี่ยนแปลงการปกครองนั้นมีอยู่ทุกขณะ เมื่อปลายปีพุทธศักราช 2474 ปราบกฏแนวพระราชดำริเรื่องเค้าโครงแห่งระบบการปกครองที่จะเปลี่ยนแปลงซึ่งถือว่าเป็นรัฐธรรมนูญที่คิดว่าจะพระราชทานให้ประชาชนชาวไทย แต่อภิรัฐมนตรีได้คัดค้านไว้เสียก่อน เค้าโครงฯ ฉบับนั้น มีสาระที่เกี่ยวข้องกับอภิรัฐมนตรีสภาตรงที่บ่งว่า เมื่อมีการปกครองแบบมีนายกรัฐมนตรีเป็นหัวหน้าคณะรัฐมนตรีรับผิดชอบต่อพระมหากษัตริย์แล้ว เมื่อนั้นอภิรัฐมนตรีสภาจะเป็นสภาถาวรแยกจากเสนาบดีสภาที่อำนาจและหน้าที่เป็น Controlling body³⁴⁷ และในช่วงเวลาที่ทรงรอจังหวะอยู่นั้น ทรงจัดการให้อภิรัฐมนตรีสภาถือร่างพระราชกฤษฎีกาฉบับนั้นเป็นแนวทางปฏิบัติ เพียงแต่ไม่ประกาศพระราชกฤษฎีกาออกมาเท่านั้น มีผู้เลยกล่าวไว้ว่า การเดินทางพันไมล์นั้นท่านจะเดินจริงก็ในก้าวแรก ดังนั้นการตัดสินใจพระราชกฤษฎีกาของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในเรื่องอภิรัฐมนตรีสภา ก็เท่ากับเป็นการชี้ขาดของประเทศได้เช่นกัน

³⁴⁶ ก.จ.ช. เอกสาร ร.7 บ.1.3/32 No. 47 ส่วนพระองค์สมเด็จพระยาดำรงฯ แผนกอภิรัฐมนตรี เรื่องบันทึกการปกครองบันทึกความเห็นเรื่องการปกครองของสมเด็จพระยาดำรงฯ ทูลเกล้าฯ ถวาย 1 สิงหาคม 2469 (ดูภาคผนวก ค.)

³⁴⁷ ก.จ.ช. เอกสาร ร.7 บ.1.3/243 No. 47 ส่วนพระองค์สมเด็จพระยาดำรงฯ เค้าโครงแห่งระบบการปกครองที่จะเปลี่ยนแปลง 9 – 12 มีนาคม 2474.

อย่างไรก็ตามรัฐบาลหลายชุดที่มีนโยบายจะพัฒนาการปกครองท้องถิ่นที่มีได้มีโอกาสที่จะดำเนินตามนโยบายดังกล่าว เพราะความผันผวนทางการเมืองได้ทำให้รัฐบาลชุดนั้น ๆ ต้องสิ้นสุดลงหลังจากที่เข้าบริหารงานเพียงระยะเวลาอันสั้น ด้วยเหตุนี้แม้เราจะได้สถาปนาระบบเทศบาลเป็นเวลาถึงครึ่งศตวรรษเราก็ยังไม่สามารถทำให้สถาบันดังกล่าวเป็นกลไกที่สร้างความสำนึกทางการเมืองให้เกิดแก่ประชาชนยังไม่สามารถ “ให้การศึกษาแก่ประชาชนให้เขามีการรับรู้ในทางการเมืองให้เขารู้จักผลประโยชน์อันแท้จริงของเขา”³⁴⁸ เท่าที่ควร การดังกล่าวจึงส่งผลให้การเมืองในระดับชาติของเราอ่อนแอไปด้วย นายพิศาล มูลศาสตรสาทร ปลัดกระทรวงมหาดไทย (พ.ศ. 2527) ได้กล่าวถึงปัญหานี้อย่างชัดเจนว่า :

“...เรามีเทศบาลหรือจัดตั้งเทศบาลโดยหวังที่จะให้เป็นหน่วยการปกครองในระบบการเมืองประชาธิปไตยมานานพอสมควร แต่มีสิ่งที่เราควรยอมรับกันอยู่ประการหนึ่งก็คือความที่กลไกอันนี้ยังไม่สามารถสร้างให้เกิดความศรัทธา ความมีอุดมการณ์รวมตลอดถึงความมีวัฒนธรรมทางการเมืองที่ถูกต้องขึ้นในหมู่ประชาชนของเทศบาลได้อย่างแท้จริง นับเป็นความไม่มั่นคงทางการเมืองอย่างยิ่ง กล่าวกันโดยหลักการแล้ว การเมืองท้องถิ่นเป็นรากฐานของการเมืองระดับชาติ ถ้าลักษณะของการเมืองท้องถิ่นยังเป็นอยู่ในลักษณะที่เป็นเรื่องผูกขาดของคนกลุ่มน้อย อันเป็นผลเสียเนื่องมาจากคนกลุ่มใหญ่อ่อนล้าทับสิทธิ์ (เพราะความไม่รู้ว่าการเมืองคืออะไร หรือรู้แต่ไม่ทราบว่าจะเกี่ยวข้องอย่างไร หรือรู้แต่ขาดศรัทธา ฯลฯ) อย่างเช่นที่เป็นอยู่ในขณะนี้แล้ว เราจะหลังได้ยากมากในการที่จะสร้างให้มีระบบการเมืองระบบพรรค ระบบขบวนการเลือกตั้ง ฯลฯ ให้อยู่ในขั้นหรือระดับที่ระบอบประชาธิปไตยสมบูรณ์พึงมีได้ และนั่นย่อมเป็นสัญญาณที่เป็นผลกระทบแสดงถึงความอ่อนแอของการเมืองระดับชาติที่เป็นผลตามมาด้วย จุดอ่อนที่เรายังพัฒนาไม่ได้เหล่านี้ย่อมเป็นแรงเสริมให้เกิดอภิสิทธิ์และการหาผลประโยชน์ทางการเมือง โดยอาศัยอำนาจอิทธิพลที่มีอยู่เหนือชนกลุ่มอื่นเป็นเครื่องผลักดันโดยทุกวิถีทางให้สำเร็จผลสมตามที่เป็นความประสงค์ของหมู่พวก (กลุ่มน้อย) ของคน. ความ

³⁴⁸ ก.จ.ช. เอกสาร ร.7 บ.1.3/1 No.7 ส่วนพระองค์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าพระยาอมรินทรถวายสมเด็จกรมพระยาดำรงฯ ลงวันที่ 24 มีนาคม 2468 และบันทึกความเห็นทูลเกล้าฯ ถวาย ลงวันที่ 26 มีนาคม 2468 (โปรดดูในภาคผนวก จ.)

ไม่ประสีประสา ความไม่เห็นประโยชน์และความไม่พร้อมจะเข้าร่วมกับงาน การเมืองของชนหมู่มากกับเครื่องล่อใจเล็ก ๆ น้อย ๆ ในลักษณะของทรัพย์สินเงินทองของบริโภคของผู้ใฝ่การเมืองมอบให้ เพื่อแหวกสู่วะที่การเมืองที่เขาต้องการนั้น โดยค่านิยมขั้นพื้นฐานเป็นสิ่งที่ประชาชนต้องการอยู่แล้ว จึงเป็นเหตุและผลที่สนับสนุนกันไปในทางก่อให้เกิดพฤติกรรมและวัฒนธรรมทางการเมืองที่ไม่ประสงคืขึ้น...”³⁴⁹

ที่กล่าวมาแล้วทั้งหมดจะเห็นได้ว่า การพัฒนาการเมืองโดยกระบวนการปกครองเป็นเรื่องที่มีความสำคัญมาก ซึ่งพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงตระหนักและได้แสดงให้เห็นเป็นที่ประจักษ์ การที่มีได้มีการดำเนินการตามพระราชดำริดังกล่าวอย่างจริงจังจึงเป็นเรื่องที่น่าเสียดายในขณะเดียวกันก็เป็นเครื่องสะท้อนให้เห็นถึงความไม่สมบูรณ์ของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ได้ทางหนึ่ง ไม่ว่าจะเป็นสาเหตุที่เกี่ยวข้องด้วยองค์พระมหากษัตริย์ หรือที่เกี่ยวข้องด้วยระบอบการปกครองนั่นเอง ซึ่งจะเป็นสาเหตุประการใดประการหนึ่งที่ทำให้ต้องมีการพัฒนารูปแบบการบริหารประเทศมาเป็นระบอบประชาธิปไตยในเวลาต่อมา

สรุปได้ว่าแนวพระราชดำรินพระบาท สมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในด้านการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศที่ได้สืบสานมาจากพระราชปณิธานในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ในรัฐสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น เป็นรัฐสมัยที่ประเทศไทยประสบปัญหาวิกฤตทางเศรษฐกิจ ทำให้ประสบปัญหาขาดแคลนงบประมาณ ดังนั้นการจัดการศึกษาในรัฐสมัยนี้จึงเป็นการขยายการศึกษาระดับประถมศึกษามากกว่าส่งเสริมการศึกษาระดับมัธยมศึกษาและอุดมศึกษา กระทรวงธรรมการมีความเห็นว่า การจัดการศึกษาด้านมัธยมศึกษาและอุดมศึกษาต้องมีงบประมาณมาก จึงเห็นควรให้ความสำคัญต่อการจัดการศึกษาประชาบาลให้เจริญก้าวหน้าทั่วทั้งประเทศ เพื่อขยายการศึกษาขั้นพื้นฐานในระดับประถมศึกษาออกสู่ประชาชนโดยทั่วถึงกัน แทนที่จะมุ่งส่งเสริมให้คนทั้งประเทศมุ่งสู่การศึกษาในระดับมหาวิทยาลัยต่างๆ ที่เมืองไทยเป็นเมืองที่มีพลเมืองโดยส่วนรวมแล้วประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก

³⁴⁹ พิศาล มูลศาสตรสาทร , “เทศบาลกับความมั่นคงแห่งชาติ” นิตยสารท้องถิ่น ปีที่ 22 ฉบับที่ 5 เดือนพฤษภาคม 2525 , หน้า 17-18 .

แผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2475 เป็นแผนการศึกษาเพียงแผนเดียวในรัฐสมัยนี้ ซึ่งประกอบด้วยหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2471 จุดมุ่งหมายสำคัญเพื่อให้ทุกคนได้ศึกษาเล่าเรียนตามอัธยาศัย เพื่อได้สามารถรับราชการและประกอบอาชีพได้ โดยแบ่งสัดส่วนและให้ความสำคัญต่อการจัดการศึกษาด้านพุทธศึกษา จริยศึกษา และพลศึกษาอย่างเท่าเทียมกัน ตลอดจนให้ความสำคัญต่อการเรียนพระพุทธศาสนาของนักเรียนกับพระภิกษุ ซึ่งได้สืบสานมาจากพระราชปณิธานมาจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวอย่างต่อเนื่องและพัฒนารูปแบบการจัดการศึกษาของประเทศไทยให้มีคุณภาพมากยิ่งขึ้น

แผนการศึกษาแห่งชาติ หลักสูตร ตลอดจนการจัดการเรียนการสอนในระดับการศึกษาขั้นพื้นฐานที่ได้มาตรฐานตามแบบอย่างสากล ถือเป็นหัวใจสำคัญยิ่งต่อความสำเร็จของการปฏิรูปการศึกษาของไทยในการสร้างคนและสร้างชาติ อีกทั้งเป็นเครื่องมือในการป้องกันประเทศมิให้ตกเป็นอาณานิคม ของชาติตะวันตกในขณะนั้น แต่ปัญหาและอุปสรรคที่ขัดขวางความรุดหน้าของกระบวนการปฏิรูปการศึกษา คือ การขาดแคลนงบประมาณ และการขาดแคลนบุคลากรที่มีความรู้ความสามารถ เนื่องจากในช่วงระยะแรกของการปฏิรูปการศึกษาในรัฐสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นช่วงเวลาที่ประเทศไทยมีความจำเป็นเร่งด่วนในด้านความมั่นคงของประเทศเหนือสิ่งอื่นใด งบประมาณส่วนใหญ่จึงต้องทุ่มเทให้กับนโยบายด้านความมั่นคงเป็นอันดับแรกส่วนงบประมาณที่กระทรวงธรรมการขอไปมักถูกตัดทอนเพราะถือว่ายังมีค่าใช้จ่ายเร่งด่วนและเฉพาะหน้า จึงทำให้โครงการหลายโครงการของกระทรวงธรรมการต้องล้มเลิกไปอย่างน่าเสียดาย ปัญหาและอุปสรรคที่สำคัญยิ่งอีกประการหนึ่ง คือ การขาดแคลนบุคลากรที่มีความรู้ความสามารถในการจัดการศึกษา ซึ่งในระยะแรกของการปฏิรูปจึงความจำเป็นในการจ้างชาวต่างชาติให้เข้ามาดำเนินการ แต่ก็ยังต้องติดอุปสรรคด้วยเรื่องงบประมาณ เพราะค่าจ้างมีอัตราสูงมาก จึงต้องเร่งผลิตบุคลากรที่มีคุณภาพของไทยให้ทันการ ทั้งการส่งคนไปศึกษาต่างประเทศ ตลอดจนการจัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดครู มาตั้งแต่ พ.ศ. 2435 และพัฒนามาเป็นโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ ซึ่งได้รวมเป็นแผนกหนึ่งของโรงเรียนข้าราชการพลเรือนของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว แล้วพัฒนามาเป็นจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ ถูกจัดเป็นแผนกหนึ่งในคณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย³⁵⁰ ต่อมาเมื่อวันที่ 10 กรกฎาคม พ.ศ. 2500 ศาสตราจารย์ท่านผู้หญิงพูนทรัพย์ นพวงศ์ ณ อยุธยา ได้แยกแผนกฝึกหัด

³⁵⁰ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ประวัติจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2459-2509, พิมพ์เป็นที่ระลึกในวันครบรอบห้าสิบปีของการสถาปนา, (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2510), หน้า 35.

ครูมาเป็นคณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เพื่อทำหน้าที่ผลิตครูบัณฑิตออกไปรับใช้สังคม ตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา ตลอดระยะเวลาของการปฏิรูปการศึกษา นโยบายของรัฐบาลทุกยุคทุกสมัยได้พยายามส่งเสริมการพัฒนาทักษะและคุณภาพของครูมาอย่างต่อเนื่อง การส่งเสริมและการสนับสนุนการจัดการเรียนการสอนแบบใหม่ของครู การสนับสนุนให้ครูผู้สอนผลิตตำราและเขียนตำราเพื่อใช้สอนด้วยตนเอง หากทว่าอาชีพครูก็ยังไม่ค่อยได้รับความสนใจจากผู้ได้รับการศึกษาในขณะนั้นเท่าใด เนื่องอัตราเงินเดือนครูอยู่ในอัตราต่ำกว่าตำแหน่งหน้าที่ราชการในหน่วยงานอื่นๆ และต้องรับผิดชอบนักเรียนในสัดส่วนที่มากเกินไป

จากสาระสำคัญและวัตถุประสงค์ของแผนการศึกษาแห่งชาติ หลักสูตรทุกฉบับ และการจัดการเรียนการสอนในระดับการศึกษาขั้นพื้นฐาน ตั้งแต่รัฐสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงสิ้นยุคศกสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ทำให้ผู้วิจัยพบว่าพระราชกฤษฎีกาที่ ๓๓ พระราชดำริตลอดจนพระราชกฤษฎีกาของพระมหากษัตริย์ทั้ง 3 พระองค์ ซึ่งถือเป็นยุคการปฏิรูปประเทศให้ก้าวไปสู่ความเป็นทันสมัย ทรงตระหนักถึงความสำคัญของการสร้างคน สร้างชาติ ด้วยการศึกษิตตามแบบอารยประเทศก็จริง หากทว่าการศึกษาขั้นพื้นฐานนั้นยังคงยึดหลักการสำคัญคือ การคำนึงถึงความเหมาะสม ความสอดคล้องกับสภาพสังคม เศรษฐกิจ ภูมิศาสตร์ ตลอดจนวิถีชีวิตของไทย มิได้มีพระราชประสงค์ให้คนไทยลอกเลียนแบบแนวคิดของตะวันตกมาทั้งหมด ดังนั้นการจัดการศึกษาจึงเน้นควบคู่ไปกับการกลมกลืนอารยธรรม คุณธรรม ตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนา ด้วยวัตถุประสงค์ในการสร้างคนเก่ง และคนดี จึงปรากฏเป็นจุดประสงค์อีกประการหนึ่ง คือ การปลูกฝังคุณลักษณะอันพึงประสงค์ของผู้เรียน ให้ปรากฏอยู่ในหลักสูตรแต่ละฉบับ ตลอดจนการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นศึกษา ทั้งนี้เพื่อความต้องการของข้าราชการอิมตัวทุกหน่วยงานแล้ว ผู้ที่ได้รับการศึกษาแบบใหม่ต้องให้ความสำคัญต่อการประกอบอาชีพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งอาชีพการเกษตรกร ซึ่งถือเป็นอาชีพหลักของคนไทย การจัดการศึกษามีได้ประสงค์ให้คนไทยทั้งไร่่นาแล้วไปเป็นเสมียนทั้งหมด รวมถึงการให้ความสำคัญของวิชาชีพช่างแขนงต่างๆ จึงได้มีการจัดการศึกษาระดับอาชีวศึกษาเกิดขึ้น

การจัดการศึกษายังเป็นการพยายามสร้างคนดี มีความเป็นสุภาพบุรุษ มีจิตสำนึกของความรักชาติ ตลอดจนความเสียสละประโยชน์ส่วนตน เพื่อประโยชน์ของประเทศชาติเป็นส่วนรวม จึงทำให้สามารถกล่าวได้ว่าการจัดการเรียนศึกษาที่ดังาม เหมาะสมกับคนไทย ซึ่งในอดีตได้เคยจัดมาอย่างประสบความสำเร็จ สมควรที่นักการศึกษาในยุคปัจจุบัน ได้นำมาเป็นแบบอย่างเพื่อสร้างองค์ความรู้สำหรับกระบวนการจัดการเรียนรู้อิมสมัยปัจจุบัน เพื่อให้ประสบความสำเร็จลุล่วงตรงตามวัตถุประสงค์ของการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาคนและพัฒนาชาติอย่างยั่งยืนตลอดไป

ในด้านการส่งเสริมการศึกษาเพื่อความมั่นคงของชาติอาจสรุปได้ว่า การร่างรัฐธรรมนูญฉบับพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว มีวิธีการที่เป็นประชาธิปไตยมากกว่า ด้วยเหตุผลที่ว่า เป็นกฎหมายที่เปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการปกครองประเทศมากกว่า และโดยเฉพาะอย่างยิ่งเงื่อนไขของการออกกฎหมายที่ต่างกัน กล่าวคือ ร่างรัฐธรรมนูญของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว นั้น เป็นกฎหมายที่ออกมาเพื่อการปฏิรูปการปกครองในสมัยของสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่ทว่าธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว 2475 เป็นเงื่อนไขของการปกครองในระบบประชาธิปไตยโดยตรง

นอกจากนี้ประเด็นการร่างรัฐธรรมนูญฉบับพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นกุศโลบายอย่างหนึ่ง ที่ทรงพยายามหลีกเลี่ยงเรื่องการสถาปนาระบบรัฐสภาใช้หรือไม่ อาจพิจารณาได้ว่า พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว มิได้ทรงหลีกเลี่ยงการปกครองในระบบรัฐสภา หากแต่ทรงมีพระราชดำริว่ายังไม่ถึงเวลา และได้ทรงพยายามทำให้เกิดการปกครองที่เหมาะสมกับประเทศ โดยวิธีหาหลักประกันในขณะที่ยังไม่มีการปกครองระบบรัฐสภา ร่างรัฐธรรมนูญฉบับนี้หากไม่ถูกคัดค้านจากอภิรัฐมนตรีเสียก่อน ก็จะเป็นหลักประกันสัญญาของราชาธิปไตยที่จะแสดงว่าต่อแต่นี้ไปราชกิจทุกอย่างจะมีได้มาจากพระราชอำนาจอันเป็นสิทธิขาดเฉพาะพระองค์ หันมาพิจารณากิจกรรมของคณะราษฎร คณะราษฎรได้ทำอะไรเพื่อจรรโลงอุดมการณ์ประชาธิปไตยบ้าง นอกจากเปลี่ยนชื่อระบอบบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตย และเปลี่ยนมือผู้มีอำนาจจากพระมหากษัตริย์ไปเป็นคณะราษฎร เมื่อคณะราษฎรเห็นว่าประเทศไทยพร้อมแล้วที่จะปกครองโดยระบอบประชาธิปไตยจึงทำการยึดอำนาจ เมื่อยึดอำนาจได้สำเร็จ ทำไมคณะราษฎรจึงไม่ทำให้เกิดความเป็นประชาธิปไตยโดยแท้จริง แต่กลับอ้างเหมือนอย่างที่ยุคสมบูรณาญาสิทธิราชย์ได้พิสูจน์มาแล้วว่า การเปลี่ยนแปลงนั้นยังติดขัดอยู่ที่การศึกษาของประชาชน การกระทำเช่นนี้ ทำให้ลงความเห็นได้ว่าคณะราษฎรซึ่งยึดอำนาจเปลี่ยนแปลงการปกครองจากพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว การวิจารณ์การกระทำของคณะราษฎรมิใช่เรื่องคณะราษฎรไม่ยึดมั่นในระบอบประชาธิปไตย หากแต่คณะราษฎรมิได้ทำให้เกิดความเป็นประชาธิปไตยตามข้อสัญญาต่างหาก

จะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเข้าพระทัยดีในแนวความคิดและระบบการเมืองแบบประชาธิปไตย แต่ไม่ทรงเห็นด้วยสำหรับที่จะเป็นระบอบการปกครองของเมืองไทยโดยทันทีทันใด โดยไม่มีการเรียนรู้เป็นขั้นตอน ระหว่างอุดมการณ์กับสภาพความเป็นจริง เมื่อถึงความจำเป็นคนเราต้องตัดสินใจเลือกทางออก จึงทรงเลือกแสดงออกถึงแนวพระราชดำริทางการเมือง 2 อย่าง คือ ในขณะที่ทรงเลือกที่จะเป็นผู้นำเปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศใน

รูปแบบการปกครองที่เหมาะสม และค่อยๆ วิวัฒนาการเข้าสู่รูปแบบที่พระมหากษัตริย์จะทรงเป็น
ประมุขอยู่ใต้รัฐธรรมนูญแล้ว ก็ทรงพยายามที่จะประสานประโยชน์ หรืออีกนัยหนึ่งคือการจัด
ระเบียบผสมผสานความคิดเห็น ผลประโยชน์ นโยบายและความปรารถนาที่ต่างกันให้กลมกลืน
เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรงใช้ความพยายามดังกล่าวนี้กับอภิรัฐมนตรี หากให้
เวลาแก่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่เหมาะสมแก่
กาลเวลาของไทยได้อย่างดียิ่ง

บทที่ 6

การสังเคราะห์องค์ความรู้ด้านการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศใน พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

การสืบสานพระราชปณิธานจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสู่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น หลักฐานที่ผู้วิจัยได้นำมาอ้างอิงหลักฐานแรกคือข้อความใน “แจ้งความโรงเรียนมหาดเล็กหลวงในพระบรมราชูปถัมภ์ส่วนพระองค์พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระมกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว” จากหนังสือปัญจมรัช และนัฐราชกับการศึกษา³⁵¹ ดังความตอนหนึ่งว่า

“...ด้วยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระอนุสรคำนึงถึงการเล่าเรียนว่าเป็นกิจสำคัญแลจำเป็นอย่างหนึ่ง เพราะว่าความเจริญแห่งประเทศบ้านเมืองในสมัยต่อไปนี้ ที่จะเป็นปึกแผ่นแน่นหน้าได้แท้จริงก็ด้วยอาศัยศิลปวิทยาเป็นที่ตั้ง หรือเป็นรากเง้าเค้ามูล จึงมีพระราชประสงค์จะทรงทำนุบำรุงการศึกษาของชาติบ้านเมืองให้รุ่งเรืองทันเขาอื่น พระราชดำริห์เรื่องนี้ได้มีมาแต่ครั้งยังดำรงพระเกียรติยศอยู่ในตำแหน่งพระเยาวราช คือได้ทรงจัดโรงเรียนขึ้นในพระตำหนักสวนจิตรลดาด้วยพระองค์ แต่ในครั้งนั้นเป็นแต่ทรงจัดขึ้นเล็กน้อยคือ ให้มีนักเรียนเฉพาะแต่มหาดเล็กเข้าในกรม วิชาที่สอนก็เป็นแต่ชั้นต่ำๆ เพื่อเป็นการทดลองพอเป็นทางที่จะได้ทรงพระราชดำริห์ต่อไปก็เป็นอันได้สมพระราชประสงค์ตามควรแก่การในครั้งนั้น...”

(เรื่องเดียวกัน: 3)

³⁵¹ สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2553

จากข้อความข้างบนแสดงให้เห็นว่า การสืบสานแนวพระราชดำริของสมเด็จพระราชบิดา ได้ทรงเริ่มขึ้นแล้ว เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำรงพระยศเป็นพระบรมโอรสาธิราช หรือพระเขวราช ตามข้อความดังกล่าว ต่อมาเมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์เป็นพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์จึงทรงดำเนินรอยตามพระยุคลบาท สมเด็จพระราชบิดาทางการศึกษาคือ ข้อความต่อมาที่ว่า

“...มาบัดนี้จึงทรงพระราชดำริให้ สมควรจะขยายการศึกษาของโรงเรียนนี้ให้กว้างขวางขึ้นได้แล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีกรรมการขึ้นคณะหนึ่ง สำหรับรับพระบรมราชโองการ มาจัดการตามพระกระแสพระราชดำริห์ แลโปรดเกล้าฯ พระราชทานที่ดินสวนดุสิตระหว่างถนนช่างฮีใน ถนนดวงเดือน ใน แลคลองเปรมประชากร ให้เป็นที่โรงเรียน แลจะพระราชทานทรัพย์ส่วนพระองค์ ให้ลงมือก่อสร้างโรงเรียนใหญ่อย่างงดงาม สำหรับเป็นโรงเรียนนักเรียนประจำ มีที่อยู่เรียนที่เล่น แลที่ฝึกหัดศิลปวิทยาพร้อมสรรพ กับต่อไปจะได้พระราชทานทุนทรัพย์ให้เป็นสมบัติของโรงเรียน สำหรับเก็บประโยชน์หรือดอกเบี้ยเลี้ยงโรงเรียนต่อไปชั่วกาลนาน...”

(เรื่องเดียวกัน: 3)

จากข้อความดังกล่าวแสดงว่า เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงริเริ่มที่จะทรงทำนุบำรุงการศึกษาอย่างเต็มที่แล้ว ทรงจัดตั้งโรงเรียนดังกล่าว โปรดเกล้าฯพระราชทานที่ดินพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ในการก่อสร้างและให้เป็นทุนของโรงเรียน ต่อมาทรงวางแผนการวางหลักสูตร การรับสมัครนักเรียน ทรงวางระเบียบการของโรงเรียนและพระราชทานนามโรงเรียนนี้ว่า “โรงเรียนมหาดเล็กหลวง” ต่อมาคือ โรงเรียนวชิราวุธวิทยาลัย โรงเรียนแห่งการฝึกเด็กชายให้เป็นสุภาพบุรุษที่มีอายุยืนยาวมาจนทุกวันนี้

เมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ พระองค์ก็ได้ทรงสืบสานพระราชปณิธานของพระบาทสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราช ทางด้านการศึกษาโดยเฉพาะการทำนุบำรุง “โรงเรียนมหาดเล็กหลวง” ดังตัวอย่างของกระแสพระบรมราโชวาทที่ได้พระราชทานแก่คณะครูและนักเรียนโรงเรียนวชิราวุธวิทยาลัย ดังต่อไปนี้

“...เป็นต้นว่า งานวันนี้เป็นประเพณีอันหนึ่งที่เรามีงานในวันคล้ายวันบรมราชาภิเษกของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ เพื่อให้ นักเรียนระลึกถึงพระ

มหากรุณาของท่านที่ทรงสร้างโรงเรียนนี้ขึ้น และให้รักโรงเรียน ให้ตั้งใจทำ
 คนให้ดีขึ้น นี่ก็เป็นประเพณีอันหนึ่งที่เกิดขึ้น นอกจากนั้นก็ยังมีธรรมเนียมอีก
 อย่างหนึ่งที่นักเรียนเก่าพวกคณะไทยเขมรที่เชื่อว่าเป็นนักเรียนเก่าของ
 โรงเรียนนี้โดยมาก ได้รวบรวมกันเก็บเงินทำประโยชน์ให้แก่โรงเรียนนี้ ก็เป็น
 ประเพณีของเราอย่างหนึ่ง หวังว่าจะเป็นตัวอย่างแก่นักเรียนสืบต่อไปอีก
 เหมือนกัน เพราะฉะนั้นในเรื่องการรักษาประเพณี และการที่จะตั้งประเพณีขึ้น
 นั้นเป็นของสำคัญส่วนหนึ่งของโรงเรียน ข้าพเจ้าหวังว่าโรงเรียนจะเอาใจใส่
 รักษาประเพณีที่ดี ที่มีมาแล้ว และคิดหาประเพณีใหม่ๆ ขึ้นอีก เพื่อให้
 นักเรียนรู้สึกรักโรงเรียนของตนและชาติของตนต่อไปด้วย”³⁵²

**ตอนที่ 1 องค์ความรู้ด้านการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศในส่วนที่ได้สืบสานแนวพระราช
 ปณิธานในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
 อย่างตรงไปตรงมา**

1.1 การส่งเสริมการศึกษาเพื่อราษฎรทุกระดับ

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีความสนพระราชหฤทัยในด้านการศึกษา
 และการเรียนรู้อยู่ตลอดเวลา และเล็งเห็นและให้ความสำคัญของการศึกษาของประชาชนเพื่อหา
 หนทางในการนำไปสู่การพัฒนาตนเองสังคมและประเทศชาติ สืบสานต่อแนวพระราชดำริจากพระ
 บิดาและพระเชษฐา ดังนี้

แผนการศึกษาแห่งชาติตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงสิ้นสุด
 ยุคสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มีทั้งสิ้น 9 แผน และประกอบด้วยหลักสูตร จำนวน 8 หลักสูตร³⁵³ ดังนี้

แผนการศึกษาแห่งชาติในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จำนวน 5 แผน
 โดยแผนการศึกษา พ.ศ. 2438 หลักสูตรประกอบด้วย

1. โครงการศึกษา พ.ศ. 2441
2. แผนการศึกษา พ.ศ. 2445
3. แผนการศึกษา พ.ศ. 2451
4. แผนการศึกษา พ.ศ. 2452

แผนการศึกษาแห่งชาติในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จำนวน 3 แผน

³⁵² บรรเจิด อินทจันทร์ยง, 2536: 185

³⁵³ กระทรวงศึกษาธิการ, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435 – 2507 พิมพ์เป็นที่ระลึกในวันครบเจ็ดสิบสองปีของ
 กระทรวง วันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2507. พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2507: 28.

1.โครงการศึกษา พ.ศ. 2456

2. แผนการศึกษา พ.ศ. 2458

3. โครงการศึกษา พ.ศ. 2464

แผนการศึกษาแห่งชาติในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว มีเพียงแผนเดียว คือ แผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2475 หลักสูตรประกอบด้วย

1. กฎพิภัดสำหรับการศึกษาเป็นหลักสูตรในโรงเรียนสามัญ (พ.ศ.2435)

2. หลักสูตร พ.ศ. 2448

3. หลักสูตร พ.ศ. 2448

4. หลักสูตรสามัญศึกษาสำหรับเรียนชั่วคราว 2 หรือ 3 ปี (พ.ศ.2453)

5. หลักสูตรสามัญศึกษา พ.ศ. 2454

6. หลักสูตรหลวงกระทรวงธรรมการ หลักสูตรสามัญศึกษา พ.ศ. 2456

7. หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2471

8. หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2471

สำหรับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องจากทรงเป็นพระมหากษัตริย์ไทยพระองค์แรกที่ทรงได้รับการศึกษาทั้งแบบจารีตของไทยและแบบตะวันตก ได้เสด็จพระราชดำเนินไปศึกษาวิทยาการในประเทศอังกฤษตั้งแต่ชั้นต้นจนถึงระดับอุดมศึกษา อีกทั้งยังทรงมีประสบการณ์ในการเสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรกิจการบ้านเมืองของประเทศต่างๆ ทั้ง ยุโรป อเมริกา และเอเชีย อันเป็นเหตุให้ทรงมีพระราชญาณทัศน์เกี่ยวกับการจัดการศึกษาของไทย คือ ทรงให้ยึดหลักการของความเป็นไทยโดยไม่ต้องลอกเลียนแบบผู้ใดเสียทั้งหมด นโยบายการจัดการศึกษาในสมัยนี้จึงเป็นความพยายามเพื่อปลูกฝัง “จิตวิญญาณสยามรัฐ” ซึ่งหมายถึงการส่งเสริมให้คนไทยตระหนักถึงความสำคัญของสถาบันชาติ ศาสนา และมีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ อีกทั้งให้ทุกคนตระหนักถึงการทำหน้าที่ของตนให้ดีที่สุดเพื่อเป้าหมายสำคัญคือผลประโยชน์ของชาติ ดังนั้น จุดประสงค์สำคัญของการจัดการศึกษานั้นจึงเปลี่ยนแปลงไปจาก รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอยู่บางประการ ทั้งนี้สืบเนื่องความเปลี่ยนแปลงของบ้านเมือง การจัดการศึกษาในสมัยนี้จึงเป็นการจัดการเพื่อให้ประชาชน อันเป็นประโยชน์ทางด้านการเมือง การปกครอง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ.2464 เพื่อให้ประชาชนทั้งหญิงและชายได้มีโอกาสศึกษาเล่าเรียนอย่างเท่าเทียมกันในระดับการศึกษาภาคบังคับ จุดประสงค์ของการจัด

การศึกษาเพื่ออาชีพ เพื่อประโยชน์ในการประกอบอาชีพของประชาชน จึงได้เกิดนโยบายการจัดสอนวิชาชีพ ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากความอึดตัวของตำแหน่งหน้าที่ในหน่วยราชการต่างๆ โดยเฉพาะระดับเสมียนพนักงานจึงเป็นเหตุนำไปสู่การจัดการศึกษาแบบอาชีวศึกษา

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นช่วงเวลาที่เศรษฐกิจไทยได้รับผลกระทบจากภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ยุติ ทำให้มีปัญหาด้านงบประมาณที่ถูกตัดทอนให้น้อยลง ประกอบกับมีการเปลี่ยนแปลงจุดประสงค์ของการจัดการศึกษาไปบ้าง เนื่องด้วยปัญหาการขาดแคลนงบประมาณจึงทำให้การจัดการศึกษาในสมัยนี้มีการส่งเสริมเพื่อ “ขยายการศึกษา” ระดับประถมศึกษามากกว่า “ส่งเสริม” ระดับมัธยมศึกษาและอุดมศึกษาเพราะกระทรวงธรรมการเห็นว่า การบริหารด้านมัธยมศึกษาและอุดมศึกษาต้องใช้จ่ายเงินมากเกินไป ขณะที่บ้านเมืองอยู่ในภาวะเงินอืดขาด กระทรวงธรรมการจึงได้พยายามหันมาส่งเสริมกิจการด้านการศึกษาประชาบาลให้เจริญก้าวหน้าทั่วทั้งประเทศ เพื่อขยายการศึกษาขั้นพื้นฐานในระดับประถมศึกษาออกสู่ประชาชน โดยทั่วถึงกัน แทนที่จะมุ่งส่งเสริมให้คนทั่วประเทศมุ่งสู่ประตูมหาวิทยาลัยต่างๆ ที่เมืองไทยเป็นเมืองที่มีพลเมืองโดยส่วนรวมแล้วยึดอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก

แผนการศึกษาชาติในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว มีเพียงฉบับเดียว คือ แผนการศึกษาชาติ พ.ศ.2475 การจัดการศึกษาในสมัยนี้มีจุดประสงค์สำคัญ คือ ให้ทุกคนได้ศึกษาเล่าเรียนตามอัธยาศัย โดยเน้นคุณภาพการศึกษาให้สูงขึ้น และมุ่งเน้นการประกอบอาชีพของราษฎรให้สามารถเลี้ยงตัวเองได้ โดยเน้นเฉพาะวิชาด้านการเพาะปลูก ซึ่งถือเป็นวิชาที่สำคัญที่สุดสำหรับคนไทย รวมทั้งการจัดการให้เหมาะสมกับสภาพแต่ละท้องถิ่น ตลอดจนให้ความสำคัญต่อการจัดการศึกษาที่เท่าเทียมกันในด้านพุทธศาสนา จริยศึกษา และพลศึกษา การเรียนพระพุทธศาสนาของนักเรียนให้ความสำคัญต่อผู้สอนต้องเป็นพระภิกษุสงฆ์

ในสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้สืบสานและสานต่องานด้านการพัฒนาและการส่งเสริมการศึกษามาจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเจ้าอยู่หัวอย่างต่อเนื่อง อาทิ เช่น การเร่งรัดประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาในพื้นที่ต่างๆ เพิ่มเติมขึ้น และได้เตรียมความพร้อมครูผู้ซึ่งถือได้ว่าเป็นปัจจัยหลักในการพัฒนาคุณภาพผู้เรียน โดยจัดให้มีการฝึกอบรมครูให้มีความรู้ ความสามารถมากยิ่งขึ้น และโปรดเกล้าฯ ให้ดำเนินการอย่างเร่งรัดและขยายเป็นวงกว้าง ไปพร้อมกับการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาในพื้นที่ต่างๆ ดังจะเห็นได้จากพระราชดำรัส ความว่า

“ทางสามัญศึกษา สังเกตว่าโรงเรียนประชาบาลได้เพิ่มขึ้นในเจ็ดปีนี้เป็นจำนวนมากควรพอใจ จึงได้กำหนดลงเป็นทางปฏิบัติสำหรับการข้างหน้าว่าแต่จะไปจะกวัดขั้นการที่สอนให้สำเร็จผลดียิ่งขึ้นอีก ด้วยการอบรมครูทั้งในโรงเรียนประชาบาลและโรงเรียนรัฐบาล”³⁵⁴

จากพระราชดำรัสข้างต้นจะเห็นได้ว่าพระองค์ทรงเน้นการพัฒนาความรู้ให้กับประชาชนและคนในชาติโดยเพิ่มจำนวนสถานศึกษาในระบบโรงเรียนประถมศึกษาในพื้นที่ต่างๆ ให้มีเพิ่มมากขึ้น ประกอบกับพระองค์ทรงมีพระราชดำริในการวางแผนกำลังคนหรือบุคลากรครูให้การพัฒนาศักยภาพของครูให้สอดคล้องการเพิ่มสถานศึกษา เนื่องจากทรงพระราชดำริว่า การที่นักเรียนจะเรียนรู้ได้ดีหรือไม่อย่างไรนั้น ขึ้นอยู่กับครู ว่ามีความรู้ความสามารถที่จะถ่ายทอดความรู้ได้มากน้อยเพียงใด ทั้งครูจะต้องเป็นแบบอย่างที่ดีให้กับผู้เรียนอีกด้วย ดังพระราชดำรัสความว่า

“การที่จะเป็นครูสอนเด็ก อบรมเด็ก ที่จริงเป็นของสำคัญมาก เป็นอาชีพที่ยากและให้ผลแก่ประเทศ..เพราะว่าถ้าเราฝึกเด็กๆดี ก็อาจจะหวังว่าประเทศบ้านเมืองของเราจะมีความเจริญรุ่งเรืองต่อไป ถ้าเราฝึกพลาดพลั้งไป ด้วยความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ หรืออย่างไรก็ตาม ก็อาจจะทำให้ได้ผลที่เลว และอาจเป็นอันตรายอย่างยิ่ง...ผู้ที่สอนนั้นจะต้องเข้าใจและรู้สึกซึมซาบ ในเรื่องที่สั่งสอนเขา และประพฤติได้จริง มีนิสัยเช่นนั้นจริงๆ จึงจะได้ผลดี...”³⁵⁵

การศึกษา เนื่องจากการอ้างว่าการศึกษาส่วนใหญ่ของคนไทยยังน้อยนัก จึงเป็นอุปสรรคในการพระราชทานการปกครองระบอบประชาธิปไตย เพราะฉะนั้นในตอนนี้จะพิจารณากันถึง การให้การศึกษาของรัฐต่อประชาชน และการฝึกหัดให้ประชาชนรู้จักการปกครองตนเอง ขอบเขตของการพิจารณาในเรื่องนี้ก็คือ จะศึกษานโยบายทางการศึกษาทั้ง 2 ประเภท และจะศึกษาบทบาทของอภิรัฐมนตรีต่อนโยบายนั้น

³⁵⁴ พระราชดำรัสตอบพระบรมวงศานุวงศ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาทฝ่ายหน้า 10 มีนาคม 2471 ในราชกิจจานุเบกษา (2471) เล่ม 45: 3801

³⁵⁵ พระราชดำรัสพระราชทานกองการฝึกหัดครู 8 มิถุนายน 2475 ใน พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประมวลพระบรมราโชวาทและพระราชดำรัสใน พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปกพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2536

นโยบายที่ 1 การให้การศึกษารัฐต่อประชาชน ในเรื่องการศึกษาในรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ นี้ ยังไม่มีผู้ใดศึกษาค้นคว้ากันอย่างแท้จริง มีหลักฐานฉบับหนึ่ง แสดงว่า พระราชบัญญัติประถมศึกษาให้ประโยชน์แก่ประเทศมาก เมื่อเปรียบเทียบระหว่างปี พุทธศักราช 2463 กับปีพุทธศักราช 2473 แม้ปริมาณคนรู้หนังสือจะเพิ่มขึ้น แต่ทว่าเมื่อถึงคราวที่มีการขอให้เปลี่ยนแปลงการปกครองไปในทางประชาธิปไตยแบบมีรัฐสภา พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบรมวงศานุวงศ์ผู้ใหญ่มิได้เห็นด้วยโดยให้เหตุผลว่า ประชาชนของประเทศส่วนใหญ่มีความรู้ต่ำ ฉะนั้นสิ่งที่ควรพิจารณาในลำดับต่อไปก็คือรัฐบาลมีนโยบายปรับปรุงการศึกษาของชาติ เพื่อให้ราษฎรมีประสิทธิภาพพร้อมที่จะปกครองกันด้วยระบอบประชาธิปไตยหรือไม่ ข้อเสนออีกประการหนึ่งก็คือ เมื่อคณะราษฎรยึดอำนาจเปลี่ยนแปลงการปกครองคณะราษฎร ได้แถลงนโยบายการศึกษาไว้ว่า

1. จะประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาให้ทั่วกรุงเทพฯ และหัวเมือง เพื่อให้ได้ปริมาณตามที่กำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญ

2. ในส่วนการปรับปรุงคุณสมบัติแห่งการศึกษาทั่วไป จะแก้ไขให้พิเศษขึ้นด้วยวิธีฝึกหัดครูทุกประเภททุกชั้นจนพอแก่การ เพราะการสอนจะสำเร็จเป็นผลดีสมหมายก็ด้วย ได้ผู้สอนแต่ล้วนเป็นครูที่ได้ฝึกหัดอบรมมาดีแล้ว

3. ในส่วนวิชาชีพ จะริบจัดตั้งโรงเรียนวิสามัญศึกษาทั้งแผนกสิกกรรม อุตสาหกรรม และพาณิชยกรรมให้ครบถ้วน ตั้งแต่ประถมศึกษาขึ้นไป เพื่อจะได้ไม่มีแต่การเรียนหนังสือเป็นสามัญศึกษาส่วนเดียวเหมือนเดิมนี้นี้

4. ในส่วนการศึกษาชั้นสูง จะได้จัดมหาวิทยาลัยให้สามารถสอนชั้นปริญญาที่เราต้องการให้ทัดเทียมกับมหาวิทยาลัยในนานาประเทศ เพื่อผู้เรียนจะได้สำเร็จชั้นอุดมได้ในเมืองเราเอง โรงเรียนมัธยมบริบูรณ์สำหรับสอนนักเรียนป้อนมหาวิทยาลัยก็จะจัดให้มีในหัวเมืองด้วย เพื่อเด็กมีเขารุ่นผู้เกิดในท้องถิ่นต่างๆ จะได้เข้าถึงการเรียนชั้นนี้ได้สะดวก

5. ในส่วนเครื่องอุปกรณ์การศึกษา เช่น แบบเรียน ห้องสมุด ทุนเล่าเรียน การกีฬา การอนุสภาคาชาด การลูกเสือ ฯลฯ เหล่านี้ก็จะจัดให้มีขึ้นแพร่หลายจนพอความต้องการ

6. จะอุปถัมภ์การศึกษา อันเป็นปัจจัยสำคัญในการอบรมมนุษยธรรมให้สำเร็จประโยชน์แห่งการอบรมนั้นยิ่งขึ้น

แผนดำเนินการทั้งหมดนี้จะต้องดำเนินไปพร้อมกัน เพื่อให้เป็นอุปกรณ์แห่งกันและกัน และจะเร่งรัดจัดทำตามกำลังทุนที่มีพอจะทำได้³⁵⁶ ทำให้หวนกลับไปคิดว่า รัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นรัฐบาลสมัยหัวเลี้ยวหัวต่อทางการเมือง ไม่มีนโยบายปรับปรุงแผนการศึกษาของชาติกันหรืออย่างไร นี่คือหัวข้อสำคัญที่ควรแก่การพิจารณาเป็นที่สุด

ดังได้กล่าวมาแล้ว ในการดำเนินรัฐประศาสนนโยบายนั้นเป็นหน้าที่ของเสนาบดีเจ้ากระทรวงเสนาบดีธรรมการในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว มีอยู่ 2 ท่านด้วยกันคือ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เป็นเสนาบดีคาบสมัยตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว มาจนถึงเดือนพฤษภาคม พุทธศักราช 2468 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าธานีนิวัติ ทรงรับตำแหน่งต่อจากนั้นมาจนกระทั่งมีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ในระยะที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเป็นเสนาบดีธรรมการอยู่นั้น ท่านได้มีความเห็นในเรื่องโครงการศึกษาดังนี้

1. ท่านได้เสนอโครงการจัดการศึกษาระดับมหาวิทยาลัยขึ้น ซึ่งเรื่องนี้ยังไม่แล้วเสร็จในระยะเวลาที่มีอำนาจของท่าน ได้ตกทอดมายังสมัยพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานี³⁵⁷

2. ท่านได้เสนอความเห็นเรื่องความล้มเหลวของโรงเรียนฝึกวิชาชีพของเมืองไทย โดยให้เหตุผลว่าที่ล้มเหลวก็เพราะค่านิยมในระบบราชการของผู้ปกครองของเด็ก ทั้งนี้ผู้ปกครองของเด็กจะตั้งข้อเปรียบเทียบระหว่างเด็กที่สมมุติว่าเรียนช่างไม้ ซึ่งอนาคตของเด็กคนนี้ก็คือช่างไม้ กับเด็กที่เรียนโรงเรียนมัธยม ซึ่งอนาคตของเด็กคนนี้จะได้เป็นข้าราชการ ดังนี้ เป็นต้น

3. ท่านปรารภในที่ประชุมอภิรัฐมนตรีสภาว่า เมื่อวันที่ 9 มกราคม พุทธศักราช 2469 ว่า ประสงค์ให้จัดการศึกษาประชาบาลบังคับทั่วพระราชอาณาจักรเสียที ซึ่งการนี้ท่านได้เสนอให้เก็บเงินศึกษาพลีมาเป็นทุน หากทว่าสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงค้านว่า ประชาชนในระยะนั้นยังไม่เห็นประโยชน์ของการศึกษา หากเรียกเก็บเงินศึกษาพลีประชาชนจะไม่เข้าใจและอาจก่อความรู้สึกเดือดร้อนและรังเกียจการศึกษาที่รัฐบาลจัดอีกประการหนึ่ง ทรงเห็นว่า การตรวจการจัดการของเรายังไม่ดีพอ จะทำให้เกิดความยุ่งยากลำบากขึ้นในภายหลัง³⁵⁸ ครั้นมีการประชุมอภิรัฐมนตรีสภาครั้งที่ 10/68 วันที่ 15 มกราคม พุทธศักราช 2468 สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอกรมนครสวรรค์ฯ ทรงปรารภว่าถึงเวลาแล้วที่จะได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาในกรุงเทพฯ

³⁵⁶ ร. 7. ศ. 1/1 เบ็ดเสร็จกระทรวงศึกษาธิการ บันทึกรายงานโครงการศึกษาของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ วันที่ 17 พ.ค. 2469.

³⁵⁷ ก.จ.ช. ร. 7 ศ. 2/4 ประกาศ พ.ร.บ. เรื่องประกาศใช้ พ.ร.บ. ประถมศึกษาในกรุงเทพฯ และเรื่องแก้ไขเพิ่มเติม พ.ร.บ. ประถมศึกษา การประชุมเสนาบดีสภา 9 ม.ค. 2468.

³⁵⁸ เอกสารเดียวกัน

ซึ่งเรื่องนี้เจ้าพระยาอมราช ผู้ได้รับเชิญให้มาชี้แจงข้อเท็จจริงในฐานะเสนาบดีมหาดไทย ซึ่งเป็น
 ฐานะในเรื่องการจัดตั้งโรงเรียนและการเก็บเงินศึกษาพลีได้แย้งว่า ยังไม่ถึงเวลา เนื่องจากมีเรื่อง
 ชัดข้องอยู่ที่การเก็บเงินศึกษาพลี กรมพระนครสวรรค์ฯ จึงเสด็จไปตั้งโครงการในเรื่อง
 พระราชบัญญัติประถมศึกษาในกรุงเทพฯ ประการที่หนึ่งบังคับให้เด็กเรียนหนังสือ ประการที่สอง
 หาสถานที่เล่าเรียน ประการที่สาม หากหาไม่ได้แล้วจึงค่อยคิดเก็บเงินศึกษาพลี พระบาทสมเด็จพระ
 พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชดำริเพื่อการประนีประนอมในคณะเสนาบดี จึงพระราชทาน
 ข้อเสนอว่าให้ประกาศพระราชบัญญัติประถมศึกษาในเขตกรุงเทพฯ แต่ยังไม่ให้บังคับเก็บเงิน
 ศึกษาพลี โดยขอให้เสนาบดีมหาดไทยปรึกษากับเสนาบดีคลังฯ เสียก่อน ว่าควรเก็บเงินศึกษาพลี
 เป็นอย่างไร จึงจะเป็นระเบียบ³⁵⁹ แต่ทว่าก็ยังไม่ปรากฏว่ามีการประกาศพระราชบัญญัติ
 ประถมศึกษาในกรุงเทพฯ ในตอนนั้น เนื่องจากมีความขัดแย้งกันทางความคิดเห็นในคณะเสนาบดี

ครั้งต่อมาเมื่อพระองค์เจ้าธานีฯ ทรงเป็นเสนาบดีธรรมการ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ
 มีพระราชดำริจะให้สอบสวนในเรื่องการศึกษาชั้นมหาวิทยาลัยของไทยว่า ควรจะตั้งในรูปแบบ
 ประการใด พระองค์เจ้าธานีฯ จึงกราบบังคมทูลพระกรุณาเห็นชอบโดยพระราชบริหาร และได้ทรง
 ทำบันทึกรายงานขึ้น ซึ่งในพระบันทึกฉบับนี้ไม่เฉพาะแต่จะมีเรื่องการแก้ไขปรับปรุงจุฬาลงกรณ์
 ซึ่งเดิมเป็นโรงเรียนข้าราชการพลเรือนให้เป็นมหาวิทยาลัยเท่านั้น หากแต่ทรงแทรกความเห็นเรื่อง
 จัดการศึกษาของไทยไว้ด้วย³⁶⁰ บันทึกฉบับนี้จึงเป็นเอกสารที่สำคัญมากในเรื่องประวัติการศึกษา
 ของไทย

ในวันอาทิตย์ที่ 22 สิงหาคม 2469 โปรดให้ประกาศตั้งสภากรรมการจัดการ โรงเรียน
 วิชาวุฒิชัย ลงวันที่ 16 เมษายน 2469 ตอนซึ่งว่า “ส่วนตำแหน่งนายกและอุปนายกผู้จะ
 ดำเนินการนั้น ทรงพระราชดำริว่า กระทรวงธรรมการเป็นเจ้าหน้าที่จัดการศึกษาแห่งชาติทั่วไปอยู่
 แล้ว สมควรจะให้มีการเกี่ยวข้องอยู่ด้วยเพื่อความสะดวกในวิธีการของโรงเรียนต่อไปข้างหน้า จึง
 โปรดให้เสนาบดีกระทรวงธรรมการเป็นนายก ปลัดทูลฉลองเป็นอุปนายกในสภากรรมการจัดการ”
 “ส่วนตำแหน่งนายกและอุปนายกผู้ดำเนินการ โปรดให้เป็นตำแหน่งซึ่งคณะกรรมการจัดการเลือก
 ในผู้ที่เป็นกรรมการจัดการอยู่แล้วและตั้งขึ้น ตำแหน่งนายกและอุปนายกที่คณะกรรมการจัดการ
 เลือกตั้งนี้จะให้ประจำหน้าที่ชั่วรอบปีเดียวหรือที่รอบปีแล้วแต่คณะกรรมการจัดการจะตกลงกัน
 และไม่ตัดสิทธิ์ในการเลือกซ้ำบุคคล” จึงโปรดให้เสนาบดีธรรมการเป็นกรรมการจัดการโดย

³⁵⁹ ร. 7. ศ. 1/1 เบ็ดเสร็จกระทรวงศึกษาธิการ บันทึกรายงานโครงการศึกษาของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ทูลเกล้าฯ
 ถวายพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ วันที่ 17 พ.ค. 2469.

³⁶⁰ ก.จ.ช. เอกสาร ร. 7 บ. 1.3/23 No. 32 ส่วนพระองค์สมเด็จพระยาดำรงฯ แผนกโรงเรียนและการศึกษา เรื่อง
 บันทึกโครงการศึกษาของเสนาบดีกระทรวงธรรมการ 14 ก.พ. 2473.

ตำแหน่งด้วยผู้หนึ่งกับโปรดให้กรรมการจัดการเพิ่มขึ้นอีก 2 คือ กรมหมื่นพิทยาศ 1 พระยาไพศาล
 ๑ 1 ประกาศลงวันที่ 18 สิงหาคม 2469³⁶¹ ซึ่งจะเห็นได้ว่าพระองค์ทรงสืบสานพระราชปณิธานใน
 การส่งเสริมการศึกษาในโรงเรียนวชิราวุธวิทยาลัย ตามพระราชปณิธานอย่างต่อเนื่องและเล็งเห็น
 ความสำคัญของการให้อำนาจหน้าที่กับกระทรวงธรรมการ โดยทรงพระราชดำริว่า กระทรวงธรรม
 การเป็นเจ้าหน้าที่จัดการศึกษาแห่งชาติทั่วไปอยู่แล้ว สมควรจะให้มีการเกี่ยวข้องอยู่ด้วยเพื่อความ
 สะดวกในวิธีการของโรงเรียนต่อไป

1. ทุกครั้งที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ไปยังโรงเรียนวชิราวุธในวัน
 สำคัญ ต่างๆ พระองค์มักจะทรงทำความถึงพระบรมเชษฐาธิราชเสมอ ทรงเตือนให้นักเรียนรำลึก
 ถึงพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังความตอนหนึ่งว่า

“การที่มีงานรื่นเริงในวันนี้ เพราะเป็นวันที่ 10 เพื่อจะให้ใกล้เคียงกับวันบรม
 ราชาภิเษกของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเพื่อจะได้เตือนใจให้เราทั้งปวง
 ระลึกถึงสมเด็จพระมงกุฎเกล้าผู้ที่ได้พระราชทานชีวิตแก่โรงเรียนนี้ เรา
 ทั้งหลายควรจะระลึกถึงพระเดชพระคุณของท่านในการที่ได้พระราชทานพระ
 ราชทรัพย์สร้างโรงเรียนนี้ขึ้นให้เราได้มาเล่าเรียน เพราะฉะนั้นควรทุกคนจะ
 ตั้งใจทำอะไรเพื่อฉลองพระเดชพระคุณท่าน การที่เราจะฉลองพระเดชพระคุณ
 ได้ดีที่สุดคืออะไร คือจะต้องให้โรงเรียนนี้เป็นไปอย่างที่ทรงพระราชดำริและ
 ที่มีพระราชประสงค์ไว้ คือการที่ทรงสร้างโรงเรียนนี้ขึ้น ก็มีพระราชประสงค์
 ที่จะให้โรงเรียนนี้เหมือนโรงเรียนปีบลิคสกูลของอังกฤษ ทำไมจึงได้มีพระ
 ราชประสงค์เช่นนั้น ไม่ใช่เพื่อจะเอาอย่างอังกฤษเล่นเฉย ๆ อย่างนั้นดอก มี
 พระราชประสงค์จะให้เหมือนกันปีบลิคสกูล ก็เพราะว่าปีบลิคสกูลของ
 อังกฤษเขานั้นมีวิธีอบรมที่ดีกว่าโรงเรียนอย่างอื่น ๆ การอบรมนั้นอะไรบ้าง
 ถ้าเราได้สังเกตเห็น โรงเรียนปีบลิคสกูลที่เมืองอังกฤษ จะสังเกตเห็นว่า ข้อที่ 1
 เขาใช้วิธีให้เด็กปกครองกันเองมากที่สุด ครูของเขาทำหน้าที่สอนอย่างเดียว”

(เรื่องเดียวกัน: 123)

พระราชดำริของพระองค์ท่านที่ปรากฏในบันทึกนั้นมีว่า พระองค์ท่านเสนอให้เลิกใช้
 โครงการศึกษาของ เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี หรือที่เรียกกันว่าโครงการ ร.ศ. 131 ซึ่งเริ่ม
 มาตั้งแต่คราวปฏิรูปการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ เมื่อปีพุทธศักราช

³⁶¹ จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันใน พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 ภาค
 ต้น พิมพ์โดยสำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, กรุงเทพฯ 2537, หน้า 146-147

2458 ซึ่งจุดมุ่งหมายของโครงการนี้เป็นสิ่งที่ดี กล่าวคือ มุ่งหมายตั้งโรงเรียนสามัญศึกษาชั้นประถมศึกษาและมัธยมศึกษาเป็นส่วนของรัฐบาล ให้เป็นแบบอย่างทั่วพระราชอาณาเขต จำแนกได้ดังนี้คือ ให้ทุกมณฑลมีโรงเรียนรัฐบาลประจำมณฑลสอนจบหลักสูตรมัธยมศึกษา สำหรับระดับจังหวัดให้ทุกจังหวัดมีโรงเรียนรัฐบาลประจำจังหวัดสอนจบมัธยมศึกษา คือมัธยมศึกษาปีที่ 6 และสำหรับระดับอำเภอก็ให้ทุกอำเภอมีโรงเรียนรัฐบาลประจำอำเภอสอนระดับประถมศึกษา แต่ทว่าพระองค์ท่านไม่เห็นด้วยกับระยะเวลาการดำเนินการของโครงการนี้ที่กำหนดไว้ถึง 31 ปี และวางงบประมาณไว้ปีละ 2,450,760.- บาท ด้วยเหตุผลที่ว่าทำให้การขยายการศึกษาให้เหมาะสมแก่กาลสมัยไม่คล่องตัว มีพระประสงค์จะให้ล้มโครงการ ร.ศ. 131 เสีย เพื่อการปฏิรูปการศึกษาอีกครั้ง ทรงมีพระราชดำริถึงวิธีการดำเนินการศึกษาที่สมควรดำเนินไปดังนี้

1.1 ในเรื่องการศึกษาภาคบังคับซึ่งมีขอบเขตที่ประถมศึกษาและการศึกษาประชาบาลนั้น สมควรจะมีการแก้หลักสูตรเสียใหม่ กล่าวคือ สอนให้นำไปประพฤติปฏิบัติมากกว่าที่จะเน้นไปในเรื่องการนำไปตอบข้อสอบเท่านั้น และที่สำคัญจะต้องหาวิธีทำให้ได้รับความนิยมจากราษฎรด้วย ทรงเห็นความสำคัญของการศึกษาบังคับนี้ถึงขนาดทรงแนะนำให้แยกออกจากกรมสามัญศึกษา จัดตั้งขึ้นเป็นกรมต่างหาก

1.2 ในเรื่องมัธยมศึกษา ซึ่งกิจการได้ขยายตัวอย่างรวดเร็วแล้วนั้น มีพระราชนิพนธ์ให้แก้ไขคุณภาพ

1.3 ด้านการศึกษาวิชาชีพ ทรงเห็นว่าเป็นเรื่องที่จะต้องลงทุนมาก หากดำริจะขยาย แต่ในขณะนั้นมีอุปสรรคอยู่ที่การเงิน แต่ก็ทรงคิดว่าควรพยายามแผยแผ่ชักชวนให้ประชาชนเข้าใจและนิยมการศึกษาทางด้านนี้³⁶²

2. สำหรับการศึกษาด้านอาชีพนั้น มีหลักฐานการสืบสานพระราชปณิธานของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังนี้

“ขอแต่อย่าให้เข้าใจผิด การเรียนวิชาไม่ใช่เฉพาะแต่การเรียนหนังสือ การที่รู้แต่หนังสือเท่านั้นไม่พอเลย เพราะคนเราจะเป็นเสมียนไปหมดทุกคนไม่ได้ จำเป็นต้องมีคนทำการทำงานหาเลี้ยงชีพทางอื่นๆ อีกหลายอย่าง เพราะฉะนั้นทุกๆคนควรจะนึกดูในใจของตัวเองว่าจะเป็นอะไร จะหาเลี้ยงชีพทางใดแน่ ถ้าตรงไม่ตกควรปรึกษาหารือผู้ใหญ่ๆ เพื่อให้เขาช่วยแนะทางให้บ้าง เมื่อตกลง

³⁶² เอกสารเดียวกัน

แน่แล้วว่าจะหาเลี้ยงชีพทางใดต่อไปก็ควรตั้งหน้าข่มขี้หน้าจะมักหาวิชาที่จะเป็นประโยชน์แก่การซึ่งตนจะทำต่อไปนั้น มุ่งไว้อย่างใดแล้วไม่ควรย่อท้อควรกัดฟันทนความลำบากไปจนตลอดจนได้”³⁶³

เมื่อได้ศึกษาถึงขั้นนี้ก็อาจกล่าวได้ว่า พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และเสนาบดีกระทรวงธรรมการก็มีพระราชประสงค์จะให้มีการปฏิรูปการศึกษาทั้งในส่วนการศึกษาบังคับ การศึกษาขั้นมัธยม การศึกษาวิชาชีพ การศึกษาขั้นมหาวิทยาลัย พร้อมทั้งเน้นปรัชญาการศึกษาว่าอยู่ที่การนำไปประพฤติปฏิบัติมากกว่าเพียงเพื่อจะพอให้สอบผ่านไปได้ปีหนึ่งๆ เท่านั้น สังเกตดูความคิดเหล่านี้จะเห็นว่าเป็นแนวทางสำหรับนโยบายทางการศึกษาของคณะราษฎรทั้งสิ้น แต่ทว่าความคิดเหล่านี้มิได้นำมาปฏิบัติเนื่องจากเกิดความขัดแย้งทางความคิดเห็นของอภิรัฐมนตรีในเสนาบดีสภา นับตั้งแต่เรื่องประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาในกรุงเทพฯ ทั้งนี้เพราะสมเด็จพระยามาจารย์ อภิรัฐมนตรี พระองค์มีพระดำริว่า

“...สำหรับขยายการศึกษานี้ กระทรวงธรรมการคิดจะจ่ายมากกว่าแต่ก่อน แต่คลังฯ ไม่มีเงิน เพราะฉะนั้นก็จำเป็นต้องคิด scheme แต่จะขยายการศึกษาได้อีกทางหนึ่งโดยไม่ต้องเสียเงินมากเท่าหรือไม่ต้องเสียเลย คือใช้เครื่องมือที่มีอยู่แล้ว เช่น ใช้วัดเป็นโรงเรียนและพระเป็นครู...ดังนี้ไม่ต้องสร้างโรงเรียน และไม่ต้องจ้างครู เพราะไม่จำเป็นต้องสอนตามหลักสูตรซึ่งกระทรวงธรรมการวางเกณฑ์ไว้ เพียงให้ตั้งต้นเรียน ก.ข. ก็ยังนับว่าดี นครบาลคงจัดการได้กับวัดโดยกราบทูลขอให้สมเด็จพระสังฆราชเจ้าทรงช่วยเหลือ”³⁶⁴

จึงเป็นอันว่าการประกาศพระราชบัญญัติประถมศึกษาในกรุงเทพฯ ต้องงดไป เนื่องจากการใช้หลักประนีประนอมผ่อนผันกันในที่ประชุมครั้งนั้น แต่ทว่าตามข้อเท็จจริงได้ปรากฏว่าได้เกิดปฏิกิริยาขึ้นต่ออภิรัฐมนตรีพระองค์นั้น จากเสนาบดีกระทรวงธรรมการ และสมุหพระนครบาลผู้มีหน้าที่จัดการศึกษาในกรุงเทพฯ ความเห็นของอภิรัฐมนตรีมีผลให้เสนาบดีผู้ดำรงรัฐประศาสน์นโยบายล้มเลิกความตั้งใจของตนได้ ความอันนี้กระจ่างแจ้งในจดหมายจากกระทรวงธรรมการชี้แจง

³⁶³ ปัญจมิตร และจิฐราชกับการศึกษา

³⁶⁴ ก.จ.ช. ร.7 ศ. 2/4 ประกาศและ พ.ร.บ. รายงานเสนาบดีสภาที่ 40/73 ปรีกษาเรื่องประกาศใช้ พ.ร.บ. ประถมศึกษาในกรุงเทพฯ 9 มี.ค. 2473.

มายัง ม.จ.วิบูลย์สวัสดิวงศ์ สวัสดิกุล เลขานุการเสนาบดีสภา เมื่อวันที่ 27 เมษายน พุทธศักราช 2474 ดังนี้

“...ด้วยได้รับหนังสือที่ 326/7818 ลงวันที่ 19 เดือนก่อน ดำเนินการกระแสพระบรมราชโองการในที่ประชุมเสนาบดีมาว่า ใ้ห้จัดการประกาศพระราชบัญญัติประถมศึกษาในกรุงเทพฯ ไว้ก่อน พร้อมด้วยสำเนารายงานเสนาบดีสภามาด้วย ได้ทราบความตลอดแล้ว หม่อมฉันได้ชี้แจงไปให้สมุหพระนครบาลทราบตามพระราชดำริดังปรากฏในรายงานเสนาบดีสภา คือ ใ้ห้จัดการประกาศไว้ก่อน แต่ถ้าสมุหพระนครบาลพิจารณาจะออกประกาศตกเดือนพลเมืองให้เข้าเล่าเรียนและจะขอให้คณะสงฆ์ช่วยตามพระราชดำริของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงฯ แล้วก็ไม่ขัดข้อง หากจะให้กระทรวงธรรมการติดต่อขอความช่วยเหลือจากคณะสงฆ์ประการใดก็ให้บอกมา แต่ไม่บังคับด้วยกฎหมาย สมุหพระนครบาลจึงมีใ้บอกมาว่า ไม่มีประโยชน์อันใดที่จะตกเดือน เด็กที่ตกค้างอยู่ยังมีได้รับการศึกษาในเวลานี้ ล้วนแต่ต้องการความบังคับทั้งนั้นเมื่อสมุหพระนครบาลไม่เห็นด้วยในทางผ่นผันเพียงตกเดือนเช่นนี้ ก็ควรระวังเสียทั้งเรื่องในศกนี้ ทางผ่นผันอันนี้ที่เกิดขึ้นในเสนาบดีสภา ก็โดยจะเป็นCompromise ระวังเสียก็จะไม่มีใครเป็นเจ้าของ...”³⁶⁵

พระดำรินี้ในเรื่องจัดการศึกษาใหม่ของพระองค์เจ้าธานีนิวัติยังมีได้ล้มเลิกไป หากแต่ประจวบกับเวลาที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประพาสสหรัฐอเมริกาเพื่อรักษาพระเนตร เรื่องจึงเรื่อยมาจนกระทั่งเมื่อเสด็จพระราชดำเนินกลับมาแล้ว และพระราชทานพระราชดำริมาให้ทวนเรื่องโรงเรียนจีน จึงเป็นโอกาสให้พระองค์เจ้าธานี เสนอพระดำรินี้ในเรื่องจัดการการศึกษาใหม่อีกครั้ง โดยเฉพาะในครั้งนี้งทรงใคร่ที่จะให้คำนึงถึงจุดหมายของการศึกษามากกว่าวิธีการ และทรงต้องการให้ผู้มีส่วนในนโยบายการศึกษาได้ตระหนักถึงปรัชญาการศึกษาของไทย (The end of an education) เสียก่อนที่จะลงมือแก้ไขจัดการอันใด น่าสังเกตว่าการเสนอพระดำรินี้กระทำเมื่อเดือน พ.ศ. 2475 ซึ่งเมื่อถึง มิถุนายน ปี 2475 ก็เกิดการยึดอำนาจ

³⁶⁵ จดหมายลงนามแทนเสนาบดีกระทรวงธรรมการที่ 1/385 ซึ่งแจ้งมายังเสนาธิการบดีสภา วันที่ 27 เมษายน 2474, เอกสารเดียวกัน.

เปลี่ยนแปลงการปกครองแผ่นดิน จึงตัดสินใจว่าน่าเสียดายโอกาสของพระองค์เจ้าธานีนิวัติ เสนาบดีธรรมการที่ต้องทรงปิดทองหลังพระอยู่ตลอดเวลา พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระองค์เจ้าธานีนิวัติทรงมีความเข้าพระทัยกันอยู่มาก จะเห็นได้ว่าทรงมีพระราชวิจรรย์ การศึกษาในอิตาลี และพระราชทานยังพระองค์เจ้าธานีฯ เป็นทำนองว่าควรเตรียมการศึกษา เพื่อรับการปกครองในระบบประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขเสียที และที่สำคัญบน หัวกระดาษนั้นทรงบันทึกด้วยพระราชหัตถเลขาสั่งให้ราชเลขาธิการอันเชิญกระแสพระราชดำรินี้ ไปให้อภิรัฐมนตรีทุกพระองค์ทรงทราบด้วย³⁶⁶

จึงอาจเป็นไปได้ว่าหากไม่เกิดการยึดอำนาจเปลี่ยนแปลงการปกครองในปีพุทธศักราช 2475 รัชกาลของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ นับตั้งแต่ปีพุทธศักราช 2475 เป็นต้นไปอาจเปิดฉาก การปฏิรูปครั้งใหญ่ขึ้นก็เป็นได้

นโยบายที่ 2 การฝึกหัดให้ประชาชนรู้จักการปกครองตนเอง พระบาทสมเด็จพระปกเกล้า เจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริว่าในเมื่อคนไทยยังไม่มี การปกครองตนเองในท้องถิ่นซึ่งเรียกว่า สภา เทศบาล (Municipal Government) แล้วจะมีสภาผู้แทนราษฎร (Parliamentary Government) ได้อย่างไร เพราะฉะนั้น จึงควรพยายามจัดการเทศบาลให้ดีเสียก่อน จริงอยู่ในตอนนั้นเมืองไทยเราก็ มีการเทศบาลเหมือนกัน หากแต่ว่ายังเป็นเรื่องของการบำรุงบ้านเมืองและรักษาความสะอาดกัน มากกว่าที่จะเป็นการเบื้องต้นที่จะฝึกหัดให้ประชาชนคุ้นกับการปกครองตนเองและยังเรียกกันอยู่ ว่าการสุขาภิบาล ด้วยเหตุนี้ จึงมีพระบรมราชโองการมายังสมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้ากรม หลวงลพบุรีราเมศวร์ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยในขณะนั้นให้เตรียมการเทศบาลขึ้น³⁶⁷ พร้อมกัน นั้นพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ก็ทรงนำความเห็นของ Sir Edward Cook ในเรื่องการเทศบาลนี้ เพื่อเป็นการเบื้องต้นที่จะหัดประชาชนให้คุ้นกับการปกครองตนเองนี้ พระราชทานเข้าสู่อภิรัฐมนตรี สภา ที่ประชุมลงมติให้ปรับปรุงแก้ไขวิธีการของการสุขาภิบาลเพื่อให้เน้นหนักไปทางด้าน การปกครองตัวเองมากขึ้น พร้อมกันนั้นก็ประชุมได้ตั้งกรรมการคณะหนึ่งขึ้นเพื่อทำการศึกษาเรื่องนี้³⁶⁸ คณะกรรมการดังกล่าวประกอบด้วย นาย R.D. Craig ที่ปรึกษาทะเบียณที่ดินเป็นประธานกรรมการ มหาอำมาตย์เอกพระกฤษณามรพันธ์ จากกระทรวงพระคลังฯ เป็นกรรมการ พระยาจินดาภิรักษ์

³⁶⁶ ก.จ.ช. เอกสาร ร. 7 ศ. 1/1 เบ็ดเสร็จกระทรวงศึกษาธิการ พระราชวิจรรย์เรื่อง ความเห็นท่านมุสโสลิม เรื่อง การศึกษาของอิตาลี พระราชทานมายังพระองค์เจ้าธานีนิวัติ 26 พ.ค.2475.

³⁶⁷ ก.จ.ช. เอกสาร ร. 7 ม. 7.5/1 กรมสาธารณสุข เรื่อง เทศบาล พระราชหัตถเลขาพระราชทานพระเจ้าพี่ยาเธอกรม หลวงลพบุรีราเมศวร์ 12 ส.ค. 2469.

³⁶⁸ รายงานอภิรัฐมนตรีสภาครั้งที่ 25 18 พ.ย. 2470, เอกสารเดียวกัน.

จากกระทรวงมหาดไทย เป็นกรรมการ และนายบุญเชย ปิตรชาติ จากกรมอัยการเป็นกรรมการ และมีความเห็นให้คณะกรรมการได้ไปศึกษาดูการสุขาภิบาลตามหัวเมืองต่างๆ ในพระราชอาณาจักรที่เชียงใหม่ โคราซ ภูเก็ท และสงขลา และประเทศใกล้เคียงได้แก่ ซวา สิงคโปร์ ฮองกง และฟิลิปปินส์³⁶⁹ ส่วนนาย Craig นั้นได้ไปดูงานที่ประเทศยุโรป³⁶⁹ ในที่สุดคณะกรรมการได้สรุปการศึกษาจัดการไว้ว่า “ประสงค์ต่อความมั่นคงยิ่งกว่าที่จะเปลี่ยนแปลงโดยเร่งรีบ”³⁷⁰ ซึ่งคล้องกันกับความเห็นของ Sir Edward Cook ที่ว่าพระราชบัญญัติจัดการสุขาภิบาลของไทยเราใช้มาแล้ว 19 ปี แต่ไม่เกิดผลดีเท่าที่ควร แต่ก็น่าคิดเหมือนกันหากจะจัดการเร็วเกินไปเพราะเป็นอันตราย³⁷¹

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระบรมราชโองการให้กรมร่างกฎหมายศึกษาเปรียบเทียบหลักการของร่างพระราชบัญญัติฉบับนี้กับของประเทศอื่นๆ เช่น ฝรั่งเศส และญี่ปุ่น แล้วทำเป็นบันทึกความเห็นกราบบังคมทูลให้ทรงทราบ แต่จะกระทั่ง 1 ปีล่วงแล้ว กรมร่างกฎหมายก็ไม่สามารถทำบันทึกความเห็นขึ้นกราบบังคมทูลตามพระราชกระแสรับสั่งได้ ทั้งนี้เพราะต้องตรวจร่างพระราชบัญญัติเกี่ยวกับภาษีอากร ซึ่งเป็นเรื่องจำเป็นและมีความต้องการเร่งด่วน อันได้แก่พระราชบัญญัติพิกัตอัตราภาษีศุลกากรแก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 3) พระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมพระราชบัญญัติภาษีภายใน พระราชบัญญัติศุลกากรแก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 3) พระราชบัญญัติพิกัตอัตราภาษีศุลกากรแก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 4) และพระราชบัญญัติเก็บภาษีไม้ขีดไฟ ร่างพระราชบัญญัติเทศบาลจึงต้องเป็นอันพักรอไว้ก่อนโดยปริยาย จนกระทั่งเกิดการยึดอำนาจเปลี่ยนแปลงการปกครอง พุทธศักราช 2475 ขึ้น

สามารถสรุปได้ว่า พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตระหนักถึงความสำคัญของการศึกษาชาติ ด้วยทรงโปรดให้ประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาในพื้นที่ต่างๆ และขยายการศึกษาภาคบังคับใช้ทั่วราชอาณาจักรโดยเร็ว เป็นการเร่งรัดการให้การศึกษาแก่ประชาชนให้กว้างขวางขึ้น ซึ่งถือได้ว่าพระองค์ทรงได้สืบสานและสานต่องานด้านการส่งเสริม และทรงสนับสนุนการศึกษาการศึกษาสืบต่อจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเจ้าอยู่หัวอย่างต่อเนื่อง พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพิจารณาว่า การศึกษาที่เป็นอยู่ในเวลานั้น มีผู้จบการศึกษามาก หากแต่ตำแหน่งในราชการไม่เพียงพอ มีพระราชดำริให้ศึกษาต่อเพื่ออาชีพ และการศึกษาด้านพาณิชยกรรมนั้นเป็นเรื่องสำคัญประการหนึ่ง นอกจากการศึกษาทั่วไป เพื่อให้ประชาชนมีความรู้ใน

³⁶⁹ ก.จ.ช. เอกสาร ร.7 บ. 1.3/86 No.47 ส่วนพระองค์สมเด็จพระยาดำรงฯ แผนกอธิรัฐมนตรี ความเห็น Sir Cook เรื่องจัดการสุขาภิบาล

³⁷⁰ รายงานอธิรัฐมนตรีสภา 8 ก.พ. 2470, เอกสารเดียวกัน

³⁷¹ เอกสารเดียวกัน

การทำมาหากิน เพื่อส่งเสริมเศรษฐกิจของชาติและความเป็นอยู่ของประชากรอีกด้วย จึงมีการเปิดโรงเรียนวิชาชีพ และโรงเรียนพาณิชยการเพิ่มขึ้น “ในสวนวิชาชีพ ก็ได้เปิดสาขาโรงเรียนพาณิชยการวัดแก้วฟ้าขึ้นอีกแห่งหนึ่ง และเปิดโรงเรียนพาณิชยการใหม่ที่วัดสามพระยาแห่งหนึ่งกับโรงเรียนอาชีพในหัวเมือง 2 แห่ง”³⁷²

เมื่อครั้งที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินไปที่โรงเรียนอัสสัมชัญ ทรงมีกระแสพระราชดำรัสตอบคณะอัสสัมชัญ ซึ่งนอกจากจะทรงเน้นเรื่องการพาณิชยการแล้วยังทรงแสดงการสืบทอด พระราชปณิธานจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังนี้

“...ในเวลานี้ เมืองไทยเรายังขาดสิ่งสำคัญอีกอย่างหนึ่งสำหรับความเจริญคือ ในทางพาณิชยการของเรานั้นยังไม่เจริญพอ เมื่อเราได้บำรุงฐานะของเรา เปลี่ยนแปลงการปกครองจนถึงขั้นที่สุด เป็นที่นิยมของประเทศต่างๆ ถึงแค่นี้แล้ว จึงถึงเวลาที่เราคงจะนึกถึงการที่จะบำรุงบ้านเมืองให้สมบูรณ์ในทาง กสิกรรมพาณิชยการ และทรัพย์สินศาสตร์อีกอย่างหนึ่ง เพราะฉะนั้น ข้าพหวังว่า พวกเจ้าทั้งหลาย คือพวกนักเรียนของโรงเรียนอัสสัมชัญนี้เอง คงจะเป็น หัวหน้าในทางนี้เหมือนกัน เท่าที่ได้เป็นหัวหน้าในทางเปลี่ยนแปลงการปกครองมาแล้ว หวังว่าคงจะช่วยกันคิดในเรื่องที่จะส่งเสริมพาณิชยการของเราให้เจริญเทียมกันกับประเทศอื่นอีกอย่างหนึ่ง...”³⁷³

จากพระราชดำรัสดังกล่าวทำให้ทราบว่าพระองค์ทรงสืบทอดพระราชปณิธานของพระเชษฐาในการส่งเสริมการศึกษาเพื่อผลิตกำลังคนในสาขาวิชาอาชีพและการศึกษาด้านพาณิชยการ โดยทรงตระหนักดีว่าสาขาวิชาอาชีพและการศึกษาด้านพาณิชยการนั้น มีความสำคัญและมีความจำเป็นอย่างยิ่งในการพัฒนาและการแข่งขันกับประเทศต่างๆ

จากหลักฐานต่างๆยังเห็นได้จากพระองค์ทรงใส่พระทัยกับการส่งนักเรียนไทยไปศึกษาต่อยังต่างประเทศในด้านวิชาชีพและพาณิชยการ ทรงเล็งเห็นความสำคัญในสาขาวิชาการต่างๆ และโปรดให้เข้าเฝ้าก่อนลาไปศึกษาต่ออยู่เป็นประจำดังจะเห็นได้จากพระราชกรณีกิจรายวันในวันพฤหัสบดีที่ 15 กรกฎาคม 2469 เวลา 5.00 ล.ท. ทรงรถยนต์พระที่นั่งแต่วังสุโขทัยมาเสด็จออกขุน

³⁷² พระราชดำรัสตอบพระบรมวงศานุวงศ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาทฝ่ายหน้า 26 กุมภาพันธ์ 2472 ใน ราชกิจจานุเบกษา (2472) เล่ม 46: 4245.

³⁷³ ประวัติความเป็นมาของโรงเรียนอัสสัมชัญ ใน, อุโฆษสาร 2000 : อัสสัมชัญประวัติ 115 ปี(2542), หน้า 256.

นางพระที่นั่งอนันต์เจ้านายข้าราชการฝ่ายหน้าฝ่ายใน มีพระยาวิจิตรวงศวุฒิมิไกร อัครราชทูตสยาม ประจำสหพันธรัฐอเมริกาเฝ้า กราบถวายบังคมลาไปรับราชการตามหน้าที่ ข้าราชการลาไปตามเสด็จพระองค์เจ้าธานีซึ่งเสด็จไปราชการพิเศษในนานาประเทศชั่วคราว มีนายทหารลาไปรับราชการตามหน้าที่ 1 นักเรียนนายเรือกราบถวายบังคมลาไปศึกษาวิชาเดินเรือประเทศเดนมาร์ก 1 นักเรียนกระทรวงเกษตร ซึ่งออกไปเล่าเรียนวิชาบำรุงรักษาสัตว์น้ำในสหพันธรัฐอเมริกาสำเร็จ การศึกษากลับเข้ามาเฝ้า 1 โปรดพระราชทานสัญญาบัตรบรรดาศักดิ์แก่ข้าราชการทหารเรือ 10 กระทรวงมหาดไทย³⁷⁴

นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังมีแนวพระราชดำริในการทรงส่งเสริม และพัฒนาวิชาชีพครู ซึ่งเป็นบุคลากรที่จำเป็นในการพัฒนาประเทศ เพราะเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ ให้กับประชาชน โดยการสืบสานต่อแนวพระราชดำริของพระบิดาและพระเชษฐาอย่างต่อเนื่อง โดยพัฒนาการฝึกหัดครูเป็นกิจอันสำคัญอันดับแรกของการปรับปรุงการศึกษา ดังเช่นที่มีพระราชดำรัสไว้ เมื่อคราวเปิดโรงเรียนพิษณุโลกวิทยายาน ตอนหนึ่งว่า

“การฝึกหัดครูสำหรับที่จะฝึกสอนพลเมืองต่อไปนี้ ย่อมเป็นของสำคัญอย่างยิ่ง ...เพราะการให้วิชาเป็นมานั้น ย่อมเป็นทางที่ดีกว่าทางอะไรหมด เพราะทานที่ ให้ในการสร้างโรงเรียนสำหรับฝึกหัดครูเช่นนี้ ย่อมให้ผลกว้างขวาง ครูคนหนึ่ง ๆ คงจะได้ฝึกฝนนักเรียนต่อเป็นอันมาก...”³⁷⁵

พระราชดำรัสอีกองค์หนึ่งที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาที่ทรงห่วงใยนั้น พระองค์จะทรงเน้นการสืบสานพระราชปณิธานของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังพระราชดำรัสอีกองค์หนึ่งว่า

“...ในแผนการศึกษาได้ให้ตรวจพิจารณาวิธีจัดการศึกษาของชาติเทียบกับ นานาประเทศที่ใกล้เคียง เพื่อจะพิจารณาเห็นว่ายังมีทางแก้ไขกิจการให้ดีขึ้นได้เพียงไรหรือไม่ ถ้าจะประมวลความมุ่งหมายแห่งการศึกษาซึ่งรัฐบาลของเราได้ลงมือทำแล้ว หรือจะดำเนินการต่อไปก็ควรจะอุดหนุนให้ได้แก่

³⁷⁴ จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันใน พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 ภาค ต้น พิมพ์โดยสำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, กรุงเทพฯ 2537 เป็นต้น, หน้า 133-134

³⁷⁵ พระราชดำรัสตอบในการเปิดโรงเรียนพิษณุโลกวิทยายาน จังหวัดพิษณุโลก วันที่ 8 มกราคม 2469 ในราชกิจจานุเบกษา (2469) เล่ม 43: 3814

การศึกษาให้แพร่หลายทั่วไปในหมู่ประชาชนตามควรแก่อัธยาศัย ดังได้เป็นรัฐประศาสนโนบายมาแต่รัชกาลก่อนแล้วนั้น แต่ในการแผ่การศึกษานี้ใครจะให้เอาใจใส่ให้ลักษณะแห่งการศึกษาเป็นลำดับ อาจยังประโยชน์จริงให้แก่กุลบุตรของเรา เพราะฉะนั้นจึงมุ่งดำเนินการในเบื้องต้นนี้เป็นข้อใหญ่ ๓ ข้อ คือ (1) จะต้องเพาะและอบรมครุฑี ๆ ขึ้นไว้อีกมาก ๆ ดังได้ลงมือจัดการเปลี่ยนแปลงระเบียบฝึกหัดครูประถม และจะเปิดแผนกครุฑมัธยมในมหาวิทยาลัยในไม่ช้า (2) จะต้องหาดำราเรียนภาษาไทยให้เพียงพอ แก้ไขวิธีการตรวจตำรา เพื่ออุดหนุนผู้มีความรู้ให้แต่งตำรา ได้ด้วยความสะดวกและปราศจากความสิ้นเปลืองยิ่งขึ้น และยังคงจะวางระเบียบบำเหน็จรางวัลผู้แต่งต่อไปอีก (3) การแก้หลักสูตรให้กว้างขวางและให้มุ่งถึงผลกล่าวคือ การอบรมเด็กให้เป็นพลเมืองดีที่มั่นคงอยู่ใน ความนับถือตัวและชาติของตัวเอง สามารถจะประกอบอาชีพให้เป็นคุณประโยชน์ เลี้ยงตัวเองได้ต่อไป ในเมื่อเติบโตขึ้น และเป็นกำลังแก่ชาติบ้านเมืองของเราเพื่อความมั่นคงและความสมบูรณ์มั่นคงยิ่งขึ้นสืบไป การนี้กำลังทำกันอยู่แล้ว หวังว่าจะโฆษณาได้ในไม่ช้า

“การมหาวิทยาลัยนั้น โดยเหตุขัดข้องบางประการ การงานแผนกนี้ยังหาเจริญขึ้นเท่าที่เราปรารถนา จะได้เห็นไม่ นอกจากในแผนกเวชศึกษา ซึ่งได้รับความช่วยเหลือจากราชการ เช่น จากรอคกีเฟลเลอร์มูลนิธิ และจากพระบรมวงศานุวงศ์ข้าราชการพ่อค้าคฤหบดีอื่น ๆ นั้น ได้ช่วยนำกิจการให้เจริญขึ้นรวดเร็วกว่าแผนกอื่น ๆ อันเราใครจะกล่าวชมในที่นี้การร่วมมือระหว่างรัฐบาลของเรากับรอคกีเฟลเลอร์มูลนิธิ ได้ดำเนินมาได้ผลอันควรพอใจ และเราหวังว่าจะยังผลให้บังเกิดต่อไปได้อีกในอนาคตเป็นอนกประการ...”³⁷⁶

จากแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่จะขยายการศึกษาไปสู่ประชาชนอย่างทั่วถึงเพื่อราษฎรทุกคนมีความรู้อย่างทั่วถึงและแพร่หลายออกไปยังทุกภาคของประเทศ ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงขยายการศึกษาและเร่งรัดพัฒนาและประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาแห่งชาติให้ครอบคลุมมากยิ่งขึ้น ทั้งการฝึกอบรมครูให้มีความรู้ ความสามารถยิ่งขึ้น ก็โปรดเกล้าฯ

³⁷⁶ บรรเจิด อินทุจันทร์ยัง, 2536: 101 – 102.

ให้ดำเนินการอย่างเร่งรัดและขยายเป็นวงกว้าง ไปพร้อมกับการเร่งรัดประกาศใช้พระราชบัญญัติ
 ประถมศึกษาในพื้นที่ต่างๆ เพิ่มเติมขึ้นอีก

“...แผนการศึกษาธิการที่กล่าวไว้เมื่อศกก่อนว่า จะเพียรกวาดชั้นการสอนให้
 สำเร็จผลยิ่งขึ้นด้วยการอบรมครู และแก้ไขหลักสูตรกับขยายการสอนวิชาซีพี
 นั้น ะวางขอพบปีที่แล้วมาได้มีการอบรมใหญ่ 2 ครั้ง เป็นจำนวนครูทั้งใน
 กรุงเทพฯ และหัวเมือง 265 คน ตามหัวเมืองได้มีการอบรมครูชั้นต่ำเกือบทั่ว
 ทุกจังหวัด กับได้แก้ไขหลักสูตรวิชาครูใหม่หมดทั้งชั้นประถมและมัธยม...”³⁷⁷

นอกจากนี้พระองค์ทรงเน้นการพัฒนาศักยภาพของคนเพื่อเป็นแรงสำคัญในการพัฒนา
 ชาติ ซึ่งพระองค์ทรงเน้นการสร้างบุคคลากรวิชาชีพครู เนื่องจากทรงพระราชดำริว่า การที่นักเรียน
 จะเรียนรู้ได้ดีหรือไม่อย่างไรนั้น ขึ้นอยู่กับครูที่ทำการสอน ว่ามีความรู้ความสามารถที่จะถ่ายทอด
 ความรู้ได้มากน้อยเพียงใด ทั้งครูจะต้องเป็นแบบอย่างที่ดีให้กับผู้เรียน รวมถึงในส่วนของวิชาชีพ
 และทางทางกสิกรรมพาณิชยกรรม ที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสืบสานพระราช
 ปณิธานของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ในด้านการส่งเสริมการศึกษาในด้านการอาชีพ
 ทางกสิกรรมพาณิชยกรรมเป็นการอนุรักษ์สืบสานงานต่อจากวงศ์ตระกูลอีกด้วย เนื่องจากเป็นการ
 ส่งเสริมให้ประชาชนไม่ล้มรากงำของตนเองและต้นตระกูล ซึ่งถือได้ว่าเป็นการอนุรักษ์และพัฒนา
 ที่ที่ยั่งยืนเป็นคนไทย และเมื่อประชาชนมีความรู้ในการทำมาหากินที่ถูกต้องแล้วก็จะสามารถนำ
 ความรู้ที่ได้ไปประกอบสัมมาอาชีพส่งเสริมเศรษฐกิจของชาติและความเป็นอยู่ของประชากรมี
 คุณภาพเพิ่มมากขึ้น

เมื่อมาถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ได้สืบสานงานต่อจาก
 สมเด็จพระบรมเชษฐาธิราช และได้พัฒนาการอุดมศึกษาเป็นอย่างมากโดยเฉพาะอย่างยิ่ง
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่ได้ดำเนินการมาได้ระยะหนึ่งแล้ว ซึ่งพระองค์ทรงมีความสนพระราช
 หฤทัยที่จะพัฒนาการศึกษาระดับอุดมศึกษาให้เจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้น จึงทรงเอาพระทัยใส่ความ
 เป็นไปของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยอยู่เสมอ ดังที่ทรงแสดงพระราชประสงค์ไว้ในพระราชดำรัส
 ตอบเนื่องในพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาปี 2470 ความว่า

³⁷⁷ พระราชดำรัสตอบพระบรมวงศานุวงศ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาทฝ่ายหน้า 26 กุมภาพันธ์ 2472 ในราชกิจจานุ
 บุกษา (2472) เล่ม 46: 4245.

“...การมหาวิทยาลัยนั้น โดยเหตุขัดข้องบางประการ การวางแผนนี้ยังหาเจริญขึ้นเท่าที่เราปรารถนาจะให้เห็นไม่ นอกจากแผนกเวชศาสตร์ ซึ่งได้รับความช่วยเหลือจากราชการ เช่นจากรอกกีเฟลเลอร์มูลนิธิ และจากพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ พ่อค้า คฤหาสน์อื่นๆ นั้น ได้ช่วยนำกิจการให้เจริญขึ้นรวดเร็วกว่าแผนกอื่นๆ อันเราใคร่จะกล่าวชมในที่นี้ การร่วมมือระหว่างรัฐบาลของรัฐ รอกกีเฟลเลอร์มูลนิธิได้ดำเนินมาได้ผลอันควรพอใจ และเราหวังว่าจะยังผลให้บังเกิดต่อไปอีกในอนาคตเป็นอเนกประการ...”³⁷⁸

ต่อมาวันที่ 9 สิงหาคม 2470 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินมาทรงเยี่ยมคณะรัฐประศาสนศาสตร์ และคณะวิศวกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและมีพระราชกระแสบันทึกลับเกี่ยวกับพระราชดำริเกี่ยวกับมหาวิทยาลัย ที่จะต้องสร้างให้ประชากรเข้าใจถึงความสำคัญของการศึกษาในระดับอุดมศึกษา ความว่า

“...ได้มาเยี่ยมมหาวิทยาลัยนี้ได้แลเห็นสถานที่ใหญ่โตเหมาะสำหรับที่จะเป็นมหาวิทยาลัยที่ใหญ่โตอันหนึ่งในทางตะวันออก แต่เท่าที่ได้เห็น รู้สึกว่ามีนักเรียนน้อยมาก ที่จริงวิชาที่สอนก็น่าจะเป็นประโยชน์ในทางอาชีพ แต่รู้สึกว่าคนไทยยังไม่สู้เข้าใจความจำเป็นในการที่จะเรียนวิชาขั้นสูงต่อไป เมื่อเรียนวิชาสามัญจบแล้ว ด้วยเหตุนี้ จึงมีนักเรียนน้อยมาก หวังว่าต่อไปในมหาวิทยาลัยนี้จะเจริญขึ้นกว่านี้...”³⁷⁹

เพื่อส่งเสริมให้ประชาชนสนใจและให้ความสำคัญกับการศึกษาในระดับอุดมศึกษามากขึ้นในปีเดือนกรกฎาคม 2473 ทรงตราพระราชกำหนดเลื้อยครุยบัณฑิตของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พุทธศักราช 2473 เพื่อมอบให้แก่ผู้สำเร็จการศึกษาเป็นครั้งแรก ดังความในพระราชกำหนดว่า

³⁷⁸ พระราชดำรัสตอบพระบรมวงศานุวงศ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาทฝ่ายหน้า 4 มีนาคม 2470 ในราชกิจจานุเบกษา (2470) เล่ม 44: 3851.

³⁷⁹ พระราชกระแสบันทึกลับ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสเสด็จเยี่ยมคณะรัฐประศาสนศาสตร์ และคณะวิศวกรรมศาสตร์ วันที่ 9 สิงหาคม 2470 ใน ประวัติจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2459-2505, 2510: 93.

“...จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งได้สถาปนาขึ้นเมื่อพุทธศักราช 2459 บัดนี้ ได้ขยายหลักสูตรการศึกษาวិชา นิสิตที่เล่าเรียนจนสำเร็จตามหลักสูตรของมหาวิทยาลัย และได้รับปริญญา นั้น ควรมีโอกาสให้เสียครุยมหาวิทยาลัยเป็นที่เชิดชูเกียรติยศให้เข้ารูปเยี่ยงนิสิตในสถานอุดมศึกษาทั้งหลายในนานาประเทศ ...”³⁸⁰

“...การที่จะปลูกฝังความนิยมในมหาวิทยาลัยต่อไปนั้น ข้อสำคัญอยู่ที่อาจารย์และนักเรียนเอง นักเรียนที่เรียนจบไปแล้ว ได้ประพฤติตนแสดงให้เห็นว่าการในมหาวิทยาลัยนั้นเป็นผลดีจริง ทำงานการเป็นผลดีเช่นนั้นแล้ว ก็ย่อมจะมีผู้นิยมมากขึ้น...”³⁸¹

พระองค์ทรงสอนให้รู้ถึงคุณค่าแห่งปริญญา โดยการสืบสานพระราชปณิธานของพระบิดาและพระบรมเชษฐา โดยให้เห็นคุณค่าของปริญญา ความว่า

“...ปริญญาที่ได้ไปนั้น ที่จะเป็นประโยชน์และมีราคาก็อยู่ที่ตัวผู้ที่ได้ไปเอง ถ้าผู้ที่ได้ไปไม่ทำความพยายาม นี้ก็จะอาศัยเกะปริญญาให้ยกตัวเหาะขึ้นไปนั้น เป็นของทำไม่ได้ ลากและทรัพย์สินทั้งหลายก็ตีจะได้อ้อมด้วยความพยายามทั้งนั้น ถ้านอนเฉยๆ ไม่ทำอะไร จะให้คนเอาเงินเอาทอง ลากยศมาส่งให้ขึ้นเป็นหวังไม่ได้ เราต้องใช้ความพยายามตลอดไป ประกาศนียบัตรเป็นแต่เครื่องหมายที่ให้เห็นว่า เรามีความรู้ในวิชานั้นเท่านั้นเอง การที่เราจะเอาวิชาไปใช้ให้เป็นประโยชน์หรือไม่อยู่ที่ตัวผู้ที่ได้ไป ถ้าเราไม่ใช้ความพยายามก็จะเป็นอย่างที่ไม่โบราณท่านยอมว่าไว้ว่า “วิชาท่วมหัว เอาตัวไม่รอด” เราจำจะต้องทำความพยายามเองด้วย...”³⁸²

³⁸⁰ พระราชกำหนดเสียครุยมหาวิทยาลัย พุทธศักราช 2473 อ้างถึง ใน กรมศิลปกร, พระราชประวัติและพระราชกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2524: 446

³⁸¹ เรื่องเดียวกัน: 448

³⁸² พระบรมราชาบาทสมเด็จพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการพระราชปริญญาบัตรแก่นิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย วันที่ 14 มีนาคม 2474 ใน เล่มเดียวกัน: 449

พระองค์ทรงให้ความสำคัญการการศึกษา รวมทั้งได้พระราชทานทุนให้นักเรียนไทยไปศึกษา ณ ต่างประเทศ เพื่อนำความรู้ทางวิชามาพัฒนาชาติบ้านเมืองต่อไป ดังจะเห็นได้จากปรากฏว่าเกิดปัญหาการเงินเช่นเดียวกัน ในประเทศฝรั่งเศสถึงกับมีผู้เขียนบทความ (ใช้นามแฝง ร.ร.) เรื่อง “นักเรียนไทยในต่างประเทศกับเงินค่าใช้จ่าย” ลงในหนังสือพิมพ์ศรีกรุง ฉบับวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ.2469 มีใจความพาดพิงถึงการจ่ายเงินของราชทูตประจำฝรั่งเศส ซึ่งจ่ายเงินให้แก่ นักเรียนเป็นเงินแฟรงค์ต่างๆ ที่กระทรวงพระคลังมหาสมบัติกำหนดอัตราไว้เป็นเงินปอนด์ ในขณะที่เงินแฟรงค์มีค่าน้อยลงทุกวัน และชี้ว่ากระทรวงพระคลังมหาสมบัติควรที่จะดูแลและกำหนดให้นักเรียนทุกคนได้รับเงินค่าใช้จ่ายเสมอและเท่าเทียมกันทุกคน³⁸³

ในที่สุดกรรมการจัดการส่งนักเรียนออกไปศึกษาวิชาต่างประเทศ ซึ่งตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ.2468 ก็ได้พิจารณาถึงปัญหาการจ่ายเงิน และได้นำเข้าที่ประชุมเสนาบดีสภา เมื่อวันที่ 23 พฤษภาคม พ.ศ. 2470 วางแนวทางปฏิบัติดังนี้คือ³⁸⁴ ให้จ่ายเงินค่าใช้สอย (allowance) เป็นเงินพื้นเมืองค่ากินอยู่ใช้สอย ให้จ่ายตามประเภทของนักเรียน ซึ่งจัดเป็นนักเรียนชั้นผู้ใหญ่ ชั้นกลาง และชั้นเด็กเงินค่าใช้สอย (allowance) นี้จะเพิ่มหรือลดตามอัตราค่าครองชีพที่เปลี่ยนแปลงไปของแต่ละเมืองหากนักเรียนผู้ใดประพฤติดี เรียนดี จะให้เงินรางวัลในเวลาหยุดเรียนไม่ควรเพิ่มเงินค่าใช้สอย (allowance) ประจำเดือนให้แก่ นักเรียนเป็นรางวัล ถ้านักเรียนย้ายประเทศก็คงให้จ่ายเงินตามอัตราพื้นเมือง

พระองค์ทรงสนพระทัยปัญหาเรื่องการเงินนี้ แม้จะไม่มีผลต่อการศึกษาเล่าเรียนของนักเรียนโดยตรงก็จริง แต่ได้ก่อให้เกิดความบาดหมางและรำวฉานในความสัมพันธ์ระหว่างนักเรียนกับผู้ดูแลหรือราชทูต หรือนักเรียนต่อนักเรียน อันมีผลต่ออำนาจการบังคับบัญชาและดูแลของผู้ดูแลนักเรียนและราชทูต รวมทั้งยังเป็นเหตุให้มีการปฏิบัติต่อนักเรียนไม่เท่าเทียมกันอีกด้วย การส่งนักเรียนไปศึกษาต่อต่างประเทศ นับแต่เริ่มแรกจนถึง พ.ศ.2468³⁸⁵ นั้น มิได้มีการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างหรือหลักการส่งนักเรียนมากนัก เพียงเปลี่ยนผู้มีอำนาจในการคัดเลือกจากพระมหากษัตริย์เป็นเสนาบดีเท่านั้น ดังนั้นปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นนับแต่เริ่มแรกส่งนักเรียนไปศึกษาต่อกัน จะลดน้อยลงกว่าเดิมหรือไม่ ย่อมขึ้นอยู่กับการใช้อำนาจในการคัดเลือกด้วยความเที่ยงธรรมของเสนาบดีเป็นหลักสำคัญ การส่งนักเรียนไปศึกษาต่อต่างประเทศดำเนินต่อมาจนกระทั่งเกิดภาวะเศรษฐกิจตกต่ำในตอนปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งได้มีการตั้งกรรมการจัดส่งนักเรียนหลวงไปศึกษาวิชา ณ เมืองต่างประเทศ พิจารณาปัญหา

³⁸³ หจข., ร.7 ม.26.4/10 บทความต่างๆ (26 กรกฎาคม พ.ศ.2469 – 5 ธันวาคม พ.ศ.2470).5 ธันวาคม พ.ศ.2470).

³⁸⁴ หจข., กย (ใหม่) แผนกกองเลขานุการ แฟ้มที่ 11 เรื่องที่ 137 นักเรียนที่ส่งออกไปศึกษาวิชา

³⁸⁵ หจข., กย (ใหม่) แผนกกองเลขานุการ แฟ้มที่ 11 เรื่องที่ 137 นักเรียนที่ส่งออกไปศึกษาวิชา

เกี่ยวกับนักเรียนทุนที่ไปศึกษาต่อต่างประเทศอย่างจริงจังเมื่อ พ.ศ.2468 ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว คณะกรรมการชุดดังกล่าวได้เสนอให้กรมการรักษาราชบัณฑิตย์ระเบียบข้าราชการพลเรือนที่จัดตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ.2470 รับหน้าที่ในการจัดส่งนักเรียนไปศึกษาต่อต่างประเทศโดยตรงแทนกระทรวงฝ่ายพลเรือนทั้งหลาย

จะเห็นได้ว่าแนวพระราชดำริพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการจัดการศึกษาระดับอุดมศึกษานั้น พระองค์ทรงมีพระราชปณิธานในการสืบสานและพัฒนาการอุดมศึกษาต่อจากพระราชบิดาและพระบรมเชษฐา ในการพัฒนา “จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย” ให้เป็นสถานศึกษาที่ให้ความรู้กับประชาชนชาวไทยสืบต่อไป รวมทั้งให้ความสำคัญกับการส่งนักเรียนไปศึกษาต่อต่างประเทศสืบสานงานต่อจากสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวอย่างต่อเนื่อง

1.2 การส่งเสริมการศึกษาเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิต

แนวพระราชดำริพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการส่งเสริมการศึกษาเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิตนั้น ปรากฏอย่างเด่นชัดจากกรณีที่พระองค์ทรงส่งเสริมการศึกษาของชาติทั้งส่วนรวมและส่วนพระองค์ โดยพระองค์ทรงถ่ายทอดวิธีการเรียนภาษาจากการอ่านหนังสือและการเรียนรู้ด้วยตนเองให้กับพระบรมวงศานุวงศ์ ซึ่งทรงปฏิบัติมาตั้งแต่เมื่อทรงศึกษาที่วิทยาลัยอิตัน ทรงพระอุตสาหะวิริยะในการทรงพระอักษร คืออ่านเขียนเพื่อฝึกการใช้ภาษาและในการแสวงหาความรู้ทั้งในและนอกห้องเรียน โปรดการอ่านหนังสือภาษาไทยและต่างประเทศ

ในวันจันทร์ที่ 19 เมษายน 2469 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้ประกาศยุบเลิกกรมศิลปากรเพื่อตัดรายจ่ายเงินแผ่นดินให้เข้าสู่ดุลยภาพ แต่ พ.ศ. 2469 เป็นต้นไปและโปรดให้ประกาศตั้งราชบัณฑิตยสภาขึ้น คือ ให้เปลี่ยนนามกรมการหอพระสมุดสำหรับพระนครใช้ว่า ราชบัณฑิตยสภา และยกหน้าที่ของกรมราชบัณฑิตยซึ่งคงมีอยู่ให้รวมมาเป็นอำนาจหน้าที่ของราชบัณฑิตยสภา และบรรดาสถานและวัตถุที่กรมการหอพระสมุดสำหรับพระนครเป็นพนักงานพิทักษ์รักษาอยู่แต่ก่อน ที่กรมศิลปากรพิทักษ์รักษาอยู่แต่ก่อนก็ดี ให้โอนมาอยู่ในอำนาจหน้าที่ราชบัณฑิตยสภาทั้งสิ้น กับให้ปันหน้าที่เป็น 3 แผนกคือ 1. แผนกวรรณคดี เป็นพนักงานจัดการหอพระสมุดสำหรับพระนครและสอบสวนพิจารณา วิชาอักษรศาสตร์ 2. แผนกโบราณคดี เป็นพนักงานจัดการพิพิธภัณฑสถาน ตรวจรักษาโบราณวัตถุสถาน 3. แผนกศิลปากร เป็นพนักงานจัดการบำรุงรักษาวิชาช่าง ให้กรรมการคน 1 มีตำแหน่งสภานายกเป็นผู้บัญชาการสภาทั่วไป 1 อุปนายกเป็นผู้จัดการประจำแผนกละคน กับมีกรรมการเป็นผู้ช่วยและเป็นที่ปรึกษาการสภาอีก 3 คน รวม 7 คนด้วยกัน นอกนั้นให้มีสภาเลขานุการ 2 คน สมุหบัญชีคน 1 เป็นพนักงาน

กลางและมีพนักงานประจำการตามแผนกอีกพอสมควร³⁸⁶ กับโปรดให้ประกาศตั้งกรมการราชบัณฑิตยสภา คือ สภานายก กรมพระดำรง อุปนายก แผนกศิลปากร สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ อุปนายกแผนกโบราณคดี พระยาโบราณราชธานินทร์ กรมการหม่อมเจ้าปิยภัคตินารถ กรมการพระองค์เจ้าธานี กรมการ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์³⁸⁷

จากแนวพระราชดำริดังกล่าวจะเห็นได้ว่า พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงใส่พระทัยกับเรื่องในการส่งเสริมการศึกษาเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิตนั้น ปรากฏอย่างเด่นชัดจากการที่พระองค์โปรดให้ประกาศตั้งราชบัณฑิตยสภา ซึ่งมีหน้าที่ในการดูแลหอพระสมุดสำหรับพระนคร และกรมศิลปากร รวมทั้งเป็นพนักงานจัดการพิพิธภัณฑ์สถาน ตรวจรักษาโบราณวัตถุสถานให้คงอยู่สืบต่อไป

พระองค์ทรงส่งเสริมการศึกษาของชาติทั้งส่วนรวมและส่วนพระองค์ อาทิ โปรดให้สร้างหอพระสมุดสำหรับพระนคร เพื่อเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้าศึกษาได้อย่างเสรี ทรงตั้งราชบัณฑิตยสภา เพื่อมีหน้าที่บริหารและเผยแพร่วิชาการด้านวรรณคดี โบราณคดี และศิลปกรรม ในด้านวรรณกรรม แม้เมื่อทรงสละราชสมบัติแล้วก็ยังทรงหนังสือพิมพ์รายวันหลายฉบับเพื่อให้ทราบข่าวต่างๆ รวมทั้งเรื่องเกี่ยวกับประเทศไทย ความสนพระทัยในการอ่าน ยังผลให้ทรงรอบรู้ศาสตร์หลายสาขาและทรงวิเคราะห์เรื่องราวสำคัญหลายเรื่องได้อย่างถูกต้อง สอดคล้องกับพระดำริที่ว่า การอ่านเป็นหนทางเพิ่มความรู้และสติปัญญา

“...วิธีที่รู้ภาษาตินั้น จะเรียนแต่เวลาเรียนจริงๆ เท่านั้นไม่พอ ต้องพยายามอ่านหนังสือ ถ้าคำใดไม่เข้าใจ ควรถามใครดูหรือดูใน dictionary ควรลองเทียบสำนวนที่แปลกๆ ดูกับภาษาไทย ลองแปลดูบ้าง ดั่งนี้จะรู้ภาษาตีได้เร็ว...”³⁸⁸

ทั้งนี้พระองค์ทรงโปรดเด็กๆ มากและทรงรับเด็กๆ ที่เป็นเจ้านายเล็กๆ และบุตร ข้าราชการสำนักไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์และทรงสนับสนุนการเรียนรู้อันดีของเด็กรุ่นใหม่ทั้งในระบบโรงเรียนและการเรียนรู้นอกโรงเรียน ทรงอบรม สั่งสอนโดยตรง ให้เด็กๆ หาประสบการณ์ด้วยตนเอง

³⁸⁶ จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันใน พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 ภาคต้น พิมพ์โดยสำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, กรุงเทพฯ 2537 เป็นต้น: 106-107.

³⁸⁷ เรื่องเดียวกัน: 106-107.

³⁸⁸ มณี สิริวรสาร ; นฤตม์, เรียบเรียง, ชีวิตเหมือนฝัน, แพร่สำนักพิมพ์, 2544: 59.

เช่น โปรดเกล้าฯให้ตามเสด็จพระราชดำเนินประพาสที่ต่างๆ ทั้งในและต่างประเทศเพื่อให้เรียนรู้สิ่งต่างๆ ด้วยตนเอง เมื่อเด็กๆ ทูลถามก็ทรงตอบ การพระราชทานรางวัลเมื่อเด็กๆ คนใดสามารถแก้ปัญหามาบางอย่างได้ ยามที่ทอดพระเนตรภาพยนตร์ร่วมกับเด็กๆ ก็ทรงอธิบายสิ่งต่างๆ ในภาพยนตร์ เช่น ลักษณะที่ดีและชั่วซึ่งแฝงอยู่ในสื่อเหล่านี้ให้เด็กๆ ได้ตระหนัก นอกจากนี้ยังทรงใช้นิทานและหนังสือโปรดสนับสนุนให้เด็กอ่านหนังสือ

พระองค์ทรงส่งเสริมการเรียนรู้ในด้านต่างๆ และทรงวางรากฐานในการจัดการศึกษาสำหรับคนจีนเพื่อป้องกันการเผยแพร่ลัทธิต่างๆ ซึ่งอาจเป็นภัยกับประเทศไทย ดังจะเห็นจากพระราชบัญญัติห้ามการเผยแพร่ลัทธิคอมมิวนิสต์ในที่ประชุมเสนาบดีก็ได้เอ่ยถึงการแก้ไขพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎรด้วย³⁸⁹ และในที่ประชุมเองก็ได้รับรายงานจากเสนาบดีกระทรวงธรรมการในขณะนั้นว่ากำลังจัดร่างพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎรฉบับแก้ไขเพิ่มเติมอยู่ การที่การยกร่างพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎรฉบับแก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. 2470 นี้ น่าจะสืบเนื่องมาจากการเคลื่อนไหวทางการเมืองในโรงเรียนจีนเป็นเหตุผลสำคัญ เพราะในที่ประชุมเสนาบดีสภาคราวนั้นองค์อภิรัฐมนตรีที่สำคัญ คือ สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ และสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต ก็ทรงเห็นว่าเกี่ยวกับพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎรที่กระทรวงธรรมการกำลังยกร่างแก้ไขเพิ่มเติมอยู่นั้นควรจะได้กระทำโดยเร่งด่วน เพื่อจะได้ออกประกาศใช้พร้อมกับพระราชบัญญัติป้องกันการเผยแพร่ลัทธิคอมมิวนิสต์ฉบับอื่นๆ อันเป็นการแสดงให้เห็นว่าได้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติอันเป็นหนึ่งขงมาตรการป้องกันการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ขึ้นใช้แล้ว³⁹⁰

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าจะได้มีการปรับปรุงแก้ไขพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎรให้รัดกุมขึ้นกว่าเดิมแล้วก็ตาม ก็ยังมีโรงเรียนจีนกระทำการฝ่าฝืนพระราชบัญญัติอยู่เรื่อยๆ ซึ่งทางกระทรวงธรรมการก็ได้สั่งปิดโรงเรียนจีนเหล่านั้นทันที การฝ่าฝืนพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎรของโรงเรียนจีนเหล่านี้ ส่วนใหญ่ทั้งหมดเปิดสอนโดยไม่ขออนุญาตต่อทางเจ้าหน้าที่ ทำการสอนกันอย่างส่อพิรุณว่ามีเจตนาไปในทางที่ไม่ดี ถึงกับพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีพระราชกระแสรับสั่งเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า

³⁸⁹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 7 แฟ้ม 255 หมายเลข 4/255 รายงานเสนาบดีสภา ที่ 20/2470 ลงวันที่ 22 สิงหาคม พ.ศ. 2470

³⁹⁰ เรื่องเดียวกัน

“...ถ้าจะให้เดาแล้ว เข้าใจว่าส่วนมากตั้งใจฝ่าฝืนพระราชบัญญัติจริงๆ เพราะไม่อยากจะสอนภาษาไทยเป็นต้น ไม่ใช่ฝ่าฝืนเพราะไม่รู้ว่ามีพระราชบัญญัติห้าม เมื่อสั่งปิดแล้วผู้จัดการก็เลยหนี อะไรต่างๆ ดังนี้ ทำให้เห็นว่า เป็นการกินปูนร้อนท้อง คงกลัวถูกเนรเทศ จะต้องเคร่งครัดให้มากในเรื่องนี้ ...”³⁹¹

ถึงแม้ว่าจะได้มีการแก้ไขเพิ่มเติมพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์เมื่อปี พ.ศ. 2470 ไปแล้วก็ตาม โรงเรียนจีนก็ยังคงคงกระทำการฝ่าฝืนพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์ พ.ศ. 2461 ต่อไปอีก ทั้งนี้เพราะเมื่อมีการฝ่าฝืนพระราชบัญญัติ ในบางกรณีที่ไม่ถึงกับถูกสั่งปิดโรงเรียน ก็ส่งฟ้องศาล เมื่อคดีถึงศาลแล้ว ผู้จัดการโรงเรียนจีนที่ตกเป็นจำเลยก็มักจะถูกพิพากษาให้เสียค่าปรับเป็นเงิน 6 บาท บ้าง 40 บาทบ้าง ซึ่งส่วนใหญ่แล้วจำเลยก็มีเงินเสียค่าปรับ จึงไม่ต้องถูกจำ การฝ่าฝืนพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์ของโรงเรียนจีนก็ยังคงมีอยู่ต่อไป จนถึงกับพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชปรารภจะแก้ไขพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์เสียใหม่ เพื่อแก้ไขมิให้มีการฝ่าฝืนพระราชบัญญัติกันต่อไปอีก³⁹²

นอกจากนี้ได้ปรากฏจากรายงานของกรมท่าซ้ายกระทรวงมหาดไทย ในระหว่างเดือนตุลาคมถึงสิ้นเดือนมีนาคม พ.ศ. 2472 กับในระหว่างเดือนเมษายนถึงสิ้นเดือนกันยายน พ.ศ. 2473 เกี่ยวกับเรื่องโรงเรียนจีนอยู่ด้วยว่ายังมีพฤติกรรมที่ไม่น่าไว้วางใจอยู่มาก สมควรจะได้รับจัดการปราบปรามเสีย เพื่อเป็นหนทางสำหรับการป้องกันในภายหน้า³⁹³

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริว่า ตามนโยบายการควบคุมโรงเรียนจีนที่จะดำเนินต่อไปครั้งนี้ เราจะต้องควบคุมหลักสูตรเองด้วย ซึ่งจำเป็นจะต้องจัดการเรื่องตำราเรียนในโรงเรียนจีนเสียใหม่ด้วย เพราะในขณะนี้โรงเรียนจีนอ้างว่าเอาตำราเรียนมาจากเมืองจีน เพราะจัดทำขึ้นเองไม่ได้³⁹⁴

³⁹¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 7 แฟ้ม 84 หมายเลข 19/84 ลายพระราชหัตถเลขานบนแผ่นปหน้า นำส่งหนังสือราชการของเสนาบดีกระทรวงธรรมการที่ 198/8133 ลงวันที่ 6 ธันวาคม 2470 ทูลเกล้าฯ ถวายบัญชีสถิติโรงเรียนราษฎร์ที่ฝ่าฝืนพระราชบัญญัติ.

³⁹² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 7 แฟ้ม 84 หมายเลข 19/84 ลายพระราชหัตถเลขานบนแผ่นปะหน้า นำส่งหนังสือราชการของเสนาบดีกระทรวงธรรมการ ที่ 44/1987 ลงวันที่ 26 พฤษภาคม 2471 ทูลเกล้าฯ ถวาย

³⁹³ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 7 แฟ้ม 126 หมายเลข 28/126 หนังสือรายงานข้อราชการ กระทรวงมหาดไทย ลงวันที่ 15 กรกฎาคม พ.ศ. 2473 ทูลเกล้าฯ ถวายรายงานของราชการกรมท่าซ้าย

³⁹⁴ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 7 แฟ้ม 84 หมายเลข 18/84 สำเนารายงานเสนาบดีสภา ที่ 10/2475 ลงวันจันทร์ที่ 30 พฤษภาคม พ.ศ. 2475

อย่างไรก็ตาม แนวพระราชดำริเกี่ยวกับการจัดการศึกษาของโรงเรียนนั้น ทรงพระราชทาน
แนวพระราชดำริไว้ว่า

“...การที่พวกพ่อค้าจีน ได้คิดจัดตั้งโรงเรียนขึ้นนั้น ก็โดยที่มีความประสงค์ให้
บุตรหลานได้เล่าเรียนวิชาต่าง ๆ ในภาษาจีนอันเป็นภาษาของตน เพื่อจะได้
เป็นการสะดวกสำหรับที่จะประกอบอาชีพทำการค้าขายต่อไป และเพื่อ
ประโยชน์อื่น ๆ ด้วย นอกจากการสอบภาษาจีน ท่านยังได้จัดการสอน
ภาษาไทย และเรื่องเกี่ยวกับเมืองไทยด้วย เพราะฉะนั้นจึงเห็นได้ว่า
โรงเรียนจีนนั้นมีประโยชน์มาก เพราะนอกจากที่จะให้วิชาแก่เด็กจีน ให้
สามารถทำมาหาเลี้ยงชีพให้สะดวกยิ่งขึ้นยังจะทำให้เด็กจีนรู้จักเมืองไทยดี
และเพื่ออ่านหนังสือไทยออก และเขียนได้ ย่อมจะทำให้ไทยและจีนสนิท
สนมกลมเกลียวกันยิ่งขึ้นอีก...”³⁹⁵

นอกจากนั้น พระองค์ยังทรงมีพระราชดำรัสให้ชาวจีนเกิดความมั่นใจที่จะได้เข้ามาพึ่งพระ
บรมโพธิสมภาร ดังนี้

“...อีกประการหนึ่งเล่า ประชาชนชาวจีนที่เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารตั้ง
เคหสถานและประกอบอาชีพอยู่ในเมืองไทยก็ได้ทำความเจริญให้แก่
ประเทศสยามเป็นอนกประการ พะยานหลักฐานที่แลเห็นได้ง่ายซึ่งควรหยิบ
ยกขึ้นอ้างในที่นี้ นั้น ก็เช่นการกรสิกรรมและพาณิชย์การซึ่งพวกเราได้จัดทำอยู่ใน
บัดนี้เป็นตัวอย่าง ทั้งในบางครั้งบางสมัยจีนยังได้เป็นกำลังช่วยเหลือราชการ
บ้านเมือง ตลอดถึงช่วยในการกุศลสาธารณประโยชน์อย่างอื่น ๆ อันเป็น
เครื่องสนับสนุนเพิ่มพูนความเจริญแห่งชาติให้สำเร็จลุล่วงไปก็ยังมีอีกมากมาย
...”

“...ท่านทั้งหลายจงมั่นใจเถิดว่า คนจีนที่เข้ามาอยู่ในเมืองไทย แม้จะ
แตกต่างกันคนไทยก็แต่เพียงชาติกำเนิดเท่านั้น แต่ในส่วนตัวอันชอบ
ธรรมซึ่งคนจีนควรจะพึงมีพึงได้แล้วคนจีนจะไม่แตกต่างกับคนไทยเลย ตัวเรา
พร้อมด้วยเจ้าหน้าที่ของเราได้พยายามอยู่แล้วอย่างเต็มที่ที่จะให้คนจีนได้รับ

³⁹⁵ บรรเจิด อินทุจันทร์ยัง, 2536: 113

ความร่วมมือเป็นสุข ความยุติธรรม ความพิทักษ์รักษา และความเสมอภาค ฯลฯ เท่าเทียมกับคนไทยผู้เป็นเจ้าของถิ่นฐานบ้านเมืองเหมือนกัน...”³⁹⁶

เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีความสนพระทัยและรักในการเรียนรู้อยู่ตลอดเวลา และมีพระราชประสงค์ที่จะยกระดับความเป็นสากลให้กับประเทศตั้งนั้นในวันอังคารที่ 11 ตุลาคม 2470 พระองค์ทรงโปรดให้ราชเลขาธิการ ออกประกาศแจ้งความเรื่องใช้ตัวสะกด และอักขรวิธี ซึ่งยังใช้ต่าง ๆ กันนั้น ให้ใช้ตามระเบียบและปทานุกรมของกระทรวงธรรมการ ถ้าทบทวนใดเห็นสมควรเปลี่ยนอักขรวิธีในคำใด ก็ให้ชี้แจงแสดงเหตุผลไปยังกระทรวงธรรมการ ต่อเมื่อกระทรวงธรรมการเห็นชอบด้วยแล้วและสั่งแก้ไขในเวลาใด ๆ ให้โฆษณาให้ทราบทั่วกัน³⁹⁷

อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่าพระองค์ ทรงเน้นความสำคัญของส่งเสริมการเรียนรู้ในด้านต่างๆ และทรงวางรากฐานในการจัดการศึกษาสำหรับประชาชนในประเทศเพื่อป้องกันการเผยแพร่ลัทธิต่างๆ ซึ่งอาจเป็นภัยกับประเทศไทย รวมทั้งส่งเสริมการเรียนรู้นอกตำรา การฝึกตนทั้งกาย วาจา และใจ เช่นเดียวกับพระราชบิดาและพระบรมเชษฐา และพระองค์ยังทรงถ่ายทอดความรู้ให้กับข้าราชการบริพารและบุคคลใกล้ชิด เพื่อให้สามารถอยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างสงบสุข การฝึกความมีน้ำใจนักกีฬา ความสามัคคีในหมู่คณะ ทรงเน้นการรู้จักมารยาทและอ่อนน้อมถ่อมตน ความซื่อสัตย์สุจริต ความมีระเบียบวินัยการรู้คุณค่าของสิ่งแวดล้อม ซึ่งถือได้ว่าพระองค์ทรงเป็นผู้วางรากฐานในการส่งเสริมการศึกษาและการเรียนรู้ตามอัธยาศัยให้กับเจ้านาย ข้าราชการบริพารข้าราชการสำนักและบุตรในพระบรมราชูปถัมภ์อยู่เสมอ

ในด้านแนวพระราชดำริเกี่ยวกับการสร้างแหล่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตนั้นพระองค์ทรงโปรดฯ ให้สร้างศิลปวัฒนธรรมของชาติโดยได้ทรงวางรากฐานเป็นอย่างดีกล่าวคือ ได้ทรงสถาปนาราชบัณฑิตยสถานสภาขึ้น เพื่อจัดการหอพระสมุดสำหรับพระนครและสอบสวนพิจารณาวิชาอักษรศาสตร์ เพื่อจัดการพิพิธภัณฑ์สถานตรวจรักษาโบราณสถานและโบราณวัตถุ และเพื่อจัดการบำรุงรักษาวิชาช่างผลงานของราชบัณฑิตยสถานเป็นผลดีต่อการอนุรักษ์และส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมของชาติเป็นอย่างมาก เช่นการตรวจสอบต้นฉบับเอกสารโบราณออกตีพิมพ์เผยแพร่ มีการส่งเสริมสร้างสรรค์วรรณกรรมรุ่นใหม่ด้วยการประกวดเรียบเรียงบทประพันธ์ทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง ทรงอนุรักษ์ดนตรีไทยไว้ด้วยพระองค์เอง ทั้งนี้เพราะได้ทรงสนพระราชหฤทัยในวิชาดนตรีไทย ทรง

³⁹⁶ เรื่องเดียวกัน: 79

³⁹⁷ จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันใน พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 ภาค

พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้หลวงประดิษฐไพเราะ เข้าถวายการฝึกสอนจนสามารถ พระราชนิพนธ์ทำนองเพลงไทยได้ ถึง 3 เพลง คือเพลง ราตรีประดับดาวเถา เพลงเขมรลออองค์เถา และเพลงโหมโรงคลื่นกระทบฝั่ง ทางด้านวัฒนธรรมและสถาปัตยกรรม ทรงสละทรัพย์ส่วนพระองค์ปฏิสังขรณ์ วัดสุวรรณดาราราม จังหวัดอยุธยา และโปรดฯ ให้เขียนภาพพงศาวดาร สมเด็จพระนเรศวรมหาราชไว้ที่ผนังพระอุโบสถ เป็นต้น

วันเสาร์ที่ 9 มกราคม 2468 โปรดพระราชทานสมุดหนังสือทั้งภาษาไทยภาษาต่างประเทศ ซึ่งเป็นส่วนพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นจำนวนหลายหมื่นเล่มแก่หอพระสมุดสำหรับพระนครรวบรวมไว้ส่วน 1 และโปรดพระราชทานนามว่า “หอพระสมุดวชิราวุธ” เป็นคู่กันกับหอพระสมุดวชิรญาณเพื่อให้นักเรียนผู้มีความประสงค์จะศึกษาหาความรู้ได้อ่านตามประสงค์³⁹⁸ ซึ่งแสดงให้เห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีความสนพระทัยการสร้างแหล่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตให้กับประชาชนเพื่อให้ประชาชนนั้นมีโอกาสศึกษาหาความรู้ ประกอบกับพระองค์ทรงสืบสานพระราชปณิธานในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในการให้ความรู้แก่ประชาชนอย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอ

นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว อาจกล่าวได้อย่างชัดเจนว่าทรงวางพระราชหฤทัยในการปกครองระบอบประชาธิปไตยแบบมีรัฐสภามากกว่าระบอบสาธารณรัฐ ทั้งนี้สังเกตได้จากพระราชดำริที่เกี่ยวกับเรื่องหนังสือพิมพ์ จากรายงานเสนาบดีสภาว่า

“...เวลานี้หนังสือพิมพ์กำลังพูดเรื่อง “สมการาชฎา” ถ้าแม้พูดว่าเมื่อนั้นๆ เจริญดีเพราะมีสมการาชฎาเป็น Political action แล้วเราก็ไม่ขัดข้องเพราะว่าเรามีความเห็นเช่นนั้น แต่ข้อความในหนังสือพิมพ์นั้นเป็นการชี้ใช้คำว่า “เดือดกับเหล็ก” ยุให้ใช้ Force and violence ทรงพระราชดำริว่าเป็น Idea ของพวกบอลเชวิค ยุให้มี “สมการาชฎา” ก่อนแล้วทำ agitation หนุน การต่อไปเป็นลำดับ เพราะฉะนั้นควร suppress หนังสือพิมพ์นี้ได้หรือไม่...”³⁹⁹

จากจุดนี้เองเป็นสาเหตุปัจจุบันของการแก้ไขพระราชบัญญัติสมุดเอกสารและหนังสือพิมพ์ และการออกพระราชบัญญัติป้องกันลัทธินิยมบอลเชวิค ทั้งนี้ก็เพื่อห้ามปรามการเผยแพร่

³⁹⁸ จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันใน พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 ภาคต้น พิมพ์โดยสำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, กรุงเทพฯ 2537 เป็นต้น: 31.

³⁹⁹ ก.จ.ช. ร.7 รล. 19.2/10 น.ส.พ. ในประเทศ รายงานเสนาบดีสภาที่ 15/70 18 กรกฎาคม 2470 เรื่องหนังสือพิมพ์สยามรีวิวยุง.

ลัทธิอันเป็นภัยต่อประเทศชาติและที่จะทำให้การเผยแพร่ลัทธินั้นเป็นความผิดทางอาญา มิใช่ทำได้แต่การเนรเทศอย่างที่เป็นมาเท่านั้น และถ้าสังเกตก็จะเห็นได้อีกว่า พระราชบัญญัติ 2 ประกาศใช้ในเวลาไล่เลี่ยกับพระราชบัญญัติองคมนตรี พุทธศักราช 2470 อีกด้วย ในการปรึกษาเรื่องร่างพระราชบัญญัติสมุดเอกสารและหนังสือพิมพ์ในเสนาบดีสภา เมื่อวันที่ 1 สิงหาคม พุทธศักราช 2470 อันมีเสนาบดีทุกกระทรวงและอภิรัฐมนตรีอีก 5 พระองค์ ปรากฏว่าอภิรัฐมนตรี 4 พระองค์ คือ สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยานริศรานุวัตติวงศ์ พระเจ้าพี่ยาเธอกรมพระจันทบุรีนฤนาถ พร้อมกับเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เสนาบดีกระทรวงกลาโหม ต่างเห็นพ้องกันในเรื่องลงโทษหนังสือพิมพ์ควรใช้วิธีที่พระราชทานเสนอมานั้นคือ ถอนใบอนุญาตอย่างเดียว ไม่ปิดโรงพิมพ์ ทั้งนี้เพราะจะทำให้หนังสือพิมพ์อื่นที่พิมพ์ในแหล่งเดียวกันถูกปิดไปด้วย และไม่ใช้วิธีวางเงินประกัน ก็เพราะเป็นการทำความลำบากให้แก่หนังสือพิมพ์ๆ แต่ไม่มีทุนทรัพย์มาก เช่น หนังสือพิมพ์กสิกร เป็นต้น แต่กระนั้นก็ตามแทนที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ จะถือว่าบุคคลเหล่านี้คล้อยตามพระราชดำริของพระองค์ท่าน กลับทรงมีรับสั่งว่า “ทรงพระราชดำริเห็นชอบด้วย ความเห็นฝ่ายมาก จึงโปรดเกล้าฯ ให้ใช้วิธี licence แต่ต้องให้ Control ได้จริงๆ”⁴⁰⁰ เท่ากับว่าทรงให้เกียรติต่อความเห็นข้างมาก เป็นทำนองว่าเสียงข้างมากนี้ยอมช่วยในการพระราชวินิจฉัยและห่วงใยพระราชอำนาจได้มากนั่นเอง

นอกจากจะโปรดการทรงพระอักษรแล้ว ยังทรงสนับสนุนให้ประชาชนแสวงหาความรู้จากการอ่านหนังสือโดยโปรดเกล้าฯ ให้ราชบัณฑิตยสภาจัดประกวดหนังสือที่แต่งดี และหนังสือสอนพระพุทธศาสนาสำหรับเด็ก ทรงพระราชนิพนธ์ค่านำด้วยพระองค์เอง นับเป็นการเผยแพร่สารสนเทศอันทรงคุณค่าให้ประชาชนได้เรียนรู้ตลอดชีวิต

ในวันอาทิตย์ที่ 13 มิถุนายน 2469 ทรงโปรดให้ประกาศตั้งนายกรรมการ กรมร่างกฎหมาย และนายสภานิติศึกษา กับเติมอุปนายกรรมการกรมร่างกฎหมายอีกตำแหน่งหนึ่ง คือ ให้เสนาบดีกระทรวงยุติธรรมเป็นนายกรรมการกรมร่างกฎหมายและนายสภานิติศึกษาโดยตำแหน่ง แต่เสนาบดีมีราชการประจำตัวอยู่มากจึงโปรดให้เติมตำแหน่งอุปนายกอีกตำแหน่งหนึ่งในกรมร่างกฎหมาย และโปรดให้ประกาศตั้งศิลปากรสถาน ซึ่งโปรดให้จัดตั้งราชบัณฑิตยสภาขึ้น มีหน้าที่ 3 แผนก คือ วรรณคดี โบราณคดี และศิลปากร กับโปรดให้จัดที่ทำการศิลปากรเก่าเป็นศิลปากรสถานและให้เสวกเอก หม่อมเจ้าอิทธิเทพสรรค์ เป็นผู้อำนวยการศิลปากรสถานขึ้นอยู่ใน

⁴⁰⁰ ก.จ.ช. ร.7 ม.2 เล่ม 1/1 มหาดไทย ประกาศและ พ.ร.บ. “พ.ร.บ. สมุดเอกสารและ น.ส.พ.” รายงานเสนาบดี 1 สิงหาคม 2470.

ราชบัณฑิตยสภาประกาศลงวันที่ 9 มิถุนายน 2469 ทั้ง 2 ฉบับ⁴⁰¹ จากพระราชกิจรายวันดังกล่าว จะเห็นได้ว่าพระองค์ทรงให้ความสำคัญต่อวรรณคดี โบราณคดี และศิลปากร เพราะงานดังกล่าว นั้นเป็นการแสดงให้เห็นว่าประเทศไทยมีเป็นเอกลักษณ์และมีทรัพยากรที่ล้ำค่าเห็นสมควรให้อุรักษ์และรักษาไว้ให้ลูกหลานสืบต่อไป และนอกจากนี้พระองค์ยังทรงตั้งราชบัณฑิตยสภา เพื่อมีหน้าที่บริหารและเผยแพร่วิชาการด้านวรรณคดี โบราณคดี และศิลปกรรม ในด้านวรรณกรรม โปรด ตราพระราชบัญญัติคุ้มครองวรรณกรรมและศิลปกรรมใน พ.ศ. 2475 พระราชทานเงินส่วนพระองค์ เป็นรางวัลแก่ผู้แต่งหนังสือยอดเยี่ยม และให้ทุนนักเรียนไปศึกษาวิชาวิทยาศาสตร์จากต่างประเทศเพื่อที่บุคลากรเหล่านั้นจะกลับมาเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาประเทศชาติต่อไป

1.3 การส่งเสริมความรู้คุณธรรม

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสนพระทัยและทรงตระหนักถึงคุณค่าของการจัดการศึกษาให้กับประชาชนในทุกระดับอย่างเท่าเทียมกัน และทรงพยายามถ่ายทอดความรู้ และที่พระองค์ทรงเชี่ยวชาญให้กับพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการบริพาร รวมทั้งประชาชนในรูปแบบและวิธีการต่างๆ ทรงพัฒนากระบวนการเรียนรู้ระยะยาวของมนุษย์ที่จะทำให้บุคคลได้เรียนรู้ถึงค่านิยมที่สำคัญ ๆ ของสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพควบคู่กับการส่งเสริมความรู้คุณธรรม

นอกจากการเรียนรู้แล้ว พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวยังปลูกฝังพระราชปณิธาน ด้านการศึกษาที่ทรงตั้งพระทัยไว้ ผ่านแนวพระราชดำริในเรื่องต่างๆ ให้กับประชาชน อาทิ ผู้ฉลาดต้องมีคุณธรรมและจริยธรรม ซึ่งจะส่งเสริมตนเองและสังคมให้เจริญก้าวหน้าอย่างมั่นคง ดังที่ทรงเน้นย้ำไว้ในพระบรมราโชวาทในพิธีพระราชทานปริญญาบัตรแก่นิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย วันที่ 14 มีนาคม พ.ศ. 2474

“...ผู้ที่ฉลาดแต่นิสัยอัธยาศัยไม่ดี เป็นผู้ไม่ควรคนอื่นจะไว้วางใจถึงจะฉลาดเท่าไร จะได้ปริญญาสัก 100 อัน ก็ไม่เป็นประโยชน์แก่ตน ต้องพยายามเป็นผู้ที่ซื่อสัตย์สุจริต สมควรที่คนอื่นจะไว้ใจ ดังนั้นวิชาที่เราเรียนไปจึงจะเป็นประโยชน์แก่เรา...”⁴⁰²

⁴⁰¹ จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันใน พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 ภาค ต้น พิมพ์โดยสำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, กรุงเทพฯ 2537 เป็นต้น: 126-127.

⁴⁰² พระบรมราโชวาทพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในพิธีพระราชทานปริญญาบัตรแก่นิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย วันที่ 14 มีนาคม พ.ศ. 2474, 2536: 231-232.

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสืบสานพระราชปณิธานในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในงานด้านพระพุทธศาสนาเพื่อการส่งเสริมความรู้คุณธรรมนั้น ดังจะเห็นได้จากพระราชกรณียกิจของในวันศุกร์ที่ 18 พฤศจิกายน 2470 โปรดให้จัดการประดิษฐานฉลองพระรูปสมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทว) วัดราชประดิษฐ์ ซึ่งพระพุทธรูปเจ้าหลวงทรงพระราชดำริที่จะหล่อพระรูปกรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ พระราชอุปัชฌาย์ กับพระรูปสมเด็จพระสังฆราช พระราชกรรมวาจาจารย์ โปรดให้ช่างปั้นหุ่นขึ้นแต่ไม่ดีพอพระราชหฤทัย การหล่อจึงได้ค้างยังไม่สำเร็จดังพระราชประสงค์ ต่อมาพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงสถาปนาพระรูปสมเด็จพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์สำเร็จไปแล้วรูป 1 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงโปรดให้กรมพระดำรง นายกราชบัณฑิตยสภา จัดหาช่างผู้มีฝีมือดีปั้นหุ่นก็ได้ช่างชาวสวิสชื่อ นาย ร. เวนิง ทำการปั้นหุ่นเป็นที่พอพระราชหฤทัยแล้ว จึงได้ส่งหุ่นไปหล่อ ณ ประเทศยุโรป แล้วสำเร็จบริบูรณ์ส่งเข้ามายังกรุงเทพฯ แล้วได้เชิญขึ้นประดิษฐาน ณ หุ้มคูหาทำด้วยศิลาเนื้อละเอียดซึ่งเจาะเตรียมไว้ที่ฐานพระเจดีย์หลังพระอุโบสถวัดราชประดิษฐ์ และตกแต่งพระอุโบสถตั้งอาสน์สงฆ์ริมผนังด้านเหนือ ทอดพระราชอาสน์ริมผนังด้านใต้ ตั้งเครื่องนมัสการและพระแท่นทรงกราบท่ามกลางพระอุโบสถ⁴⁰³

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสนพระราชหฤทัยและพระราชทานพระมหากรุณาธิคุณแก่เด็กเป็นอย่างมาก ทั้งยังสนพระหฤทัยในการศึกษา การเรียนรู้ การเลี้ยงดูเด็กอีกด้วย ทั้งนี้ เพราะทรงรับพระราชโอรสของพระบรมวงศ์หลายพระองค์ไว้ในพระราชูปถัมภ์ ทรงอุปเลี้ยงอย่างเต็มพระกำลัง ดังนั้น จึงได้มีโอกาสทรงสังเกตว่า เด็กๆ ต้องการเรียนอะไร และการสอนแบบใดจึงจะเข้าถึงและสามารถเสริมสร้างความรู้ความเข้าใจแก่เด็กได้ ประกอบกับพระราชดำริในเรื่องของคุณธรรมที่จะต้องมีความรู้ความเข้าใจแก่เด็กได้ ประกอบกับพระราชดำริในหนังสือสอนพระพุทธศาสนาสำหรับเด็ก เป็นครั้งแรกเมื่อปีพุทธศักราช 2471 เพื่อพระราชทานในพระราชกุศลวิสาขบูชา เรื่องแรกที่โปรดเกล้าฯ ให้จัดพิมพ์คือ เรื่องพุทธมามกะ พระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส พระราชอุปัชฌาย์ และทรงพระราชนิพนธ์คำนำในหนังสือดังกล่าวด้วยพระองค์เอง โดยกล่าวถึงพระราชดำริในการจัดพิมพ์หนังสือ ความว่า

“...การที่ข้าพเจ้าได้จัดพิมพ์หนังสือนี้ขึ้นคราวนี้ก็โดยที่ข้าพเจ้า ระลึกถึงเมื่อเวลาที่ข้าพเจ้าบวชอยู่ที่วัดบวรนิเวศวิหาร เสด็จอุปัชฌาย์เคยประทานโอกาส

⁴⁰³ จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันใน พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 ภาคต้น พิมพ์โดยสำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, กรุงเทพฯ 2537 เป็นต้น: 335.

ให้ข้าพเจ้ากราบทูลความเห็นของข้าพเจ้าในเรื่องศาสนาต่างๆ ตามใจนึกเป็น
เนื่องนิตย์...”⁴⁰⁴

อีกทั้ง ยังทรงชี้ให้เห็นปัญหาของพระพุทธศาสนา และโดยเฉพาะการสอนพระพุทธศาสนาแก่
เด็ก

“...ข้าพเจ้าเคยกราบทูลว่า ข้าพเจ้าเห็นว่าพระพุทธศาสนานั้นเป็นศาสนาที่ดี
เยี่ยมและน่าเลื่อมใสที่สุด ก็จริง แต่เป็นศาสนาที่ทำการเผยแผ่น้อยมากและวิธี
สั่งสอนก็สู้เขาไม่ได้...การสอนเด็กนับว่าบกพร่องที่สุด เมื่อก่อนนี้ยายแก่หรือพี่
เลี้ยงในบ้านก็ได้พยายามสอนบ้างอย่างงูๆ ปลาๆ ครั้นมาบัดนี้ต้องนับว่ากลับ
ทรุดโทรมลงไปอีก เพราะการสอนในบ้านก็เกือบจะไม่มี การสอบในวัดก็
น้อยลง เพราะมีโรงเรียนอื่นๆ แทนพระสอนหนังสือ ตามโรงเรียนก็หาสอน
ศาสนาอย่างจริงจังไม่ จนเด็กที่สวดมนต์ได้มีน้อยที่สุดไหว้พระไม่เป็นก็มี...”⁴⁰⁵

กิจการลูกเสือถือได้ว่าเป็นพระราชปณิธานหนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้
สืบสานงานต่อจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเจ้าอยู่หัว และทรงใช้กิจการลูกเสือเป็นเครื่องมือใน
การการส่งเสริมความรู้คุณธรรมให้กับเด็กและเยาวชน ดังจะเห็นได้จาก พระราชกฤษฎีกาในวั
นเสาร์ที่ 8 มกราคม 2469 ทรงเปิดนามโรงเรียนซึ่งพระราชทานว่า “โรงเรียนพณิชยการ” และ
เสด็จขึ้นประทับบนโรงเรียน ทอดพระเนตรสถานที่ของโรงเรียนแล้ว สมุหเทศานำครูและนักเรียน
ฝ่ายหญิงเฝ้าถวายของต่าง ๆ มีสิ่งประทับตราโรงเรียนหมอนอิงปักอย่างงดงามเป็นต้น แล้ว
ประทับพระราชอาสน์ พระราชทานธงแก่กองลูกเสือ สมุหเทศาภิบาลรับต่อพระหัตถ์แล้วมอบแก่
ลูกเสือเชิญเข้าประจำกอง ลูกเสือสวนสนามถวายทอดพระเนตรแล้ว วิ่งเปล่งเสียงไชโยเข้ามาใกล้
ที่ประทับพระราชทานพระบรมราโชวาทแก่ลูกเสือ เสด็จทอดพระเนตรโรงทหารพอสมควร เสด็จ
กลับพลับพลาที่ประทับแรม⁴⁰⁶

นอกจากนี้ในวันอาทิตย์ที่ 4 มีนาคม 2470 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรง
เสด็จร่วมการประชุมลูกเสือสยามคราวนี้ โปรดให้ประกาศการประชุมลูกเสือแห่งชาติเนื่องในการ

⁴⁰⁴ พระราชนิพนธ์ค่านำหนังสือพุทธะมามกะใน ประมวลหนังสือสอนพระพุทธศาสนาแก่เด็ก, 2537: 3-4.

⁴⁰⁵ เรื่องเดียวกัน:3.

⁴⁰⁶ จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันใน พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 ภาค

พระราชพิธีฉัตรมงคล ด้วยทรงพระราชปรารภว่า การลูกเสือได้แพร่หลายไปทั่วพระราชอาณาจักรแล้ว มีเด็กตามท้องที่ต่าง ๆ ได้เข้าเป็นลูกเสือเป็นจำนวนมาก สมควรจะมีการชุมนุมลูกเสือแห่งชาติเพื่อเป็นโอกาสแก่เด็กท้องที่ต่าง ๆ ได้ร่วมกันและกระทำความวิสาสะคุ้นเคยให้เกิดสามัคคีรศแห่งชาติและจะได้เป็นโอกาสแสดงวิชาแสดงกีฬาและการอื่นอันเนื่องด้วยการลูกเสือเพื่อเป็นการแลกเปลี่ยนความรู้และประกวดความสามารถด้วย จึงโปรดให้พระยาไพศาลศิลปศาสตร์ฯ ุปนายกสภการกรมการกลางจัดการลูกเสือแห่งชาติสยามประกาศบรรยายระเบียบการชุมนุมลูกเสือแห่งชาติต่อไป เมื่อลูกเสือมณฑลไหนถึงกรุงเทพฯ ณ สถานีรถไฟหรือท่าเรือใด ผู้บังคับการค่ายจัดลูกเสือ 1 หมวด พร้อมด้วยเตร้านไปรับและส่งร้องเพลงรวมกองไปจนถึงที่พักในวันที่ 24 กุมภาพันธ์⁴⁰⁷

เมื่อครั้งที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ไปในการพระราชทานธงประจำกองลูกเสือมณฑลอยุธยา เมื่อวันที่ 15 พฤศจิกายน พ.ศ.2469 ว่า

“...ในโอกาสนี้ขอให้ธงแก่กองลูกเสือ เพื่อเป็นเครื่องเตือนใจให้ระลึกถึงชาติศาสนา พระมหากษัตริย์ทุกเมื่อ ธงนี้มีรูปปราสาทได้ต้นหมันมีแถบและเหรียญบรมราชาภิเศกเพื่อเตือนให้ระลึกถึงตัวเรา มีรูปปราสาทเพื่อให้เตือนใจให้จำไว้ว่าพระนครนี้เคยเป็นราชธานี แต่กลับต้องสลักหักพังไปโดยเหตุที่เวลานั้นขาดความพร้อมเพรียงมั่นคง นี้เพื่อเตือนใจว่า ถ้าเราต้องการความอิศรภาพเราต้องเตรียมตัวให้พร้อมเพรียงไว้ตั้งแต่เด็ก ๆ เช่นเด็กที่เป็นลูกเสือนี้นับว่าทำถูก คิดถูก เพราะการเรียนหนังสืออย่างเดียวเท่านั้นไม่พอ ต้องฝึกหัดด้วยฝึกหัดกำลังกายให้แข็งแรงฝึกหัดนิสัยใจคอให้มีความกล้าหาญ รู้จักทนความลำบาก นั้นแหละเราจึงจะรักษาชื่อไทยของเราให้มีอิศรภาพไปได้ยั่งยืน อีกประการหนึ่งอย่าให้ลืมน้ำคำโบราณที่ว่า “กรุงศรีอยุธยาไม่สิ้นคนดี” กรุงศรีอยุธยานี้แม้จะสลักหักพังไป พวกกรุงศรีอยุธยานั้นเองยังสามารถกู้บ้านกู้เมืองได้เป็นปีกแผ่นแน่นหนาจนเวลานี้ นี้ก็เพราะ “กรุงศรีอยุธยาไม่สิ้นคนดี” พวกชาวพระนครศรีอยุธยาควรจำใส่ใจไว้ และขอให้ตั้งใจไว้ทุกคนว่าเราเป็นชาวมณฑลอยุธยาจะต้องทำตัวให้ปรากฏชัดว่าเราเป็นเชื้อชาติไทยแท้

⁴⁰⁷ จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันใน พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 ภาคต้น พิมพ์โดยสำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, กรุงเทพฯ 2537 เป็นต้น: 367.

และมณฑลนี้เป็นมณฑลกลางของประเทศสยามต้องทำตนให้เป็นตัว อย่างแก่
มณฑลอื่น ๆ ทั่วไปด้วย ดังนี้จึงจะสมที่ชื่อว่าป็นชาวมณฑลอยุธยา...”⁴⁰⁸

พระบรมราชาโชวาทอีกองค์หนึ่งเมื่อครั้งเสด็จพระราชทานธงประจำองลูกเสือมณฑล
พิษณุโลก วันที่ 8 มกราคม พ.ศ. 2469 ความว่า

“...พวกเจ้าทั้งหลายที่ได้สมัครมาเป็นลูกเสือนี้ นับว่าคิดถูกมาก เพราะตาม
ธรรมดาเด็ก ๆ จะเรียนแต่หนังสือเท่านั้นไม่พอ ถ้าเรียนแต่หนังสืออย่างเดียว
ก็จะตรงกับที่โบราณท่านว่าไว้ว่า “วิชาท่อมหัว เอาตัวไม่รอด” เราต้องเรียน
อย่างอื่นด้วย ต้องฝึกทั้งกายวาจาใจ พระพุทธองค์ได้รับสั่งไว้เป็นพุทธภาษิต
ว่า “ทนฺโต เสฏฺฐิโน มนุสฺเสสุ” คือแปลว่า บุคคลที่ได้ฝึกหัดแล้วเป็นผู้
ประเสริฐในหมู่มนุษย์ ฝึกหัดนั้น คือฝึกหัดอะไรบ้างเล่าฝึกหัดน้ำใจให้เป็นผู้
ซื่อตรงต่อบ้านเมือง ซื่อตรงต่อเพื่อนฝูง ต้องพูดจริง ทำจริง ต้องไม่คิดฮิสสา
ริษยา เบียดเบียนผู้อื่นนั้น เรียกว่าฝึกหัดน้ำใจ ฝึกหัดวาจา ให้พูดจา
อ่อนหวาน จะได้ไม่ต้องทะเลาะวิวาทกับเพื่อนบ้านนั้น เรียกว่าฝึกหัดวาจา
ต่อไปต้องฝึกกายให้แข็งแรงอดทน จะได้ทนกรากกรำได้ เมื่อโตขึ้นจะได้ทำ
มาหากินได้เรียบร้อย การฝึกหัด ๓ อย่างนี้ เมื่อพวกเจ้าเป็นลูกเสือแล้วจะ
ทำได้อย่างที่เดียว ที่พวกเจ้ามาเป็นลูกเสือนี้ นับว่าเป็นประโยชน์ที่สุดสำหรับ
เมื่อเวลาโตขึ้น...”⁴⁰⁹

นอกจากนั้น เมื่อพระราชทานพระบรมราชาโชวาท จะทรงสอนให้ลูกเสือรู้จักคิดหาเหตุผล
รู้จักสังเกต ดังพระบรมราชาโชวาทพระราชทานแก่ลูกเสือในการสวนสนามเมื่อวันที่ 4 มิถุนายน พ.ศ.
2470 ดังนี้

“...การสั่งสอนลูกเสือ นั้น มีประสงค์นอกจากที่กล่าวมาแล้วอีก ให้รู้จักใช้ความ
สังเกต ให้รู้จักใช้ความคิด ความสังเกตเป็นของสำคัญอย่างยิ่ง การที่มนุษย์เรา
มีความเจริญเป็นลำดับมานี้ก็ได้อาศัยความสังเกตตรองหาเหตุผลเป็นใหญ่

⁴⁰⁸ บรรเจิด อินทุจันทร์ยง ,2536: 46.

⁴⁰⁹ บรรเจิด อินทุจันทร์ยง , 2536: 54.

เป็นต้นว่าการที่มนุษย์เรารู้จักใช้กำลังไอน้ำ รู้จักใช้ไฟฟ้า ก็ด้วยอาศัยความ
สังเกตของคนบางคน และอาศัยความคิดความอ่านที่จะไตร่ตรองหาเหตุผลนั้น
แหละเป็นสำคัญ เราจึงรู้จักใช้ไอน้ำและไฟฟ้าให้ความเจริญแก่มนุษยโลก
ทั่วไป พวกเจ้าทั้งหลายผู้เป็นลูกเสื่อต้องพยายามจะฝึกฝนใช้ความสังเกตให้
เป็น ประโยชน์ เมื่อเห็นอะไรจึงพยายามสังเกตค้นหาเหตุผลว่าทำไมจึงเป
นอย่างนั้น ๆ แล้วคิดการนั้นให้เป็น ประโยชน์แก่ตนและผู้อื่น นี่เป็นความหวัง
สำคัญในการฝึกฝนลูกเสื่อ...”⁴¹⁰

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่ ทรงสืบสานพระราชปณิธานในการส่งเสริมการเรียนรู้
ควบคู่กับการปลูกฝังคุณธรรมและจริยธรรม โดยทรงพระราชดำริถึงปัจจัยที่ช่วยในการสอน
พระพุทธศาสนาให้ดียิ่งขึ้น อาจจะเป็นเพราะขาดตำราที่ใช้ในการสอน “คนไทยที่อยากจะสอน
ลูกหลานของตนเองก็คงจะมีมาก แต่หากขาดตำหรับตำราอันเป็นหนทางแนะนำวิธีสอนให้เหมาะ
กับความรู้ ความเข้าใจของเด็ก”⁴¹¹ ในปีต่อมา ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ราชบัณฑิตยสภา
จัดการประกวดแต่หนังสือพระพุทธศาสนาแก่เด็กขึ้น โดยทรงกำหนดเกณฑ์ในการตัดสิน มี
ข้อกำหนดสำคัญข้อหนึ่งว่า “ข้อ 4 ต้องแต่งเป็นภาษาไทยและอธิบายความให้ง่ายพอเด็กขนาด
อายุ 10 ขวบ อ่านเข้าใจความได้”⁴¹² ด้วยพระราชประสงค์ที่จะให้เด็กๆ เข้าใจพระพุทธศาสนาได้
โดยง่าย จึงทรงเน้นย้ำถึงวิธีการแต่งหนังสือสำหรับเด็ก

1.4 การส่งเสริมการศึกษาเพื่อความมั่นคงของชาติ

ในช่วงระยะเวลาที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่ เสด็จขึ้นครองราชสมบัตินั้น
เป็นระยะที่ทุกประเทศทั่วโลกกำลังประสบปัญหาเกี่ยวกับวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจ อันเนื่องมาจากผล
แห่งสงครามโลกครั้งที่ 1 ทำให้การเงินของประเทศไทยอยู่ในขั้นทรุดโทรม การทำมาหากินของ
ประชาชนฝืดเคือง งบประมาณรายจ่ายของแผ่นดินสูงกว่ารายได้ ซึ่งเกิดติดต่อกันมานานตั้งแต่
พ.ศ. 2463 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงต่อสู้แก้ไขกับปัญหาดังกล่าวด้วยการ
ประหยัด โดยทรงเริ่มจากทรงตัดทอนรายจ่ายส่วนพระองค์ก่อน (เงินพระคลังข้างที่) ลงจากปีละ 8
ล้านบาท ลงเหลือปีละ 4 ล้านบาทจากนั้นทรงตัดทอนรายจ่ายของแผ่นดินลงทุกวิถีทางเท่าที่จะ

⁴¹⁰ เรื่องเดียวกัน: 110.

⁴¹¹ พระราชนิพนธ์ค่านำหนังสือพุทธะมามกะใน ประมวลหนังสือสอนพระพุทธศาสนาแก่เด็ก, 2537: 3.

⁴¹² ประกาศการประกวดหนังสือสอนพระพุทธศาสนาแก่เด็กใน ราชกิจจานุเบกษา (2471) เล่ม 45: 1431.

ทรงกระทำได้ เริ่มด้วยการยุบรวมหน่วยราชการที่พอจะรวมกันได้ มีการดูล (ปลด) ข้าราชการที่ล้นงานออกจากกระทรวง ทบวง กรมต่างๆ มากมายทั้งฝ่ายทหารและฝ่ายพลเรือน ซึ่งก่อให้เกิดความไม่พอใจขึ้นในหมู่ข้าราชการเป็นอันมากนอกจากนี้ยังทรงให้จัดตั้งภาษีอากรขึ้นใหม่ เพื่อจัดเก็บจากบุคคลที่พอจะมีกำลังเสียได้ โดยทรงยินยอมให้มีการจัดเก็บภาษีจากทรัพย์สินส่วนพระองค์ เช่นเดียวกับประชาชนทั่วไป ซึ่งการแก้ปัญญาดังกล่าวนี้ไม่สามารถฟื้นฟูเศรษฐกิจของประเทศให้ดีขึ้น ประกอบกับขณะนั้นมีพวกข้าราชการ และนายทหารที่กลับจากการไปศึกษาในต่างประเทศและมีหัวคิดรุนแรงต้องการจะเปลี่ยนแปลงระบบการปกครองเสียใหม่เพราะเข้าใจว่าจะเป็นหนทางแก้ไขปัญหาต่างๆ ของบ้านเมืองได้ ดังนั้นในเช้ามีดของวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 ระหว่างที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จแปรพระราชฐานไปประทับที่พระราชวังไกลกังวล “คณะราษฎร” นำโดย พันเอกพระยาพหลพลพยุหเสนา เข้ายึดอำนาจการปกครองแผ่นดินที่กรุงเทพมหานครไว้ โดยการเข้าควบคุมพระบรมวงศานุวงศ์บางพระองค์และข้าราชการตำแหน่งสำคัญๆ ไว้เป็นตัวประกัน แล้วมีหนังสือไปกราบบังคมทูลเชิญเสด็จนิวัติกลับพระนคร เป็นพระมหากษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญการปกครองที่คณะราษฎรได้ทำขึ้น

ปัญหาเศรษฐกิจสำคัญในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ ปัญหาการคลัง ปัญหาการเงินระหว่างประเทศ ปัญหาชาวนา และปัญหาบทบาทของคนจีน หลายปัญหาได้เกิดขึ้นตั้งแต่รัชกาลก่อนแต่ยังคงอยู่ และมีความรุนแรงมากขึ้นในรัชกาลของพระองค์ เช่น ปัญหาการคลัง ปัญหาชาวนา และปัญหาคนจีน แต่ปัญหาเหล่านี้จะมีความยุ่งยากมากขึ้นเนื่องจากถูกซ้ำเติมโดยภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลกในทศวรรษ 2470 รวมทั้งปัญหาการคลัง เป็นปัญหารายได้ไม่พอใช้จ่าย รายได้ของรัฐบาลทั้งรายได้จากการเก็บภาษี และรายได้จากแหล่งอื่นลดลงในช่วงปี 2472-2475 เพราะการส่งออก และราคาสินค้าส่งออกลดลง ประชาชนมีรายได้ลดลง และเนื่องจากรัฐบาลต้องการจะคงไว้ซึ่งงบประมาณสมดุล ดังนั้นจึงต้องมีมาตรการที่จะหาทางเพิ่มรายได้และลดรายจ่าย แต่ดูเหมือนว่า รัฐบาลไทยมีข้อจำกัดค่อนข้างมากในการหารายได้เพิ่มจากการเก็บภาษี ดังนั้นวิธีการที่น่าจะเป็นไปได้มากกว่าก็คือหาทางลดรายจ่าย แม้จะมีข้อถกเถียงโต้แย้งกันมากมาย ในระหว่างบุคคลที่เกี่ยวข้อง อาทิเช่น อภิรัฐมนตรี และเสนาบดีทั้งหลายเกี่ยวกับมาตรการที่จะนำมาใช้ แต่ในที่สุดรัฐบาลก็ประสบความสำเร็จในการทำให้งบประมาณสมดุล แต่ผลที่ตามมาคือความเดือดร้อน และความไม่พอใจของผู้รับผลกระทบจากมาตรการดังกล่าว ซึ่งกล่าวกันว่า เป็นสาเหตุหนึ่งนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงการปกครองภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ ทำให้ราคาข้าวที่ชาวนาได้รับลดลง เกิดความทุกข์ยากโดยทั่วไปแก่ชาวนา โดยเฉพาะชาวนาที่ทำการเพาะปลูกเพื่อการค้าเกิดภาวะหนี้สินและการสูญเสียที่ดินทำกิน

นอกจากนี้ชาวนาที่ได้รับความเดือดร้อนฎีการ้องเรียนมายังพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำให้พบความจริงว่า เทคโนโลยีในการผลิตที่ล้าหลัง ทำให้ชาวนาไม่สามารถต่อสู้ความผันผวนทางเศรษฐกิจโดยการเพิ่มผลผลิตและลดต้นทุนการผลิตลงเพื่อชดเชยกับราคาผลผลิตที่ลดลงได้ มีการเผยแพร่ความรู้ในการทำการเกษตร โดยวิธีการต่าง ๆ รวมทั้งการจัดหาทุนดอกเบี้ยต่ำให้เกษตรกร และแก้ปัญหาค่าครองชีพโดยพ่อค้าคนกลาง โดยการขยายกิจการสหกรณ์ออกไป ตลอดจนการริเริ่มโครงการชลประทานใหม่ ๆ และขยายเส้นทางรถไฟ เพื่อลดต้นทุนการขนส่ง อันจะทำให้ชาวไทยสามารถแข่งขันกับชาวชาติอื่นได้ อย่างไรก็ตาม การดำเนินการต่าง ๆ ตามที่ได้เสนอแนะเป็นไปอย่างล่าช้า และบางโครงการต้องหยุดชะงักไปด้วยซ้ำ สาเหตุสำคัญ คือ การขาดแคลนเงินทุน อันเนื่องมาจากปัญหาการคลัง และการให้ความสำคัญต่อการพัฒนาด้านการเกษตรน้อยกว่าด้านการป้องกันประเทศ

ปัญหาการลดค่าเงินบาท ซึ่งหมายถึงการละทิ้งมาตราทองคำ เป็นปัญหาที่นำไปสู่ความขัดแย้งที่แหลมคมระหว่างเสนาบดีกระทรวงการคลัง พระยาโกมารกุลมนตรีกับเสนาบดีกระทรวงพาณิชย์และคมนาคมกรมพระกำแพงเพชร และในที่สุดฝ่ายกรมพระกำแพงเพชรได้รับการสนับสนุนมากกว่าในอภิรัฐมนตรีสภา ดังนั้นไทยจึงออกจากมาตราทองคำ แต่ยังผูกเงินบาทไว้กับเงินปอนด์สเตอร์ลิง ผลที่เกิดขึ้นก็คือ ค่าของเงินบาทลดลงและทำให้การส่งออกของไทยเพิ่มขึ้น แต่ส่งผลให้เสนาบดีกระทรวงการคลังและที่ปรึกษาชาติอังกฤษ นายฮอลล์ แพทช์ ขอลาออกจากตำแหน่ง นับเป็นเสนาบดีคนที่สองต่อจากพระองค์เจ้าบวรเดช เสนาบดีกระทรวงกลาโหมที่ลาออกจากตำแหน่งอันเนื่องมาจากความขัดแย้งในการแก้ไขปัญหามันเมือง

แม้ว่าสถานการณ์เศรษฐกิจของบ้านเมืองกำลังตกต่ำ แต่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ยังทรงส่งเสริมการศึกษาเพื่อความมั่นคงของชาติ ดังจะเห็นได้จาก เมื่อวันอาทิตย์ที่ 21 มีนาคม 2468 พระองค์ทรงโปรดให้กระทรวงทหารเรือเปลี่ยนระเบียบการปกครองบางอย่าง คือ 1. เลิกตำแหน่งรองเสนาบดีกระทรวงทหารเรือ 2. เลิกกรมจเรทหารเรือ 3. ยกกรมปลัดบัญชาทหารเรือและกรมพระธรรมนูญทหารเรือเป็นกรมขึ้นต่อปลัดทูลฉลองกระทรวงทหารเรือ 4. เลิกกองป้อมทหารเรือคงให้เป็นป้อมอิสระขึ้นกรมชุมพลทหารเรือ 5. เลิกกรมยุทธศึกษาทหารเรือ คงมีแต่กองโรงเรียนนายเรือขึ้นกรมเสนาธิการทหารเรือ ตั้งแต่วันที่ 1 เมษายน 2469⁴¹³ ซึ่งจะเห็นได้ว่าพระองค์ทรงใส่พระทัยกับการส่งเสริมการจัดการศึกษาเพื่อสร้างความมั่นคงของชาติเป็นอย่างยิ่ง

⁴¹³ จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันใน พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 ภาคต้น พิมพ์โดยสำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, กรุงเทพฯ 2537 เป็นต้น: 81.

ปัญหาเรื่องเศรษฐกิจตกต่ำตั้งแต่ปีพุทธศักราช 2472 นี้ เป็นผลมาจากภาวะเศรษฐกิจของโลกตกต่ำ อันเป็นเหตุให้ประเทศต่างๆ ต้องถือนโยบายลดปริมาณสินค้าขาเข้าคง โดยเฉพาะอย่างยิ่งสินค้าประเภทอาหารและสินค้าสำเร็จรูป การลดปริมาณสินค้าเข้าประเภทอาหาร ย่อมมีผลกระทบต่อปริมาณการขายข้าวของไทย ปรากฏว่าสถิติปริมาณส่งออกของข้าวไทยในปีพุทธศักราช 2473 ต่อจากปีพุทธศักราช 2472 ถึง 25.90%⁴¹⁴ ข้าวยังคงเป็นสินค้าออกที่สำคัญของไทยอยู่ เมื่อมาเมื่อมีเหตุต้องลดปริมาณการส่งออกเช่นนี้ย่อมยังผลให้รายได้ของประเทศลดลงด้วย ปรากฏว่ารายได้ของประเทศในครึ่งปีแรกของพุทธศักราช 2573 ลดลงไปเป็นจำนวนถึง 10 – 12 ล้านบาท เป็นเหตุให้รัฐบาลต้องเปลี่ยนแปลงแก้ไขนโยบายและวิธีการงบประมาณของประเทศเสียใหม่ และจากจุดนี้เองคือเรื่องที่เราจะศึกษาพิจารณา ทั้งนี้เพราะมีวิกฤตการณ์ซึ่งจะทำทายบบาทาทอภีร์ฐมนตรีสภาเกิดขึ้น นั่นคือวิกฤตการณ์เรื่องพระองค์เจ้าบรมเดช ลาออกจากตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงกลาโหม เมื่อปีพุทธศักราช 2474 และเรื่องวิกฤตการณ์ทางการเงินพุทธศักราช 2474

ความคิดในการพัฒนาการทหาร ทรงพยายามขยายอัตราเงินเดือนข้าราชการทหารให้สูงขึ้นเพื่อสวัสดิการความเป็นอยู่ของข้าราชการทหารจะได้ดีขึ้น และเพื่อความนิยมในการเป็นทหารได้มากขึ้นด้วยการลดดี ทหารซึ่งงบประมาณเหมาะสมซึ่งผิดจากพลเรือน ทั้งนี้เพราะการทหารเป็นการลำบากให้พลเรือนซึ่งมีคลังเป็นผู้ถือเงินคุมนโยบายการเงินของทหารแล้ว ย่อมยังผลเสียหายทางยุทธวิธีและทำให้ราชการของทหารไม่คล่องตัว แต่ทว่าพระยาโกมารกุลฯ พยายามหาช่องทางที่จะเลิกงบประมาณเหมาะสมของทหารเสีย⁴¹⁵ พระองค์เจ้าบรมเดชจึงเสนออ้างว่าให้รัฐบาลตั้งกฎเกณฑ์ให้ชัดเจนว่าการจ่ายเงินประเภทใดเพียงใดจะอยู่ในอำนาจของเสนาบดีกระทรวงกลาโหม ส่วนนอกเกณฑ์ที่กำหนดไว้ให้นั้นให้เสนาบดีกระทรวงกลาโหมขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตก่อน⁴¹⁶ ซึ่งการเสนอเช่นนี้ย่อมหมายความว่าพระองค์เจ้าบรมเดช เสนอไม่ให้เสนาบดีกระทรวงพระคลังฯ ด้รู้เห็นการเงินของกระทรวงกลาโหมเลย ความขัดแย้งกันเช่นนี้ ประกอบกับการไม่ชอบกันเป็นการส่วนตัว⁴¹⁷ จึงทำให้พระองค์เจ้าบรมเดชคิดลงดีกับเสนาบดีกระทรวงพระคลังฯ ทั้งนี้มีพื้นฐานอยู่ว่าพระองค์เจ้าบรมเดชมีความสนิทชิดเชื้อและเห็นใจกันเป็นพิเศษกับพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ เนื่องด้วยเคยเป็นพระอภิบาลมาตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงศึกษาอยู่ในฝรั่งเศส

⁴¹⁴ ก.จ.ช. ร.7 ก.1/36 เบ็ดเสร็จกระทรวงพระคลังฯ รายงานประชุมเสนาบดีครั้งที่ 24/2473 17 พฤศจิกายน 2473.

⁴¹⁵ ก.จ.ช. เอกสาร ร.7 บ.1.3/202 ส่วนพระองค์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว สำนักหนังสือกระทรวงกลาโหมกับกระทรวงการคลัง ได้ตอบกันเรื่องงบประมาณเหมาะสมของกลาโหม 5-10 พฤศจิกายน 2473.

⁴¹⁶ เอกสารเดียวกัน

⁴¹⁷ เอกสารเดียวกัน

การที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีท่าทีเห็นใจทหาร อาจเป็นเพราะทรงเรียนทหารมาอย่างหนึ่ง อีกอย่างหนึ่งเป็นเพราะพระองค์เจ้าบรมวงศ์เธอเป็นพระอภิบาลของพระองค์ท่านมาตั้งแต่ครั้งยังทรงศึกษาในประเทศฝรั่งเศส⁴¹⁸ จึงเป็นเหตุให้มีความสนิทชิดเชื้อและเห็นใจกันเป็นพิเศษและเพราะเหตุฉะนั้นเมื่อพระองค์เจ้าบรมวงศ์เธอเสนาบดีกระทรวงพระคลังทำทนาย ก็อาจอยากจะลงดีกับเสนาบดีพระคลังฯ เพื่อจะดูว่าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงเลือกผู้ใด โดยเรื่องเสนาบดีกระทรวงพระคลังฯ และเสนาบดีกระทรวงกลาโหมทะเลาะกันนี้ อาจจะมีสาเหตุมาจากการไม่ชอบหน้ากันเป็นส่วนตัวก็ได้ แต่ยังไม่เห็นหลักฐานพยานที่ยืนยันแน่ชัด นอกจากพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ว่าคนคู่นี้ไม่ถูกกันอยู่เพราะฉะนั้น จึงนับเรื่องการลงดีนี้เข้าเป็นสาเหตุหนึ่งที่จะเป็นไปได้ของการขอขึ้นเงินเดือนขึ้นนายทหารในยศเดิมในปีพุทธศักราช 2474

มาตรการแก้ไขและป้องกันมิให้ภาวะการณ์ทางเศรษฐกิจเลวร้ายไปกว่าที่เป็นอยู่อย่างหนึ่งของรัฐบาลซึ่งเตรียมรับสำหรับปี พุทธศักราช 2474 ก็คือ พระราชบัญญัติงบประมาณประจำปี พุทธศักราช 2474 ในพระราชบัญญัติฉบับนี้มีส่วนที่ว่าด้วยเรื่องเงินเดือนข้าราชการสำหรับพุทธศักราช 2474 อยู่ 4 ข้อ ซึ่งเป็นมาตรการที่ใช้สำหรับทั้งฝ่ายทหารและพลเรือนดังนี้

1. ผู้รับเงินเดือนมากกว่า 400 บาทขึ้นไปจะต้องถูกลดเงินเดือนตามส่วนตั้งแต่ร้อยละ 5 จนถึงร้อยละ 10 ตามอัตราเงินเดือนมากและน้อย
2. งดการเพิ่มเงินเดือนเลื่อนขั้น หมายความว่าหากจะเลื่อนเงินเดือนตามยศ เช่น จากร้อยตรีเป็นร้อยโทยอมกระทำไม่ได้ แต่หากจะเลื่อนเงินเดือนในยศเดิมเช่น จากร้อยตรีชั้น 3 เป็นร้อยตรีชั้น 2 อย่างนี้ยอมกระทำมิได้
3. งดการตั้งตำแหน่งใหม่ เช่นเมื่อมีตำแหน่งปลัดกระทรวงอยู่แล้ว ไม่จำเป็นต้องตั้งตำแหน่งผู้ช่วยปลัดกระทรวงขึ้นอีก ดังนี้ เป็นต้น
4. ถ้าตำแหน่งที่มีอยู่แล้วว่างลง ผู้ที่ได้เลื่อนขึ้นเป็นตำแหน่งนั้นอาจรับเงินเดือนตามตำแหน่ง⁴¹⁹

วิกฤตการณ์ทางการเงิน 2474 นับตั้งแต่ปีพุทธศักราช 2472 ซึ่งประเทศไทยต้องกับภาวะการเศรษฐกิจตกต่ำ สถานการณ์ยิ่งเลวร้ายขึ้นอีกเมื่อทั่วโลกเกิดวิกฤตการณ์ทางการเงิน และ

⁴¹⁸ ก.จ.ช. เอกสาร ร.7 รล. 23/12 เรื่องตั้งกรม พระองค์เจ้า เจ้าพระยา “สถาปนา ม.จ. บวรเดชเป็นพระองค์เจ้า” (26 สิงหาคม – 17 ตุลาคม 2472).

⁴¹⁹ ก.จ.ช. เอกสาร ร.7 บ.1.3 เล่ม 5/161 No. 49 ส่วนพระองค์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอฯ แผนกเบ็ดเตล็ด “บันทึกเรื่องพระองค์เจ้าบวรเดชลาออกจากตำแหน่งเสนาบดีกลาโหม” มิถุนายน 2474.

เพราะเหตุนี้อังกฤษจึงประกาศยกเลิกมาตรฐานทองคำ เมื่อวันที่ 21 กันยายน 2474⁴²⁰ ซึ่งยังผลให้ค่าเงินปอนด์สเตอร์ลิงลดต่ำลง ซึ่งอันนี้ย่อมมีผลกระทบต่อไทยด้วย เนื่องจากไทยยังเป็นประเทศหนึ่งที่ดำรงอยู่ในมาตรฐานทองคำ ผลอันนี้เป็นเหตุหนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงตั้งอนุกรรมการเสนาบดีสภาขึ้น เพื่อเตรียมการที่จะจัดงบประมาณให้เข้าสู่ดุลวิธีการก็คือ ตัดทอนรายจ่ายและหาหนทางเพิ่มรายได้ตามวิธีภาษีอากรแบบใหม่⁴²¹ คณะอนุกรรมการชุดนี้ประกอบด้วยอภิรัฐมนตรี 4 พระองค์ คือสมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอเจ้าฟ้ากมลพรนครสวรรค์ฯ ประธาน สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอเจ้าฟ้ากมลพรหลวงลพบุรีฯ สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอกรมพระกำแพงเพชรฯ พระวรวงศ์เธอกรมหมื่นเทวะวงศ์ฯ และเสนาบดีเพียง 1 คน คือ พระยาโกมารกุลมนตรี เสนาบดีคลังฯ การตัดทอนรายจ่ายและหาหนทางเพิ่มรายได้ตามวิธีภาษีอากรแบบใหม่ ซึ่งเป็นเป้าหมายของอนุกรรมการชุดนี้ มีผลงานดังนี้

ผลงานแรกคือ พิมพ์ธนบัตรเพิ่มโดยใช้เงินเหรียญบาทที่มีอยู่เป็นทุนสำรอง ตัดทอนรายจ่ายของหน่วยงานต่างๆ ลง และใช้เงินสำรองสำรองสำหรับใช้หนี้ที่มีอยู่ทดแทนรายจ่ายที่ขาดดุลย์⁴²² อภิรัฐมนตรีมีมติเห็นด้วยกับหลักการนี้⁴²³ ด้วยเหตุนี้จึงมีการยุบรวมและลดฐานะหน่วยงานเขตปกครองและตำแหน่งในสังกัดกระทรวงต่างๆ และจากการนี้จึงมีการปลดข้าราชการออกเป็นจำนวนมาก ข้าราชการได้รับความเดือดร้อน มีพวกหนึ่งคือข้าราชการกลาโหมถึงกับร้องขอให้ทางรัฐบาลตั้งกรรมการขึ้นสอบสวนเหตุที่ต้องออกและเรียกร้องให้ปลดด้วยความยุติธรรม ซึ่งการกระทำเช่นนี้ยังผลให้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ต้องทรงชี้แจงให้ข้าราชการทหารได้เข้าใจและเห็นใจ ในคราวประชุมใหญ่กระทรวงกลาโหมเมื่อวันที่ 5 กุมภาพันธ์ 2474⁴²⁴ แต่อย่างไรก็ตาม อาจวิเคราะห์ได้ว่า การปลดข้าราชการคราวนี้มีผลกระทบต่อเสถียรภาพของรัฐบาลเป็นอย่างมาก เพราะทำให้เกิดความเดือดร้อนขัดแย้งต่อรัฐบาลจนถึงกับมีข่าวลือว่าจะมีการลอบปลงพระชนม์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระราชวงศ์ชั้นสูง ซึ่งคาดหมายกันว่าเป็นสมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอกรมพระนครสวรรค์ฯ และสมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอกรมพระกำแพงเพชรฯ ซึ่งเป็นที่เข้าใจว่าเป็นตัวตั้งตัวตีของคณะเจ้าทำให้เศรษฐกิจตกต่ำ

⁴²⁰ ร.7 ต. 37/11 แลกเปลี่ยนเรื่องอังกฤษประกาศยกเลิกมาตรฐานทองคำ.

⁴²¹ ร.7 ค. 14/2 สำเนารายงานเสนาบดีสภาที่ 37/2474 15 ตุลาคม 2474.

⁴²² ร.7 ค. 14/4 รายงานการประชุมพิเศษเรื่องการเงิน 20 มกราคม 2474.

⁴²³ ร.7 ก.1/9 รายงานประชุมอภิรัฐมนตรีสภาที่ 54/2474 4 มีนาคม 2474.

⁴²⁴ เอกสาร ร.7 บ.1.3/233 No.47 เล่ม 9 ส่วนพระองค์สมเด็จพระยาธิบดีฯ แผนกอภิรัฐมนตรี การประชุมใหญ่ กระทรวงกลาโหม 5 กุมภาพันธ์ 2474.

การมีบทบาทในการกำหนดนโยบายค่อนข้างน้อยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะพระองค์มีความกล้าหาญที่จะยอมรับความจริงและความมีน้ำพระทัยอันกว้างขวางเป็นประชาธิปไตยของพระองค์ โดยอาศัยการมีระเบียบวินัย และความสามัคคี ของพระองค์ และได้ปลูกฝังให้กับประชาชนของพระองค์ ดังพระบรมราโชวาทพระราชทานในงานประจำปีของวชิราวุธวิทยาลัย ความว่า

“..ในโรงเรียนบับลิกสกูลของอังกฤษนั้น มีการปกครองอย่างเข้มงวดมากเป็นลำดับชั้นกันไป คือ ครู เด็กชั้นใหญ่ เด็กชั้นเล็ก การปกครองกันเป็นลำดับและมีวินัยอย่างเคร่งครัด ประเทศอังกฤษเป็นประเทศที่มีเสรีภาพและอะไรต่ออะไร ภาพบริบูรณ์ทุกอย่าง การปกครองในโรงเรียนนั้น เราน่าจะนึกว่าเขาไม่ปล่อยให้เด็กฟรี ทำตามชอบใจหรือ เปล่าเลยการปกครองของโรงเรียนอังกฤษมีวินัยเคร่งที่สุด และให้เด็กปกครองกันเองเพื่อฝึกหัดให้รู้จักปกครองกันตามลำดับชั้น ข้าพเจ้าเชื่อว่าไม่มีโรงเรียนที่ไหนที่อนุญาตให้เด็กชั้นผู้ใหญ่เฆี่ยนเด็กชั้นเล็ก แต่นี่อังกฤษเขายอมให้ทำเช่นนั้น เด็กเล็กต้องรับใช้เด็กใหญ่ และเด็กชั้นผู้ใหญ่ลงโทษเด็กเล็กได้ด้วย ทั้งนี้เป็นการฝึกฝนให้คนเรารู้จักว่า การปกครองตามลำดับชั้นผู้ใหญ่ย่อม ต้องมีอยู่เสมอ ไม่มียอมปกครองกันไม่ได้ และประเทศก็ต่อจะตั้งอยู่ไม่ได้ ดังนี้อังกฤษจึงฝึกสอนเด็กแต่เล็กๆให้รู้จักเคารพต่อผู้นำของตนเมื่อโตขึ้นเป็นนักเรียนชั้นใหญ่แล้วก็ให้รู้จักปกครองเด็กเล็กโดยยุติธรรม ให้รู้จักรับผิดชอบในการปกครอง...ถ้าจะให้ประเทศสยามตั้งงามต่อไป เราต้องฝึกหัดเด็กของเราให้รู้จักเคารพนับถือผู้หลักผู้ใหญ่ และให้รู้จักรับผิดชอบที่จะปกครองผู้น้อยต่อไปอย่างยุติธรรม ดังนี้การปกครองประเทศสยามจึงจะได้ผลดีที่สุด...”⁴²⁵

จากข้อความในพระบรมราโชวาทนี้ แสดงว่าวิทยาลัยอัสตันซึ่งเป็นโรงเรียนที่ทรงศึกษาใช้วิธีปกครองเด็กโดยฝึกฝนให้นักเรียนรุ่นพี่ปกครองรุ่นน้อง การปกครองดูแลกันเองนี้ต้องอาศัยความมีระเบียบวินัย น้ำใจนักกีฬา และความสามัคคี นับเป็นวิธีให้นักเรียนเรียนรู้การปกครองจากประสบการณ์ และเมื่อทรงรับตำแหน่งองค์รัชทายาท ก็ทรงฝึกฝนการบริหารราชการแผ่นดินโดยทรงปฏิบัติราชการแทนพระองค์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวและทรงวิเคราะห์ข้อ

⁴²⁵ พระบรมราโชวาทพระราชทานในงานประจำปีของวชิราวุธวิทยาลัย วันที่ 12 พฤศจิกายน พ.ศ. 2475, 2536: 258-259.

ราชการทุกแห่งทุกมุมอย่างลึกซึ้ง โปรดการชักถามและแสดงความคิดเห็นในการประชุมเสนาบดี และองคมนตรีสภา ซึ่งเป็นลักษณะนิสัยที่เอื้อต่อการปกครองระบอบประชาธิปไตยและถือได้ว่าเป็นการส่งเสริมการศึกษาเพื่อความมั่นคงของชาติบ้านเมืองอีกด้วย

ตอนที่ 2 องค์ความรู้ด้านการส่งเสริมการศึกษาเพื่อการพัฒนาประเทศในส่วนที่สืบสานพระราชปณิธานในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยการปรับประยุกต์ให้สอดคล้องกับบริบทของยุคสมัย

พระบรมราชาบายที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวตั้งพระทัยที่จะให้ดำเนินการก็ดูเหมือนจะไม่แตกต่างไปจากพระบรมราชาบายในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวแต่อย่างใด กล่าวคือทรงพิจารณาเห็นว่าการปกครองท้องถิ่นเป็นขึ้นตอนที่สำคัญและจำเป็นของการพัฒนาการเมือง ดังจะเห็นได้จากข้อความในพระราชบันทึก “Democracy in Siam” ตอนต่อมาที่ว่า

“...ขั้นต่อไปในการศึกษาของเราเพื่อไปสู่ระบอบประชาธิปไตยจะเป็นการจัดตั้งเทศบาลขึ้นในที่ต่าง ๆ การนี้จะเป็นปัจจัยที่จะสอนให้ประชาชนรู้จักใช้สิทธิเลือกตั้งและการทดลองนี้ก็เป็นประโยชน์และเป็นการให้ความรู้ไปในตัว จะเป็นการดีกว่าในการที่จะให้ประชาชนได้รู้จักเข้าควบคุมกิจการท้องถิ่นด้วยตนเอง ก่อนที่เขาจะพยายามที่จะควบคุมราชการแผ่นดินโดยผ่านรัฐสภา ข้าพเจ้าเชื่ออย่างจริงใจว่าถ้าหากการปฏิรูปนี้ ค่อย ๆ นำเอามาใช้ตามวิธีนี้ การปกครองระบอบประชาธิปไตยก็อาจนำมาใช้ได้ต่อไปโดยไม่มีอันตรายมากนัก แต่การกระทำนั้นจะต้องค่อยเป็นค่อยไปเหมือนกับกรให้ยาที่กำหนดปริมาณของยาแล้วอย่างรอบคอบแต่ละครั้ง ถ้าหากว่าการทดลองเหล่านี้ล้มเหลวทุกขั้นตอน ก็อาจทำให้ประชาชนแลเห็นความจริงได้ในที่สุดว่าระบอบประชาธิปไตยนั้นมีใช้ระบอบการปกครองสำหรับประเทศสยาม อันตรายนั้นอยู่ที่ความใจร้อนรีบทำ...”⁴²⁶

⁴²⁶ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.7 สบ. 2.42/67 พระราชบันทึก “Democracy in Siam”

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำเนินพระบรมราชาบายดังกล่าวตั้งตั้งแต่ปีแรกที่เสด็จขึ้นเสวยสิริราชสมบัติคือในปี พ.ศ. 2468 แต่เนื่องจากเรื่องนี้เป็นเรื่องใหญ่เกี่ยวข้องกับกระทรวงทบวงกรมต่าง ๆ มากมายหลายกระทรวงและเป็นเรื่องใหม่ซึ่งต้องตั้งกรรมการขึ้นศึกษาหาความรู้ การดำเนินการจึงได้ล่าช้ามาโดยตลอด ทั้ง ๆ ที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเร่งรัดการนี้เพื่อทำให้สำเร็จเป็นรูปร่างในปี พ.ศ. 2473 แต่ร่างพระราชบัญญัติเทศบาลขึ้นจนสำเร็จเป็นรูปร่างในปี พ.ศ. 2473 แต่ร่างพระราชบัญญัติฉบับนี้ได้ไปติดอยู่ที่กรมร่างกฎหมายตั้งแต่วันที่ 25 มกราคม พ.ศ. 2473 จนกระทั่งเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อ พ.ศ. 2475⁴²⁷

ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง คณะราษฎรก็ได้เล็งเห็นถึงความสำคัญของการปกครองท้องถิ่นเช่นกัน โดยได้พิจารณาว่าการปกครองท้องถิ่นจะช่วยทำให้การปกครองในระบอบรัฐธรรมนูญเป็นไปได้ ดังคำแถลงของหลวงประดิษฐมนูธรรมต่อสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรถึงความสำคัญและความจำเป็นที่จะต้องมีการตราพระราชบัญญัติเทศบาล ณ พระที่นั่งอนันตสมาคม เมื่อวันที่ 21 มีนาคม พ.ศ. 2476 ตอนหนึ่งว่า

“...เพื่อให้ราษฎรได้รู้จักวิถีทางแห่งรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยามไปในตัวคือราษฎรจะได้ฝึกการปกครองในตำบลย่อย ๆ ของตน และเพื่อประโยชน์แก่การที่จะเข้ามาเป็นผู้แทนราษฎรในสภา ฯ นี้ต่อไป...”⁴²⁸

ข้อนำสังเกตจากคำแถลงฯ นี้ก็คือ เป็นการยอมรับว่าราษฎรส่วนใหญ่ไม่มีความรู้ในเรื่องการปกครองระบอบประชาธิปไตยเลย คณะราษฎรจึงเห็นความจำเป็นที่จะต้องจัดให้มีการปกครองท้องถิ่นในรูปเทศบาลขึ้น เพื่อให้การศึกษาทางการเมืองกับประชาชน

แนวพระราชดำริทางการเมืองก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่าในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นยุคที่แนวความคิดทางการเมืองมีการเรียกร้องที่จะเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองมากขึ้น อาทิเช่น ปรากฏว่ามีผู้ใช้นามแฝงถวายฎีกาขอพระราชทานรัฐธรรมนูญ⁴²⁹ หนังสือพิมพ์ลงบทความเร่งเร้าให้ตั้งรัฐมนตรีสภา (Parliament) ที่ร้ายไปกว่านี้คือ มีผู้วิจารณ์นโยบายของรัฐบาลว่านิ่งดูตายในเรื่องการจัดเปลี่ยนแปลงการ

⁴²⁷ สนธิ เชนันท์, แผนพัฒนาการเมืองไปสู่การปกครองระบอบประชาธิปไตยตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทยเกษม , 2519)

⁴²⁸ รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร ครั้งที่ 2/2476 (สามัญ) สมัยที่ 2 วันพุธที่ 21 มีนาคม พุทธศักราช 2476, หน้า 1803 .

⁴²⁹ ก.จ.ช. ร.7 บ.2.1/7 เบ็คเคิลส์ เรื่องนายภักดี นายไทย เห็นควรตั้งกฎหมายคอนสติตูชัน 5 ธันวาคม 2468

ปกครองพร้อมทั้งยกเรื่องราวการปฏิวัติรัสเซียเป็นอุทาหรณ์และปลุกปั่นผู้อ่าน⁴³⁰ เหตุการณ์เหล่านี้ กระตุ้นให้รัฐบาลต้องตัดสินใจในเรื่องระบอบการปกครองประเทศในฐานะที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงเป็นผู้นำทางการเมืองของไทยในช่วงนี้ตามกฎหมาย ฉะนั้นการแสดงออกในพระราชดำริทางการเมืองของพระองค์ท่านจึงเป็นเรื่องน่าสนใจยิ่ง

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงนิ่งนอนพระราชหฤทัยต่อปฏิกริยาเหล่านั้น ทรงคิดถึงการปกครองที่เหมาะสม และทรงเลือกที่จะเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงการปกครองไปในทางนั้น ก่อนที่จะถูกบังคับให้เป็นไปในทางตรงกันข้าม เราจะเห็นการแสดงออกถึงพระราชดำริของพระองค์ท่านอย่างชัดเจน เช่น พระราชดำริเกี่ยวกับระบอบการปกครองประเทศที่เหมาะสม การที่มีหนังสือพิมพ์แสดงความคิดเห็นแนะนำและเสียดสีเรื่องการปกครองเมื่อต้นรัชกาลนั้น พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ได้พระราชทานความเห็นไปยังหนังสือพิมพ์ภาษาต่างประเทศที่ออกในประเทศไทยฉบับหนึ่งคือ Daily Mail เป็นความเห็นเรื่อง “การปกครองของสยาม” ทรงกล่าวว่า การพระราชทานการปกครองในระบอบรัฐสภาจะเป็นการแก้ไขปัญหาการเมืองที่เกิดขึ้นกับเมืองไทยในขณะนั้น หรืออีกนัยหนึ่งก็คือปัญหาการเข้ามามีส่วนร่วมในการปกครองบ้านเมือง หากแต่ทรงเห็นว่ายังไม่ถึงเวลาที่คนไทยจะปกครองตนเอง ทั้งนี้เพราะคนไทยส่วนใหญ่ยังมีการศึกษาน้อย หากขึ้นปกครองด้วยระบอบรัฐสภาก็รังแต่จะเกิดผลเสียแก่ประเทศชาติ

นอกจากนี้พระราชบันทึกเรื่องการปกครอง (Problems of Siam) เอกสารพระราชบันทึกเรื่องการปกครองนี้เป็นเอกสารส่วนพระองค์ที่พระราชทานมายังพระยากัลยาณไมตรี (Francis B. Sayre) เมื่อวันที่ 23 กรกฎาคม พุทธศักราช 2469 ซึ่งเป็นเวลาเพียง 8 เดือนแรกที่ทรงครองราชย์ ในตอนนั้นพระยากัลยาณไมตรี ได้กราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่งที่ปรึกษาราชการแผ่นดินทั่วไปของไทยแล้ว แต่ทว่าได้เดินทางมาเยี่ยมเมืองไทย และเป็นโอกาสให้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ได้สอบถามความแน่ใจเพื่อจะตัดสินใจพระราชหฤทัยเกี่ยวกับปัญหาทางการเมือง หนึ่งในการที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงปรึกษาเรื่องนี้กับพระยากัลยาณไมตรี นั้น อาจเป็นด้วยเหตุผลว่า นอกจากพระยากัลยาณไมตรีจะเคยเป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดินทั่วไปแล้ว ครั้งหนึ่งพระยากัลยาณไมตรี ยังเคยทูลเกล้าฯ ถวายความเห็นคัดค้านที่มีผู้เสนอให้ตั้งรัฐมนตรีสภา (หมายถึง parliament) แต่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ โดยให้เหตุผลในครั้งนั้นว่า

⁴³⁰ ก.จ.ช. ร.7 รล.19.2/10 หนังสือพิมพ์ในประเทศ รายงานเสนาบดีสภา ครั้งที่ 15/2470 วันที่ 18 กรกฎาคม 2470 “เรื่องหนังสือพิมพ์สยามรีวิว (ฉบับวันที่ 10 กรกฎาคม 2470) ยุง”

“...ถ้ายังมีปาร์ลิมেন্ট ไม่ได้แล้ว ก็ไม่ควรจะมีอะไรที่เป็นของเลียนขึ้นไว้สำหรับตบตา เพราะคนที่เขารู้จริงว่าปาร์ลิมেন্টเป็นอย่างไร เขาก็ไม่เชื่อว่ามันจะแทนปาร์ลิมেন্টได้ และผู้ที่ไม่เข้าใจเสียเลยถึงวิธีปกครองอย่างคนสติตุชั่นก็คงไม่เข้าใจเช่นนั้นว่าประโยชน์ของรัฐมนตรีนั่นอะไร...”⁴³¹

พระราชบันทึกฉบับนี้ประกอบไปด้วยคำถามเกี่ยวกับปัญหาทางการเมืองในสยามซึ่งทรงคิดว่าสำคัญและมองเห็นได้ชัดในขณะนั้น 9 ข้อ ส่วนใหญ่เป็นปัญหาด้วยเรื่องการปกครองระบอบประชาธิปไตยแบบมีรัฐสภา เพราะทรงกล่าวถึงถึง 4 ข้อ เป็นปัญหาด้วยเรื่องการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ 2 ข้อ นอกนั้นก็อีก 3 เรื่องคือปัญหาเรื่องการจัดอภิรัฐมนตรีสภา เรื่องฐานะการเงิน และปัญหาชาวจีนซึ่งมีเพียงเรื่องละ 1 ข้อ

การพิจารณาเอกสารเรื่องนี้มีอายุได้แค่เอกสารฉบับที่กล่าวถึงข้างต้นเท่านั้น ทั้งนี้เพราะยังมีเอกสารสำคัญอีก 2 ฉบับ ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากเอกสารฉบับที่เป็นพระราชบันทึกเอกสารทั้ง 2 นั้นคือ เอกสารที่เป็นบันทึกของพระยาภิรมย์ภักดี หลุยส์ หลุยส์ กวายเป็นเรื่องการปกครอง⁴³² กับเอกสารที่เป็นพระบันทึกของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ตอบบันทึกเรื่องการปกครองของพระยาภิรมย์ภักดีตามพระบรมราชโองการของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว⁴³³ เจ้าของบันทึกทั้ง 3 ฉบับต่างมีความสัมพันธ์ต่อกันในแง่ที่ว่าต่างก็รู้และเข้าใจถึงความคิดของกันและกัน พระยาภิรมย์ภักดี และสมเด็จพระยาดำรงฯ ต่างก็ตระหนักในพระราชพระหฤทัยและพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ดีเนื่องด้วยทรงใช้สอยในด้านการทรงปรึกษาอยู่เนื่องๆ ฉะนั้นหากจะพิจารณาพระราชบันทึกของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ เพียงฉบับเดียว การพิจารณานั้นจะไม่ทำให้ทราบชัดถึงแนวพระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ อย่างสมบูรณ์เลย

จากเอกสารทั้ง 3 ฉบับ ในเรื่องบันทึกการปกครอง เราอาจจับประเด็นแนวพระราชดำริทางการเมืองได้ว่า พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ เองทรงทราบตระหนักถึงแนวความคิดและระบบ

⁴³¹ ก.จ.ช. ร.6 สบ.001/6 ส่วนพระองค์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิชิตปรีชาภิรมย์ โลภประชาเนตร ข้อความดังกล่าวเป็นพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ซึ่งแจ้งความเห็นเรื่องการจัดหน้าที่และตั้งรัฐมนตรีสภาใหม่ โดยยกความเห็นของพระยาภิรมย์ภักดี เมื่อครั้งมีการปรึกษากันเรื่องรัฐธรรมนูญขึ้นมาอ้าง เป็นเอกสารในปีพุทธศักราช 2460.

⁴³² ก.จ.ช. ร. 7 บ. 1.3/32 No. 47 ส่วนพระองค์สมเด็จพระยาดำรงฯ แผนกอภิรัฐมนตรีเรื่องบันทึกการปกครองบันทึกของพระยาภิรมย์ภักดี ลงวันที่ 27 กรกฎาคม 2469 ฤกษ์ผานว ก. ข.

⁴³³ ก.จ.ช. ร.7 บ.1.3/32 No. 47 แหล่งเดียวกัน พระบันทึกของสมเด็จพระยาดำรงฯ ลงวันที่ 1 สิงหาคม 2469 ฤกษ์ผานว ก. ค.

การเมืองแบบประชาธิปไตย หากแต่ยังไม่ทรงเชื่อมั่นในระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยว่าจะนำมาใช้ได้อย่างเหมาะสมกับเมืองไทยในขณะนั้น ดังจะเห็นชัดจากคำถามที่ 4 ในพระราชบัญญัติที่ว่า “เมืองไทยพร้อมที่จะปกครองด้วยรูปแบบการปกครองในระบอบรัฐสภาแล้วละหรือ ความเห็นของข้าพเจ้าต่อคำถามนี้คือยืนยันกันว่ายังไม่พร้อม”⁴³⁴ หากแต่ทรงเชื่อมั่นในระบอบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มากกว่าเหมาะสมกับเมืองไทยในขณะนั้นในแง่ที่ว่าคนไทยยังไม่ควรมีสติที่มีเสียงในการปกครองอย่างเต็มที่ หลักการของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้นยังผลให้ประเทศตกอยู่ในกำมือของคนๆ เดียวคือองค์พระมหากษัตริย์ ถ้าหากได้พระมหากษัตริย์ที่ดีบ้านเมืองก็จะมีควมร่มเย็นเป็นสุข จุดอ่อนของระบอบนี้จึงอยู่ที่ว่า เราจะได้พระมหากษัตริย์ที่ดีตลอดไปหรือไม่ และอะไรจะเป็นเครื่องค้ำประกันได้ว่าเราจะได้อย่างนั้น นอกจากนี้ยังทรงเข้าพระราชหฤทัยดีว่า ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์กำลังสูญเสียความสำคัญมากขึ้นทุกขณะ ทรงตระหนักถึงปัญหาการเมืองภายในที่คนในชาติต้องการระบอบรัฐสภาเพื่อจะได้มีสติที่มีเสียงในการปกครองประเทศ แต่ทรงเห็นว่า จะปล่อยให้เป็นอย่างนั้นยังมิได้ ด้วยเหตุนี้จึงมีพระราชดำริจะเปลี่ยนแปลงปรับปรุงระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ให้ดีขึ้น โดยทรงพยายามแก้ไขตรงจุดอ่อนของ

ระบบ นั่นคือ แก้ไขเรื่องการสืบราชสันตติวงศ์อย่างหนึ่งกับอีกอย่างหนึ่งคือให้มีที่ปรึกษาเพื่อประโยชน์ในการตัดสินพระราชหฤทัย ทรงหวังว่าด้วยหลักการนี้จะแก้ปัญหาการใช้พระราชอำนาจในทางที่ไม่ถูกต้องไม่ควรได้ ความพยายามแก้ไขปรับปรุงจุดอ่อนอย่างหนึ่ง

นอกจากนี้ปัญหาเรื่องโครงสร้างทางการบริหาร จากรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาจนถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ระบบการเมืองได้เปลี่ยนแปลงลักษณะไปมาก คือสามารถรวมพลังการเปลี่ยนแปลงให้เข้ามาอยู่ในศูนย์อำนาจและรับใช้ระบบได้ลักษณะดังกล่าวนี้มีส่วนทำให้เกิดการเรียกร้องเพื่อการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองยิ่งขึ้น นั่นคือการเรียกร้องให้มีการปกครองในระบอบรัฐสภา หากแต่ผู้ปกครองประเทศยังไม่เห็นสมควรแก่เวลา ยกตัวอย่าง เช่น สมเด็จพระยาตากสินมหาราช ผู้ทรงเคยเป็นพระพี่เลี้ยงของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว คราวที่หวัดว่าราชการแผ่นดิน ในฐานะผู้สำเร็จราชการแผ่นดินแทนพระองค์ ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และเป็นพระราชวงศ์ชั้นอาวุโสและเป็นที่เชื่อถือศรัทธาของคนในประเทศและต่างประเทศในสมัยนั้น ทรงกล่าวว่า

⁴³⁴ ก.จ.ช. ร.7 บ.1.3/32 No. 47 ส่วนพระองค์สมเด็จพระยาตากสินมหาราชฯ แผนกอภิรัฐมนตรี เรื่องบันทึกการปกครอง บันทึกของพระยาภิบาลฯ ลงวันที่ 27 กรกฎาคม 2469 ดูภาคผนวก ข.

“...การมีหรือไม่มีนายกรัฐมนตรีมิใช่เป็นปัญหาสำคัญหรือเป็นการแก้ปัญหาของสยามให้ถูกต้อง หากแต่สิ่งที่จำเป็นจะต้องแก้ไขอย่างรีบด่วนคือ การปรับปรุงระบบบริหารราชการให้มีประสิทธิภาพขึ้นกว่าแต่ก่อน และนี่เป็นสิ่งที่จะต้องทำก่อนสิ่งอื่นใดทั้งสิ้น...”⁴³⁵

สาเหตุในการบริหารประเทศของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นคือ การที่ไม่มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศพระราชกฤษฎีกาสำหรับอภิรัฐมนตรีในขณะนั้นเป็นเพราะมีการวิพากษ์วิจารณ์กันมากเกี่ยวกับเรื่องอำนาจและหน้าที่ของสมานีเสียงวิพากษ์วิจารณ์ที่สำคัญดูเหมือนจะเป็นของเจ้าพระยามหิธร ราชเลขาธิการ เป้าหมายที่เจ้าพระยามหิธรโจมตีมีดังนี้ ประการที่หนึ่งคือเรื่องอำนาจและหน้าที่ หากพระมหากษัตริย์อยู่ใต้อิทธิพลของอภิรัฐมนตรีในการวินิจฉัยตกลงอาจเกิดผลสะท้อนอย่างร้ายแรงถึงความเสื่อมศรัทธาในองค์พระมหากษัตริย์ได้ และการที่กำหนดให้อภิรัฐมนตรีมีตำแหน่งและคะแนนเสียงในเสนาบดีสภา นอกจากเสนาบดีจะถูกจูงความเห็นโดยอภิรัฐมนตรีแล้วอภิรัฐมนตรียังไปก้าวก่ายในเสนาบดีสภา ทั้งนี้เพราะอภิรัฐมนตรีเองไม่มีหน้าที่ประจำเฉพาะตนในการดำเนินรัฐประศาสนโยบายเหมือนอย่างเสนาบดี ประการที่สองไม่ควรตั้งอภิรัฐมนตรีขึ้นมาในยามภาวะการณ์เศรษฐกิจตกต่ำเช่นนั้น เพราะเมื่อให้ตำแหน่งเขาก็ต้องป้อนบำเหน็จให้เขาสรุปแล้วเจ้าพระยามหิธรไม่เห็นด้วยที่อภิรัฐมนตรีสภาจะมีฐานะเป็นสภาถาวร หากได้แนะนำเกี่ยวกับฐานะของสมานี 3 ประการคือ ประการที่ 1 ปล่อยให้สมานีล้มเลิกไปเอง เช่นไม่แต่งตั้งเพิ่มเมื่อสมาชิกมีอันเป็นไปเป็นต้น ประการที่ 2 เห็นควรว่าน่าจะบำรุงเสนาบดีสภาแทนมากกว่า เพราะเป็นสภาที่เกี่ยวข้องกับราชการแผ่นดินโดยตรง และในเสนาบดีสภาเวลานั้นก็มีคณะที่ปรึกษาย่อยของเสนาบดีสภาอีกหลายคณะ เช่นสภาการคลัง สภาเผยแผ่พาณิชย์ เป็นต้น คณะที่ปรึกษาย่อยเหล่านี้ก็จะได้รับการบำรุงพร้อมไปด้วย แล้วเปลี่ยนฐานะอภิรัฐมนตรีสภาเป็นคณะที่ปรึกษาย่อยในเสนาบดีสภาเสีย โดยที่พระมหากษัตริย์จะทรงเลือกเสนาบดีที่สำคัญไว้ทรงหารือ ประการที่ 3 หากจะกำหนดให้อภิรัฐมนตรีสภาเป็นสภาแยกต่างหากจากเสนาบดีสภา และเป็นสภาถาวรให้ได้ ก็ควรจัดฐานะของอภิรัฐมนตรีสภาให้เป็น “เสนาบดีเหนือเสนาบดี” กล่าวคือตั้งอภิรัฐมนตรีเป็นเสนาบดีกำกับกระทรวงเพื่อจะได้รับผิดชอบการปกครองโดยตรง เพราะอภิรัฐมนตรีตามที่เป็นอยู่เท่านั้นไม่ได้รับผิดชอบต่อการปกครองโดยตรง แต่กลับเป็นว่าเข้าไปก้าวก่าย หากจะจัดฐานะของอภิรัฐมนตรีตามแบบประการสุดท้ายนี้ ก็ควรจะต้องมีพระราชกฤษฎีกา

⁴³⁵ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.7 สบ. 2.42/67 พระราชบันทึก “Democracy in Siam”.

กำหนดหน้าที่ความเกี่ยวพันระหว่างพระมหากษัตริย์กับอภิรัฐมนตรีสภา และเสนาบดีสภากับ อภิรัฐมนตรีสภาด้วย⁴³⁶

สิ่งที่น่าสังเกตคือ ความเห็นที่เจ้าพระยามหินทรชี้แจงมานั้นนับได้ว่าเป็นความเห็นที่ตรงไปตรงมาในแง่ที่ว่าเจ้าพระยามหินทรคงจะไม่รู้เรื่องเบื้องหลังการตั้งอภิรัฐมนตรีในส่วนที่จะช่วยแก้ไขระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ คงจะเป็นความจริงที่เจ้าพระยามหินทรไม่รู้เรื่องนี้มาก่อนอย่างไรก็ดี แม้จะไม่มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศพระราชกฤษฎีกาสำหรับ อภิรัฐมนตรี แต่พระราชดำริที่จะตั้งอภิรัฐมนตรีสภาเป็นสภาถาวร แยกจากเสนาบดีสภายังไม่ตกไป หากแต่ทรงรอจังหวะอยู่ทุกขณะ และเป็นที่น่าสังเกตว่าในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวแนวพระราชดำริที่จะปรับปรุงเปลี่ยนแปลงการปกครองนั้นมีอยู่ทุกขณะ เมื่อปลายปีพุทธศักราช 2474 ปราบกฎแนวพระราชดำริเรื่องเค้าโครงแห่งระบบการปกครองที่จะเปลี่ยนแปลงซึ่งถือว่าเป็นรัฐธรรมนูญที่คิดว่าจะพระราชทานให้ประชาชนชาวไทย แต่อภิรัฐมนตรีได้คัดค้านไว้เสียก่อน เค้าโครงฯ ฉบับนั้น มีสาระที่เกี่ยวข้องกับอภิรัฐมนตรีสภาตรงที่บ่งว่า เมื่อมีการปกครองแบบมีนายกรัฐมนตรีเป็นหัวหน้าคณะรัฐมนตรีรับผิดชอบต่อพระมหากษัตริย์แล้ว เมื่อนั้นอภิรัฐมนตรีสภาจะเป็นสภาถาวรแยกจากเสนาบดีสภาที่อำนาจและหน้าที่เป็น Controlling body ⁴³⁷ และในช่วงเวลาที่ทรงรอจังหวะอยู่นั้น ทรงจัดการให้อภิรัฐมนตรีสภาถือร่างพระราชกฤษฎีกาฉบับนั้นเป็นแนวทางปฏิบัติ เพียงแต่ไม่ประกาศพระราชกฤษฎีกาออกมาเท่านั้น มีผู้เลยกล่าวไว้ว่า การเดินทางพันไมล์นั้นท่านจะเดินจริงก็ในก้าวแรก ดังนั้นการตัดสินใจพระราชกฤษฎีกาของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในเรื่องอภิรัฐมนตรีสภา ก็เท่ากับเป็นการชี้ขาดของประเทศได้เช่นกัน

อย่างไรก็ตามรัฐบาลหลายชุดที่มีนโยบายจะพัฒนาการปกครองท้องถิ่นที่มีได้มีโอกาสที่จะดำเนินตามนโยบายดังกล่าว เพราะความผันผวนทางการเมืองได้ทำให้รัฐบาลชุดนั้น ๆ ต้องสิ้นสุดลงหลังจากที่เข้าบริหารงานเพียงระยะเวลาอันสั้น ด้วยเหตุนี้แม้เราจะได้สถาปนาระบอบเทศบาลเป็นเวลาถึงครึ่งศตวรรษเราก็ยังไม่สามารถทำให้สถาบันดังกล่าวเป็นกลไกที่สร้างความสำนึกทางการเมืองให้เกิดแก่ประชาชนยังไม่สามารถ “ให้การศึกษแก่ประชาชนให้เขามีการรับรู้

⁴³⁶ ก.จ.ช. เอกสาร ร.7 บ.1.3/32 No. 47 ส่วนพระองค์สมเด็จพระยาดำรงฯ แผนกอภิรัฐมนตรี เรื่องบันทึกการปกครองบันทึกความเห็นเรื่องการปกครองของสมเด็จพระยาดำรงฯ ทูลเกล้าฯ ถวาย 1 สิงหาคม 2469 (ดูภาคผนวก ก.)

⁴³⁷ ก.จ.ช. เอกสาร ร.7 บ.1.3/243 No. 47 ส่วนพระองค์สมเด็จพระยาดำรงฯ เค้าโครงแห่งระบบการปกครองที่จะเปลี่ยนแปลง 9 – 12 มีนาคม 2474.

ในทางการเมืองให้เขารู้จักผลประโยชน์อันแท้จริงของเขา”⁴³⁸ เท่าที่ควร การดังกล่าวจึงส่งผลให้การเมืองในระดับชาติของเราอ่อนแอไปด้วย นายพิศาล มูลศาสตรสาทร ปลัดกระทรวงมหาดไทย (พ.ศ. 2527) ได้กล่าวถึงปัญหานี้อย่างชัดเจนว่า

“...เรามีเทศบาลหรือจัดตั้งเทศบาลโดยหวังที่จะให้เป็นหน่วยการปกครองในระบบการเมืองประชาธิปไตยมานานพอสมควร แต่มีสิ่งที่เราควรยอมรับกันอยู่ประการหนึ่งก็คือความที่กลไกอันนี้ยังไม่สามารถสร้างให้เกิดความศรัทธา ความมีอุดมการณ์รวมตลอดถึงความมีวัฒนธรรมทางการเมืองที่ถูกต้องขึ้นในหมู่ประชาชนของเทศบาลได้อย่างแท้จริง นับเป็นความไม่มั่นคงทางการเมืองอย่างยิ่ง กล่าวกันโดยหลักการแล้ว การเมืองท้องถิ่นเป็นรากฐานของการเมืองระดับชาติ ถ้าลักษณะของการเมืองท้องถิ่นยังเป็นอยู่ในลักษณะที่เป็นเรื่องผูกขาดของคนกลุ่มน้อย อันเป็นผลเสียเนื่องมาจากคนกลุ่มใหญ่อ่อนล้าทับสิทธิ์ (เพราะความไม่รู้ว่าการเมืองคืออะไร หรือรู้แต่ไม่ทราบว่าจะเกี่ยวข้องอย่างไร หรือรู้แต่ขาดศรัทธา ฯลฯ) อย่างเช่นที่เป็นอยู่ในขณะนี้แล้ว เราจะได้ยากมากในการที่จะสร้างให้มีระบบการเมืองระบบพรรค ระบบขบวนการเลือกตั้ง ฯลฯ ให้อยู่ในขั้นหรือระดับที่ระบอบประชาธิปไตยสมบูรณ์พึงมีได้ และนั่นย่อมเป็นสัญญาณที่เป็นผลกระทบแสดงถึงความอ่อนแอของการเมืองระดับชาติที่เป็นผลตามมาด้วย จุดอ่อนที่เรายังพัฒนาไม่ได้เหล่านี้ย่อมเป็นแรงเสริมให้เกิดอภิสิทธิ์และการหาผลประโยชน์ทางการเมือง โดยอาศัยอำนาจอิทธิพลที่มีอยู่เหนือชนกลุ่มอื่นเป็นเครื่องผลักดันโดยทุกวิถีทางให้สำเร็จผลสมตามที่เป็นความประสงค์ของหมู่พวก (กลุ่มน้อย) ของคน. ความไม่ประสีประสา ความไม่เห็นประโยชน์และความไม่พร้อมจะเข้าร่วมกับงานการเมืองของชนหมู่มากกับเครื่องล่อใจเล็ก ๆ น้อย ๆ ในลักษณะของทรัพย์สินเงินทองของบริโภคนิยมของผู้ใฝ่การเมืองมอบให้ เพื่อแหวกสู่เวทีการเมืองที่เขาต้องการนั้น โดยค่านิยมขั้นพื้นฐานเป็นสิ่งที่ประชาชนต้องการอยู่แล้ว จึงเป็น

⁴³⁸ ก.จ.ช. เอกสาร ร.7 บ.1.3/1 No.7 ส่วนพระองค์สมเด็จพระยาบรมราชดิศ แผนกกฎหมาย บันทึกรายการเห็นเจ้าพระยามหิธรถวายสมเด็จพระยาบรมราชดิศ ลงวันที่ 24 มีนาคม 2468 และบันทึกรายการเห็นทูลเกล้าฯ ถวาย ลงวันที่ 26 มีนาคม 2468 (โปรดดูในภาคผนวก จ.)

เหตุและผลที่สนับสนุนกันในทางก่อให้เกิดพฤติกรรมและวัฒนธรรมทาง
การเมืองที่ไม่ประสงคืขึ้น...”⁴³⁹

ที่กล่าวมาแล้วทั้งหมดจะเห็นได้ว่า การพัฒนาการเมืองโดยกระบวนการปกครองเป็นเรื่องที่มีความสำคัญมาก ซึ่งพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงตระหนักและได้แสดงให้เห็นเป็นที่ประจักษ์ การที่ได้มีการดำเนินการตามพระราชดำริดังกล่าวอย่างจริงจังจึงเป็นเรื่องที่น่าเสียดายในขณะเดียวกันก็เป็นเครื่องสะท้อนให้เห็นถึงความไม่สมบูรณ์ของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ได้ทางหนึ่ง ไม่ว่าจะเป็นสาเหตุที่เกี่ยวข้องด้วยองค์พระมหากษัตริย์ หรือที่เกี่ยวข้องด้วยระบอบการปกครองนั่นเอง ซึ่งจะเป็นสาเหตุประการใดประการหนึ่งที่ทำให้ต้องมีการพัฒนารูปแบบการบริหารประเทศมาเป็นระบอบประชาธิปไตยในเวลาต่อมา

สรุปได้ว่าแนวพระราชดำรินพระบาท สมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในด้านการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศที่ได้สืบสานมาจากพระราชปณิธานในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในรัฐสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น เป็นรัฐสมัยที่ประเทศไทยประสบปัญหาวิกฤตทางเศรษฐกิจ ทำให้ประสบปัญหาขาดแคลนงบประมาณ ดังนั้นการจัดการศึกษาในรัฐสมัยนี้จึงเป็นการขยายการศึกษาระดับประถมศึกษามากกว่าส่งเสริมการศึกษาระดับมัธยมศึกษาและอุดมศึกษากกระทรวงธรรมการมีความเห็นว่า การจัดการศึกษาด้านมัธยมศึกษาและอุดมศึกษาต้องมิงงบประมาณมาก จึงเห็นควรให้ความสำคัญต่อการจัดการศึกษาประชาบาลให้เจริญก้าวหน้าทั่วทั้งประเทศ เพื่อขยายการศึกษาขั้นพื้นฐานในระดับประถมศึกษาออกสู่ประชาชนโดยทั่วถึงกัน แทนที่จะมุ่งส่งเสริมให้คนทั้งประเทศมุ่งสู่การศึกษาในระดับมหาวิทยาลัยต่างๆ ที่เมืองไทยเป็นเมืองที่มีพลเมืองโดยส่วนรวมแล้วประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก

ตอนที่ 3 องค์ความรู้ด้านการส่งเสริมการศึกษาเพื่อการพัฒนาประเทศ

จากผลการวิเคราะห์แนวพระราชดำรินพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศ ที่ได้สืบสานมาจากพระราชปณิธานในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในบทที่ 5 นำมาการตั้งเคราะห์องค์

⁴³⁹ พิศาล มูลศาสตรสาทร , “เทศบาลกับความมั่นคงแห่งชาติ” นิตยสารท้องถิ่น ปีที่ 22 ฉบับที่ 5 เดือนพฤษภาคม 2525: 17-18 .

ความรู้ด้านการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
รายละเอียดได้ดังต่อไปนี้

3.1 การนำแนวพระราชดำรินฐานะเครื่องมือทางการศึกษาเพื่อพัฒนามนุษย์อย่างสมดุล

การพัฒนามนุษย์โดยให้คนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา และพัฒนามนุษย์นั้นจะต้องพัฒนา
ทั้งทางด้านพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา การพัฒนาที่ยั่งยืน โดยมนุษย์ในฐานะที่เป็นแกนกลางต้องไป
ประสานปรับเปลี่ยนระบบความสัมพันธ์องค์รวมใหญ่อย่างเป็นบูรณาการ ซึ่งคุณค่าในมุมมองทางด้าน
มนุษยศาสตร์ กระบวนการพัฒนาพัฒนามนุษย์ที่ได้รับจากแนวพระราชดำริ ซึ่งประกอบด้วย การ
แนวคิด การหล่อหลอมการเรียนรู้ และการประยุกต์ในการนำเอาองค์ความรู้ไปใช้โดยนำพระราชดำริ
ในฐานะเครื่องมือการพัฒนามนุษย์เพราะเปรียบเหมือนแนวคิด ที่พระมหากษัตริย์ได้ใช้เป็นเครื่องมือ
ในการพัฒนาประชาชน และเป็นกระบวนการในการส่งเสริมการศึกษาเพื่อการเปลี่ยนแปลงและพัฒนา
มนุษย์ เพื่อให้เป็นระบบแห่งการดำรงอยู่ด้วยดีมีสมดุลอย่างต่อเนื่องในการพัฒนามนุษย์นั้น มีแนวทาง
ในการพัฒนามนุษย์ เช่น รักการเรียนรู้ ไม่เบียดเบียน และมีการสร้างความเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ทั้งใน
พฤติกรรมหาเลี้ยงชีพให้เป็นสัมมาอาชีพะ หรือการเลี้ยงชีพโดยสุจริต ไม่ก่อกวนต่อตนเอง ให้รู้จัก
ประมาณการ ดังจะเห็นได้จากคำกล่าวต่อไปนี้

“...การวิเคราะห์กระบวนการในการพัฒนามนุษย์จากการจากแนวพระราชดำริ
ก่อนอื่นนั้นต้องทำความเข้าใจในแนวพระราชดำริให้ต้องแท้เสียก่อนเนื่องจาก
แนวพระราชดำริเปรียบเหมือนกระบวนการในการพัฒนาตนเอง สังคม และ
ประเทศชาติ...”

(ชาติชาย ฌ เชียงใหม่, สัมภาษณ์, 14 กันยายน 2555)

จากคำกล่าวของชาติชาย ฌ เชียงใหม่ ข้างต้น แสดงให้เห็นความสำคัญของกระบวนการ
นำแนวพระราชดำริไปใช้ในการพัฒนาตนเองและประเทศชาติต่อไป และต้องเลือกกระบวนการที่
เหมาะสม เพราะกระบวนการในการพัฒนามนุษย์ ควรส่งเสริมและจัดการศึกษาและจัดสรรปัจจัย
เกื้อหนุนเพื่อช่วยให้มนุษย์แต่ละชีวิตเจริญงอกงามเข้าถึงความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ และนอกจากนี้
แนวพระราชดำริยังกระบวนการในการพัฒนามนุษย์ให้เล็งเห็นถึงความตระหนักรู้ ช่วยในการ
กล่อมเกลาคิดใจของมนุษย์ให้มีการพัฒนาตนเองและสังคมสืบอย่างยั่งยืน ดังจะเห็นได้จาก

“...การนำแนวพระราชดำริมาใช้เป็นเครื่องมือในการศึกษาได้เป็นอย่างดี เพราะเปรียบเทียบองค์ความรู้ที่ได้สังเคราะห์มาแล้วจากพระเจ้าแผ่นดิน ได้ผ่านการประมวลมาแล้วอย่างรอบครอบ และพระองค์ยังคำนึงถึงด้านการเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ และเกี่ยวกับมิติของการพัฒนาประเทศ ซึ่งเหมาะกับการสร้างคน เพื่อเป็นแรงกำลังในการพัฒนาประเทศต่อไป...”

(ชัชพล ไชยพร, สัมภาษณ์, 1 ตุลาคม 2555)

จะเห็นได้ว่า กระบวนการพัฒนาพัฒนามนุษย์ ที่ได้รับจากแนวพระราชดำริต้องนำมาประยุกต์กับศาสตร์ต่างๆ ซึ่งประกอบด้วย การแนวคิด การหล่อหลอมการเรียนรู้ และการประยุกต์ไรศาสตร์ที่หลากหลาย เช่น เศรษฐกิจ การเมือง ในการนำเอาองค์ความรู้ไปใช้โดยนำพระราชดำรินฐานะเครื่องมือการพัฒนามนุษย์ เน้นการพัฒนา เพราะเปรียบเทียบแนวคิด ที่พระมหากษัตริย์ได้ใช้เป็นเครื่องมือในการพัฒนาประชาชน และเป็นกระบวนการส่งเสริมการศึกษาเพื่อการเปลี่ยนแปลงและพัฒนามนุษย์ นอกจากนี้ในทัศนะของนักประวัติศาสตร์โดย สุชาชัย ยิ้มประเสริฐ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้ให้ความคิดเห็นว่า

“...กระบวนการในการพัฒนามนุษย์สามารถนำองค์ความรู้จากการสังเคราะห์แนวพระราชดำริได้ แต่ต้องเลือกใช้ให้เหมาะสมกับบริบทของการพัฒนาในแต่ละด้าน...”

(สุชาชัย ยิ้มประเสริฐ, สัมภาษณ์, 1 ตุลาคม 2555)

สอดคล้องกับ ปิณรส มาลากุล ณ อยุธยา ได้กล่าวถึงกระบวนการพัฒนามนุษย์จากแนวพระราชดำริไว้ว่า

“...แนวพระราชดำรินฐานะเครื่องมือในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ถ้าน้อมเรานำเอามาใช้ได้อย่างถูกต้องและถูกวิธี จะเป็นเรื่องที่สำคัญมากต่อการพัฒนาประเทศ และต่อความมั่นคงของประเทศ เพราะจะสามารถแยกประชาชนในประเทศออกเป็นกลุ่มๆ เช่น กลุ่มที่พัฒนาแล้ว และกลุ่มที่ยังไม่ได้พัฒนา...”

(ปิณรส มาลากุล ณ อยุธยา, สัมภาษณ์, 29 กันยายน 2555)

นอกจากนี้จากการสัมภาษณ์ ภารดี มหาจันทร์ ได้กล่าวถึงกระบวนการพัฒนาพัฒนามนุษย์ที่ได้รับจากแนวพระราชดำริ และการประยุกต์ในการนำเอาองค์ความรู้ไปใช้โดยนำพระราชดำรินี้ในฐานะเครื่องมือการพัฒนามนุษย์ คือ

“...แนวพระราชดำรินี้ในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ในเรื่องที่สำคัญที่สุดคือการเตรียมคน โดยใช้กระบวนการต่างๆ ให้คนมีความรู้ ความเข้าใจในเรื่องต่างๆ ให้เข้าใจง่ายขึ้น เช่น การกระจายนาสู่ท้องถิ่น โดยการประกาศพระราชบัญญัติเทศบาล เป็นต้น...”

(ภารดี มหาจันทร์, สัมภาษณ์, 29 กันยายน 2555)

จึงสรุปได้ว่าแนวพระราชดำรินี้คือ แนวคิดที่สามารถนำไปใช้ในการพัฒนาตนเอง เพราะเป็นแนวทางในการพัฒนาและส่งเสริมให้มนุษย์มีความรู้ ความเข้าใจ และเป็นการดำเนินการบนพื้นฐานของการพัฒนาอย่างองค์รวมให้มีความสมดุลอย่างรอบด้าน โดยต้องคำนึงถึงทุกมิติอย่างรอบด้าน ทั้งด้านเศรษฐกิจสังคมและสิ่งแวดล้อม เปิดโอกาสให้ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ได้มีส่วนร่วมในการพัฒนา คำนึงถึงความเป็นองค์รวมในเชิงบูรณาการ โดยพิจารณาผลเชื่อมโยงที่เกิดขึ้นอย่างหลากหลายบนความแตกต่างทางด้านสังคม เศรษฐกิจ และบริบทอื่นๆ โดยคุณค่างดงามกล่าวมีจุดมุ่งหมายเพื่อการพัฒนาพัฒนามนุษย์ในด้านต่างๆ เพื่อให้เกิดคุณค่าในตนเองและคุณค่าทางสังคม ซึ่งประกอบด้วยคุณค่าด้านร่างกายและด้านสังคม ในขณะที่จุดมุ่งหมายของการพัฒนาด้านจิตใจ ซึ่งประกอบด้วยคุณค่าด้านจิตใจและด้านอารมณ์ และเป้าหมายการพัฒนาด้านปัญญา การตระหนักรู้ถึงองค์ความรู้ที่ได้จากการส่งเสริมการศึกษาให้กับประชาชนในทุกระดับอย่างเท่าเทียมกัน การพัฒนากระบวนการเรียนรู้ระยะยาวของมนุษย์ที่จะทำให้บุคคลได้เรียนรู้ถึงค่านิยมที่สำคัญ ๆ ของสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพควบคู่กับการส่งเสริมความรู้คู่คุณธรรม เช่น ผู้ฉลาดต้องมีคุณธรรมและจริยธรรม รวมทั้งการส่งเสริมตนเอง สังคมและประเทศชาติให้เจริญก้าวหน้าอย่างมั่นคงสืบต่อไป

3.2 การนำแนวพระราชดำรินี้ไปพัฒนาประเทศด้วยหลักคุณธรรมจริยธรรม

แนวพระราชดำรินี้ในฐานะในฐานะเครื่องมือในการสร้างเข้าใจเกี่ยวกับการพัฒนาประเทศยังแสดงให้เห็นถึงจุดประสงค์ที่พระมหากษัตริย์ต้องการสื่อให้ประชาชนเข้าใจถึงหลักการของการพัฒนาโดยมีความประสงค์ให้เป็นเครื่องมือของการพัฒนา และสอดคล้องด้วยหลักคุณธรรมจริยธรรม เพื่อมุ่งให้การพัฒนามานาย สังคมและประเทศชาติสืบต่อไป และการปฏิบัติกิจกรรมหนึ่งสามารถส่งผลไปถึงการพัฒนาพัฒนามนุษย์ในทุกด้าน เพื่อให้เกิดผลเชื่อมโยงสัมพันธ์กันอย่างต่อเนื่อง ซึ่ง

การพัฒนามุ่งเน้น ไปสู่ความเข้าใจที่ตรงกัน โดยแนวพระราชดำริเปรียบเสมือนแนวคิดการพัฒนาที่ พระมหากษัตริย์ทรงดำริเพื่อส่งเสริมให้ประเทศชาติเกิดความเจริญและความก้าวหน้า เพื่อความ มั่นคงของประเทศชาติ

โดยแนวทางการประยุกต์ใช้แนวพระราชดำริไปพัฒนาประเทศนั้น สามารถนำแนว พระราชดำริในการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศเน้นการพัฒนาและส่งเสริมให้ประชาชนใน ประเทศมีความรู้ ความสามารถและพัฒนาศักยภาพของประชาชนให้มีคุณภาพมากยิ่งขึ้นในทุกมิติ โดยเน้นวิธีการในการพัฒนามนุษย์อย่างเป็นรูปธรรม และแนวพระราชดำริยังทำให้มนุษย์เกิดความ ตระหนักในคุณค่าของตัวมนุษย์เอง และนำไปสู่แนวคิดการพัฒนาสังคมและประเทศ เพื่อสร้างให้ ประชาชนเป็นกำลังสำคัญของประเทศชาติในพัฒนาประเทศต่อไป นอกจากนี้แนวทางการ ประยุกต์ใช้แนวพระราชดำริไปพัฒนาประเทศคือการนำคุณค่าที่ได้จากแนวพระราชดำริมาปรับใช้ ในมุมมองทางด้านมนุษยศาสตร์ คือ การส่งเสริมด้านความคิดที่จะชี้ให้เห็นว่ามนุษย์ในสังคมเลือกที่ จะปฏิบัติดี มีคุณธรรมและจริยธรรม ภายใต้กรอบของศีลธรรมและจริยธรรมที่ดี และประยุกต์แนว พระราชดำริในฐานะเครื่องมือการพัฒนามนุษย์ โดยใช้กระบวนการการศึกษา เพื่อให้มนุษย์เกิดการ เรียนรู้อย่างยั่งยืนก็จะส่งผลให้สังคมและประเทศชาติมีการพัฒนาต่อไปในอนาคต ดังจะเห็นได้จาก คำกล่าวต่อไปนี้

“...แนวทางการประยุกต์ใช้แนวพระราชดำริไปพัฒนาประเทศ ต้องมีความ เชื่อมโยงการศึกษาเป็นกลไกสำคัญสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน และการศึกษาจะมี ผลกระทบโดยตรงต่อการพัฒนาประเทศ ประเทศชาติจะมีการพัฒนาที่ยั่งยืน ได้ นั้น และประเทศที่ประชากรได้รับการศึกษาอย่างมีคุณภาพ จะมีทางเลือกใน การพัฒนาประเทศมากกว่าเสมอ การจัดการศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนใน ระดับประเทศ...”

(ชาติชาย ณ เชียงใหม่, สัมภาษณ์, 14 กันยายน 2555)

จากคำกล่าวของ ชาติชาย ณ เชียงใหม่ ข้างต้น แสดงให้เห็นการนำแนวพระราชดำริไปใช้ ในการพัฒนาตนเองและประเทศชาติ จะต้องมีความเชื่อมโยงการศึกษาเป็นกลไกสำคัญสู่การพัฒนา ที่ยั่งยืน สอดคล้องกับ ดวงกมล อัสวมาศ ที่กล่าวว่า

“...การประยุกต์ใช้แนวพระราชดำริไปใช้ในพัฒนาประเทศ ควรเน้นการพัฒนาและส่งเสริมให้ประชาชนในประเทศมีความรู้ ความสามารถและพัฒนา ศักยภาพของประชาชนให้มีคุณภาพมากยิ่งขึ้นในทุกๆ ด้านไปพร้อมๆ กัน...”

(ดวงกมล อัสวมาศ, สัมภาษณ์, 3 ตุลาคม 2555)

จากคำกล่าวของ ดวงกมล อัสวมาศ ข้างต้น แสดงให้เห็นการประยุกต์ใช้แนวพระราชดำริ ไปพัฒนาประเทศ ต้องมีความเชื่อมโยงการศึกษาเป็นกลไกสำคัญสู่การพัฒนาในทุกๆ ด้านไปพร้อมๆ กัน และมีความสัมพันธ์โดยตรงต่อการพัฒนาประเทศ ดังจะเห็นได้จาก

“...กระบวนการการศึกษา เพื่อให้มนุษย์เกิดการเรียนรู้อย่างยั่งยืนก็จะส่งผลให้ สังคมและประเทศชาติมีการพัฒนาในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว อาทิ ปณิธานต่อจะพัฒนาประเทศไปสู่การปกครองแบบ ตามแบบสมัยใหม่ของตะวันตกแบบประชาธิปไตย ถือได้ว่าเป็นเครื่องมือในการพัฒนามนุษย์ได้ อย่าแท้จริงเพราะ เกิดการเรียนรู้ให้ผู้ให้และผู้รับ...”

(การดี มหาจันทร์, สัมภาษณ์, 29 กันยายน 2555)

จากความคิดเห็นของ ชัชพล ไชยพร อาจารย์ประจำคณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย ได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับแนวพระราชดำรินี้ในฐานะเครื่องมือการสร้างเข้าใจเกี่ยวกับการพัฒนาประเทศความว่า

“...แนวพระราชดำริพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่การสร้างเข้าใจ เกี่ยวกับการพัฒนาประเทศที่เด่นชัดที่สุด คือ พระองค์พยายามที่จะสร้าง คุณลักษณะที่พึงประสงค์ของเยาวชนซึ่งจะเป็นคุณลักษณะสำคัญที่สุดที่จะ พลิกโฉมบ้านเมืองในอนาคต ซึ่งจะเกิดกระแสการเมือง เศรษฐกิจ ภายนอก และภายใน...”

(ชัชพล ไชยพร , สัมภาษณ์, 1 ตุลาคม 2555)

3.3 การนำแนวพระราชดำริไปใช้สร้างคนและสร้างชาติ

การปฏิรูปการศึกษาเพื่อการสร้างคนและสร้างชาติ ซึ่งเป็นการเปิดโอกาสให้คนในสังคม ได้รับความเสมอภาคทางการศึกษาอย่างเท่าเทียมกัน รวมถึงการพัฒนาคนและประเทศชาติให้

เจริญก้าวหน้าตามอารยประเทศ โดยแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศที่สืบสานพระราชปณิธาน โดยตรงจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเพื่อการศึกษาแก่คนทุกชั้นและเพื่อให้รื้อฟื้นจากภัยคุกคามของลัทธิจักรวรรดินิยม ผลิตบุคลากรที่มีความรู้ความสามารถในการสอนอย่างแท้จริง และได้พัฒนารูปแบบโครงการศึกษาหรือแผนการศึกษาแห่งชาติมาเป็นลำดับเพื่อนำแนวทางการจัดการศึกษาในประเทศให้เป็นระบบตลอดจนมีฐานะที่เป็นแม่บทหลักในการจัดการศึกษาของประเทศ อันก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านรูปแบบของการจัดการศึกษา คือการจัดทำหลักสูตรและการปรับปรุงหลักสูตรใหม่ และการจัดการศึกษาภาคบังคับเพื่อให้ประชาชนได้รับการศึกษาอย่างทั่วถึงทุกตำบล ขยายการศึกษาถึงขั้นอุดมศึกษา เพื่อยกระดับการศึกษาของประชาชนให้สูงขึ้น แต่มีปัญหาด้านงบประมาณแผ่นดินของไทยซึ่งเพิ่มเริ่มมีครั้งแรกในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยมีผลสืบเนื่องมาจากประกาศใช้พระราชบัญญัติงบประมาณแผ่นดิน สภาพการณ์ด้านงบประมาณของกระทรวงศึกษาธิการก็ยังไม่ดีขึ้น จนกระทั่งช่วงก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครองในสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นเหตุให้การจัดการศึกษาของชาติเกิดความอึดอัดและขัดสน ในด้านงบประมาณที่จะนำไปพัฒนาโครงการต่างๆ จึงเป็นเหตุให้ต้องยกเลิกโครงการสำคัญๆ หลายโครงการ

นอกจากนี้ ปัญหาจากการขาดแคลนบุคลากรที่มีความรู้ความสามารถในการพัฒนาประเทศในด้านต่างๆ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมีแนวพระราชดำริที่ได้รับการสืบสานพระราชปณิธานมาจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในการส่งนักเรียนไทยไปศึกษาต่อต่างประเทศ เพื่อนำความรู้และวิทยาการใหม่ๆ กลับมาพัฒนาประเทศไทยสืบต่อไป อย่างไรก็ตาม การดำเนินงานเพื่อการพัฒนาการศึกษาในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวส่งผลสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม การเมือง การปกครอง และเศรษฐกิจในเวลาต่อมา การปฏิรูปการศึกษามีส่วนสำคัญอย่างยิ่งต่อการสร้างบุคลากรที่มีคุณภาพในแขนงต่างๆ เพื่อออกไปปรับใช้ประเทศชาติ

สำหรับรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น พระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ได้รับการศึกษาทั้งแบบจารีตของไทยและตามแบบอย่างตะวันตก โดยทรงสืบสานพระราชปณิธานของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอย่างต่อเนื่อง โดนทรวงวางแผนการพัฒนาประเทศในด้านต่างๆ และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ประกาศพระราชบัญญัติทางการศึกษาหลายฉบับเพื่อพัฒนาการศึกษาของชาติให้มีมาตรฐานมากยิ่งขึ้น นอกจากนี้ ยังทรงมีพระราชดำริว่า การรับแบบการพัฒนามาจากชาติอื่นอาจจะไม่เหมาะสมกับคนไทยทุกประการจึงทรงเน้นให้คนไทยยึดหลักการของความเป็นไทยซึ่งต้องค้ำประคองสำคัญในการพัฒนาการศึกษา

ในพระราชกรณียกิจด้านการศึกษาและการศาสนานั้น พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิรูปมหาวิทยาลัยโยทงสร้างกลไกการปฏิรูป คือ การแต่งตั้งคณะกรรมการปฏิรูปจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เพื่อเป็นพลังขับเคลื่อนการปฏิรูปการศึกษาให้เกิดผลเร็วขึ้นและบรรลุผลทั่วทั้งแผ่นดิน ซึ่งนับได้ว่า เป็นครั้งแรกที่ผู้หญิงและผู้ชายได้รับความเสมอภาคทางการศึกษาโดยมีโอกาสเข้าเรียนในระดับปริญญาตรี คณะแพทยศาสตร์ การปฏิรูปดังกล่าว นับได้ว่าเป็นการยกมาตรฐานการศึกษาของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยสู่ระดับปริญญาตรีอย่างสมบูรณ์

ส่วนทางด้านศาสนานั้น พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจัดพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับพิมพ์อักษรไทยสมบูรณ์ คือ “พระไตรปิฎกสยามรัฐ” นอกจากนี้ ยังทรงโปรดเกล้าฯ ให้ประกวดการแต่งหนังสือสอนพระพุทธศาสนาสำหรับเด็ก โดยราชบัณฑิตสภา (ปัจจุบันคือราชบัณฑิตยสถาน) ทำหน้าที่ออกประกาศเชิญชวนและคัดเลือกหนังสือเรื่องที่เห็นว่าแต่งได้ดี

จะเห็นว่า แนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชปณิธานในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อฝึกให้คนตระหนักถึงหน้าที่สำคัญของคนไทยคือ ความรักชาติ และความเสียสละความสุขส่วนตนเพื่อประโยชน์ของประเทศชาติ และทรงจัดการศึกษาภาคบังคับเพื่อให้ประชาชนรับการศึกษาอย่างทั่วถึง รวมทั้งการขยายโอกาสถึงการศึกษาระดับอุดมศึกษาเพื่อยกระดับการศึกษาของประชาชนให้สูงขึ้น

3.4 การนำแนวพระราชดำริเพื่อส่งเสริมการศึกษาเพื่อความมั่นคงของชาติ

ด้านการส่งเสริมการศึกษาเพื่อความมั่นคงของชาติอาจสรุปได้ว่าการร่างรัฐธรรมนูญฉบับพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวมีวิธีการที่เป็นประชาธิปไตยมากกว่ายุคสมัยก่อน ด้วยเหตุที่ว่าเป็นกฎหมายที่เปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการปกครองประเทศมากกว่า

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริที่จะปรับปรุงและพัฒนาการปกครองท้องถิ่นให้เป็นแบบเทศบาล เพื่อให้เป็นพื้นฐานของการปกครองระบอบประชาธิปไตยตั้งแต่แรก จึงโปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชบัญญัติการจัดสภาบำรุงสถานที่ทะเลฝั่งตะวันตก พุทธศักราช 2469 เพื่อเป็นแนวพระราชดำริเริ่มแรกในการปกครองระบอบประชาธิปไตยในภาคหน้า ด้วยการทดลองให้ท้องถิ่นได้ปกครองตนเองในรูปแบบ Municipality หรือประชาภิบาล (ภายหลังเรียกว่า “เทศบาล”)

แนวพระราชดำริจะให้ระบอบประชาธิปไตยหยั่งรากลึกในสังคมไทยนั้น ประชาชนจะต้องมีความรู้ ความเข้าใจในระบอบการเมืองการปกครอง โดยให้ประชาชนมีส่วนร่วมและมีความคุ้นเคยกับการปกครองตนเองในระดับท้องถิ่น ซึ่งปรากฏชัดเจนในพระราชบันทึก “Democracy in Siam”

ซึ่งคณะราษฎรเล็งเห็นความจำเป็นของการปกครองท้องถิ่นในรูปแบบของเทศบาล เพื่อให้เป็นรากฐานแห่งการปกครองในระบอบประชาธิปไตยสืบไป อีกทั้งยังเป็นการปลูกฝังให้ประชาชนเข้าใจถึงคุณประโยชน์ของการปกครองในระบอบรัฐสภา จึงให้ประกาศพระราชบัญญัติจัดระเบียบเทศบาล พุทธศักราช 2476

พระราชาริสำคัญอีกประการหนึ่งคือ ระเบียบข้าราชการ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริที่จะวางระเบียบข้าราชการพลเรือนเป็นข้าราชการอาชีพ โดยไม่แสวงหาผลประโยชน์ทางอื่น เปิดโอกาสให้ผู้มีความรู้เข้ารับราชการมีระบบสรรหาที่เป็นกลางและยุติธรรม มีระเบียบวินัยที่เป็นแบบแผนเดียวกันเพื่อให้ข้าราชการได้รับความเป็นธรรม รวมทั้งมีสิทธิหรือหน้าที่ต่อราชการเสมอกัน

นอกจากนี้ ยังมีปัญหาเรื่องโครงสร้างการบริหารจากรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาจนถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยเฉพาะระบบการเมืองได้เปลี่ยนแปลงไปมาก จากการที่อำนาจแห่งการเปลี่ยนแปลงสามารถเข้ามาอยู่ในศูนย์กลางโดยปรับปรุงเพื่อพัฒนาไปสู่การพัฒนาการปกครองที่ท้องถิ่นมากยิ่งขึ้นซึ่งพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักถึงความสำคัญและแสดงให้เห็นที่ประจักษ์ว่า การที่มีได้มีการดำเนินการตามพระราชดำริอย่างจริงจังนั้นเป็นเรื่องที่น่าเสียดาย ในขณะที่เดียวกันก็เป็นเครื่องสะท้อนให้เห็นถึงความไม่สมบูรณ์ของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ทางหนึ่ง ไม่ว่าจะเป็นสาเหตุที่เกี่ยวข้องเนื่องด้วยองค์พระมหากษัตริย์ หรือที่เกี่ยวข้องด้วยระบอบการปกครองนั่นเอง ซึ่งจะเสาสเหตุประการใดประการหนึ่งที่ทำให้ต้องมีการพัฒนารูปแบบการบริหารประเทศมาเป็นระบอบประชาธิปไตยในเวลาต่อมา

อาจกล่าวสรุปได้ว่าแนวพระราชดำรินี้ในฐานะเครื่องมือในการสร้างเข้าใจเกี่ยวกับการพัฒนาประเทศ ในการศึกษาแนวพระราชดำรินี้ในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศ ที่ได้สืบสานมาจากพระราชปณิธานในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อนำมาการสังเคราะห์องค์ความรู้ด้านการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พบว่า แนวพระราชดำรินี้ในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศ มุ่งเน้นให้คนไทยมีความสุขถ้วนหน้า สามารถพึ่งตนเองก้าวทันโลก โดยยังคงรักษาเอกลักษณ์ของความเป็นไทย มีค่านิยมต่อการปรับเปลี่ยนกระบวนการคิด เจตคติ และกระบวนการทำงานให้เอื้อต่อการเปลี่ยนแปลงระบบการบริหารจัดการที่มุ่งสู่ประสิทธิภาพ คุณภาพ รู้เท่าทัน ก้าวทันโลก และมีความยืดหยุ่นพร้อมรับการเปลี่ยนแปลง ควบคู่ไปกับการมีคุณธรรมและชื่อเสียงสุจริต ซึ่งเป็นปัจจัยหลักชี้แนะและจูงใจให้บุคคลแสวงหาและสามารถดำเนินชีวิตในแนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืน

เนื่องจากสภาวะการดำรงชีวิตของคนในสังคมปัจจุบันมีความซับซ้อนมากขึ้น ด้วยเหตุนี้กระบวนการเรียนรู้ เพื่อนำไปสู่สังคมที่มีการพัฒนาอย่างยั่งยืน จำเป็นต้องมีสาระเนื้อหาที่เหมาะสม และมีความต่อเนื่องตลอดชีวิต จึงเห็นได้ว่าหลักการแห่งกรอบแนวคิดของแผนการศึกษาชาติ และเป็นแผนบูรณาการ ทั้งด้านการจัดการศึกษา ศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรม และธรรมชาติสัมพันธ์ เชื่อมโยงเป็นองค์รวม พึงพาอาศัย ส่งเสริมสนับสนุนซึ่งกันและกันอย่างพอเหมาะ พอดีและมีคุณภาพ การนำแนวพระราชดำริไปเป็นแนวคิดในการจัดการศึกษาไทยนับเป็นส่วนสำคัญในการเผยแพร่และนำแนวคิดไปประยุกต์ใช้ได้เป็นอย่างดีเนื่องจาก การศึกษาเป็นเครื่องมือสำคัญในการพัฒนาคนและพัฒนาประเทศ การจัดการศึกษา และชี้แนะแนวทางการดำรงอยู่และปฏิบัติตนในทางที่ควรจะเป็น สามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้ตลอดเวลา

นอกจากนี้ยังเสริมสร้างความตระหนัก เนื่องจากขั้นตอนแรกที่สำคัญของกระบวนการขับเคลื่อนการศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน คือ การสร้างความตระหนักของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับด้านการศึกษา เพื่อให้กลุ่มบุคคลที่มีหน้าที่ส่งเสริมการศึกษาของชาติ ได้มีโอกาสเรียนรู้และทำความเข้าใจกับแนวความคิดพื้นฐาน ความเชื่อมโยงระหว่างการศึกษากับการพัฒนาที่ยั่งยืนตลอดจนเหตุผลที่จำเป็นต้องมีการปรับเปลี่ยนโครงสร้างหรือรูปแบบการศึกษาของประเทศ ไปสู่แนวทางที่สอดคล้องกับกระแสโลก ขณะเดียวกัน มีความเหมาะสมกับความต้องการของท้องถิ่น

การนำแนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศไปใช้ควรมีการบูรณาการหลักสูตรสำหรับการศึกษาในระบบ (Formal Education) นั้น กลยุทธ์ในการนำแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนเข้าไปบูรณาการไว้ในหลักสูตรการศึกษา ตั้งแต่ขั้นพื้นฐานถึงระดับปริญญา นับเป็นประเด็นสำคัญที่ต้องมีการพิจารณาอย่างรอบคอบ วิธีที่หนึ่งในการนำแนวพระราชดำริไปใช้ในการจัดการศึกษา คือ การเพิ่มสาระวิชาใหม่ในหลักสูตรการเรียนการสอนที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน เช่น รายวิชาการพัฒนาที่ยั่งยืน หรือ รายวิชาจริยธรรมการพัฒนา เป็นต้น หรือโดยการพัฒนาหลักสูตรใหม่ให้มีโครงสร้าง แผนการศึกษา และรายวิชาที่มีเนื้อหาสาระสอดคล้องกับแนวทางของการพัฒนาที่ยั่งยืนตามแนวพระราชดำริ ทั้งนี้ ไม่ว่าจะเป็น การดำเนินงานด้วยวิธีใด รูปแบบของการศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน จำเป็นต้องเน้นการพัฒนาผู้เรียนให้มีความรู้ ทักษะ ค่านิยม และมุมมองที่สามารถสร้างความยั่งยืนแก่ชุมชนของตนเอง

นอกจากนี้ นิยามเกี่ยวกับการพัฒนาแนวพระราชดำริในการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศ คือ การกำหนดเป้าหมายและแนวทางปฏิบัติสู่เป้าหมายที่พึงประสงค์ อย่างไรก็ตาม ข้อเท็จจริงประการหนึ่ง คือ นักวิชาการที่เกี่ยวข้อง ต่างมีนิยามเกี่ยวกับการพัฒนาประเทศ ที่แตกต่างกันออกไป และมีการสร้างภาพของสังคมที่ยั่งยืนกันอย่างหลากหลาย ทั้งในระดับโลกและระดับท้องถิ่น ทำให้ไม่สามารถกำหนดความหมายที่ชัดเจนของการพัฒนาที่ยั่งยืนได้ ภายใต้สถานการณ์

ดังกล่าว การเรียนการสอนเกี่ยวกับการพัฒนาตามแนวพระราชดำริ จึงเป็นเรื่องยุ่งยากและซับซ้อน เพื่อให้บรรลุเป้าหมายการศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน จำเป็นต้องมีวิธีปรับเนื้อหาสาระที่ใช้ในการเรียนการสอนให้เข้าใจได้ง่ายขึ้น ซึ่งเป็นภารกิจที่ค่อนข้างหนักสำหรับครูและบุคลากรด้านการศึกษา

การบูรณาการเนื้อหาสาระการเรียนรู้ ในการจัดทำหลักสูตรการเรียนการสอนที่มีการเน้นเป้าหมายการศึกษาเพื่อการพัฒนา ผู้สอนจำเป็นต้องคำนึงถึงความเชื่อมโยงของการเรียนรู้ทุกสาขาวิชา เพื่อให้ผู้เรียนได้เข้าใจถึงความคิด มุมมอง และคุณค่าของการตัดสินใจ ตลอดจนพฤติกรรมต่างๆ เนื่องจากมีมิติของความรู้และทักษะที่เกี่ยวข้องหลายด้าน ได้แก่ การศึกษา เศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรม ขณะเดียวกัน การสอนแบบบูรณาการสามารถเลือกทำได้หลายรูปแบบ อาทิ เชื่อมโยงความรู้เกี่ยวกับการพัฒนา กับเนื้อหาสาระของกลุ่มวิชาที่มีในหลักสูตร หรือจัดหัวข้อการสอนใหม่ โดยนำเนื้อหาสาระในแต่ละกลุ่มวิชา ที่สามารถนำมาเชื่อมโยงกัน เพื่อเน้นความสำคัญของหลักการพัฒนา เป็นต้นผู้สอนจึงต้องมีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ และมีทักษะในการบูรณาการอย่างเหมาะสม

ดังนั้นความสำเร็จของการส่งเสริมการศึกษาเพื่อการพัฒนาประเทศ ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขปัจจัยหลายประการ ปัจจัยหนึ่งที่มีความสำคัญต่อการดำเนินงานให้บรรลุเป้าหมายที่ต้องการ คือ ประสิทธิภาพของบุคลากรที่เกี่ยวข้อง หรือผู้ที่ทำหน้าที่เป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงในสังคม ซึ่งควรมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับสถานการณ์ของโลกและท้องถิ่นในปัจจุบัน สามารถพัฒนาทักษะในการสร้างเครือข่ายผู้เชี่ยวชาญ และผู้ปฏิบัติงานด้านการศึกษาเพื่อการพัฒนา และมีความกระตือรือร้นที่จะแสวงหาความรู้ใหม่ๆ เพื่อนำมาใช้ประโยชน์ต่อสังคมส่วนรวมอยู่ตลอดเวลา จึงอาจกล่าวได้ว่านับได้ว่าแนวพระราชดำรินี้ในฐานะในฐานะเครื่องมือในการสร้างเข้าใจเกี่ยวกับการพัฒนาประเทศเป็นการสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับของการพัฒนาให้กับประชาชน โดยสอดคล้อง สาระที่ลึกซึ้ง และตรงกับความมุ่งหมายและสาระของการศึกษาเกี่ยวกับการพัฒนา โดยให้ความสำคัญกับเครื่องมือด้านการศึกษา คือ พัฒนศึกษา นั่นเอง

บทที่ 7

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง แนวพระราชดำรินในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศ โดยมีวัตถุประสงค์ของการวิจัย คือ 1) เพื่อสังเคราะห์พระราชปณิธานด้านการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และ 2) เพื่อวิเคราะห์แนวพระราชดำรินในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศที่ได้การสืบสานพระราชปณิธานมาจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยมีวัตถุประสงค์ในการวิจัยครั้งนี้ เพื่อศึกษาแนวพระราชดำรินในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศในส่วนของ การสืบสานพระราชปณิธานของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และรวบรวมหลักฐานโดยคำนึงถึงเหตุการณ์หรือสถานการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นภายใต้รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว มาสังเคราะห์และวิเคราะห์โดยใช้พื้นฐานการศึกษาทางด้านต่างๆ ได้แก่ พื้นฐานการศึกษาด้านสังคม วัฒนธรรม การเมือง เศรษฐกิจ และอื่นๆ มาประกอบการวิเคราะห์ด้วย เป็นการวิจัยวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้กระบวนการศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารหรือการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) การวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) กระบวนการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (Structured Interview) และการสัมภาษณ์เจาะลึก (in-depth interview) มาใช้ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้

1. สรุปผลการวิจัย

การนำเสนอผลการวิจัย เรื่อง แนวพระราชดำรินในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศ ผู้วิจัยได้ข้อค้นพบและได้นำเสนอสรุปผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์การวิจัย แบ่งเป็นประเด็นหลัก ดังต่อไปนี้

พระราชดำรินี้ในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศที่ได้สืบสานมาจากพระราชปณิธานในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีรายละเอียดได้ดังต่อไปนี้

1) การนำแนวพระราชดำรินี้ในฐานะเครื่องมือทางการศึกษาเพื่อพัฒนามนุษย์อย่างสมดุล
 การพัฒนามนุษย์โดยให้คนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา และพัฒนามนุษย์นั้นจะต้องพัฒนาทั้งทางด้านพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา การพัฒนาที่ยั่งยืน โดยมนุษย์ในฐานะที่เป็นแกนกลางต้องไปประสานปรับเปลี่ยนระบบความสัมพันธ์องค์รวมใหญ่อย่างเป็นบูรณาการ ซึ่งคุณค่าในมุมมองทางด้านมนุษยศาสตร์ กระบวนการพัฒนาพัฒนามนุษย์ ที่ได้รับจากแนวพระราชดำรินี้ ซึ่งประกอบด้วย การแนวคิด การหล่อหลอมการเรียนรู้ และการประยุกต์ในการนำเอาองค์ความรู้ไปใช้ โดยนำพระราชดำรินี้ในฐานะเครื่องมือการพัฒนาพัฒนามนุษย์เพราะเปรียบเหมือนแนวคิด ที่พระมหากษัตริย์ได้ใช้เป็นเครื่องมือในการพัฒนาประชาชน

2 การนำแนวพระราชดำรินี้ไปพัฒนาประเทศด้วยหลักคุณธรรมจริยธรรม แนวพระราชดำรินี้ในฐานะในฐานะเครื่องมือในการสร้างเข้าใจเกี่ยวกับการพัฒนาประเทศยังแสดงให้เห็นถึงจุดประสงค์ที่พระมหากษัตริย์ต้องการสื่อให้ประชาชนเข้าใจถึงหลักการของการพัฒนาโดยมีความประสงค์ให้เป็นเครื่องมือของการพัฒนา และสอดคล้องด้วยหลักคุณธรรมจริยธรรม เพื่อมุ่งให้การพัฒนามนุษย์ สังคมและประเทศชาติสืบต่อไป และการปฏิบัติกิจกรรมหนึ่งสามารถส่งผลไปถึงการพัฒนามนุษย์ในทุกด้าน เพื่อให้เกิดผลเชื่อมโยงสัมพันธ์กันอย่างต่อเนื่อง ซึ่งการพัฒนามุ่งเน้น ไปสู่ความเข้าใจที่ตรงกัน โดยแนวพระราชดำรินี้เปรียบเสมือนแนวคิดการพัฒนาที่พระมหากษัตริย์ทรงดำริเพื่อส่งเสริมให้ประเทศชาติเกิดความเจริญและความก้าวหน้า เพื่อความมั่นคงของประเทศชาติ

3) การนำแนวพระราชดำรินี้ไปใช้สร้างคนและสร้างชาติ การปฏิรูปการศึกษาเพื่อการสร้างคนและสร้างชาติ ซึ่งเป็นการเปิดโอกาสให้คนในสังคมได้รับความเสมอภาคทางการศึกษาอย่างเท่าเทียมกัน รวมถึงการพัฒนาคนและประเทศชาติให้เจริญก้าวหน้าตามอารยประเทศ โดยแนวพระราชดำรินี้ของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศที่สืบสานพระราชปณิธาน โดยตรงจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเพื่อการศึกษาแก่คนทุกชั้นและเพื่อให้รอดพ้นจากภัยคุกคามของลัทธิจักรวรรดินิยม

3.4 การนำแนวพระราชดำรินี้เพื่อส่งเสริมการศึกษาเพื่อความมั่นคงของชาติ

ด้านการส่งเสริมการศึกษาเพื่อความมั่นคงของชาติอาจสรุปได้ว่าการร่างรัฐธรรมนูญฉบับพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวมีวิธีการที่เป็นประชาธิปไตยมากกว่ายุคสมัยก่อน ด้วยเหตุที่ว่าเป็นกฎหมายที่เปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการปกครองประเทศมากกว่า

ความสำคัญของการสืบสานพระราชปณิธานในด้านการศึกษาเพื่อการพัฒนาประเทศในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวสามารถสรุปประเด็นได้ดังนี้

1) การส่งเสริมการศึกษาเพื่อราษฎรทุกระดับ

แนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศ การปฏิรูปการศึกษาเพื่อการสร้างคนและสร้างชาติ ซึ่งเป็นการเปิดโอกาสให้คนในสังคมได้รับความเสมอภาคทางการศึกษาอย่างเท่าเทียมกัน รวมถึงการพัฒนาคนและประเทศชาติให้เจริญก้าวหน้าตามอารยประเทศ โดยแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศที่สืบสานพระราชปณิธานโดยตรงจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเพื่อให้การศึกษาแก่คนทุกชั้นและเพื่อให้รอดพ้นจากภัยคุกคามของลัทธิจักรวรรดินิยมผลิตบุคลากรที่มีความรู้ความสามารถในการสอนอย่างแท้จริง และได้พัฒนารูปแบบโครงการศึกษาหรือแผนการศึกษาแห่งชาติมาเป็นลำดับเพื่อเน้นแนวทางการจัดการศึกษาในประเทศให้เป็นระบบตลอดจนมีฐานะที่เป็นแม่บทหลักในการจัดการศึกษาของประเทศ อันก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านรูปแบบของการจัดการศึกษา

2) การส่งเสริมการศึกษาเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิต

แนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเน้นความสำคัญของการส่งเสริมการเรียนรู้ในด้านต่างๆ และทรงวางรากฐานในการจัดการศึกษาสำหรับประชาชนในประเทศเพื่อป้องกันกาเผยแพร่วัฒนธรรมต่างๆ ซึ่งอาจเป็นภัยกับประเทศไทย รวมทั้งส่งเสริมการเรียนรู้จากตำรา การฝึกฝนทั้งกาย วาจา และใจ เช่นเดียวกับพระราชบิดาและพระบรมเชษฐา และพระองค์ยังทรงถ่ายทอดความรู้ให้กับข้าราชการบริพารและบุคคลใกล้ชิด เพื่อให้สามารถอยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างสงบสุข การฝึกความมีน้ำใจนักกีฬา ความสามัคคีในหมู่คณะ ทรงเน้นการรู้จักมารยาทและอ่อนน้อมถ่อมตน ความซื่อสัตย์สุจริต ความมีระเบียบวินัยการรู้คุณค่าของสิ่งแวดล้อม ซึ่งถือได้ว่าพระองค์ทรงเป็นผู้วางรากฐานในการส่งเสริมการศึกษาและการเรียนรู้ตามอัธยาศัยให้กับเจ้านาย ข้าราชการบริพารข้าราชการสำนักและบุตรในพระบรมราชูปถัมภ์อยู่เสมอและการสร้างแหล่งการเรียนรู้ตลอดชีวิต

3) การส่งเสริมความรู้คู่คุณธรรม

แนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในการส่งเสริมการศึกษา เพื่อพัฒนาประเทศ ที่ได้สืบสานมาจากพระราชปณิธานในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อนำมาการสังเคราะห์องค์ความรู้ด้านการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พบว่า แนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศ มุ่งเน้นให้คนไทยมีความสุขถ้วนหน้า สามารถพึ่งตนเองก้าวทันโลก โดยยังคงรักษาเอกลักษณ์ของความเป็นไทย มีค่านิยมต่อการปรับเปลี่ยนกระบวนการคิด เจตคติ และกระบวนการทำงานให้เอื้อต่อการเปลี่ยนแปลงระบบการบริหารจัดการที่มุ่งสู่ประสิทธิภาพ คุณภาพ รู้เท่าทัน ก้าวทันโลก และมีความยืดหยุ่นพร้อมรับการเปลี่ยนแปลง ควบคู่ไปกับการมีคุณธรรมและซื่อสัตย์สุจริต ซึ่งเป็นปัจจัยหลักชี้้นำและจูงใจให้บุคคลแสวงหาและสามารถดำเนินชีวิตในแนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืน เนื่องจากสภาวะการดำรงชีวิตของคนในสังคมปัจจุบันมีความซับซ้อนมากขึ้น ด้วยเหตุนี้ กระบวนการเรียนรู้ เพื่อนำไปสู่สังคมที่มีการพัฒนาอย่างยั่งยืน จำเป็นต้องมีสาระเนื้อหาที่เหมาะสมและมีความต่อเนื่องตลอดชีวิต

4) การส่งเสริมการศึกษาเพื่อความมั่นคงของชาติ

แนวพระราชดำริในฐานะเครื่องมือในการสร้างเข้าใจเกี่ยวกับการพัฒนาประเทศ ในการศึกษาแนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศ ที่ได้สืบสานมาจากพระราชปณิธานในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อนำมาการสังเคราะห์องค์ความรู้ด้านการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พบว่า แนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศ มุ่งเน้นให้คนไทยมีความสุขถ้วนหน้า สามารถพึ่งตนเองก้าวทันโลก โดยยังคงรักษาเอกลักษณ์ของความเป็นไทย มีค่านิยมต่อการปรับเปลี่ยนกระบวนการคิด เจตคติ และกระบวนการทำงานให้เอื้อต่อการเปลี่ยนแปลงระบบการบริหารจัดการที่มุ่งสู่ประสิทธิภาพ คุณภาพ รู้เท่าทัน ก้าวทันโลก และมีความยืดหยุ่นพร้อมรับการเปลี่ยนแปลง ควบคู่ไปกับการมีคุณธรรมและซื่อสัตย์สุจริต ซึ่งเป็นปัจจัยหลักชี้้นำและจูงใจให้บุคคลแสวงหาและสามารถดำเนินชีวิตในแนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืน เนื่องจากสภาวะการดำรงชีวิตของคนในสังคมปัจจุบันมีความซับซ้อนมากขึ้น

2. อภิปรายผลการวิจัย

2.1 แนวพระราชดำริในฐานะเครื่องมือทางการศึกษาเพื่อพัฒนามนุษย์

แนวพระราชดำริซึ่งถือได้ว่าเป็นแนวทางในการพัฒนามนุษย์ เพราะเปรียบเหมือนแนวคิดที่พระมหากษัตริย์ได้ใช้เป็นเครื่องมือในการพัฒนาประชาชน และเป็นกระบวนการในการส่งเสริมการศึกษาเพื่อการเปลี่ยนแปลงและพัฒนามนุษย์ โดยการเน้นให้มนุษย์พัฒนาในด้านต่างๆ หรืออาจกล่าวได้ว่าแนวพระราชดำรินี้เป็นเครื่องมือการพัฒนาคน โดยใช้กระบวนการการศึกษาเพื่อให้มนุษย์เกิดการเรียนรู้และถือว่าแนวพระราชดำรินี้เป็นเครื่องมือทางการศึกษาที่ทรงถ่ายทอดให้กับประชาชน โดยมีจุดมุ่งหมายสำคัญเพื่อให้ประชาชนนั้นนำแนวคิดดังกล่าวไปใช้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตและการปฏิบัติตนสืบต่อไป รวมทั้งเพื่อให้เกิดความเป็นมนุษย์ให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้นต่อไป

ในการพัฒนาคนเพื่อนำไปสู่การพัฒนาประเทศนั้นต้องเริ่มที่หน่วยเล็กที่สุดคือ หน่วยมนุษย์ซึ่งเป็นหัวใจของการพัฒนาทั้งปวง และมนุษย์หรือคนนี่เองจะเป็นกลไกสำคัญที่จะไปพัฒนาชุมชน สังคม และประเทศชาติ แล้วจะย้อนกลับมาที่หน่วยย่อย คือมนุษย์

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงสืบสานพระราชปณิธานของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่เห็นได้ชัดเจน คือการที่ทรงอุปถัมภ์โรงเรียนมหาดเล็กหลวง จนพัฒนาไปสู่โรงเรียนที่สร้างสุภาพบุรุษ คือโรงเรียนวชิราวุธวิทยาลัย และสนับสนุนเยาวชนในการกิจกรรมของลูกเสือ การสนับสนุนให้เกิดองค์กรท้องถิ่นซึ่งเป็นเรื่องของการปกครองท้องถิ่นในปัจจุบัน การสนับสนุนให้มีการค้นคว้าวิจัยซึ่งเป็นแนวคิดที่ทันสมัยมากในยุคสมัยนั้น

แต่ในปัจจุบันการพัฒนาคนตามแนวพระราชดำริที่ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเน้นมากในอดีตนั้นตรงกับสิ่งที่สอดคล้องกับบริบทด้านปัญหาของสังคมปัจจุบันคือแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 ที่เขียนว่า...เป็นการพัฒนาแบบองค์รวมที่ยึด “คนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา” บนพื้นฐานของการเปลี่ยนแปลงอย่างสมดุล โดยเชื่อมโยงทุกมิติทั้งตัวคน สังคม และวัฒนธรรม เศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม และการเมือง โดยใช้ความรู้ คุณธรรม และความเพียร ขบวนการพัฒนาที่อยู่บนหลักความพอประมาณ ความมีเหตุผล และมีภูมิคุ้มกัน ที่ดี และพร้อมรับการเปลี่ยนแปลง และผลกระทบจากกระแสโลกาภิวัตน์ เพื่อนำไปสู่สังคมโดยที่พึงปรารถนา คือ “สังคมอยู่ดีเป็นสุขร่วมกัน...”

(สำนักงานคณะกรรมการการพัฒนาระบบราชการ

และสังคมแห่งชาติ, 2539: ๓-๑)

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสนพระทัยและทรงตระหนักถึงคุณค่าของการจัดการศึกษาให้กับประชาชนในทุกระดับอย่างเท่าเทียมกัน และทรงพยายามถ่ายทอดความรู้และ

ที่พระองค์ทรงเชี่ยวชาญให้กับพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการบริพาร รวมทั้งประชาชนในรูปแบบและวิธีการต่างๆ ทรงพัฒนากระบวนการเรียนรู้ระยะยาวของมนุษย์ที่จะทำให้บุคคลได้เรียนรู้ถึงค่านิยมที่สำคัญ ๆ ของสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพควบคู่กับการส่งเสริมความรู้คู่คุณธรรม นอกจากการเรียนรู้แล้ว พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวยังปลูกฝังพระราชปณิธานด้านการศึกษาที่ทรงตั้งพระทัยไว้ ผ่านแนวพระราชดำริในเรื่องต่างๆ ให้กับประชาชน อาทิ ผู้ฉลาดต้องมีคุณธรรมและจริยธรรม ซึ่งจะส่งเสริมตนเองและสังคมให้เจริญก้าวหน้าอย่างมั่นคง ซึ่งปัญหาด้านการพัฒนาคนที่เกิดขึ้นในสังคมไทย สาเหตุแห่งปัญหาประการหนึ่ง อาจจะเป็นเนื่องมาจากเป้าหมายของการศึกษา ส่วนหนึ่งตกอยู่ใต้อิทธิพลของแนวคิดในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมจากโลกตะวันตก ที่เน้นความสำเร็จเฉพาะตัวบุคคล เน้นการแข่งขัน เน้นการบริโภคนิยม นอกจากนั้น จากการศึกษาวิจัยด้านการศึกษาพบว่าการศึกษาของไทยในปัจจุบัน มีปัญหาที่สำคัญคือ รูปแบบการจัดการศึกษามีข้อจำกัด การจัดการเรียนการสอนทั้งในระบบโรงเรียนและนอกระบบโรงเรียนขาดการสนับสนุนและส่งเสริมอย่างจริงจังในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนเพื่อสร้างคุณธรรมและจริยธรรม ทั้งแก่เด็ก เยาวชน และประชาชน เพราะเน้นการท่องจำมากกว่าเพื่อนำไปปฏิบัติ เป็นการจัดการศึกษาที่ไม่สอดคล้องกับความต้องการ และความจำเป็นของท้องถิ่น นอกจากนี้ ยังมีสาเหตุสืบเนื่องมาจากการพัฒนาด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ก่อให้เกิดผลกระทบต่อวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของคนในสังคมทั้งประเทศ วัฒนธรรมและค่านิยมของคนไทยเปลี่ยนแปลงไป การศึกษาได้กลายเป็นเครื่องมือสำคัญในระบบอุตสาหกรรมหรือทุนนิยม ซึ่งก่อให้เกิดความเอารัดเอาเปรียบต่อคู่แข่ง แข่งขัน เพื่ออำนาจ ชื่อเสียง และโภคทรัพย์ ทำให้เกิดปัญหาสังคมนานาประการ⁴⁴⁰ รวมทั้งนำไปสู่การตั้งคำถามที่ว่าการศึกษาที่พึงประสงค์เพื่อพัฒนาคน สังคม และประเทศชาติให้เจริญก้าวหน้าทั้งเพื่อคนในปัจจุบันและอนาคต จากการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ ที่ได้ศึกษาค้นคว้าวิจัยเกี่ยวกับพระราชประวัติและพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นทุกท่านได้ให้สัมภาษณ์ว่า

“...แนวคิดสมัยใหม่ของทางตะวันตก ของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ก่อให้เกิดการปรับปรุงประเทศอย่างมากมาย ทั้งในด้านการปกครอง ปรับปรุงการบริหารการปกครองส่วนกลางมีส่วนราชการมากขึ้น ...”

“...พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริที่จะวางระเบียบข้าราชการพลเรือนเป็นข้าราชการอาชีพ โดยไม่แสวงหาผลประโยชน์ทางอื่น

⁴⁴⁰ พนม พงษ์ไพบูลย์, “ระบบการศึกษาเพื่อพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ของชาติ,” (เอกสารวิจัยส่วนบุคคลเสนอต่อวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร, 2533).

เปิดโอกาสให้ผู้มีความรู้เข้ารับราชการมีระบบสรรหาที่เป็นกลางและยุติธรรม มีระเบียบวินัยที่เป็นแบบแผนเดียวกันเพื่อให้ข้าราชการได้รับความเป็นธรรม..”

(จุฑามาศ ทวีไพบูลย์วงษ์,สัมภาษณ์,26กันยายน 2555

)

“...พระราชดำริที่จะปรับปรุงและพัฒนาการปกครองท้องถิ่นให้เป็นแบบเทศบาล เพื่อให้เป็นพื้นฐานของการปกครองระบอบประชาธิปไตย...”

“...แนวพระราชดำรินี้ในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศ มุ่งเน้นให้คนไทยมีความสุขถ้วนหน้า สามารถพึ่งตนเองก้าวทันโลก โดยยังคงรักษาเอกลักษณ์ของความเป็นไทย มีค่านิยมต่อการปรับเปลี่ยนกระบวนการคิด เจตคติ และกระบวนการทำงานให้เอื้อต่อการเปลี่ยนแปลงระบบการบริหารจัดการที่มุ่งสู่ประสิทธิภาพ คุณภาพ...”

(ไกล่รุ่ง อามระดิษ,สัมภาษณ์,26

กันยายน 2555)

“...พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะพระองค์มีความกล้าหาญที่จะยอมรับความจริงและความมีน้ำพระทัยอันกว้างขวางเป็นประชาธิปไตยของพระองค์ โดยอาศัยการมีระเบียบวินัย และความสามัคคี ของพระองค์ และได้ปลูปลูกฝังให้กับประชาชนของพระองค์ ...”

“...การสร้างความตระหนักของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับด้านการศึกษา เพื่อให้กลุ่มบุคคลที่มีหน้าที่ส่งเสริมการศึกษาของชาติ ได้มีโอกาสเรียนรู้และทำความเข้าใจกับแนวความคิดพื้นฐาน ความเชื่อมโยงระหว่างการศึกษากับการพัฒนาที่ยั่งยืน ...”

(วีรวัลย์ งามสันติกุล ,สัมภาษณ์,26

กันยายน 2555)

2.2 แนวพระราชดำรินี้ในฐานะเครื่องมือทางการศึกษาเพื่อพัฒนาที่ยั่งยืนและสมดุล

การพัฒนาคนโดยให้คนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา และพัฒนามนุษย์นั้นจะต้องพัฒนาทั้งทางด้านพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา การพัฒนาที่ยั่งยืน โดยมนุษย์ในฐานะที่เป็นแกนกลางต้องไปประสานปรับเปลี่ยนระบบความสัมพันธ์องค์รวมใหญ่อย่างเป็นบูรณาการ ซึ่งคุณค่าในมุมมองทางด้านมนุษยศาสตร์ กระบวนการพัฒนาพัฒนามนุษย์ ที่ได้รับจากแนวพระราชดำรินี้ ซึ่ง

ประกอบด้วย การแนวคิด การหล่อหลอมการเรียนรู้ และการประยุกต์ในการนำเอาองค์ความรู้ไปใช้ โดยนำพระราชดำรินี้ในฐานะเครื่องมือการพัฒนาคนเพราะเปรียบเหมือนแนวคิด ที่พระมหากษัตริย์ ได้ใช้เป็นเครื่องมือในการพัฒนาประชาชนซึ่งสอดคล้องกับพระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต)⁴⁴¹ ได้กล่าวว่า การศึกษาเพื่อพัฒนาคนให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ จะต้องมียุทธศาสตร์ประกอบ 4 ประการที่เรียกว่า จตุสดมภ์ของการศึกษา คือ การศึกษาเพื่อพัฒนาศักยภาพและเพื่อเตรียมเครื่องมือสำหรับการศึกษาต่อเนื่องตลอดชีวิตหรือการเตรียมจิตใจของผู้เรียนให้มีความพร้อมที่จะศึกษาต่อไป และตามหลักพุทธศาสนาคือขั้นแรกผู้เรียนต้องมีฉันทะที่จะเรียนฝึกอบรมให้มีสติและสมาธิเพื่อช่วยให้ผู้เรียนมีความจำดีตลอดรู้จักคิดวิเคราะห์แยกแยะข้อมูลทั้งหลายเพื่อแสวงหาความรู้ด้วยตนเอง และเพื่อพัฒนาสมรรถภาพ หมายถึงการเรียนเพื่อนำความรู้มาปฏิบัติให้บรรลุผลตามวัตถุประสงค์และสามารถทำงานร่วมกับคนอื่นได้ เพื่อให้ทีมงานแข็งแกร่งซึ่งคนรุ่นใหม่ต้องมีมนุษยสัมพันธ์และมีคุณธรรมจริยธรรมในการทำงานร่วมกัน เพื่อวางรากฐานให้กับระบบธรรมาภิบาล ก็คือการบริหารจัดการที่ดีเน้นความโปร่งใส ไม่มุ่งเน้นแต่โกงกินบ้านเมือง การศึกษาเพื่อการพัฒนาคนก็แท้จริงนั้น น่าจะต้องเป็นการศึกษาและการฝึกอบรมที่เหมาะสมและถูกวิธี จึงจะมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงมนุษย์ สังคม และประเทศในทางที่ดีให้บังเกิดขึ้น และเป็นกระบวนการส่งเสริมการศึกษาเพื่อการพัฒนาและพัฒนามนุษย์ เพื่อให้เป็นระบบแห่งการดำรงอยู่ด้วยดีมีสมดุลอย่างต่อเนื่องในการพัฒนามนุษย์นั้น มีแนวทางในการพัฒนามนุษย์ เช่น รักการเรียนรู้ ไม่เบียดเบียน และมีการสร้างความเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ทั้งในพฤติกรรมหาเลี้ยงชีพให้ เป็นสัมมาอาชีพะ หรือการเลี้ยงชีพโดยสุจริต ไม่ก่อภัยต่อตนเอง ให้รู้จักประมาณการ

ในส่วนของพฤติกรรมหาเลี้ยงชีพและเป็นสัมมาอาชีพะหรือการเลี้ยงชีพโดยสุจริตนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชได้ทรงเน้นบ่อยครั้ง พระบรมราชาไมตรีหลายองค์ที่พระราชทานแก่บัณฑิตที่เข้ารับพระราชทานปริญญาบัตร จากมหาวิทยาลัยต่างๆอีกเช่น เสด็จไปพระราชทานปริญญาบัตร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ก็ได้พระราชทานพระบรมราชาไมตรีว่า

...ในการใช้วิชาความรู้ดำเนินอาชีพต่อไปข้างหน้า นั้น ควรคำนึงถึงเกียรติแห่งวิชาชีพนั้นๆ ให้มาก จึงได้พึงถึงประโยชน์ของส่วนรวมด้วย...การใช้ความรู้ที่ได้ศึกษาจากมหาวิทยาลัยนี้ ด้วยความซื่อตรงสุจริต จะเป็นประโยชน์แก่บ้านเมืองของเราได้มาก...

(มธ 3, 30 ธ.ค. 2497)

⁴⁴¹ พระธรรมโกศาจารย์(ประยูร ธมฺมจิตฺโต), มนุษย์: สร้างเสริมภูมิปัญญาพัฒนาคุณค่าความเป็นมนุษย์, วารสาร มนุษยศาสตร์ปริทรรศน์ 25, 2548.

...การใช้วิชาความรู้ประกอบอาชีพไม่ว่าอย่างใด ข้าพเจ้าใคร่ขอให้ท่านทั้งหลายจงมั่นอยู่ในความซื่อสัตย์สุจริต ถือเอาประโยชน์ส่วนรวมเป็นที่ตั้ง เพราะคุณธรรมอันนี้เป็นมูลฐานอันสำคัญที่จะยังความเจริญและความเป็นปึกแผ่นแก่สังคม ...

(มธ 2, 23 พ.ศ. 2496)

...การที่จะใช้ความรู้ในการประกอบอาชีพต่อไปข้างหน้า ควรนึกถึงเกียรติและความซื่อตรงเพื่อประโยชน์ส่วนรวมให้มาก...

(มธ 8, 28 พ.ศ. 2503)

...ในการใช้วิชาความรู้ดำเนินอาชีพต่อไปข้างหน้า ควรคำนึงถึงเกียรติแห่งวิชาชีพนั้นๆ ให้มาก จงได้พึงเล็งถึงประโยชน์ของส่วนรวมด้วย...การใช้ความรู้ที่ได้ศึกษาจากมหาวิทยาลัยนี้ด้วยความซื่อตรงสุจริต จะเป็นประโยชน์แก่บ้านเมืองของเราได้มาก...

(มธ 3, 30 พ.ศ. 2497)

แนวพระราชดำรินั้นสามารถนำไปใช้ในการพัฒนาตนเอง เพราะเป็นแนวทางในการพัฒนาและส่งเสริมให้มนุษย์มีความรู้ ความเข้าใจ และเป็นการดำเนินการบนพื้นฐานของการพัฒนาอย่างองค์รวมให้มีความสมดุลอย่างรอบด้าน โดยต้องคำนึงถึงทุกมิติอย่างรอบด้านทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อม เปิดโอกาสให้ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องได้มีส่วนร่วมในการพัฒนา คำนึงถึงความ เป็นองค์รวมในเชิงบูรณาการ โดยพิจารณาผลเชื่อมโยงที่เกิดขึ้นอย่างหลากหลายบนความแตกต่าง ทางด้านสังคม เศรษฐกิจ และบริบทอื่นๆ โดยคุณค่าดังกล่าวมีจุดมุ่งหมายเพื่อการพัฒนา มนุษย์ใน ด้านต่างๆ เพื่อให้เกิดคุณค่าในตนเองและคุณค่าทางสังคม ซึ่งประกอบด้วยคุณค่าด้านร่างกายและ ด้านสังคม ในขณะที่จุดมุ่งหมายของการพัฒนาด้านจิตใจ ซึ่งประกอบด้วยคุณค่าด้านจิตใจและด้าน อารมณ์ และเป้าหมายการพัฒนาด้านปัญญา การตระหนักรู้ถึงองค์ความรู้ที่ได้จากการส่งเสริม การศึกษาให้กับประชาชนในทุกระดับอย่างเท่าเทียมกัน การพัฒนากระบวนการเรียนรู้ระยะยาวของ มนุษย์ที่จะทำให้บุคคลได้เรียนรู้ถึงค่านิยมที่สำคัญ ๆ ของสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพควบคู่กับ การส่งเสริมความรู้คุณธรรม เช่น ผู้ฉลาดต้องมีคุณธรรมและจริยธรรม รวมทั้งการส่งเสริมตนเอง สังคมและประเทศชาติให้เจริญก้าวหน้าอย่างมั่นคงสืบต่อไป

2. ข้อเสนอแนะ

2.1 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

ควรนำการวิเคราะห์เกี่ยวกับแนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศ ไปใช้ในการกำหนดแนวทางในการเตรียมคนหรือพัฒนาให้มีคุณภาพแบบองค์รวมโดยใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาคน เพื่อให้คนเป็นแรงสำคัญในการพัฒนาประเทศชาติในอนาคตต่อไปอย่างเป็นรูปธรรม

2.2 ข้อเสนอแนะในการวิจัย

ควรมีการศึกษาแนวทางและรูปแบบในการพัฒนามนุษย์จากแนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศ และนำผลจากการวิจัยที่ได้ไปใช้เป็นแนวทางในการจัดการเรียนการสอนในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งการศึกษาในระบบนอกระบบ และตามอัธยาศัยต่อไป

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

กันยา สุวรรณแสง. **จิตวิทยาทั่วไป**. กรุงเทพฯ: คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2532

การศึกษานอกโรงเรียน, กรม. **การศึกษาตลอดชีวิต การศึกษาของคนไทยในยุคโลกาภิวัตน์**. กรุงเทพฯ: กรมการศึกษานอกโรงเรียน, 2543.

การศึกษานอกโรงเรียน, กรม. **ศูนย์ส่งเสริมการศึกษาตลอดชีวิต สำหรับสตรี**. กรุงเทพฯ: กรมการศึกษานอกโรงเรียน, 2543.

กิติมา ปรีดีดีดิก. **ปรัชญาการศึกษา**. กรุงเทพฯ: ประเสริฐการพิมพ์, 2520.

กุลธน ธนาพงศธร และไตรรัตน์ โภคพลากรณย์. **“การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในองค์การโดยการฝึกอบรม” การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในองค์การ**. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2530.

เกื้อ วงศ์บุญสิน. **ประชากรกับการพัฒนา**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540.

โกสินทร์ รังสยาพันธ์. การศึกษากับสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง. **วิทยากรย์ 85,6** กปกห- (มิถุนายน 2530): 24.

ไกรยุทธ อีรตยาสินนท์. **แนวพระราชดำริด้านการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ของ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว**. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษาและฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531.

คณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน, สำนักงาน. **การปฏิรูปการศึกษาในแผ่นดิน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**. กรุงเทพฯ: กระทรวงศึกษาธิการ, 2546.

คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, สำนักงาน. **ยุทธศาสตร์การศึกษาตลอดชีวิตเพื่อสังคมไทย ในศตวรรษที่ 21**. กรุงเทพฯ: สถาบันเทคโนโลยีเพื่อการศึกษาแห่งชาติ, 2543.

คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, สำนักงาน. **รายงานการจัดการศึกษานอกระบบเพื่อ การศึกษา.ม.ป.ป.**

คณะกรรมการจัดงานฉลองวันเถลิงถวัลยราชสมบัติ ครบ 100 ปีการจัดศึกษาในรัชกาล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. **เอกสารเรื่องการจัดการศึกษาในรัชกาล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2511.

งามพิศ สัตย์สงวน. **หลักมานุษยวิทยา**. กรุงเทพฯ: เจ้าพระยาการพิมพ์, 2532.

จดหมายลงนามแทนเสนาบดีกระทรวงธรรมการที่ 1/385 ซึ่งแจ่มมายังเสนาธิการบดีสภา
วันที่ 27 เมษายน 2474.

จรัส กัมพลาศิริ. **พระบรมราชาธิบายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง
เหตุขัดข้อง 4 ประการ** ซึ่งทำให้การตั้งปวงไม่สำเร็จไปโดยเร็ว. กรุงเทพฯ:
ศิลปากร, 2504.

จักรกฤษณ์ นรนิติผดุงการ(บรรณานักการ), การบริหารงานพัฒนาชนบท. กรุงเทพฯ : สถาบัน
จารุวรรณ ไวยเจตน์. **การศึกษาภาคบังคับของไทย พ.ศ. 2464 – 2474**. พระนคร: โรงพิมพ์ครูสภา
, 2517.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **กระแสพระบรมราชโองการซึ่งบรรจุไว้ในศิลา
พระฤกษ์โรงเรียนมหาดเล็กหลวง**. พระบรมราชาโชวาทกับวชิราวุธวิทยาลัย. กรุงเทพฯ:
โรงพิมพ์ไทยเชชม, 2519.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **พระบรมราชาโชวาทในพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**, พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทางเพลิงศพ คุณหญิงเล็ก ศรี
ธรรมสุกราช วันที่ 13 สิงหาคม 2515. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์ 2515.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **พระบรมราชาโชวาทพระราชทานนักเรียนโรงเรียน
สวนกุหลาบ เมื่อปีชกาล พ.ศ. 2433**. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทางเพลิงศพ
คุณหญิงเล็ก ศรีธรรมสุกราช, พ.ศ. 2515, หน้า 39 – 40.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **พระราชหัตถเลขา ทรงสั่งราชการในรัชกาลที่ 5
และ 6 กับเรื่องประกอบ**. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2507.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และลายพระหัตถ์สมเด็จพระปิตุจฉาเจ้าสุทนต์มหาราช
พระอรรคราชเทวี** พิมพ์ในงานพระเมรุ จอมพล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้า
ฟ้าบริพัตรสุขุมพันธ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต วันที่ 10 เมษายน 2493.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูล
พระบรมราชาโชวาทพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทาน พระยามหิบาล
บริรักษ์ (สวัสด์ ภูมิรัตน)** ลงวันที่ 26 เมษายน ร.ศ. 117.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูล
ของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว ถึงพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ ลงวันที่ 16 มีนาคม ร.ศ. 116.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูล
ของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี แต่ยังมีบรรดาศักดิ์เป็นพระมนตรีพจนกิจ
และพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ ร.ศ. 113-118 พิมพ์ในการพระราชทานเพลิงศพ ท่าน
ผู้หญิงเสงี่ยม พระเสด็จสุเรนทราธิบดี 12 เมษายน. พระนคร: ม.ป.ท., 2504.

จุลจักรพงษ์, พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า. เกิดวังปารุสก. กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, 2516.

จุลจักรพงษ์, พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า. เกิดวังปารุสก. เล่ม 1. พระนคร: คลังวิทยา, 2501.

จุลจักรพงษ์, พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า. เจ้าชีวิต. กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, 2517.

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ประวัติจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2459-2509 พิมพ์เป็นที่
ระลึกในวันครบรอบห้าสิบปีของการสถาปนา. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
2510.

จำลอง สุวรรณเรือง. [การศึกษากับการพัฒนาประเทศ](#). กอสินธุ์: ม.ป.ท., 2546.

ชนิตา รักรัษพลเมือง. การศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศ. กรุงเทพฯ: โอ.เอส.พรีนติ้งเฮ้าส์, 2532.

ชนิตา รักรัษพลเมือง. การศึกษาเพื่อการพัฒนาประเทศ. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2532.

ชนิตา รักรัษพลเมือง. การศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศ. กรุงเทพฯ: โอ.เอส. พรีนติ้งเฮ้าส์, 2532:95

ชมพูนุช นาดีรักรัษ. บทบาทที่ปรึกษาชาวต่างประเทศในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต. กรุงเทพฯ: แผนกวิชา
ประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2514.

ชลลดา ทองทวี. การศึกษาแบบองค์รวม. ม.ป.ท., 2550.

ชัยอนันต์ สมุทวณิช และชัตติยา กรวรรณสุต. เอกสารการเมืองการปกครองไทย. กรุงเทพฯ:

สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2518.

ชาติรี ประภิตนันทกา. การเมืองและสังคมในศิลปะสถาปัตยกรรม สยามสมัยไทยประยุกต์
ชาตินิยม. กรุงเทพฯ: มติชน, 2547.

ชีรวัดณ์ นิเจนตร. **การศึกษากับการพัฒนาชุมชน**. กรุงเทพฯ : หน่วยศึกษานิเทศก์กรมการฝึกหัดครู , 2528.

ชุมชนออนไลน์เพื่อการจัดการความรู้. **การศึกษากับการพัฒนาประเทศ** [ออนไลน์], 19 กรกฎาคม 2555. แหล่งที่มา <http://www.gotoknow.org/blogs/posts/262037>

ทิตยา สวรรณชฎ, พัฒนาสังคม ขอบเขตและแนวความคิด. **วารสารพัฒนบริหารศาสตร์** 3 (กรกฎาคม 2522) : 341 – 363.

ณรงค์ พ่วงพิศ. **การวิเคราะห์นโยบายเกี่ยวกับการศึกษาของคนจีนใจประเทศไทย ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, 2514.

ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม. **พระเกียรติประวัติจอมพลเรือจอมพล สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต**. ม.ป.ท., 2508.

ดวงเดือน พันธุมนาวิน. **ครูกับการปลูกฝังจริยธรรมแก่นักเรียน**. กรุงเทพฯ: บริษัทส่งเสริมการศึกษาและจริยธรรม, 2544.

ดารา ทีปะปาล, **เอกสารคำสอนรายวิชาการศึกษากับการพัฒนาประเทศ. (Education and Country Development**. กรุงเทพฯ: สถาบันราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา , 2538.

ดำรงราชานุภาพ, สถาบัน. **พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ที่เกี่ยวกับการพัฒนาประเทศ**. กรุงเทพฯ: สำนักงานปลัดกระทรวงมหาดไทย กระทรวงมหาดไทย, 2551.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระบรมพระยา. **ประวัติเจ้าพระยามรธา**. ม.ป.ท., ม.ป.ป.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระบรมพระยา. **พระราชประวัติจอมพลพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช**. พระนคร: โรงพิมพ์กรมยุทธศึกษาทหารบก, 2516.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระบรมพระยา. **พระราชประวัติรัชกาลที่ 5 ก่อนเสวยราชย์**. พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2514.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระบรมพระยา. **โรงเรียนมหาดเล็กหลวง**. นิตานโบราณคดี, 295 – 298. พระนคร: คลังวิทยา, 2500.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระบรมพระยา. **ไทยรบพม่า**. พิมพ์ครั้งที่ 7 กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, 2520.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระบรมพระยา. และยูยี ยอนสัน, **ประวัติสังเขปแห่งการศึกษาประเทศไทยสยาม**. พระนคร: โรงพิมพ์เฮงหลี.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. **ความทรงจำ**. กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, 2517.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. **ประวัติสังเขปแห่งการศึกษา**

ประเทศไทย. พระนคร: โรงพิมพ์เซ่งฮง, 2463.

ติน ปรัชญพฤทธิ. **การบริหารการพัฒนา : ความหมาย เนื้อหา แนวทางและปัญหา**. พิมพ์

ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2537.

ทิว มุขธระโกษา. **พระมหากษัตริย์**. พระนคร: รุ่งเรืองธรรม, 2506.

ทองคุณ หงส์พันธ์. **การศึกษากับการพัฒนา : แนวความคิด ทฤษฎี และวิธีปฏิบัติ**. กรุงเทพฯ:

ห้างหุ้นส่วนจำกัดภาพพิมพ์, ม.ป.ป.

เทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, **สมเด็จพระ**. **การวางรากฐานการศึกษาในรัชกาล**

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ: ฝ่ายสารานุกรม จุฬาลงกรณ์

มหาวิทยาลัย, 2520.

เทียนฉาย กिरนนันท์. ยุทธศาสตร์การศึกษาเพื่อการพัฒนาประเทศ. **จุลสารพัฒนศึกษา ฉบับ**

พิเศษ (ตุลาคม 2539).

ธวัชชัย ชัยจิรฉายากุล. **รายงานการวิจัยประกอบการร่างพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ**

พ.ศ. ประเด็นระบบการศึกษา. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการการศึกษา

แห่งชาติ, 2541:11:00

นรเทพปรีดา, พระยา. ดุสิตธานี. **อักษรานุกรม ฉบับมหากษัตริย์รำลึก** มกราคม 2500.

นันทนา กปิลกาญจน์. **รายงานวิจัยเรื่อง การวิเคราะห์ในเชิงประวัติศาสตร์ รัชกาล**

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว: พ.ศ.2453-2468. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์,

2540.

บาทหยัน อิมสำราญ. บางระจัน: ประวัติศาสตร์ในวรรณกรรม. **เอกสารประกอบการประชุมเวที**

วิจัยมนุษยศาสตร์ไทย. สกว. คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 26-27

สิงหาคม 2547.

บรรพต วีระสัย, “การพัฒนาทางอวัตฤ” ใน **เอกสารการสอนชุดวิชาจริยศึกษา**. พิมพ์ครั้งที่ 6.

นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2539.

บุญญ์ นิลเกษ. **ปรัชญาเบื้องต้น**. กรุงเทพฯ: แพรวพิทยา, 2525.

ปกเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **คำนำหนังสือพุทธะมามกะ ใน ประมวลหนังสือสอน**

พระพุทธศาสนาแก่เด็ก. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2537.

ปกเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **คำนำหนังสือทศ 6 ใน ประมวลหนังสือสอน**

พระพุทธศาสนาแก่เด็ก. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2537.

- ปกเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันใน รัชกาลที่ 7 ภาค ต้น.** กรุงเทพฯ: สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, 2537.
- ปกเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันใน รัชกาลที่ 7 ภาค ปลาย.** กรุงเทพฯ: สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, 2537.
- ปกเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **พระบรมราโชวาทพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในการพระราชปริญญาบัตรแก่นิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย วันที่ 14 มีนาคม 2474.** ใน **ประมวลพระบรมราโชวาท และพระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7, 231–232.** กรุงเทพฯ : คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี. 2536.
- ปกเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **พระบรมราโชวาทพระราชทานในงานประจำปีของ วชิราวุธวิทยาลัย วันที่ 12 พฤศจิกายน พ.ศ. 2475.** ใน **ประมวลพระบรมราโชวาท และพระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7, 258–259.** กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี. 2536.
- ปกเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **พระราชกระแสบันทึก พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสเสด็จเยี่ยมคณะรัฐประศาสนศาสตร์ และคณะวิศวกรรมศาสตร์ วันที่ 9 สิงหาคม 2470 ใน ประวัติจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2459-2505 พิมพ์เป็นที่ระลึกในวันครบรอบห้าสิบปีของการสถาปนา, 93.** กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2510.
- ปกเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **พระราชดำรัสพระราชทานกองการฝึกหัดครู 8 มิถุนายน 2475.** ใน **ประมวลพระบรมราโชวาท และพระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7.** บรรเจิด อินทุจันทร์ยง (บรรณารักษ์), กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี. 2536.
- ประกาศพระราชบัญญัติ พระราชกำหนดต่าง ๆ รัชกาลที่ 6 พ.ศ. 2462.** กรุงเทพฯ :โรงพิมพ์บำรุง นุกุลกิจ, 2467.
- ประภาศรี สีหอำไพ. **พื้นฐานการศึกษาทางศาสนาและจริยธรรม.** กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535:1

ประยูท สิททิพันธ์. **แผ่นดินสมเด็จพระมงกุฎเกล้า**. นนทบุรี: อนุรักษ, 2538.

ประยูท สิททิพันธ์. **พระมหาดิราชเจ้า**. กรุงเทพฯ: สยาม, 2515.

ประยูร ศรีประสาธน์. **นโยบายการศึกษาไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 2. นนทบุรี: สุขุทัยธรรมมาธิราช.
ม.ป.ป.

ประเวศ วะสี. **วิถีมุขยในศตวรรษที่ 21** ศูนย์ หนึ่ง เก้า. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: ศูนย์จิตต
ปัญญาศึกษา ร่วมกับ สอนเงินมีมา, 2550.

ประเวศ วะสี. **ยกเครื่องทางปัญญาทางรอดจากความหายนะ. จุลสารปฏิรูปการศึกษา**:
กรุงเทพฯ: ม.ป.ท., 2541.

ประสิทธิ์ ตงยงศิริ. “หลักและแนวคิดในการพัฒนาประเทศ,” **วารสารพัฒนบริหารศาสตร์ 21**
(ตุลาคม 2524) : 660 – 670. ประสิทธิ์ สวัสดิ์ญาติ, “มานุษยวิทยาพัฒนาการ” **วารสาร
สังคมศาสตร์**. (12 (2) เมษายน 2518) .

ปรีดา วัชรางกูร. **พระปกเกล้าฯ กับระบอบประชาธิปไตย พระราชประวัติของ
พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวอย่างสมบูรณ์**, กรุงเทพฯ: การพิมพ์พระนคร,
2520.

ปิ่น มาลากุล, ม.ล.. **พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระมหาดิราชเจ้า**, 2446-
2538. กรุงเทพฯ: สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี,
2533.

ม.ล.ปิ่น มาลากุล. **อธิบายพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว**.
กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2521.

พนม พงษ์ไพบูลย์. **ระบบการศึกษาเพื่อพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ของชาติ**. เอกสารวิจัยส่วน
บุคคลเสนอต่อวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร, 2533.

พระเทพเวที (ประยูท ปยุตโต). **แ่งคิดเรื่องปรัชญาการศึกษา**. **วารสารการศึกษาแห่งชาติ 25**,
4 (เมษายน-พฤษภาคม 2534): 33-34.

พระเทพเวที (ประยูท ปยุตโต). **พุทธวิธีแก้ปัญหาเพื่อศตวรรษที่ 21**. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ :
บริษัท สหธรรมิก จำกัด, 2536.

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). มนุษย์: สร้างเสริมภูมิปัญญาพัฒนาคุณค่าความเป็น
มนุษย์. **วารสารมนุษยศาสตร์ปริทรรศน์**. 25, 2548.

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต). การศึกษาเครื่องมือพัฒนาที่ยังต้องพัฒนา. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ: สหธรรมิก, 2541.

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต). การศึกษาพัฒนาการหรือบูรณาการ. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม, 2543.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). การศึกษากับการวิจัยเพื่ออนาคตของประเทศไทย. พิมพ์ครั้งที่ 2.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). การศึกษาเพื่ออารยธรรมที่ยั่งยืน. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ:

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). การศึกษากับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม, 2542ก.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). การศึกษาเพื่อสร้างบัณฑิตหรือการศึกษาเพื่อเพิ่มผลผลิต. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม, 2542ค.

พระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, มูลนิธิ. สารานุกรม

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (เล่มที่ 1 - 2). กรุงเทพฯ: มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2540.

พระราชดำรัสที่พระราชทานแก่นักเรียนอุษาคเนย์ปีมะเส็ง ณ พระราชอุทยานสราญรมย์ วันที่ 9 พฤศจิกายน พ.ศ. 2472 ว่าด้วยลักษณะเอาอย่าง, 2536.

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542. ราชกิจจานุเบกษา. (เล่ม 116 ตอนที่ 74ก 19 สิงหาคม 2542) หน้า 2.

พระเสด็จสุเรนทราธิบดี, เจ้าพระยา. พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูล พระยาสุทธิ สุนทรียศักดิ์ กราบทูล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 24 เมษายน ร.ศ. 117. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ท่านผู้หญิงเสงี่ยม พระเสด็จสุเรนทราธิบดี 12 เมษายน 2504.

พิทยลาภพฤฒิยากร, กรมหมื่น. เจ็ดรอบอายุ. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2512.

พิริยะ ไกรฤกษ์. ศิลปกรรมหลัง พ.ศ.2475. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2525.

พิศาล มูลศาสตรสาทร. เทศบาลกับความมั่นคงแห่งชาติ. นิตยสารท้องถิ่น 22 5 (พฤษภาคม 2525): 17-18 .

ไพฑูริย์ สินลาวัฒน์. จำเป็นต้องปฏิรูประบบการศึกษาไทย. กรุงเทพฯ: คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542.

ไพฑูรย์ สีนลาร์รัตน์ และคณะ, **อิทธิพลทางการศึกษาของต่างประเทศที่มีต่อการจัดการศึกษาของไทย**, กรุงเทพฯ: คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550.

ภิญโญ สาธร, **หลักการบริหารการศึกษา**, กรุงเทพฯ: องค์การค้ำของคุรุสภา, 2526.

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **จดหมายเหตุรายวันในรัชกาลที่ 6**, กรุงเทพฯ: กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2517.

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. “Esprit de Corps” ใน **วาทะพระมงกุฎ**, ส. วัฒนเศรษฐ์, บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ: รุ่งวิทยา, 2506.

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **เทศนาเสือป่า**, กรุงเทพฯ: บรรณกิจ, 2539.

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **บทปลุกใจร้อยประการ**. รวบรวมโดยสุภาพนิตย์ นครทรพร และสุทธิลักษณ์ อัมพันวงศ์. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2530.

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **ประกาศพระราชบัญญัติ พระราชกำหนดต่าง ๆ รัชกาลที่ 6 พ.ศ. 2462**. ม.ป.ท.: โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2467.

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **ประมวลพระบรมราชาธิบายเกี่ยวกับประวัติศาสตร์สยาม**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ทองธรรม, 2478.

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **ประโยชน์แห่งการอยู่ในธรรม**. ใน ปกิณกะคดีของ อิศวพานู, 63. ม.ป.ท.: โรงพิมพ์หนังสือพิมพ์ไทย, 2455.

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **ปลุกใจเสือป่า**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2530.

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **พระบรมราโชบายในการจัดตั้งโรงเรียนขนาดเล็ก หลวงใน พระบรมราโชวาทกับวชิราวุธวิทยาลัย**, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ไทยเชษม, 2519.

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **พระบรมราโชวาทพระราชทานแก่อาจารย์ ครู และนักเรียน โรงเรียนในพระบรมราชูปถัมภ์ ในวันงานประจำปีของโรงเรียน วันที่ 27 ธันวาคม 2466**. ในพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว **รวม 100 ครั้ง**. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการมูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ, 2529.

- มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระราชดำรัสตอบคำกราบบังคมทูลถวายเสด็จ
อาจารย์ของโรงเรียนมหาดเล็กหลวง เมื่อ 27 ธันวาคม พ.ศ. 2456, พระบรม
ราชาวาทกัณฑ์วารุณีวิทยาลัย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ไทยเชษม, 2519.
- มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระราชดำรัสตอบเนื่องในงานพระราชพิธีฉัตร
มงคลของโรงเรียนมหาดเล็กหลวงในพระราชูปถัมภ์ ณ พระที่นั่งสวนอัมพรสถาน
เมื่อวันที่ 12 พฤศจิกายน 2455 ใน พระบรมราชาวาทกัณฑ์วารุณีวิทยาลัย.
กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ไทยเชษม, 2519.
- มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระราชดำรัสตอบพระยาวิสุทธ์สรียศักดิ์ เบิก
นักเรียนชายหญิง และทั้งฝ่ายทหารพลเรือนเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาททูลเกล้าฯ
ถวายดอกไม้ธูปเทียน วันที่ 5 ธันวาคม 2454. ใน พระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระ
พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รวม 100 ครั้ง. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการมูลนิธิพระบรมราชา
นุสรณ์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ, 2529.
- มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระราชดำรัสตอบเสนาบดีกระทรวงธรรมการเมื่อ
เปิดการแสดงศิลปหัตถกรรมที่โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย วันที่ 3 มกราคม 2455
ในพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รวม 100 ครั้ง, 36.
กรุงเทพฯ: คณะกรรมการมูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า
เจ้าอยู่หัวฯ, 2529.
- มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า
เจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ทองธรรม, 2478.
- มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. หลักราชการ. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2491.
- มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. บันทึกความเห็นว่าการเลือกนามสกุล. ใน **อัศรานุ
กรรมนามสกุลพระราชทานในรัชกาลที่ 6**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2529.
- มณี สิริวรสาร. **ชีวิตเหมือนฝัน**. กรุงเทพฯ: แพรว, 2544.
- รามคำแหง, มหาวิทยาลัย. **สังคมวิทยา/มานุษยวิทยาเบื้องต้น**. กรุงเทพฯ: ภาควิชาสังคมวิทยา
และ มานุษยวิทยา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2523.
- ราชกิจจานุเบกษา (2472) เล่ม 46. พ.ศ.2472. หน้า 4245. **พระราชดำรัสตอบพระบรมวงศานุ
วงศ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาทฝ่ายหน้า** 26 กุมภาพันธ์ 2472.

ราชกิจจานุเบกษา ในรัชกาลที่ 7 เล่ม 43. พ.ศ.2469. หน้า 3814. **พระราชดำรัสตอบในการเปิด
โรงเรียนพิษณุโลกวิทยายน จังหวัดพิษณุโลก** วันที่ 8 มกราคม 2469.

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 44. พ.ศ.2470. หน้า 3851. **พระราชดำรัสตอบพระบรมวงศานุวงศ์และ
ข้าทูลละอองธุลีพระบาทฝ่ายหน้า** 4 มีนาคม 2470.

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 46. พ.ศ.2472, 4245. **พระราชดำรัสตอบพระบรมวงศานุวงศ์และข้าทูล
ละอองธุลีพระบาทฝ่ายหน้า** 26 กุมภาพันธ์ 2472.

ราชกิจจานุเบกษา. 2471 เล่ม 45, หน้า 3801. **พระราชดำรัสตอบพระบรมวงศานุวงศ์และข้า
ทูลละอองธุลีพระบาทฝ่ายหน้า** 10 มีนาคม 2471.

ราชกิจจานุเบกษาในรัชกาลที่ 5 เล่ม 14 ร.ศ. 116, หน้า 749.

ราชกิจจานุเบกษาในรัชกาลที่ 5 เล่ม 6 ร.ศ. 108, หน้า 47.

ราชกิจจานุเบกษาในรัชกาลที่ 5 เล่ม 6 ร.ศ. 108, หน้า 47.

ราชกิจจานุเบกษาในรัชกาลที่ 5 เล่ม 9 ร.ศ. 110, หน้า 68.

ราชกิจจานุเบกษาในรัชกาลที่ 7 เล่ม 45 . **ประกาศการประกวดหนังสือสอนพระพุทธศาสนา
แก่เด็ก.**2471, หน้า 1431.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525.** กรุงเทพฯ:

ราชบัณฑิตยสถาน, 2525.

รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร ครั้งที่ 2/2476 (สามัญ) สมัยที่ 2 วันพุธที่ 21 มีนาคม
พุทธศักราช 2476, หน้า 1.

รุ่งฤดี กิจควร. การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์คืออะไร: พัฒนาทำไม ทำไมต้องพัฒนา. **วารสารการ
พัฒนาทรัพยากรมนุษย์** 1, 1 (ต.ค – ธ.ค. 2548): 173-195.

ละออทอง อมรินทร์รัตน์. **การส่งนักเรียนไทยไปศึกษาต่อต่างประเทศ ตั้งแต่ พ.ศ. 2411 -
2475.** วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522.

วัชรยุทธ บุญมา. **การจัดการศึกษาตามแนวปรัชญามนุษยนิยมแนวใหม่.** วิทยานิพนธ์
ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, สาขาวิชาพื้นฐานการศึกษา ภาควิชาสารัตถศึกษา คณะครุศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542.

วัลย์วิภา จรุงญโรจน์, ม.ล. **แนวพระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้า**

เจ้าอยู่หัว, วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต, คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์

มหาวิทยาลัย, 2520.

วิชัย ต้นศิริ. **โฉมหน้าการศึกษาไทยในอนาคต: แนวคิดและบทวิเคราะห์**. กรุงเทพฯ:

สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539.

วิทย์ วิศทเวทย์. **ปรัชญาการศึกษาไทย 2414-2475**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์

มหาวิทยาลัย, 2544.

วินัย วีระวัฒนานนท์, **สิ่งแวดล้อมและการพัฒนา. (Environment and Development)**.

กรุงเทพฯ: ส่องสยาม, 2537.

วิโรจน์ สารรัตน์. **ครุกับการพัฒนา: จากวิธีการพึ่งพาสู่การพึ่งตนเองเพื่อความสมดุล**.

กรุงเทพฯ

วิไล ตั้งจิตสมคิด. **การศึกษาไทย**. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2539.

วุฒิชัย มูลศิลป์. **การปฏิรูปการศึกษาในรัชกาลที่ 5**. พระนคร: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย

ไทย, 2516.

วุฒิชัย มูลศิลป์. **แนวความคิดทางการศึกษาสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า**

เจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2475. กรุงเทพฯ: โครงการพัฒนาสังคมศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา,

2526.

ศรีวรรณ มีคุณ. **การพัฒนากับการศึกษา**. ชลบุรี: ภาควิชาพื้นฐานการศึกษา คณะศึกษาศาสตร์

มหาวิทยาลัยบูรพา, 2544.

ศิลปากร, กรม. **พระราชประวัติและราชกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหา**

ประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ: รุ่งศิลป์การพิมพ์, 2524.

ศิลปากร, กรม. **สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร**. พระนคร: โรงพิมพ์การ

ศาสนา, 2515.

ศึกษาธิการ, กระทรวง. **100 ปี กระทรวงศึกษาธิการ**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, 2535.

ศึกษาธิการ, กระทรวง. กรมวิชาการ. **แนวพระราชดำริเก้ารชกาล**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา,

2527.

ศึกษาธิการ, กระทรวง. **ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435 – 2507**. พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา,

2507.

- ส. พลายน้อย. **สวนกุหลาบ : ตำนานการศึกษาสมัยใหม่ในกรุงสยาม**. กรุงเทพฯ: มติชน, 2535.
- สถาบันดำรงราชานุภาพ, **พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ที่เกี่ยวกับการพัฒนาประเทศ**. กรุงเทพฯ: สำนักงานปลัดกระทรวงมหาดไทย กระทรวงมหาดไทย, 2551.
- สนธยา พลศรี. **ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน**. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2533.
- สนธิ เดชานันท์. **แผนพัฒนาการเมืองไปสู่การปกครองระบอบประชาธิปไตยตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ไทยเกษม, 2519.
- สมบัติ จันทรวงศ์. **ปรัชญาการเมืองสมัยใหม่**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2521.
- สมบัติ พลายน้อย. **พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว**, กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2542.
- สมศักดิ์ บุญปู. **พระสงฆ์กับการศึกษาไทย**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วัดมหาธาตุ, 2547.
- สมาคมอัสสัมชัญ. **ประวัติความเป็นมาของโรงเรียนอัสสัมชัญ**. อุโฆษสาร 2000. กรุงเทพฯ: สมาคมอัสสัมชัญ, 2542.
- สัญญา สัญญาวิวัฒน์. **การจัดระเบียบทางสังคม**. กรุงเทพฯ: คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524.
- สัญญา สัญญาวิวัฒน์. **การพัฒนาชุมชน**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2526.
- สัญญา สัญญาวิวัฒน์. **คุณภาพและคุณธรรมในการพัฒนาประเทศ**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2523
- สปีปนนท์ เกตุทัต, **การจัดการศึกษากับการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม, วารสารพัฒนาหลักสูตร** 17 (กุมภาพันธ์ 17 2526) : 10.
- สัมภาษณ์พิเศษ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร **สังคมศาสตร์ปริทัศน์** 6 (กันยายน, 2511): 110 – 111.
- สายชล สัตยานุรักษ์. **สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ การสร้างอัตลักษณ์ “เมืองไทย” และ “ชน” ของชาวสยาม**. กรุงเทพฯ: มติชน, 2546.

สารคดี. **พระราชประวัติ 9 รัชกาล และ 8 พระบรมราชินี**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บันดาสาส์น ม.ป.ป.

สุโขทัยธรรมมาธิราช, มหาวิทยาลัย. **หลักฐานการใน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว**.
กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, 2518.

สุโขทัยธรรมมาธิราช, มหาวิทยาลัย. **เอกสารการสอนชุดวิชาการบริหารการพัฒนาชนบท**.
พิมพ์ครั้งที่ 2. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.

สุภาวงศ์ จันทวานิช. **วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ**. พิมพ์ครั้งที่ 16. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่ง
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2551.

สุมน อมรวิวัฒน์, สวัสดิ์ จงกล และไพฑูรย์ สีนลาวัณย์. **ปรัชญาอนุสยาม : บทวิเคราะห์ด้าน
การศึกษา**. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541.

สุเมธ เมธาวิทยากุล. **ปรัชญาเบื้องต้น**. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2534.

สุลักษณ์ ศิวรักษ์. **ศาสนากับการพัฒนาประเทศ**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ประชาชน จำกัด.

เสถียร สุขโสภณ. **พระบรมราชาวาทในพิธีสวนสนามถวายพระพรชัยมงคล ในโอกาสงาน
ชุมนุมลูกเสือแห่งชาติ วันที่ 4 มีนาคม 2470และประวัติการลูกเสือไทย**, พระนคร:
โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504.

เสถียร เขยประทับ. **การสื่อสารและการพัฒนา**. กรุงเทพฯ: คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, 2528

สุวิทย์ ไทพยวัฒน์ และคณะ. คำประทานสัมภาษณ์ของหม่อมหญิงเจ้าการวิก จักรพันธ์. ใน **พระ
ราชประวัติพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจากข้อมูลประวัติศาสตร์บอก
เล่า**, 2538.

สภา ชูพิกุลชัย. **จิตวิทยาทั่วไป**. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2521.

ไสว พรหมณี. **ดุสิตธานี**. พระนคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2510.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. ร. 5ก. 2/12 **เจ้าพระยาอภัยราชา กราบบังคมทูล
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว** ลงวันที่ 22 มิถุนายน, 1894.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. ร. 5ก. 49/11 **มิสเตอร์เวอร์นี กราบบังคมทูล
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว** ลงวันที่ 30., 1895.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. ร. 5ต. 49/12 **พระยาราชวัลลภานุสิษฐ์ กราบบังคมทูล
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว** ลงวันที่ 1 มีนาคม ร.ศ. 118.

- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. ร. 5ต. 49/12 พระยาราชวัลลภานุสิษฐ์ กราบบังคมทูล
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 10 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 116.
- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. ร. 5ต. 49/12 พระยาราชวัลลภานุสิษฐ์ กราบบังคมทูล
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 15 พฤศจิกายน ร.ศ. 118.
- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. ร. 5ต. 49/12 พระยาราชวัลลภานุสิษฐ์ กราบบังคมทูล
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 15 มีนาคม ร.ศ. 119.
- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. ร. 5ต. 49/12 พระยาราชวัลลภานุสิษฐ์ กราบบังคมทูล
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 22 ธันวาคม ร.ศ. 115.
- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. ร. 5ต. 49/12 พระยาราชวัลลภานุสิษฐ์ กราบบังคมทูล
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 3 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 116.
- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. ร. 5ต. 49/12 พระยาราชวัลลภานุสิษฐ์ กราบบังคมทูล
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 9 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 118.
- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. ร. 5ต. 49/25 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง
พระยาประสิทธิ ศัลยการ. ม.ป.ป.
- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. ร. 5ต. 49/25 พระยาประสิทธิศัลยการ กราบบังคมทูล
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 16 มกราคม ร.ศ. 119.
- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. ร. 5ต. 49/29 พระยาสุรียานุวัตร กราบบังคมทูล
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 29 มิถุนายน ร.ศ. 120.
- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. ร. 5ต. 49/31 พระยาราชวัลลภานุสิษฐ์ กราบบังคมทูล
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 17 ตุลาคม ร.ศ. 120.
- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. ร. 5ต. 49/7 พระมนตรีพจนกิจ กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ
กรมหลวงเทเวศร์โรประการ ลงวันที่ 11 พฤษภาคม ร.ศ. 113.
- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. ร. 5ว. 22/2 ร่างพระราชโทรเลขของพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ.
- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. ร. 6คค. 2 ร่างพระราชบัญญัติจัดการทางรถไฟและทาง
หลวง พ.ศ. 2464.
- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. ร. 6คค. พระราชกฤษฎีกาสั่งสร้างทางรถไฟภาคตะวันออก
และข้ามแม่น้ำเจ้าพระยา.
- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. ร. 6ศ. 2/9 เรื่องพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. ร. 6ศ.10/5 **เรื่องการศึกษาประชากรของราษฎรทั่วทุก
มณฑล.**

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. **พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว ถึง กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์** ลงวันที่ 3 เดือน 12 8คำ ปีระกา สัปตศก 18
ศักราช 1247.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. ร. 5 ว. 22/3 **พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง
พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ** ลงวันที่ 5 เมษายน ร.ศ. 114.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. ร.5ต. 2/6 **เจ้าพระยาอภัยราชา กราบทูล พระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว** ลงวันที่ 12 กันยายน ค.ศ. 1901 และจากหนังสือพระ
ราชหัตถเลขา และหนังสือกราบบังคมทูล.., หน้า 64 – 70.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. ร.5ต. 49/29 **พระยาสุรียานุวัตร กราบทูล พระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว** ลงวันที่ 21 มิถุนายน ร.ศ. 120.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. ร.5ต. 49/8 **พระยาสุรียานุวัตร กราบทูล พระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว** ลงวันที่ 10 มีนาคม ร.ศ. 116.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. ร.5ต. 49/8 **พระยาสุรียานุวัตร กราบทูล พระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว** ลงวันที่ 10 มีนาคม ร.ศ. 117.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. ร.5ต.2/3 **พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง
มิสเตอร์เวอร์นี** ลงวันที่ 23 มิถุนายน ค.ศ. 1900.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. ร.5ต.2/3 **เจ้าพระยาอภัยราชากราบบังคมทูล
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว** ลงวันที่ 12 พฤศจิกายน ค.ศ. 1895.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. ร.5ต.49/13 **พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง
พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ** ไม่ปรากฏ วัน เดือน ปี.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. ร.5ต.49/24 **พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง
พระยาประสิทธิศัลการ** ลงวันที่ 16 กุมภาพันธ์ ร.ศ.118.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. ร.5ต.49/27 **พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง
พระยาสุรียานุวัตร** ลงวันที่ 9 พฤษภาคม ร.ศ. 120.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. ร.5ต.49/28 **พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง
พระยาสิทธิศัลการ** ลงวันที่ 5 พฤศจิกายน ร.ศ. 119.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. ร.5ต.49/3 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง
พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ ลงวันที่ 26 เมษายน ร.ศ. 115.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. ร.5ต.49/31 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง
พระยาสุรียานุวัตร ลงวันที่ 31 สิงหาคม ร.ศ. 120.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. ร.5ต.49/47 มิสเตอร์วิมส์ กราบทูล พระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 17 เมษายน พ.ศ. 2450.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. ร.5ต.49/7 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง
พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ ลงวันที่ 27 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 113.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. ร.5ต.49/7 พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึง พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ ลงวันที่ 27 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 113.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. ร.5ต.49/7 พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ กราบทูล
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 4 พฤศจิกายน ร.ศ. 112.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. ร.5บ.2.ข. พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึง
กัปตันฮูม, 24 สิงหาคม ค.ศ. 1898.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. ร.5บ.2.ข. พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึง
พ.ท.ฮูม ลงวันที่ 31 มกราคม.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. ร.5บ.2.ข. พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง
พ.ท.ฮูม ลงวันที่ 16 มีนาคม 1898.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. ร.5บ.2/16 เจ้านายและข้าราชการกราบบังคมทูลความเห็น
จัดการเปลี่ยนแปลงระเบียบราชการแผ่นดิน ร.ศ. 103.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. ร.5บ.2ข. พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง
กรมหมื่นนครสวรรค์ ลงวันที่ 3 ๗12 8ค่ำ ปีระกา สัปตศก 18 ศักราช 1247.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. ร.5บ.2ข. พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงกรม
หมื่นนครสวรรค์ ลงวันที่ 3 8 ปีระกา สัปตศก 18 ศักราช 1247.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. ร.5บ.2ข. พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงกับ
ตันฮูม ลงวันที่ 16 มีนาคม ค.ศ. 1898.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. ร.5ฝ38/2 ร่างพระบรมราชาวาทพระราชทาน พระองค์เจ้า
สวัสดิโสภณ ออกไปราชการยุโรป ร.ศ. 112.

- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. ร.5รล.3/24 **พระบรมราชาโหวาทพระราชทานแก่พระยาวิสูตร
โกษา** ลงวันที่ 3 กันยายน ร.ศ. 120.
- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. ร.5รล.3/27 **พระบาทบรมราชาโหวาทพระราชทานพระยาศรี
ธรรมสาส์น** ลงวันที่ 6 มกราคม ร.ศ. 122.
- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. ร.5ว.22/3 **พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง
พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ** ลงวันที่ 28 มีนาคม ร.ศ. 113.
- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. ร.5ว.22/3 **พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง
พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ** ลงวันที่ 5 มีนาคม ร.ศ. 113.
- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. ร.5ศ1/41 **พระยาสุริยานุวัตร ถึงเจ้าพระยาภาสกรวงศ์** ลง
วันที่ 5 สิงหาคม ร.ศ. 117.
- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. ร.6บ.2.1ก/ 12 **พระองค์เจ้าธานีนิวัต กราบทูล พระเจ้าน้อง
ยาเธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์** กรกฎาคม 2464
- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. เอกสาร ร.7 บ.1.3/233 No.47 เล่ม 9 **ส่วนพระองค์สมเด็จพระ
พระยาดำรงฯ แผนกอธิรัฐมนตรี การประชุมใหญ่กระทรวงกลาโหม 5 กุมภาพันธ์
2474.**
- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. เอกสารรัชกาลที่ 7 แฟ้ม 84 หมายเลข 19/84 **ลายพระ
ราชหัตถเลขาบนแผ่นปะหน้าส่งหนังสือราชการของเสนาบดีกระทรวงธรรม
การที่ 198/8133 ลงวันที่ 6 ธันวาคม 2470 ทูลเกล้าฯ ถวายบัญชีสถิติโรงเรียน
ราษฎรที่ฝ่าฝืนพระราชบัญญัติ.**
- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. , กษ (ใหม่) แผนกกองเลขานุการ แฟ้มที่ 11 เรื่องที่ 137 **นักเรียน
ที่ส่งออกไปศึกษาวิชา.**
- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. , ร.7 ม.26.4/10 **บทความต่างๆ** (26 กรกฎาคม พ.ศ.2469 – 5
ธันวาคม พ.ศ.2470).5 ธันวาคม พ.ศ.2470.
- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. ร. 7 บ. 1.3/32 No. 47 **ส่วนพระองค์สมเด็จพระยาดำรงฯ
แผนกอธิรัฐมนตรีเรื่องบันทึกการปกครอง บันทึกของพระยาวัลป์ยานไมตรี** ลง
วันที่ 27 กรกฎาคม 2469 ภาคผนวก ข.
- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. ร. 7 ศ. 2/4 ประกาศ พ.ร.บ. เรื่องประกาศใช้ พ.ร.บ.
**ประถมศึกษาในกรุงเทพ และเรื่องแก้ไขเพิ่มเติม พ.ร.บ.ประถมศึกษา การประชุม
เสนาบดีสภา** วันที่ 9 ม.ค. 2468.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. ร. 7. ศ. 1/1 **เบ็ดเสร็จกระทรวงศึกษาธิการ บันทึกรายงาน
โครงการศึกษาของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระ
พระปกเกล้าฯ วันที่ 17 พ.ค. 2469.**

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. ร.6 น.7 .1/23 **พระราชบันทึกความเห็นประกอบความเห็น
ของพระยายมราชเรื่องจัดตั้งมิวนิชิแปลิตี.**

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. ร.6 สบ.001/6 **ส่วนพระองค์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวง
พิษณุโลกประชานารถ ข้อความดังกล่าวเป็นพระราชหัตถเลขาของ
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ซึ่งแจ้งความเห็นเรื่องการจัดหน้าที่และตั้งรัฐ
มนตรีสภาใหม่ โดยยกความเห็นของพระยาภักดีฉัตรเมื่อครั้งมีการปรึกษ
กันเรื่องรัฐมนตรีขึ้นมาอ้าง เป็นเอกสารในปีพุทธศักราช 2460.**

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. ร.7 ก.1/9 **รายงานประชุมอภิรัฐมนตรีสภาที่ 54/2474 วันที่ 4
มีนาคม 2474.**

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. ร.7 ค. 14/2 **สำเนารายงานเสนาบดีสภาที่ 37/2474 วันที่ 15
ตุลาคม 2474.**

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. ร.7 ค. 14/4 **รายงานการประชุมพิเศษเรื่องการเงิน วันที่ 20
มกราคม 2474.**

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. ร.7 ค.1/36 **เบ็ดเสร็จกระทรวงพระคลังฯ รายงานประชุม
เสนาบดีครั้งที่ 24/2473 17 พฤศจิกายน 2473.**

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. ร.7 ต. 37/11 **แถลงการณ์เรื่องอังกฤษประกาศยกเลิก
มาตรฐานทองคำ.**

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. ร.7 บ.1.3/32 No. 47 **ส่วนพระองค์สมเด็จพระยาตำราญฯ
แผนกอภิรัฐมนตรี เรื่องบันทึกการปกครอง บันทึกของพระยาภักดีฯ ลงวันที่ 27
กรกฎาคม 2469 ภาคผนวก ข.**

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. ร.7 บ.1.3/32 No. 47 **พระบันทึกของสมเด็จพระยาตำราญฯ
ลงวันที่ 1 สิงหาคม 2469 ภาคผนวก ค.**

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. ร.7 บ.2.1/7 **เบ็ดเตล็ด เรื่องนายภักดี นายไทย เห็นควรตั้ง
กฎหมายคอนสติตูชัน 5 ธันวาคม 2468.**

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. ร.7 ม.2 เล่ม 1/1 **มหาดไทย ประกาศและ พ.ร.บ. “พ.ร.บ.
สมุดเอกสารและ น.ส.พ.” รายงานเสนาบดี 1 สิงหาคม 2470.**

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. ร.7 ม7 .5/1 บันทึก “Municipalities in Siam” โดย Sir Edward Cook ลงวันที่ 16 สิงหาคม 1927.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. ร.7 รล. 19.2/10 น.ส.พ.ในประเทศ รายงานเสนาบดีสภาที่ 15/70 18 กรกฎาคม 2470 เรื่องหนังสือพิมพ์สยามปริวิวยุยง.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. ร.7 รล.19.2/10 หนังสือพิมพ์ในประเทศ รายงานเสนาบดีสภา ครั้งที่ 15/2470 วันที่ 18 กรกฎาคม 2470 “เรื่องหนังสือพิมพ์สยามปริวิว (ฉบับวันที่ 10 กรกฎาคม 2470) ยุยง”.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. ร.7 ศ. 2/4 ประกาศและ พ.ร.บ. รายงานเสนาบดีสภาที่ 40/73 ปรีกษาเรื่องประกาศใช้ พ.ร.บ.ประถมศึกษาในกรุงเทพ 9 มี.ค. 2473.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. ร.7 สบ. 2.42/67 พระราชบันทึก “Democracy in Siam”.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. สบ. 2.42/67 ปรีกษาร่างพระราชบัญญัติองคมนตรี.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. เอกสาร ร. 5 แฟ้ม ศ. 2 ตรวจและจัดโครงการศึกษา 1-12 ร.ศ.100-118 เล่ม 1 เอกสาร ศ. 12/7.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. เอกสาร ร. 7 บ. 1.3/23 No. 32 ส่วนพระองค์สมเด็จพระยาตำรงฯ แผนกโรงเรียนและการศึกษา เรื่องบันทึกโครงการศึกษาของเสนาบดีกระทรวงธรรมการ 14 ก.พ. 2473.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. เอกสาร ร. 7 ม. 7.5/1 กรมสาธารณสุข เรื่อง เทศบาล พระราชหัตถเลขาพระราชทานพระเจ้าพี่ยาเธอกรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ 12 ส.ค. 2469.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. เอกสาร ร. 7 ศ. 1/1 เบ็ดเสร็จกระทรวงศึกษาธิการ พระราชวิจารณ์เรื่อง ความเห็นท่านมุสโสสิณี เรื่อง การศึกษาของอิตาลี พระราชทานมายังพระองค์เจ้าธานีนิวัติ 26 พ.ค.2475.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. เอกสาร ร.4, แฟ้มศ.1/35 เจ้าพระยาภาสกรวงศ์กราบทูลพระเจ้านั่งงยาเธอกรมหมื่นสมมติอมรพันธ์ ลงวันที่ 21 มิถุนายน รศ.117.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. เอกสาร ร.7 บ. 1.3/86 No.47 ส่วนพระองค์สมเด็จพระยาตำรงฯ แผนกอภิรัฐมนตรี ความเห็น Sir Cook เรื่องจัดการสุขาภิบาล.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. เอกสาร ร.7 บ.1.3 เล่ม 5/161 No. 49 ส่วนพระองค์สมเด็จพระยาตำรงฯ แผนกเบ็ดเตล็ด “บันทึกเรื่องพระองค์เจ้าบวรเดชลาออกจากตำแหน่งเสนาบดีกลาโหม” มิถุนายน 2474.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. เอกสาร ร.7 บ.1.3/1 No.7 **ส่วนพระองค์สมเด็จพระยา
ดำรงฯ แผนกกฤษฎีกา บันทึกรายความเห็นเจ้าพระยามหิธรถวายสมเด็จพระยา
ดำรงฯ ลงวันที่ 24 มีนาคม 2468 และบันทึกรายความเห็นทูลเกล้าฯ ถวาย ลงวันที่ 26
มีนาคม 2468 ภาคผนวก จ.**

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. เอกสาร ร.7 บ.1.3/202 **ส่วนพระองค์พระบาทสมเด็จพระ
พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว สำเนาหนังสือกระทรวงกลาโหมกับกระทรวงการคลัง
โต้ตอบกันเรื่องงบประมาณเหมาของกลาโหม 5- 10 พฤศจิกายน 2473.**

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. เอกสาร ร.7 บ.1.3/243 No. 47 **ส่วนพระองค์สมเด็จพระ
ยาดำรงฯ คำโครงการระบบการปกครองที่จะเปลี่ยนแปลง 9 – 12 มีนาคม 2474.**

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. เอกสาร ร.7 บ.1.3/32 No. 47 **ส่วนพระองค์สมเด็จพระยาดำรง
ฯ แผนกอภิรัฐมนตรี เรื่องบันทึกรายการปกครอง บันทึกรายความเห็นเรื่องการปกครอง
ของสมเด็จพระยาดำรงฯ ทูลเกล้าฯ ถวาย 1 สิงหาคม 2469 ภาคผนวก ค.**

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. เอกสาร ร.7 รล. 23/12 **เรื่องตั้งกรม พระองค์เจ้า เจ้าพระยา
“สถาปนา ม.จ. บวรเดชเป็นพระองค์เจ้า” (26 สิงหาคม – 17 ตุลาคม 2472).**

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. เอกสารรัชกาลที่ 5 แฟ้ม ศ. 2 **ตรวจและจัดโครงการศึกษา 1-
12 ร.ศ. 110-118 เล่ม 1 เอกสาร ศ. 12/7.**

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. เอกสารรัชกาลที่ 5 แฟ้ม ศ. 2 **ตรวจและจัดโครงการศึกษา 1-
12 ร.ศ. 111-129 เอกสาร ค. 2/5.**

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. เอกสารรัชกาลที่ 7 แฟ้ม 126 หมายเลข 28/126 **หนังสือรายงาน
ข้อราชการกระทรวงมหาดไทย ลงวันที่ 15 กรกฎาคม พ.ศ. 2473 ทูลเกล้าฯ ถวาย
รายงานของราชการกรมท่าซ้าย.**

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. เอกสารรัชกาลที่ 7 แฟ้ม 255 หมายเลข 4/255 **รายงานเสนาบดี
สภา ที่ 20/2470 ลงวันที่ 22 สิงหาคม พ.ศ. 2470.**

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. เอกสารรัชกาลที่ 7 แฟ้ม 84 หมายเลข 18/84 **สำเนารายงาน
เสนาบดีสภา ที่ 10/2475 ลงวันจันทร์ที่ 30 พฤษภาคม พ.ศ. 2475.**

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. เอกสารรัชกาลที่ 7 แฟ้ม 84 หมายเลข 19/84 **ลายพระ
ราชหัตถเลขาบณแผ่นดินำส่งหนังสือราชการของเสนาบดีกระทรวงธรรม
การ ที่ 44/1987 ลงวันที่ 26 พฤษภาคม 2471 ทูลเกล้าฯ ถวาย.**

อนันต์ เกตุวงศ์. **การบริหารการพัฒนา**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2523.

อบรม สนิทบาล. **รวมทฤษฎีจิตวิทยา**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, 2525.

อมร ดรุณารักษ์, จมีน. **การศึกษาของชาติ**. เล่มที่ 1 – 2. กรุงเทพฯ: องค์การค้า

อมร รักษาสัตย์ และชัตติยา กรรณสูต. **ทฤษฎีและแนวความคิดในการพัฒนาประเทศ**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, 2515.

อมรา พงศ์พิชญ์. **ความเชื่อและศาสนาในสังคมไทย**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์, 2533.

อัศวินธ์ เรืองรอง. **การวิเคราะห์แนวพระราชดำริเกี่ยวกับการพัฒนาประเทศจากพระบรมราโชวาทในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช**. วิทยานิพนธ์ปริญญาดุขฎีบัณฑิต, สาขาพัฒนศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552.

อุดมพร อมรธรรม. **ปรัชญาการศึกษาในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ แสงดาว, 2549.

อุทัย บุญประเสริฐ. **การวางแผนการศึกษา**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532

อุทัย บุญประเสริฐ. **การศึกษากับการพัฒนาและความสัมพันธ์กับการพัฒนาประเทศ**. สระบุรี: โรงพิมพ์ปากเพรียวการช่าง 2, 2529.

สายสุรี จุติกุล. **การศึกษากับพัฒนาคุณภาพชีวิต, วารสารการศึกษาแห่งชาติ 4(สิงหาคม – กันยายน 2523) : 20-21.**

ภาษาอังกฤษ

Denis A Goulet, “Development for what” *Comparative political. Studies* July 1968 1: 295-312,

David K. Wyatt. **The politics of reform in Thailand : education in the reign of King**

Chulalongkorn : London : Yale University Press, 1969.

George H. Axinn, **New strategies for Rural Development**. Kwathamandu: sahayogi Press, 1978.

Norman Jacobs, **Modernization Without Development : Thailand as an Asia case study**.

Raymon Williams, **Keywords : A Vocabulary of Culture and Society**. London : Fontana Paperbacks, 1983.

Suntaree Komin **Social Development: A Synthesis of East and Western Experiences.**Bangkok: NIDA, 1982.

Suntaree Komin. **The Relevance of Value System to Social Development** in S. Komin ed.

S. Chodak, **Societal Development.** New York : Oxford University Press, 1973, 12- 16.

T.R. Batten, **Non – Directive Approach in Group and Community Work.** London: Oxford University Press, 1967.

Walt Whitmen Rostow, **The Stages of Economic Growth : A Non – Communist Manifesto.** London: Cambridge University Press, 1960.

Walter F. Vella, Honolulu. **Chaiyo! King Vajiravudhand the Development of Thai Nationalism.** Honolulu: The University Press of Hawaii, 1978.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก

**รายการเอกสารที่ใช้ในการการวิเคราะห์แนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้า
เจ้าอยู่หัว
ในการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศ**

การสังเคราะห์พระราชปณิธานของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศ ผู้วิจัยจะศึกษาค้นคว้าและรวบรวมหลักฐานจากเอกสารชั้นรอง (Secondary Sources) ได้แก่ งานวิจัย วิทยานิพนธ์ และหนังสือ ที่เกี่ยวข้อง จำนวน 10 เล่ม เป็นอย่างน้อย เช่น

ลำดับ	รายการ	อักษรย่อ แทนชื่อ หนังสือ
1	สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, การวางรากฐานการศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ: ฝ่ายสารนิยามกร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520.	อ.ร.5-1
2	วุฒิชัย มูลศิลป์, การปฏิรูปการศึกษาในรัชกาลที่ 5 (พระนคร : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2516	อ.ร.5-2
3	กระทรวงศึกษาธิการ, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435 – 2507, พิมพ์เป็นที่ระลึกในวันครบเจ็ดสิบสองปีของกระทรวง วันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2507 (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2507)	อ.ร.5-3
4	คณะกรรมการจัดงานฉลองวันเฉลิมฉลองราชสมบัติ ครบ 100 ปีการจัดศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, เอกสารเรื่องการจัดการศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2511.	อ.ร.5-4
5	ละออทอง อมรินทร์รัตน์, การส่งนักเรียนไทยไปศึกษาต่อต่างประเทศ ตั้งแต่ พ.ศ. 2411 – 2475, วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522.	อ.ร.5-5
6	ชมพูนุช นาศิริรักษ์, “บทบาทที่ปรึกษาชาวต่างประเทศในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” (วิทยานิพนธ์ปริญญา	อ.ร.5-6

	มหาบัณฑิต, แผนกวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2514)	
ลำดับ	รายการ	อักษรย่อ แทนชื่อ หนังสือ
7	สถาบันดำรงราชานุภาพ, พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ที่เกี่ยวกับการพัฒนาประเทศ : สำนักงานปลัดกระทรวงมหาดไทย กระทรวงมหาดไทย, 2551	อ.ร.5-7
8	สุมน อมรวิวัฒน์, สวัสดิ์ ใจกล และไพฑูรย์ สีนลาร์ตัน. ปรีชาญาณสยาม : บทวิเคราะห์ด้านการศึกษา. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541.	อ.ร.5-8
9	สมเด็จพระยามะยาดำรงราชานุภาพ และยูยี ยอนสัน, ประวัติสังเขปแห่งการศึกษาประเทศสยาม (พระนคร : โรงพิมพ์แสงหทัย, 2463)	อ.ร.5-9
10	วุฒิชัย มูลศิลป์, แนวความคิดทางการศึกษาสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว , กรุงเทพฯ: โครงการพัฒนาสังคมศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา, 2526.	อ.ร.5-10

การสังเคราะห์พระราชปณิธานของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศ ผู้วิจัยทำการศึกษาค้นคว้าและรวบรวมหลักฐานจากเอกสารชั้นรอง การวิเคราะห์ โดยนำเอกสารชั้นรอง (Secondary Sources) ได้แก่ งานวิจัย วิทยานิพนธ์ และหนังสือที่เกี่ยวข้อง จำนวน 10 เล่ม เป็นอย่างน้อย เช่น

ลำดับ	รายการ	อักษรย่อ แทนชื่อ หนังสือ
1	พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, หลักราชการ . พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2491.	อ.ร.6-1
2	ปิ่น มาลากุล, ม.ล.. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระมหาธีรราชเจ้า, 2446-2538 , กรุงเทพฯ: สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, 2533.	อ.ร.6-2

ลำดับ	รายการ	อักษรย่อ แทนชื่อ หนังสือ
3	นันทนา กปิตกาญจน์. รายงานวิจัยเรื่อง การวิเคราะห์ในเชิงประวัติศาสตร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว : พ.ศ.2453-2468. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2540.	อ.ร.6-3
4	พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประกาศพระราชบัญญัติ พระราช กำหนดต่าง ๆ รัชกาลที่ 6 พ.ศ. 2462, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2467	อ.ร.6-4
5	พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประโยชน์แห่งการอยู่ในธรรม. ใน ปกณกะดึกของอัสวพาหุ, 63, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์หนังสือพิมพ์ไทย, 2455.	อ.ร.6-5
6	จมีน อมรเศรษฐารักษ์, การศึกษาของชาติ, องค์การค้าของคุรุสภา, 2513	อ.ร.6-6
7	สมเด็จพระยามะยาดำรงราชานุภาพ และ ยู ยี ยอนสัน, ประวัติสังเขปแห่ง การศึกษาของประเทศสยาม, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพมหา อำมาตย์เอก เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (ม.ร.ว. เปีย มาลากุล) พ.ศ. 2463	อ.ร.6-7
8	กระทรวงศึกษาธิการ, แนวพระราชดำริแก่รัชกาล. (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุ สภา, 2527).	อ.ร.6-8
9	จารุวรรณ ไวยเจตน์. การศึกษาภาคบังคับของไทย พ.ศ. 2464 – 2474. พระ นคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2517.	อ.ร.6-9
10	พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, จดหมายเหตุรายวันในรัชกาลที่ 6. กรุงเทพฯ:	อ.ร.6-10

การสังเคราะห์พระราชปณิธานของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการ
ส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศ ผู้วิจัยทำการศึกษาค้นคว้าและรวบรวมหลักฐานจากเอกสาร

ชั้นรอง การวิเคราะห์ โดยนำเอกสารชั้นรอง (Secondary Sources) ได้แก่ งานวิจัย วิทยานิพนธ์ และหนังสือที่เกี่ยวข้อง จำนวน 10 เล่ม เป็นอย่างน้อย เช่น

ลำดับ	รายการ	อักษรย่อ แทนชื่อ หนังสือ
1	ณรงค์ พ่วงพิศ, “การวิเคราะห์นโยบายเกี่ยวกับการศึกษาของคนจีน ในประเทศไทย ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรี นครินทร์โรตประสานมิตร, 2514).	อ.ร.7-1
2	นันทนา กปิลกาญจน์, พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว : พ.ศ. 2468-2477, กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2547	อ.ร.7-2
3	วัลย์วิภา จรุงญโรจน์, “แนวพระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระ ปกเกล้าเจ้าอยู่หัว,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต, คณะอักษร ศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520).	อ.ร.7-3
4	จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันใน พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหา ประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 ภาคต้น พิมพ์โดยสำนัก เลขาธิการนายกรัฐมนตรี, กรุงเทพฯ 2537	อ.ร.7-4
5	จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันใน พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหา ประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 ภาคปลาย พิมพ์โดยสำนัก เลขาธิการนายกรัฐมนตรี, กรุงเทพฯ 2537	อ.ร.7-5
6	ปรีดา วัชรางกูร, พระปกเกล้าฯกับระบอบประชาธิปไตย : พระราช ประวัติของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวอย่างสมบูรณ์ (กรุงเทพฯ : ห.จ.ก. การพิมพ์พระนคร, 2520).	อ.ร.7-6

ลำดับ	รายการ	อักษรย่อ แทนชื่อ หนังสือ
-------	--------	--------------------------------

7	พระราชนิพนธ์คํานําหนังสือทศ 6 ใน ประมวลหนังสือสอนพระพุทธศาสนา แก่เด็ก,2537	อ.ร.7-8
8	พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว, จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ในรัชกาลที่ 7 ภาคต้น. กรุงเทพฯ: สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, 2537.	อ.ร.7-9
9	พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว, จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ในรัชกาลที่ 7 ภาคปลาย. กรุงเทพฯ: สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, 2537.	อ.ร.7-10
10	พระราชนิพนธ์คํานําหนังสือทศ 6 ใน ประมวลหนังสือสอนพระพุทธศาสนา แก่เด็ก,2537	อ.ร.7-8

ภาคผนวก ข

รายนามผู้ให้สัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (Structured Interview) มีดังต่อไปนี้

- 1) รองศาสตราจารย์ภารดี มหาจันทร์ ข้าราชการบำนาญผู้มีความรู้ความสามารถพิเศษ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา
- 2) ศาสตราจารย์ ดร.ชาติชาย ณ เชียงใหม่ อาจารย์ประจำคณะพัฒนาศาสตร์มนุษยศาสตร์ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์
- 3) รองศาสตราจารย์ ดร.สุชัย ยิ้มประเสริฐ อาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- 4) ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ปิ่นรส มาลากุล ณ อยุธยา หัวหน้าภาควิชารัฐประศาสนศาสตร์ คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- 5) อาจารย์ ดร.รัชพล ไชยพร อาจารย์ประจำคณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- 6) อาจารย์ ดร.ดวงกมล อัสวมาศ อาจารย์ประจำกลุ่มวิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนดุสิต

รายนามผู้ให้การสัมภาษณ์เจาะลึก (in-depth interview) มีดังต่อไปนี้

- 1) ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จุฑามาศ ทวีไพบูลย์วงษ์ รองคณบดีฝ่ายวิชาการ คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
- 2) อาจารย์ ดร.โกสัรัมย์ อามระดิษ อาจารย์ประจำคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- 3) ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ณรงค์ โพธิ์สามต้น ข้าราชการบำนาญ มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี
- 4) อาจารย์ ดร.วัลลภ ศัพท์พันธุ์ รองคณบดีฝ่ายบริหารและประกันคุณภาพ วิทยาลัยการบริหารรัฐกิจ มหาวิทยาลัยบูรพา
- 5) นางสาววีรวัลย์ งามสันติกุล พนักงานบริหาร โครงการพิพิธภัณฑน์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว สถาบันพระปกเกล้า

ภาคผนวก ค

แบบสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ

เรื่อง การวิเคราะห์แนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
ในการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศ

สถานที่สัมภาษณ์..... วัน/เดือน/ปี..... เวลา.....

ตอนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปของผู้ทรงคุณวุฒิ

- 1) ชื่อ-นามสกุลผู้ทรงคุณวุฒิ.....
- 2) อายุ.....ปี
- 3) อาชีพ.....
- 4) สถานที่ทำงาน.....
- 5) ตำแหน่งทางสังคม (ทั้งเป็นทางการและไม่เป็นทางการ).....

* ขอ CV ประกอบ (ถ้ามี)

ผู้วิจัย...นายประจวบ ทองศรี

นิสิตสาขาวิชาพัฒนศึกษา

คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตอนที่ 2 การศึกษาเพื่อการพัฒนาประเทศ และพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศ

1. ท่านคิดว่ามิติของการพัฒนาประเทศควรประกอบด้วยด้านใดบ้าง เพราะเหตุใด

.....

.....

2. ท่านคิดว่าการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศควรมีลักษณะเช่นไร

.....

.....

3. พระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 7) ในการพัฒนาประเทศนั้น ได้สืบสานพระราชปณิธานจาก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 6) หรือไม่ เพราะเหตุใด (กรุณายกตัวอย่างประกอบ)

.....

.....

4. พระราชกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 7) มีบทบาทต่อการพัฒนาประเทศอย่างไร (กรุณายกตัวอย่างประกอบ)

.....

.....

5. พระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 7) ในการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศมีลักษณะเช่นไร เพราะเหตุใด (กรุณายกตัวอย่างประกอบ)

.....

.....

ขอขอบคุณที่สละเวลาในการให้สัมภาษณ์

ภาคผนวก ง

แบบประเมินความเหมาะสมของเอกสาร

เรื่อง การวิเคราะห์แนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
ในการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศ

สถานที่สัมภาษณ์..... วัน/เดือน/ปี..... เวลา.....

ตอนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับผู้ให้ข้อมูลยืนยัน หนังสือ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
กับ

1) ชื่อ-นามสกุลผู้ให้ข้อมูลหลัก.....

2) อายุ.....ปี

3) อาชีพ.....

4) สถานที่ทำงาน.....

5) ตำแหน่งทางสังคม(ทั้งเป็นทางการและไม่เป็น

ทางการ).....

6) คุณวุฒิ

สูงสุด.....

(.....)

ผู้ให้ข้อมูล

...../...../.....

ตอนที่ 2 ข้อมูลหนังสือ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) ในการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศ (โปรดใส่เครื่องหมาย / ลงในช่องว่าง)

ลำดับ	รายการ	ความคิดเห็น	
		เหมาะสม	ไม่เหมาะสม
1	สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, การวางรากฐานการศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ: ฝ่ายสารนิเทศฯ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520.		
2	วุฒิชัย มูลศิลป์, การปฏิรูปการศึกษาในรัชกาลที่ 5 (พระนคร : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2516)		
3	สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ, การปฏิรูปการศึกษาในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2546		
4	รายงานวิจัยเรื่อง แนวความคิดทางการศึกษาสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว-พ.ศ. 2475 โดย วุฒิชัย มูลศิลป์ : โครงการพัฒนาสังคมศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา, 2526		
5	กระทรวงศึกษาธิการ, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435 – 2507, พิมพ์เป็นที่ระลึกในวันครบเจ็ดสิบสองปีของกระทรวง วันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2507 (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2507)		
6	จรัส กัมพลาศิริ (รวบรวม) “พระบรมราชาธิบายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง เหตุขัดข้อง 4 ประการ ซึ่งทำให้การตั้งปวงไม่สำเร็จไปโดยเร็ว” ศิลปากร 10 (กรกฎาคม, 2504)		
7	คณะกรรมการจัดงานฉลองวันเฉลิมฉลองรัชสมัย 100 ปีการ		

	จัดศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, เอกสารเรื่องการจัดการศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2511.		
8	ละออทอง อมรินทร์รัตน์, การส่งนักเรียนไทยไปศึกษาต่อ ต่างประเทศ ตั้งแต่ พ.ศ. 2411 – 2475, วิทยานิพนธ์ปริญญา อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522.		
ลำดับ	รายการ	ความคิดเห็น	
		เหมาะสม	ไม่ เหมาะสม
9	สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติและมหาวิทยาลัยราชภัฏ สวนดุสิต, พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการ พัฒนาประเทศ, (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนดุสิต, 2553)		
10	ชมพูนุช นาگیرักษ์, “บทบาทที่ปรึกษาชาวต่างประเทศในรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต, แผนกวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, 2514)		
11	อนันต์ อมรรตัย, พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ พลิกแผ่นดินสยาม, (กรุงเทพฯ : ฉัตรเฉลิม, 2542)		
12	สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ ดารงราชานุภาพ, พระราชประวัติรัชกาลที่ 5 ก่อนเสวยราชย์, (พระนคร : องค์การค้ำของคุรุสภา, 2514)		
13	นิตยา วงศ์วิวัฒน์, “พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับ การทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา” (วิทยานิพนธ์ ปริญญาการศึกษา มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2524)		
14	อุดม เขยกีวงศ์, พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระ ปิยมหาราช (รัชกาลที่ 5), กรุงเทพฯ : ภูมิปัญญา, 2550.		
15	สถาบันบันลือธรรม, พระราชธรรม พระราชประวัติ พระราชกรณีย กิจ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมหาราช, กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, 2542		
16	สถาบันดำรงราชานุภาพ, พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ที่เกี่ยวกับ การพัฒนาประเทศ : สำนักงานปลัดกระทรวงมหาดไทย กระทรวงมหาดไทย, 2551		

17	สุมน ออมรวีวัฒน์, สวัสดิ์ จงกล และไพฑูรย์ สิ้นลารัตน์. ปรีชาญาณสยาม : บทวิเคราะห์ด้านการศึกษาศึกษา. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541.		
18	กนกวลี ชูชัยยะ, กฤษฎา บุญยสมิต, พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว , กรุงเทพฯ : เมธีทีปส์, 2547		
19	สมเด็จพระยามะยาดำรงราชานุภาพ และยูยี ยอนสัน, ประวัติสังเขปแห่งการศึกษาประเทศไทยสยาม (พระนคร : โรงพิมพ์เฮงหลี, 2463)		
ลำดับ	รายการ	ความคิดเห็น	
		เหมาะสม	ไม่เหมาะสม
20	กนกวลี ชูชัยยะ , พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว , กรุงเทพฯ : ก๊อปปี แอนด์ ฟรินท์, 2547		
21	กองกำลังรักษาพระนคร, พระพุทธเจ้าหลวง กับการแก้ไขปัญหามันเมือง, กรุงเทพฯ : 2527		
22	บุษบง ไควนัท , พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 พ.ศ. 2411-2453 , กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2544		
23	ประกาศกรมศึกษาธิการ จุฬศักราช 1247, เอกสารเรื่องการจัดการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว		
24	วุฒิชัย มูลศิลป์, แนวความคิดทางการศึกษาสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, กรุงเทพฯ: โครงการพัฒนาสังคมศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา, 2526.		
25	ศิริพร ดาบเพชร, พระปิยมหาราช /, กรุงเทพฯ : สุวีริยาสาส์น, 2547		
26	บัณฑิต แทนพิทักษ์, “การปฏิรูปการปกครองแผ่นดินในต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2411-2431)” (ปริญญาานิพนธ์ (กศ.ม. (ประวัติศาสตร์)) มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2528.)		
27	เด็ก พงษ์สมัครไทย , พระพุทธเจ้าหลวงของชาวไทย , กรุงเทพฯ : ข้าวฟ่าง, 2551		
28	สมาคมนิสิตเก่าจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยฯ., 100 ปี พระราชสมัญญานาม : พระปิยมหาราชกับการศึกษาไทย , กรุงเทพฯ : สมาคม, 2551		
29	ธีระชัย ธนาเศรษฐ์, พระพุทธเจ้าหลวง , (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ธีรกิจ		

8	พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประกาศพระราชบัญญัติพระราชกำหนดต่าง ๆ รัชกาลที่ 6 พ.ศ. 2462 : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2467		
9	พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, หลักราชการ , 2553		
10	จมีน อมรรณารักษ์, การศึกษาของชาติ , องค์การค้ำของคุรุสภา, 2513		
ลำดับ	รายการ	ความคิดเห็น	
		เหมาะสม	ไม่เหมาะสม
11	พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประโยชน์แห่งการอยู่ในธรรม . ใน ปกิณกะคดีของอศวพานุ, 63. ม.ป.ท.: โรงพิมพ์หนังสือพิมพ์ไทย, 2455.		
12	พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประกาศพระราชบัญญัติพระราชกำหนดต่าง ๆ รัชกาลที่ 6 พ.ศ. 2462 . กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2467.		
13	หนังสือ ประวัติกระทรวงธรรมการ โดย กระทรวงศึกษาธิการ		
14	กรมศิลปากร, สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร. พระนคร: โรงพิมพ์การศาสนา, 2515		
15	หนังสือ ประวัติจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2459-2509 , โดยพิมพ์เป็นที่ระลึกในวันครบรอบห้าสิบปีของการสถาปนา, 26 มีนาคม 2510		
16	พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว “พระบรมราชาบายในการจัดตั้งโรงเรียนมหาดเล็กหลวง” ในพระบรมราชาบายทักบวชวิชาวุฒวิद्याลัย (2519) , หน้า 126 – 128		
17	ทวี มุขระโกษา, พระมหาธีรราชเจ้า , (พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, 2506)		
18	สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ , พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว , กรุงเทพฯ : ม.ป.พ., 2531		
19	สุริย์ ทรัพย์สุนทร, “พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับแนวพระราชดำริ ทางด้านพระพุทธศาสนาที่มีผลต่อการดำเนินการปกครองประเทศ” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, แผนกวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,		

	2528)		
20	พระยานรเทพปริดา, “ ดุสิตธานี ” อักษรานุกรณ์, ฉบับมหาธีรราช จำลอง (มกราคม, 2500).		
21	สมเด็จพระยาธรรมาธิราชานุภาพ และ ยู ยี่ ยอนสัน, ประวัติสังเขป แห่งการศึกษาของประเทศสยาม , พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ มหาอำมาตย์เอก เจ้าพระราพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (ม.ร.ว. เปีย มาลา กุล) พ.ศ. 2463		
22	กระทรวงศึกษาธิการ, แนวพระราชดำริเก้ารชกาล . (กรุงเทพฯ: โรง พิมพ์คุรุสภา, 2527).		
ลำดับ	รายการ	ความคิดเห็น	
		เหมาะสม	ไม่ เหมาะสม
23	มัญญู ลาขโรจน์, “ นโยบายการจัดการศึกษาศูนย์พระบาทสมเด็จพระ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว(พ.ศ. 2453-พ.ศ.2468 ” (ปริญญานิพนธ์ (กศ.ม. (ประวัติศาสตร์)) มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2521.)		
24	ปิณ มาลากุล, ม.ล. , ประวัติศาสตร์สมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า เจ้าอยู่หัวโดยย่อ, กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2512.		
25	เล็ก พงษ์สมัครไทย, มหามงกุฎบรมราชวงศ์, กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2546.		
26	จาวรรรณ ไวยเจตน์. การศึกษาภาคบังคับของไทย พ.ศ. 2464 – 2474 . พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2517.		
27	อมรรตวรวัักษ์ (แจ่ม สุนทรเวช), จมื่น. , พระราชกรณียกิจสำคัญใน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว , กรุงเทพฯ : องค์การค้ำ ของ คุรุสภา, 2507		
28	ทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา, พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า เจ้าอยู่หัว , กรุงเทพฯ : กองประชาสัมพันธ์ กรุงเทพมหานคร, 2545		
29	พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, จดหมายเหตุรายวันใน รัชกาลที่ 6 . กรุงเทพฯ:		
30	ประยูทธ สิทธิพันธ์. พระมหาธีรราชเจ้า . กรุงเทพฯ: สยาม, 2515.		

.....

ตอนที่ 4 ข้อมูลหนังสือ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 7) ในการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศ

ลำดับ	รายการ	ความคิดเห็น	
		เหมาะสม	ไม่เหมาะสม
1	กรมศิลปากร (2524) พระราชประวัติและราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว, กรุงเทพฯ : รุ่งศิลป์การพิมพ์		
2	ณรงค์ พ่วงพิศ, “การวิเคราะห์นโยบายเกี่ยวกับการศึกษาของคนจีนในประเทศไทย ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว,” (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, 2514).		
3	พ่องพันธ์ มณีรัตน์, พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว, กรุงเทพฯ : เอกรัตนการพิมพ์, 2520		
4	สมพร พุทธาพิทักษ์ผล, พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พระผู้ทรงพากเพียรเรียนรู้ตลอดชีวิต : รายงานการวิจัย, นนทบุรี : สำนักบรรณสารสนเทศ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2549		
5	นันทนา กปิตกาญจน์, พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว : พ.ศ. 2468-2477, กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2547		
6	บุญบง โควินท์, พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 พ.ศ. 2468-2484, กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2544		
7	วัลย์วิภา จรูญโรจน์, “แนวพระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว,” (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520).		

8	อุดม เขยแก้ววงศ์, พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7, กรุงเทพฯ : ภูมิปัญญา, 2550		
9	นัยนา หงส์ทองคำ, “พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและคณะราษฎร,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520).		
ลำดับ	รายการ	ความคิดเห็น	
		เหมาะสม	ไม่เหมาะสม
10	สุจินดา, พระปกเกล้าฯ กษัตริย์นักประชาธิปไตย, สำนักพิมพ์สยาม กรุงเทพฯ พ.ศ. 2519		
11	จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันใน พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 ภาคต้น พิมพ์โดยสำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, กรุงเทพฯ 2537		
12	จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันใน พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 ภาคปลาย พิมพ์โดยสำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, กรุงเทพฯ 2537		
13	สิงห์โต ฉ่างตระกูล, พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการปกครองระบอบรัฐสภา, กรุงเทพฯ : สำนักงานเลขาธิการรัฐสภา, 2523		
14	สถาบันพระปกเกล้า, พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวกับแนวพระราชดำริเรื่อง ร่างรัฐธรรมนูญ [จุลสาร], 2542		
15	ส. พลายน้อย, ตามรอยเบื้องพระยุคลบาทพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว, กรุงเทพฯ : มติชน, 2550.		
16	ปรีดา วัชรานุกร, พระปกเกล้าฯกับระบอบประชาธิปไตย : พระราชประวัติของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวอย่างสมบูรณ์ (กรุงเทพฯ : ห.จ.ก. การพิมพ์พระนคร, 2520).		
17	ชูศรี มณีพฤกษ์, นโยบายเศรษฐกิจของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว, กรุงเทพฯ : สถาบันพระปกเกล้า, 2550.		
18	บรรณานุกรมเกี่ยวกับพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว . [ม.ป.ท. : ม.ป.พ., 2536].		
19	ประวิณ ณ นคร, พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวกับระบบข้าราชการพลเรือน, กรุงเทพฯ : สำนักงาน ก.พ , 2536		
20	สนธิ เดชานันท์, แผนพัฒนาการเมืองไปสู่การปกครองระบอบ		

	ประชาธิปไตยตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ไทยเกษม, 2519.		
21	ทนต์, พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว, กรุงเทพฯ: สิบห้ามีน,2533		
ลำดับ	รายการ	ความคิดเห็น	
		เหมาะสม	ไม่เหมาะสม
22	ส. พลายน้อย, พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว, กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2538.		
23	พระราชนิพนธ์ค่านำหนังสือทศ 6 ใน ประมวลหนังสือสอนพระพุทธศาสนาแก่เด็ก,2537		
24	พุทธนิพนธ์ ม.ร.ว. , หนังสือที่ระลึกครบรอบ 107 พรรษา แห่งการเสด็จพระราชสมภพ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว วันที่ 8 พฤศจิกายน พุทธศักราช 2543, นนทบุรี : สถาบันพระปกเกล้า, 2543.		
25	สุวิทย์ ไพบยวัฒน์, พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจากข้อมูลประวัติศาสตร์บอกเล่า, นนทบุรี : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2538.		
26	พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว, จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันในรัชกาลที่ 7 ภาคต้น. กรุงเทพฯ: สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, 2537.		
27	พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว, จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันในรัชกาลที่ 7 ภาคปลาย. กรุงเทพฯ: สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, 2537.		
28	กรมศิลปากร, พระราชประวัติและพระราชกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว, กรุงเทพฯ : รัฐสภา, 2524.		
29	ผ่องพันธุ์ มณีรัตน์, .พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว, [ม.ป.ท. : ม.ป.พ.], 2520.		
30	มยุรี นกขุทอง, ปัญหาเศรษฐกิจของไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2486-2477),” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520).		

.....

.....

.....

.....

ขอขอบคุณที่สละเวลาในการคัดเลือกเอกสาร

ภาคผนวก จ

แบบประเมินความเหมาะสมของเอกสาร (รัชกาลที่ 5)
เรื่อง การวิเคราะห์แนวพระราชดำรินในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในการ
ส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศ

ลำดับ	รายการ	ร.ศ.การดี มหา	ร.ศ.ดร.สุ
		พันธ์	ย์มประเ
		เหมาะสม	เหมาะ
1	สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, การวางรากฐานการศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ: ฝ่ายสารนิเทศจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520.	✓	✓
2	วุฒิชัย มูลศิลป์, การปฏิรูปการศึกษาในรัชกาลที่ 5 (พระนคร : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2516)	✓	✓
3	สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ, การปฏิรูปการศึกษาในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2546	✓	-
ลำดับ	รายการ	ร.ศ.การดี มหา	ร.ศ.ดร.สุ
		พันธ์	ย์มประเ
		เหมาะสม	เหมาะ
4	รายงานวิจัยเรื่อง แนวความคิดทางการศึกษาสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว-พ.ศ. 2475 โดย วุฒิชัย มูลศิลป์ : โครงการพัฒนาสังคมศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา, 2526	✓	✓
5	กระทรวงศึกษาธิการ, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435 – 2507, พิมพ์เป็นที่ระลึกในวันครบเจ็ดสิบสองปีของกระทรวง วันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2507 (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2507)	✓	✓

6	จรัส กัมพลาศิริ (รวบรวม) “พระบรมราชาธิบายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง เหตุขัดข้อง 4 ประการ ซึ่งทำให้การทิ้งปวงไม่สำเร็จไปโดยเร็ว” ศิลปากร 10 (กรกฎาคม, 2504)	-	✓
---	--	---	---

ลำดับ	รายการ	ร.ศ.ภารดี มหา	ร.ศ.ดร.สุ
		พันธ์	ย์มประเ
		เหมาะสม	เหมาะ
7	คณะกรรมการจัดงานฉลองวันเถลิงถวัลยราชสมบัติ ครบ 100 ปีการจัดศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, เอกสารเรื่องการจัดการศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2511.	✓	✓
8	ละออทอง อมรินทร์รัตน์, การส่งนักเรียนไทยไปศึกษาต่อต่างประเทศ ตั้งแต่ พ.ศ. 2411 – 2475, วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์บัณฑิตวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522.	✓	✓
9	สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติและมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนดุสิต, พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการพัฒนาประเทศ, (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนดุสิต, 2553)	-	-

ลำดับ	รายการ	ร.ศ.ภารดี มหา	ร.ศ.ดร.สุ
		พันธ์	ย์มประเ
		เหมาะสม	เหมาะ
10	ชมพูนุช นาศิริรักษ์, “บทบาทที่ปรึกษาชาวต่างประเทศในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” (วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต, แผนกวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2514)	✓	✓
11	อนันต์ อมรรตัย, พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้พลิกแผ่นดินสยาม, (กรุงเทพฯ : ฉัตรเฉลิม, 2542)	-	✓

12	สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชประวัติรัชกาลที่ 5 ก่อนเสวยราชย์, (พระนคร : องค์การค้ำของคุรุสภา, 2514)	✓	-
13	นิตยา วงศ์วิวัฒน์, “พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา” (วิทยานิพนธ์ ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2524)	✓	✓
14	อุดม เขยกีวงศ์, พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระปิยมหาราช (รัชกาลที่ 5), กรุงเทพฯ : ภูมิปัญญา, 2550.	-	-
ลำดับ	รายการ	ร.ศ.ภารดี มหา พันธ์	ร.ศ.ดร.สุ ยิ้มประเ
		เหมาะสม	เหมาะ
15	สถาบันบันลือธรรม, พระราชธรรม พระราชประวัติ พระราชกรณียกิจ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมหาราช, กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, 2542	-	-
16	สถาบันดำรงราชานุภาพ, พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ที่เกี่ยวกับการพัฒนาประเทศ : สำนักงานปลัดกระทรวงมหาดไทย กระทรวงมหาดไทย, 2551	✓	✓
17	สุมน อมรวิวัฒน์, สวัสดิ์ จงกล และไพฑูรย์ ลินลารัตน์. ปรีชาญาณสยาม : บทวิเคราะห์ด้านการศึกษา. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541.	✓	✓
18	กนกวลี ชูชัยยะ, กฤษฎา บุญยสมิต, พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, กรุงเทพฯ : เมธีทีปส์, 2547	-	-
19	สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ และยูยี ยอนสัน, ประวัติสังเขปแห่งการศึกษาประเทศไทย (พระนคร : โรงพิมพ์เฮงหลี, 2463)	✓	✓

ลำดับ	รายการ	ร.ศ.ภารดี มหา พันธ์	ร.ศ.ดร.สุ ยิ้มประเ
		เหมาะสม	เหมาะ
20	กนกวลี ชูชัยยะ, พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, กรุงเทพฯ : ก๊อปปี้ แอนด์ พรีนท์, 2547	-	-

21	กองกำลังรักษาพระนคร, พระพุทธเจ้าหลวง กับการแก้ไขปัญหามันเมือง, กรุงเทพฯ : 2527	✓	✓
22	บุษบง โควินท์, พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 พ.ศ. 2411-2453, กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2544	-	✓
23	ประกาศกรมศึกษาธิการ จุลศักราช 1247, เอกสารเรื่องการจัดการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	✓	✓
24	วุฒิชัย มูลศิลป์, แนวความคิดทางการศึกษาสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2475, กรุงเทพฯ: โครงการพัฒนาสังคมศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา, 2526.	✓	✓

ลำดับ	รายการ	ร.ศ.ภารตี มหา	ร.ศ.ดร.สุ
		พันธ์	ยิ้มประ
		เหมาะสม	เหมาะ
25	ศิริพร ดาบเพชร, พระปียมหาราชัน /, กรุงเทพฯ : สุวีริยาสาส์น, 2547	-	-
26	บัณฑิต แทนพิทักษ์, “การปฏิรูปการปกครองแผ่นดินในต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2411-2431)” (ปริญญาานิพนธ์ (กศ.ม. (ประวัติศาสตร์)) มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2528.)	✓	✓
27	เล็ก พงษ์สมัครไทย, พระพุทธเจ้าหลวงของชาวไทย, กรุงเทพฯ : ข้าวฟ่าง, 2551	-	-
28	สมาคมนิสิตเก่าจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย., 100 ปี พระราชสมัญญานาม : พระปียมหาราชกับการศึกษาไทย, กรุงเทพฯ : สมาคม, 2551	-	✓
29	ธีระชัย ธนาเศรษฐ์, พระพุทธเจ้าหลวง, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ธีรกิจ, 2537)	✓	-
30	วิบูล วิจิตรวาทการ, พระปียมหาราช : รัฐกิจและชีวิตส่วนพระองค์, กรุงเทพฯ : สว่างสรรค์บุ๊คส์, 2542	-	-

แบบประเมินความเหมาะสมของเอกสาร (รัชกาลที่ 6)
เรื่อง การวิเคราะห์แนวพระราชดำรินพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในการ
ส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศ

ลำดับ	รายการ	ร.ศ.ภารดี มหา พันธ์	ร.ศ.ดร. ยิ้มประเ
		เหมาะสม	เหมาะ
1	พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประมวลพระบรมราชาธิบายเกี่ยวกับประวัติศาสตร์สยาม. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ทรงธรรม, 2478	✓	✓
2	พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, หลักราชการ. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2491.	✓	✓
3	ปิ่น มาลากุล, ม.ล.. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระมหาธีรราชเจ้า, 2446-2538, กรุงเทพฯ: สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, 2533.	✓	✓

ลำดับ	รายการ	ร.ศ.ภารดี มหา พันธ์	ร.ศ.ดร. ยิ้มประเ
		เหมาะสม	เหมาะ
4	พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, “ประโยชน์แห่งการอยู่ในธรรม” ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. ปกิณกะคดีของอัครพยานุ, ร.ศ. 130, หน้า 63.	✓	✓
5	หนังสือ ประกาศพระราชบัญญัติ พระราชกำหนดต่าง ๆ รัชกาลที่ 6 พ.ศ. 2462 โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2467	✓	✓
6	สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ “เรื่องโรงเรียนมหาดเล็กหลวง” (พระนคร : คลังวิทยา, 2500)	-	✓
7	นันทนา กปิลกาญจน์. รายงานวิจัยเรื่อง การวิเคราะห์ในเชิงประวัติศาสตร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว : พ.ศ.2453-2468. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2540.	✓	✓

ลำดับ	รายการ	ร.ศ.ภารดี มหา ชั้นดี	ร.ศ.ดร. ยิ้มประเ
		เหมาะสม	เหมาะ
8	พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประกาศพระราชบัญญัติ พระราชกำหนดต่าง ๆ รัชกาลที่ 6 พ.ศ. 2462 : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2467	✓	✓
9	พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, หลักราชการ, 2553	-	-
10	จมีน อมรดรุณารักษ์, การศึกษาของชาติ, องค์การค้าของคุรุสภา, 2513	✓	✓
11	พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประโยชน์แห่งการอยู่ในธรรม. ในปกิณกะคดีของอัสวพานุ, 63. ม.ป.ท.: โรงพิมพ์หนังสือพิมพ์ไทย, 2455.	✓	✓
12	พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประกาศพระราชบัญญัติ พระราชกำหนดต่าง ๆ รัชกาลที่ 6 พ.ศ. 2462. กรุงเทพฯ :โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2467.	✓	✓
13	หนังสือ ประวัติกระทรวงธรรมการ โดย กระทรวงศึกษาธิการ	✓	✓

ลำดับ	รายการ	ร.ศ.ภารดี มหา ชั้นดี	ร.ศ.ดร. ยิ้มประเ
		เหมาะสม	เหมาะ
14	กรมศิลปากร, สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร. พระนคร: โรงพิมพ์การศาสนา, 2515	-	-
15	หนังสือ ประวัติจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2459-2509, โดย พิมพ์เป็นที่ระลึกในวันครบรอบห้าสิบปีของการสถาปนา, 26 มีนาคม 2510	-	✓
16	พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว “พระบรมราโชบายในการจัดตั้งโรงเรียนมหาดเล็กหลวง” ในพระบรมราโชวาทกับวชิราวุธวิทยาลัย (2519) ,หน้า 126 – 128	✓	✓

17	ทวี มุขธระโกษา, พระมหาธีรราชเจ้า, (พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, 2506)	✓	✓
18	สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ, พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, กรุงเทพฯ : ม.ป.พ., 2531	-	-

ลำดับ	รายการ	ร.ศ.ภารดี มหา	ร.ศ.ดร.
		ชั้น	ยืมประ
		เหมาะสม	เหมาะ
19	สุริย์ ทรัพย์สุนทร, “พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับแนวพระราชดำริทางด้านพระพุทธศาสนาที่มีผลต่อการดำเนินการปกครองประเทศ” (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, แผนกวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528)	✓	✓
20	พระยานรเทพปริดา, “ดุสิตธานี” อักษรานุสรณ์, ฉบับมหาธีรราชรำลึก (มกราคม, 2500).	-	-
21	สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ และ ยู ยี่ ยอนสัน, ประวัติสังเขปแห่งการศึกษาของประเทศสยาม, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพมหาอำมาตย์เอก เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (ม.ร.ว. เปี้ย มาลากุล) พ.ศ. 2463	✓	✓
22	กระทรวงศึกษาธิการ, แนวพระราชดำริแก้วรัชกาล. (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2527).	✓	✓

ลำดับ	รายการ	ร.ศ.ภารดี มหา	ร.ศ.ดร.
		ชั้น	ยืมประ
		เหมาะสม	เหมาะ
23	มัญญู ลาชโรจน์, “นโยบายการจัดการศึกษาสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว(พ.ศ. 2453-พ.ศ.2468” (วิทยานิพนธ์ (กศ.ม. (ประวัติศาสตร์)) มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2521.)	✓	✓
24	ปิ่น มาลากุล, ม.ล., ประวัติศาสตร์สมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยย่อ, กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2512.	✓	✓
25	เล็ก พงษ์สมัครไทย, มหามงกุฎบรมราชวงศ์, กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2546.	-	-

26	จารุวรรณ ไวยเจตน์. การศึกษาภาคบังคับของไทย พ.ศ. 2464 – 2474. พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2517.	✓	✓
27	มรดุณนารักษ์ (แจ่ม สุนทรเวช), จมื่น., พระราชกรณียกิจสำคัญในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, กรุงเทพฯ : องค์การค้าของ คุรุสภา, 2507	-	-

ลำดับ	รายการ	ร.ศ.ภารดี มหา	ร.ศ.ดร.
		พันธ์	ยิ้มประ
		เหมาะสม	เหมาะ
28	ทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา, พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, กรุงเทพฯ : กองประชาสัมพันธ์ กรุงเทพมหานคร, 2545	-	✓
29	พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, จดหมายเหตุรายวันในรัชกาลที่ 6. กรุงเทพฯ:	✓	✓
30	ประยูทธ สิทธิพันธ์. พระมหานีรราชเจ้า. กรุงเทพฯ: สยาม, 2515.	✓	-

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

นายประจวบ ทองศรี เกิดเมื่อวันที่ 14 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2520 ที่จังหวัดจันทบุรี จบการศึกษาระดับปริญญาตรี บริหารธุรกิจบัณฑิต สาขาวิชาการตลาด คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ปีการศึกษา 2542 จบการศึกษาระดับปริญญาโท การศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารการศึกษา คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา ปีการศึกษา 2545 และจบการศึกษาระดับปริญญาโท ครุศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชานิติศึกษาศึกษาและพัฒนาหลักสูตร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีการศึกษา 2548

ในปีการศึกษา 2550 เข้าศึกษาต่อระดับปริญญาเอก หลักสูตรครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนศึกษา ภาควิชานโยบาย การจัดการ และความเป็นผู้นำทางการศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปัจจุบันดำรงตำแหน่งอาจารย์ประจำ คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบุรี

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

นายประจวบ ทองศรี เกิดเมื่อวันที่ 14 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2520 ที่จังหวัดจันทบุรี จบการศึกษาระดับปริญญาตรี บริหารธุรกิจบัณฑิต สาขาวิชาการตลาด คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ปีการศึกษา 2542 จบการศึกษาระดับปริญญาโท การศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารการศึกษา คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา ปีการศึกษา 2545 และจบการศึกษาระดับปริญญาโท ครุศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชานิติศึกษาศึกษาและพัฒนาหลักสูตร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีการศึกษา 2548

ในปีการศึกษา 2550 เข้าศึกษาต่อระดับปริญญาเอก หลักสูตรครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนศึกษา ภาควิชานโยบาย การจัดการ และความเป็นผู้นำทางการศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปัจจุบันดำรงตำแหน่งอาจารย์ประจำ คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบุรี